ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄

Τίτλος: Ἀριστοτέλους, *Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, Τόμος Α΄*
Μετάφρασις-Σημειώσεις: Νικόλαος Κυργιόπουλος
Ἐκδόσεις: ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ - «ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ»
Ὑπεύθυνος Ἐκδόσεως: Ἄδωνις Ἀθ. Γεωργιάδης
Ἐπιμέλεια: Ἀνδριάνα Χαχλᾶ
Σελιδοποίησις: Ἀλέξιος Δ. Μάστορης
Ἐξώφυλλο: Μαρία Φρονιμίδου

ISBN: 960-316-275-2
SET: 960-316-274-4

Κεντρική διάθεσις:
Μεσολογγίου 5, Ἀθῆναι, Τ.Κ. 106 81, τηλ. 210 38 36 231
Βιβλιοπωλεῖα:
Σόλωνος 114, Ἀθῆναι Τ.Κ. 106 81, τηλ. 210 38 47 347
Κηφισίας 236, Κηφισιά Τ.Κ. 145 62, Τηλ. 210 80 15 113
Τ.Θ. 36 81 – Ἀθῆναι 102 10
www.georgiadesbooks.gr - e-mail: info@georgiadesbooks.gr

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄
(ΒΙΒΛΙΑ Α΄-Δ΄)

Μετάφρασις-Σημειώσεις:
Νικόλαος Κυργιόπουλος

Ἐπιμέλεια:
Ἀνδριάννα Χαχλᾶ

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
ἐκδόσεις

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ J. TRICOT, ὁ σοφὸς μεταφραστὴς ὅλων σχεδόν των ἔργων του Ἀριστοτέλη, προλογίζοντας τὴν τελευταία (1970) μετάφρασή του τῶν *Μεταφυσικῶν* τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, γράφει τὰ ἀκόλουθα:

«Ὅπως καὶ στὶς προηγούμενες ἐκδόσεις μας, θεωροῦμε χρήσιμο νὰ δώσουμε μιὰ συστηματικὴ ἔκθεση τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἡ φιλοδοξία μας περιορίσθηκε νὰ προσφέρει στὸ μορφωμένο κοινό, μιὰ νέα μετάφραση, ἀναθεωρημένη καὶ βελτιωμένη, τοῦ κεφαλαιώδους ἔργου τῆς πλέον διεισδυτικῆς μεγαλοφυΐας (génie) τῆς Ἀρχαιότητος, ἔργου τόσο ὀνομαστοῦ ὅσο καὶ κακογνωρισμένου, δυσπροσίτου ἐξ ἄλλου, καὶ τὸ ὁποῖο ἐπὶ δυὸ χιλιετηρίδες ἤσκησε ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης, μία ἀπόλυτη σχεδὸν κυριαρχία» (Aristote, *La Métaphysique*, τόμος 1, σελ. XXXIX).

Ὁ Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.) κατήγετο ἀπὸ τὰ Στάγειρα τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἦταν γιὸς τοῦ Νικομάχου, τοῦ διάσημου γιατροῦ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Ἀμύντα, πατρὸς τοῦ Φιλίππου. Ἐπὶ 20 χρόνια (367-347) διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν. Μετὰ τὸν θὰνατο τοῦ δασκάλου του, μετέβη μαζὶ μὲ τὸν Ξενοκράτη στὴν Ἄσσο τῆς Τρωάδος, στὸν συμμαθητή τους Ἑρμείαν, ἡγεμόνα τοῦ Ἀρτανέως. Ἐκεῖ ἵδρυσε σχολή, θυγατέρα τῆς Ἀκαδημίας, στὴν ὁποία δίδαξε ἐπὶ τρία χρόνια, καὶ κατόπι τὴν μετέφερε στὴν Μυτιλήνη, τὸ 343.

Τὸν ἑπόμενο κιόλας χρόνο, τὸ 342, προσεκλήθη στὴν Αὐλὴ τοῦ Φιλίππου τῆς Μακεδονίας ὡς παιδαγωγὸς τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου. Μετὰ τὴν ἀνάρρηση στὸν θρόνο τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπέστρεψε στὰς Ἀθήνας ὅπου ἵδρυσε στὸ Λύκειο δική

του φιλοσοφική σχολή, τὴν Περιπατητική, τὴν ὁποία διηύθυνε ἐπὶ 12 χρόνια, ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Μετὰ τὸν θὰνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου διώχθηκε ὡς φίλος τῶν Μακεδόνων, κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἀθεΐᾳ, ὁπότε καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψη τὰς Ἀθήνας. Κατέφυγε στὴν Χαλκίδα, ὅπου καὶ πέθανε λίγους μῆνες ἀργότερα ἀπὸ ἀρρώστεια τοῦ στομάχου, σὲ ἕνα κτῆμα τῆς μητέρας του.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελοῦνται ἀπὸ δυὸ μεγάλες ὁμάδες: ἀπὸ τὰ διδακτικὰ συγγράμματα (ὑπομνήματα, πραγματεῖαι, ἀκροαματικοὶ λόγοι, ἐσωτερικά) ποὺ παρουσίαζαν μεγάλη τελειότητα καὶ προωρίζονταν γιὰ τὸν κύκλο τῶν φίλων καὶ μαθητῶν τοῦ Λυκείου, καὶ ἀπὸ τὰ παλαιότερα, τὰ γραμμένα περισσότερο σὲ διαλογικὴ μορφή, καὶ προορισμένα γιὰ εὐρύτερους κύκλους (ἐξωτερικοί, ἐκδεδομένοι λόγοι). Τὰ *Μεταφυσικὰ* ἀνήκουν στὴν πρώτη ὁμάδα, στὰ ἀκροαματικὰ συγγράμματα. Ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει *ἀκροάσεις*, τὰ μαθήματα ποὺ προορίζονταν γιὰ τοὺς μαθητάς του, καὶ τὰ ὁποῖα, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰ ἐξωτερικά, ξεκινοῦν ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ἀρχὲς τοῦ πράγματος (*ἐκ τῶν οἰκείων ἀρχῶν*), καὶ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο μιᾶς ἀποδεικτικῆς διδασκαλίας.

Ὅσον ἀφορᾶ στὸ περιεχόμενο, εἶναι φανερὸ ὅτι μιὰ ἔρευνα χαρακτηριζομένη ὡς ἀκροαματική, ἀναφέρεται σὲ θέματα τὰ ὁποῖα ἀπὸ θεωρητικῆς ἢ πρακτικῆς ἀπόψεως παρουσιάζουν ἕνα πραγματικὰ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως εἶναι τὰ προβλήματα τῆς Φυσικῆς ἢ τῆς πρώτης Φιλοσοφίας[1]. Χωρὶς νὰ σταθοῦμε στὴν γνώμη τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ Πλουτάρχου, καί, πρᾶγμα περισσότερο περίεργο, τοῦ Σιμπλικίου, ποὺ ἔχουν τὴν γνώμη ὅτι τὰ ἀκροαματικὰ συγγράμματα ἐμπερικλείουν μία μυστικὴ καὶ ἐπιφυλαγμένη γιὰ τοὺς μυημένους διδασκαλία, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ θεμελιώδη διαφορὰ στὴν φύση καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν πραγματευομένων θεμάτων. Αὐτὴ ἡ οὐσιώδης ἀντίθεση ἡ ὁποία καταφαίνεται στὸν τρόπο ἐκθέσεως καὶ στὴν μέθοδο, ἔχει ἐπισημανθῆ ἀπὸ ἀρχαίους σχολιαστάς. Ἐνῶ τὰ ἐξωτερικά, συνάγοντας ἀπὸ τὸ πιθανὸ τὸ πιθανὸ (*διὰ πιθανῶν εἰκότως*), χρησιμοποιοῦν τὶς μεθόδους τῆς διαλεκτικῆς καὶ προσλαμβάνουν τὴν ἐξωτερικὴ μορφὴ τοῦ διαλόγου (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα διαλογικά), τὰ ἀκροαματικὰ ἔχουν ἀνοιχτοὺς τοὺς δρόμους τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς ἀποδείξεως καὶ διδάσκονται ὡς συγκροτημέναι θέσεις.

Τέλος, διαφορὰ ὅλως ἐξωτερικὴ ἀλλὰ τῆς ὁποίας οἱ συνέπειες ὑπῆρξαν σημαντικαί, τὰ καθαυτὸ φιλοσοφικὰ ἔργα, μικρῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, λογοτεχνικῆς ἀξίας, δὲν ἐδρασκέλισαν τὴν ζώνη τῆς Σχολῆς, καὶ μόνον ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν μποροῦν νὰ λέγωνται ἐσωτερικά. Οἱ ἐξωτερικοὶ διάλογοι ἀντιθέτως, πιὸ προσιτοὶ καὶ πιὸ λαϊκοί, ἐτέθησαν στὴν κυκλοφορία (*ἐν κοινῷ, ἐν ἐγκυκλίοις*) ἐκδοθέντες ὡς λογοτεχνικὰ ἔργα, στολισμένα γιὰ νὰ φθάσουν τὸ εὐρὺ κοινὸ μὲ ὅλες τὶς χάρες πού, ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ δῶθε, τὸ εἶδος αὐτὸ περιλαμβάνει. Ἐξ αὐτοῦ καὶ ὁ γνωστὸς λόγος τοῦ Κικέρωνος ποὺ χαρακτηρίζει flumen aurerum τοὺς διαλόγους τοῦ Ἀριστοτέλους.

Θὰ ἦταν πλάνη ὅμως νὰ νομισθῆ ὅτι τὰ ἀκροαματικὰ ἔργα δὲν ὑπῆρξαν ἀντικείμενον καμμιᾶς δημοσιεύσεως, καὶ ὅτι ἀποτελοῦσαν συλλογὲς προσωπικῶν σημειώσεων πρὸς απο-

1. Ὁ Ἀριστοτέλης τιτλοφοροῦσε τὸ φερόμενο σήμερα ὑπὸ τὴν ὀνομασία *Μετὰ τὰ φυσικὰ* ἢ *Μεταφυσικὰ* ἔργον του Πρώτη φιλοσοφία. Ὁ τίτλος *Μεταφυσικὰ* εἶναι μεταγενέστερος. Βλέπε κατωτέρω διεξοδικὴν ἐξέτασή τοῦ ἐν λόγῳ θέματος.

κλειστικὴν χρῆσιν τοῦ καθηγητοῦ. Στὴν πραγματικότητα, πρόκειται, γενικά, περὶ σειρᾶς μαθημάτων (*μέθοδοι*) ἐξ ὁλοκλήρου συντεταγμένων ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ τῶν ὁποίων ἡ σύνταξη μᾶλλον προηγήθη παρὰ ἀκολούθησε τὰ προφορικὰ μαθήματα. Τὸ παραμελημένο ὕφος τους ποὺ τόσο δικαίως ἐπεσημάνθη, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ συντελέση ὥστε νὰ παραγνωρισθῆ ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ ὀρθότης τῆς ἐκφράσεως, ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ στερεότης τῶν ὁρισμῶν, οὔτε προπάντων ἡ φροντίδα μὲ τὴν ὁποία, παρὰ τὴν ἐξαιρετικὴ συντομία τους, ἡ σκέψη εἶναι διαρθρωμένη. Πρόκειται γιὰ ἀρετὲς ποὺ δὲν συναντῶνται σὲ ἁπλὲς συλλογὲς σημειώσεων, καὶ οἱ ὁποῖες ἀρετὲς μᾶς καλοῦν νὰ σκεφθοῦμε ὅτι συνθέσεις τόσο πλήρεις ἦταν προορισμένες νὰ τεθοῦν ὑπὸ μορφὴν ἀντιγράφων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμός, ἀναμφιβόλως, ἦταν ἀρκετὰ μεγάλος, στὰ χέρια τῶν ἀκροατῶν. Τὰ ἀντίγραφα αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ κυκλοφοροῦσαν ἀρκετὰ ἐλεύθερα καὶ ἔξω, ἂν κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὴν πολεμικὴ ποὺ οἱ μεταριστοτελικοὶ Περιπατητικοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ διεξαγάγουν ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων φιλοσοφικῶν Σχολῶν, οἱ ὁποῖες, φυσικά, εὔκολα εἶχαν προμηθευτῆ τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὶς συζητήσεις κείμενα.

Ἐν συμπεράσματι μποροῦμε νὰ ποῦμε μαζὶ μὲ τὴν πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν ὅτι οἱ ἀκροαματικὲς συγγραφὲς εἶναι ἐργασίες (πραγματεῖες) πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν, ὅτι μέσα στὴν Σχολὴ καὶ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς διδασκαλίας ἔγιναν ἀντικείμενο μιᾶς ἡμιδημοσιεύσεως, ἀλλὰ ὅτι, ζῶντος τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Σχολαστικῆς φιλοσοφίας, λόγῳ τῆς λογοτεχνικῆς των ἀτελείας ἢ τοῦ τεχνικοῦ των χαρακτῆρος, δὲν ἔτυχον εὐρείας δημοσιότητος καὶ παρέμειναν ἄγνωστες σχεδὸν στὸ κοινό.

Ἡ γνησιότης τῶν Μεταφυσικῶν

Ἡ ἀρχαιότης μᾶς ἄφησε τρεῖς καταλόγους τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ κατάλογοι ὅμως αὐτοί, πολὺ μεταγενέστεροι καὶ ἐπὶ τὸ πλέον ἐλλιπεῖς καὶ κακοσυνταγμένοι, μικρὴ βοήθεια μᾶς προσφέρουν γιὰ τὴν λύση τοῦ προβλήματος τῆς γνησιότητος.

Ὁ πρῶτος κατάλογος (ποὺ περιλαμβάνει 146 τίτλους) εἶναι τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου[2] (3ος αἰὼν μ.Χ.).

Ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ περιλαμβάνονται στὸ ἀριστοτελικὸ Corpus (τὰ Ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλους) ἀναφέρονται ἐκεῖ. Ἀντιθέτως περιλαμβάνονται τίτλοι ἔργων ποὺ μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Τὰ *Μεταφυσικὰ* δὲν ἀναφέρονται ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιβλίο Δ[3] ποὺ τὸ τιτλοφορεῖ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀριστοτέλους «*Περὶ τῶν ποσαχῶς λεγομένων*» (Περὶ τῶν ἐκφράσεων ποὺ τὶς λέμε μὲ πολλὲς σημασίες). Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν σιωπὴν τοῦ Διογένους, ὀφειλομένην ἴσως στοὺς πολλοὺς τίτλους ὑπὸ τοὺς ὁποίους δηλώνονται τὰ *Μεταφυσικά*, ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ κάθε βιβλίου (ποὺ εἶναι 14), δὲν θὰ πρέπει νὰ συναγάγωμε κανένα δυσμενὲς συμπέρασμα γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς πραγματείας.

Ὁ δεύτερος κατάλογος εἶναι τοῦ Anonymus Menagii ποὺ λέγεται ὅτι εἶναι τοῦ Ἡσύχιου ἀπὸ τὴν Μίλητο (6ος αἰὼν μ.Χ,). Ὁ κατάλογος αὐτὸς ἀντιγράφει κατὰ μέγα μέρος τὸν κατάλογο τοῦ Διογένους (132 τίτλοι). Τὰ *Μεταφυσικὰ* ἀναφέρονται ἐκεῖ δυὸ φορές, ὡς *Μεταφυσικὰ* σὲ 10 βιβλία, καὶ ὡς *Τῆς μετὰ τὰ φυσικά*, σὲ 9 βιβλία.

2. Βλ. Διογένους Λαερτίου, *Βίοι φιλοσόφων*, ἐκδ. «Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων», ἀριθ. 29, 1971, μετάφρ. Ν. Κυργιόπουλου.
3. Βιβλία οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγαν μεγάλα τμήματα ἑνὸς συγγράμματος, τὶς ἑνότητες.

Ὁ τρίτος κατάλογος τοῦ Πτολεμαίου ἀπὸ τὴν Ρώμη (Περιπατητικοῦ ποὺ φέρεται ἀκμάσας μεταξὺ 70 καὶ 300 μ.Χ.) μνημονεύει μιὰ Μεταφυσικὴ σὲ 13 βιβλία (de eo quod post physicam tridecim XIII).

Ἂς μὴ σταματήσουμε περισσότερο σὲ αὐτὲς τὶς μαρτυρίες κι' ἂς ποῦμε δυὸ λόγια γιὰ τὴν ἱστορία τῆς διατηρήσεως τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφῶν, ἡ ὁποία, ἀναμφισβητήτως, εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητός των.

Αὐτὴν τὴν ἀρκετὰ συγκεχυμένη καὶ ἀνακατωμένη μὲ μυθικὰ στοιχεῖα ἱστορία, μᾶς τὴν ἀφηγοῦνται ὁ Στράβων κι' ὁ Πλούταρχος. Κατ' αὐτούς, ὁ Θεόφραστος, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διάδοχός του στὸ Λύκειο, παρέδωσε τὰ δικά του τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ δασκάλου του σὲ κάποιον Νηλέα ποὺ τὰ μετέφερε στὴν Σκήψη τῆς Τρωάδος καὶ τὰ ἔδωσε στοὺς κληρονόμους του. Οἱ κληρονόμοι αὐτοί, ἄνθρωποι ἀγράμματοι καὶ ἄξεστοι, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν ἀπληστία τῶν βασιλιάδων τῆς Περγάμου ποὺ ἀναζητοῦσαν ὅλα τὰ κατάλληλα γιὰ νὰ ἐμπλουτίσουν τὴν βιβλιοθήκη τους βιβλία, ὡς ἀντίπαλο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας, ἔκρυψαν φύρδην μίγδην τὰ χειρόγραφα μέσα σὲ ἕνα ὑπόγειο, ὅπου ἡ ὑγρασία καὶ τὰ σκουλήκια προξένησαν μεγάλες καταστροφές. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Σύλλα, ὁ Ἀπελλικὼν ὁ Τήιος, μεγάλος συλλέκτης βιβλίων καὶ τοποτηρητὴς τοῦ κυβερνήτου τῶν Ἀθηνῶν Ἀριστίωνος, τὰ ἀνεκάλυψε καὶ τὰ ἀγόρασε.

Τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔβγαλε, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐπαρκῆ φιλοσοφικὴ ἁρμοδιότητα, καὶ τὸ ὁποῖο κατέθεσε στὰς Ἀθήνας, ἦταν πολὺ ἐλαττωματικό: περιεῖχε λαθεμένα κείμενα καὶ ἀτυχεῖς προσθῆκες, προορισμένες νὰ συμπληρώσουν τὰ κενὰ τῶν χειρογράφων. Μετὰ τὴν κατάληψη τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν Σύλλα, τὸ 86 π.Χ., ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀπελλίκωνος μεταφέρθηκε στὴν Ρώμη, ὅπου ὁ γραμματικὸς Τυραννίων, φίλος τοῦ Κικέρωνος καὶ παιδαγωγὸς τῶν παιδιῶν του, κατώρθωσε νὰ λάβῃ γνώσιν τῶν χειρογράφων κρυφά, χάρις στὴν βοήθεια ἑνὸς βιβλιοθηκαρίου. Τὰ πολύτιμα χειρόγραφα, ἀναθεωρημένα, καταταγμένα καὶ ἀντιγραμμένα, δόθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιον στὸν Περιπατητικὸ Ἀνδρόνικο τὸν Ρόδιο, ὁ ὁποῖος ἔκαμε μιὰ πλήρη ἔκδοσή τους, περὶ τὸ 60 π.Χ. Ἀπὸ τὴν ἔκδοση αὐτήν, μὲ πολλὰ λάθη κατὰ τὸν Στράβωνα, προέρχονται ὅλες οἱ κατοπινὲς ἐκδόσεις.

Βέβαια, ὅπως εἴπαμε καὶ προηγουμένως, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο εἶχαν κυκλοφρήσει ἐκδόσεις τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ σὲ περιορισμένην ἔκταση. Τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ τὴν πολεμικὴ ποὺ ἔκαμναν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Περιπατητισμοῦ – οἱ Μεγαρικοί, οἱ Ἐπικούρειοι καὶ οἱ Στωικοί, οἱ ὁποῖοι φυσικά, γνώριζαν στὸ σύνολο καὶ στὶς λεπτομέρειες τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλὰ ἡ ἔκδοση τοῦ Ἀνδρόνικου, πρώτη φορὰ ἴσως, παρουσίαζε μιὰ πλήρη συλλογὴ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραφῶν, καὶ ἔτσι συνετέλεσε, ὕστερα ἀπὸ τὴν παρακμὴ τῆς περιπατητικῆς Σχολῆς, νὰ προκληθῇ μιὰ περιέργεια καὶ μιὰ ἀναγέννηση τῶν ἀριστοτελικῶν μελετῶν. Αὐτὸ εἶναι ἀληθινό, καὶ τὸ ἐπίτευγμα τοῦ Ἀνδρόνικου ὑπῆρξε ἀναμφίβολα μεγάλο. Μόνον ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῇ σὲ αὐτὸν καὶ μόνον ἡ τιμὴ ὅτι ἔσωσε τὰ ἔργα τοῦ Σταγειρίτη ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν λήθη.

Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο γιὰ τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος τῶν *Μεταφυσικῶν*. Ἡ γνησιότης δὲν ἀμφισβητήθηκε τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως παρὰ μὲ τὸν δεδηλωμένον σκοπὸ νὰ συντριβῇ ἡ αὐθεντία τῆς Σχολαστικῆς φιλοσοφίας ὅπου κυριαρχοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης. Ἀλλὰ οἱ ἐργασίες ποὺ ἐπακολούθησαν ἀπὸ ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος, στὴν Γερμανία κατ' ἀρχάς, στὴν Γαλλία μετά, ἀνέτρεψαν τοὺς ἀνωτέρω ἰσχυ-

ρισμούς. Ἡ κριτικὴ εἶναι σήμερα ὁμόφωνος στὸ νὰ ἀναγνωρίση τὴν γνησιότητα ὅλων τῶν μεγάλων συγγραφῶν ποὺ ἀποτελοῦν παραδοσιακῶς μέρος τοῦ Corpus. Ἡ ἀμφιβολία δὲν ἀφορᾶ παρὰ δευτερευούσης σπουδαιότητος ἔργα.

Τὰ *Μεταφυσικὰ* εἶναι τὰ πλέον κατοχυρωμένα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη. Οἱ λεπτομερειακὲς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζονται σὲ ὁρισμένα μέρη ἢ χωρία, οὐδόλως κλονίζουν τὴν ἄποψη ὅτι εἰς τὸ σύνολόν τους εἶναι ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους. Ξέρουμε ὅτι δὲν δημοσιεύθηκαν ζῶντος τοῦ συγγραφέως. Ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ἐμπιστεύθηκε στὸν Εὔδημον, τὸν πλέον πιστὸν μαθητήν του, ὁ ὁποῖος κατὰ τινὰ μαρτυρίαν, τὰ ἐξέδωσε γιὰ πρώτη φορά. Ἀλλὰ δὲν βγῆκαν ἀπὸ τὸν μικρὸ κύκλο τῶν μαθητῶν κι' ἔμειναν σχεδὸν ἄγνωστα ὥς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀνδρόνικου. Οἱ ἴδιοι οἱ Περιπατητικοὶ φαίνεται νὰ τὰ εἶχαν παραμελήσει, γιὰ νὰ στραφοῦν, ὑπὸ τὴν παρόρμησιν τοῦ Στράτωνος, πρὸς ἔρευνες φυσικῆς καὶ πειραματικῆς τάξεως. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ γιατί μετὰ τὸν Θεόφραστο (ποὺ ὑπῆρξε ὁ πρῶτος διάδοχος τοῦ Ἀριστοτέλους στὸ Λύκειο) ἀπὸ κανέναν συγγραφέα δὲν γίνεται μνεῖα τῶν *Μεταφυσικῶν*. Οὔτε ἡ σιωπὴ τοῦ Κικέρωνος παρουσιάζει τίποτε τὸ ἐκπληκτικό: κατὰ τὴν ἐποχή του, ὁπότε ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Στωικῆς Σχολῆς, κάθε θεωρία ἀναφερόταν ἀποκλειστικὰ στὰ ἠθικὰ ζητήματα, οἱ ὑψηλὲς φιλοσοφικὲς μελέτες ἦταν σχεδὸν ἐγκαταλελειμμένες, καὶ ἐνῶ ὁ Πλάτων ἐδιαβάζετο καὶ ἐθαυμάζετο ὡς συγγραφεὺς μᾶλλον παρὰ ὡς στοχαστής, ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν ἄγνωστος praeler admodum paucos (Cic., Top., 1), καὶ τὰ *Τοπικά* του, παραδείγματος χάριν, ποὺ σήμερα θεωροῦνται ἀπὸ τὰ πλέον προσιτά, εἶχαν τότε τὴν φήμην ἑνὸς ἐξαιρετικὰ σκοτεινοῦ ἔργου. Τὸ θετικὸ πνεῦμα τῶν Ρωμαίων δὲ μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι μέτρια γοητευμένο ἀπὸ ἕνα ἔργο σὰν τὰ *Μεταφυσικά*, τοῦ ὁποίου οἱ λογοτεχνικὲς

χάρες πόρρῳ ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντισταθμίζουν τὶς δυσκολίες τῆς κατανοήσεως.

Σὲ ὅλους τοὺς λόγους ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν *Μεταφυσικῶν* ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ κριτικὴ ἔρχονται νὰ προστεθοῦν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ προκύπτουν ἀπὸ παρατηρήσεις ἐσωτερικῆς τάξεως. Γιὰ τὴν ὁλότητα τοῦ ἔργου (μὲ ἐξαίρεσιν ἴσως τοῦ βιβλίου *α μικρὸν* καὶ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ Κ), τὸ ἴδιο τὸ βάθος τῆς σκέψεως καὶ ὁ τρόπος ἐκφράσεώς του, οἱ ὑφολογικὲς ἰδιοτυπίες (les particularités stylistiques) ποὺ τόσο εὔκολα ἀναγνωρίζονται, ἡ ἀκριβὴς προσαρμογὴ μορφῆς καὶ περιεχομένου, ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ τεχνικότης τοῦ λεξιλογίου, ἡ ὅλως σχολαστικὴ ἀκρίβεια τῶν ὁρισμῶν, ἡ μέχρις ἀμελείας ἀδιαφορία γιὰ κάθε ρητορικὴ ἀναζήτηση, ἡ ξηρότης καὶ ἡ πυκνότης ἑνὸς ἐκφραστικοῦ τρόπου ποὺ δὲν ὑπακούει παρὰ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς καθαρῆς λογικῆς, οἱ λεπτολόγοι ἀναλύσεις, καὶ προπάντων ἐκείνη ἡ ἀκαμψία τῶν θέσεων, ἐκεῖνος ὁ σίγουρος καὶ κοφτὸς τόνος, πιθανῶς μοναδικὸς στὴν ἱστορία τῆς σκέψεως – δὲν ἐπιτρέπουν καμμιὰ ἀμφιβολία γιὰ νὰ ἀποδοθῆ στὸν Ἀριστοτέλη τὸ παραδοσιακὸ κείμενο τῶν *Μεταφυσικῶν*. Ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἡ κριτικὴ ἔχει προσκοληθῆ στὴν κατεύθυνση τῆς γνησιότητος.

Ὁ τίτλος τῶν Μεταφυσικῶν

Ὁ ὅρος *Μεταφυσικὰ* (*Μετὰ τὰ φυσικά*) δὲν συναντᾶται στὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἐπιστήμη τοῦ Εἶναι (τοῦ Ὄντος), χρησιμοποιεῖ ἀδιαφόρως τὶς λέξεις Σοφία, Φιλοσοφία, Πρώτη φιλοσοφία καὶ Θεολογία – πλῆθος ὀνομασιῶν ποὺ ἐξηγεῖ καὶ τὴν σιωπὴ τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας Διογένους Λαερτίου.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἔδινε στὸ σύγγραμμά του τὸ ὄνομα *Πρώτη φιλοσοφία*: *Περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας*, δηλαδὴ ἡ «*περὶ τὰ πρῶτα, θεῖα, ἀκίνητα, ἀχώριστα*» φιλοσοφία. Ὁ τίτλος *Μετὰ τὰ φυσικὰ* ποὺ βρίσκεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Νικόλαο ἀπὸ τὴν Δαμασκὸ (αἰώνας τοῦ Αὐγούστου) δὲν ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο, τὸν πρῶτο γνωστὸν ἐκδότη τοῦ Ἀριστοτέλους (1ος αἰὼν π.Χ.).

Ὁ Γαΐγκερ ὡστόσο (ποὺ δικαίως τιμᾶται ὡς ἀρχηγέτης τῶν συγχρόνων ἀριστοτελικῶν ἐρευνῶν) πιστεύει ὅτι ὁ τίτλος ἐξελέγη ἀπὸ ἕναν παλαιότερον ἐκδότη. Ὁπωσδήποτε, σήμερα ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἔκφραση *Μετὰ τὰ φυσικὰ* προέρχεται ἀπὸ τὴν κατάταξη τῶν συγγραφῶν στὴν ἔκδοση τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅπου τὰ *Μεταφυσικὰ* τοποθετήθηκαν μετὰ τὰ *Φυσικά*. Ἡ γνώμη αὐτὴ ποὺ ἦταν ἤδη καὶ γνώμη τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως (γνωστοῦ «ἐξηγητοῦ» τοῦ Ἀριστοτέλους) καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καταπολεμήθηκε ἀπὸ τὸν Συμπλίκιο (ἀξιόλογος καὶ αὐτὸς σχολιαστής τοῦ Ἀριστοτέλη) ποὺ ἰσχυρίσθηκε, ὅτι λόγοι ἐσωτερικῆς τάξεως δὲν ὑπῆρξαν ἄσχετοι μὲ τὴν ὀνομασία *Μεταφυσικὰ* (δηλαδὴ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου καθώρισε καὶ τὴν ὀνομασία, καὶ ὄχι ἡ ἁπλῆ κατάταξή του). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν παρατήρηση τοῦ Ravaisson (Essai, 1, 40) φαίνεται ὅτι ὁ τίτλος αὐτός, ἐξ αἰτίας καὶ τῆς ἁπλότητός του, ἀνεβαίνει ὡς τὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ ἑνότης τοῦ ἔργου, διαίρεση καὶ σχέδιο

Τὰ *Μεταφυσικὰ* διαιροῦνται σὲ 14 βιβλία ποὺ δηλώνονται μὲ τὰ γράμματα Α, α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν.

Ὅπως προαναφέραμε, ἡ γνησιότης τῶν *Μεταφυσικῶν* στὸ σύνολό τους εἶναι βεβαία. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ θέσωμε τὸ ἴδιο

ἐρώτημα καὶ γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ τὰ ἀποτελοῦν, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ υἱοθετηθεῖσα κατάταξη εἶναι ἐκείνη τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰ προβλήματα τῆς χρονολογίας προσλαμβάνουν ἐδῶ μιὰ ἰδιαίτερη σπουδαιότητα καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐπιλυθοῦν οὔτε καθεαυτὰ οὔτε ἐν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα, παρὰ μὲ τὴν ἔστω σύντομον ἐξέταση καὶ τὴν ἀνάλυση τοῦ χαρακτῆρα καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ κάθε βιβλίου. Προτοῦ νὰ ἐκθέσωμε τὸ γενικὸ σχέδιο τοῦ ἔργου καὶ τοῦ δεσμοῦ ποὺ συνδέει μεταξύ τους τὰ διάφορα μέρη του, προτοῦ νὰ ἀποφανθοῦμε ἂν αὐτὰ τὰ μέρη παρατίθενται ἁπλῶς τὸ ἕνα δίπλα στὸ ἄλλο ἢ εἶναι χυμένα σὲ ἕνα ὀργανικὸ σύνολο, θὰ ἔπρεπε νὰ κάνωμε μιὰ γρήγορη ἐπισκόπηση, μεμονωμένως ἢ καθ᾽ ὁμάδας μικράς, τῶν δεκατεσσάρων βιβλίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα σύγκειται τὸ ἔργο. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ πραγματοποιεῖται στὸ τέλος τῆς παρούσης εἰσαγωγῆς. Τώρα βάσει τῶν ἀξιολόγων παρατηρήσεων τοῦ W. Jäger καὶ τῶν ἄλλων εἰδικῶν μελετητῶν, μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ ὑποστηρίξωμε τὰ ἑξῆς γιὰ τὴν γνησιότητα καὶ τὴν ἑνότητα τῶν *Μεταφυσικῶν*:

1ον Τὰ *Μεταφυσικὰ* δὲν εἶναι ἁπλῆ συλλογὴ σημειώσεων.

2ον Δὲν εἶναι περισσότερο ἕνα ἄθροισμα χωριστῶν πραγματειῶν ποὺ τεχνητὰ ἑνώθηκαν εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἀριστοτέλη εἴτε ἀπὸ τοὺς μαθητάς του ἢ ἀπὸ τοὺς ἐκδότες, καὶ εἶναι λάθος νὰ χρησιμοποιεῖται, μαζὶ μὲ μερικοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἢ νεωτέρους, ἡ ἔκφραση οἱ *Μεταφυσικὲς* τοῦ Ἀριστοτέλους – στὸν πληθυντικό. Ἡ ἑνότης ποὺ κυριαρχεῖ σὲ ὁλόκληρο τὸ ἔργο εἶναι ἐξ ἄλλου ἡ ἐλεύθερη καὶ ζωντανὴ ἑνότης μιᾶς σειρᾶς μαθημάτων ποὺ διὰ ζώσης διδάχθηκαν καὶ τῶν ὁποίων ἀντίγραφα πάρθηκαν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ ἀναθεωρήθηκαν ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Ὅπως πολὺ καλὰ τὸ ἀπέδειξε ὁ Α. Μανσιὸν (A. Mansion, Βέλγος ἀριστοτελιστὴς καὶ ἀκαδημαϊκός)

μὲ τὴν διεισδυτική του κριτικὴ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Jäger τὰ *Μεταφυσικὰ* εἶναι μιὰ πραγματεία, μιὰ *μέθοδος* (ἑλληνικὰ στὸ κείμενο, *μέθοδος* στόν Ἀριστοτέλη σημαίνει ἔρευνα), ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὁρισμένα ζητήματα μὲ κάπως χαλαρὸν δεσμόν, καὶ ἡ ὁποία δὲν ἀποκλείει οὔτε διορθώσεις, οὔτε ἐπαναλήψεις, οὔτε λέξεις μὲ τὴν ἴδια ἐτυμολογικὴ προέλευση οὔτε ἀνακολουθίες. Γιατί εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔμεινε στὰ σκαριὰ σὲ ὅλη τὴν ζωὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὄχι ἀποκλειστικά, ὅπως πολὺν καιρὸ ἐπιστεύετο, κατὰ τὴν τελευταία διαμονή του στὰς Ἀθήνας, πρὶν ἀπὸ τὴν φυγή του στὴν Χαλκίδα καὶ τὸν θάνατό του. Ὁ συγγραφεὺς μπόρεσε ἔτσι νὰ ξανασκεφθῆ τὰ ἴδια προβλήματα καὶ νὰ ἐπαναλάβη ὁρισμένες λύσεις τροποποιώντας τις. Ὅπως ἀκριβῶς κάνει ὁ καθηγητὴς τοῦ ὁποίου ἡ διδασκαλία ἐκτείνεται σὲ πολλὰ χρόνια καὶ δὲν διστάζει, πρὸς τὸ συμφέρον ἢ κατ᾽ ἀπαίτησιν τοῦ ἀκροατηρίου του, νὰ ξαναγυρίζη στὰ ἴδια θέματα, γιὰ νὰ διασαφηνίση μὲ ἀπόψεις ἀπὸ ἄλλες ἐργασίες του (στὰ *Μεταφυσικὰ* γίνεται πολλὲς φορὲς ἀναφορὰ στὴν *Λογική*[4] καὶ τὴν *Φυσική του*), καὶ γιὰ νὰ ἐπιφέρη στὰ μαθήματά του τὶς ἐμβαθύνσεις καὶ τὶς τελειοποιήσεις ποὺ ἀπαιτεῖ μιὰ σκέψη ποὺ βρίσκεται σὲ διαρκῆ προχώρηση.

Ἡ ἄποψη τοῦ Jäger, ὅτι ἡ σύνταξη τῶν ΒΓΕΖΗΘΙΜ εἶναι προγενεστέρα τοῦ Λυκείου καὶ τῆς μελέτης τῶν ἀσωμάτων οὐσιῶν ποὺ μόλις ἀρχίζει στὸ Μ καὶ στὸ Ε, ἀποδεινύεται ἔτσι

4. Τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) *Κατηγορίαι*, 2) *Περὶ ἑρμηνείας*, 3) *Ἀναλυτικὰ πρότερα καὶ ὕστερα*, 4) *Τοπικά*, ποὺ ἔχουν γιὰ θέμα τους τὴν διαλεκτικὴ τέχνη, δηλαδὴ τὶς πιθανὲς ἀποδείξεις. Μὲ αὐτὰ ἔχουν συνάφεια, 5) Οἱ *Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι*. Τὰ ἀνωτέρω ἔργα τὰ περιέλαβαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὄργανον». Ἡ ὀνομασία στηρίχθηκε στὸν περιπατητικὸ χαρακτηρισμὸ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ὡς «ὀργανικῶν», δηλαδὴ μεθοδολογικῶν.

πολὺ εὔθραυστη. Οὔτε εἶναι ἀκριβὲς νὰ μιλοῦμε ἐν προκειμένῳ γιὰ μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ στὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους, ποὺ ἐφεξῆς θἄχε ἀφιερώση τὴν προσωπική του δραστηριότητα ὡς καὶ ἐκείνη τῆς Σχολῆς του σὲ ἀναζητήσεις τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, γιὰ νὰ καταλήξη στὴν κοσμολογικὴ ἔκθεση τοῦ κεφαλαίου 8 τοῦ Λ, ποὺ θὰ ἐξέφραζε τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ἐξελίξεώς του γιὰ τὴν πολλότητα σχετικὰ μὲ τὰ «*πρῶτα κινοῦντα ἀκίνητα*».

Ὁ Mansion δικαιολογημένα ἀμφισβήτησε αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη: γιατί εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνδιαφέρθηκε σὲ ὅλη του τὴν ζωή, καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα του χρόνια, γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτει ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως. – Μὲ αὐτὲς τὶς ἐπιφυλάξεις, ὀφειλόμενες σὲ ἐξωτερικὲς περιστάσεις, εἶναι θεμιτὸ νὰ μιλοῦμε γιὰ ἑνότητά τῶν *Μεταφυσικῶν*. Τὸ νὰ γλίστρησαν ἐδῶ κι' ἐκεῖ παρεμβολὲς ἢ ἀμφίβολα μαθήματα, εἶναι πιθανό. Ὅμως τὸ σύνολο τοῦ ἔργου δὲν ἀλλοιώθηκε καὶ ἡ σκέψη τοῦ Σταγειρίτη βρίσκεται ἐκεῖ ἐπακριβῶς ἐκφρασμένη.

Τώρα μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε ὡς ἑξῆς τὰ ἀνωτέρω:

Τὸ κὺριο μέρος τῆς πραγματείας τὸ ἀποτελοῦν τὰ βιβλία ΑΒΓΕΖΗΘ.

Τὰ βιβλία ΑΒΓ ἀποτελοῦν ἕνα σύνολο, μὲ τὸ ὁποῖο συνδέεται καὶ τὸ Ε, καὶ εἶναι μία εἰσαγωγὴ στὴν ἐπιστήμη τοῦ Ὄντος ὡς ὄντος. Τὰ Ζ καὶ Η εἶναι μία διατριβὴ γιὰ τὴν οὐσία καὶ τὸ Θ μία διατριβὴ γιὰ τὴν Δύναμη καὶ τὴν ἐνέργεια.

Τὸ Δ εἶναι ἁπλῶς ἕνα λεξικὸ ποὺ θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ τοποθετηθῆ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου σὰν εἰσαγωγή[5].

5. Εἶναι ἕνα λεξικὸ ποὺ ἐξηγεῖ 30 ὅρους ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὸ σύγγραμμα, ὅπως: *ἀρχή, αἰτία, φύσις, ἀναγκαῖον, ἓν ὄν, δύναμις, τέλειον, πέρας, διάθεσις, ἕξις, πάθος, στέρησις, ὅλον, κολοβόν, γένος, ψεῦδος, συμβεβηκός*, κλπ.

Τὸ Ι εἶναι μιὰ πραγματεία γιὰ τὸ Ἕνα καὶ τὸ Πολλαπλό. Τὸ Κ ἐπαναλαμβάνει στὸ πρῶτο μέρος του τὸ ΒΓΕ, τὸ δὲ δεύτερο μέρος εἶναι ἕνα συμπίλημα τῶν *Φυσικῶν*.

Τὸ Λ εἶναι τὸ κεντρικὸ βιβλίο. Εἶναι βασικὰ δογματικὸ καὶ τὸ μόνο ποὺ ex professo (μετὰ βεβαιότητος) πραγματεύεται τὸ Εἶναι (τὸ Ὂν).

Τὸ Μ καὶ Ν ἔχουν σχέση μὲ τὸ Α καὶ Β, καὶ ἐπαναλαμβάνουν, ἐμβαθύνοντάς την, τὴν κριτικὴ τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος τῆς τελευταίας περιόδου.

Ὅσο γιὰ τὸ α, ἂν εἶναι τοῦ Ἀριστοτέλους, θὰ προσετέθη ἀργότερα στὸ Α.

Ἔτσι τὰ ΑΒΓΕΖΗΘΙΜΝ ἀποτελοῦν μιὰ ἐργασία, συνεχῆ σχεδόν, καὶ ἐξαρτῶνται στενὰ ἀπὸ τὸ Β, στὸ ὁποῖο τίθενται τὰ ἐν συνεχείᾳ πραγματευόμενα προβλήματα, καὶ προετοιμάζουν τὸ Λ. Μὲ τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα συμπίπτουν καὶ οἱ ἀναλύσεις τῶν γνωστῶν μελετητῶν Brandis, Bonitz, Christ καὶ Rolfes οἱ ὁποῖες ἀντιτίθενται, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, στὶς παρακινδυνευμένες κάποτε ὑποθέσεις τοῦ Jäger. Οἱ ἀνωτέρω ἀναπτύξεις εἶναι ἀρκετὲς γιὰ νὰ ἀποδείξουν ἀφ᾽ ἑνὸς ὅτι ἡ ἀκαταστασία τοῦ ἔργου εἶναι μᾶλλον φαινομενικὴ παρὰ πραγματικὴ καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἑνότητά του, ἑνότητα ποὺ μέσα σὲ μιὰ ἐσωτερικὴ συγγένεια, μὲ τὴν βοήθεια πολλαπλῶν παραπομπῶν, ἐμπερικλείει ὄχι χωριστὲς πραγματεῖες ἀλλὰ ἀλληλοδιαδεχόμενες καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενες, ὅπως ταιριάζει σὲ μιὰ ἀδιάκοπα ἀνανεούμενη διδασκαλία. Τέλος, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο ἀτέλειωτο, στὸ ὁποῖο ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μπόρεσε νὰ δώσῃ, ἐλλείψει χρόνου ἢ γιὰ ἄλλον λόγο ποὺ ἐμεῖς ἀγνοοῦμε, τὴν ἐπιθυμητὴ τελειότητα, καὶ τὸ μετεβίβασε ὅπως ἦταν στοὺς διαδόχους του.

Ὁ σύγχρονος διεθνοῦς κύρους Ἄγγλος ἀριστοτελιστὴς καὶ καθηγητὴς Ντόναλντ Ἄλλαν (Donald Allan) στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου του *Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος* (βλέπε κατωτέρω βιβλιογραφία), καὶ ὑπὸ τὸν τίτλο «Μιὰ αἰώνια ἀκτινοβολία», γράφει καὶ τὰ ἑξῆς:

«Τὸ καθαυτὸ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξακολούθησε νὰ προκαλεῖ τὸν σεβασμὸ ἐκείνων ποὺ ἔλαβαν τὸν κόπο νὰ τὸ μελετήσουν. Οἱ εἰρωνεῖες τοῦ Χόμπς (Hobbes) δὲν τὸν ἐμπόδισαν νὰ τὸ μελετήσῃ ἐπιμελῶς καὶ δύσκολα κρύβονται τὰ πολυάριθμα στοιχεῖα ποὺ πῆρε ἀπὸ αὐτό. Τὸ ἴδιο κι᾽ ὁ Καρτέσιος (Descartes), ἔχει ἄδικο νὰ πιστεύει ὅτι ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας (στὴν ὁποία κυριαρχοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης). Οἱ φιλόσοφοι τοῦ 18ου αἰῶνος ἀντιτίθενται ἐν χορῷ στὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ ὁ Berkeley διαμαρτύρεται ὅτι «πολλοὶ ἄμυαλοι περιφρονοῦν τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ θέτουν τὶς συγγραφὲς τῶν ἐπιφανῶν αὐτῶν ἀρχαίων στὴν ἴδια μοῖρα μὲ τὰ ξερὰ καὶ βάρβαρα δυσκολογραφήματα (élucubrations) τῶν σχολαστικῶν». Ἀλλὰ ποιός δὲν ἐδιάβασε τὸ ἐγκώμιο τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τὸν Ἔγελο;

»Ἡ ἐποχή μας μᾶς ὑπενθύμισε, δυστυχῶς, ὅτι οἱ ἀρετὲς τοῦ πολιτισμένου ἔχουν μέσα μας ρίζες λιγώτερο βαθειὲς ἀπὸ ὅσο νομίζουμε καὶ τὸ ἐπίχρισμα γρήγορα πέφτει (le vernis s'écaille vite...). Δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔχουμε μπροστά μας πολλὰ παραδείγματα λεπτολόγου καὶ συνεποῦς ἀναλύσεως στὶς ἰδέες, πολλὲς ὑγιεῖς καὶ ἰσορροπημένες ἀπόψεις ἐπάνω σὲ κάθε τι ποὺ εἶναι ἀνθρώπινο. Ἐπάνω στὰ σημεῖα αὐτά, ὁ φιλόσοφός μας εἶναι πιὸ προικισμένος ἀπὸ κάθε ἄλλον καὶ ἡ συντροφιά του εἶναι ἀναντικατάστατη».

Ν. ΚΥΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ Α

Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. σημεῖον δ' **980a** ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις· καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι' αὑτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἡ διὰ τῶν ὀμμάτων. οὐ γὰρ μόνον ἵνα πράττωμεν ἀλλὰ καὶ μηθὲν μέλλοντες πράττειν τὸ ὁρᾶν αἱρούμεθα ἀντὶ πάντων ὡς εἰπεῖν τῶν ἄλλων. αἴτιον δ' ὅτι μάλιστα ποιεῖ γνωρίζειν ἡμᾶς αὕτη τῶν αἰσθήσεων καὶ πολλὰς δηλοῖ διαφοράς. φύσει μὲν οὖν αἴσθησιν ἔχοντα γίγνεται τὰ ζῷα, ἐκ δὲ ταύτης τοῖς μὲν αὐτῶν οὐκ ἐγγίγνεται μνήμη, τοῖς δ' ἐγγίγνεται. καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα φρονιμώτερα καὶ μαθητικώτερα τῶν **980b**

* Τὸ κείμενον δίδεται κατὰ τὴν Ἔκδοσιν W. Jaeger τῆς Ὀξφόρδης 1957.

1. Ἐπιθυμία γιὰ μάθηση, δὲν εἶναι ἐδῶ μιὰ ὀρεκτικότης πρὸς ὅ,τι ἐμεῖς λέμε γνώσεις, ἀλλὰ μιὰ ὀρεκτικότης πρὸς τὸ «*εἰδέναι*», πρὸς τὴν θέα τοῦ εἴδους τῶν πραγμάτων. Χρειάζεται ριζικὴ ἐγκατάλειψη τῆς ἐγωλογικῆς προσκολλήσεως καὶ ἐξόρμηση πρὸς τὸ ἔξω ὄν. Ἡ ἐγωλογικὴ τοποθέτηση, ἐμπλέκοντας τὸν ἄνθρωπο στὰ συμπλέγματα τῶν φανταστικῶν ἐγωλογικῶν πλασμάτων, δημιουργεῖ ἕναν κόσμο σκιῶν καὶ φαντασμάτων, περιοχὴν θριαμβικὴ γιὰ τὴν δρά-

1

Αἴσθηση, ἐμπειρία, τέχνη, ἐπιστήμη, σοφία.

980α Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐκ φύσεως ἔχουν τὴν ἐπιθυμία πρὸς τὴν μάθηση[1]. Πρᾶγμα ποὺ τὸ ἀποδεικνύει ἡ εὐχαρίστηση ποὺ μᾶς δίδουν οἱ αἰσθήσεις, γιατί βέβαια μᾶς εἶναι ἀγαπητές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὠφελιμότητα καὶ καθεαυτές, καὶ περισσότερο ἀπὸ ὅλες οἱ ὀπτικὲς αἰσθήσεις. Καὶ πραγματικά, ὄχι μόνον ὅταν πρόκειται νὰ κάνουμε κάτι, ἀλλὰ καὶ ὅταν τίποτε δὲν ἔχουμε σκοπὸ νὰ κάνουμε, τὴν ὅραση προτιμοῦμε ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες.

Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι ἀπὸ ὅλες τὶς αἰσθήσεις, ἡ ὅρασις εἶναι ἐκείνη ποὺ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἀποκτῶμεν τὶς περισσότερες γνώσεις, καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει ἕνα σωρὸ διαφορές[2]. Ἐκ φύσεως τὰ ζῶα εἶναι προικισμένα μὲ αἴσθησιν, ἀλλὰ αὐτὴ εἰς ὁρισμένα ζῶα γεννᾶ μνήμην, εἰς ἄλλα ὅμως δὲν γεννᾶ.

980β Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ τὰ τελευταῖα εἶναι συγ-

ση τοῦ ψυχιάτρου καὶ τοῦ ψυχαναλυτῆ. Γι' αὐτὸ ἡ ἐξόρμηση πρὸς τὴν θεώρηση τοῦ εἴδους σημαίνει τὴν ἀνθρώπινη ἀπελευθέρωση.

Ὁ Πλάτων εἶδε τὴν φιλοσοφία σὰν ἕνα σπάσιμο δεσμῶν. Σὲ αὐτὸ ἦταν σύμφωνος κι' ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ τὴν χαρακτήριζε ὡς τὴν καθαυτὸ ἐλεύθερη μάθηση. Ἔχει ἕναν βαθύτατο λόγο τὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συζητεῖ τὴν δυνατότητα τῆς συγκροτήσεως τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ἀντιμετωπίζοντας τὴν σκέψη «*πολλαχῇ ἡ φύσις δούλη τῶν ἀνθρώπων ἐστίν*» (ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς εἶναι δούλη, ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων). Ἡ δυνατότης τῆς συγκροτήσεως τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν δυνατότητα τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, καὶ γίνεται ἔτσι κατανοητὸ πῶς οἱ πρῶτες καὶ ἀκατάλυτες ρίζες τοῦ φιλοσοφικοῦ δέντρου φύτρωσαν μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ λαοῦ τῶν Ἑλλήνων.

2. Π.χ. τὶς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν στὰ ποικίλα χρώματα ἄσπρου καὶ μαύρου, ποὺ εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ ἐκεῖνες μεταξὺ κρύου καὶ ζεστοῦ.

μὴ δυναμένων μνημονεύειν ἐστί, φρόνιμα μὲν ἄνευ τοῦ μανθάνειν ὅσα μὴ δυνατὰ τῶν ψόφων ἀκούειν (οἷον μέλιττα κἂν εἴ τι τοιοῦτον ἄλλο γένος ζῴων ἔστι), μανθάνει δ' ὅσα πρὸς τῇ μνήμῃ καὶ ταύτην ἔχει τὴν αἴσθησιν. τὰ μὲν οὖν ἄλλα ταῖς φαντασίαις ζῇ καὶ ταῖς μνήμαις, ἐμπειρίας δὲ μετέχει μικρόν· τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων γένος καὶ τέχνῃ καὶ λογισμοῖς. γίγνεται δ' ἐκ τῆς μνήμης ἐμπειρία τοῖς ἀνθρώποις· αἱ γὰρ πολλαὶ μνῆμαι τοῦ αὐτοῦ πράγματος μιᾶς ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσιν. καὶ δοκεῖ σχεδὸν 981a
ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ ὅμοιον εἶναι ἡ ἐμπειρία, ἀποβαίνει δ' ἐπιστήμη καὶ τέχνη διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῖς ἀνθρώποις· ἡ μὲν γὰρ ἐμπειρία τέχνην ἐποίησεν, ὥς φησι Πῶλος, ὀρθῶς λέγων, ἡ δ' ἀπειρία τύχην. γίγνεται δὲ τέχνη ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐννοημάτων μία καθόλου γένηται περὶ τῶν ὁμοίων ὑπόληψις. τὸ μὲν γὰρ ἔχειν ὑπόληψιν ὅτι Καλλίᾳ κάμνοντι τηνδὶ τὴν νόσον τοδὶ συνήνεγκε καὶ Σωκράτει καὶ καθ' ἕκαστον οὕτω πολλοῖς, ἐμπειρίας ἐστίν· τὸ δ' ὅτι πᾶσι τοῖς τοιοῖσδε κατ' εἶδος ἓν ἀφορισθεῖσι, κάμνουσι τηνδὶ τὴν νόσον, συνήνεγκεν, [[οἷον τοῖς φλεγματώδεσιν ἢ χολώδεσι [ἢ] πυρέττουσι καύσῳ,]] τέχνης.—πρὸς μὲν

3. Ὁ Πῶλος ἀπὸ τὸν Ἀκράγαντα, μαθητὴς τοῦ Γοργία, εἶχε γράψει μιὰ *Ρητορική*. Πρβλ. Πλάτων, *Γοργίας*, 448c, καὶ Ἀριστοτέλης, *Ἀναλυτικὰ ὕστερα*, Α, 18, 81, a, 39.

χρόνως καὶ πιὸ ἔξυπνα καὶ *μαθητικώτερα* ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἀνίκανα νὰ θυμοῦνται. Ἔξυπνα μόνον, χωρὶς τὴν ἱκανότητα νὰ μαθαίνουν, εἶναι ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀκούσουν τοὺς ἤχους, ὅπως οἱ μέλισσες καὶ τὰ παντὸς εἴδους ζῶα τῆς ἰδίας περιπτώσεως. Ἀντιθέτως, ἡ ἱκανότης τῆς μαθήσεως ἀνήκει εἰς ἐκεῖνα ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μνήμην ἔχουν καὶ τὴν αἴσθησιν τῆς ἀκοῆς.

Ὁπωσδήποτε, τὰ ζῶα ζοῦν μὲ τὶς αἰσθητικὲς παραστάσεις καὶ τὶς ἀναμνήσεις, καὶ δὲν συμμετέχουν παρὰ ἐλάχιστα εἰς τὴν ἐμπειρικὴν γνώσιν, ἐνῶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ὑψώνεται ἕως τὴν τέχνην καὶ τοὺς *λογισμούς*.

Καὶ τοῦτο διότι, ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὴν μνὴμην προέρχεται ἡ ἐμπειρία. Καὶ πραγματικὰ πολλὲς ἀναμνήσεις *τοῦ αὐτοῦ πράγματος* καταλήγουν τελικὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν μόνην ἐμπειρίαν. Καὶ φαίνεται ὅμοιο σχεδὸν πρᾶγμα μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τέχνη νὰ εἶναι ἡ ἐμπειρία.

981a Μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη πραγματοποιεῖται *διὰ τῆς ἐμπειρίας*, καθόσον ἡ ἐμπειρία δημιούργησε τὴν τέχνη, ὅπως σωστὰ λέει ὁ Πῶλος[3], *ἡ δ' ἀπειρία τὴν τύχην* – τὸ τυχαῖο.

Γεννᾶται δὲ ἡ τέχνη *ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐννοημάτων* (=ἐννοιῶν) προκύψῃ μία μόνη, καθολική, κρίσις, ἐφαρμόσιμη σὲ ὅλες τὶς παρόμοιες περιπτώσεις. Καθόσον τὸ νὰ φέρνῃ κανεὶς τὴν σκέψιν ὅτι, εἰς τὸν Καλλίαν ποὺ ἦταν ἄρρωστος ἀπὸ αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἀρρώστεια, αὐτὸ ἐδῶ τοῦ ἔκανε καλό, καὶ στὸν Σωκράτη, καὶ τὸ ἴδιο σὲ καθέναν ξεχωριστὰ ἀπὸ πολλοὺς – ἐμπίπτει εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Ἡ σκέψις ὅμως ὅτι σὲ ὅλους τοὺς παρόμοιους, παρμένους μαζὶ σὲ ἕνα ξεχωριστὸ εἶδος, ὅταν εἶχαν αὐτὴν ἐδῶ τὴν νόσον ἔκανε καλό, στοὺς φλεγματικοὺς π.χ. τοὺς χολερικοὺς ἢ τοὺς πυρέσσοντας – αὐτὸ ἀνήκει στὴν περιοχή της τέχνης.

οὖν τὸ πράττειν ἐμπειρία τέχνης οὐδὲν δοκεῖ διαφέρειν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπιτυγχάνοντας ὁρῶμεν τοὺς ἐμπείρους τῶν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας λόγον ἐχόντων (αἴτιον δ' ὅτι ἡ μὲν ἐμπειρία τῶν καθ' ἕκαστόν ἐστι γνῶσις ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου, αἱ δὲ πράξεις καὶ αἱ γενέσεις πᾶσαι περὶ τὸ καθ' ἕκαστόν εἰσιν· οὐ γὰρ ἄνθρωπον ὑγιάζει ὁ ἰατρεύων ἀλλ' ἢ κατὰ συμβεβηκός, ἀλλὰ Καλλίαν ἢ Σωκράτην ἢ τῶν ἄλλων τινὰ τῶν οὕτω λεγομένων ᾧ συμβέβηκεν ἀνθρώπῳ εἶναι· ἐὰν οὖν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας ἔχῃ τις τὸν λόγον, καὶ τὸ καθόλου μὲν γνωρίζῃ τὸ δ' ἐν τούτῳ καθ' ἕκαστον ἀγνοῇ, πολλάκις διαμαρτήσεται τῆς θεραπείας· θεραπευτὸν γὰρ τὸ καθ' ἕκαστον)· ἀλλ' ὅμως τό γε εἰδέναι καὶ τὸ ἐπαΐειν τῇ τέχνῃ τῆς ἐμπειρίας ὑπάρχειν οἰόμεθα μᾶλλον, καὶ σοφωτέρους τοὺς τεχνίτας τῶν ἐμπείρων ὑπολαμβάνομεν, ὡς κατὰ τὸ εἰδέναι μᾶλλον ἀκολουθοῦσαν τὴν σοφίαν πᾶσι· τοῦτο δ' ὅτι οἱ μὲν τὴν αἰτίαν ἴσασιν οἱ δ' οὔ. οἱ μὲν γὰρ ἔμπειροι τὸ ὅτι μὲν ἴσασι, διότι δ' οὐκ ἴσασιν· οἱ δὲ τὸ διότι καὶ τὴν αἰτίαν γνωρίζουσιν. διὸ καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονας περὶ ἕκαστον τιμιωτέρους καὶ μᾶλλον εἰδέναι νομίζομεν τῶν χειρο-
981b τεχνῶν καὶ σοφωτέρους, ὅτι τὰς αἰτίας τῶν ποιουμένων ἴσασιν [[τοὺς δ', ὥσπερ καὶ τῶν ἀψύχων ἔνια ποιεῖ μέν, οὐκ εἰδότα δὲ ποιεῖ ἃ ποιεῖ, οἷον καίει τὸ πῦρ—τὰ μὲν οὖν ἄψυχα φύσει τινὶ ποιεῖν τούτων ἕκαστον τοὺς δὲ χειροτέχνας

Ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, ὄχι μονάχα φαίνεται ἡ ἐμπειρία νὰ μὴν ἔχει καμμιὰ διαφορὰ ἀπὸ τὴν τέχνην ἀλλὰ περισσότερο σημειώνουν ἐπιτυχίες *οἱ ἔμπειροι* παρὰ οἱ θεωρητικοὶ ἀλλὰ *ἄνευ ἐμπειρίας*. (Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι γνῶσις τῶν ἀτομικῶν, ἀλλὰ ἡ τέχνη *τῶν καθόλου*, τῶν γενικῶν, τῶν συνόλων. Ὅμως οἱ πράξεις καὶ ὅλες οἱ γενέσεις μὲ τὸ ἀτομικὸ ἔχουν σχέσιν. Καθόσον ὁ γιατρὸς δὲν θεραπεύει ἄνθρωπον, ἐκτὸς κατὰ σύμπτωσιν, ἀλλὰ τὸν Καλλία ἢ τὸν Σωκράτην ἢ κάποιον ἄλλον ἔτσι λεγόμενον ποὺ κατὰ σύμπτωσιν ἔτυχε νἆναι ἄνθρωπος. Ἐάν, ἑπομένως, ἔχει κανεὶς τὴν ἔννοιαν χωρὶς τὴν ἐμπειρίαν, καὶ γνωρίζει μὲν τὸ καθόλου, ἀγνοεῖ ὅμως τὸ εἰς αὐτὸ ἐμπεριεχόμενον *καθ᾽ ἕκαστον*, θὰ ἀποτύχει πολλὲς φορὲς στὴν θεραπεία, γιατί ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ θεραπευθῆ εἶναι τὸ ἄτομο.)

Ὡστόσον, πιστεύουμε ὅτι ἡ κατοχὴ τοῦ εἴδους τῶν πραγμάτων καὶ ἡ βαθειά τους κατανόησις ὑπάρχει στὴν τέχνη μᾶλλον παρὰ στὴν ἐμπειρία, καὶ κρίνουμε σοφώτερους τοὺς ἀνθρώπους τῆς τέχνης ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικούς, βάσει τῆς σκέψεως ὅτι ἡ σοφία σὲ κάθε ἄνθρωπο παρακολουθεῖ τὴν καθαρὴ γνώση.

Κι αὐτὸ γιατί, οἱ μὲν ξέρουν τὴν αἰτία, οἱ ἄλλοι ὄχι.

Οἱ ἐμπειρικοὶ βέβαια, κατέχουν τὸ *ὅτι* (ἕνα πρᾶγμα ὑπάρχει), ἀλλὰ τὸ *διότι* δὲν τὸ κατέχουν, ἐνῶ οἱ ἄλλοι *τὸ διότι καὶ τὴν αἰτίαν γνωρίζουσιν.*

981β Γι᾽ αὐτὸ καὶ τοὺς ἐπικεφαλῆς εἰς κάθε ἐπιχείρησίν τους τιμοῦμε περισσότερο καὶ τοὺς θεωροῦμε πλέον εἰδήμονας καὶ σοφώτερους ἀπὸ τοὺς χειροτέχνες, γιατί καὶ τὶς αἰτίες τῶν ὅσων γίνονται γνωρίζουν, ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἶναι ὡσὰν ἐκεῖνα τὰ ἄψυχα ποὺ κάνουν μέν ἐνέργειες, χωρὶς συνείδησιν ὅμως τῶν ὅσων κάνουν, ὅπως π.χ. τὸ πῦρ καίει. Τὰ ἄψυχα λοιπὸν ἐπιτελοῦν καθένα ἀπὸ τὰ ἔργα τους ἀπὸ μίαν φυσικὴν τάσιν,

δι' ἔθος[4]· ὡς οὐ κατὰ τὸ πρακτικοὺς εἶναι σοφωτέρους ὄντας ἀλλὰ κατὰ τὸ λόγον ἔχειν αὐτοὺς καὶ τὰς αἰτίας γνωρίζειν. ὅλως τε σημεῖον τοῦ εἰδότος καὶ μὴ εἰδότος τὸ δύνασθαι διδάσκειν ἐστίν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν τέχνην τῆς ἐμπειρίας ἡγούμεθα μᾶλλον ἐπιστήμην εἶναι· δύνανται γάρ, οἱ δὲ οὐ δύνανται διδάσκειν. ἔτι δὲ τῶν αἰσθήσεων οὐδεμίαν ἡγούμεθα εἶναι σοφίαν· καίτοι κυριώταταί γ' εἰσὶν αὗται τῶν καθ' ἕκαστα γνώσεις· ἀλλ' οὐ λέγουσι τὸ διὰ τί περὶ οὐδενός, οἷον διὰ τί θερμὸν τὸ πῦρ, ἀλλὰ μόνον ὅτι θερμόν. τὸ μὲν οὖν πρῶτον εἰκὸς τὸν ὁποιανοῦν εὑρόντα τέχνην παρὰ τὰς κοινὰς αἰσθήσεις θαυμάζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μὴ μόνον διὰ τὸ χρήσιμον εἶναί τι τῶν εὑρεθέντων ἀλλ' ὡς σοφὸν καὶ διαφέροντα τῶν ἄλλων· πλειόνων δ' εὑρισκομένων τεχνῶν καὶ τῶν μὲν πρὸς τἀναγκαῖα τῶν δὲ πρὸς διαγωγὴν οὐσῶν, ἀεὶ σοφωτέρους τοὺς τοιούτους ἐκείνων ὑπολαμβάνεσθαι διὰ τὸ μὴ πρὸς χρῆσιν εἶναι τὰς ἐπιστήμας αὐτῶν. ὅθεν ἤδη πάντων τῶν τοιούτων κατεσκευασμένων αἱ μὴ πρὸς ἡδονὴν μηδὲ πρὸς τἀναγκαῖα τῶν ἐπιστημῶν εὑρέθησαν, καὶ πρῶτον ἐν τούτοις τοῖς τόποις οὗπερ ἐσχόλασαν· διὸ περὶ Αἴγυπτον αἱ μαθηματικαὶ πρῶτον τέχναι συνέστησαν, ἐκεῖ γὰρ ἀφείθη σχο-

4. Πρβλ. Ἀσκληπιός, 10, 12 καὶ 15: *δι᾽ ἔθος (δηλαδή) μετὰ λόγου τινός... καὶ τὰς αἰτίας γνωρίζειν, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως τοῖς ἐπιστήμοσιν.*

5. *Πρὸς διαγωγήν*: ὁ J. Tricot μεταφράζει: πρὸς τέρψιν, agrément, ἔνθ᾽ ἀνωτέρω σελ. 8.

6. Πρβλ. Σχόλια ἐπὶ τῶν *Μεταφυσικῶν* ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο τὸν Ἀφροδισέα, 7, 5 – 7: *Οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς «οἱ τῷ σχολάζειν διὰ τῶν τηρήσεων τῶν κατ᾽ οὐρανὸν*

ἐνῶ οἱ χειροτέχνες τὰ κάνουν ἀπό συνήθεια (*δι᾽ ἔθος*[4]). Ἑπομένως δὲν εἶναι ἡ πρακτικὴ ἱκανότης γιὰ τὴν ὁποία θεωροῦμε τοὺς ἐπικεφαλῆς σοφώτερους, ἀλλὰ ὁ λόγος εἶναι ὅτι αὐτοὶ κατέχουν τὴν θεωρίαν καὶ γνωρίζουν τὶς αἰτίες. Καὶ γενικὰ εἶναι γνώρισμα ἐκείνου ποὺ κατέχει ἐνσυνείδητη γνῶσιν τὸ ὅτι ἠμπορεῖ νὰ διδάσκει, καὶ γι᾽ αὐτὸ πιστεύουμε ὅτι ἡ τέχνη εἶναι σὲ μεγαλύτερον βαθμὸ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν. Καθόσον οἱ ἄνθρωποι τῆς τέχνης ἠμποροῦν νὰ διδάσκουν, οἱ ἐμπειρικοὶ ὄχι. Πρὸς τούτοις, καμμιὰ αἴσθηση δὲν θεωροῦμε σοφία, μολονότι βεβαίως οἱ αἰσθήσεις εἶναι τὰ ἐγκυρότατα μέσα γιὰ τὴν γνώση τῶν ἀτομικῶν πραγμάτων (*τῶν καθ᾽ ἕκαστα*). Δὲν λέγουν ὅμως τὸ *διὰ τὶ* γιὰ τίποτε, γιατί π.χ. τὸ πῦρ εἶναι θερμό, *ἀλλὰ μόνον ὅτι (εἶναι) θερμόν.*

Εἶναι λοιπὸν εὔλογο, ἐκεῖνον ποὺ πρῶτος βρῆκε κάποια τέχνη, ξεπερνώντας τὶς κοινὲς αἰσθήσεις, νὰ τὸν θαυμάζουν οἱ ἄνθρωποι, ὄχι μονάχα γιατί κάτι ἀπὸ τὴν ἐφεύρεσή του ἦταν χρήσιμο, ἀλλὰ καὶ γιατὶ τὸν ἐθεώρησαν σοφὸν καὶ ξεχωριστὸν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μὲ τὴν ἀνακάλυψιν ὅμως περισσοτέρων τεχνῶν καὶ γιὰ τὶς ἀνάγκες καὶ γιὰ τὴν ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς,[5] ἄρχισαν οἱ ἐφευρέτες αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν τεχνῶν, σοφώτεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους νὰ θεωροῦνται, καθόσον οἱ ἐπιστῆμες τους δὲν ἀπέβλεπαν σὲ ὠφέλεια. Ἀπὸ αὐτὰ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ διάφορες τὲχνες εἶχαν ἤδη δημιουργηθῆ, ὅταν ἀνεκαλύφθησαν ἐκεῖνες οἱ ἐπιστῆμες ποὺ δὲν ἀπέβλεπαν οὔτε σὲ ἡδονὴ οὔτε σὲ ἁνάγκες τῆς ζωῆς, αὐτὸ δὲ ἔγινε στὴν ἀρχὴ σὲ τόπους ποὺ ὑπῆρχε διαθέσιμος καιρὸς. Γι᾽ αὐτὸ εἰς τὴν Αἴγυπτον κατὰ[6] πρῶτον συνεστήθησαν οἱ μαθηματικὲς τέχνες, καθόσον ἐκεῖ ἀφέθηκε διαθέσιμος χρόνος στὸ ἱερατικὸ γένος.

γιγνομένων, ἐμπειρίαν πρῶτον ἔσχον, εἴτε τέχνην συνεστήσαντο, οὕτως δὲ καὶ ἡ γεωμετρία, κατὰ τὴν ἀρχήν, εὑρέθη ἀπὸ τῆς γεωδαισίας».

λάζειν τὸ τῶν ἱερέων ἔθνος. [[εἴρηται μὲν οὖν ἐν τοῖς ἠθικοῖς τίς διαφορὰ τέχνης καὶ ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων τῶν ὁμογενῶν· οὗ δ' ἕνεκα νῦν ποιούμεθα τὸν λόγον τοῦτ' ἐστίν, ὅτι τὴν ὀνομαζομένην σοφίαν περὶ τὰ πρῶτα αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς ὑπολαμβάνουσι πάντες·]] ὥστε, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ὁ μὲν ἔμπειρος τῶν ὁποιανοῦν ἐχόντων αἴσθησιν εἶναι δοκεῖ σοφώτερος, ὁ δὲ τεχνίτης τῶν ἐμπείρων, χειροτέχνου δὲ ἀρχιτέκτων, αἱ δὲ θεωρητικαὶ τῶν ποιητικῶν μᾶλλον. ὅτι μὲν **982a** *οὖν ἡ σοφία περί τινας ἀρχὰς καὶ αἰτίας ἐστὶν ἐπιστήμη, δῆλον.*

2 *Ἐπεὶ δὲ ταύτην τὴν ἐπιστήμην ζητοῦμεν, τοῦτ' ἂν εἴη σκεπτέον, ἡ περὶ ποίας αἰτίας καὶ περὶ ποίας ἀρχὰς ἐπιστήμη σοφία ἐστίν. εἰ δὴ λάβοι τις τὰς ὑπολήψεις ἃς ἔχομεν περὶ τοῦ σοφοῦ, τάχ' ἂν ἐκ τούτου φανερὸν γένοιτο μᾶλλον. ὑπολαμβάνομεν δὴ πρῶτον μὲν ἐπίστασθαι πάντα τὸν σοφὸν ὡς ἐνδέχεται, μὴ καθ' ἕκαστον ἔχοντα ἐπιστήμην αὐτῶν· εἶτα τὸν τὰ χαλεπὰ γνῶναι δυνάμενον καὶ μὴ ῥᾴδια ἀνθρώπῳ γιγνώσκειν, τοῦτον σοφόν· τὸ γὰρ αἰσθάνεσθαι πάντων κοινόν, διὸ ῥᾴδιον καὶ οὐδὲν σοφόν· ἔτι τὸν ἀκριβέστερον καὶ τὸν διδασκαλικώτερον τῶν αἰτιῶν σοφώτερον εἶναι περὶ πᾶσαν ἐπιστήμην· καὶ τῶν ἐπιστημῶν δὲ τὴν*

7. Βλ. *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Ζ, 3-7.

Στὰ *Ἠθικὰ*[7] ἔχομε πῆ τί διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τέχνης, ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων τοῦ αὐτοῦ γένους μαθήσεων. Σκοπὸς ὅμως τῆς παρούσης συζητήσεώς μας εἶναι νὰ ἀποδείξωμε ὅτι ὅλοι φρονοῦν πὼς ἡ ἐπιστήμη ποὺ ὀνομάζουμε σοφία ἐξετάζει τὰ πρῶτα αἴτια καὶ τὶς ἀρχές. Γι᾽ αὐτό, ὅπως εἴπαμε καὶ πρωτύτερα, συνήθως θεωροῦν τὸν ἔμπειρον ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἁπλῶς ἔχει μιὰ ὁποιαδήποτε αἴσθησιν, τὸν *τεχνίτη* ἀνώτερον ἀπὸ τὸν ἐμπειρικόν, τὸν *ἀρχιτέκτονα* ἀπὸ τὸν *χειροτέχνην*, καὶ τὶς θεωρητικὲς ἐπιστῆμες ἀνώτερες ἀπὸ τὶς πρακτικές.982α Ὅτι λοιπὸν ἡ σοφία εἶναι ἐπιστήμη ποὺ ἐξετάζει κάποιες ἀρχὲς καὶ αἴτια, αὐτὸ ἔγινε φανερό.

2
Φύσις της φιλοσοφίας.

Ἐφ᾽ ὅσον αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀναζητήσεώς μας, νὰ ἐξετάσουμε τὸ ἀκόλουθο ζήτημα: ποιῶν αἰτίων καὶ ποιῶν ἀρχῶν ἐπιστήμη εἶναι ἡ σοφία. Ἂν δὲ πάρουμε τὶς δοξασίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸν σοφό, μπορεῖ ἔτσι νὰ φωτισθῆ περισσότερο τὸ ζήτημα. Εἶναι πασίγνωστο ὅτι πρῶτα-πρῶτα, ἔχομε τὴν ἰδέα ὅτι ὁ σοφὸς ὅλα –ὅσα εἶναι δυνατό– τὰ ξέρει, χωρὶς νὰ ἔχει μιὰ μερικὴ γνώση γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ξεχωριστά. Ἔπειτα, ὅποιος μπορεῖ τὰ δύσκολα νὰ καταλάβη καὶ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ γνῶσις ἀπὸ τὸν κοινὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι εὔκολη, αὐτὸν σοφὸν τὸν θεωροῦμε, καθόσον ἡ αἰσθητηριακὴ ἀντίληψις εἶναι γενικὸ κτῆμα ὅλων, γι᾽ αὐτὸ καὶ εἶναι εὔκολη – καὶ δὲν εἶναι καμμιὰ σοφία.

Ἔπειτα φρονοῦμε ὅτι ὅποιος ἔχει ἀκριβέστερες γνώσεις γιὰ τὶς αἰτίες καὶ ὅποιος εἶναι πιὸ ἱκανὸς νὰ τὶς διδάξη, σὲ κάθε εἶδος ἐπιστήμης αὐτὸς εἶναι σοφώτερος. Ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες πάλι, ὅποια προτιμοῦμε ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν ἑαυτό

αὑτῆς ἕνεκεν καὶ τοῦ εἰδέναι χάριν αἱρετὴν οὖσαν μᾶλλον εἶναι σοφίαν ἢ τὴν τῶν ἀποβαινόντων ἕνεκεν, καὶ τὴν ἀρχικωτέραν τῆς ὑπηρετούσης μᾶλλον σοφίαν· οὐ γὰρ δεῖν ἐπιτάττεσθαι τὸν σοφὸν ἀλλ' ἐπιτάττειν, καὶ οὐ τοῦτον ἑτέρῳ πείθεσθαι, ἀλλὰ τούτῳ τὸν ἧττον σοφόν.—τὰς μὲν οὖν ὑπολήψεις τοιαύτας καὶ τοσαύτας ἔχομεν περὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν σοφῶν· τούτων δὲ τὸ μὲν πάντα ἐπίστασθαι τῷ μάλιστα ἔχοντι τὴν καθόλου ἐπιστήμην ἀναγκαῖον ὑπάρχειν· οὗτος γὰρ οἶδέ πως πάντα τὰ ὑποκείμενα, σχεδὸν δὲ καὶ χαλεπώτατα ταῦτα γνωρίζειν τοῖς ἀνθρώποις, τὰ μάλιστα καθόλου· πορρωτάτω γὰρ τῶν αἰσθήσεών ἐστιν· ἀκριβέσταται δὲ τῶν ἐπιστημῶν αἳ μάλιστα τῶν πρώτων εἰσίν· αἱ γὰρ ἐξ ἐλαττόνων ἀκριβέστεραι τῶν ἐκ προσθέσεως λεγομένων, οἷον ἀριθμητικὴ γεωμετρίας· ἀλλὰ μὴν καὶ διδασκαλική γε ἡ τῶν αἰτιῶν θεωρητικὴ μᾶλλον· οὗτοι γὰρ διδάσκουσιν, οἱ τὰς αἰτίας λέγοντες περὶ ἑκάστου, τὸ δ' εἰδέναι καὶ τὸ ἐπίστασθαι αὐτῶν ἕνεκα μάλισθ' ὑπάρχει τῇ τοῦ μάλιστα ἐπιστητοῦ ἐπιστήμῃ· ὁ γὰρ τὸ ἐπίστασθαι δι' αὑτὸ αἱρούμενος τὴν μάλιστα
982b *ἐπιστήμην μάλιστα αἱρήσεται, τοιαύτη δ' ἐστὶν ἡ τοῦ μάλιστα*

8. Δηλαδὴ «δυνάμει».

της καὶ γιὰ τὴν ἀπόκτησιν καθαρῆς γνώσεως, φρονοῦμε ὅτι εἶναι σὲ μεγαλύτερον βαθμὸ σοφία, ἀπὸ μιὰ ἐπιστήμη ποὺ θὰ τὴν προτιμούσαμε γιὰ τὴν πρακτική της χρησιμοποίηση. Τέλος θεωροῦμε ὅτι εἶναι περισσότερο σοφία μιὰ δεσπόζουσα σοφία παρ᾽ ὅσο ἡ ὑποταγμένη σὲ αὐτή. Γιατί ὁ σοφὸς δὲν πρέπει νὰ διατάσσεται ἀλλὰ νὰ διατάσσει, καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπακούει σὲ ἄλλον ἀλλὰ σὲ αὐτὸν πρέπει νὰ ὑπακούει ὁ λιγώτερο σοφός.

Τέτοιες καὶ τόσες εἶναι οἱ κοινὲς ἀντιλήψεις ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν σοφία καὶ τοὺς σοφούς. Ἀπὸ τὰ προσόντα αὐτὰ τοῦ σοφοῦ, τὸ νὰ εἶναι ἐπιστήμων ὅλων, ἀναγκαστικὰ θὰ εἶναι κτῆμα ἐκείνου ποὺ κατέχει στὸν ὕψιστο βαθμὸ *τὴν καθ᾽ ὅλου ἐπιστήμην*, γιατί αὐτὸς ἔχει κατὰ κάποιον τρόπον[8] καθαρὴ γνώση γιὰ ὅλα ποὺ ἐμπίπτουν σὲ αὐτήν. Κοντεύουν δὲ νὰ εἶναι καὶ δυσκολώτατα νὰ τὰ διακρίνει ὁ ἄνθρωπος, αὐτὰ ποὺ εἶναι σὲ ὕψιστον βαθμὸ καθολικά, γιατί *πορρωτάτω τῶν αἰσθήσεών ἐστιν.*

Ἀκριβέστατες ὅμως ἐπιστῆμες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ στὸν ὕψιστο βαθμὸ ἀσχολοῦνται μὲ τὶς ἀρχές, καθόσον, ἐκεῖνες ποὺ οἱ ἀρχές τους εἶναι ἁπλομερέστερες, εἶναι ἐπιστῆμες ἀκριβέστερες ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ὀνομάζονται συνθετικές, ὅπως ἡ ἀριθμητικὴ π.χ. ἀπὸ τὴν γεωμετρία. Ἁπλᾶ, σὲ μεγαλύτερον βεβαιότατα βαθμὸ μπορεῖ καὶ διδάσκει ἐκείνη ἡ ἐπιστήμη ποὺ θεωρητικώτερα ἐξετάζει τὶς αἰτίες, γιατί διδαχὴ μποροῦν νὰ κάνουν ὅσοι μποροῦν νὰ ποῦν τὶς αἰτίες γιὰ τὸ κάθε τι.

Ἡ καθαρὴ ὅμως γνώση καὶ ἡ ἐπιστήμη στὸν ὕψιστον βαθμὸ τῆς αὐτοτελείας των ὑπάρχουν στὴν ἐπιστήμη ποὺ ἔχει γιὰ ἀντικείμενό της τὴν καθαρώτατη μορφὴ τῆς γνώσεων. Γιατί ἐκεῖνος ποὺ προτιμάει τὴν ἐπιστήμη ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν ἑαυτό της, 982β θὰ προτιμήση σὲ ὕψιστον βαθμὸ τὴν σὲ ὕψιστον βαθμὸ ἐπιστήμη, τέτοια δὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔχει ὡς ἀντι-

ἐπιστητοῦ· μάλιστα δ' ἐπιστητὰ τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἴτια· διὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἐκ τούτων τἆλλα γνωρίζεται ἀλλ' οὐ ταῦτα διὰ τῶν ὑποκειμένων, ἀρχικωτάτη δὲ τῶν ἐπιστημῶν, καὶ μᾶλλον ἀρχικὴ τῆς ὑπηρετούσης, ἡ γνωρίζουσα τίνος ἕνεκέν ἐστι πρακτέον ἕκαστον· τοῦτο δ' ἐστὶ τἀγαθὸν ἑκάστου, ὅλως δὲ τὸ ἄριστον ἐν τῇ φύσει πάσῃ. ἐξ ἁπάντων οὖν τῶν εἰρημένων ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην πίπτει τὸ ζητούμενον ὄνομα· δεῖ γὰρ αὐτὴν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν εἶναι θεωρητικήν· καὶ γὰρ τἀγαθὸν καὶ τὸ οὗ ἕνεκα ἓν τῶν αἰτίων ἐστίν.

Ὅτι δ' οὐ ποιητική, δῆλον καὶ ἐκ τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων· διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες, οἷον περί τε τῶν τῆς σελήνης παθημάτων καὶ τῶν περὶ τὸν ἥλιον καὶ ⟨τὰ⟩ ἄστρα καὶ περὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως. ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμά-

9. Ὁ J. Tricot ἀποδίδει: la science de la production. Δὲν τὴν ὀνομάζει «πρακτική», γιατὶ μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τὶς ἠθικὲς πράξεις.

10. Δὲν εἶναι ἁπλῶς ὁ θαυμασμός του ὑπεκίνησε τὶς ἐξερευνήσεις αὐτές. Στὸ βάθος εἶναι ἡ ὠφελιμότης, ἡ ἀνάγκη. Ὁ φιλόσοφος, ὁ ἐπιστήμων, αἰσθάνεται τὴν ἀκαταμάχητη ἀνάγκη νὰ βάλη τάξη στὸ χάος τοῦ σύμπαντος, στὴν κοινωνία. Μὲ τελικὸ σκοπὸ (ποὺ πολλὲς φορὲς δὲν συνειδητοποιεῖται), νὰ ἐξασφαλίση ὑλικὰ πλεονεκτήματα, καὶ προπάντων τὴν ἀσφάλειά του. Ὁ Ἐπίκουρος ἔλεγε

κείμενό της ὅ,τι εἶναι καθαρώτατη ἐπιστήμη. Ὅμως, στὸν ὕψιστον βαθμὸ ἀντικείμενα τῆς ἐπιστήμης εἶναι *τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἴτια*. Γιατί χάρις εἰς αὐτὰ καὶ ξεκινώντας ἀπὸ αὐτά, γνωρίζονται καὶ τἆλλα καὶ ὄχι *ταῦτα διὰ τῶν ὑποκειμένων* εἰς αὐτά. Τέλος, ὁδηγητικώτερη ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες καὶ κυριαρχικώτερη ἀπὸ τὴν *ὑπηρετοῦσαν*, εἶναι *ἡ γνωρίζουσα* γιὰ ποιὸν σκοπὸ τὸ κάθε τι πρέπει νὰ πραχτῇ. Καὶ ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι τὸ ἀγαθὸ σὲ κάθε τι ξεχωριστά, καὶ γενικὰ τὸ ἄριστο μέσα σὲ ὅλη τὴν φύση.

Ἀπὸ ὅλα λοιπὸν ποὺ εἴπαμε, συνάγεται ὅτι στὴν ἴδια ἐπιστήμη, στὴν σοφία, πρέπει νὰ ἀνήκει *τὸ ζητούμενον ὄνομα*. Γιατί πρέπει αὐτὴ *τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν* νὰ ἐπιζητεῖ τὴν ἐνόραση. Γιατί βέβαια τὸ ἀγαθὸ καὶ ὁ σκοπὸς ἕνα ἀπὸ τὰ αἴτια εἶναι. Τὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ δὲν εἶναι *ποιητική*[9], δὲν ἐπιδιώκει πρακτικὸν σκοπό, ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πρῶτοι-πρῶτοι ἐφιλοσόφησαν. Γιατί ἐξ αἰτίας τοῦ θαυμασμοῦ οἱ ἄνθρωποι, καὶ τώρα καὶ πρώτη φορά, ἄρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν[10].

Στὴν ἀρχὴ θαύμασαν τὰ παράδοξα φαινόμενα ποὺ ἄμεσα εἶχαν μπροστά τους. Ἔπειτα, σιγὰ σιγὰ ἔτσι προοδεύοντας, ἐπεξέτειναν τὴν ἐξερεύνησή τους σὲ σπουδαιότερα προβλήματα, ὅπως τὰ φαινόμενα τῆς σελήνης, τοῦ ἥλιου καὶ τῶν ἄστρων καί, τελικά, *τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως*.

ὅτι πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε τὰ φυσικὰ φαινόμενα γιὰ νὰ μὴ φοβόμαστε. Θέλησε μάλιστα νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ κι' ἀπὸ τὸν φόβο τοῦ θανάτου, ἀλλὰ δὲν τὸ μπόρεσε. Γιατὶ αὐτὸς «εἶναι τόσο βαθιὰ ριζωμένος στὸ ἔνστικτο, ὥστε τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ἐπίκουρου δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἔχει εὐρύτερη ἀπήχηση» (Μπέρτραντ Ράσσελ). Κι ὁ καλλιτέχνης κι' ὁ λογοτέχνης, σὲ λύτρωση, σὲ ἐκτόνωση, ἀποβλέπουν καὶ θὰ βάλουν τοὺς ἥρωές τους νὰ ποῦν καὶ νὰ κάνουν, ἐκεῖνα ποὺ αὐτοὶ θέλουν. Καὶ αὐτό, ἀπὸ πίεση, ἀπὸ βάρος, ὅπως ἔλεγε ὁ ἐξερευνητὴς Ἀμουνδσέν, ποὺ βέβαια, δὲν τὸ αἰσθάνεται ὁ μέσος ἄνθρωπος.

ζων οἴεται ἀγνοεῖν (διὸ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφός πώς ἐστιν· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων)· ὥστ' εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερὸν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἕνεκεν. μαρτυρεῖ δὲ αὐτὸ τὸ συμβεβηκός· σχεδὸν γὰρ πάντων ὑπαρχόντων τῶν ἀναγκαίων καὶ ⟨τῶν⟩ πρὸς ῥᾳστώνην καὶ διαγωγὴν ἡ τοιαύτη φρόνησις ἤρξατο ζητεῖσθαι. δῆλον οὖν ὡς δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρείαν ἑτέραν, ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωπος, φαμέν, ἐλεύθερος ὁ αὑτοῦ ἕνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὤν, οὕτω καὶ αὐτὴν ὡς μόνην οὖσαν ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν· μόνη γὰρ αὕτη αὑτῆς ἕνεκέν ἐστιν. διὸ καὶ δικαίως ἂν οὐκ ἀνθρωπίνη νομίζοιτο αὐτῆς ἡ κτῆσις· πολλαχῇ γὰρ ἡ φύσις δούλη τῶν ἀνθρώπων ἐστίν, ὥστε κατὰ Σιμωνίδην

"θεὸς ἂν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας",

ἄνδρα δ' οὐκ ἄξιον μὴ οὐ ζητεῖν τὴν καθ' αὑτὸν **983a**
ἐπιστήμην. εἰ δὴ λέγουσί τι οἱ ποιηταὶ καὶ πέφυκε φθονεῖν τὸ θεῖον, ἐπὶ τούτου συμβῆναι μάλιστα εἰκὸς καὶ δυστυχεῖς εἶναι πάντας τοὺς περιττούς. ἀλλ' οὔτε τὸ θεῖον φθονερὸν ἐνδέχεται εἶναι, ἀλλὰ κατὰ τὴν παροιμίαν

πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί,

οὔτε τῆς τοιαύτης ἄλλην χρὴ νομίζειν τιμιω-

11. Περὶ τοῦ θεωρητικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλοσοφίας.
12. Πρβλ. *Πολιτικά*, Α, 4, 1254a.
13. Πρβλ. τὸ τῶν ἀρχαίων: «Φθονερὸν τὸ θεῖον».

Ὅποιος ὅμως ἀπορεῖ καὶ θαυμάζει, ἔχει τὴν ἰδέα ὅτι βρίσκεται σὲ ἄγνοια. (Γι᾽ αὐτὸ καὶ ὁ *φιλόμυθος*, φιλόσοφος κατὰ κάποια ἄποψη εἶναι. Γιατί τὸ περιεχόμενο τοῦ μύθου, εἶναι θαυμαστὰ συμβεβηκότα.)

Ἑπομένως, ἐφ᾽ ὅσον *διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν*, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἐπεδίωκαν τὴν γνῶσιν γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸ εἶδος τῶν πραγμάτων, κι᾽ ὄχι γιὰ κάποια πρακτικὴ χρησιμοποίηση. *Μαρτυρεῖ δέ περὶ αὐτοῦ*[11] αὐτὸ ποὺ ἔχει συμβῆ: Ὅλες σχεδὸν οἱ ὑλικὲς προϋποθέσεις γιὰ καλοζωία (*ρα-στώνη*) καὶ οἱ τέρψεις εἶχαν τακτοποιηθῆ, ὅταν ἄρχισε ἡ ἀναζήτηση γιὰ μιὰ τέτοια βαθύτερη ἐνατένιση. Ὁλοφάνερο λοιπὸν εἶναι ὅτι γιὰ καμμιὰ ἄλλη χρησιμοποίηση δὲν τὴν ἐπιζητοῦμε. Ἀλλὰ ὅπως λέμε ἐλεύθερον ἐκεῖνον ποὺ ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ ὄχι γιὰ ἕναν ἄλλον[12], ἔτσι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη, εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ ὅλες ποὺ εἶναι ἐλεύθερη μάθησις, ἐφ᾽ ὅσον μόνη αὐτὴ εἶναι στὸν ἑαυτό της ὁ δικός της σκοπὸς [seule, elle est à elle-même sa propre fin].

Διὸ καὶ δικαίως, ἡ ἀπόκτησίς της ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς κάτι ὑπεράνθρωπον. Γιατί, ἀπὸ τόσες πλευρὲς ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων εἶναι δούλη, ποὺ ὅπως εἶπε ὁ [λυρικὸς ποιητής] Σιμωνίδης, «μονάχα ὁ Θεὸς μπορεῖ νἄχει αὐτὸ τὸ προνόμιο», στὸν ἄνθρωπο ὅμως δὲν ταιριάζει νὰ μὴν περιορίζεται νὰ ἀναζητεῖ τὴν ἐπιστήμη ποὺ βρίσκεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς δυναμικότητός του. Ἐὰν ἑπομένως 983a ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια σὲ αὐτὰ ποὺ λὲνε οἱ ποιηταὶ καὶ ἂν εἶναι ἔμφυτος ὁ φθόνος εἰς τὸ θεῖον[13], σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίπτωση θἄπρεπε κυρίως νὰ ἀσκηθῆ, καὶ οἱ διαπρέποντες σὲ αὐτὴ τὴν μάθηση θὰ ἦταν δυστυχεῖς. *Ἀλλ᾽ οὔτε τὸ θεῖον φθονερὸν ἐνδέχεται εἶναι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν*, «*πολλὲς ψευτιὲς λένε οἱ ἀοιδοί*», *οὔτε τῆς τοιαύτης* (ἐπιστήμης), *ἄλλην χρὴ νομίζειν τιμιωτέραν* [=περισσότερο τιμημένην]. Καθό-

τέραν. ἡ γὰρ θειοτάτη καὶ τιμιωτάτη· τοιαύτη δὲ διχῶς ἂν εἴη μόνη· ἥν τε γὰρ μάλιστ' ἂν θεὸς ἔχοι, θεία τῶν ἐπιστημῶν ἐστί, κἂν εἴ τις τῶν θείων εἴη. μόνη δ' αὕτη τούτων ἀμφοτέρων τετύχηκεν· ὅ τε γὰρ θεὸς δοκεῖ τῶν αἰτίων πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχή τις, καὶ τὴν τοιαύτην ἢ μόνος ἢ μάλιστ' ἂν ἔχοι θεός. ἀναγκαιότεραι μὲν οὖν πᾶσαι ταύτης, ἀμείνων δ' οὐδεμία.—δεῖ μέντοι πως καταστῆναι τὴν κτῆσιν αὐτῆς εἰς τοὐναντίον ἡμῖν τῶν ἐξ ἀρχῆς ζητήσεων. ἄρχονται μὲν γάρ, ὥσπερ εἴπομεν, ἀπὸ τοῦ θαυμάζειν πάντες εἰ οὕτως ἔχει, καθάπερ ⟨περὶ⟩ τῶν θαυμάτων ταὐτόματα [τοῖς μήπω τεθεωρηκόσι τὴν αἰτίαν] ἢ περὶ τὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς ἢ τὴν τῆς διαμέτρου ἀσυμμετρίαν (θαυμαστὸν γὰρ εἶναι δοκεῖ πᾶσι ⟨τοῖς μήπω τεθεωρηκόσι τὴν αἰτίαν⟩ εἴ τι τῷ ἐλαχίστῳ μὴ μετρεῖται)· δεῖ δὲ εἰς τοὐναντίον καὶ τὸ ἄμεινον κατὰ τὴν παροιμίαν ἀποτελευτῆσαι, καθάπερ καὶ ἐν τούτοις ὅταν μάθωσιν· οὐθὲν γὰρ ἂν οὕτως θαυμάσειεν ἀνὴρ γεωμετρικὸς ὡς εἰ γένοιτο ἡ διάμετρος μετρητή. τίς μὲν οὖν ἡ φύσις τῆς ἐπιστήμης τῆς ζητουμένης, εἴρηται, καὶ τίς ὁ σκοπὸς οὗ δεῖ τυγχάνειν τὴν ζήτησιν καὶ τὴν ὅλην μέθοδον.

14. Πρβλ. Ἀλεξ., 18, 17, καὶ τὴν ἐνδιαφέρουσαν σημείωσιν τοῦ G. Colle (Metaphysique, βιβλ. A- A. Lourain, 1931), ὁ ὁποῖος δικαιολογημένα παραπέμπει στὸν περίφημο μῦθο τοῦ Πλατωνικοῦ σπηλαίου, Πολιτεία, VII, 514b.
15. Ἐδῶ ἡ λέξις διάμετρος, δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει παρὰ τὴν διαγώνιον τοῦ τετραγώνου κι' ὄχι τὴν διάμετρον τοῦ κύκλου. Γιατὶ τότε τὰ ἀγνοοῦσαν ἀκόμη αὐτά, ἀφοῦ ὁ Ἀρχιμήδης, κάμποσους αἰῶνες ἀργότερα, ἀναζητοῦσε νὰ προσδιορίση τὶς σχέσεις τους (τῆς ἀσυμμετρίας διαμέτρου καὶ κύκλου).

σον *ἡ θειωτάτη* ἐπιστήμη εἶναι καὶ ἡ πλέον πολυτιμημένη. Τέτοια δὲ ἠμπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὴ μονάχα, ἀπὸ δυὸ ἀπόψεις: διότι θεία ἐπιστήμη εἶναι καὶ ἐκείνη ποὺ κατὰ προτίμησιν θὰ κατεῖχε ὁ Θεός, καὶ ἐκείνη πού, ὅσο εἶναι δυνατό, θὰ πραγματεύονταν θεῖα πράγματα. Ὅμως μόνον ἡ ἐπιστήμη γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦμε, παρουσιάζει αὐτὸν τὸν διπλὸν χαρακτήρα: ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ πιστεύεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἕνα αἴτιον ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ κάποια ἀρχή, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, μιὰ τέτοια ἐπιστήμη, μόνον ὁ Θεὸς ἢ τοὐλάχιστον κυρίως ὁ Θεός, μπορεῖ νὰ τὴν κατέχει. Ὅλες οἱ ἐπιστῆμες εἶναι *ἀναγκαιότερες*, ἀνώτερη ὅμως καμμιά.

Πρέπει ὅμως ἡ ἀπόκτησίς της νὰ φτάση γιὰ μᾶς κατὰ κάποιον τρόπο, στὸ ἀντίθετο σημεῖο *τῶν ἐξ ἀρχῆς ζητήσεων*. Γιατί ὅλοι ἀρχίζουν ὅπως εἴπαμε ἀπὸ τὸ νὰ θαυμάζουν πῶς εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα. Αὐτὸ ποὺ ἀκριβῶς γίνεται μὲ τὰ αὐτόματα[14] παιχνίδια τῶν θαυματοποιῶν, τὶς μαριοννέτες, ποὺ γιὰ τοὺς μὴ γνωρίζοντας ἀκόμη τὴν αἰτία, κινοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν, ἔτσι γίνεται καὶ σχετικὰ μὲ τὸ ἡλιοστάσιο (*περὶ τὰς τοῦ ἡλίου τροπάς*) ἢ μὲ τήν τῆς *διαμέτρου*[15] *ἀσυμμετρίαν*, γιατί σὲ ὅλους φαίνεται θαυμαστὸ τὸ ὅτι κάτι δὲν μετριέται ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο – ἀπὸ τὴν ἐλαχίστην μονάδα. Πρέπει ὅμως νὰ φτάση κανείς, τελικά, στὸ ἀντίθετο καὶ στὸ καλύτερο, ὅπως λέει κι' ἡ παροιμία, πρᾶγμα ποὺ γίνεται καὶ ἐδῶ *ὅταν μάθωσιν* τὴν αἰτίαν. Γιατί τίποτε δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐκπλήξη τόσο ἕναν γεωμέτρη, ὅσο ἐὰν ἡ διαγώνιος γινόταν *μετρητή*. Κατεδείχθη λοιπὸν ποιὰ εἶναι *ἡ φύσις τῆς ἐπιστήμης τῆς ζητουμένης* [τῆς μεταφυσικῆς] καὶ ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς ποὺ πρέπει νὰ ἐπιτύχει ἡ ἀναζήτησή μας καὶ ἡ ὅλη διερεύνησή μας.

3 Ἐπεὶ δὲ φανερὸν ὅτι τῶν ἐξ ἀρχῆς αἰτίων δεῖ λαβεῖν ἐπιστήμην (τότε γὰρ εἰδέναι φαμὲν ἕκαστον, ὅταν τὴν πρώτην αἰτίαν οἰώμεθα γνωρίζειν), τὰ δ' αἴτια λέγεται τετραχῶς, ὧν μίαν μὲν αἰτίαν φαμὲν εἶναι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι (ἀνάγεται γὰρ τὸ διὰ τί εἰς τὸν λόγον ἔσχατον, αἴτιον δὲ καὶ ἀρχὴ τὸ διὰ τί πρῶτον), ἑτέραν δὲ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δὲ ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, τετάρτην δὲ τὴν ἀντικειμένην αἰτίαν ταύτῃ, τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τἀγαθόν (τέλος γὰρ γενέσεως καὶ κινήσεως πάσης τοῦτ' ἐστίν), τεθεώρηται μὲν οὖν ἱκανῶς περὶ αὐτῶν ἡμῖν ἐν τοῖς περὶ φύ-
983b σεως, ὅμως δὲ παραλάβωμεν καὶ τοὺς πρότερον ἡμῶν εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ὄντων ἐλθόντας καὶ φιλοσοφήσαντας περὶ τῆς ἀληθείας. δῆλον γὰρ ὅτι κἀκεῖνοι λέγουσιν ἀρχάς τινας καὶ αἰτίας. ἐπελθοῦσιν οὖν ἔσται τι προὔργου τῇ μεθόδῳ τῇ νῦν· ἢ γὰρ ἕτερόν τι γένος εὑρήσομεν αἰτίας ἢ ταῖς νῦν λεγομέναις μᾶλλον πιστεύσομεν.—τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάν-

3

Ἔρευνα τῶν πρώτων φιλοσοφικῶν θεωριῶν γιὰ τὶς πρῶτες αἰτίες: οὐσία καὶ *τί ἦν εἶναι* –ὕλη καὶ ὑποκείμενον– ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως – τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τἀγαθὸν (ὁ τελικὸς σκοπός).

Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι πρέπει νὰ ἀποκτήσουμε ἐπιστήμην τῶν ἀρχικῶν αἰτιῶν, γιατί τότε μόνον λέμε ὅτι ἔχουμε καθαρὴ γνώση γιὰ κάτι, ὅταν ἔχουμε τὴν πεποίθηση ὅτι ξέρουμε τὴν πρώτη του αἰτία. Τὰ αἴτια ὅμως ἔχουν τετραπλῆ σημασία: κατὰ μίαν ἔννοιαν, αἰτία λέμε τὴν οὐσία καὶ τὸ πραγματικὸ εἶναι [*τί ἦν εἶναι*, quidditas Wesentlishes Sein-E. Rolfes], γιατί πραγματικὰ ὁ λόγος ὑπάρξεως ἑνὸς πράγματος ἐπανάγεται τελικὰ στὴν ἔννοια αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὁ πρωταρχικὸς ὅμως λόγος ὑπάρξεως αἴτιο καὶ ἀρχὴ εἶναι. Κατὰ μίαν ἄλλην ἔννοιαν, αἰτία λέμε τὴν ὕλη καὶ τὸ ὑπόστρωμα. Κατὰ μιὰ τρίτη ἔννοιαν, αἰτία εἶναι ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινάει ἡ κίνησις [*ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως,* cause efficiente, *ἡ δρῶσα δύναμις*].

Τέταρτη τέλος αἰτία ποὺ εἶναι ἀντίθετη μὲ τὴν τρίτη, εἶναι τὸ τελικὸ αἴτιο [cause finale, ὁ τελικὸς σκοπός] καὶ τὸ ἀγαθό, γιατὶ τὸ ἀγαθὸ εἶναι ὁ σκοπὸς κάθε γενέσεως καὶ κινήσεως.

983β Μολονότι ἀρκετὰ εἴπαμε γι᾿ αὐτὰ στὰ *Φυσικά* (Β, 3 καὶ 7), δὲν εἶναι ὡστόσο ἄσχημο νὰ περιλάβουμε στὴν θεώρησή μας καὶ κείνους ποὺ πρὶν ἀπὸ μᾶς προέβησαν εἰς ἐξέτασιν τῶν ὄντων καὶ μὲ φιλοσοφικὴν ἄποψιν ἐρεύνησαν *περὶ τῆς ἀληθείας*. Γιατί εἶναι φανερὸ ὅτι κι' ἐκεῖνοι παραδέχονται κάποιες ἀρχὲς καὶ αἰτίες. Ἡ ἐπισκόπησις αὐτὴ θὰ εἶναι ἐπωφελὴς γιὰ τὴν παροῦσα πραγματεία μας. Γιατί ἢ θὰ βροῦμε ἕνα ἄλλο εἶδος αἰτίας, *ἢ ταῖς νῦν λεγομέναις μᾶλλον πιστεύσωμεν.*

των οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἴδει μόνας ᾠήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γάρ ἐστιν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρώτου καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχήν φασιν εἶναι· τῶν ὄντων, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίγνεσθαι οὐθὲν οἴονται οὔτε ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σωζομένης, ὥσπερ οὐδὲ τὸν Σωκράτην φαμὲν οὔτε γίγνεσθαι ἁπλῶς ὅταν γίγνηται καλὸς ἢ μουσικὸς οὔτε ἀπόλλυσθαι ὅταν ἀποβάλλῃ ταύτας τὰς ἕξεις, διὰ τὸ ὑπομένειν τὸ ὑποκείμενον, τὸν Σωκράτην αὐτόν, οὕτως οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδέν· δεῖ γὰρ εἶναί τινα φύσιν ἢ μίαν ἢ πλείους μιᾶς ἐξ ὧν γίγνεται τἆλλα σωζομένης ἐκείνης. τὸ μέντοι πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς οὐ τὸ αὐτὸ πάντες λέγουσιν, ἀλλὰ Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας ὕδωρ φησὶν εἶναι (διὸ καὶ τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος ἀπεφήνατο εἶναι), λαβὼν ἴσως τὴν ὑπόληψιν ταύτην ἐκ τοῦ πάντων ὁρᾶν τὴν τροφὴν ὑγρὰν οὖσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τούτου γιγνόμενον καὶ τούτῳ ζῶν (τὸ δ' ἐξ οὗ γίγνεται, τοῦτ' ἐστὶν ἀρχὴ πάντων)—διά τε δὴ τοῦτο τὴν ὑπόληψιν λαβὼν ταύτην καὶ διὰ τὸ πάντων τὰ σπέρματα τὴν φύσιν ὑγρὰν ἔχειν· τὸ δ' ὕδωρ ἀρχὴ τῆς φύσεώς ἐστι τοῖς ὑγροῖς. εἰσὶ δέ τινες οἳ καὶ τοὺς παμπαλαίους καὶ πολὺ πρὸ τῆς νῦν γενέσεως καὶ πρώτους θεολογήσαντας οὕτως οἴονται περὶ τῆς φύ-

16. Δηλαδὴ γίνεται μόνον «ἀλλοίωσις» – μεταβολὴ τῶν ἰδιοτήτων.

Τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι τὶς ὑλικοῦ εἴδους ἀρχὲς θεώρησαν σὰν ἀρχὲς τοῦ σύμπαντος. Αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο *ἅπαντα τὰ ὄντα* εἶναι φτιαγμένα. Τὸ ἀρχικὸ σημεῖο τῆς γενέσεώς των καὶ τὸ τελικὸ τέρμα τῆς φθορᾶς των, ἐνῶ ἡ οὐσία παραμένει κάτω ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν καθορισμῶν της: τέτοιο εἶναι γι' αὐτοὺς τὸ στοιχεῖο, τέτοια εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων. Καὶ γι' αὐτὸ φρονοῦν πὼς οὔτε γένεσις οὔτε καταστροφὴ ὑπάρχει, δοθέντος ὅτι αὐτὴ ἡ πρώτη φύσις πάντοτε *σώζεται*[16]. Ὅπως οὔτε γιὰ τὸν Σωκράτη λέμε ὅτι γεννιέται μὲ τὴν ἀπόλυτην σημασία (*ἁπλῶς*) ὅταν γίνεται ὡραῖος ἢ μουσικός, οὔτε ὅτι χάνεται *ὅταν ἀποβάλλῃ ταύτας τὰς ἕξεις* [τρόπους ὑπάρξεως], γιατί τὸ ὑπόστρωμα παραμένει, δηλαδὴ ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, λένε οἱ ἐν λόγῳ φιλόσοφοι, καὶ κανένα ἄλλο πρᾶγμα οὔτε γεννιέται οὔτε ἐξολοθρεύεται, γιατὶ ἀναγκαίως ὑπάρχει κάποια πραγματικότης (*φύσις*), μία ἢ περισσότερες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες γίνονται τὰ ἄλλα, ἀλλὰ ἡ ἴδια διατηρεῖται.

Πλὴν ὅμως γιὰ *τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς, οὐ τὸ αὐτὸ πάντες λέγουσιν* οἱ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες, ἀλλὰ ὁ μὲν Θαλῆς, *ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας*, τὸ νερὸ θεωρεῖ ἀρχήν, γι' αὐτὸ καὶ εἶπε ὅτι ἡ γῆ ἐπιπλέει ἐπάνω στὸ νερό. Στὴν δοξασία αὐτή, ἀναμφιβόλως ὁδηγήθηκε βλέποντας ὅτι ἡ τροφὴ ὅλων εἶναι ὑγρή, καὶ ὅτι ἡ θερμότητα ἡ ἴδια ἔχει τὴν γέννεσή της καὶ τὴν συντήρησή της ἀπὸ τὸ ὑγρὸ – αὐτὸ ὅμως τοῦ δίνει γένεση, ἀρχὴ ὅλων εἶναι. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ φαινόμενο σχημάτισε αὐτὴ τὴν ἰδέα, κι' ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ σπέρματα ὅλων ὑγρὰ εἶναι φτιαγμένα ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὸ νερὸ εἶναι ἀρχὴ τῆς φυσικῆς συστάσεως τῶν ὑγρῶν.

Ὑπάρχουν ἀκόμη μερικοὶ ποὺ ἔχουν τὴν γνώμη πὼς καὶ οἱ παλαιοὶ κοσμολόγοι, πολὺ προγενέστεροι τῆς παρούσης γενεᾶς, καὶ οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ποὺ ὑπὸ τὴν μορφὴν

σεως ὑπολαβεῖν· Ὠκεανόν τε γὰρ καὶ Τηθὺν ἐποίησαν τῆς
γενέσεως πατέρας, καὶ τὸν ὅρκον τῶν θεῶν ὕδωρ, τὴν καλου-
μένην ὑπ' αὐτῶν Στύγα [τῶν ποιητῶν]· τιμιώτατον μὲν γὰρ
τὸ πρεσβύτατον, ὅρκος δὲ τὸ τιμιώτατόν ἐστιν. εἰ μὲν οὖν
ἀρχαία τις αὕτη καὶ παλαιὰ τετύχηκεν οὖσα περὶ τῆς φύ- **984a**
σεως ἡ δόξα, τάχ' ἂν ἄδηλον εἴη, Θαλῆς μέντοι λέγεται
οὕτως ἀποφήνασθαι περὶ τῆς πρώτης αἰτίας (Ἵππωνα γὰρ
οὐκ ἄν τις ἀξιώσειε θεῖναι μετὰ τούτων διὰ τὴν εὐτέλειαν
αὐτοῦ τῆς διανοίας)· Ἀναξιμένης δὲ ἀέρα καὶ Διογένης πρό-
τερον ὕδατος καὶ μάλιστ' ἀρχὴν τιθέασι τῶν ἁπλῶν σωμά-
των, Ἵππασος δὲ πῦρ ὁ Μεταποντῖνος καὶ Ἡράκλειτος ὁ
Ἐφέσιος, Ἐμπεδοκλῆς δὲ τὰ τέτταρα, πρὸς τοῖς εἰρημένοις
γῆν προστιθεὶς τέταρτον (ταῦτα γὰρ ἀεὶ διαμένειν καὶ οὐ
γίγνεσθαι ἀλλ' ἢ πλήθει καὶ ὀλιγότητι, συγκρινόμενα καὶ
διακρινόμενα εἰς ἕν τε καὶ ἐξ ἑνός)· Ἀναξαγόρας δὲ ὁ Κλαζο-
μένιος τῇ μὲν ἡλικίᾳ πρότερος ὢν τούτου τοῖς δ' ἔργοις

17. Ἐν ἀντιθέσει μὲ τοὺς «φυσιολόγους» – τοὺς φυσικούς. Τέτοιοι «θεολογήσαντες» ἦταν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ μυθικὸς Ὀρφεύς.

18. Στύξ: πηγὴ στὰ Ἀροάνια ὄρη, ποὺ ἀνέβλυζε καὶ στὸν Ἅδη. Στὴ Στύγα ὁρκίζονταν οἱ θεοὶ τὸν μεγαλύτερο ὅρκο τους, τοῦ ὁποίου ἡ παράβαση εἶχε σὰν συνέπεια 10ετῆ βαρύτατον ὕπνον. Βλ. Ἡσίοδος, *Θεογονία*, V 782-806.

19. Ὁ Ἵππων ὁ Σάμιος, σύγχρονος τοῦ Περικλέους, ἦταν ἄθεος ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος.

τοῦ μύθου, ἐπραγματεύθηκαν γιὰ τοὺς θεοὺς (*θεολογήσαντες*[17]), μιὰ τέτοια ἰδέα εἶχαν σχηματίσει γιὰ τὴν φύση. Γιατί τὸν θεὸ Ὠκεανὸ καὶ τὴν σύζυγό του Τηθύν, ἔβαλαν στὰ ποιήματά τους ὡς *τῆς γενέσεως* [τοῦ κόσμου] *πατέρας*, καὶ γιὰ ὅρκο τῶν θεῶν τὸ νερὸ ποὺ αὐτοὶ τὸ λένε Στύγα[18]. Γιατί τὸ μὲν *πρεσβύτατον* εἶναι τὸ πιὸ ἀξιοσέβαστο (*τιμιώτατον*), ὁ ὅρκος ὅμως εἶναι *τὸ τιμιώτατον*.

984α Ἂν λοιπὸν κάπως πρωταρχικὴ *καὶ παλαιά* τυγχάνει νὰ εἶναι ἡ δοξασία αὐτὴ γιὰ τὴν φύση, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ξεκαθαρισμένο. Πάντως ἡ παράδοσις λέει ὅτι ὁ Θαλῆς ἔτσι ἀπεφάνθη *περὶ τῆς πρώτης αἰτίας*. Γιατί τὸν Ἵππωνα[19] δὲν μπορεῖ νὰ κρίνει κανεὶς σωστὸ νὰ τὸν λογαριάσει μαζὶ μὲ αὐτοὺς λόγῳ τῆς κατωτερότητος τοῦ μυαλοῦ του. Ὁ Ἀναξιμένης κι' ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης βάζουν τὸν ἀέρα ὡς προγενέστερον ἀπὸ τὸ νερὸ καὶ ὡς πρώτην-πρώτην ἀρχὴν τῶν ἁπλῶν σωμάτων, ἐνῶ ὁ Ἵππασος ὁ Μεταποντίνος κι' ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος βάζουν τὸ πῦρ, ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς τὰ τέσσερα ἁπλᾶ σώματα[20] θεωρεῖ στοιχεῖα, προσθέτοντας στὰ παραπάνω καὶ τὴν γῆ [δηλ. τὰ στερεὰ σώματα]. Διετύπωσε δὲ αὐτὴν τὴν ἄποψη ἐπειδὴ αὐτὰ παραμένουν πάντοτε σταθερὰ καὶ δὲν ὑπόκεινται εἰς *γίγνεσθαι* παρὰ μόνον ὡς πρὸς τὸ πλῆθος καὶ τὴν *ὀλιγότητα*, ποσοτικῶς δηλαδή, ἐφ' ὅσον ἑνώνονται γιὰ νὰ σχηματίσουν ἑνότητα ἢ νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ ἑνότητα. Τέλος ὁ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος ποὺ ἦταν μὲν πρότερος στὴν ἡλικία ἀπ' αὐτὸν [τὸν Ἐμπεδοκλῆ] ἀλλὰ νεώτερος στὴν σκέψη[21], λέει ὅτι

20. Δηλαδὴ θεωροῦσε στοιχεῖα, βασικὲς ὕλες, τὰ τρία ἁπλᾶ σώματα: ἀέρα, νερὸ καὶ πῦρ, στὰ ὁποία πρόσθεσε καὶ τὴν γῆ (τὸ χῶμα, τὰ στερεὰ σώματα).

21. *Ὕστερος:* ὁ Ἀλεξ. μεταφράζει: κατώτερος σὲ ἀξία – καὶ εἶναι σωστό. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ μελετηταί (Bonitz, Ravaisson) κ.ἄ., φρονοῦν ὅτι μπορεῖ νὰ νοηθῆ καὶ ὡς «πλέον πρόσφατος διὰ τῶν ἔργων του», ποὺ πλησιάζουν δηλαδὴ περισσότερο ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ τὶς διδασκαλίες ποὺ ἐπακολούθησαν.

ὕστερος ἀπείρους εἶναί φησι τὰς ἀρχάς· σχεδὸν γὰρ ἅπαντα τὰ ὁμοιομερῆ καθάπερ ὕδωρ ἢ πῦρ οὕτω γίγνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαί φησι, συγκρίσει καὶ διακρίσει μόνον, ἄλλως δ' οὔτε γίγνεσθαι οὔτ' ἀπόλλυσθαι ἀλλὰ διαμένειν ἀΐδια.—ἐκ μὲν οὖν τούτων μόνην τις αἰτίαν νομίσειεν ἂν τὴν ἐν ὕλης εἴδει λεγομένην· προϊόντων δ' οὕτως αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὡδοποίησεν αὐτοῖς καὶ συνηνάγκασε ζητεῖν· εἰ γὰρ ὅτι μάλιστα πᾶσα γένεσις καὶ φθορὰ ἔκ τινος ἑνὸς ἢ καὶ πλειόνων ἐστί, διὰ τί τοῦτο συμβαίνει καὶ τί τὸ αἴτιον; οὐ γὰρ δὴ τό γε ὑποκείμενον αὐτὸ ποιεῖ μεταβάλλειν ἑαυτό· λέγω δ' οἷον οὔτε τὸ ξύλον οὔτε ὁ χαλκὸς αἴτιος τοῦ μεταβάλλειν ἑκάτερον αὐτῶν, οὐδὲ ποιεῖ τὸ μὲν ξύλον κλίνην ὁ δὲ χαλκὸς ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι τῆς μεταβολῆς αἴτιον. τὸ δὲ τοῦτο ζητεῖν ἐστὶ τὸ τὴν ἑτέραν ἀρχὴν ζητεῖν, ὡς ἂν ἡμεῖς φαίημεν, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. οἱ μὲν οὖν πάμπαν ἐξ ἀρχῆς ἁψάμενοι τῆς μεθόδου τῆς τοιαύτης καὶ ἓν φάσκοντες εἶναι τὸ ὑποκείμενον οὐθὲν ἐδυσχέραναν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἔνιοί γε τῶν ἓν λεγόντων, ὥσπερ ἡττηθέντες ὑπὸ ταύτης τῆς ζητήσεως, τὸ ἓν ἀκίνητόν φασιν εἶναι καὶ τὴν φύσιν ὅλην οὐ μόνον κατὰ γένεσιν καὶ φθοράν (τοῦτο μὲν γὰρ ἀρχαῖόν τε καὶ πάντες ὡμολόγησαν) ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἄλλην μεταβολὴν πᾶσαν· καὶ τοῦτο αὐτῶν ἴδιόν ἐστιν. τῶν μὲν οὖν ἓν **984b**

22. Εἶναι ἡ ἔρευνα γιὰ τὰ πρῶτα αἴτια. Τὴν ἔκανε ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξιμένης κι' ὁ Ἡράκλειτος.
23. Οἱ Ἐλεάται. Πρβλ. σχετικὸ σχόλιο τοῦ Ἀλέξ., 30, 2 – 6.

εἶναι ἄπειρες οἱ ἀρχές. Γιατί ὅλα σχεδὸν ἐκεῖνα τὰ πράγματα, ποὺ εἶναι σχηματισμένα ἀπὸ ὅμοια μέρη κατὰ τὸν τρόπο ποὺ εἶναι σχηματισμένα τὸ νερὸ καὶ τὸ πῦρ, δὲν ὑπόκεινται σὲ γένεση καὶ ἀφανισμὸ παρὰ κατὰ ἕναν μόνον τρόπο: διὰ τῆς ἑνώσεως ἢ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν μερῶν. Δὲν ἔχουν ἄλλο εἶδος γενέσεως ἢ φθορᾶς, ἀλλὰ παραμένουν αἰωνίως.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι θέλουν φαίνεται νὰ μᾶς πείσουν ὅτι μία μόνον αἰτία ὑπάρχει, ἐκείνη ποὺ εἶναι ὑλικῆς φύσεως. Σὲ αὐτὸ ὅμως τὸ σημεῖο τῆς πορείας των, ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα τοὺς χάραξε τὸ δρόμο καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ προβοῦν σὲ βαθύτερη ἀναζήτηση. Γιατί, ἂν ἀληθέστατο εἶναι ὅτι *πᾶσα γένεσις καὶ φθορὰ* ἀπὸ μιὰ μοναδικὴ ἀρχὴ προέρχεται ἢ ἀπὸ περισσότερες *διὰ τί τοῦτο συμβαίνει καὶ τί τὸ αἴτιον;* Γιατί δὲν εἶναι δὰ τὸ ἴδιο τὸ ὑπόστρωμα ἡ αἰτία νὰ μεταβάλλεται ὁ ἑαυτός του. Δὲν εἶναι π.χ. *οὔτε τὸ ξύλον οὔτε ὁ χαλκός, αἴτιος τοῦ μεταβάλλειν ἑκάτερον αὐτῶν, οὐδὲ ποιεῖ* [φτιάχνει] *τὸ μὲν ξύλον κλίνην ὁ δὲ χαλκὸς ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι* [εἶναι] *τῆς μεταβολῆς αἴτιον.*

Ἀναζήτησις ὅμως αὐτοῦ τοῦ ἄλλου πράγματος εἶναι ἀναζήτησις τῆς ἄλλης ἀρχῆς, ἢ ὅπως θὰ τὴν λέγαμε ἐμεῖς, τοῦ πόθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως [la cause éfficiente]. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν ποὺ ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὴ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ὁποία κάναμε λόγο[22] καὶ οἱ ὁποῖοι εἶπαν ὅτι ἕνα εἶναι τὸ *ὑποκείμενον* – μία καὶ μόνη εἶναι ἡ βάσις τῶν πραγμάτων, δὲ βρῆκαν στὸ σημεῖο αὐτὸ καμμιὰ δυσχέρεια.

Μερικοὶ ὅμως, τοὐλάχιστον ἀπὸ κείνους ποὺ παραδέχονται τὸ Ἕνα[23], σὰ νὰ νικήθηκαν ἀπὸ τὸ ζήτημα ποὺ ἀνεκίνησαν, ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ Ἕνα εἶναι ἀκίνητο, καὶ κατὰ συνέπειαν ὅλη ἡ φύσις καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον ἀναφορικὰ μὲ τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν –γιατί αὐτὸ ἦταν παλαιὰ ἰδέα καὶ ὅλοι τὴν παραδέχτηκαν– ἀλλὰ καὶ ἀναφορικὰ μὲ κάθε ἄλλη μεταβολή. Καὶ ἡ διδασκαλία αὐτὴ εἶναι δική τους.

φασκόντων εἶναι τὸ πᾶν οὐθενὶ συνέβη τὴν τοιαύτην συνιδεῖν αἰτίαν πλὴν εἰ ἄρα Παρμενίδῃ, καὶ τούτῳ κατὰ τοσοῦτον ὅσον οὐ μόνον ἓν ἀλλὰ καὶ δύο πως τίθησιν αἰτίας εἶναι· τοῖς δὲ δὴ πλείω ποιοῦσι μᾶλλον ἐνδέχεται λέγειν, οἷον τοῖς θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἢ πῦρ καὶ γῆν· χρῶνται γὰρ ὡς κινητικὴν ἔχοντι τῷ πυρὶ τὴν φύσιν, ὕδατι δὲ καὶ γῇ καὶ τοῖς τοιούτοις τοὐναντίον.—μετὰ δὲ τούτους καὶ τὰς τοιαύτας ἀρχάς, ὡς οὐχ ἱκανῶν οὐσῶν γεννῆσαι τὴν τῶν ὄντων φύσιν, πάλιν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ὥσπερ εἴπομεν, ἀναγκαζόμενοι τὴν ἐχομένην ἐζήτησαν ἀρχήν. τοῦ γὰρ εὖ καὶ καλῶς τὰ μὲν ἔχειν τὰ δὲ γίγνεσθαι τῶν ὄντων ἴσως οὔτε πῦρ οὔτε γῆν οὔτ' ἄλλο τῶν τοιούτων οὐθὲν οὔτ' εἰκὸς αἴτιον εἶναι οὔτ' ἐκείνους οἰηθῆναι· οὐδ' αὖ τῷ αὐτομάτῳ καὶ τῇ τύχῃ τοσοῦτον ἐπιτρέψαι πρᾶγμα καλῶς εἶχεν. νοῦν δή τις εἰπὼν ἐνεῖναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζῴοις, καὶ ἐν τῇ φύσει τὸν αἴτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης οἷον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον. φανερῶς μὲν οὖν Ἀναξαγόραν ἴσμεν ἁψάμενον τούτων τῶν λόγων, αἰτίαν δ' ἔχει πρότερον Ἑρμότιμος ὁ Κλαζομένιος εἰπεῖν. οἱ μὲν οὖν οὕτως ὑπολαμβά-

24. Τὸ ψυχρὸ ἢ τὴν γῆ, καὶ τὸ πῦρ.

25. «Οὐδ' αὖ τῷ αὐτομάτῳ καὶ τῇ τύχῃ». Αὐτόματο εἶναι τὸ αὐθόρμητο, τὸ τυχαῖο γενικά, ἐνῶ ἡ τύχη εἶναι ἡ πιθανότης. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ξεχωρίζει πάντοτε τὶς δυὸ αὐτὲς ἔννοιες. Ὁ Ἀλεξ. φέρνει γιὰ τὴν διάκριση αὐτὴ τὸ ἑξῆς παράδειγμα: Ἕνα ἄλογο ποὺ ξέφυγε, συναντάει τυχαίως τὸν κύριό του. Ὑπάρχει ἐδῶ «αὐτόματο» γιὰ τὸ ἄλογο καὶ «τύχη» γιὰ τὸν κύριό του.

Ἀνάμεσα λοιπὸν σὲ ἐκείνους ποὺ εἶπαν ὅτι Ἕνα εἶναι τὸ Πᾶν, κανένας δὲν κατάφερε νὰ καταλάβη τὴν ἐν λόγῳ αἰτία, δηλαδὴ τὸ πόθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸν Παρμενίδη, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἡ κατανόησις ἔφθασε μόνον στὸ νὰ βάλη ὄχι μόνον μιὰ αἰτία ἀλλὰ ἀπὸ κάποια ἄποψη δυό[24]. Γιὰ τοὺς φιλοσόφους ὅμως ποὺ παραδέχονται πολλὰ στοιχεῖα ὅπως τὸ θερμὸ καὶ τὸ ψυχρὸ ἢ τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆ, εἶναι πολὺ βολικώτερο νὰ ὑποδείξουν τὸ πόθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Γιατί αὐτοὶ ἀποδίδουν στὸ πῦρ κινητικὴν φύσιν, ἐνῶ στὸ νερὸ καὶ στὴν γῆ καὶ στὰ τέτοια, ἀποδίδουν τὴν ἀντίθετη παθητικὴ φύση.

Μετὰ δὲ τούτους καὶ τὰς τοιαύτας [ὑλικάς] *ἀρχάς, ὡς οὐχ ἱκανῶν οὐσῶν γεννῆσαι τὴν τῶν ὄντων φύσιν, πάλιν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀναγκαζόμενοι, ὥσπερ εἴπομεν*, μία ἄλλη αἰτιατικὴ ἀρχὴ ἀνεζητήθη. Γιατί ἡ ὕπαρξις ἢ γένεσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὡραίου στὰ ὄντα, δὲν ἔχει πιθανῶς ὡς αἰτίαν οὔτε τὸ πῦρ οὔτε τὴν γῆ, οὔτε κανένα ἄλλο τέτοιο – ἀλλὰ ἀποκλείεται πιθανῶς καὶ νἄχουν σκεφθῆ κάτι τέτοιο οἱ ἐν λόγῳ φιλόσοφοι.

Οὔτε ἐξ ἄλλου ἦταν λογικό, ἕνα τόσο μεγαλειῶδες ἔργο νὰ ἀποδοθῆ σὲ κάποια αὐτόματη ἐνέργεια ἢ στὴν τύχη[25]. Γι' αὐτὸ ὅταν πιὰ κάποιος εἶπε ὅτι ὅπως στὰ *ζῶα* [στὰ ἔμβια ὄντα], ἔτσι καὶ στὴν φύση μέσα ὑπάρχει νοῦς ποὺ εἶναι *αἴτιος τοῦ κόσμου*[26] *καὶ τῆς τάξεως πάσης*, φάνηκε ὅτι γνωστικὰ μιλοῦσε, ἀντίθετα μὲ τὶς ἀπερισκεψίες τῶν προηγουμένων. Ξέρουμε βέβαια ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας[27] συνειδητὰ καταπιάστηκε μὲ αὐτὲς τὶς ἀπόψεις, λέγεται ὅμως ὅτι προηγήθη ὁ Ἑρμότιμος ὁ Κλαζομένιος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτοὶ ποὺ ἐπρέ-

26. «Κόσμος» γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι τὸ σύμπαν καὶ μαζὶ ἡ ἔννοια τῆς ἁρμονικῆς συντάξεως καὶ διατάξεως. Πρβλ. Ross, 1, 136.

27. Ὁ Ἀναξαγόρας εἶπε: «*Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ* (ὅλα τὰ πράγματα ἦταν ἀνακατωμένα)· *εἶτα νοῦς ἐλθῶν, αὐτὰ διεκόσμησεν*». Βλ. τὴν βιογραφία του στὸν Διογένη Λαέρτιο, ἐκδ. Βιβλιοθήκης τῶν Ἑλλήνων, μετάφρ. Ν. Κυργιόπουλου.

νοντες ἅμα τοῦ καλῶς τὴν αἰτίαν ἀρχὴν εἶναι τῶν ὄντων ἔθεσαν, καὶ τὴν τοιαύτην ὅθεν ἡ κίνησις ὑπάρχει τοῖς οὖσιν·
ὑποπτεύσειε δ' ἄν τις Ἡσίοδον πρῶτον ζητῆσαι τὸ τοι- 4
οῦτον, κἂν εἴ τις ἄλλος ἔρωτα ἢ ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς οὖσιν ἔθηκεν ὡς ἀρχήν, οἷον καὶ Παρμενίδης· καὶ γὰρ οὗτος κατασκευάζων τὴν τοῦ παντὸς γένεσιν πρῶτον μέν φησιν

“ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων”,

Ἡσίοδος δὲ

“πάντων μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
γαῖ' εὐρύστερνος . . .
ἠδ' ἔρος, ὃς πάντεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισιν”,

ὡς δέον ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τιν' αἰτίαν ἥτις κινήσει καὶ συνάξει τὰ πράγματα. τούτους μὲν οὖν πῶς χρὴ διανεῖμαι περὶ τοῦ τίς πρῶτος, ἐξέστω κρίνειν ὕστερον· ἐπεὶ δὲ καὶ τἀναντία τοῖς ἀγαθοῖς ἐνόντα ἐφαίνετο ἐν τῇ φύσει, καὶ οὐ μόνον τάξις καὶ
985a ***τὸ καλὸν ἀλλὰ καὶ ἀταξία καὶ τὸ αἰσχρόν, καὶ πλείω τὰ κακὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ τὰ φαῦλα τῶν καλῶν, οὕτως ἄλλος τις φιλίαν εἰσήνεγκε καὶ νεῖκος, ἑκάτερον ἑκατέρων αἴτιον τούτων. εἰ γάρ τις ἀκολουθοίη καὶ λαμβάνοι πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ μὴ πρὸς ἃ ψελλίζεται λέγων Ἐμπεδοκλῆς, εὑρή-*** 5
σει τὴν μὲν φιλίαν αἰτίαν οὖσαν τῶν ἀγαθῶν τὸ δὲ νεῖκος

28. Δηλαδὴ γι᾽ αὐτοὺς ὁ νοῦς εἶναι συγχρόνως καὶ τοῦ καλοῦ αἰτία καὶ τῆς κινήσεως.
29. Ἐπίσης προτάθηκαν καὶ οἱ ἑξῆς ἀρχές: Ἀνάγκη, Δίκη, Γένεσις, Φύσις.
30. Οἱ ἀνωτέρω παραθέσεις δὲν εἶναι τὸ ἀκριβὲς κείμενο, γιατὶ ὅπως καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες περιπτώσεις, ὁ Ἀριστοτέλης τὶς λέει ἀπὸ μνήμης.
31. Ὑπόσχεση ποὺ δὲν τηρήθηκε.

σβευαν αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἔθεσαν τὴν αἰτίαν τοῦ ὡραίου ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων, καὶ συγχρόνως τὴν ἔκαναν καὶ ἀρχὴν ποὺ δίνει τὴν κίνησιν στὰ ὄντα[28].

4
Ἐξέτασις τῶν ἀντιπλατωνικῶν Φιλοσοφιῶν

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποψιασθῆ ὅτι ὁ Ἡσίοδος πρῶτος ἀνεζήτησε μιὰ τέτοια λύση, καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ ἔβαλαν τὸν Ἔρωτα ἢ τὴν Ἐπιθυμία ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων ὅπως ὁ Παρμενίδης παραδείγματος χάριν. Γιατί αὐτός, *κατασκευάζων τὴν τοῦ παντὸς γένεσιν*, λέει ὅτι:

[Ἡ Ἀφροδίτη] πρῶτον-πρῶτον ἀπ᾽ ὅλους τοὺς θεοὺς τὸν Ἔρωτα ἐδημιούργησε. [29]

Ὁ δὲ Ἡσίοδος λέει:

Τὸ πρῶτο ἀπ᾽ ὅλα τὰ ὄντα ὑπῆρξε τὸ χάος, ἔπειτα ἡ Γῆ μὲ τὸ φαρδὺ στέρνο (*εὐρύστερνος*), καὶ ὁ Ἔρως ποὺ ξεχωριστὰ φεγγοβολάει ἀνάμεσα σ᾽ ὅλους τοὺς ἀθανάτους.[30]

Τόσο ἦταν ἀνάγκη νὰ βρεθῆ μέσα στὰ ὄντα μιὰ αἰτία, ἱκανὴ νὰ δώση κίνηση καὶ τάξη στὰ ὄντα!

985α Γιὰ τὸ ποιὸς πρῶτος διετύπωσε τὴν γνώμη αὐτή, ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ τὸ ποῦμε ἀργότερα[31]. Ἐπειδὴ ὅμως ἦταν φανερὸ ὅτι μέσα στὴν φύση ἐνυπάρχουν καὶ τὰ ἐναντία πρὸς τὰ ἀγαθά, καὶ ὄχι μονάχα τάξις καὶ τὸ ὡραῖο, *ἀλλὰ καὶ ἀταξία καὶ τὸ αἰσχρόν* [τὸ ἄσχημο], γι᾽ αὐτὸ κάποιος ἄλλος ἔμπασε τὴν *φιλία* καὶ τὸ *νεῖκος* [τὴν ἔριδα, τὸ μίσος] γιὰ αἴτια, τὸ καθένα καθεμιᾶς τάξεως ἀπὸ τὶς δυὸ ποὺ ἀναφέραμε. Γιατὶ ἂν ἀκολουθήση κανεὶς τὸν συλλογισμὸ τοῦ Ἐμπεδοκλῆ καὶ τὸν ἀντιληφθῆ κατὰ τὸ πραγματικόν του πνεῦμα καὶ ὄχι σύμφωνα μὲ ὅσα ἀσαφῶς λέει θὰ βρῆ ὅτι ἡ φιλία ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ εἶναι αἰτία τῶν ἀγαθῶν, τὸ *νεῖκος* ἀπὸ τὴν ἄλλη, τῶν κακῶν.

τῶν κακῶν· ὥστ' εἴ τις φαίη τρόπον τινὰ καὶ λέγειν καὶ πρῶτον λέγειν τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀρχὰς Ἐμπεδοκλέα, τάχ' ἂν λέγοι καλῶς, εἴπερ τὸ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων αἴτιον αὐτὸ τἀγαθόν ἐστι [καὶ τῶν κακῶν τὸ κακόν].—οὗτοι μὲν οὖν, ὥσπερ λέγομεν, καὶ μέχρι τούτου δυοῖν αἰτίαιν ὧν ἡμεῖς διωρίσαμεν ἐν τοῖς περὶ φύσεως ἡμμένοι φαίνονται, τῆς τε ὕλης καὶ τοῦ ὅθεν ἡ κίνησις, ἀμυδρῶς μέντοι καὶ οὐθὲν σαφῶς ἀλλ' οἷον ἐν ταῖς μάχαις οἱ ἀγύμναστοι ποιοῦσιν· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι περιφερόμενοι τύπτουσι πολλάκις καλὰς πληγάς, ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνοι ἀπὸ ἐπιστήμης, οὔτε οὗτοι ἐοίκασιν εἰδόσιν ὅ τι λέγουσιν· σχεδὸν γὰρ οὐθὲν χρώμενοι φαίνονται τούτοις ἀλλ' ἢ κατὰ μικρόν. Ἀναξαγόρας τε γὰρ μηχανῇ χρῆται τῷ νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιίαν, καὶ ὅταν ἀπορήσῃ διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε παρέλκει αὐτόν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γιγνομένων ἢ νοῦν, καὶ Ἐμπεδοκλῆς ἐπὶ πλέον μὲν τούτου χρῆται τοῖς αἰτίοις, οὐ μὴν οὔθ' ἱκανῶς, οὔτ' ἐν τούτοις εὑρίσκει τὸ ὁμολογούμενον. πολλαχοῦ γοῦν αὐτῷ ἡ μὲν φιλία διακρίνει τὸ δὲ νεῖκος συγ-

32. Οἱ τελευταῖες λέξεις: «καὶ τῶν κακῶν τὸ κακόν», εἶναι ἀμφίβολες, καὶ ὁ Ἀλέξ. λαθὼς καὶ τὰ καλύτερα χειρόγραφα, δὲν τὶς ἔχουν.

33. Βλ. *Φυσικά*, Β, 3, 7, ἐκδ. Βιβλιοθήκης τῶν Ἑλλήνων, 1970, μετάφρ. Ν. Κυργιόπουλου.

34. Πρβλ. Πλάτων, *Φαίδων*, 97c 99, ὅπου ὁ Σωκράτης ἐκφράζει τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὴν μὴ τηρηθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἀναξαγόρα ὑπόσχεση ὅτι ὑπάρχει «νοῦς

Ἑπομένως, ἂν κανεὶς ὑποστήριζε ὅτι κατὰ κάποιον τρόπο ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὄχι μόνον λέει, ἀλλὰ πρῶτος αὐτὸς λέει τὸ κακὸ καὶ τὸ ἀγαθὸ σὰν ἀρχές, θὰ εἶχε ἴσως δίκιο, ἂν βέβαια τὸ αἴτιο ὅλων μαζὶ τῶν ἀγαθῶν εἶναι τὸ καθαυτὸ ἀγαθό, καὶ ὅλων μαζὶ τῶν κακῶν, τὸ καθαυτὸ κακό[32].

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ ἔχουν καταπιαστῆ μὲ δυὸ ἀπὸ τὶς αἰτίες ποὺ ἐμεῖς καθορίσαμε στὰ *Φυσικά*,[33] δηλαδὴ μὲ τὴν ὕλη καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀόριστον καὶ σκοτεινόν, ὅπως κάνουν οἱ ἀγύμναστοι στὶς μάχες, οἱ ὁποῖοι ἐξορμοῦν ἀπὸ ὅλες τὶς μεριὲς καὶ δίνουν πολλὲς φορὲς γερὰ χτυπήματα, ὄχι χωρὶς νὰ ξέρουν σωστὰ τὴν δουλειά τους. Ἔτσι κι' αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι, δὲ φαίνονται νὰ ξέρουν τί λένε. Γιατί εἶναι πάνω-κάτω φανερὸ ὅτι δὲ χρησιμοποιοῦν καθόλου αὐτὰ ποὺ λένε παρὰ μονάχα σὲ ἀσήμαντη ἔκταση.

Ὁ Ἀναξαγόρας χρησιμοποιεῖ τὸν νοῦ σὰν ἀπό μηχανῆς θεὸ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ κόσμου, κι' ὅταν δὲ μπορεῖ νὰ βρῆ γιὰ ποιὸν λόγο ἕνα πρᾶγμα εἶναι ἀναγκαῖο, τὸν τραβάει στὴν σκηνὴ καὶ τὸν παρουσιάζει. Στὶς ἄλλες ὅμως περιπτώσεις, κάθε ἄλλο πρᾶγμα παρὰ τὸ νοῦ θεωρεῖ σὰν αἴτιο τῆς παραγωγῆς *τῶν γιγνομένων*[34].

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, χρησιμοποιεῖ μὲν τὶς αἰτίες αὐτὲς σὲ μεγαλύτερη ἔκταση, ἀλλὰ κι' αὐτὸς ὄχι ἀρκετά, καὶ στὴν χρησιμοποίησή τους δὲν κατορθώνει νἆναι σύμφωνος μὲ τὸν ἑαυτό του. Γιατί πολλὲς φορὲς λέει ὅτι ἡ φιλία χωρίζει καὶ τὸ *νεῖκος* συνδέει[35].

διακοσμῶν». Ἐκεῖ σκιαγραφεῖται καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία γιὰ τὴν τελικὴ καὶ τὴν τυπικὴ αἰτία (οὐσία, τί ἦν εἶναι, εἶδος). Κατὰ τὸν Ἀναξαγόρα, ὁ νοῦς δὲν ἐνεργεῖ παρὰ σὰν μηχανικὴ καὶ ὑλικὴ αἰτία.

35. Ἐνῶ πρέπει νὰ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο, σύμφωνα μὲ τὶς θεωρίες του.

κρίνει. ὅταν μὲν γὰρ εἰς τὰ στοιχεῖα διίστηται τὸ πᾶν ὑπὸ τοῦ νείκους, τό τε πῦρ εἰς ἓν συγκρίνεται καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων ἕκαστον· ὅταν δὲ πάλιν ὑπὸ τῆς φιλίας συνίωσιν εἰς τὸ ἕν, ἀναγκαῖον ἐξ ἑκάστου τὰ μόρια διακρίνεσθαι πάλιν.—Ἐμπεδοκλῆς μὲν οὖν παρὰ τοὺς πρότερον πρῶτος ταύτην τὴν αἰτίαν διελὼν εἰσήνεγκεν, οὐ μίαν ποιήσας τὴν τῆς κινήσεως ἀρχὴν ἀλλ' ἑτέρας τε καὶ ἐναντίας, ἔτι δὲ τὰ ὡς ἐν ὕλης εἴδει λεγόμενα στοιχεῖα τέτταρα πρῶτος εἶπεν (οὐ μὴν χρῆταί γε τέτταρσιν ἀλλ' ὡς δυσὶν οὖσι μόνοις, πυρὶ μὲν καθ' αὑτὸ τοῖς δ' ἀντικειμένοις ὡς μιᾷ 985b **φύσει, γῇ τε καὶ ἀέρι καὶ ὕδατι· λάβοι δ' ἄν τις αὐτὸ θεωρῶν ἐκ τῶν ἐπῶν) —οὗτος μὲν οὖν, ὥσπερ λέγομεν, οὕτω τε καὶ τοσαύτας εἴρηκε τὰς ἀρχάς· Λεύκιππος δὲ καὶ ὁ ἑταῖρος αὐτοῦ Δημόκριτος στοιχεῖα μὲν τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενὸν εἶναί φασι, [λέγοντες τὸ μὲν ὂν τὸ δὲ μὴ ὄν,] τούτων δὲ τὸ μὲν πλῆρες καὶ στερεὸν τὸ ὄν, τὸ δὲ κενὸν τὸ μὴ ὄν· (διὸ καὶ οὐθὲν μᾶλλον τὸ ὂν τοῦ μὴ ὄντος εἶναί φασιν, ὅτι οὐδὲ τὸ κενὸν τοῦ σώματος), αἴτια δὲ τῶν ὄντων ταῦτα ὡς ὕλην. καὶ καθάπερ οἱ ἓν ποιοῦντες τὴν ὑποκειμένην οὐσίαν τἆλλα τοῖς πάθεσιν αὐτῆς γεννῶσι, τὸ μανὸν καὶ τὸ πυ-**

---

36. Ὁ Ross (Aristotel's *Metaphysics*, 1, 137), παρατηρεῖ: implies an infinite repetition of the cycle of διάκρισις and σύγκρισις δηλ. ἐξυπακούεται μιὰ ἀτέρμονη ἐπανάληψη τοῦ κύκλου διάκρισις-σύγκρισις.

37. Τὸ πῦρ (ἡ φωτιά), σὰν ἐνεργητικὴ ἀρχή, ἀντιπαρατίθεται στὰ τρία ἄλλα στοιχεῖα, παρμένα σὰν παθητικὴ ἀρχή.

Γιατί ὅταν[36] τὸ Πᾶν, μὲ τὴν ἐπενέργεια τοῦ *νείκους* ξεχωρίζεται στὰ στοιχεῖα του, τότε τὸ πῦρ συγκεντρώνεται σὲ μιὰ μόνον μᾶζα, καθὼς καὶ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα στοιχεῖα. Ἀντιστρόφως, ὅταν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλίας, τὰ στοιχεῖα ἀνταμώνονται, εἶναι *ἀναγκαῖον* ἀπὸ κάθε στοιχεῖο, πάλιν τὰ μὸρια νὰ ξεχωρίζονται.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁπωσδήποτε, ξεπερνώντας τοὺς προηγουμένους του, πρῶτος εἰσηγήθηκε τὴν διαίρεση τῆς ἐν λόγῳ αἰτίας μὲ τὸ νὰ μὴ κάνει μία τὴν ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Ἀντίθετα, ἔβαλε διπλές, καὶ μάλιστα ἐνάντιες ἀρχὲς – τὴν φιλία δηλαδὴ καὶ τὴν ἔριδα. Ἀκόμα πρῶτος αὐτὸς μίλησε γιὰ τέσσερα στοιχεῖα, ὑλικῆς φύσεως.

Ἐν τούτοις δὲν τὰ χρησιμοποιεῖ σὰν νἆταν τέσσερα, ἀλλὰ σὰν νἆταν μόνον δυό, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ τὸ πῦρ *καθ' αὑτό*, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ ἐνάντια του, μαζεμένα σὲ μιὰ μόνον φύση, δηλαδὴ τὴν γῆ, τὸν ἀέρα καὶ τὸ νερό.[37] Μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλη αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν ποιημάτων του. Ἔτσι λοιπὸν μίλησε αὐτὸς γιὰ τὶς ἀρχὲς καὶ τὸν ἀριθμό τους.

985β Ὁ Λεύκιππος κι' ὁ φίλος του ὁ Δημόκριτος λένε ὅτι στοιχεῖα εἶναι τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενό, τὰ ὁποῖα ὀνομάζουν ἀντιστοίχως, Ὂν καὶ Μὴ-Ὂν. Καὶ γι' αὐτὸ λένε ὅτι καθόλου περισσότερη ὕπαρξη δὲν ἔχει τὸ Ὂν ἀπὸ τὸ Μὴ-Ὂν, γιατί οὔτε τὸ κενὸ ἔχει περισσότερη ὕπαρξη ἀπὸ τὸ σῶμα[38]. Τὰ θεωροῦν αὐτὰ αἴτια τῶν ὄντων, παρμένα ὡς ὕλη.

Καὶ ἀπαράλλακτα, ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ παραδεχόμενοι ἑνιαία τὴν οὐσία παρμένη ὡς ὑποκείμενο γεννοῦν ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα μέσῳ τῶν τροποποιήσεων (*τῶν παθημάτων*) αὐτῆς τῆς

---

38. Ἡ διόρθωσις τοῦ Schwegler καὶ τοῦ Ross: «οὐδὲ τοῦ κενοῦ τὸ σῶμα», δὲν εἶναι ἐπιβεβλημένη, κατὰ τὸν J. Tricot. Πάντως, κάπως μπερδεμένα φαίνονται ἐδῶ τὰ πράγματα.

κνὸν ἀρχὰς τιθέμενοι τῶν παθημάτων, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτοι τὰς διαφορὰς αἰτίας τῶν ἄλλων εἶναί φασιν. ταύτας μέντοι τρεῖς εἶναι λέγουσι, σχῆμά τε καὶ τάξιν καὶ θέσιν· διαφέρειν γάρ φασι τὸ ὂν ῥυσμῷ καὶ διαθιγῇ καὶ τροπῇ μόνον· τούτων δὲ ὁ μὲν ῥυσμὸς σχῆμά ἐστιν ἡ δὲ διαθιγὴ τάξις ἡ δὲ τροπὴ θέσις· διαφέρει γὰρ τὸ μὲν A τοῦ N σχήματι τὸ δὲ AN τοῦ NA τάξει τὸ δὲ Z τοῦ N θέσει. περὶ δὲ κινήσεως, ὅθεν ἢ πῶς ὑπάρξει τοῖς οὖσι, καὶ οὗτοι παραπλησίως τοῖς ἄλλοις ῥᾳθύμως ἀφεῖσαν. περὶ μὲν οὖν τῶν δύο αἰτιῶν, ὥσπερ λέγομεν, ἐπὶ τοσοῦτον ἔοικεν ἐζητῆσθαι παρὰ τῶν πρότερον.

Ἐν δὲ τούτοις καὶ πρὸ τούτων οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι 5
τῶν μαθημάτων ἀψάμενοι πρῶτοι ταῦτά τε προήγαγον, καὶ ἐντραφέντες ἐν αὐτοῖς τὰς τούτων ἀρχὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς ᾠήθησαν εἶναι πάντων. ἐπεὶ δὲ τούτων οἱ ἀριθμοὶ φύσει πρῶτοι, ἐν δὲ τούτοις ἐδόκουν θεωρεῖν ὁμοιώματα πολλὰ τοῖς οὖσι καὶ γιγνομένοις, μᾶλλον ἢ ἐν πυρὶ καὶ γῇ καὶ

39. Οἱ λέξεις αὐτὲς εἶναι ἀπὸ τὸ τεχνικὸ λεξιλόγιο τοῦ Δημοκρίτου.

40. Ἡ ἔκφρασις «οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι» ποὺ ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸ κεφάλαιο 8, 989b, καθὼς καὶ στὰ *Μετεωρολογικά*, ὀφείλεται στὴν ἀβεβαιότητα τοῦ Ἀριστοτέλους γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Πυθαγόρα, γιὰ τὴν διδασκαλία του, καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔζησε. Ἀπεῖχε ἀπ᾽ αὐτόν, χρονικά, δυὸ αἰῶνες.

οὐσίας βάζοντας τὸ ἀραιὸ καὶ τὸ πυκνὸ σὰν ἀρχὲς τῶν τροποποιήσεων, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο κι᾽ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι λένε ὅτι οἱ διαφορετικὲς ἰδιότητες μέσα στὰ στοιχεῖα, εἶναι αἰτίες τῶν ὑπολοίπων φαινομένων.

Αὐτὲς οἱ διαφορετικὲς ἰδιότητες, λένε, πὼς εἶναι τρεῖς: τὸ σχῆμα, ἡ τάξη καὶ ἡ θέση. Γιατί λένε ὅτι τὸ Ὂν διαφέρει κατὰ τὸν *ρυσμόν*, τὴν *διαθιγήν* καὶ τὴν *τροπήν*[39]. Ἀπ᾽ αὐτὰ ὁ *ρυσμὸς* σημαίνει σχῆμα, ἡ *διαθιγὴ* τάξη, καὶ ἡ *τροπὴ* θέση. Διαφέρει δηλαδὴ τὸ Α ἀπὸ τὸ Ν κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ ΑΝ ἀπὸ τὸ ΝΑ κατὰ τὴν τάξη, τὴν διάταξη, καὶ τὸ Ι ἀπὸ τὸ Η κατὰ τὴν τοποθέτηση. Ἀναφορικὰ ὅμως μὲ τὴν κίνησιν, ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἢ πῶς τὴν κατέχουν τὰ ὄντα, καὶ αὐτοί, πάνω κάτω σὰν τοὺς ἄλλους, παρέλειψαν κάθε συζήτηση μὴ ἔχοντας τὴν θεληματικότητα νὰ ἀντικρούσουν τὶς δυσκολίες.

Σχετικὰ λοιπὸν μὲ τὶς ἀνωτέρω δυὸ αἰτίες, ὡς αὐτὸ φαίνεται τὸ σημεῖο ἔχουν προχωρήσει οἱ προηγούμενοι ἐρευνηταί.

5

Συνέχεια τῆς διερευνήσεως. –Οἱ Πυθαγόρειοι, οἱ Ἐλεάτες– τὸ τυπικὸ αἴτιο [οὐσία, τί ἦν εἶναι, εἶδος, παράδειγμα, (causa formalis)]

Στὸν καιρὸ αὐτῶν τῶν φιλοσόφων (τῶν ἀτομιστῶν), καὶ πρωτύτερα ἀπὸ αὐτούς, οἱ *καλούμενοι*[40] Πυθαγόρειοι καταπιάστηκαν πρῶτοι μὲ τὰ μαθηματικά, καὶ τὰ προήγαγαν. Καὶ ἀφοῦ ἔζησαν καὶ μεγάλωσαν μέσα σὲ αὐτά, ἔφτασαν στὴν ἀντίληψη ὅτι οἱ ἀρχὲς τῶν μαθηματικῶν εἶναι ἀρχὲς ὅλων τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ ὅμως στὰ μαθηματικὰ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἐκ φύσεως πρῶτοι, καὶ ἐπειδὴ μέσα στοὺς ἀριθμοὺς νόμιζαν ὅτι διέκριναν πολλὰ ἀπεικονίσματα ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν περισσότερο μὲ τὰ ὄντα καὶ τὰ γινόμενα, παρ᾽ ὅσον τὸ πῦρ, ἡ γῆ καὶ

ὕδατι, ὅτι τὸ μὲν τοιονδὶ τῶν ἀριθμῶν πάθος δικαιοσύνη, τὸ δὲ τοιονδὶ ψυχὴ καὶ νοῦς ἕτερον δὲ καιρὸς καὶ τῶν ἄλλων ὡς εἰπεῖν ἕκαστον ὁμοίως, ἔτι δὲ τῶν ἁρμονιῶν ἐν ἀριθμοῖς ὁρῶντες τὰ πάθη καὶ τοὺς λόγους· ἐπεὶ δὴ τὰ μὲν ἄλλα τοῖς ἀριθμοῖς ἐφαίνετο τὴν φύσιν ἀφωμοιῶσθαι πᾶσαν, οἱ
986a δ' ἀριθμοὶ πάσης τῆς φύσεως πρῶτοι, τὰ τῶν ἀριθμῶν στοιχεῖα τῶν ὄντων στοιχεῖα πάντων ὑπέλαβον εἶναι, καὶ τὸν ὅλον οὐρανὸν ἁρμονίαν εἶναι καὶ ἀριθμόν· καὶ ὅσα εἶχον ὁμολογούμενα ἔν τε τοῖς ἀριθμοῖς καὶ ταῖς ἁρμονίαις πρὸς τὰ τοῦ οὐρανοῦ πάθη καὶ μέρη καὶ πρὸς τὴν ὅλην διακόσμησιν, ταῦτα συνάγοντες ἐφήρμοττον. κἂν εἴ τί που διέλειπε προσεγλίχοντο, τοῦ συνειρομένην πᾶσαν αὐτοῖς εἶναι τὴν πραγματείαν· λέγω δ' οἷον, ἐπειδὴ τέλειον ἡ δεκὰς εἶναι δοκεῖ καὶ πᾶσαν περιειληφέναι τὴν τῶν ἀριθμῶν φύσιν, καὶ τὰ φερόμενα κατὰ τὸν οὐρανὸν δέκα μὲν εἶναί φασιν, ὄντων δὲ ἐννέα μόνον τῶν φανερῶν διὰ τοῦτο δεκάτην τὴν ἀντίχθονα ποιοῦσιν. διώρισται δὲ περὶ τούτων ἐν ἑτέροις ἡμῖν ἀκριβέστερον. ἀλλ' οὗ δὴ χάριν ἐπερχόμεθα, τοῦτό ἐστιν ὅπως λάβωμεν καὶ παρὰ τούτων τίνας εἶναι τιθέασι τὰς ἀρχὰς καὶ πῶς εἰς τὰς εἰρημένας ἐμπίπτουσιν αἰτίας. φαίνονται δὴ καὶ οὗτοι τὸν ἀριθμὸν νομίζοντες ἀρχὴν εἶναι καὶ

41. Γιὰ τὴν Ἀντίχθονα βλέπε *Περὶ οὐρανοῦ*, Β, 13, 293a. Τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους φέρεται στὴν διεθνῆ βιβλιογραφία μὲ τὸν λατινικὸ τὶτλο *De Caelo*.

42. Στὸ ἀνωτέρω ἔργο, στὸ ἴδιο ἀκριβῶς σημεῖο.

τὸ νερό, ὅτι δηλαδὴ τὸ τέτοιο δὰ πάθημα τῶν ἀριθμῶν εἶναι δικαιοσύνη, τὸ τέτοιο δὰ ψυχὴ καὶ νοῦς, ἕνα ἄλλο εἶναι ὁ κρίσιμος χρόνος (*καιρός*), καὶ γενικὰ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἐπειδὴ ἐπὶ πλέον ἔβλεπαν ὅτι *τὰ πάθη* καὶ οἱ ἀναλογίες τῶν [μουσικῶν] ἁρμονιῶν, βρίσκονται σὲ ἀριθμητικὲς σχέσεις – μιὰ λοιπὸν καὶ τοὺς ἐφαίνοντο ὅτι ἐξ ὁλοκλήρου ἡ φυσικὴ κατασκευὴ ὅλων τῶν ἄλλων πραγμάτων εἶναι φτιαγμένη καθ' ὁμοίωσιν μὲ τοὺς ἀριθμούς, καὶ μιὰ καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐφαίνοντο οἱ ἀριθμοὶ πρῶτοι ἀπὸ ὅλη τὴν φύση, ὅτι δηλαδὴ εἶναι οἱ πρωταρχικὲς πραγματικότητες τοῦ Σύμπαντος, ἔφτασαν στὴν ἀντίληψη ὅτι οἱ ἀρχὲς τῶν ἀριθμῶν εἶναι τὰ στοιχεῖα ὅλων τῶν ὄντων, καὶ ὁλόκληρος ὁ οὐρανὸς εἶναι ἁρμονία καὶ ἀριθμός.

986α Καὶ ὅσες ἀντιστοιχίες εἶχαν βρῆ μέσα στοὺς ἀριθμοὺς καὶ στὶς ἁρμονίες τῆς μουσικῆς ποὺ ταίριαζαν μὲ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ μέρη τοῦ οὐρανοῦ μὲ τὴν ὅλη κοσμικὴ τάξη τὶς συνένωναν καὶ τὶς ἔμπαζαν στὸ σύστημά τους. Καὶ ἂν κάπου ἀποκαλύπτονταν κάποιο κενό, προέβαιναν γρήγορα στὶς ἀναγκαῖες προσθῆκες γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν πλήρη ἀλληλουχία τῆς θεωρίας των. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐπειδὴ ἡ δεκάδα φαίνεται νὰ εἶναι ἕνας τέλειος ἀριθμὸς καὶ νὰ περιλαμβάνει ὅλη τὴν φύση τῶν ἀριθμῶν, λένε ὅτι *καὶ τὰ φερόμενα κατὰ τὸν οὐρανὸν* δέκα εἶναι. Ἐπειδή, ὅμως τὰ ὁρατά ἀπὸ αὐτὰ εἶναι μόνον ἐννέα, φκιάνουν γιὰ δέκατο τὴν Ἀντιγῆ (*τὴν ἀντίχθονα*[41]).

Περὶ τούτων πραγματευτήκαμε *ἀκριβέστερον* σὲ ἄλλο σύγγραμά μας[42].

Ἀλλὰ ἂν ξαναγυρίσουμε, εἶναι γιὰ νὰ μάθουμε τί θέτουν καὶ αὐτοὶ σὰν ἀρχές, καὶ πῶς οἱ ἀρχές τους *ἐμπίπτουσιν* στὶς αἰτίες ποὺ ἐμεῖς εἴπαμε. Εἶναι ὁλοφάνερο δὰ ὅτι καὶ αὐτοὶ πιστεύουν ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀρχὴ καὶ σὰν ὕλη τῶν ὄντων καὶ

ὡς ὕλην τοῖς οὖσι καὶ ὡς πάθη τε καὶ ἕξεις, του δὲ ἀριθμοῦ στοιχεῖα τό τε ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν, τούτων δὲ τὸ μὲν πεπερασμένον τὸ δὲ ἄπειρον, τὸ δ' ἓν ἐξ ἀμφοτέρων εἶναι τούτων (καὶ γὰρ ἄρτιον εἶναι καὶ περιττόν), τὸν δ' ἀριθμὸν ἐκ τοῦ ἑνός, ἀριθμοὺς δέ, καθάπερ εἴρηται, τὸν ὅλον οὐρανόν.— ἕτεροι δὲ τῶν αὐτῶν τούτων τὰς ἀρχὰς δέκα λέγουσιν εἶναι τὰς κατὰ συστοιχίαν λεγομένας,

πέρας ἄπειρον
περιττὸν ἄρτιον
ἓν πλῆθος
δεξιὸν ἀριστερὸν
ἄρρεν θῆλυ
ἠρεμοῦν κινούμενον
εὐθὺ καμπύλον
φῶς σκότος
ἀγαθὸν κακὸν
τετράγωνον ἑτερόμηκες·

ὅνπερ τρόπον ἔοικε καὶ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης ὑπολαβεῖν, καὶ ἤτοι οὗτος παρ' ἐκείνων ἢ ἐκεῖνοι παρὰ τούτου παρέλαβον τὸν λόγον τοῦτον· καὶ γὰρ [ἐγένετο τὴν ἡλικίαν] Ἀλκμαίων [ἐπὶ γέροντι Πυθαγόρᾳ,] ἀπεφήνατο [δὲ] παραπλησίως τούτοις· φησὶ γὰρ εἶναι δύο τὰ πολλὰ τῶν ἀνθρωπίνων, λέγων τὰς ἐναντιότητας οὐχ ὥσπερ οὗτοι διωρισμένας ἀλλὰ τὰς τυχούσας, οἷον λευκὸν μέλαν, γλυκὺ πικρόν, ἀγαθὸν κακόν, μέγα μικρόν. οὗτος μὲν οὖν ἀδιορίστως ἀπέρριψε περὶ

43. Δηλαδὴ εἶναι ὁ ἀριθμὸς συγχρόνως καὶ ὑλικὸ καὶ ποιητικὸ αἴτιο.

44. Γιατὶ εἶναι «*δυνάμει*» καὶ τὰ δυό. Εἶναι «*ἀρτιοπέριττος*», ὅπως τὸν ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταί.

45. Ὁ Φιλόλαος ἴσως.

46. Ὁ Ἀλκμαίων (γιατρὸς τοῦ 6ου αἰῶνος) φρονοῦσε ὅτι ἡ «*ἰσονομία*» (=ἡ ἰσορροπία τῶν ἀντιθέτων) ἦταν ἡ αἰτία τῆς ὑγείας, ἡ δὲ «*μοναρχία*» (=ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὰ ἀντίθετα), ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἀρρώστειας.

σὰν συστατικὸ τῶν τροποιήσεων καὶ τῶν καταστάσεών των[43]. Στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν εἶναι τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττόν. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἕνα εἶναι ἄπειρο, τὸ ἄλλο πεπερασμένο. Ἀκόμη πιστεύουν ὅτι τὸ Ἕνα – ἡ μονάδα, προέρχεται ἀπὸ αὐτὰ τὰ δυό, γιατί εἶναι συγχρόνως καὶ ἄρτιο καὶ περιττό,[44] καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς βγαίνει ἀπὸ τὸ Ἕνα, καὶ ὁλόκληρος ὁ οὐρανὸς εἶναι, ὅπως εἴπαμε, ἀριθμοί.

Ἄλλοι πάλι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους[45] λένε ὅτι οἱ ἀρχὲς εἶναι δέκα, αὐτὲς ποὺ ἐκφωνοῦνται *κατὰ συστοιχίαν*, [δηλαδὴ σὲ δυὸ παράλληλες σειρές]:

«Πέρας καὶ ἄπειρον,
περιττὸν καὶ ἄρτιον,
Ἓν καὶ πλῆθος,
Δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν
Ἄρρεν καὶ θῆλυ,
Ἠρεμοῦν καὶ κινούμενον,
Εὐθὺ καὶ καμπύλον,
Φῶς καὶ σκότος,
Ἀγαθὸν καὶ κακὸν
Τετράγωνον καὶ ἑτερόμηκες».

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο φαίνεται νὰ σκέφτηκε κι' ὁ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, καὶ φυσικὰ ἢ αὐτὸς τὰ πῆρε ἀπὸ ἐκείνους – τοὺς Πυθαγορείους, ἢ ἐκεῖνοι ἀπὸ αὐτόν, γιατί βέβαια στὴν ὥριμη ἡλικία ἦταν ὁ Ἀλκμαίων τὸν καιρὸ ποὺ ὁ Πυθαγόρας ἦταν γέρος, καὶ εἶπε ἀποφάνσεις παρόμοιες μὲ τὶς ἀποφάνσεις αὐτῶν. Γιατί λένε ὅτι τὰ ἀνθρώπινα πράγματα πᾶνε ζευγαρωτὰ – ἀνὰ δυό,[46] δηλώνοντας μὲ αὐτὸ ὄχι *ἐναντιότητες* καθορισμένες, ὅπως ἐκεῖνες τῶν Πυθαγορείων, ἀλλὰ *ἐναντιότητες* παρμένες στὴν τύχη: λευκὸ καὶ μαῦρο π.χ., γλυκὸ καὶ πικρό, ἀγαθὸ καὶ κακό, μεγάλο καὶ μικρό. Ὁ φιλόσοφος λοιπὸν αὐτὸς ἄμορφες ἰδέες ἐξέπεμψε γιὰ τὰ ὑπόλοιπα (γιὰ τὸν ἀριθ-

τῶν λοιπῶν, οἱ δὲ Πυθαγόρειοι καὶ πόσαι καὶ τίνες αἱ ἐναντιώσεις ἀπεφήναντο. παρὰ μὲν οὖν τούτων ἀμφοῖν τοσοῦτον 986b *ἔστι λαβεῖν, ὅτι τἀναντία ἀρχαὶ τῶν ὄντων· τὸ δ' ὅσαι παρὰ τῶν ἑτέρων, καὶ τίνες αὗταί εἰσιν. πῶς μέντοι πρὸς τὰς εἰρημένας αἰτίας ἐνδέχεται συνάγειν, σαφῶς μὲν οὐ διήρθρωται παρ' ἐκείνων, ἐοίκασι δ' ὡς ἐν ὕλης εἴδει τὰ στοιχεῖα τάττειν· ἐκ τούτων γὰρ ὡς ἐνυπαρχόντων συνεστάναι καὶ πεπλάσθαι φασὶ τὴν οὐσίαν.—τῶν μὲν οὖν παλαιῶν καὶ πλείω λεγόντων τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως ἐκ τούτων ἱκανόν ἐστι θεωρῆσαι τὴν διάνοιαν· εἰσὶ δέ τινες οἳ περὶ τοῦ παντὸς ὡς μιᾶς οὔσης φύσεως ἀπεφήναντο, τρόπον δὲ οὐ τὸν αὐτὸν πάντες οὔτε τοῦ καλῶς οὔτε τοῦ κατὰ [τὴν] φύσιν. εἰς μὲν οὖν τὴν νῦν σκέψιν τῶν αἰτίων οὐδαμῶς συναρμόττει περὶ αὐτῶν ὁ λόγος (οὐ γὰρ ὥσπερ ἔνιοι τῶν φυσιολόγων ἓν ὑποθέμενοι τὸ ὂν ὅμως γεννῶσιν ὡς ἐξ ὕλης τοῦ ἑνός, ἀλλ' ἕτερον τρόπον οὗτοι λέγουσιν· ἐκεῖνοι μὲν γὰρ προστιθέασι κίνησιν, γεννῶντές γε τὸ πᾶν, οὗτοι δὲ ἀκίνητον εἶναί φασιν)· οὐ μὴν ἀλλὰ τοσοῦτόν γε οἰκεῖόν ἐστι τῇ νῦν σκέψει. Παρμενίδης μὲν γὰρ ἔοικε τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἑνὸς ἅπτεσθαι, Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην (διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον ὁ δ'*

47. Γιατὶ πραγματικὰ οἱ Ἐλεάτες –γιατὶ περὶ αὐτῶν πρόκειται– ἀρνοῦνται τὴν πολλότητα καὶ τὴν κίνηση καὶ δὲν παραδέχονται τὸ Ἕνα οὔτε ὡς ἀρχὴν οὔτε ὡς αἴτιον.

48. Κατὰ τὸ οὐσιαστικὸν τοῦ περιεχόμενον.

μὸ δηλαδὴ καὶ τὴν φύση τῶν ἀντιθέτων). Οἱ Πυθαγόρειοι ὅμως εἶπαν καθαρὰ πόσες καὶ ποιὲς ἦταν οἱ *ἐναντιώσεις*.

986β Ἀπὸ αὐτὲς λοιπὸν τὶς δυὸ κατευθύνσεις μαζί, αὐτὸ ποὺ βγαίνει μόνο εἶναι ὅτι τὰ ἐνάντια εἶναι ἀρχὲς τῶν ὄντων. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως πόσες καὶ ποιὲς εἶναι αὐτές, βγαίνει ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους. Μὲ ποιὸν τρόπο ὅμως εἶναι δυνατό, αὐτὲς τὶς ἐνάντιες ἀρχὲς νὰ τὶς προσαρμόσουμε συστηματικὰ στὶς αἰτίες ποὺ ἀναφέραμε – γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, τὸ σύστημά τους δὲν παρουσιάζει κάποια ξεκάθαρη διάρθρωση, φαίνεται ὅμως ὅτι ἐκλαμβάνουν τὰ στοιχεῖα σὰν ἔνυλο εἶδος. Γιατί ἀπὸ αὐτὰ ὡσὰν ἐνυπάρχοντα μέρη [immanentes] ὅλων τῶν πραγμάτων, λένε ὅτι ἔχει συσταθῆ καὶ πλαστῆ ἡ οὐσία.

Ἡ σκέψις τῶν παλαιῶν φιλοσόφων ποὺ παραδέχτηκαν τὴν πολλότητα τῶν στοιχείων τῆς φύσεως ἐπαρκῶς γίνεται γνωστὴ ἀπὸ ὅσα ἐλέχθησαν. Ἀντιθέτως ὑπάρχουν ἄλλοι ποὺ ἀπεφάνθησαν γιὰ τὸ Πᾶν ὡσὰν νὰ εἶναι μιὰ μόνη πραγματικότης, χωρὶς ὅμως νὰ συμφωνοῦν ὅλοι τους, οὔτε σχετικὰ μὲ τὴν ἄποψη τῆς τάξεως, οὔτε ὡς πρὸς τὴν συμφωνίαν μὲ τὴν φύσιν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου – μὲ τὰ γεγονότα [avec les faits]. Πάντως, ἡ συζήτησις τῶν ἀπόψεών των κατὰ κανένα τρόπο δὲ μπορεῖ νὰ περιληφθῆ στὸ πλαίσιο τῆς παρούσης ἐρεύνης μας τῶν αἰτίων[47]. Γιατί αὐτοὶ δὲν κάνουν ὅπως μερικοὶ *φυσιολόγοι*, πού, ἂν καὶ παίρνουν γιὰ βασικὴ προϋπόθεση τὸ Ὂν σὰν ἕνα, γεννοῦν ὡστόσο ὅλα τὰ πράγματα ἀπὸ τὸ Ἕνα, ὡς ὕλην θεωρούμενον. Αὐτοὶ ἐννοοῦν κάτι ἄλλο, γιατί ἐκεῖνοι (οἱ φυσιολόγοι) προσθέτουν τὴν κίνησιν ἀφοῦ βέβαια γεννοῦν τὸ Πᾶν, ἐνῶ ἀντίθετα τοῦτοι τὸ λένε ἀκίνητο.

Ἰδοὺ ὅμως ἕνα σημεῖο ποὺ δὲν εἶναι ξένο πρὸς τὴν τωρινὴ ἐξέτασή μας. Ὁ Παρμενίδης φαίνεται νὰ ἐγγίζει *τὸ κατὰ τὸν λόγον*[48] Ἕνα [attaché à l'unité formelle], ἀλλὰ ὁ Μέλισσος τὸ *κατὰ τὴν ὕλην*. Γι᾽ αὐτὸ ὁ πρῶτος τὸ λέει πεπερασμένο, ὁ

ἄπειρόν φησιν εἶναι αὐτό)· Ξενοφάνης δὲ πρῶτος τούτων ἑνίσας (ὁ γὰρ Παρμενίδης τούτου λέγεται γενέσθαι μαθητής) οὐθὲν διεσαφήνισεν, οὐδὲ τῆς φύσεως τούτων οὐδετέρας ἔοικε θιγεῖν, ἀλλ' εἰς τὸν ὅλον οὐρανὸν ἀποβλέψας τὸ ἓν εἶναί φησι τὸν θεόν. οὗτοι μὲν οὖν, καθάπερ εἴπομεν, ἀφετέοι πρὸς τὴν νῦν ζήτησιν, οἱ μὲν δύο καὶ πάμπαν ὡς ὄντες μικρὸ· ἀγροικότεροι, Ξενοφάνης καὶ Μέλισσος· Παρμενίδης δὲ μᾶλλον βλέπων ἔοικέ που λέγειν· παρὰ γὰρ τὸ ὂν τὸ μὴ ὂν οὐθὲν ἀξιῶν εἶναι, ἐξ ἀνάγκης ἓν οἴεται εἶναι τὸ ὂν καὶ ἄλλο οὐθέν (περὶ οὗ σαφέστερον ἐν τοῖς περὶ φύσεως εἰρήκαμεν), ἀναγκαζόμενος δ' ἀκολουθεῖν τοῖς φαινομένοις, καὶ τὸ ἓν μὲν κατὰ τὸν λόγον πλείω δὲ κατὰ τὴν αἴσθησιν ὑπολαμβάνων εἶναι, δύο τὰς αἰτίας καὶ δύο τὰς ἀρχὰς πάλιν τίθησι, θερμὸν καὶ ψυχρόν, οἷον πῦρ καὶ γῆν λέγων· τού-
987a ***των δὲ κατὰ μὲν τὸ ὂν τὸ θερμὸν τάττει θάτερον δὲ κατὰ τὸ μὴ ὄν.—ἐκ μὲν οὖν τῶν εἰρημένων καὶ παρὰ τῶν συνηδρευκότων ἤδη τῷ λόγῳ σοφῶν ταῦτα παρειλήφαμεν, παρὰ μὲν τῶν πρώτων σωματικήν τε τὴν ἀρχήν (ὕδωρ γὰρ καὶ πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα σώματά ἐστιν), καὶ τῶν μὲν μίαν τῶν δὲ πλείους τὰς ἀρχὰς τὰς σωματικάς, ἀμφοτέρων μέντοι ταύτας ὡς ἐν ὕλης εἴδει τιθέντων, παρὰ δέ τινων ταύτην τε***

49. Δηλαδὴ τὴν ὕλη καὶ τὴν μορφὴ – τὸ «εἶδος».

50. Βλ. Φυσικά, Α, 3.

ἄλλος ἄπειρο. Ὁ Ξενοφάνης ὅμως πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς φάνηκε ὀπαδὸς τοῦ ἑνισμοῦ, γιατί λέγεται ὅτι ὁ Παρμενίδης ἦταν μαθητής του, *ἀλλὰ οὐδὲν διεσαφήνισεν*, οὔτε φαίνεται νὰ ἄγγιξε τὴν φύση καμμιᾶς ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς ἀρχές,[49] *ἀλλὰ εἰς τὸν ὅλον οὐρανὸν ἀποβλέψας* [εἰς τὸ σύνολον τοῦ ὑλικοῦ Σύμπαντος] βεβαιώνει ὅτι τὸ Ἕνα εἶναι ὁ Θεός.

Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ φιλόσοφοι πρέπει ὅπως εἴπαμε νὰ ἀποκλειστοῦν ἀπὸ τὴν παροῦσαν διερεύνησή μας, ὁλοκληρωτικὰ δὲ οἱ δυὸ ἀπ᾽ αὐτούς, ὁ Ξενοφάνης καὶ ὁ Μέλισσος, γιατί, πραγματικά, οἱ ἀντιλήψεις τους εἶναι ὑπερβολικὰ χοντροκομμένες.

Ὁ Παρμενίδης ὅμως μπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ ὅτι μὲ ἀνοιχτότερα κάπως μάτια μιλάει. Γιατί, μὲ τὸ νὰ ὑποστηρίζει πώς, ἔξω ἀπὸ τὸ ὄν, τὸ μὴ ὂν δὲν ἔχει ὕπαρξη, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ παραδέχεται ὅτι τὸ ὂν εἶναι ἕνα, καὶ ὅτι ἔξω ἀπὸ αὐτό, τίποτε δὲν ὑπάρχει– λεπτομερέστερα γι᾽ αὐτό, ἔχομε μιλήσει στὰ *Φυσικά*.[50] Ἐπειδὴ ὅμως βρισκόταν ἀναγκασμένος νὰ πηγαίνει σύμφωνα μὲ τὰ *φαινόμενα*, –κι᾽ ἐπειδὴ εἶχε τὴν ἰδέα ὅτι *κατὰ τὸν λόγον* ὑπῆρχε τὸ Ἕνα, στὴν ἄποψη ὅμως τῆς αἰσθήσεως τὰ πολλὰ– βάζει πάλι δυὸ τὶς αἰτίες καὶ δυὸ τὶς ἀρχές, τὸ θερμὸ καὶ τὸ ψυχρό, μὲ ἄλλα λόγια τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆ. Καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς ἀρχές, τὸ θερμὸ τὸ βάζει μὲ τὸ ὄν, τὸ ἄλλο μὲ τὸ μὴ ὄν.

987α Ἀπὸ ὅσα λοιπὸν εἴπαμε, κι᾽ ἀπὸ τὶς διδασκαλίες τῶν σοφῶν ποὺ τοὺς καλέσαμε σὲ συνέδριο, ἰδοὺ τί συγκεντρώσαμε: ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ οἱ πιὸ παλιοὶ βλέπουν τὴν ἀρχὴ σὰν σωματικὴ – γιατί *ὕδωρ καὶ πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα, σώματά ἐστιν*. Καὶ γιὰ τοὺς μέν, ἡ σωματικὴ αὐτὴ ἀρχὴ εἶναι μία, γιὰ τοὺς ἄλλους περισσότερες. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ τὶς θεωροῦν ὑλικῆς φύσεως. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁρισμένοι φιλόσοφοι παραδέχονται αὐτὴ τὴν αἰτία – τὴν ὑλικὴ– καὶ μιὰν

τὴν αἰτίαν [τιθέντων] καὶ πρὸς ταύτῃ τὴν ὅθεν ἡ κίνησις, καὶ ταύτην παρὰ τῶν μὲν μίαν παρὰ τῶν δὲ δύο. μέχρι μὲν οὖν τῶν Ἰταλικῶν καὶ χωρὶς ἐκείνων μορυχώτερον εἰρήκασιν οἱ ἄλλοι περὶ αὐτῶν, πλὴν ὥσπερ εἴπομεν δυοῖν τε αἰτίαιν τυγχάνουσι κεχρημένοι, καὶ τούτων τὴν ἑτέραν οἱ μὲν μίαν οἱ δὲ δύο ποιοῦσι, τὴν ὅθεν ἡ κίνησις· οἱ δὲ Πυθαγόρειοι δύο μὲν τὰς ἀρχὰς κατὰ τὸν αὐτὸν εἰρήκασι τρόπον, τοσοῦτον δὲ προσεπέθεσαν ὃ καὶ ἴδιόν ἐστιν αὐτῶν, ὅτι τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον [καὶ τὸ ἓν] οὐχ ἑτέρας τινὰς ᾠήθησαν εἶναι φύσεις, οἷον πῦρ ἢ γῆν ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἄπειρον καὶ αὐτὸ τὸ ἓν οὐσίαν εἶναι τούτων ὧν κατηγοροῦνται, διὸ καὶ ἀριθμὸν εἶναι τὴν οὐσίαν πάντων. περί τε τούτων οὖν τοῦτον ἀπεφήναντο τὸν τρόπον, καὶ περὶ τοῦ τί ἐστιν ἤρξαντο μὲν λέγειν καὶ ὁρίζεσθαι, λίαν δ' ἁπλῶς ἐπραγματεύθησαν. ὡρίζοντό τε γὰρ ἐπιπολαίως, καὶ ᾧ πρώτῳ ὑπάρξειεν ὁ λεχθεὶς ὅρος, τοῦτ' εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος ἐνόμιζον, ὥσπερ εἴ τις οἴοιτο ταὐτὸν εἶναι διπλάσιον καὶ τὴν δυάδα διότι πρῶτον ὑπάρχει τοῖς δυσὶ τὸ διπλάσιον. ἀλλ' οὐ ταὐτὸν ἴσως ἐστὶ τὸ εἶναι διπλασίῳ καὶ δυάδι· εἰ δὲ μή, πολλὰ τὸ ἓν ἔσται, ὃ κἀκείνοις συνέβαινεν. παρὰ μὲν οὖν

51. Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τῆς Κάτω Ἰταλίας – τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

52. «Καὶ τὸ ἕν». Ὁ σύνδεσμος *καὶ* ἔχει συχνὰ καὶ τὴν ἔννοια τοῦ δηλαδή.

53. Τὸ πεπερασμένο καὶ τὸ ἄπειρο δὲν εἶναι γιὰ τοὺς Πυθαγορείους ὅ,τι ἦταν γιά τοὺς ἄλλους φιλοσόφους: ἁπλᾶ κατηγορήματα – ἰδιότητες τῆς φωτιᾶς καὶ τῆς γῆς, ποὺ παραμένουν ἡ ἴδια ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων.

54. *Τί ἐστί*: ὅρος συνώνυμος τῆς οὐσίας. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ξεχωρίζει κἀποτε ἀπὸ τὸ «*τί ἦν εἶναι*» – ποὺ ἔχει χαρακτῆρα περισσότερο ἐξωχρονικὸ καὶ ἀφηρημένο ἀπὸ τὸ *τί ἐστί*.

ἄλλη ἐπὶ πλέον: ἐκείνην ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται ἡ κίνησις, αἰτία ποὺ γιὰ τοὺς μὲν εἶναι ἑνιαία (*μία*), γιὰ τοὺς ἄλλους διπλῆ (*δυό*). Ὡς τὴν ἐποχὴ λοιπὸν τῶν Ἰταλικῶν φιλοσόφων[51] καὶ τούτων ἐξαιρουμένων οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι πολὺ συνοπτικὰ μίλησαν γι᾽ αὐτὰ τὰ πράγματα, μόνο πού, καθὼς εἴπαμε, τυχαίνει νὰ ἔχουν χρησιμοποιήσει δυὸ αἰτίες, καὶ τὴν δεύτερη ἀπὸ αὐτές, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται ἡ κίνησις, ἄλλοι τὴν θέλουν μία κι᾽ ἄλλοι δυό.

Οἱ Πυθαγόρειοι ἔχουν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο παραδεχτῆ δυὸ ἀρχές, ἀλλὰ ἔκαναν τὴν ἑξῆς προσθήκη ποὺ εἶναι δική τους ἀνακάλυψη: ὅτι τὸ Πεπερασμένο ἢ τὸ Ἕνα[52] καὶ τὸ Ἄπειρο, δὲν τὰ θεώρησαν ὅτι ἦταν ἰδιαίτερες φύσεις ὅπως π.χ. τὸ πῦρ, ἡ γῆ ἢ κάτι ἄλλο τέτοιο, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ Ἄπειρο καὶ τὸ ἴδιο τὸ Ἕνα θεώρησαν ὅτι ἦταν ἡ οὐσία αὐτῶν, ἐπάνω σὲ ὅσα αὐτὸ τὸ Ἄπειρο ἢ τὸ Ἕνα (δηλ. τὸ Πεπερασμένο) λέγονται σὰν κατηγορηματικὲς ἰδιότητες[53]. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ἔλεγαν ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἡ οὐσία ὅλων τῶν πραγμάτων.

Κατ᾽ αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον ἀπεφάνθησαν ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ. Ἀκόμη ἄρχισαν νὰ μιλοῦν γιὰ τὸ *τί ἐστί*[54] [τὴν οὐσία, (essence)] καὶ νὰ διατυπώνουν ὁρισμούς, ἀλλὰ μιὰ μεγάλη ἁπλοϊκότητα χαρακτήριζε τὴν προσπάθειά τους αὐτή.

Γιατί ἔφτιαχναν ἐπιπόλαιους ὁρισμοὺς καί, ἐπὶ πλέον, τὸν πρῶτον ἀριθμὸ στὸν ὁποῖον ἦταν ἐφαρμόσιμος ὁ δεδομένος ὁρισμὸς τὸν θεωροῦσαν σὰν τὴν οὐσία τοῦ ὁριζομένου πράγματος: ἀπαράλλακτα σὰν νὰ ἔφτανε κανένας στὴν ἰδέα ὅτι ἡ δυάδα καὶ τὸ διπλάσιο εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα, *διότι πρῶτον ὑπάρχει τοῖς δυσὶ* [=στὴν δυάδα] *τὸ διπλάσιον*! Ἀσφαλῶς, ὅμως, ἡ καθαρὴ οὐσία [τὸ *εἶναι*, l'essence] τοῦ διπλάσιου καὶ τῆς δυάδας, δὲν εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτό, ἀλλοιῶς τὸ Ἕνα θἆταν πολλαπλοῦν – πρᾶγμα ποὺ συνέβαινε στὴν θεωρία τους.

τῶν πρότερον [καὶ τῶν ἄλλων] τοσαῦτα ἔστι λαβεῖν.

6 ***Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένας φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία, τὰ μὲν πολλὰ τούτοις ἀκολουθοῦσα, τὰ δὲ καὶ ἴδια παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν ἔχουσα φιλοσοφίαν. ἐκ νέου τε γὰρ συνήθης γενόμενος πρῶτον Κρατύλῳ καὶ ταῖς Ἡρακλειτείοις δόξαις, ὡς ἁπάντων τῶν αἰσθητῶν ἀεὶ ῥεόντων καὶ ἐπιστήμης περὶ αὐτῶν οὐκ οὔσης, ταῦτα μὲν καὶ ὕστερον οὕτως ὑπέλαβεν· Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ*** **987b** ***πραγματευομένου περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐθέν, ἐν μέντοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὁρισμῶν ἐπιστήσαντος πρώτου τὴν διάνοιαν, ἐκεῖνον ἀποδεξάμενος διὰ τὸ τοιοῦτον ὑπέλαβεν ὡς περὶ ἑτέρων τοῦτο γιγνόμενον καὶ οὐ τῶν αἰσθητῶν· ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὸν κοινὸν ὅρον τῶν αἰσθητῶν τινός, ἀεί γε μεταβαλλόντων. οὗτος οὖν τὰ μὲν τοιαῦτα τῶν***

Ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς λοιπὸν φιλοσόφους καὶ τοὺς διαδόχους των, τόσα πράγματα μπορεῖ κανεὶς νὰ πάρη.

6
Ἡ περὶ Ἰδεῶν πλατωνικὴ θεωρία.

Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένας φιλοσοφίας, ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία [=ἔρευνα, θεωρία], *τὰ μὲν πολλὰ τούτοις*[55] *ἀκολουθοῦσα,* ἀλλὰ ἔχει καὶ δικές της ἀνακαλύψεις ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ φιλοσοφία. Ἐπειδὴ ἀπὸ παιδὶ αὐτὸς εἶχε ἐπαφὴ μὲ τὸν Κρατύλο καὶ μὲ τὶς Ἡρακλείτειες δοξασίες, ὅτι τάχα ὅλα τὰ αἰσθητὰ βρίσκονται σὲ ἀδιάκοπη ροὴ καὶ ὅτι ἡ ἐπιστήμη γι᾽ αὐτὰ δὲν ὑπάρχει, αὐτὴ τὴν γνώμη διετήρησε σταθερὰ καὶ ἀργότερα.

987β Ὡστόσο, ὁ Σωκράτης εἶχε ἀρχίσει ἐξέταση γιὰ τὰ ἠθικὰ ζητήματα, χωρὶς νὰ ἐξετάζει καθόλου τὴν φύση στὸ σύνολό της. Στὰ ἠθικὰ ὅμως ζητοῦσε τὸ καθολικὸ καὶ πρῶτος ἔστρεψε τὴν προσοχή του στοὺς ὁρισμούς.

Ὁ Πλάτων ἀπεδέχθη τὴν διδασκαλία του, ἡ πρώτη ὅμως μόρφωσή του – ἀπὸ τὸν Κρατύλο δηλαδὴ καὶ τὶς Ἡρακλείτειες δοξασίες – τὸν ἔκαναν σκεφθῆ ὅτι οἱ ὁρισμοὶ ἔχουν ὡς ἀντικείμενό τους κάτι ἄλλο καὶ ὄχι τα αἰσθητά. Γιατί εἶναι ἀδύνατον, σκέφτηκε, *ὁ κοινὸς ὅρος* [μιὰ γενικὴ ἔννοια] νὰ ἀνήκει σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ποὺ διαρκῶς μεταβάλλονται.

Ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς κινούμενος, ἔδωσε στὶς τέτοιες

---

55. Ἡ λέξις «*τούτοις*» ἀναφέρεται στοὺς Πυθαγορείους, τῶν ὁποίων ἄλλωστε ἦταν ὀπαδὸς καὶ συνεχιστής.

ὄντων ἰδέας προσηγόρευσε, τὰ δ᾽ αἰσθητὰ παρὰ ταῦτα καὶ κατὰ ταῦτα λέγεσθαι πάντα· κατὰ μέθεξιν γὰρ εἶναι τὰ [πολλὰ τῶν συνωνύμων] ὁμώνυμα τοῖς εἴδεσιν. τὴν δὲ μέθεξιν τοὔνομα

56. Ὁ Πλάτων τὴν Ἰδέα τὴν λέει καὶ *εἶδος* καὶ προπάντων *εἴδη* – στὸν πληθυντικό. Ἀλλὰ τί εἶναι οἱ πλατωνικὲς Ἰδέες καὶ πῶς κατέληξε σὲ αὐτὲς ὁ Πλάτων; Ὁ κόσμος τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, μὲ τὴν αἰώνια μεταβλητότητά του, δὲ μπορεῖ γι᾽ αὐτὸ ἀκριβῶς νὰ γίνη ἀντικείμενο γνώσεως. Πρέπει νὰ ὑπάρχει ἕνας ἄλλος κόσμος ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀξιώσεις τῆς σταθερότητος, νὰ μένει ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτό του – ἀλλοιῶς ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ κόσμος τῆς αἰσθήσεως, *ὁρατὸς* κόσμος, ὁ ἄλλος τῆς νοήσεως (*νοητός*). Ἡ νόησις προσέχει ὄχι τὸ ἰδιαίτερο στὰ ὄντα ἀλλὰ τὸ καθολικό, ὅ,τι εἶναι κοινὸ σὲ ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἕνα γένος. Τὸ κοινὸ αὐτό, ποὺ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ δῶθε τὸ λέμε ἔννοια, ὁ Πλάτων, τὸ ὀνομάζει *ἰδέα* καὶ *εἶδος*. Μιλᾶμε γιὰ Ἰδέα, γράφει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ἐκεῖ ποὺ πολλὰ μερικὰ ὄντα τὰ δηλώνομε μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα (*Πολιτεία*, X, 596 A). Ἀλλὰ οἱ Ἰδέες δὲν εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα ἁπλᾶ νοήματα, ἀλλὰ πραγματικότητες, αὐθύπαρκτες ὀντότητες. Μάλιστα ὑπάρχουν Ἰδέες ὅλων ὅσα βάζει ὁ νοῦς: ὄχι μόνον τῶν ὄντων ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδιοτήτων, σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν, ὄχι μόνον τῶν φυσικῶν πραγμάτων ἀλλὰ καὶ τῶν ἔργων τέχνης, ὄχι μόνον τοῦ πολυτίμου ἀλλὰ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ παρακατιανοῦ.

Οἱ Ἰδέες ἀποτελοῦν ἕναν αἰώνιον καὶ ἀμετάβλητον κόσμο, ποὺ ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ποὺ μόνον μὲ τὴν νόηση γίνεται καταληπτός: «*Τὰς ἰδέας, νοεῖσθαι μέν, ὁρᾶσθαι δ᾽ οὔ*» (*Πολιτεία*, VI, 507 B).

Σὲ ὅλη τους τὴν καθαρὴ αὐτοϋπαρξη βρίσκονται σὲ ἕναν «*ὑπερουράνιον τόπον*», ὅπου οἱ ψυχὲς τὶς ἀντίκρυσαν κατὰ τὴν προϋπαρξή τους. Κάθε μάθηση καὶ γνώση, εἶναι ξαναθύμηση (*ἀνάμνησις*). Ἡ ψυχή, δηλαδή, βλέποντας τὰ αἰσθητά, θυμᾶται μὲ τὴν νόηση τὶς Ἰδέες. Γιατὶ τὰ γήινα, τὰ ἀντιληπτὰ μὲ τὶς αἰσθήσεις ὄντα, εἶναι μονάχα θολὰ εἴδωλα (ὁμοιώματα, *μιμήματα*, *εἴδωλα*), τοῦ φωτεινοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν, ποὺ εἶναι τὸ πρότυπο (*παράδειγμα*).

πραγματικότητες τὸ ὄνομα Ἰδέες[56] λέγοντας ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅτι τὰ αἰσθητὰ πράγματα εἶναι χωρισμένα ἀπὸ τὶς Ἰδέες καὶ ὅτι ὅλα κατονομάζονται σύμφωνα μὲ αὐτές. Γιατί, πραγματικά, ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ τοὺς στὶς Ἰδέες ἔχουν τὸ εἶναι τους τὰ πολλὰ ξεχωριστὰ πράγματα ποὺ εἶναι συνώνυμα μὲ

Οἱ Ἰδέες ἔχουν τριπλῆ σημασία: ὀντολογική, τελεολογικὴ καὶ λογική. Ἡ ὀντολογική τους σημασία συνίσταται στὸ ὅτι παριστάνουν τὸ πραγματικὸ εἶναι, τὸ καθαυτὸ τῶν ὄντων (*τὴν οὐσία, τὸ ὄντως ὄν*). Κάθε ὂν εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι, γιατὶ σὲ αὐτὸ παρουσιάζεται μιὰ Ἰδέα (*παρουσία*), ἢ γιατὶ παίρνει μέρος σ᾽ αὐτὴ (*μέθεξις, κοινωνία*). Ἡ ἰδέα τοῦ τετραγώνου λ.χ. εἶναι ὁρισμένη μιὰ γιὰ πάντα, ὅσο κι᾽ ἂν ὑπάρχουν ἀπὸ αὐτὸ ἀναρίθμητα διάφορα καθέκαστον σχήματα. Ὅλα αὐτὰ εἶναι τετράγωνα, ἀκριβῶς γιατὶ βρίσκεται σὲ αὐτὰ ἡ τετράγωνη Ἰδέα ἢ γιατὶ μετέχουν σὲ αὐτή. Ἡ δεύτερη σημασία τῶν Ἰδεῶν εἶναι ἡ τελεολογικὴ ἢ παραδειγματική. Κάθε τι ποὺ γίνεται, ἔχει τὸ σκοπό του σὲ ἕνα ὄν, ἀκόμα καὶ ἡ ἀνθρώπινη ἐνέργεια. Οἱ σκοποὶ ὅμως αὐτοί, μποροῦν νὰ βρίσκονται μόνον στὴν πραγματοποίηση ἐκείνων ποὺ ἡ νόηση τὰ ἀναγνωρίζει ὡς ἀμετάβλητα πρότυπα. Σὰν τέτοιες, οἱ Ἰδέες μοιάζουν μὲ τὴν ἰδανικὴ εἰκόνα μέσα στὸ κεφάλι τοῦ καλλιτέχνη ποὺ αὐτὸς προσπαθεῖ νὰ τὴν διαμορφώσει στὴν ὕλη. Ἡ τρίτη σημασία τους εἶναι ἡ λογική, ποὺ μᾶς κάνει ἱκανοὺς νὰ βάλουμε τάξη στὸ χάος τῶν καθέκαστα, νὰ καταλάβουμε τὸ ὅμοιο, νὰ ξεχωρίσουμε τὸ ἀνόμοιο, νὰ νοιώσουμε τὴν ἑνότητα μέσα στὴν πολλότητα. Στὰ τελευταῖα συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, ἡ λογικὴ σημασία παίρνει ὁλοένα τὴν πρώτη θέση, χωρὶς ὅμως νὰ παραμεριστοῦν οἱ δυὸ ἄλλες, ἰδιαίτερα ἡ ὀντολογική.

Ἀφοῦ οἱ Ἰδέες δὲν εἶναι μέσα στὴν σκέψη μας ἀλλὰ ἔχουν «αὐτοϋπαρξη», εἶναι δηλ. πραγματικὲς ὀντότητες, ὅπως π.χ. ἕνας ἄνθρωπος ἢ ἕνα σπίτι, ποῦ τέλος πάντων βρίσκονται; «Ὅταν ὁ Πλάτων μιλάει κατὰ ἕναν ἐντελῶς μυθικὸν τρόπο ὅπως στὸν *Φαῖδρο*, τὶς τοποθετεῖ σὲ ἕναν ἐπουράνιο τόπο, στὴν περιοχὴ τῶν ἀμεταβλήτων καὶ αἰωνίων πραγμάτων. Ὅταν ὅμως μιλάει κατὰ περισσότερον καθαυτὸ φιλοσοφικὸν τρόπο, ἡ ἀπάντησή του εἶναι ἕνα εἰρωνικὸ χαμόγελο (...). Σὲ κάθε στιγμή, μέσα στὸ τόσο κομψὸ ἔργο του, αἰσθάνεται κανεὶς τὸν ἀστεϊσμὸ (plaisanterie), τὴν εἰρωνεία, τὸ ἀνώτερο χαμόγελο τοῦ καλλιτέχνη, τοῦ ἐρασιτέχνη (dilettante, τοῦ ἐλεύθερου σκοπευτῆ) καὶ τοῦ *ποιητῆ*. (André Gresson, *Platon*, 1953, σέλ. 24 καὶ 48).

Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ Ἰδέα – τὸ εἶδος, εἶναι βιολογικῆς καταγωγῆς. Μᾶλλον συμπίπτει μὲ τὸ εἶδος (espèce) ὅπως τὸ ἐννοοῦμε σήμερα. Ὅ,τι δηλαδὴ ἐννοοῦμε μὲ τὶς λέξεις: ἄνθρωπος, σκυλί, ἀμυγδαλιά.

μόνον μετέβαλεν· οἱ μὲν γὰρ Πυθαγόρειοι μιμήσει τὰ ὄντα φασὶν εἶναι τῶν ἀριθμῶν, Πλάτων δὲ μεθέξει, τοὔνομα μεταβαλών. τὴν μέντοι γε μέθεξιν ἢ τὴν μίμησιν ἥτις ἂν εἴη τῶν εἰδῶν ἀφεῖσαν ἐν κοινῷ ζητεῖν. ἔτι δὲ παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ εἴδη τὰ μαθηματικὰ τῶν πραγμάτων εἶναί φησι μεταξύ, διαφέροντα τῶν μὲν αἰσθητῶν τῷ ἀΐδια καὶ ἀκίνητα εἶναι, τῶν δ' εἰδῶν τῷ τὰ μὲν πόλλ' ἄττα ὅμοια εἶναι τὸ δὲ εἶδος αὐτὸ ἓν ἕκαστον μόνον. ἐπεὶ δ' αἴτια τὰ εἴδη τοῖς ἄλλοις, τἀκείνων στοιχεῖα πάντων ᾠήθη τῶν ὄντων εἶναι στοιχεῖα. ὡς μὲν οὖν ὕλην τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν εἶναι ἀρχάς, ὡς δ' οὐσίαν τὸ ἕν· ἐξ ἐκείνων γὰρ κατὰ μέθεξιν τοῦ ἑνὸς τὰ εἴδη εἶναι [τοὺς ἀριθμούς], τὸ μέντοι γε ἓν οὐσίαν εἶναι, καὶ μὴ ἕτερόν τι ὂν λέγεσθαι ἕν, παραπλησίως τοῖς Πυθαγορείοις ἔλεγε, καὶ τὸ τοὺς ἀριθμοὺς αἰτίους εἶναι τοῖς ἄλλοις τῆς οὐσίας ὡσαύτως ἐκείνοις· τὸ δὲ ἀντὶ τοῦ ἀπείρου ὡς ἑνὸς δυάδα ποιῆσαι, τὸ δ' ἄπειρον ἐκ μεγάλου καὶ μικροῦ, τοῦτ' ἴδιον· καὶ ἔτι ὁ μὲν τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ αἰσθητά, οἱ δ' ἀριθμοὺς εἶναί φασιν αὐτὰ τὰ πράγματα, καὶ τὰ μαθηματικὰ μεταξὺ τούτων οὐ τιθέασιν. τὸ μὲν οὖν τὸ ἓν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ πράγματα ποιῆσαι, καὶ μὴ ὥσπερ οἱ

(*) Γιὰ τὸ δύσκολο αὐτὸ κείμενο ἐπροτάθηκαν πολλὲς διορθώσεις. Ἀκολουθήσαμε τὴν γραφή: *ἃ συνώνυμα ἐστὶ τοῖς εἴδεσιν.*

57. Δύσκολες εἶναι καὶ ἐδῶ οἱ λέξεις «τὰ εἴδη εἶναι τοὺς ἀριθμούς». Οἱ μελετηταί, ἄλλοι προτείνουν νὰ καταργηθῆ ἡ λέξις «τὰ εἴδη», κι' ἄλλοι «τοὺς ἀριθμούς». Πάντως πρόκειται γιὰ ἀριθμοὺς – Ἰδέες, Idées – nombres, Nombres idéaux.

τὶς Ἰδέες (*κατὰ μέθεξιν γὰρ εἶναι τὰ πολλὰ τῶν συνωνύμων τοῖς εἴδεσιν*)*.

Ὅσο γιὰ τὸν ὅρο *μέθεξις*, ὁ Πλάτων μονάχα τὸ ὄνομα ἄλλαξε. Γιατί οἱ Πυθαγόρειοι λένε ὅτι τὰ ὄντα ὑπάρχουν ἀπὸ μίμησιν τῶν ἀριθμῶν, ὁ δὲ Πλάτων ἀπὸ μέθεξη, ἀλλάζοντας μόνον τὴν λέξη. Τί μπορεῖ ὅμως νἆναι αὐτὴ ἡ μέθεξη ἢ ἡ μίμηση τῶν Ἰδεῶν, αὐτὸ τὸ ζήτημα τἄφησαν ἀνοιχτό.

Ἐπὶ πλέον, ὁ Πλάτων παραδέχεται ὅτι ὑπάρχουν τὰ μαθηματικὰ πράγματα, ποὺ εἶναι ἐνδιάμεσα, διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ αἰσθητά, ἀφ' ἑνὸς καθόσον εἶναι αἰώνια ἀκίνητα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὶς Ἰδέες, καθόσον πλῆθος ἀπὸ ὅμοια μαθηματικὰ ὄντα ὑπάρχει – ἐνῶ οἱ Ἰδέες εἶναι μία καθ' ἑαυτὴν ἑνιαία πραγματικότης, ξεχωριστὴ καὶ μοναδική. Ἐπειδὴ ἀκόμη οἱ Ἰδέες εἶναι αἴτια στὰ ἄλλα πράγματα, ἔφτασε στὴν δοξασία ὅτι τὰ στοιχεῖα τῶν Ἰδεῶν ἦταν στοιχεῖα ὅλων τῶν ὄντων. Τὸ μέγα καὶ τὸ μικρό, τὰ θεώρησε ἀρχὲς ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὕλης. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς οὐσίας, ἀρχὴ θεώρησε τὸ Ἕνα. Γιατί ἀπὸ ἐκεῖνα, ὕστερα ἀπὸ μέθεξη πρὸς τὸ Ἕνα, γίνονται οἱ ἰδεώδεις, οἱ ἰδεατοὶ ἀριθμοί[57].

Τὸ ὅτι ὅμως τὸ Ἕνα εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία, καὶ ὄχι κατηγόρημα [prédicat] ἑνὸς ἄλλου πράγματος γιὰ τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι εἶναι ἕνα – αὐτὸ *παραπλησίως τοῖς Πυθαγορείοις* τὸ ἔλεγε. Ἐπίσης καὶ στὸ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι στὰ ἄλλα ὄντα αἰτία τῆς οὐσίας, συμφωνοῦσε, μὲ κείνους. Τὸ ὅτι ὅμως αὐτός, στὴν θέση τοῦ ἀπείρου, θεωρουμένου ὡς ἑνότητος, ἔβαλε τὴν δυάδα καὶ ἔφκιαξε τὸ ἄπειρο ἀπὸ τὸ μεγάλο καὶ τὸ μικρὸ – αὐτὰ εἶναι δικά του. Ἐπίσης αὐτός, τοὺς ἀριθμοὺς ξεχωριστοὺς ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ἐθεώρησε, ἐνῶ ἐκεῖνοι αὐτοὶ λένε ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι *αὐτὰ τὰ πράγματα*, καὶ δὲν βάζουν *τὰ μαθηματικὰ μεταξὺ τούτων* [μεταξὺ τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν Ἰδεῶν].

Ἐάν, ἀντίθετα μὲ τοὺς Πυθαγόρειους, χώρισε ἀπὸ τὸν

Πυθαγόρειοι, καὶ ἡ τῶν εἰδῶν εἰσαγωγὴ διὰ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἐγένετο σκέψιν (οἱ γὰρ πρότεροι διαλεκτικῆς οὐ μετεῖχον), τὸ δὲ δυάδα ποιῆσαι τὴν ἑτέραν φύσιν διὰ τὸ τοὺς ἀριθμοὺς ἔξω τῶν πρώτων εὐφυῶς ἐξ αὐτῆς γεννᾶσθαι ὥσ-
988a *περ ἔκ τινος ἐκμαγείου. καίτοι συμβαίνει γ' ἐναντίως· οὐ γὰρ εὔλογον οὕτως. οἱ μὲν γὰρ ἐκ τῆς ὕλης πολλὰ ποιοῦσιν, τὸ δ' εἶδος ἅπαξ γεννᾷ μόνον, φαίνεται δ' ἐκ μιᾶς ὕλης μία τράπεζα, ὁ δὲ τὸ εἶδος ἐπιφέρων εἷς ὢν πολλὰς ποιεῖ. ὁμοίως δ' ἔχει καὶ τὸ ἄρρεν πρὸς τὸ θῆλυ· τὸ μὲν γὰρ ὑπὸ μιᾶς πληροῦται ὀχείας, τὸ δ' ἄρρεν πολλὰ πληροῖ· καίτοι ταῦτα μιμήματα τῶν ἀρχῶν ἐκείνων ἐστίν. Πλάτων μὲν οὖν περὶ τῶν ζητουμένων οὕτω διώρισεν· φανερὸν δ' ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι δυοῖν αἰτίαιν μόνον κέχρηται, τῇ τε τοῦ τί ἐστι καὶ τῇ κατὰ τὴν ὕλην (τὰ γὰρ εἴδη τοῦ τί ἐστιν αἴτια τοῖς ἄλλοις, τοῖς δ' εἴδεσι τὸ ἕν), καὶ τίς ἡ ὕλη ἡ ὑποκειμένη καθ' ἧς τὰ εἴδη μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν τὸ δ' ἓν ἐν τοῖς εἴδεσι λέγεται, ὅτι αὕτη δυάς ἐστι, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν, ἔτι δὲ τὴν τοῦ εὖ καὶ τοῦ κακῶς αἰτίαν τοῖς στοι-*

58. Κατὰ τοὺς μελετητάς, «πρῶτοι» ἀριθμοὶ ἐδῶ εἶναι οἱ περιττοὶ ἀριθμοί.
59. Ὁ Ἀριστοτέλης ξεχνάει πολλὲς φορὲς ὅτι στὸν *Τίμαιο* καὶ σὲ ἄλλους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὸ κινητικὸ καὶ τὸ τελικὸ αἴτιο διαδραματίζουν βαρύνοντα ρόλο.

αἰσθητὸν κόσμο τὸ Ἕνα καὶ τοὺς Ἀριθμούς, καὶ ἐὰν εἰσήγαγε τὶς Ἰδέες, αὐτὸ ἔγινε λόγῳ τῆς λογικῆς τάξεως ἀναζητήσεών του [γιατί ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν διακρίβωσιν τῶν ἐννοιῶν, πρβλ. *Φαίδων*, 99e κ.ἑ.] – γιατί οἱ παλαιότεροι δὲν ἦταν ἔμπειροι στὴν διαλεκτική. Ἐὰν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θεώρησε τὴν δυάδα γιὰ δεύτερη φύση, αὐτὸ ἔγινε γιατί οἱ ἀριθμοί, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πρώτους,[58] μὲ εὐκολία γεννιοῦνται ἀπὸ αὐτή, σὰν ἀπὸ κάποια πλαστικὴ ὕλη.

988a Ἐν τούτοις, τὸ ἀντίθετο συμβαίνει στὴν πραγματικότητα καὶ ἡ γνώμη αὐτῶν τῶν φιλοσόφων δὲν εἶναι λογική. Γιατί ἀπὸ τὴν ὕλη παράγουν πολλά, ἐνῶ, κατ᾽ αὐτούς, τὸ εἶδος μόνον μιὰ φορὰ γεννάει. Ἀντιθέτως ὅμως εἶναι προφανὲς ὅτι ἀπὸ μιὰ μόνον ὕλη, ἕνα μόνον τραπέζι βγαίνει. Ἐκεῖνος ὅμως – ὁ τεχνίτης, ποὺ βάζει ἀπάνω στὴν ὕλη τὸ εἶδος – τὴν μορφή, ἂν καὶ ἕνας, πολλὰ τραπέζια φτιάχνει. *Ὁμοίως δ᾽ ἔχει καὶ τὸ ἄρρεν πρὸς τὸ θῆλυ.* Γιατὶ τὸ θῆλυ γονιμοποιεῖται ἀπὸ μιὰ μόνον συνουσία, τὸ ἄρρεν ὅμως γονιμοποιεῖ πολλὰ θήλεα. Καὶ ὅμως, αὐτὰ εἶναι ἀπομιμήματα ἐκείνων τῶν ἀρχῶν [τοῦ ρόλου ποὺ παίζουν οἱ μνημονευθεῖσες ἀρχές].

Κατ᾽ αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον ἀπεφάνθη ὁ Πλάτων γιὰ τὰ ἐν λόγῳ ζητήματα. Εἶναι φανερό, ἀπὸ ὅσα εἴπαμε, ὅτι δυὸ μονάχα αἰτίες ἔχει χρησιμοποιήσει: τὴν αἰτία *τοῦ τί ἐστὶ* (τὴν τυπικὴ αἰτία) καὶ τὴν ὑλικὴ αἰτία,[59] γιατί οἱ Ἰδέες εἶναι αἴτια (τῆς οὐσίας) σὲ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα, τὸ δὲ Ἕνα μὲ τὴν σειρά του εἶναι αἴτιο στὶς Ἰδέες. Καὶ σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα *τίς ἡ ὕλη ἡ ὑποκειμένη* ποὺ ἐπάνω της ἐκφωνοῦνται οἱ Ἰδέες ὅταν πρόκειται γιὰ τὰ αἰσθητά, καὶ τὸ Ἕνα ὅταν πρόκειται γιὰ τὶς Ἰδέες – ἡ ἀπάντησή του εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ ὕλη εἶναι ἡ δυάδα, τὸ μεγάλο καὶ τὸ μικρό. Προσέτι μοίρασε σὲ αὐτὰ τὰ δυὸ στοιχεῖα, στὸ Ἕνα καὶ στὴν δυάδα, τὴν αἰτία *τοῦ εὖ καὶ τοῦ*

χείοις ἀπέδωκεν ἑκατέροις ἑκατέραν, ὥσπερ φαμὲν καὶ τῶν προτέρων ἐπιζητῆσαί τινας φιλοσόφων, οἷον Ἐμπεδοκλέα καὶ Ἀναξαγόραν.

7 Συντόμως μὲν οὖν καὶ κεφαλαιωδῶς ἐπεληλύθαμεν τίνες τε καὶ πῶς τυγχάνουσιν εἰρηκότες περί τε τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἀληθείας· ὅμως δὲ τοσοῦτόν γ' ἔχομεν ἐξ αὐτῶν, ὅτι τῶν λεγόντων περὶ ἀρχῆς καὶ αἰτίας οὐθεὶς ἔξω τῶν ἐν τοῖς περὶ φύσεως ἡμῖν διωρισμένων εἴρηκεν, ἀλλὰ πάντες ἀμυδρῶς μὲν ἐκείνων δέ πως φαίνονται θιγγάνοντες. οἱ μὲν γὰρ ὡς ὕλην τὴν ἀρχὴν λέγουσιν, ἄν τε μίαν ἄν τε πλείους ὑποθῶσι, καὶ ἐάν τε σῶμα ἐάν τε ἀσώματον τοῦτο τιθῶσιν (οἷον Πλάτων μὲν τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν λέγων, οἱ δ' Ἰταλικοὶ τὸ ἄπειρον, Ἐμπεδοκλῆς δὲ πῦρ καὶ γῆν καὶ ὕδωρ καὶ ἀέρα, Ἀναξαγόρας δὲ τὴν τῶν ὁμοιομερῶν ἀπειρίαν· οὗτοί τε δὴ πάντες τῆς τοιαύτης αἰτίας ἡμμένοι εἰσί, καὶ ἔτι ὅσοι ἀέρα ἢ πῦρ ἢ ὕδωρ ἢ πυρὸς μὲν πυκνότερον ἀέρος δὲ λεπτότερον· καὶ γὰρ τοιοῦτόν τινες εἰρήκασιν εἶναι τὸ πρῶτον στοιχεῖον)·—οὗτοι μὲν οὖν ταύτης τῆς αἰτίας ἥψαντο μόνον, ἕτεροι δέ τινες ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως (οἷον ὅσοι φιλίαν

60. Βλ. Β, 3 καὶ 7.

61. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ μαθητὲς τοῦ Ἀναξιμένη –κι' ὄχι τοῦ Ἀναξίμανδρου, ὅπως πιστεύει ὁ Ἀλέξ.

κακῶς, τοῦ ἀγαθοῦ [τῆς τάξεως] στὸ ἕνα, καὶ τὴν αἰτία τοῦ κακοῦ στὸ ἄλλο – μιὰ θεωρία ποὺ προσπάθησαν ὅπως εἴπαμε νὰ ὑποστηρίξουν καὶ μερικοὶ προηγούμενοι φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς κι' ὁ Ἀναξαγόρας.

7
Σχέσεις τῶν ἐξετασθέντων συστημάτων μὲ τὰ τέσσερα ἀριστοτελικὰ αἴτια.

Σύντομα λοιπὸν καὶ περιληπτικὰ ἔχουμε κάνει μιὰ ἐπισκόπηση τῶν φιλοσόφων ποὺ πραγματεύθηκαν γιὰ τὶς ἀρχὲς καὶ τὴν ἀλήθεια, καὶ ἐξετάσαμε τὸν τρόπο ποὺ μίλησαν γι' αὐτά. Ὅμως ἀπὸ αὐτούς, ἕνα τόσο δὰ βέβαια ἔχομε βγάλει: ὅτι κανένας ἀπὸ κείνους ποὺ μίλησαν γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν αἰτία, δὲν εἶπε κάτι ποὺ νὰ ξεπερνάει τὴν διαίρεση τῶν αἰτίων ποὺ ἔχομε κάνει στὰ *Φυσικά*[60]. Ὅλοι ὅμως, μὲ σκοτισμένα μὲν μάτια, φαίνονται ὡστόσο νὰ ἔχουν προαισθανθῆ κάποια ἀπὸ αὐτές.

Γιατί οἱ μὲν θεωροῦν τὴν ἀρχὴ σὰν ὕλη –εἴτε μιὰ τὴν παραδέχονται εἴτε περισσότερες, εἴτε τὴν θεωροῦν ὡς σῶμα ἢ ἀσώματη, ὅπως κάνει ὁ Πλάτων π.χ. ποὺ θέτει ὡς ὕλην τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸ– δηλαδὴ μιὰ ὕλη ἀσώματη. Γιὰ τὴν Ἰταλικὴ Σχολὴ ἀρχὴ εἶναι τὸ ἄπειρο, γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ τὸ πῦρ, ἡ γῆ, τὸ νερὸ καὶ ὁ ἀέρας. Γιὰ τὸν Ἀναξαγόρα, ἡ ἀπειρία τῶν ὁμοιομερῶν. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι ἔτσι διείδαν αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς αἰτίας [δηλαδὴ τὴν ὑλικὴ αἰτία], ἐπίσης καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ αἰτία εἶναι τὸ πῦρ ἢ τὸ νερό, ἢ ἕνα στοιχεῖο πυκνότερο ἀπὸ τὴν φωτιὰ ἀλλὰ λεπτότερο ἀπὸ τὸν ἀέρα, ἐφ' ὅσον τέτοια εἶναι, ὅπως εἶπαν μερικοί,[61] ἡ φύσις τοῦ πρώτου στοιχείου.

988β Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ φιλόσοφοι καταπιάστηκαν μοναχὰ μὲ αὐτὴ τὴν αἰτία [– τὴν ὑλική]. Κάποιοι ἄλλοι ὅμως, καταπιάστηκαν μὲ τὴν ἀρχή: ἀπὸ ποὺ προέρχεται ἡ κίνησις.

καὶ νεῖκος ἢ νοῦν ἢ ἔρωτα ποιοῦσιν ἀρχήν)· τὸ δὲ τί ἦν εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν σαφῶς μὲν οὐθεὶς ἀποδέδωκε, μάλιστα δ' οἱ τὰ εἴδη τιθέντες λέγουσιν (οὔτε γὰρ ὡς ὕλην τοῖς αἰσθητοῖς τὰ **988b** *εἴδη καὶ τὸ ἓν τοῖς εἴδεσιν οὔθ' ὡς ἐντεῦθεν τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως γιγνομένην ὑπολαμβάνουσιν—ἀκινησίας γὰρ αἴτια μᾶλλον καὶ τοῦ ἐν ἠρεμίᾳ εἶναί φασιν—ἀλλὰ τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ τῶν ἄλλων τὰ εἴδη παρέχονται, τοῖς δ' εἴδεσι τὸ ἕν)· τὸ δ' οὗ ἕνεκα αἱ πράξεις καὶ αἱ μεταβολαὶ καὶ αἱ κινήσεις τρόπον μέν τινα λέγουσιν αἴτιον, οὕτω δὲ οὐ λέγουσιν οὐδ' ὅνπερ πέφυκεν. οἱ μὲν γὰρ νοῦν λέγοντες ἢ φιλίαν ὡς ἀγαθὸν μὲν ταύτας τὰς αἰτίας τιθέασιν, οὐ μὴν ὡς ἕνεκά γε τούτων ἢ ὂν ἢ γιγνόμενόν τι τῶν ὄντων ἀλλ' ὡς ἀπὸ τούτων τὰς κινήσεις οὔσας λέγουσιν· ὡς δ' αὕτως καὶ οἱ τὸ ἓν ἢ τὸ ὂν φάσκοντες εἶναι τὴν τοιαύτην φύσιν τῆς μὲν οὐσίας αἴτιόν φασιν εἶναι, οὐ μὴν τούτου γε ἕνεκα ἢ εἶναι ἢ γίγνεσθαι, ὥστε λέγειν τε καὶ μὴ λέγειν πως συμβαίνει αὐτοῖς τἀγαθὸν αἴτιον· οὐ γὰρ ἁπλῶς ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς λέγουσιν.—ὅτι μὲν οὖν ὀρθῶς διώρισται περὶ τῶν αἰτίων καὶ πόσα καὶ ποῖα, μαρτυρεῖν ἐοίκασιν ἡμῖν καὶ οὗτοι πάντες, οὐ δυνάμενοι θιγεῖν ἄλλης αἰτίας, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι ζητη-*

62. Οὕτω δου λέγουσιν: ἄλλοι μεταφράζουν: ὄχι ὅμως ὅπως εἴπαμε –ἤ: ἀλλ᾽ ὄχι ὅπως ἐμεῖς.

63. Ὁ J. Tricot μεταφράζει ὡς ἑξῆς: ἀλλὰ ὄχι ὡς σκοπὸν τῶν ὄντων, παρμένων στὴν ὕπαρξη ἢ τὴν γένεσή τους.

(Ὅσοι π.χ. τὴν φιλία καὶ τὸ νεῖκος ἢ τὸ νοῦ ἢ τὸν ἔρωτα, βάζουν γιὰ ἀρχή). Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως *τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν* [la quiddité et la substence formelle] *σαφῶς μὲν οὐδεὶς ἀποδέδωκε* [– κανένας δὲν τὸ ξεκαθάρισε], πλησιάζουν ὅμως περισσότερο πάλι οἱ ὀπαδοὶ τῶν Ἰδεῶν.

Γιατί δὲν θεωροῦν τὶς Ἰδέες ὡς ὕλην τῶν αἰσθητῶν, οὔτε τὸ Ἕνα τὸ παίρνουν γιὰ ὕλη τῶν Ἰδεῶν, οὔτε εἶναι γι᾽ αὐτοὺς οἱ Ἰδέες ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται ἡ κίνησις – αὐτὲς λένε, *ἀκινησίας μᾶλλον αἴτια εἶναι καὶ ἠρεμίας*, ἀλλὰ παρουσιάζουν τὶς Ἰδέες σὰν τὸ *τί ἦν εἶναι* τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα πράγματα, καὶ τὸ Ἕνα σὰν τὸ *τί ἦν εἶναι* τῶν Ἰδεῶν.

Ὅσον ἀφορᾶ στὸ τελικὸ αἴτιο, τὸν σκοπὸ τῶν πράξεων, τῶν μεταβολῶν καὶ τῶν κινήσεων, οἱ προγενέστεροί μας παραδέχονται βέβαια τὴν αἰτιότητά του κατὰ κάποια ἔννοια, δὲν μίλησαν ὅμως[62] γι᾽ αὐτὸ κατὰ τὴν ἔννοια σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ τελικὸ αἴτιο εἶναι σὰν τέτοιο, ἐκ φύσεως αἴτιο. Γιατί ὅσοι παραδέχονται τὸ νοῦ ἢ τὴν φιλία, *ὡς ἀγαθόν* μὲν λογαριάζουν αὐτὲς τὶς αἰτίες, ὄχι ὅμως ὅτι *ἕνεκα τούτων* ἢ *ὄν ἢ γινόμενον τί τῶν ὄντων*[63].

Τὸ ἴδιο καὶ κεῖνοι ποὺ βεβαιώνουν ὅτι τὸ Ἕνα ἢ τὸ Ὂν εἶναι ἕνα ἀγαθό: λένε μὲν ὅτι εἶναι αἴτιο τῆς οὐσίας, ὄχι ὅμως καὶ ὅτι ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ὑπάρχουν ἢ γίνονται τὰ ὄντα [ἡ οὐσία]. Κι ἔτσι συμβαίνει αὐτοί, κατὰ κάποιον τρόπο νὰ λένε καὶ νὰ μὴ λένε τὸ ἀγαθὸ αἴτιο. Γιατί τὸ χαρακτηρίζουν αἴτιο, ὄχι σὲ μιὰ πρωτεύουσα σημασία, ἀλλὰ σὲ δευτερεύουσα – ὄχι σὰν αἴτιο καθ᾽ ἑαυτὸ ἀλλὰ σὰν κατὰ σύμπτωσιν αἴτιο.

Ἡ ἀκρίβεια λοιπὸν τῆς δικῆς μας ἀναλύσεως τῶν αἰτίων, τόσον σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στὸν ἀριθμό τους ὅσον καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν φύση τους, φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν μαρτυρία ὅλων αὐτῶν τῶν φιλοσόφων, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ ἀγγίξουν μιὰ ἄλλη αἰτία.

τέαι αἱ ἀρχαὶ ἢ οὕτως ἅπασαι ἢ τινὰ τρόπον τούτων, δῆλον· πῶς δὲ τούτων ἕκαστος εἴρηκε καὶ πῶς ἔχει περὶ τῶν ἀρχῶν, τὰς ἐνδεχομένας ἀπορίας μετὰ τοῦτο διέλθωμεν περὶ αὐτῶν.

Ὅσοι μὲν οὖν ἕν τε τὸ πᾶν καὶ μίαν τινὰ φύσιν ὡς 8
ὕλην τιθέασι, καὶ ταύτην σωματικὴν καὶ μέγεθος ἔχουσαν, δῆλον ὅτι πολλαχῶς ἁμαρτάνουσιν. τῶν γὰρ σωμάτων τὰ στοιχεῖα τιθέασι μόνον, τῶν δ' ἀσωμάτων οὔ [ὄντων καὶ ἀσωμάτων]. καὶ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς ἐπιχειροῦντες τὰς αἰτίας λέγειν, καὶ περὶ πάντων φυσιολογοῦντες, τὸ τῆς κινήσεως αἴτιον ἀναιροῦσιν. ἔτι δὲ τῷ τὴν οὐσίαν μηθενὸς αἰτίαν τιθέναι μηδὲ τὸ τί ἐστι, καὶ πρὸς τούτοις τῷ ῥᾳδίως τῶν ἁπλῶ νσωμάτων λέγειν ἀρχὴν ὁτιοῦν πλὴν γῆς, οὐκ ἐπισκεψάμενοι τὴν ἐξ ἀλλήλων γένεσιν πῶς ποιοῦνται, λέγω δὲ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα. τὰ μὲν γὰρ συγκρίσει τὰ δὲ διακρίσει ἐξ ἀλλήλων γίγνεται, τοῦτο δὲ πρὸς τὸ πρότερον εἶναι καὶ ὕστερον διαφέρει πλεῖστον. τῇ μὲν γὰρ ἂν δόξειε στοιχειωδέστατον εἶναι πάντων ἐξ οὗ γίγνονται συγκρί-
989a σει πρώτου, τοιοῦτον δὲ τὸ μικρομερέστατον καὶ λεπτότατον ἂν

64. Τετραχῶς διελόμενοι τὴν αἰτίαν – Ἀλέξ., 64, 6.
65. Ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἐξηγηθῆ ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά.
66. Ὁ Tricot μεταφράζει: l'essence ou la forme (τὴν μορφὴ – τὸ εἶδος).

Ἐπὶ πλέον εἶναι πρόδηλον ὅτι πρέπει νὰ ζητηθοῦν οἱ ἀρχὲς ἢ ἔτσι ὅλες μαζί[64] ἢ κατὰ ἕναν τέτοιον τρόπο.

Ὕστερα ἀπ' αὐτά, ἃς συζητήσουμε τὶς δυνατὲς ἀπορίες ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ πῶς ἔχει μιλήσει ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς, καὶ ποιὰ ἡ στάση του ἀπέναντι στὶς ἀρχές.

8

Κριτικὴ τῶν προγενεστέρων συστημάτων.

Οἱ φιλόσοφοι λοιπὸν γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ Σύμπαν εἶναι ἕνα καὶ οἱ ὁποῖοι παραδέχονται μιὰ μόνον φύση σὰν ὕλη του, *καὶ ταύτην σωματικὴν καὶ μέγεθος ἔχουσαν*, προφανῶς ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις σφάλλουν. Γιατί παραδέχονται μόνον τὰ στοιχεῖα τῶν αἰσθητῶν σωμάτων, ὄχι ὅμως καὶ τῶν ἀσωμάτων, παρ' ὅλο ποὺ ὑπάρχουν καὶ ἀσώματα ὄντα. Καὶ ὅταν προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὶς αἰτίες τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς καὶ παρ' ὅλο ποὺ κατασκευάζουν ἕνα ὑλικὸ σύστημα τοῦ Σύμπαντος *τὸ τῆς κινήσεως αἴτιον ἀναιροῦσιν*[65].

Ἐπίσης σὲ καμμιὰ περίπτωση δὲν θέτουν ὡς αἰτίαν τὴν *οὐσία* ἢ *τὸ τί ἐστί*[66]. Ἐπὶ πλέον χωρὶς νὰ ἐξετάσουν, υἱοθετοῦν ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων ὁποιοδήποτε ἁπλὸ σῶμα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γῆ, χωρὶς νὰ σκεφθοῦν ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀμοιβαίας παραγωγῆς *τῶν ἁπλῶν ἀσωμάτων*, ἐννοῶ τὸ πῦρ, τὸ νερό, τὴν γῆ καὶ τὸν ἀέρα. Τὰ στοιχεῖα ὅμως αὐτὰ γίνονται τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ, μὲ ἕνωση ἢ μὲ χωρισμό, αὐτὴ δὲ ἡ διαφορά, εἶναι ὑψίστης σπουδαιότητος, γιὰ νὰ καθορισθῆ ἡ προτεραιότης καὶ ἡ ὑστερότης των. Γιατί πραγματικά, ἀπὸ κάποια ἄποψη, τὸ κατ' ἐξοχὴν στοιχεῖον θὰ φαινόταν νἆναι ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο σὰν πρωταρχικό, γίνονται μὲ ἕνωση, ὅλα τὰ ἄλλα σώματα, ἕνα δὲ τέτοιο στοιχεῖο θἄπρεπε νἆναι *μικρομερέστατον καὶ λεπτότατον.*

εἴη τῶν σωμάτων (διόπερ ὅσοι πῦρ ἀρχὴν τιθέασι, μάλιστα ὁμολογουμένως ἂν τῷ λόγῳ τούτῳ λέγοιεν· τοιοῦτον δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος ὁμολογεῖ τὸ στοιχεῖον εἶναι τὸ τῶν σωμάτων· οὐθεὶς γοῦν ἠξίωσε τῶν ἓν λεγόντων γῆν εἶναι στοιχεῖον, δηλονότι διὰ τὴν μεγαλομέρειαν, τῶν δὲ τριῶν ἕκαστον στοιχείων εἴληφέ τινα κριτήν, οἱ μὲν γὰρ πῦρ οἱ δ' ὕδωρ οἱ δ' ἀέρα τοῦτ' εἶναί φασιν· καίτοι διὰ τί ποτ' οὐ καὶ τὴν γῆν λέγουσιν, ὥσπερ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων; πάντα γὰρ εἶναί φασι γῆν, φησὶ δὲ καὶ Ἡσίοδος τὴν γῆν πρώτην γενέσθαι τῶν σωμάτων· οὕτως ἀρχαίαν καὶ δημοτικὴν συμβέβηκεν εἶναι τὴν ὑπόληψιν)·—κατὰ μὲν οὖν τοῦτον τὸν λόγον οὔτ' εἴ τις τούτων τι λέγει πλὴν πυρός, οὔτ' εἴ τις ἀέρος μὲν πυκνότερον τοῦτο τίθησιν ὕδατος δὲ λεπτότερον, οὐκ ὀρθῶς ἂν λέγοι· εἰ δ' ἔστι τὸ τῇ γενέσει ὕστερον τῇ φύσει πρότερον, τὸ δὲ πεπεμμένον καὶ συγκεκριμένον ὕστερον τῇ γενέσει, τοὐναντίον ἂν εἴη τούτων, ὕδωρ μὲν ἀέρος πρότερον γῆ δὲ ὕδατος.—περὶ μὲν οὖν τῶν μίαν τιθεμένων αἰτίαν οἵαν εἴπομεν, ἔστω ταῦτ' εἰρημένα· τὸ δ' αὐτὸ κἂν εἴ τις ταῦτα πλείω τίθησιν, οἷον Ἐμπεδοκλῆς τέτ-

67. Βλ. Θεογονία, 116 κ.κ.

989α (Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὅσοι θέλουν τὸ πῦρ ὡς ἀρχήν, μποροῦν οἱ σκέψεις τους, σὲ ὕψιστον βαθμὸ νἆναι ταιριαστὲς μὲ ὅσα λέμε.

Ὅλοι ἐξ ἄλλου οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι ὁμολογοῦν ὅτι τέτοιος πρέπει νἆναι ὁ χαρακτήρας τοῦ στοιχείου τῶν σωμάτων. Τουλάχιστον κανένας ἀπὸ τοὺς κατοπινοὺς φιλοσόφους ποὺ παραδέχονται ἕνα μοναδικὸ στοιχεῖο, δὲ θεώρησε τὴν γῆ γιὰ στοιχεῖο, αὐτὸ δὲ προφανῶς *διὰ τὴν μεγαλομέρειαν*. Τὸ καθένα ὅμως ἀπὸ τὰ ἄλλα τρία στοιχεῖα βρῆκε, τὸ ἕνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο, κάποιον ὑπέρμαχον, κάποιον εὐμενῆ κριτήν. Γιατί *οἱ μὲν πῦρ, οἱ δ' ὕδωρ, οἱ δ' ἀέρα, τούτ' εἶναί φασιν*. Ὡστόσο, γιατί τέλος πάντων, δὲν εἶπαν καὶ τὴν γῆ στοιχεῖο, *ὥσπερ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων*; Γιατί τὰ πάντα γῆ εἶναι, λέει ὁ πολὺς κόσμος. Ἀκόμα κι' ὁ Ἡσίοδος βεβαιώνει ὅτι ἡ γῆ ἔγινε πρώτη-πρώτη ἀπὸ τὰ σώματα[67]. Τόσο παλιὰ καὶ δημοφιλὴς εἶναι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη).

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ παραδέχονται μιὰ ἄλλη ἀρχὴ *πλὴν πυρός*, οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ θεωροῦν τὸ ἀρχικὸ στοιχεῖο πυκνότερο ἀπὸ τὸν ἀέρα, καὶ λεπτότερο ἀπὸ τὸ νερό, δὲ θὰ μποροῦσαν σωστὰ πράγματα νὰ λένε. Ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρὰ ὅμως, ἂν τὸ κατὰ τὴν γένεσιν *ὕστερον* εἶναι *πρότερον* κατὰ τὴν φύσιν, καὶ ἂν τὸ γινώμενο καὶ πηγμένο, τὸ ὡριμασμένο καὶ συμπυκνωμένο, εἶναι *ὕστερον* κατὰ τὴν γένεσιν, τότε τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ὅσα προηγουμένως εἴπαμε θἆναι ἀληθινό: τὸ νερὸ θἆναι προγενέστερο ἀπὸ τὸν ἀέρα, καὶ ἡ γῆ προγενέστερη ἀπό τὸ νερό.

Ἰδοὺ λοιπὸν ὅ,τι εἴχαμε νά ποῦμε γιά τοὺς φιλοσόφους ποὺ παραδέχονται μιὰ μόνον αἰτία – τὴν ὑλικὴ αἰτία.

Οἱ ἴδιες παρατηρήσεις ἔχουν ἐφαρμογὴν καὶ γιὰ κεῖνον ποὺ θὰ παραδέχονταν περισσότερα στοιχεῖα. Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Ἐμπεδοκλῆ ὁ ὁποῖος λέει ὅτι ἡ ὕλη συνίσταται

ταρά φησιν εἶναι σώματα τὴν ὕλην. καὶ γὰρ τούτῳ τὰ μὲν ταὐτὰ τὰ δ' ἴδια συμβαίνειν ἀνάγκη. γιγνόμενά τε γὰρ ἐξ ἀλλήλων ὁρῶμεν ὡς οὐκ ἀεὶ διαμένοντος πυρὸς καὶ γῆς τοῦ αὐτοῦ σώματος (εἴρηται δὲ ἐν τοῖς περὶ φύσεως περὶ αὐτῶν), καὶ περὶ τῆς τῶν κινουμένων αἰτίας, πότερον ἓν ἢ δύο θετέον, οὔτ' ὀρθῶς οὔτε εὐλόγως οἰητέον εἰρῆσθαι παντελῶς. ὅλως τε ἀλλοίωσιν ἀναιρεῖσθαι ἀνάγκη τοῖς οὕτω λέγουσιν· οὐ γὰρ ἐκ θερμοῦ ψυχρὸν οὐδὲ ἐκ ψυχροῦ θερμὸν ἔσται. τὶ γὰρ αὐτὰ ἂν πάσχοι τἀναντία, καὶ τὶς εἴη ἂν μία φύσις ἡ γιγνομένη πῦρ καὶ ὕδωρ, ὃ ἐκεῖνος οὔ φησιν. Ἀναξαγόραν δ' εἴ τις ὑπολάβοι δύο λέγειν στοιχεῖα, μάλιστ' ἂν ὑπολάβοι κατὰ λόγον, ὃν ἐκεῖνος αὐτὸς μὲν οὐ διήρθρωσεν, ἠκολούθησε μέντ' ἂν ἐξ ἀνάγκης τοῖς ἐπάγουσιν αὐτόν. ἀτόπου γὰρ ὄντος καὶ ἄλλως τοῦ φάσκειν μεμῖχθαι τὴν ἀρχὴν πάντα, καὶ διὰ τὸ συμβαίνειν ἄμικτα δεῖν προϋπάρχειν καὶ διὰ τὸ μὴ **989b**
πεφυκέναι τῷ τυχόντι μίγνυσθαι τὸ τυχόν, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι τὰ πάθη καὶ τὰ συμβεβηκότα χωρίζοιτ' ἂν τῶν οὐσιῶν (τῶν γὰρ αὐτῶν μῖξίς ἐστι καὶ χωρισμός), ὅμως εἴ τις ἀκολουθήσειε συνδιαρθρῶν ἃ βούλεται λέγειν, ἴσως ἂν φανείη

68. Ἐφ' ὅσον μετατρέπονται τὸ ἕνα στὸ ἄλλο, δὲ μποροῦν νἆναι ἀρχές. Ὁ Ἀλέξ. γράφει: «*Ἦ οὐκ ἔσται ἐξ ἀλλήλων, εἰ ἀΐδια κατὰ ἀριθμόν, φαίνεται δὲ γιγνόμενα, ἢ ἔσται ἅμα τὰ ἐναντία περὶ τὸ αὐτό*».
69. Βλ. Περὶ οὐρανοῦ, Γ, 7 –Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Β, 6, 333a.
70. Εἶναι ἡ ἀοριστία τοῦ ρόλου τῆς φιλίας καὶ τοῦ νείκους.
71. Εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Ἀναξαγόρα.
72. Κι ἔτσι αὐτὰ θὰ εἶχαν μιὰ ὕπαρξη καὶ μιὰ καθ' ἑαυτὰ πραγματικότητα.

ἀπὸ τέσσερα σώματα – στοιχεῖα, καὶ ἔτσι, κατ' ἀνάγκην, παρουσιάζονται καὶ σὲ αὐτὸν οἱ ἴδιες δυσκολίες ποὺ ἤδη ἔχομε συναντήσει. Ὑπάρχουν ὅμως κι' ἄλλες ποὺ παρουσιάζονται ἀποκλειστικὰ σὲ αὐτὸν. Ἐν πρώτοις βλέπουμε αὐτὰ τὰ σώματα νὰ γίνονται *ἐξ ἀλλήλων*, πρᾶγμα ποὺ προϋποθέτει ὅτι τὸ ἴδιο σῶμα δὲν παραμένει πάντοτε φωτιὰ ἢ γῆ[68] – τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ ἐξετάσαμε στὴν περὶ φύσεως πραγματεία μας[69]. Δεύτερον ἀναφορικὰ μὲ τὴν αἰτία τῆς κινήσεως τῶν ὄντων, τὸ ζήτημα ἂν πρέπει νὰ θέσωμε μιὰ ἢ δυό, δὲν λύθηκε νομίζομε, ἀπὸ τὸν Ἐμπεδοκλῆ οὔτε σωστά, οὔτε κἂν κατὰ τρόπον πλήρως σύμφωνον μὲ τὸ δικό του σύστημα[70]. Τέλος θὰ πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ θυσιάζεται ὁλοκληρωτικὰ ἡ ἀλλοίωσις ἀπὸ ἐκείνους ποὺ συντάσσονται μὲ τὴν γνώμη του, γιατί, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, τὸ ὑγρὸ δὲν μπορεῖ νὰ προέλθη ἀπὸ τὸ θερμό, καὶ τὸ θερμὸ ἀπὸ τὸ ὑγρό. Γιατί, σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, θἄπρεπε νὰ ὑπάρχει κάτι ποὺ νὰ δέχεται τὰ ἴδια τὰ ἐναντία, μία φύσις ποὺ θὰ γινόταν φωτιὰ καὶ νερὸ – πρᾶγμα ποὺ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀρνεῖται νὰ παραδεχτῆ.

989β Ἆς πᾶμε τώρα στὸν Ἀναξαγόρα. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποθέση ὅτι ἀναγνωρίζει δυὸ στοιχεῖα, καὶ ἡ ὑπόθεση αὐτὴ θὰ συμφωνοῦσε ἀπόλυτα μὲ τὴν ἄποψη, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος μέν, δὲν τὴν ἐξέφρασε καθαρὰ καὶ συτηματικά, ἀλλὰ ἀναγκαστικὰ θὰ τὴν θεωροῦσε δική του σκέψη, ἂν τοῦ τὴν προβάλλανε ἄλλοι. Γιατί ὅσο κι' ἂν εἶναι παράλογο νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι, στὴν ἀρχή, ὅλα τὰ πράγματα ἦταν ἀνακατωμένα[71], ἀφοῦ θὰ πρέπει νὰ προϋπῆρξαν *ἄμεικτα*, ὅτι δὲν εἶναι φυσικὸ νὰ κάνει μίγμα ὅ,τι τύχει μὲ ὅ,τι τύχει, καὶ ὅτι, τέλος, *τὰ πάθη* [οἱ ποιότητες] *καὶ τὰ συμβεβηκότα*,[72] θὰ ἦταν ἔτσι χωρισμένα ἀπὸ τὶς οὐσίες, ἀφοῦ ὅσα ὑπόκεινται εἰς μεῖξιν ὑπόκεινται καὶ σὲ χωρισμὸ – ὡστόσο, ἐὰν κανεὶς ἀκολουθήση τὸν συλλογισμὸ τοῦ Ἀναξαγόρα, διατυπώνοντας καθαρὰ ἐκεῖνα

καινοπρεπεστέρως λέγων. ὅτε γὰρ οὐθὲν ἦν ἀποκεκριμένον, δῆλον ὡς οὐθὲν ἦν ἀληθὲς εἰπεῖν κατὰ τῆς οὐσίας ἐκείνης, λέγω δ' οἷον ὅτι οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν ἢ φαιὸν ἢ ἄλλο χρῶμα, ἀλλ' ἄχρων ἦν ἐξ ἀνάγκης· εἶχε γὰρ ἄν τι τούτων τῶν χρωμάτων· ὁμοίως δὲ καὶ ἄχυμον τῷ αὐτῷ λόγῳ τούτῳ, οὐδὲ ἄλλο τῶν ὁμοίων οὐθέν· οὔτε γὰρ ποιόν τι οἷόν τε αὐτὸ εἶναι οὔτε ποσὸν οὔτε τί. τῶν γὰρ ἐν μέρει τι λεγομένων εἰδῶν ὑπῆρχεν ἂν αὐτῷ, τοῦτο δὲ ἀδύνατον μεμιγμένων γε πάντων· ἤδη γὰρ ἂν ἀπεκέκριτο, φησὶ δ' εἶναι μεμιγμένα πάντα πλὴν τοῦ νοῦ, τοῦτον δὲ ἀμιγῆ μόνον καὶ καθαρόν. ἐκ δὴ τούτων συμβαίνει λέγειν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς τό τε ἕν (τοῦτο γὰρ ἁπλοῦν καὶ ἀμιγές) καὶ θάτερον, οἷον τίθεμεν τὸ ἀόριστον πρὶν ὁρισθῆναι καὶ μετασχεῖν εἴδους τινός, ὥστε λέγει μὲν οὔτ' ὀρθῶς οὔτε σαφῶς, βούλεται μέντοι τι παραπλήσιον τοῖς τε ὕστερον λέγουσι καὶ τοῖς [νῦν] φαινομένοις μᾶλλον ⟨ἀκολουθεῖ⟩. ἀλλὰ γὰρ οὗτοι μὲν τοῖς περὶ γένεσιν λόγοις καὶ φθορὰν καὶ κίνησιν οἰκεῖοι τυγχάνουσι μόνον· σχεδὸν γὰρ περὶ τῆς τοιαύτης οὐσίας καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ζητοῦσι μόνης· ὅσοι δὲ περὶ μὲν ἁπάντων τῶν ὄντων ποιοῦνται τὴν θεωρίαν, τῶν δ' ὄντων τὰ μὲν αἰσθητὰ τὰ δ' οὐκ αἰσθητὰ

73. Καὶ θὰ πλησίαζε ἐκείνην τοῦ Πλάτωνος.

74. Ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ἀμέσως κατωτέρω: *παραπλήσιον τοῖς ὕστερον λέγουσι.*

75. Τὸ πλατωνικὸ Ἄλλο (ἕτερον, ἄλλο) ὡς «μὴ ἕν», εἶναι κατὰ τὸν Ἀλέξ. ἡ ἀόριστη δυάδα τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ πρωταρχικὴ ὕλη, materia prima.

76. «Τοῖς περὶ Πλάτωνα» (Ἀλέξ. 70, 6).

ποὺ ἔχει τὴν πρόθεση νὰ πῆ, ἀσφαλῶς ἡ σκέψη του θὰ φαινόταν προοδευτικώτερη[73] (*κοινοπρεπεστέρως λέγειν*).[74]

Γιατί πραγματικά, ὅταν τίποτε δὲν ἦταν ξεχωρισμένο, εἶναι φανερὸ ὅτι κανένας χαρακτηρισμὸς ἐκείνης τῆς οὐσίας –τῆς ὕλης– δὲν ἦταν ἀληθινός. Θέλω νὰ πῶ ὅτι αὐτή, δὲν θὰ ἦταν οὔτε λευκή, οὔτε μαύρη οὔτε γκρίζα, οὔτε ἄλλου χρώματος, ἀλλὰ *ἐξ ἀνάγκης* ἀχρωμάτιστη θὰ ἦταν – ἀλλοιῶς θὰ εἶχε κάποιο ἀπὸ αὐτὰ τὰ χρώματα. *Ὁμοίως δέ* καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δὲν θὰ εἶχε καμμιὰ γεύση οὔτε καμμιὰ παρόμοια ἰδιότητα. Γιατί οὔτε ποιόν, οὔτε ποσόν, οὔτε ἄλλον ὁποιονδήποτε καθορισμὸν θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει, γιατί τότε θὰ εἶχε ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους εἴδη – πρᾶγμα ἀδύνατο, ἀφοῦ τὰ πάντα εἶναι *μεμειγμένα.* Γιατί ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους εἴδη, θὰ ἀπαιτοῦσε νὰ προηγηθῆ ἕνας χωρισμός, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἀναξαγόρα, ὅλα βρίσκονται σὲ μίξη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Νοῦ, ποὺ μόνος εἶναι *ἀμιγὴς καὶ καθαρός.* Σύμφωνα μὲ αὐτὰ οἱ ἀρχὲς ποὺ παραδέχεται εἶναι τὸ Ἕνα, γιατί αὐτὸ εἶναι *ἁπλοῦν καὶ ἀμιγές*, καὶ τὸ Ἄλλο[75], τὸ ὁποῖον παίζει τὸν ρόλον ποὺ ἐμεῖς ἀποδίδομε στὸ *ἀόριστον πρὶν ὁρισθῆναι καὶ μετασχεῖν εἴδους τινός.* Κατὰ ταῦτα *οὔτ' ὀρθῶς οὔτε σαφῶς* ἐκφράζεται· ἐν τούτοις θέλει νὰ πῆ κάτι παρόμοιο μὲ τὶς μεταγενέστερες διδασκαλίες καὶ νὰ πλησιάση περισσότερο τὶς σύγχρονες λύσεις (*βούλεται μέντοι τι παραπλήσιον τοῖς τε ὕστερον λέγουσι*[76], *καὶ τοῖς φαινομένοις*[77] *μᾶλλον*).

Ἀλλὰ οἱ θεωρήσεις τῶν ἐν λόγῳ φιλοσόφων ἀναφέρονται μόνον στὴν γένεση καὶ τὴν φθορά, καὶ στὴν κίνηση, καθόσον οἱ διερευνήσεις τους περιορίζονται σχεδὸν στὶς ἀρχὲς καὶ τὶς αἰτίες τῆς αἰσθητῆς οὐσίας. *Ὅσοι περὶ ἁπάντων τῶν ὄντων ποιοῦνται τὴν θεωρίαν, τῶν δ' ὄντων, τὰ μὲν αἰσθητὰ τὰ δ'*

77. Ἀκολουθήσαμε τὴν γραφή: *τοῖς νῦν φαινομένοις.*

τιθέασι, δῆλον ὡς περὶ ἀμφοτέρων τῶν γενῶν ποιοῦνται τὴν ἐπίσκεψιν· διὸ μᾶλλον ἄν τις ἐνδιατρίψειε περὶ αὐτῶν, τί καλῶς ἢ μὴ καλῶς λέγουσιν εἰς τὴν τῶν νῦν ἡμῖν προκειμένων σκέψιν. οἱ μὲν οὖν καλούμενοι Πυθαγόρειοι ταῖς μὲν ἀρχαῖς καὶ τοῖς στοιχείοις ἐκτοπωτέροις χρῶνται τῶν φυσιολόγων (τὸ δ' αἴτιον ὅτι παρέλαβον αὐτὰς οὐκ ἐξ αἰσθητῶν· τὰ γὰρ μαθηματικὰ τῶν ὄντων ἄνευ κινήσεώς ἐστιν ἔξω τῶν περὶ τὴν ἀστρολογίαν), διαλέγονται μέντοι καὶ πραγματεύονται περὶ φύσεως πάντα· γεννῶσί τε γὰρ τὸν οὐρανὸν
990a **καὶ περὶ τὰ τούτου μέρη καὶ τὰ πάθη καὶ τὰ ἔργα διατηροῦσι τὸ συμβαῖνον, καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ αἴτια εἰς ταῦτα καταναλίσκουσιν, ὡς ὁμολογοῦντες τοῖς ἄλλοις φυσιολόγοις ὅτι τό γε ὂν τοῦτ' ἐστὶν ὅσον αἰσθητόν ἐστι καὶ περιείληφεν ὁ καλούμενος οὐρανός. τὰς δ' αἰτίας καὶ τὰς ἀρχάς, ὥσπερ εἴπομεν, ἱκανὰς λέγουσιν ἐπαναβῆναι καὶ ἐπὶ τὰ ἀνωτέρω τῶν ὄντων, καὶ μᾶλλον ἢ τοῖς περὶ φύσεως λόγοις ἁρμοττούσας. ἐκ τίνος μέντοι τρόπου κίνησις ἔσται πέρατος καὶ ἀπείρου μόνων ὑποκειμένων καὶ περιττοῦ καὶ ἀρτίου, οὐθὲν λέγουσιν, ἢ πῶς δυνατὸν ἄνευ κινήσεως καὶ μεταβολῆς γένεσιν εἶναι καὶ φθορὰν ἢ τὰ τῶν φερομένων ἔργα κατὰ τὸν**

78. Περισσότερο ἀπομακρυσμένα ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις (plus éloignés des sens – Tricot), ἑπομένως πιὸ κοντὰ στὶς πρῶτες αἰτίες τῶν πραγμάτων. Οἱ Πυθαγόρειοι παρουσιάζουν ἔτσι μιὰ πρόοδο ἀπέναντι στοὺς προηγούμενους.
79. «*Τὰ γὰρ ἄστρα... φυσικὰ τε καὶ ἐν κινήσει*» – Ἀλέξ. 72, 11.
80. Ἂν καὶ οἱ ἀρχές τους εἶναι πάνω ἀπὸ τὰ αἰσθητά, supra sensibles.
81. Ὅπως εἶναι π.χ. οἱ ἀνατολὲς καὶ οἱ δύσεις τῶν ἄστρων, κλπ.
82. Γιατὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἀκίνητοι καὶ δὲν εἶναι ἀρχὲς καμμιᾶς κινήσεως.

οὐκ αἰσθητὰ τιθέασι – *δῆλον* [ὅτι] *περὶ ἀμφοτέρων τῶν γενῶν* [καὶ γιὰ τὰ δυὸ αὐτὰ εἴδη ὄντων] *ποιοῦνται τὴν ἐπίσκεψιν* (τὴν ἐξέταση). Γι' αὐτό, κατὰ προτίμησιν, πρέπει νὰ σταθοῦμε στὶς διδασκαλίες τους, γιὰ νὰ διευκρινήσουμε *τί καλῶς ἢ μὴ καλῶς λέγουσιν*, ἀναφορικὰ μὲ τὸ μέρος τοῦ θέματος ποὺ μᾶς ἀπομένει νὰ πραγματευτοῦμε.

Λοιπόν, *οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι*, χρησιμοποιοῦν ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἀρχὲς καὶ στοιχεῖα ὑπερβατικώτερα, [πιὸ ἀφηρημένα],[78] ἀπὸ ἐκεῖνα *τῶν φυσιολόγων* – καὶ ὁ λόγος εἶναι ὅτι τὰ πῆραν ἀπὸ μὴ αἰσθητά, καθόσον τὰ μαθηματικὰ ὄντα εἶναι χωρὶς κίνηση, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ πραγματεύεται ἡ Ἀστρονομία[79].

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως, ἡ ἔρευνά τους καὶ ἡ προσπάθειά τους ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὴν φύση[80].

Γιατί περιγράφουν τὴν καταγωγὴ τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ παρατηροῦν τὸ τί συμβαίνει στὰ διάφορα μέρη του, στὶς τροποποιήσεις του καὶ τὶς ἐνέργειές του[81]. Καὶ στὴν μελέτη τους αὐτὴ *καταναλίσκουσιν* ἐξ ὁλοκλήρου τὶς ἀρχές τους καὶ τὶς αἰτίες τους, σύμφωνα φαινομενικὰ μὲ τοὺς ἄλλους φυσιολόγους φιλοσόφους στὸ ὅτι ἡ πραγματικότης – τὸ ὄν, εἶναι ὅσο ἀκριβῶς τὸ δείχνει ἡ αἴσθηση καὶ ὅσο ἔχει περιλάβει *ὁ καλούμενος οὐρανός.*

990α Οἱ αἰτίες ὅμως καὶ οἱ ἀρχὲς ποὺ λένε, ὅπως εἴπαμε, δίνουν τὴν δυνατότητα γιὰ τὴν ἀντίληψη μιᾶς ἀνωτέρας τάξεως πραγματικοτήτων, καὶ εἶναι πιὸ ταιριαστὲς σὲ αὐτά, παρ' ὅσο στὶς φυσικές τους θεωρίες. Ὅμως, μὲ ποιὸν τρόπο θὰ ὑπάρξη κίνησις, ὅταν ὡς μόνες προϋποθέσεις τίθενται τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρο, μαζὶ μὲ τὸ περιττὸ καὶ τὸ ἄρτιο,[82] *ἢ πῶς δυνατὸν ἄνευ κινήσεως καὶ μεταβολῆς, γένεσιν εἶναι καὶ φθοράν*, ἢ οἱ ἐνέργειες τῶν σωμάτων ποὺ μετατοπίζονται στὸν οὐρανὸ – γι' αὐτὰ *οὐδὲν λέγουσιν.*

οὐρανόν. ἔτι δὲ εἴτε δοίη τις αὐτοῖς ἐκ τούτων εἶναι μέγεθος εἴτε δειχθείη τοῦτο, ὅμως τίνα τρόπον ἔσται τὰ μὲν κοῦφα τὰ δὲ βάρος ἔχοντα τῶν σωμάτων; ἐξ ὧν γὰρ ὑποτίθενται καὶ λέγουσιν, οὐθὲν μᾶλλον περὶ τῶν μαθηματικῶν λέγουσι σωμάτων ἢ τῶν αἰσθητῶν· διὸ περὶ πυρὸς ἢ γῆς ἢ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων σωμάτων οὐδ' ὁτιοῦν εἰρήκασιν, ἅτε οὐθὲν περὶ τῶν αἰσθητῶν οἶμαι λέγοντες ἴδιον. ἔτι δὲ πῶς δεῖ λαβεῖν αἴτια μὲν εἶναι τὰ τοῦ ἀριθμοῦ πάθη καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν ὄντων καὶ γιγνομένων καὶ ἐξ ἀρχῆς καὶ νῦν, ἀριθμὸν δ' ἄλλον μηθένα εἶναι παρὰ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἐξ οὗ συνέστηκεν ὁ κόσμος; ὅταν γὰρ ἐν τῳδὶ μὲν τῷ μέρει δόξα καὶ καιρὸς αὐτοῖς ᾖ, μικρὸν δὲ ἄνωθεν ἢ κάτωθεν ἀδικία καὶ κρίσις ἢ μῖξις, ἀπόδειξιν δὲ λέγωσιν ὅτι τούτων μὲν ἕκαστον ἀριθμός ἐστι, συμβαίνει δὲ κατὰ τὸν

83. Δὲν ἔχουν τίποτε τὸ εἰδικὸ νὰ ποῦν, γιατὶ οἱ μαθηματικές τους ἀρχὲς ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ τὰ ἐξηγήσουν.

84. Ὅλο αὐτὸ τὸ τμῆμα, ὡς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου, εἶναι δύσκολο νὰ ἑρμηνευτῆ. Ὁ Bonitz ὁμολογεῖ ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ συλλάβη τὴν ἐπιχειρηματολογία του στὸ σύνολό της. Δὲν ἐξηγεῖται προπάντων τὸ κείμενο ἀπὸ τὸ σημεῖο «συμβαίνει δέ» – ἕως τὸ «ἑκάστοις». Φρονεῖ ὅτι τὸ κείμενο εἶναι παραμορφωμένο, καὶ παρ' ὅλες τὶς διορθώσεις ποὺ προτείνει, καὶ οἱ ὁποῖες ἄλλωστε προκαλοῦν ἀντιρρήσεις, καταλήγει λέγοντας: ipsius sententiae explicationem feliciori interpreti relinquo.

Μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση δίνουν οἱ ἀναλύσεις τοῦ Ross καὶ προπάντων τοῦ Colle, καθὼς καὶ τοῦ Burnet, *Ἡ αὐγὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας*, σελ. 336.

Ὅλη ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη ἀφορᾶ τὴν σύγχυση τῶν Πυθαγορείων ἀνάμεσα στοὺς ἀριθμοὺς –αἰτίες τῶν πραγμάτων, καὶ στοὺς ἀριθμοὺς– στοιχεῖα

Ἐπίσης, ἂν παραδεχτῆ κανεὶς ὅτι τὸ μέγεθος προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀρχές τους, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἀριθμούς, καὶ ἂν τυχὸν ἀποδεικνύονταν αὐτό, *ὅμως τίνα τρόπον ἔσται, τὰ μὲν κοῦφα* [ἐλαφριά] *τὰ δὲ βάρος ἔχοντα τῶν σωμάτων;*. Γιατί σύμφωνα μὲ τὸ σύστημά τους καὶ τὰ ἐπιχειρήματά τους, δὲν λένε τίποτε περισσότερο γιὰ τὰ μαθηματικὰ σώματα ἀπὸ ὅτι λένε γιὰ τὰ αἰσθητά. Γι' αὐτό, ἂν ποτὲ δὲν ἔχουν μιλήσει γιὰ τὸ πῦρ, τὴν γῆ, ἢ γιὰ τὰ ἄλλα αὐτοῦ τοῦ εἴδους σώματα, αὐτὸ ὀφείλεται κατὰ τὴν γνώμη μου στὸ ὅτι δὲν ἔχουν τίποτε τὸ εἰδικὸ νὰ ποῦν γιὰ τὰ αἰσθητὰ ὄντα[83]. Ἀκόμη[84], πῶς μπορεῖ νὰ καταλάβη κανείς, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, ὅτι οἱ καθορισμοὶ τοῦ ἀριθμοῦ (*τὰ πάθη*) κι' ὁ ἀριθμὸς ὁ ἴδιος εἶναι αἰτίες αὐτῶν ποὺ εἶναι καὶ γίνονται στὸν οὐρανὸ *ἐξ ἀρχῆς καὶ νῦν* κι' ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένας ἄλλος ἀριθμός, ἐκτὸς ἀπὸ κεῖνον τὸν ἀριθμὸ ποὺ ἔχει ἀποτελέσει τὸ ὑλικὸ περιεχόμενο τοῦ κόσμου.

Γιατί πραγματικὰ οἱ Πυθαγόρειοι ἔχουν βάλει στὸ τάδε ὁρισμένο μέρος τοῦ Σύμπαντος τὴν γνώμη (*δόξα*) καὶ τὸν κρίσιμον *καιρόν*, καὶ λίγο παραπάνω ἢ παρακάτω, τὴν ἀδικία καὶ τὴν ἀπόφαση ἢ τὴν μίξη. Καὶ ὡς ἀπόδειξιν αὐτῶν προβάλλουν τὸ ὅτι τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀριθμός, καὶ ὅτι ἤδη βρίσκεται πραγματικὰ συνενωμένο μέσα στὸν ἴδιον

ἐνύπαρκτα καὶ συστατικὰ τῶν πραγμάτων. Πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ἀριθμὸς μὲ τοὺς καθορισμούς του νὰ μπορῆ ταυτοχρόνως ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ νὰ εἶναι τὰ ἴδια πράγματα –νὰ ταυτίζεται μὲ αὐτά, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη νἆναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεώς τους; Καταλήγουν νὰ ταυτίζουν δυὸ ἔννοιες βασικὰ διάφορες, παρατηρεῖ ὁ Ἀλέξ. (73, 15): τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατόν. Αὐτὴ ἡ σύγχυση, συνεχίζει ὁ Ἀριστοτέλης, φανερώνεται ἰδιαίτερα στὴν τοποθέτηση στοὺς κόλπους τοῦ ὑλικοῦ σύμπαντος ἀφαιρέσεων ὅπως ἡ δόξα, ὁ καιρός, ἡ ἀδικία, ἡ κρίσις καὶ ἡ μείξις. Οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἔβαζαν στὸ κέντρο τοῦ Κόσμου τὸ Ἕνα, καὶ «*μικρὸν ἄνωθεν ἢ κάτωθεν*» τὴν Δυάδα ἢ γνώμη ποὺ ταυτιζόταν μὲ τὸ 3, τὸν καιρὸ μὲ τὸ 7, τὴν ἀδικία μὲ τὸ 5, κλπ.

τόπον τοῦτον ἤδη πλῆθος εἶναι τῶν συνισταμένων μεγεθῶν διὰ τὸ τὰ πάθη ταῦτα ἀκολουθεῖν τοῖς τόποις ἑκάστοις, πότερον οὗτος ὁ αὐτός ἐστιν ἀριθμός, ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ, ὃν δεῖ λαβεῖν ὅτι τούτων ἕκαστόν ἐστιν, ἢ παρὰ τοῦτον ἄλλος; ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἕτερον εἶναί φησιν· καίτοι κἀκεῖνος ἀριθμοὺς οἴεται καὶ ταῦτα εἶναι καὶ τὰς τούτων αἰτίας, ἀλλὰ τοὺς μὲν νοητοὺς αἰτίους τούτους δὲ αἰσθητούς.

9 ***Περὶ μὲν οὖν τῶν Πυθαγορείων ἀφείσθω τὰ νῦν (ἱκανὸν γὰρ αὐτῶν ἅψασθαι τοσοῦτον)· οἱ δὲ τὰς ἰδέας***

* Τοῦτο τὸ κεφάλαιο, ἕνα μέρος τοῦ βιβλίου Ζ, ὁλόκληρα τὰ βιβλία Μ καὶ Ν καὶ πολλὰ ἄλλα χωρία τῶν *Μεταφυσικῶν*, ἀποτελοῦν μιὰ ὀξύτατη καὶ ἐνδελεχῆ κριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, ὅπως στὴν προφορικὴ του διδασκαλία τὴν ἔχει ἐκθέσει ὁ Πλάτων, καὶ ὅπως τὴν διεκήρυξαν οἱ μαθηταί του, προπάντων ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ξενοκράτης, καὶ ἡ ὁποία ἀπέβη μιὰ μεταμαθηματική. Πῶς νὰ ἐξηγήσουμε τὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει δώσει μιὰ τέτοια ἔκταση στὴν πολεμική του κατὰ τοῦ Πλάτωνος; Τί ὄφελος προσπορίζεται ἀπὸ αὐτὴ τὸ ἐποικοδομητικὸ μέρος τοῦ συστήματός του;

Τὸ ἀντικείμενο τῶν *Μεταφυσικῶν* εἶναι νὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν, ἂν ὑπάρχουν μὴ αἰσθητὲς οὐσίες, ἐξ ὁλοκλήρου χωρισμένες, καὶ οἱ ὁποῖες νὰ εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὁ λόγος ὑπάρξεως τῶν ὄντων καὶ τοῦ γίγνεσθαι τοῦ ἐδῶ κάτω κόσμου μας. Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς διερευνήσεώς του, ὁ Ἀριστοτέλης βρισκόταν ἀντιμέτωπος μὲ τὴν λύση ποὺ πρότεινε ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος στοὺς διαλόγους του ἢ στὰ ἄγραφα δόγματά του, ἰσχυρίζονταν ὅτι οἱ μὴ αἰσθητὲς οὐσίες, προορισμένες νὰ αἰτιολογήσουν τὴν ὕπαρξη καὶ τὸ γίγνεσθαι τῶν ἐδῶ κάτω πραγμάτων, δὲν εἶναι ἄλλες ἀπὸ τὰ Καθολικά. Μιὰ παρόμοια ἀπάντηση, ὑπαγορευομένη ἐν μέρει ἀπὸ ἀπόψεις μαθηματικῆς τάξεως πυθαγορικῆς προελεύσεως, καὶ στὶς ὁποῖες τὸ θετικὸ καὶ ρεαλιστικὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλη ἔμεινε πάντοτε κλειστό, δὲ μποροῦσε νὰ ἱκανοποιήση μιὰ φιλοσοφία κατὰ βάθος βιολογική, ἡ ὁποία θεωροῦσε τὸ ἄτομο σὰν τὴν πρώτη καὶ ἀληθινὴ οὐσία. Μακρὰν τοῦ νὰ ἀναγνωρίζει στὶς Ἰδέες μιὰ ὑπερβατικὴ ὕπαρξη σὲ βάρος τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἦταν παρὰ ὠχρὲς ἀντανακλάσεις τους, ὁ Ἀριστοτέλης δὲν βλέπει σὲ αὐτὲς παρὰ γενικὰ γνωρίσματα (attributs), ἁπλᾶ ἐπίθετα θὰ

αὐτὸν ἀριθμό, ἕνα *πλῆθος μεγεθῶν συνισταμένων* ἀπὸ ἀριθμούς, καθόσον οἱ καθορισμοὶ τοῦ ἀριθμοῦ ποὺ τὰ ἀποτελοῦν εἶναι ἐντοπισμένοι στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς ἐκτάσεως.

Ἀλλὰ τότε γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: ὁ ἀριθμὸς ποὺ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὡς ἀντιπροσωπεύοντα καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀφαιρέσεις [*δόξα, καιρός*] εἶναι ὁ ἴδιος μὲ κεῖνον ποὺ βρίσκεται στὸν *οὐρανό* [στὸ Σύμπαν] ἢ κάποιος ἄλλος ἔξω ἀπὸ αὐτόν; Ὁ Πλάτων βεβαιώνει ὅτι εἶναι ἕνας ἄλλος. Ὡστόσο, κι᾽ αὐτὸς φρονεῖ ὅτι ὅλα τὰ ὄντα, καθὼς καὶ οἱ αἰτίες τους, ἀριθμοὶ εἶναι.

Μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι γι᾽ αὐτόν, μόνον οἱ νοητοὶ ἀριθμοὶ εἶναι αἰτίες – οἱ ἄλλοι εἶναι αἰσθητοί.

9
Κριτικὴ τῶν προτύπων, τῶν «παραδειγμάτων» τοῦ Πλάτωνος.*

990β. Ἂς ἀφήσουμε τώρα τοὺς Πυθαγόρειους: ἀρκετὸ εἶναι ὅτι τόσην ὥρα ἀσχοληθήκαμε μὲ αὐτούς. Ἂς ἔρθουμε σὲ κεί-

λέγαμε (adjectifs), ἀνίκανα νὰ ἐξηγήσουν τὸν μεταβαλλόμενον κόσμο ποὺ μᾶς περιβάλλει. Ὁποιαδήποτε κι᾽ ἂν εἶναι ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς πολεμικῆς του ἐναντίον τῆς αἰτιότητος τῶν Ἰδεῶν, ἔστω καὶ ἂν παραδεχτοῦμε τὴν ἄποψη ποὺ ὑποστηρίζουν πολλοὶ ἱστορικοὶ τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως ὅτι ὁ ἀριστοτελισμὸς διατηρεῖ τὶς βασικὲς θέσεις τοῦ πλατωνισμοῦ, δὲ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀρνηθῆ ὅτι οἱ μὴ αἰσθητὲς οὐσίες, στὶς ὁποῖες οἱ ἀναλύσεις τῶν *Μεταφυσικῶν* καταλήγουν, διαφέρουν πολὺ περισσότερο παρ᾽ ὅσο ἡ ἴδια ἡ ὁρολογία φαίνεται νὰ τὸ δείχνει, ἀπὸ τὶς ἰδεώδεις πραγματικότητες τοῦ Πλάτωνος: ὁ Θεός, οἱ κινητήριοι «νόες», καὶ ὁ «ποιητικὸς νοῦς»(intellectus agens, ὁ μόνος ἄφθαρτος καὶ αἰώνιος) δὲν εἶναι πλέον ἁπλὲς ἔννοιες ἀλλὰ ἄτομα, τῶν ὁποίων ἡ κυριαρχικὴ καὶ ἀνεξάρτητη δρᾶσις, εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ὄντων καὶ ὅλων τῶν γεγονότων. Πρβλ. E. Brehier, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας* (ὑπάρχει καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις) – E. Vacherot, *Κριτικὴ ἱστορία τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς.*

Ἕνα ὁλόκληρο τμῆμα τοῦ παρόντος κεφαλαίου, ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτολεξεῖ στὸ Μ, κεφ. 4 καὶ 5. Ἐκεῖ θὰ ἐξηγήσουμε γιατὶ ἡ ἐπανάληψη αὐτή.

τιθέμενοι πρῶτον μὲν ζητοῦντες τωνδὶ τῶν ὄντων λαβεῖν τὰς αἰτίας ἕτερα τούτοις ἴσα τὸν ἀριθμὸν ἐκόμισαν, ὥσπερ εἴ τις ἀριθμῆσαι βουλόμενος ἐλαττόνων μὲν ὄντων οἴοιτο μὴ δυνήσεσθαι, πλείω δὲ ποιήσας ἀριθμοίη· σχεδὸν γὰρ ἴσα ἢ οὐκ ἐλάττω ἐστὶ τὰ εἴδη τούτοις περὶ ὧν ζητοῦντες τὰς αἰτίας ἐκ τούτων ἐπ' ἐκεῖνα προῆλθον· καθ' ἕκαστον γὰρ ὁμώνυμόν τι ἔστι [καὶ παρὰ τὰς οὐσίας] τῶν τε ἄλλων ὧν ἔστιν ἓν ἐπὶ πολλῶν, ⟨καὶ παρὰ τὰς οὐσίας,⟩ καὶ ἐπὶ τοῖσδε καὶ ἐπὶ τοῖς ἀϊδίοις. **990**

ἔτι δὲ καθ' οὓς τρόπους δείκνυμεν ὅτι ἔστι τὰ εἴδη, κατ' οὐθένα φαίνεται τούτων· ἐξ ἐνίων μὲν γὰρ οὐκ ἀνάγκη γίγνεσθαι συλλογισμόν, ἐξ ἐνίων δὲ καὶ οὐχ ὧν οἰόμεθα τούτων εἴδη γίγνεται. κατά τε γὰρ τοὺς λόγους τοὺς ἐκ τῶν ἐπιστημῶν εἴδη ἔσται πάντων ὅσων

85. Ὁ Tricot μεταφράζει: des essences des autres choses. Πάντως πρόκειται νὰ ἀποδειχτῆ, γιατὶ οἱ Ἰδέες εἶναι τόσο πολυάριθμες. Γιατὶ ὑπάρχουν Ἰδέες ὄχι μόνον τῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ποιοτήτων, τῶν σχετικῶν, τῶν ἀρνήσεων κλπ.

86. Ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ ὅταν ἔγραφε τὸ βιβλίο Α θεωροῦσε ἀκόμη τὸν ἑαυτό του Πλατωνικόν, μιλάει στὸ πρῶτο πρόσωπο τοῦ πληθυντικοῦ. Στὸ βιβλίο Μ,

νους ποὺ θέτουν τὶς ἰδέες σὰν αἰτίες. Ἐν πρώτοις, ἀναζητώντας νὰ κατανοήσουν τὶς αἰτίες τῶν ὄντων ποὺ μᾶς περιβάλλουν, εἰσήγαγαν ἄλλες πραγματικότητες ἰσάριθμες μὲ αὐτὰ τὰ ὄντα: σὰν ἐκεῖνον ποὺ θέλοντας νὰ μετρήση κάποια πράγματα, θὰ τοῦ ἔλεγε τὸ μυαλό του πώς, ἂν εἶναι λιγώτερα, δὲ θὰ μπορέση νὰ τὰ μετρήση – γι᾽ αὐτὸ τὰ κάνει περισσότερα, καὶ κάθεται καὶ τὰ μετράει. Γιατί πάνω-κάτω ἴσα ἢ ὄχι λιγώτερα εἶναι τὰ *εἴδη* [οἱ Ἰδέες] ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἀναζητώντας τὶς αἰτίες, ξεμάκρυναν ἀπὸ αὐτὰ σὲ κεῖνα [στὰ *εἴδη*].

Γιατί σὲ κάθε πρᾶγμα ἀντιστοιχεῖ καὶ μιὰ ὀντότης ὁμώνυμη καὶ ποὺ ξέχωρα ὑπάρχει, τόσον ἀπὸ τὶς καθαυτὸ οὐσίες ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα πράγματα[85] ποὺ περιλαμβάνουν τὴν ἑνότητα μιᾶς πολλότητας, εἴτε γιὰ μιὰ αἰσθητὴ πολλότητα πρόκειται, εἴτε γιὰ μιὰ αἰώνια πολλότητα. Ἔπειτα, ἀπὸ ὅλα τὰ διαλεκτικὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἐμεῖς[86] [οἱ Πλατωνικοὶ] χρησιμοποιοῦμε γιὰ νὰ ἀποδείξουμε ὅτι ὑπάρχουν οἱ Ἰδέες, κανένα δὲ μπορεῖ νὰ τὶς διασαφηνίση. Γιατὶ ἀπὸ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ καταρτίσουμε συλλογισμὸ μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα. Ἀπὸ μερικὰ πάλι ἐπιχειρήματα βγαίνουν Ἰδέες γιὰ πράγματα πού, κατὰ τὴν γνώμη τὴν δική μας[87], δὲ μποροῦν νἄχουν Ἰδέες. Γιατί σύμφωνα μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ μπορεῖ νὰ βγάλη κανεὶς ἀπὸ τὴν ὕπαρξη τῶν ἐπι-

χρησιμοποιεῖ τὸ τρίτο πρόσωπο. Ἀπ᾽ αὐτὸ συνάγεται ὅτι τὸ Α εἶναι προγενέστερο ἀπὸ τὸ Μ καὶ ἀναμφίβολα ἀνάγεται στὴν περίοδο τῆς διαμονῆς του στὴν Ἄσσο, ὅπου, μαζὶ μὲ τὸν Ξενοκράτη, ἵδρυσε μιὰ σχολή, στὴν αὐλὴ τοῦ ἡγεμόνα Ἑρμία. Βλ. τὴν βιογραφία τοῦ Ἀριστοτέλη στὸ ἔργο *Βίοι φιλοσόφων* τοῦ Διογένους Λαέρτιου, ἔκδοσις Βιβλιοθήκης τῶν Ἑλλήνων, 1970, μετάφρ. Ν. Κυργιοπούλου.

87. Τῶν Πλατωνικῶν. Ἡ διδασκαλία τῆς Πλατωνικῆς σχολῆς ποὺ νωρὶς ἐγκατέλειψε τὴν ἀπόλυτη θέση τῆς *Πολιτείας*, Χ, 596 a, ἐπισημαίνεται ἐπαρκῶς ἀπὸ τὸν Συριανό, 107, 8 κ.κ.

ἐπιστῆμαί εἰσι, καὶ κατὰ τὸ ἓν ἐπὶ πολλῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων, κατὰ δὲ τὸ νοεῖν τι φθαρέντος τῶν φθαρτῶν· φάντασμα γάρ τι τούτων ἔστιν. ἔτι δὲ οἱ ἀκριβέστεροι τῶν λόγων οἱ μὲν τῶν πρός τι ποιοῦσιν ἰδέας, ὧν οὔ φαμεν εἶναι καθ'

88. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη, ἀσχολεῖται μὲ τὰ *καθόλου* –μὲ τὶς γενικὲς ἀπόψεις– καὶ ὄχι μὲ τὰ συγκεκριμένα ποὺ εἶναι ἄπειρα καὶ ἀόριστα καὶ ξεφεύγουν ἀπὸ κάθε ἐπιστημονικὸν προσδιορισμὸ – θἄχομε ἔτσι Ἰδέες τῆς ὑγείας, τοῦ πολέμου κλπ.: αὐτοϋγεία, αὐτοπόλεμος κλπ.

89. Τότε θὰ πρέπει νὰ ἀναγάγουμε σὲ χωριστὲς πραγματικότητες δηλ. σὲ Ἰδέες, καὶ τὶς ἔννοιες *οὐκ ἄνθρωπος, οὐ ζῶον* – πρᾶγμα ποὺ οἱ ἴδιοι οἱ Πλατωνικοὶ ἀρνοῦνται νὰ τὸ παραδεχτοῦν. Ἀναμφίβολα, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη, παρὰ μόνον τοῦ καθολικοῦ, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ καθολικὸ ὑπάρχει στὸ ἴδιο τὸ αἰσθητό, εἶναι ἁπλῶς ἡ δυνατότης νὰ ἐπαναληφθῆ τὸ ἴδιο γνώρισμα σὲ πολλὰ ὑποκείμενα.

90. Ὡς τώρα ὁ Ἀριστοτέλης ἀνάφερνε τὰ διάφορα ἐπιχειρήματα τῶν Πλατωνικῶν: ἀπαίτησις τῆς ἐπιστήμης, ἑνότης πολλότητος, παραμονὴ στὴν σκέψη κάτινος ποὺ ἐξαφανίστηκε. Προσθέτει τὴν μνεία «συλλογισμοὶ πιὸ ἀκριβεῖς», χωρὶς νὰ παρέχει καμμιὰ ἔνδειξη. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς συλλογισμούς μας τοὺς

στημῶν, θὰ ὑπάρξουν Ἰδέες γιὰ ὅλα τὰ πράγματα τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἐπιστήμη[88]. Καὶ σύμφωνα μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὑπάρχει ἕνα γενικὸ ἐπάνω σὲ μιὰ ὁμάδα ἀπὸ ἐπὶ μέρους πράγματα, θὰ ὑπάρξουν Ἰδέες καὶ γιὰ τὶς ἀρνήσεις[89].

Σύμφωνα ἀκόμη μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποτελέση ἀντικείμενο σκέψεως καὶ κάτι ποὺ ἔχει ἐξαφανισθῆ, θὰ ὑπάρξη Ἰδέα καὶ τῶν *φθαρτῶν*, γιατί παραμένει στὸ νοῦ μας ἕνα ἀπεικόνισμα ἀπὸ αὐτά. Ἀλλὰ καὶ *οἱ ἀκριβέστεροι τῶν λόγων* (τῶν συλλογισμῶν),[90] ὁδηγοῦν οἱ μὲν στὸ νὰ παραδεχτοῦμε Ἰδέες τῶν σχετικῶν πραγμάτων[91] (*τῶν πρὸς τί)* τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν γνώμη μας δὲν ἔχουν γένος μὲ ἀνεξάρτητη

διετήρησε ὁ Ἀλέξ. (82, 11 un), βάσει τῆς ἀπωλεσθείσης πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους *Περὶ Ἰδεῶν*. Μιὰ ὑπέροχη ἀναπαραγωγή του βρίσκεται στὸν L. Robin. *Ἡ πλατωνικὴ θεωρία*, σελ. 15 κ.κ.

Γιατὶ αὐτοὶ *οἱ λόγοι*, ποὺ περιλαμβάνουν κυρίως τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὰ σχετικὰ πράγματα καὶ γιὰ τὸν *Τρίτον Ἄνθρωπο*, χαρακτηρίζονται *ἀκριβέστεροι*; Μᾶς τὸ ἐξηγεῖ ὁ Ἀλέξ. (83, 19-22): ἐνῶ τὰ προηγούμενα ἐπιχειρήματα ἀπεδείκνυαν ἁπλῶς τὴν ὕπαρξη μιᾶς κοινῆς ἔννοιας ἔξω ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ ὄντα, τοῦτα δείχνουν ὅτι ὑπάρχει *παράδειγμα τί... κυρίως ὄν*, καὶ ἐδῶ ἔγκειται αὐτὸ ποὺ φαίνεται νὰ χαρακτηρίζει κυρίως τὶς Ἰδέες. Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει καὶ ὁ Bonitz (111) κι' ὁ Robin, ἔνθ' ἀνωτέρω. 19. Ἀντίθετος ὁ Ross, 1, 194.

91. Τὸ ἐπιχείρημα τῶν σχετικῶν εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ ἀκόλουθο: Παίρνοντας γιὰ παράδειγμα τὸ ἴσον, βεβαιωμένο ἀπὸ πολλὰ αἰσθητὰ ὑποκείμενα, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἰσότης εἶναι τὸ πρότυπο τῶν ὑποκειμένων τῶν χαρακτηριζομένων ὡς ἴσων, καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀντίγραφα τῆς ἀπόλυτης καὶ ἀληθινῆς Ἰσότητος, ἐξ ὁλοκλήρου χωρισμένης ἀπὸ τὰ αἰσθητά, τὰ ὁποῖα, στὴν ἀέναη ροή τους, δὲ μποροῦν νὰ λάβουν αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ Ἰσότητα. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, ποὺ ἔχει τὴν πηγή του στὸν *Φαίδωνα* 74, ὁδηγεῖ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη στὸ νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ὕπαρξη χωριστῶν ἀπὸ τὶς σχέσεις τους πραγμάτων. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἴσον θὰ ἀποτελοῦσε ἕνα ἀνεξάρτητο γένος ποὺ θὰ περιλάβαινε ὅλα τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα, παραβλεπομένης τῆς οὐσιαστικότητός των, θὰ ἦταν ἴσα ἀναμεταξύ τους ἀπὸ μιὰ ὁποιαδήποτε ἄποψη. Αὐτὸ ὅμως εἶναι μιὰ συνέπεια μπροστὰ στὴν ὁποία ὑποχωροῦν κι' οἱ ἴδιοι οἱ πλατωνικοί.

αὐτὸ γένος, οι δὲ τὸν τρίτον ἄνθρωπον λέγουσιν. ὅλως τε ἀναιροῦσιν οἱ περὶ τῶν εἰδῶν λόγοι ἃ μᾶλλον εἶναι βουλόμεθα [οἱ λέγοντες εἴδη] τοῦ τὰς ἰδέας εἶναι· συμβαίνει γὰρ μὴ εἶναι τὴν δυάδα πρώτην ἀλλὰ τὸν ἀριθμόν, καὶ τὸ πρός τι τοῦ καθ' αὑτό, καὶ πάνθ' ὅσα τινὲς ἀκολουθήσαντες ταῖς περὶ τῶν ἰδεῶν δόξαις ἠναντιώθησαν ταῖς ἀρχαῖς.—ἔτι κατὰ μὲν τὴν ὑπόληψιν καθ' ἣν εἶναί φαμεν τὰς ἰδέας οὐ μόνον τῶν οὐσιῶν ἔσται εἴδη ἀλλὰ πολλῶν καὶ ἑτέρων (καὶ γὰρ τὸ νόημα ἓν οὐ μόνον περὶ τὰς οὐσίας ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἐστί, καὶ ἐπιστῆμαι οὐ μόνον τῆς οὐσίας εἰσὶν ἀλλὰ καὶ ἑτέρων, καὶ ἄλλα δὲ μυρία συμβαίνει τοιαῦτα)· κατὰ δὲ τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὰς δόξας τὰς περὶ αὐτῶν, εἰ ἔστι μεθ-

92. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ *Τρίτου Ἀνθρώπου*, ποὺ λέγεται ἔτσι ἐξ αἰτίας τῶν συνεπειῶν ποὺ συνεπάγεται, παρουσιάζεται ἤδη στὸν *Παρμενίδη* 132a. Τὸ ἀπέδιδαν στὸν σοφιστὴ Πολυξένη, μαθητὴ τοῦ Μεγαρικοῦ Βρύσωνα. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ χρησιμοποιεῖ πολλὲς φορές, γιὰ νὰ καταπολεμήση τὴν θεωρία τῶν Ἰδεῶν. Θὰ τὸ συναντήσουμε στοὺς *Σοφιστικοὺς Ἐλέγχους*, 22, 187b, ὅπου τὸ παρουσιάζει σὰν σοφιστικὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι ὑπεύθυνοι οἱ Πλατωνικοί, ποὺ ἀνήγαγαν κοινὰ γνωρίσματα σὲ ἀτομικὲς οὐσίες. Ἐπειδὴ σχετικῶς ἔχουν ἐμφιλοχωρήσει πολλὲς ἀνακρίβειες, θὰ πρέπει νὰ διευκρινήσουμε τὴν σημασία καὶ τὴν σπουδαιότητά του. Πρέπει νὰ τὸ καταλάβουμε ὡς ἑξῆς:

ὕπαρξη, οἱ δὲ στὸ ἐπιχείρημα τοῦ Τρίτου Ἀνθρώπου[92]. Γενικά, ἡ διαλεκτικὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἰδεῶν, καταστρέφει τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἐμεῖς [οἱ Πλατωνικοί] φέρνουμε γιὰ τὶς Ἰδέες[93], ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξη μᾶς εἶναι περισσότερο πολύτιμη ἀπὸ τὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν. Γιατί προκύπτει νὰ μὴν εἶναι ἀρχικὸ στοιχεῖο τοῦ συστήματος ἡ δυάδα ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ σχετικό *τὸ πρός τι*, καὶ ὄχι αὐτὸ ποὺ ἔξω ἀπὸ κάθε σχέση ἔχει ὕπαρξη, καὶ ὅλες οἱ ἀντιφάσεις πρὸς τὶς ἴδιες τους τὶς ἀρχές, ποὺ παρουσιάστηκαν σὲ κείνους ποὺ ἀκολούθησαν τὴν θεωρία τῶν Ἰδεῶν.

Ἐπὶ πλέον, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη στὴν ὁποία βασίζεται ἡ ὕπαρξις τῶν Ἰδεῶν[94], θὰ ἀναγκαστοῦμε νὰ παραδεχτοῦμε Ἰδέες ὄχι μόνον γιὰ τὶς οὐσίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα πράγματα, γιατί βέβαια ἑνιαία εἶναι ἡ σκέψις ὄχι μόνον γιὰ τὶς οὐσίες, ἀλλὰ γιὰ τὰ ἄλλα πράγματα, ἐπιστῆμες δὲ ὑπάρχουν ὄχι μόνον γιὰ τὶς οὐσίες, ἀλλὰ γιὰ τὰ ἄλλα ποὺ δὲν εἶναι οὐσίες – καὶ ἀναρίθμητες ἄλλες τέτοιες συνέπειες προκύπτουν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σύμφωνα μὲ τὴν λογικὴ ἀναγκαιότητα καὶ τὶς δοξασίες ποὺ ἔγιναν παραδεχτὲς σχετικὰ μὲ αὐτές, ἂν οἱ Ἰδέες μποροῦν νὰ συμμετέχονται (*εἰ ἔστι μεθεκτὰ τὰ εἴδη*), τότε ἀναπόφευκτα μόνον τῶν οὐσιῶν μποροῦν νὰ

Ἂν κάθε κοινὸ σὲ πολλὰ πράγματα στοιχεῖο ὑψωθῆ στὴν σειρὰ χωριστῆς οὐσίας, αὐτὸ ποὺ εἶναι κοινὸ στὸν αἰσθητὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν *Αὐτοάνθρωπον* θὰ παραγάγη μὲ τὴν σειρά του ἕναν τρίτον ἄνθρωπο. Αὐτὸ ποὺ εἶναι κοινὸ στὸν τρίτον ἄνθρωπο, στὸν Αὐτοάνθρωπο καὶ στὸν αἰσθητὸν ἄνθρωπο θὰ παραγάγη ἕναν τέταρτον ἄνθρωπο, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἐπ' ἄπειρον.

93. Αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα – ἀρχές, εἶναι οἱ ἴδιες οἱ ἀρχὲς τῶν Ἰδεῶν, δηλαδὴ τὸ Ἕνα καὶ ἡ ἀόριστη Δυάδα.

94. Δηλ. ἡ κοινότης γνωρισμάτων, ἡ ἑνότης τοῦ πολλαπλοῦ.

γὰρ κατὰ συμβεβηκὸς μετέχονται ἀλλὰ δεῖ ταύτῃ ἑκάσ-
του μετέχειν ᾗ μὴ καθ' ὑποκειμένου λέγεται (λέγω δ'
οἷον, εἴ τι αὐτοδιπλασίου μετέχει, τοῦτο καὶ ἀϊδίου μετέχει,
ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· συμβέβηκε γὰρ τῷ διπλασίῳ
ἀϊδίῳ εἶναι), ὥστ' ἔσται οὐσία τὰ εἴδη· ταὐτὰ δὲ ἐνταῦθα
991ª οὐσίαν σημαίνει κἀκεῖ· ἢ τί ἔσται τὸ εἶναι φάναι τι παρὰ
ταῦτα, τὸ ἓν ἐπὶ πολλῶν; καὶ εἰ μὲν ταὐτὸ εἶδος τῶν ἰδεῶν
καὶ τῶν μετεχόντων, ἔσται τι κοινόν (τί γὰρ μᾶλλον ἐπὶ

95. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὣς τὸ 991a ἡ ἐπιχειρηματολογία εἶναι πολὺ δύσκολη. Βλ. Robin, *Ἡ Πλατωνικὴ θεωρία*, σελ. 630. Ὁ Ἀριστοτέλης φέρνει τοὺς Πλατωνικοὺς σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό τους. Ἀφ' ἑνός, ἡ ἑνότης τῆς πολλαπλότητος γίνεται ἔξω ἀπὸ τὶς οὐσίες, κι' ἔτσι θὰ μποροῦν νὰ ὑπάρξουν Ἰδέες τῆς Ποιότητος, τῆς Ποσότητος, κλπ., ποὺ βέβαια δὲν εἶναι οὐσίες, ἔχουν ὅμως ἐπιστήμη – πρᾶγμα ἀπαραίτητο γιὰ τοὺς πλατωνικοὺς γιὰ νὰ ὑπάρξη Ἰδεα, ἀλλὰ ποὺ τὸ ἀρνοῦνται οἱ Πλατωνικοὶ γιὰ τὶς μὴ οὐσίες. Ἀφ ἑτέρου, εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ συμμετοχὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ οὐσιακή, ὑποστασιακή. Δὲν ὑπάρχει συμμετοχὴ *κατὰ συμβεβηκός*, καὶ δὲν ὑπάρχουν Ἰδέες παρὰ μόνον τῆς οὐσίας, γιατί ἕνα πρᾶγμα δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι, παρὰ μὲ τὴν συμμετοχὴ στὴν ἴδια τὴν οὐσιαστικότητα (essence) τοῦ συμμετεχομένου πράγματος. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ συμμετοχὴ στὴν Ἰδέα πρέπει πάντοτε νὰ γίνεται ἐφ' ὅσον αὐτὴ δὲν εἶναι γνώρισμα ἀλλὰ ὑποκείμενο – ἀλλοιῶς, μιὰ τέτοια συμμετοχὴ δὲν θὰ παρεῖχε τὴν ὕπαρξη στὰ παράγωγα πράγματα. Ὁ Ἀρ. φέρνει ἕνα παράδειγμα γιὰ νὰ ἀπο-

ὑπάρχουν Ἰδέες. Γιατί[95] πραγματικά, δὲν ὑπάρχει συμμετοχὴ *κατὰ συμβεβηκός*, ἀλλὰ πρέπει ἡ συμμετοχὴ ποὺ γίνεται ἐπάνω σὲ κάθε Ἰδέα, νὰ γίνεται ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδίδεται ἡ ἴδια ἡ Ἰδέα συμπτωματικῶς σὲ ἕνα ὑποκείμενο [μὲ τὴν προϋπόθεση δηλαδή, πὼς αὐτὲς θεωροῦνται ξεχωριστὲς ἀπὸ κάθε ὑποκείμενο ποὺ αὐτὲς θὰ μποροῦσαν σὰν κατηγορούμενα νὰ προσδιορίσουν]. Ἐννοῶ τὸ ἑξῆς: ἂν κάτι συμμετέχει στὸ Αὐτοδιπλάσιο, τοῦτο καὶ *ἀϊδίου* [καὶ τοῦ Αἰωνίου] *μετέχει*, *ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός*. Γιατί ἡ ἰδιότητα τοῦ αἰώνιου δὲν εἶναι οὐσιαστικὴ γιὰ τὸ διπλάσιο, ἀλλὰ *κατὰ συμβεβηκός*. Ἑπομένως, δὲν θὰ ὑπάρξουν Ἰδέες, παρὰ μόνον τῆς οὐσίας [οὐσίες θἆναι οἱ Ἰδέες, *ὥστ' ἔσται οὐσία τὰ εἴδη*].

991a Ὡστόσο τὰ ἴδια λόγια σημαίνουν οὐσία, καὶ στὸν ἐδῶ κόσμο καὶ στὸν νοητὸ [τὸν ὑπερβατικό]. Ἀλλοιῶς, τί νόημα θὰ εἶχε ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ ἑνότης μιᾶς πολλαπλότητας εἶναι κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πολλότητα; Καὶ ἐὰν μὲν ὑπάρχει ταυτότης εἴδους ἀνάμεσα στὶς Ἰδέες καὶ στὰ μετέχοντα ὄντα, θὰ ὑπάρξη ἀναμεταξύ τους κάτι κοινό. Γιατί ποιὸς

δείξη τί ἐννοεῖ μὲ μιὰ *κατὰ συμβεβηκὸς* συμμετοχή, καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ μὴ παραδεχθῆ σὰν πραγματικὴ συμμετοχὴ παρὰ τὴν οὐσιακὴ συμμετοχή. Ἕνα διπλάσιο πρᾶγμα εἶναι διπλάσιο, γιατί συμμετέχει στὸ Αὐτοδιπλάσιο (στὴν Ἰδεὰ τοῦ διπλάσιου) κι ὄχι στὸ Αἰώνιο – συμμετέχει καὶ σὲ αὐτό, ἀλλὰ *κατὰ συμβεβηκός*, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάθε Ἰδέα, ἄρα καὶ ἡ Ἰδέα τοῦ διπλάσιου, εἶναι αἰώνια. Γιατί εἶναι φανερό, ὅτι μιὰ συμμετοχὴ στὴν Αἰωνιότητα ποὺ εἶναι ἁπλὸ *συμβεβηκὸς* τοῦ διπλάσιου, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ δώση στὸ συμμετέχον τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ μετεχομένου, δηλαδὴ τὴν φύσιν τοῦ Διπλάσιου. Ἑπομένως, τὰ πράγματα ποὺ συμμετέχουν στὶς Ἰδέες ὡς οὐσίες εἶναι κι αὐτὰ οὐσίες. Τὸ νὰ μὴ παραδεχτῆ κανεὶς ὅτι οἱ Ἰδέες καὶ τὰ αἰσθητὰ πράγματα ἀνήκουν στὸ ἴδιο γένος, θὰ καθιστοῦσε ἀδύνατη κάθε συμμετοχή, ἄχρηστη καὶ ἀκατανόητη. Αὐτὸ ποὺ εἶναι οὐσία στὴν ὑπερβατικὴ σφαῖρα, δὲν μπορεῖ παρὰ οὐσίες νὰ προκαλέση ἐδῶ κάτω, καί, γιὰ τὸν ἴδιο λὸγο, αὐτὸ ποὺ εἶναι ποιότης ἐδῶ κάτω, εἶναι ἀνεξήγητο ἂν συνιστᾶ οὐσία στὸ ὑπεραισθητὸ πεδίο.

τῶν φθαρτῶν δυάδων, καὶ τῶν πολλῶν μὲν ἀϊδίων δέ, τὸ δυὰς ἓν καὶ ταὐτόν, ἢ ἐπί τ' αὐτῆς καὶ τῆς τινός;)· εἰ δὲ μὴ τὸ αὐτὸ εἶδος, ὁμώνυμα ἂν εἴη, καὶ ὅμοιον ὥσπερ ἂν εἴ τις καλοῖ ἄνθρωπον τόν τε Καλλίαν καὶ τὸ ξύλον, μηδεμίαν κοινωνίαν ἐπιβλέψας αὐτῶν.—πάντων δὲ μάλιστα διαπορήσειεν ἄν τις τί ποτε συμβάλλεται τὰ εἴδη τοῖς ἀϊδίοις τῶν αἰσθητῶν ἢ τοῖς γιγνομένοις καὶ φθειρομένοις· οὔτε γὰρ κινήσεως οὔτε μεταβολῆς οὐδεμιᾶς ἐστὶν αἴτια αὐτοῖς. ἀλλὰ μὴν οὔτε πρὸς τὴν ἐπιστήμην οὐθὲν βοηθεῖ τὴν τῶν ἄλλων (οὐδὲ γὰρ οὐσία ἐκεῖνα τούτων· ἐν τούτοις γὰρ ἂν ἦν), οὔτε εἰς τὸ εἶναι, μὴ ἐνυπάρχοντά γε τοῖς μετέχουσιν· οὕτω μὲν γὰρ ἂν ἴσως αἴτια δόξειεν εἶναι ὡς τὸ λευκὸν μεμιγμένον τῷ λευκῷ, ἀλλ' οὗτος μὲν ὁ λόγος λίαν εὐκίνητος, ὃν Ἀναξαγόρας μὲν πρῶτος Εὔδοξος δ' ὕστερον καὶ ἄλλοι τινὲς ἔλεγον (ῥᾴδιον γὰρ συναγαγεῖν πολλὰ καὶ ἀδύνατα πρὸς τὴν τοιαύτην δόξαν)· ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐκ τῶν εἰδῶν ἐστὶ τἆλλα κατ' οὐθένα τρόπον τῶν εἰωθότων λέγεσθαι. τὸ δὲ λέγειν παραδείγματα αὐτὰ εἶναι καὶ μετέχειν αὐτῶν τἆλλα κενολογεῖν ἐστὶ καὶ μεταφορὰς λέγειν ποιητικάς. τί γάρ ἐστι

96. Ὅπως εἶναι ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, τὰ ἄστρα καὶ ὁλόκληρος ὁ οὐρανὸς (Ἀλέξ. 96,4).

97. *Ἐκ τῆς ὕλης*, ἢ *ἐκ τοῦ εἴδους*, ἢ *ἐξ ἀμφοῖν* (Ἀλέξ. – μὲ τὸν ὁποῖον συμφωνοῦν ὁ Bonitz καὶ ὁ Ross). Ἐπίσης ὁ Robin γράφει ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ συνήθως χρησιμοποιούμενα μέσα γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς γενέσεως ἑνὸς πράγματος, δὲν ἱκανοποιεῖ.

λόγος ὑπάρχει νὰ εἶναι σὲ μεγαλύτερον βαθμὸ ἡ δυάδα *ἐπὶ τῶν φθαρτῶν δυάδων καὶ τῶν* [μαθηματικῶν], *πολλῶν μέν, ἀΐδιων δὲ – ἓν καὶ ταυτόν*, παρ' ὅσον ἀνάμεσα στὴν ἰδεώδη δυάδα καὶ σὲ κάποια φθαρτὴ δυάδα; Ἂν ὅμως δὲν ὑπάρχει ταυτότης εἴδους μεταξὺ *τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν μετεχόντων*, τότε μόνον ὁμωνυμία θὰ ὑπάρξη, καὶ θὰ ἦταν τὸ ἴδιο σὰν κάποιος νὰ ὀνόμαζε ἄνθρωπο τὸν Καλλία κι' ἕνα κομμάτι ξύλο, χωρὶς νάχει ὑπ' ὄψη του καμμιὰ κοινὴ σχέση ἀναμεταξύ τους.

Ἡ μεγίστη ἀπορία ἀπὸ ὅλες εἶναι, τί τέλος πάντων ὠφελοῦν οἱ Ἰδέες τὰ αἰσθητά, εἴτε γιὰ αἰώνια αἰσθητὰ[96] πρόκειται εἴτε γιὰ ὅσα γίνονται καὶ φθείρονται [ἀφανίζονται]. Γιατί δὲν αἰτιολογοῦν καμμιά, οὔτε κίνηση οὔτε μεταβολή τους. Ἀλλὰ ἀκόμα δὲν βοηθοῦν σὲ τίποτε, οὔτε γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῶν ὑπολοίπων πραγμάτων –γιατί δὲν εἶναι οὐσία τους, ἀλλοιῶς θὰ ἦταν μέσα σὲ αὐτά– οὔτε γιὰ τὸ εἶναι τους, γιὰ τὴν ἐξήγηση δηλαδὴ τῆς ὑπάρξεώς τους, ἀφοῦ βέβαια δὲν ὑπάρχουν μέσα στὰ συμμετέχοντα. Γιατί βέβαια μὲ ἕναν τέτοιον τρόπο, ἂν δηλαδὴ ἐνυπῆρχαν, θὰ μποροῦσαν ἴσως νὰ φανοῦν αἴτια τῶν ὄντων, μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὸ λευκὸ εἶναι αἴτιο τῆς λευκότητος στὸ λευκὸ ὂν μπαίνοντας στὴν σύνθεσή του. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, ποὺ πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ἔπειτα ὁ Εὔδοξος καὶ κάποιοι ἄλλοι προβάλλανε, δὲν εἶναι καθόλου σταθερό. Γιατί μὲ εὐκολία μπορεῖ κανεὶς χτυπώντας αὐτὴ τὴν δοξασία νὰ βγάλη ἀκολουθίες ποὺ θἄφερναν σὲ ἀδύνατα ἀποτελέσματα τὴν βάση.

Οὔτε ἐξ ἄλλου μποροῦν τὰ ἄλλα πράγματα νὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς Ἰδέες, *κατ' οὐδένα τρόπον* ποὺ συνήθως ἐννοῦμε αὐτὴ τὴν ἔκφραση[97]. Ὅσον ἀφορᾶ στὸ νὰ λέμε ὅτι οἱ Ἰδέες εἶναι πρότυπα (*παραδείγματα*), καὶ ὅτι τὰ ἄλλα πράγματα συμμετέχουν σὲ αὐτές, αὐτὰ εἶναι κενολογίες καὶ ποιητικὲς μεταφορές. Ποῦ ἄραγε ἐργάζονται, ἔχοντας τὰ μάτια καρφω-

τὸ ἐργαζόμενον πρὸς τὰς ἰδέας ἀποβλέπον; ἐνδέχεταί τε καὶ εἶναι καὶ γίγνεσθαι ὅμοιον ὁτιοῦν καὶ μὴ εἰκαζόμενον πρὸς ἐκεῖνο, ὥστε καὶ ὄντος Σωκράτους καὶ μὴ ὄντος γένοιτ' ἂν οἷος Σωκράτης· ὁμοίως δὲ δῆλον ὅτι κἂν εἰ ἦν ὁ Σωκράτης ἀΐδιος. ἔσται τε πλείω παραδείγματα τοῦ αὐτοῦ, ὥστε καὶ εἴδη, οἷον τοῦ ἀνθρώπου τὸ ζῷον καὶ τὸ δίπουν. ἅμα δὲ καὶ τὸ αὐτοάνθρωπος. ἔτι οὐ μόνον τῶν αἰσθητῶν παραδείγματα τὰ εἴδη ἀλλὰ καὶ αὐτῶν, οἷον τὸ γένος, ὡς γένος εἰδῶν· ὥστε τὸ αὐτὸ ἔσται παράδειγμα καὶ εἰκών. ἔτι δόξειεν ἂν ἀδύνατον εἶναι χωρὶς τὴν οὐσίαν καὶ οὗ 991b **ἡ οὐσία· ὥστε πῶς ἂν αἱ ἰδέαι οὐσίαι τῶν πραγμάτων οὖσαι χωρὶς εἶεν; ἐν δὲ τῷ Φαίδωνι οὕτω λέγεται, ὡς καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίγνεσθαι αἴτια τὰ εἴδη ἐστίν· καίτοι τῶν εἰδῶν ὄντων ὅμως οὐ γίγνεται τὰ μετέχοντα ἂν μὴ ᾖ τὸ κινῆσον, καὶ πολλὰ γίγνεται ἕτερα, οἷον οἰκία καὶ δακτύλιος, ὧν οὔ**

98. Οἱ Ἰδέες: αὐτοζῶον, αὐτοδίπουν.

99. Δηλαδὴ ὄχι ὡς γένος ὑλικῶν πραγμάτων ἀλλὰ καθαρό.

100. Θὰ ὑπάρξη καὶ Ἰδέα τῆς Ἰδέας καὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα θἆναι καὶ «παράδειγμα» καὶ εἰκόνα. Τὸ αὐτοζῶο θἆναι πρότυπο τοῦ αὐτοανθρώπου, ποὺ μὲ τὴν σειρά του θἆναι πρότυπο τοῦ αἰσθητοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ταυτοχρόνως θἆναι ἡ εἰκόνα τοῦ αὐτοζώου.

101. Ἐμεῖς οἱ Πλατωνικοί. Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα ἂν πραγματικὰ ὁ Πλάτων ἀρνιόταν τὴν ὕπαρξη Ἰδεῶν γιὰ τὰ «τεχνητά». Οἱ γνῶμες τῶν μελετητῶν εἶναι διχασμένες ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Στὸν *Κρατύλο* καὶ στὴν *Πολιτεία*, ὁ Πλάτων

μένα στὶς Ἰδέες σὰν πρότυπα; Γιατί μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ νὰ γίνεται κάποιο ὂν ὅμοιο μὲ ἕνα ἄλλο, χωρὶς ὡστόσο νὰ εἶναι καὶ ἀντίτυπο ἐκείνου τοῦ ἄλλου. Ἔτσι, κι' ἂν ὑπάρχει κι' ἂν δὲν ὑπάρχει Σωκράτης, μπορεῖ νὰ γίνη ἕνας ἄνθρωπος σάν τὸν Σωκράτη. Προφανῶς τὸ ἴδιο θὰ συνέβαινε καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ὁ Σωκράτης θὰ ἦταν αἰώνιος.

Παραπέρα, θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν γιὰ τὸ ἴδιο ὄν, περισσότερα πρότυπα καί, κατὰ συνέπειαν, καὶ περισσότερες Ἰδέες τοῦ ἐν λόγῳ ὄντος. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο π.χ. τὸ ζῶο τὸ δίποδο,[98] συγχρόνως δὲ καὶ ὁ Αὐτοάνθρωπος. Ἀκόμη οἱ Ἰδέες εἶναι παραδειγματικὰ πρότυπα, ὄχι μόνον τῶν αἰσθητῶν ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν Ἰδεῶν, τὸ γένος π.χ. ὡς γένος[99] θὰ εἶναι τὸ πρότυπο τῶν εἰδῶν ποὺ περιέχονται στὸ γένος. *Ὥστε τὸ αὐτὸ ἔσται παράδειγμα καὶ εἰκών*[100].

991β Ἀκόμη μπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφθῆ ὅτι εἶναι ἀδύνατο νἆναι χωρισμένη ἡ οὐσία ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου αὐτὴ εἶναι οὐσία. Πῶς λοιπὸν οἱ ἰδέες ποὺ εἶναι οὐσίες τῶν πραγμάτων θἆταν χωρισμένες ἀπὸ τὰ πράγματα; Στὸν *Φαίδωνα* ὅμως ὑπάρχει μιὰ τέτοια διατύπωση, ὅτι *καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίγνεσθαι αἴτια τὰ εἴδη ἐστὶν* [οἱ Ἰδέες]. Ὡστόσο, ἔστω κι' ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουν οἱ Ἰδέες, τὰ συμμετέχοντα σὲ αὐτὲς ὄντα, δὲν γεννιοῦνται χωρὶς τὴν ἐπέμβαση τοῦ κινητικοῦ αἰτίου. Ἐπὶ πλέον πολλὰ ἄλλα πράγματα παράγονται, ἕνα σπίτι π.χ. ἢ ἕνα δαχτυλίδι, γιὰ τὰ ὁποῖα λέμε[101] ὅτι δὲν

λέει καθαρὰ γιὰ Ἰδέες τῆς τραπέζης καὶ τῆς κλίνης, ὁ δὲ Ross ὑποστηρίζει ὅτι οἱ Ἰδέες τῶν «τεχνητῶν» εἶναι ἐπιβεβλημένες ἀπὸ τὴν λογικὴ τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος. Ἡ ἄρνησις αὐτῶν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ στοὺς ὀπαδούς του κι' ὄχι στὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα. Οἱ περισσότεροι μελετηταὶ φρονοῦν ὅτι ὁ Πλάτων στὰ στερνά του χρόνια ἀπέρριψε τὶς Ἰδέες τῶν «τεχνητῶν». Τέλος ὁ Zeller κι' ὁ Robin ἔχουν τὴν γνώμη ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρερμήνευσε τὸ σύστημα τοῦ δασκάλου του.

φαμεν εἴδη εἶναι· ὥστε δῆλον ὅτι ἐνδέχεται καὶ τἆλλα καὶ εἶναι καὶ γίγνεσθαι διὰ τοιαύτας αἰτίας οἵας καὶ τὰ ῥηθέντα νῦν.—ἔτι εἴπερ εἰσὶν ἀριθμοὶ τὰ εἴδη, πῶς αἴτιοι ἔσονται; πότερον ὅτι ἕτεροι ἀριθμοί εἰσι τὰ ὄντα, οἷον ὁδὶ μὲν ⟨ὁ⟩ ἀριθμὸς ἄνθρωπος ὁδὶ δὲ Σωκράτης ὁδὶ δὲ Καλλίας; τί οὖν ἐκεῖνοι τούτοις αἴτιοί εἰσιν; οὐδὲ γὰρ εἰ οἱ μὲν ἀΐδιοι οἱ δὲ μή, οὐδὲν διοίσει. εἰ δ' ὅτι λόγοι ἀριθμῶν τἀνταῦθα, οἷον ἡ συμφωνία, δῆλον ὅτι ἐστὶν ἕν γέ τι ὧν εἰσὶ λόγοι. εἰ δή τι τοῦτο, ἡ ὕλη, φανερὸν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ λόγοι τινὲς ἔσονται ἑτέρου πρὸς ἕτερον. λέγω δ' οἷον, εἰ ἔστιν ὁ Καλλίας λόγος ἐν ἀριθμοῖς πυρὸς καὶ γῆς καὶ ὕδατος καὶ ἀέρος, [καὶ] ἄλλων τινῶν ὑποκειμένων ἔσται καὶ ἡ ἰδέα ἀριθμός· καὶ αὐτοάνθρωπος, εἴτ' ἀριθμός τις ὢν εἴτε μή, ὅμως ἔσται λόγος ἐν ἀριθμοῖς τινῶν καὶ οὐκ ἀριθμός, οὐδ' ἔσται τις ⟨ἰδέα⟩ διὰ ταῦτα

102. Μετὰ τὴν κριτικὴ τῆς καθαυτὸ θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, ὁ Ἀρ. περνάει στὴν ἐξέταση τῆς τελευταίας μορφῆς τῆς θεωρίας, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἰδέες εἶναι ἀριθμοί. Ἡ μεταμαθηματικὴ αὐτή, ποὺ εἶναι κυρίως ἡ θεωρία τῶν ἀμέσων μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, θὰ ἀποτελέσῃ ἀποκλειστικὰ σχεδὸν τὸ ἀντικείμενο τῶν βιβλίων Μ καὶ Ν, ποὺ θἆναι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

103. Μεταξὺ τῶν τεσσάρων στοιχείων ποὺ τὰ συνθέτουν (βλ. *Τίμαιος*, 73, b, c).

104. Ἢ, γενικώτερα, ἕνα ὑπόστρωμα.

105. Ὅλο αὐτὸ τὸ χωρίο εἶναι πολὺ δύσκολο, καὶ τὸ νόημά του ἀμφισβητούμενο. Ὡστόσο ἡ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους φαίνεται καθαρή. Πάει νὰ ἀποκαταστήσῃ ὅτι ἡ ποιοτικὴ σύστασις τῆς Ἰδέας, ποὺ ὅπως ξέρομε εἶναι ἕνα μίγμα (βλ. κεφ. 6, 987 b), πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ σὲ μιὰ ποσοτικὴ σχέση. Ἂν οἱ ἰδεατοὶ ἀριθμοὶ

ἔχουν Ἰδέες. *Ὥστε δῆλον ὅτι ἐνδέχεται καὶ τἆλλα καὶ εἶναι* [καὶ νὰ εἶναι] *καὶ γίγνεσθαι διὰ τοιαύτας αἰτίας, οἵας καὶ τὰ ῥηθέντα νῦν.*

Ἔπειτα, ἂν οἱ Ἰδέες εἶναι ἀριθμοί, πῶς μποροῦν νἆναι αἴτια; Θὰ εἶναι τάχα αἴτια γιὰ τὸ λόγο ὅτι καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα εἶναι ξεχωριστὸς ἀριθμός, π.χ. αὐτὸς δὰ ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἄνθρωπος, αὐτὸς δὰ ὁ Σωκράτης, αὐτὸς δὰ ὁ Καλλίας; Γιὰ ποιὸν λοιπὸν λόγο *ἐκεῖνοι*, οἱ ἀντίστοιχοι δηλαδὴ ἰδεώδεις ἀριθμοί[102], θὰ εἶναι αἴτια σὲ τούτους, δηλαδὴ στοὺς ἀριθμοὺς τῶν πραγμάτων;

Γιατί τίποτε δὲν κερδίζομε, ἔστω κι' ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ἐκεῖνοι εἶναι αἰώνιοι, τοῦτοι ὄχι. Ἂν, πάλι, ἡ αἰτία βρίσκεται στὸ ὅτι τὰ ἐγκόσμια πράγματα εἶναι ἀριθμητικὲς σχέσεις[103] (*λόγοι ἀριθμῶν*), μιὰ μουσικὴ ἁρμονία π.χ. – εἶναι φανερὸ ὅτι τοὐλάχιστον ὑπάρχει κάποιο πρᾶγμα τοῦ ὁποίου εἶναι σχέσεις. Ἂν δὰ αὐτὸ τὸ κάποιο πράγμα, δηλαδὴ ἡ ὕλη[104], εἶναι κάτι καθορισμένο, προφανῶς καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἰδεώδεις ἀριθμοὶ θἆναι σχέσεις ἑνὸς πράγματος πρὸς ἄλλο.

Φέρνω ἕνα παράδειγμα: Ἂν ὁ Καλλίας εἶναι μιὰ ἀριθμητικὴ σχέσις *πυρὸς καὶ γῆς καὶ ὕδατος καὶ ἀέρος* θἆναι κι' ἡ ἰδέα μιὰ ἀριθμητικὴ σχέσις μερικῶν ἄλλων ὑποστρωμάτων, ὁ δὲ αὐτοάνθρωπος, εἴτε εἶναι εἴτε δὲν εἶναι κάποιος ἰδεώδης ἀριθμός, θὰ εἶναι μιὰ ἀριθμητικὴ σχέσις μερικῶν στοιχείων καὶ ὄχι καθαυτὸ ἀριθμός, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο, δὲ θὰ ὑπάρξῃ πιὰ διόλου κανένας ἀριθμὸς[105].

εἶναι σχέσεις (ὅπως «μιὰ συμφωνία» ποὺ βέβαια δὲν εἶναι ἀριθμὸς ἀλλὰ σχέσις), τότε χάνουν τὴν οὐσιαστικότητά τους, παύουν νὰ εἶναι ἀριθμοὶ simpliciter καὶ absolute, ἀφοῦ πρέπει νὰ θεμελιώνονται ἀπάνω σὲ ἕνα ὑποκείμενο. Αὐτὸ εἶναι ἡ καταστροφὴ τοῦ ἰδεατοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κατὰ συνέπειαν ποὺ εἶναι τὸ ἀντίτυπό του. Πάντως, κατ' ἀκολουθίαν, οἱ ἰδεατοὶ ἀριθμοὶ δὲν εἶναι αἴτια, εἴτε εἶναι καθαυτὸ ἀριθμοὶ εἴτε ἁπλὲς σχέσεις.

ἀριθμός. ἔτι ἐκ πολλῶν ἀριθμῶν εἷς ἀριθμὸς γίγνεται, ἐξ εἰδῶν δὲ ἓν εἶδος πῶς; εἰ δὲ μὴ ἐξ αὐτῶν ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀριθμῷ, οἷον ἐν τῇ μυριάδι, πῶς ἔχουσιν αἱ μονάδες; εἴτε γὰρ ὁμοειδεῖς, πολλὰ συμβήσεται ἄτοπα, εἴτε μὴ ὁμοειδεῖς, μήτε [αἱ] αὐταὶ ἀλλήλαις μήτε αἱ ἄλλαι πᾶσαι πάσαις· τίνι γὰρ διοίσουσιν ἀπαθεῖς οὖσαι; οὔτε γὰρ εὔλογα ταῦτα οὔτε ὁμολογούμενα τῇ νοήσει. ἔτι δ' ἀναγκαῖον ἕτερον γένος ἀριθμοῦ κατασκευάζειν περὶ ὃ ἡ ἀριθμητική, καὶ πάντα τὰ μεταξὺ λεγόμενα ὑπό τινων, ἃ πῶς ἢ ἐκ τίνων ἐστὶν ἀρχῶν; ἢ διὰ τί μεταξὺ τῶν δεῦρό τ' ἔσται καὶ αὐτῶν; ἔτι αἱ μονάδες αἱ ἐν τῇ δυάδι ἑκατέρα ἔκ τινος προτέρας δυάδος· καίτοι ἀδύνατον. ἔτι διὰ τί ἓν ὁ ἀριθμὸς **992** ***συλλαμβανόμενος; ἔτι δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις, εἴπερ εἰσὶν αἱ μονάδες διάφοροι, ἐχρῆν οὕτω λέγειν ὥσπερ καὶ ὅσοι τὰ στοιχεῖα τέτταρα ἢ δύο λέγουσιν· καὶ γὰρ τούτων ἕκαστος οὐ τὸ κοινὸν λέγει στοιχεῖον, οἷον τὸ σῶμα, ἀλλὰ πῦρ καὶ γῆν,***

106. Ὁ ἰδεώδης ἀριθμὸς εἶναι μιὰ ἑνιαία ἀτομικότης, ἐντελῶς διακεκριμένη ἀπὸ τὸν μαθηματικὸν ἀριθμό, καὶ ἡ ὁποία δὲ μπορεῖ, ὅπως αὐτός, νὰ ἀποτελεσθῆ μὲ προσθήκη ἄλλων ἀριθμῶν. Ὁ ἀριθμὸς 7 π.χ. ἐξηγεῖ ὁ Ἀλέξ. (110, 5-11) ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ 3+4, ἐνῶ ἡ Ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκείνη τοῦ σκύλου βαλμένες μαζὶ δὲ μποροῦν νὰ σχηματίσουν μιὰ ἑνιαία Ἰδέα.

Ἐπὶ πλέον, *ἐκ πολλῶν ἀριθμῶν εἷς ἀριθμὸς γίγνεται*, ἀπὸ πολλὲς ὅμως Ἰδέες πῶς μπορεῖ νὰ βγῆ μιὰ καὶ μόνη Ἰδέα;[106] Θὰ ποῦν ὅτι βγαίνει, ὄχι ἀπὸ τὸν ἀριθμό, ἀλλὰ ἀπὸ ὅσα εἶναι μέσα στὸν ἀριθμό, ὅπως π.χ. εἶναι μέσα στὴν μυριάδα οἱ μονάδες; Τότε, ποιὰ θὰ εἶναι ἡ φύσις αὐτῶν τῶν μονάδων; Γιατί πολλὰ ἄτοπα (πολλὲς ἀσυναρτησίες) θὰ προκύψουν, εἴτε ὁμοειδεῖς εἶναι, εἴτε μὴ ὁμοειδεῖς, οὔτε ἂν τοῦ ἴδιου ἀριθμοῦ ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη εἶναι, οὔτε ἂν τῶν διαφορετικῶν ἀριθμῶν οἱ μονάδες ὅλες εἶναι διαφορετικὲς ἀναμεταξύ τους. Γιατί κατὰ τί θὰ μπορέσουν νὰ διαφέρουν, ἀφοῦ δὲν ἔχουν ἰδιότητες; (*ἀπαθεῖς οὖσαι*). Αὐτὰ βέβαια, οὔτε πιθανὰ εἶναι οὔτε μποροῦν νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε τὶς μονάδες. Ἀκόμη, ἂν οἱ μονάδες εἶναι εἰδολογικὰ ξέχωρες, θὰ εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ φκιάσουμε ἕνα ἄλλο εἶδος ἀριθμῶν, ποὺ θἆναι ἀντικείμενο τῆς ἀριθμητικῆς καὶ θὰ ἀποτελεῖ ὅλες ἐκεῖνες τὶς πραγματικότητες ποὺ μερικοὶ φιλόσοφοι τὶς λένε *μεταξύ*. Αὐτὰ ὅμως τὰ *μεταξύ* κατὰ ποιὸν τρόπο ὑπάρχουν καὶ ἀπὸ ποιὲς ἀρχὲς προέρχονται[107]; Ἢ, γιατί πρέπει νὰ ὑπάρχουν *μεταξύ* [ἐνδιάμεσα] ἀνάμεσα στὸν αἰσθητὸ κόσμο καὶ στὶς Ἰδέες; Ἀκόμη καθεμιὰ ἀπὸ τὶς μονάδες ποὺ εἶναι μέσα στὴν δυάδα θὰ προέλθη ἀπὸ μιὰ προηγούμενη δυάδα – πρᾶγμα ἀδύνατο.

992a Ἀκόμη, τί εἶναι κεῖνο ποὺ δένει σὲ ἑνότητα τὸν ἰδεώδη ἀριθμὸ ἀποτελούμενον ἀπὸ μονάδες; Ἀλλὰ δὲν τελειώσαμε. Ἂν οἱ μονάδες εἶναι διαφορετικὲς ἀναμεταξύ τους, θἄπρεπε νὰ μιλᾶνε ὅπως ἐκεῖνοι [οἱ φυσικοί] ποὺ παραδέχονται δυὸ ἢ τέσσερα στοιχεῖα ἐννοώντας ὅμως ὅλοι τους ὄχι ἕνα κοινὸ στοιχεῖο, τὸ σῶμα γενικὰ παραδείγματος χάριν,

107. Ἀφοῦ δὲν προέρχονται ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀρχές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχονται οἱ Ἰδέες καὶ ὁ ἰδεώδης ἀριθμὸς (Ἀλέξ. 113, 10).

εἴτ᾽ ἔστι τι κοινόν, τὸ σῶμα, εἴτε μή. νῦν δὲ λέγεται ὡς ὄντος τοῦ ἑνὸς ὥσπερ πυρὸς ἢ ὕδατος ὁμοιομεροῦς· εἰ δ᾽ οὕτως, οὐκ ἔσονται οὐσίαι οἱ ἀριθμοί, ἀλλὰ δῆλον ὅτι, εἴπερ ἐστί τι ἓν αὐτὸ καὶ τοῦτό ἐστιν ἀρχή, πλεοναχῶς λέγεται τὸ ἕν· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον.—βουλόμενοι δὲ τὰς οὐσίας ἀνάγειν εἰς τὰς ἀρχὰς μήκη μὲν τίθεμεν ἐκ βραχέος καὶ μακροῦ, ἔκ τινος μικροῦ καὶ μεγάλου, καὶ ἐπίπεδον ἐκ πλατέος καὶ στενοῦ, σῶμα δ᾽ ἐκ βαθέος καὶ ταπεινοῦ. καίτοι πῶς ἕξει ἢ τὸ ἐπίπεδον γραμμὴν ἢ τὸ στερεὸν γραμμὴν καὶ ἐπίπεδον; ἄλλο γὰρ γένος τὸ πλατὺ καὶ στενὸν καὶ βαθὺ καὶ ταπεινόν· ὥσπερ οὖν οὐδ᾽ ἀριθμὸς ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς, ὅτι τὸ πολὺ καὶ ὀλίγον ἕτερον τούτων, δῆλον ὅτι οὐδ᾽ ἄλλο οὐθὲν τῶν ἄνω ὑπάρξει τοῖς κάτω. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ γένος τὸ πλατὺ τοῦ βαθέος· ἦν γὰρ ἂν ἐπίπεδόν τι τὸ σῶμα. ἔτι αἱ στιγμαὶ ἐκ τίνος ἐνυπάρξουσιν; τούτῳ μὲν οὖν τῷ γένει καὶ διεμάχετο

108. Κάποιο πρᾶγμα κοινό, διακεκριμένο ἀπὸ τὰ σώματα. Δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη κοινὸ σῶμα (πρβλ. *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, Α, 5, 320, b). Ἡ πρώτη ὕλη διαφοροποιεῖται πάντοτε ἀπὸ τὴν ἕνωση τῶν πρώτων ἐναντιοτήτων καὶ ἔτσι πραγματοποιεῖται τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ τέσσερα στοιχεῖα.

109. Τὸ πολὺ καὶ τὸ λίγο, εἶδος τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ – εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀριθμοῦ (Ἀλέξ. 118, 1).

110. Οἱ στιγμὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν γραμμή, ἂν καὶ βρίσκονται μέσα σὲ αὐτή, εἶναι διαφορετικῆς ἀπὸ αὐτὴ φύσεως. Σὲ ποιὲς λοιπὸν ἀρχὲς θὰ πρέπει νὰ τὶς ἀναγάγουμε; Καὶ πῶς νὰ τὶς ἀναγάγουμε στὸ μεγάλο καὶ στὸ μικρό; Πῶς θὰ εἶναι μέσα στὸ μῆκος; (Πρβλ. Ἀλέξ. 119, 14 κ.κ.). Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς (ἀπὸ τὴν Ἀφροδισιάδα τῆς Καρίας) ἐδίδαξε περιπατητικὴ φιλοσοφία στὴν Ἀθήνα ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου, μεταξὺ 198 καὶ 221 μ.Χ. Περίφημος ὑπομνηματιστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ «κατ᾽ ἐξοχὴν ἐξηγητής», ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους «δεύτερος Ἀριστοτέλης». Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὑπομνήματά του στὸν Ἀριστοτέλη σώθηκαν καὶ δικά του ἔργα, στὰ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία καὶ νὰ τὴν δικαιολογήσῃ ἀπέναντι στὰ ἀντίθετα δόγματα ἄλλων σχολῶν, ἰδιαίτερα τῆς Στοᾶς – τῶν Στωϊκῶν. Βάσις τῶν δοξασιῶν του, οἱ ὁποῖες παρεκκλίνουν σημαντικὰ ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶναι ἕνας νομιναλισμός, μιὰ ὀνοματοκρατία, ποὺ θυμίζει τὸν φυσικὸ Στράτωνα. Οἱ φυσικὲς ἔννοιες, ὑποστηρίζει ὁ Ἀλέξανδρος, εἶναι ἁπλᾶ ὀνόματα: ὑπάρχουν μόνον στὴν σκέψη μας. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὰ μεμονωμένα πράγματα, post rem κι᾽ ὄχι ante rem, ὅπως ἐδίδασκε ὁ Πλάτων. Στοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ ὀνοματοκρατία μεταβάλλεται σὲ αἰσθησιοκρατία καὶ ἐμπειριοκρατία.

ἀλλὰ τὸ πῦρ ἢ τὴν γῆ εἴτε εἶναι εἴτε δὲν εἶναι τὸ σῶμα κάποιο κοινὸ πρᾶγμα[108]. Τώρα ὅμως μιλοῦν οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀριθμολογίας [οἱ Πλατωνικοί] σὰν νὰ εἶναι τὸ καθαυτὸ Ἕνα, ἕνα εἶδος ὁμοιομεροῦς στοιχείου, ἀπαράλλακτα ὅπως τὸ πῦρ ἢ τὸ νερό. Ἂν ἔτσι εἶναι τὰ πράγματα, δὲν θἆναι οὐσίες οἱ ἀριθμοί. Ἀντίθετα, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἂν ὑπάρχει κάποιο Ἕνα καθαυτό, καὶ εἶναι ἀρχὴ (τὸ Ἕνα) θἄχει πολλὲς σημασίες. Διαφορετικὰ νὰ εἶναι τὰ πράγματα εἶναι ἀδύνατο.

Πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἀναγάγουμε τὶς *οὐσίες* [τὰ ὄντα] στὶς ἀρχές μας [ἐμεῖς οἱ Πλατωνικοί], παράγομε τὰ μήκη ἀπὸ τὸ βραχὺ καὶ τὸ μακρύ, δηλαδὴ ἀπὸ ἕνα εἶδος τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ μεγάλου, τὸ ἐπίπεδο [τὴν ἐπιφάνεια] ἀπὸ τὸ πλατὺ καὶ τὸ στενό, τὸ δὲ σῶμα ἀπὸ τὸ ψηλὸ καὶ χαμηλό. Πῶς ὅμως θὰ μπορέσῃ νὰ συμπεριλάβῃ τὸ ἐπίπεδο τὴν γραμμὴ ἢ τὸ στερεὸ τὴν γραμμὴ καὶ τὸ ἐπίπεδο; Γιατί διαφορετικοῦ γένους εἶναι τὸ πλατὺ καὶ τὸ στενὸ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, καὶ τὸ ψηλὸ καὶ τὸ χαμηλὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅπως λοιπὸν ὁ ἀριθμὸς δὲν περιέχεται μέσα στὰ γεωμερικὰ μεγέθη, γιατὶ τὸ πολὺ καὶ τὸ λίγο διαφέρουν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῶν μεγεθῶν[109], ἔτσι ἐπίσης εἶναι φανερὸ ὅτι, ἀπὸ αὐτὰ τὰ διαφορετικὰ μεγέθη ἐκεῖνα ποὺ λογικὰ εἶναι προγενέστερα, δὲν θὰ περιέχονται στὰ κατώτερα μεγέθη. Οὔτε μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ χαμηλὸ ἀνήκει στὸ γένος τοῦ πλατιοῦ, γιατί τότε τὸ σῶμα θἆταν ἕνας εἶδος ἐπιπέδου.

Ἀκόμη, οἱ στιγμὲς ποὺ περιέχονται στὴν γραμμὴ ἀπὸ ποῦ θὰ προέλθουν;[110] Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων πολεμοῦσε αὐτὸ τὸ γένος

Πλάτων ὡς ὄντι γεωμετρικῷ δόγματι, ἀλλ' ἐκάλει ἀρχὴν γραμμῆς—τοῦτο δὲ πολλάκις ἐτίθει—τὰς ἀτόμους γραμμάς. καίτοι ἀνάγκη τούτων εἶναί τι πέρας· ὥστ' ἐξ οὗ λόγου γραμμὴ ἔστι, καὶ στιγμὴ ἔστιν.—ὅλως δὲ ζητούσης τῆς σοφίας περὶ τῶν φανερῶν τὸ αἴτιον, τοῦτο μὲν εἰάκαμεν (οὐθὲν γὰρ λέγομεν περὶ τῆς αἰτίας ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς), τὴν δ' οὐσίαν οἰόμενοι λέγειν αὐτῶν ἑτέρας μὲν οὐσίας εἶναί φαμεν, ὅπως δ' ἐκεῖναι τούτων οὐσίαι, διὰ κενῆς λέγομεν· τὸ γὰρ μετέχειν, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴπομεν, οὐθέν ἐστιν. οὐδὲ δὴ ὅπερ ταῖς ἐπιστήμαις ὁρῶμεν ὂν αἴτιον, δι' ὃ καὶ πᾶς νοῦς καὶ πᾶσα φύσις ποιεῖ, οὐδὲ ταύτης τῆς αἰτίας, ἥν φαμεν εἶναι μίαν τῶν ἀρχῶν, οὐθὲν ἅπτεται τὰ εἴδη, ἀλλὰ γέγονε τὰ μαθήματα τοῖς νῦν ἡ φιλοσοφία, φασκόντων ἄλλων χάριν
992b *αὐτὰ δεῖν πραγματεύεσθαι. ἔτι δὲ τὴν ὑποκειμένην οὐσίαν ὡς ὕλην μαθηματικωτέραν ἄν τις ὑπολάβοι, καὶ μᾶλλον κατηγορεῖσθαι καὶ διαφορὰν εἶναι τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὕλης*

111. Ἐμεῖς, οἱ Πλατωνικοί.

112. Ὁ Bonitz, *Index aristotelicus*, 123, ὁμολογεῖ ὅτι δὲν τὸ καταλαβαίνει αὐτὸ τὸ σημεῖο, καὶ παραπέμπει στὸ Ζ΄ 6, 1031b. Πρβλ. καὶ Ross, 1 208.

113. Ἐξετάζεται ἡ ὑλικὴ αἰτία τῶν Πλατωνικῶν. Ἡ δυάδα τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ εἶναι περισσότερο μαθηματικὴ παρὰ φυσική. Ἡ σύστασις τοῦ Σύμπαντος ἀπὸ τριγωνικὲς ἐπιφάνειες, ὅπως περιγράφεται στὸν *Τίμαιο* τοῦ Πλάτω-

(τὴν ἔννοια τῆς στιγμῆς) μὲ τὴν σκέψη ὅτι δὲν ἦταν παρὰ ἕνα γεωμετρικὸ δόγμα, ὅμως τὴν ἀποκαλοῦσε ἀρχὴ τῆς γραμμῆς, καὶ χρησιμοποιοῦσε μάλιστα συχνὰ τὴν ἔκφραση: ἄτομες (ἀδιαίρετες) γραμμές. Ὡστόσο εἶναι ἀνάγκη, αὐτὲς οἱ ἄκοφτες γραμμὲς νἄχουν ἕνα ὅριο, ἕνα *πέρας*. Γι' αὐτὸ ὁ λόγος ποὺ μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχτοῦμε τὴν γραμμή, μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχτοῦμε καὶ τὴν στιγμή.

Ἐνῶ, γενικά, ἡ φιλοσοφία ἐπιδιώκει νὰ βρῆ τὸ αἴτιο [τὸ κινητικὸ αἴτιο] τῶν φαινομένων, αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἀφήνομε κατὰ μέρος[111], ἀφοῦ δὲ λέμε τίποτε *περὶ τῆς αἰτίας ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς* καί, μὲ τὴν σκέψη νὰ ἐξηγήσουμε τὴν οὐσία τῶν αἰσθητῶν ὄντων, μιλοῦμε γιὰ τὴν ὕπαρξη ἄλλου εἴδους οὐσιῶν – τῶν Ἰδεῶν. Κατὰ ποιὸν τρόπο ὅμως, αὐτὲς οἱ καινούργιες οὐσίες εἶναι οὐσίες τῶν φανερῶν – γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, κούφια λόγια λέμε. Γιατί *τὸ μετέχειν, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴπομεν, οὐδέν ἐστιν*. Οὔτε δά, αὐτὸ ποὺ ὁλοφάνερα εἶναι αἴτιο [τὸ τελικὸ αἴτιο] γιὰ νὰ συγκροτοῦνται ὅλες οἱ ἐπιστῆμες[112], καὶ χάριν τοῦ ὁποίου κάθε νοῦς καὶ κάθε φύσις ἐνεργεῖ, οὔτε αὐτὴ τὴν αἰτία ποὺ λέμε ὅτι εἶναι μία ἀπὸ τὶς ἀρχές, καθόλου δὲν ἀγγίζουν οἱ Ἰδέες. Ἀλλὰ γιὰ τοὺς σημερινοὺς φιλόσοφους [γιὰ τὸν Ξενοκράτη π.χ.] φιλοσοφία ἔχουν καταντήσει νἆναι τὰ μαθηματικά, ἂν καὶ λένε ὅτι *τῶν ἄλλων* [μαθήσεων] *χάριν αὐτὰ δεῖν πραγματεύεσθαι.*

992β Ἐπὶ πλέον, καὶ τὴν οὐσία ποὺ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι βάζουν γιὰ ὑλικὴ προϋπόθεση, μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν πάρη πὼς ἔχει ἀπόχρωση περισσότερο μαθηματικὴ[113] καὶ ὅτι εἶναι κατηγορούμενο μᾶλλον καὶ διαφορισμὸς τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὕλης παρὰ ἡ ἴδια ἡ ὕλη. Τέτοια ὑλικὴ ἀρχή τους λένε π.χ. τὸ

νος, εἶναι ἀρκετὴ ὑπογράμμιση τῶν μαθηματικῶν ὑπερβολῶν ποὺ καταγγέλονται ἐδῶ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη.

ἢ ὕλην, οἷον τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν, ὥσπερ καὶ οἱ φυσιολόγοι φασὶ τὸ μανὸν καὶ τὸ πυκνόν, πρώτας τοῦ ὑποκειμένου φάσκοντες εἶναι διαφορὰς ταύτας· ταῦτα γάρ ἐστιν ὑπεροχή τις καὶ ἔλλειψις. περί τε κινήσεως, εἰ μὲν ἔσται ταῦτα κίνησις, δῆλον ὅτι κινήσεται τὰ εἴδη· εἰ δὲ μή, πόθεν ἦλθεν; ὅλη γὰρ ἡ περὶ φύσεως ἀνῄρηται σκέψις. ὅ τε δοκεῖ ῥᾴδιον εἶναι, τὸ δεῖξαι ὅτι ἓν ἅπαντα, οὐ γίγνεται· τῇ γὰρ ἐκθέσει οὐ γίγνεται πάντα ἓν ἀλλ' αὐτό τι ἕν, ἂν διδῷ τις πάντα· καὶ οὐδὲ τοῦτο, εἰ μὴ γένος δώσει τὸ καθόλου εἶναι· τοῦτο δ' ἐν ἐνίοις ἀδύνατον. οὐθένα δ' ἔχει λόγον οὐδὲ τὰ μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς μήκη τε καὶ ἐπίπεδα καὶ στερεά, οὔτε ὅπως ἔστιν ἢ

114. Ὁ Ἀριστοτέλης κατελόγισε στοὺς Πλατωνικοὺς (Α, 992, a) ὅτι δὲν ἐξηγοῦν τὴν κίνηση. Ἐπαναλαμβάνει ἐδῶ τὴν κριτική του. Οἱ Ἰδέες, σὰν ἀναλλοίωτες, εἶναι αἰτία ἠρεμίας καὶ ἀκινησίας. Ἂς παραδεχτοῦμε μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα, ὅτι τὸ μικρὸ καὶ τὸ μεγάλο ἢ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη εἶναι κινήσεις. Τότε οἱ Ἰδέες ἀποτελούμενες ἀπὸ τὸ μεγάλο καὶ τὸ μικρὸ θἆναι κι' αὐτὲς σὲ κίνηση, πρᾶγμα ἀντίθετο μὲ τὸ ἴδιο τὸ θεμέλιο τῆς θεωρίας τους. Ὅμως καταργουμένης τῆς κινήσεως ὅλη ἡ Φυσικὴ ἐξαφανίζεται.

μεγάλο καὶ τὸ μικρό, ἀπαράλλακτα ὅπως οἱ φυσιολόγοι λένε τὸ ἀραιὸ καὶ τὸ πυκνὸ ὑποστηρίζοντας ὅτι εἶναι οἱ πρῶτες διαφοροποιήσεις τοῦ ὑποστρώματος. Γιατί πραγματικά, αὐτά [τὸ μεγάλο καὶ τὸ μικρό] δὲν εἶναι παρὰ ἕνα εἶδος ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως.

Ὅσον ἀφορᾶ στὴν κίνηση, ἂν θέλουν αὐτά [τὸ μικρὸ καὶ τὸ μεγάλο] νὰ εἶναι κίνησις, εἶναι φανερὸ ὅτι θὰ κινηθοῦν οἱ Ἰδέες. Ἂν ὄχι, ἀπὸ ποῦ ἦρθε ἡ κίνησις; Ἂν εἶναι ἔτσι, ὅλη βέβαια ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν φύση καταστρέφεται[114].

Αὐτὸ ποὺ φαίνεται εὔκολο, εἶναι νὰ ἀποδειχτῆ ὅτι κάθε τί ποὺ ὑπάρχει ἀνάγεται σὲ ἕνα. Καὶ ὅμως, δὲν τὸ κατορθώνουν[115]. Γιατί ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἔκθεση[116] δὲν προκύπτει ὅτι εἶναι τὰ *πάντα ἕν*, ἀλλὰ μόνον ὅτι ὑπάρχει ἕνα κάποιο χωριστὸ Αὐτοένα, ἔστω κι' ἂν κάνη κανεὶς κάθε παραχώρηση. Ἀλλὰ οὔτε καὶ αὐτὸ προκύπτει, παρὰ ἂν παραδεχτῆ κανεὶς ὅτι τὸ καθολικὸ εἶναι γένος. Αὐτὸ ὅμως, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, εἶναι ἀδύνατο.

Οὔτε μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν σχετικὰ μὲ τὶς μεταγενέστερες ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς ἔννοιες[117], δηλαδὴ τὰ μήκη, οἱ ἐπιφά-

115. Ἀφοῦ οἱ Ἰδέες εἶναι ἀριθμοὶ καὶ τὸ Ἕνα ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀριθμοῦ, οἱ πλατωνικοὶ ἐπιχείρησαν νὰ ἀναγάγουν στὴν «ἑνάδα», κάθε τι ποὺ ὑπάρχει. Ἡ μέθοδός τους εἶναι ἡ ἔκθεσις (βλ. κατωτέρω).

116. Ἔκθεσις: Εἶναι ἡ μέθοδος μὲ τὴν ὁποία οἱ πλατωνικοὶ ἀνάγουν τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῶν ὄντων σὲ χωριστὲς οὐσίες. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἔκθεσις εἶναι ἡ λογικὴ ἀφαίρεση. Γιὰ τὴν ἔκθεση, ὁ Ἀλέξ. παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς (124, 11-18): *τοὺς καθ' ἕκαστα ἀνθρώπους προχειριζόμενοι, ἐπεσκόπουν τὴν ἓν ἅπασιν αὐτοῖς ὁμοιότητα, καὶ ταύτην εὑρίσκοντες μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἓν πᾶσιν οὖσαν καθὸ ἄνθρωποι, ἐς ταύτην τὴν ἑνάδα πάντας ἀνῆγον, καὶ τῇ τοῦ ἑνὸς μετοχὴ τοὺς ἀνθρώπους ἔλεγον εἶναι καὶ τὸ ἐν τοῦτο τὸ ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις αὐτοάνθρωπον ἔλεγον. Ὁμοίως πάλιν ἐπὶ ἵππων, κυνῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐποίουν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους πάλιν καὶ τοὺς κύνας καὶ τὰ ἄλλα ζῷα ἐκτιθέμενοι, πάλιν ἐλάμβανον τούτοις τῷ εἶναι ζώοις κατὰ τί ἓν, κλπ.*

117. Τὰ ἰδεώδη μεγέθη.

ἔσται οὔτε τίνα ἔχει δύναμιν· ταῦτα γὰρ οὔτε εἴδη οἷόν τε εἶναι (οὐ γάρ εἰσιν ἀριθμοί) οὔτε τὰ μεταξύ (μαθηματικὰ γὰρ ἐκεῖνα) οὔτε τὰ φθαρτά, ἀλλὰ πάλιν τέταρτον ἄλλο φαίνεται τοῦτό τι γένος. ὅλως τε τὸ τῶν ὄντων ζητεῖν στοιχεῖα μὴ διελόντας, πολλαχῶς λεγομένων, ἀδύνατον εὑρεῖν, ἄλλως τε καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ζητοῦντας ἐξ οἵων ἐστὶ στοιχείων. ἐκ τίνων γὰρ τὸ ποιεῖν ἢ πάσχειν ἢ τὸ εὐθύ, οὐκ ἔστι δήπου λαβεῖν, ἀλλ' εἴπερ, τῶν οὐσιῶν μόνον ἐνδέχεται· ὥστε τὸ τῶν ὄντων ἁπάντων τα στοιχεῖα ἢ ζητεῖν ἢ οἴεσθαι ἔχειν οὐκ ἀληθές. πῶς δ' ἄν τις καὶ μάθοι τὰ τῶν πάντων στοιχεῖα; δῆλον γὰρ ὡς οὐθὲν οἷόν τε προϋπάρχειν γνωρίζοντα πρότερον. ὥσπερ γὰρ τῷ γεωμετρεῖν μανθάνοντι ἄλλα μὲν ἐνδέχεται προειδέναι, ὧν δὲ ἡ ἐπιστήμη καὶ περὶ ὧν μέλλει

118. Ἐνῶ οἱ Πλατωνικοὶ δὲν παραδέχονται παρὰ μόνον τρία γένη. Ἔχομε δηλαδὴ ἐδῶ ἕνα ἄλλο *ἄτοπο* – ἕνα ἄλλο παράλογο.

119. Τὸ Εἶναι, τὸ Ὄν, δὲν εἶναι γένος (πρβλ. Γ, 2) ἀλλὰ ἕνα *πολλαχῶς λεγόμενον* – ποὺ λέγεται μὲ πολλὲς σημασίες, ἀναφορικὰ μὲ τὶς κατηγορίες. Ἐφαρμόζεται σὲ ὅλες τὶς Κατηγορίες τοῦ Ὄντος (οὐσία, ποιόν, ποσόν, σχέσις κλπ).

120. Ἔστω κι' ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουν κοινὰ στοιχεῖα σὲ ὅλα τὰ ὄντα. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφοῦ ἀπέρριψε ἀνωτέρω τὶς Ἰδέες ὡς principia essendi, ἐξετάζει τώρα τὴν ἔννοια μιᾶς καθολικῆς ἐπιστήμης, ὅπως θεωροῦσε ὁ Πλάτων τὴν διαλεκτική του. Δὲ μποροῦμε νὰ ἀποκτήσουμε καμμιὰ γνώση, χωρὶς προηγούμενη κατοχὴ κάποιας ἄλλης γνώσεως, ξένης πρὸς τὴν ἴδια τὴν γνώση ποὺ θέ-

νειες καὶ τὰ στερεά, κατὰ ποιὸν τρόπο αὐτὰ ὑπάρχουν ἢ μποροῦν νὰ ὑπάρξουν, οὔτε ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τους, ποιὰ εἶναι ἡ δουλειά τους [*οὔτε τίνα ἔχει δύναμιν*, ni quelles sont leurs fonctions]. Γιατὶ αὐτὰ τὰ μεγέθη, οὔτε Ἰδέες μποροῦν νὰ εἶναι –ἀφοῦ δὲν εἶναι ἀριθμοί– οὔτε τὰ ἐνδιάμεσα ὄντα –γιατί ἐνδιάμεσα εἶναι μόνον τὰ μαθηματικὰ πράγματα– οὔτε τὰ φθαρτά. Προφανῶς, θἄχουμε μὲ αὐτὰ κάποιο νέο, τέταρτο, γένος ὄντων[118]. Καὶ γενικά, ἂν ἀναζητοῦμε τὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων, χωρὶς νὰ ξεχωρίζομε τὶς διάφορες ἐκδοχές του Εἶναι[119], δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ τὰ βροῦμε, προπάντων ὅταν, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀναζητοῦμε τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦνται τὰ πράγματα. Γιατὶ ἀπὸ ποιὰ στοιχεῖα ἀποτελεῖται *τὸ ποιεῖν ἢ πάσχειν ἢ τὸ εὐθύ*; Ἀσφαλῶς αὐτὸ εἶναι τὸ ἀδύνατον νὰ ἀνακαλυφτῆ. Ἀκόμη καὶ ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι μποροῦν νὰ βρεθοῦν στοιχεῖα, αὐτὸ εἶναι δυνατὸν μόνον γιὰ τὰ στοιχεῖα τῶν οὐσιῶν. Ἑπομένως, *τὸ τῶν ὄντων ἁπάντων τὰ στοιχεῖα ζητεῖν ἢ οἴεσθαι ἔχειν οὐκ ἀληθές*. Πῶς ἐξ ἄλλου θὰ μάθαινε κανεὶς τὰ στοιχεῖα ὅλων τῶν ὄντων;[120] Εἶναι προφανὲς ὅτι δὲ θὰ εἶχε ἀνάγκη νὰ κατέχη καμμιὰ προηγούμενη γνώση. Γιατί, ἀπαράλλακτα ὅπως γιὰ κεῖνον ποὺ μαθαίνει γεωμετρία, εἶναι ἐνδεχόμενο ἄλλα πράγματα ἀπὸ πρωτύτερα νὰ ξέρη, γιὰ τὰ ἀντικείμενα ὅμως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μαθή-

λομε νὰ ἀποκτήσουμε. Γιὰ νὰ διδαχτοῦμε τὴν γεωμετρία π.χ., θἄχουμε ἤδη γνώσεις, ὅπως μεγαλύτερο, μικρότερο, ἴσο, εὐθύ, καμπύλο, μακρύ, πλατύ, στερεὸ (πρβλ. Ἀλέξ. 130, 4). Ἂν ὅμως ὑπάρχει μιὰ ἐπιστήμη τῶν γενικῶν ἀρχῶν, ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἀποκτᾶται χωρὶς καμμιὰ προηγούμενη γνώση, «γιατὶ δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀντλήσῃ αὐτὴ τὴν προηγούμενη γνώση, παρὰ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ἀρχὲς ποὺ θέλει νὰ γνωρίσῃ. Ὁ φαῦλος κύκλος εἶναι ὁλοφάνερος» (L. Robin, ἔνθα ἀνωτ. 523-524). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανέρχεται πολλὲς φορὲς σὲ αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ ἐξετάζει καὶ στὰ ἔργα του *Ἀναλυτικὰ ὕστερα, Τοπικὰ* καὶ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*.

μανθάνειν οὐθὲν προγιγνώσκει, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ὥστ' εἴ τις τῶν πάντων ἔστιν ἐπιστήμη, οἵαν δή τινές φασιν, οὐθὲν ἂν προϋπάρχοι γνωρίζων οὗτος. καίτοι πᾶσα μάθησις διὰ προγιγνωσκομένων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστί, καὶ ἡ δι' ἀποδείξεως ⟨καὶ⟩ ἡ δι' ὁρισμῶν (δεῖ γὰρ ἐξ ὧν ὁ ὁρισμὸς προειδέναι καὶ εἶναι γνώριμα)· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ δι' ἐπαγωγῆς. ἀλλὰ μὴν εἰ καὶ τυγχάνοι σύμφυτος οὖσα, θαυμαστὸν πῶς λανθάνο- 993a **μεν ἔχοντες τὴν κρατίστην τῶν ἐπιστημῶν. ἔτι πῶς τις γνωριεῖ ἐκ τίνων ἐστί, καὶ πῶς ἔσται δῆλον; καὶ γὰρ τοῦτ' ἔχει ἀπορίαν· ἀμφισβητήσειε γὰρ ἄν τις ὥσπερ καὶ περὶ ἐνίας συλλαβάς· οἱ μὲν γὰρ τὸ ζα ἐκ τοῦ σ καὶ δ καὶ α φασὶν εἶναι, οἱ δέ τινες ἕτερον φθόγγον φασὶν εἶναι καὶ οὐθένα τῶν γνωρίμων. ἔτι δὲ ὧν ἐστὶν αἴσθησις, ταῦτα πῶς ἄν τις μὴ ἔχων τὴν αἴσθησιν γνοίη; καίτοι ἔδει, εἴγε πάντων ταὐτὰ**

121. Ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου π.χ. (ζῶο ποὺ περπατάει – δίποδο), προϋποθέτει τὴν γνώση αὐτῶν τῶν στοιχείων: ζῶο ποὺ περπατάει, δίποδο.

122. Ὑπαινιγμὸς στὴν περὶ ἀναμνήσεως πλατωνικὴ θεωρία. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντάει ὅτι εἶναι μιὰ ἐξήγηση ἀναληθοφανής, προπάντων ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν.

σεως ποὺ προτίθεται νὰ διδαχθῆ *οὐδὲν προγιγνώσκει*, ἔτσι δὰ συμβαίνει καὶ σχετικὰ μὲ κάθε ἄλλη πρόσκτηση γνώσεων. Ἂν, ἑπομένως, ὑπάρχει μιὰ γενικὴ ἐπιστήμη γιὰ ὅλα, ὅπως ἰσχυρίζονται μερικοί, θὰ πρέπει νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἀποκτᾶ, χωρὶς καμμιὰ προηγούμενη γνώση.

Ὡστόσο, *πᾶσα μάθησις διὰ προγιγνωσκομένων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστί*. Αὐτὸ ἔχει ἐφαρμογὴ καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη ποὺ χρησιμοποιεῖ ἀπόδειξη καὶ γιὰ κείνη ποὺ μεταχειρίζεται ὁρισμούς[121]. Γιατί αὐτὰ ποὺ ἀποτελοῦν τὸν ὁρισμὸ πρέπει νὰ τὰ ξέρομε ἀπὸ πρωτύτερα, καὶ μάλιστα νὰ μᾶς εἶναι *γνώριμα*. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν ἐπιστήμη ποὺ ἐργάζεται μὲ τὴν ἐπαγωγή (ποὺ συνάγει τὸ γενικὸ ἀπὸ τὰ μερικά). Ἀλλὰ ἂν ἡ καθολικὴ ἐπιστήμη τυχαίνει νὰ μᾶς εἶναι *σύμφυτος*[122], εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς πῶς δὲν καταλαβαίνομε, ὅτι ἔχομε μέσα μας τὴν ἀνώτατη ἐπιστήμη.

993α Ἔπειτα, πῶς θὰ διακρίνει κανεὶς τὰ ἀρχικὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῶν πραγμάτων καὶ ποιὸ τεκμήριο θὰ τὸν διαφωτίζει σχετικά; Γιατί, βέβαια, καὶ αὐτὸ τὸ σημεῖο παρουσιάζει ἀπορία. Γιατί μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἀμφισβητήση, ὅπως π.χ. σχετικὰ μὲ μερικὲς συλλαβές. Οἱ μὲν λένε ὅτι ἡ συλλαβὴ ΖΑ, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ Σ, τὸ Δ καὶ τὸ Α. Ἄλλοι ὅμως ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ξεχωριστὸς φθόγγος καὶ ὄχι κάποιος ἀπὸ κείνους ποὺ ξέρομε[123].

Τέλος, τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε μὲ τὶς αἰσθήσεις, πῶς θὰ μποροῦσε νὰ τὰ γνωρίση ἕνας ἄνθρωπος, στερημένος ἀπὸ αὐτὴ τὴν αἴσθηση; Ὡστόσο, θὰ μποροῦσε νὰ τὰ γνωρίση, ἂν βέβαια τὰ συστατικὰ στοιχεῖα εἶναι τὰ ἴδια[124],

123. Συζητεῖται, ἐξηγεῖ ὁ Ἀλέξ., ἂν ἡ συλλαβὴ ζὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ ζ καὶ τὸ α ἢ ἀπὸ τὸ σ, τὸ δ καὶ τὸ α, γιατὶ ἄλλοτε τὸ ζ γράφονταν σδ, ὅπως τὸ ξ γράφονταν κς καὶ τὸ ψ πς.

στοιχεῖά ἐστιν ἐξ ὧν, ὥσπερ αἱ σύνθετοι φωναί εἰσιν ἐκ τῶν οἰκείων στοιχείων.

10 Ὅτι μὲν οὖν τὰς εἰρημένας ἐν τοῖς φυσικοῖς αἰτίας ζητεῖν ἐοίκασι πάντες, καὶ τούτων ἐκτὸς οὐδεμίαν ἔχοιμεν ἂν εἰπεῖν, δῆλον καὶ ἐκ τῶν πρότερον εἰρημένων· ἀλλ' ἀμυδρῶς ταύτας, καὶ τρόπον μέν τινα πᾶσαι πρότερον εἴρηνται τρόπον δέ τινα οὐδαμῶς. ψελλιζομένῃ γὰρ ἔοικεν ἡ πρώτη φιλοσοφία περὶ πάντων, ἅτε νέα τε καὶ †κατ' ἀρχὰς οὖσα [καὶ τὸ πρῶτον], ἐπεὶ καὶ Ἐμπεδοκλῆς ὀστοῦν τῷ λόγῳ φησὶν εἶναι, τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος.

124. Τὸ κείμενο γράφει *ταῦτα*, ἀλλὰ ὅλοι οἱ μελετηταὶ κρίνουν ὅτι πρέπει νὰ διαβαστῆ *ταυτά* = τὰ ἴδια. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη, θὰ ἀρκοῦσε νὰ γνωρίζει κανεὶς τὶς ἀρχὲς τῶν μὴ αἰσθητῶν πραγματικοτήτων, γιὰ νὰ γνωρίζει καὶ τὰ ἴδια τὰ αἰσθητά, ποὺ δὲ θὰ ἦταν παρὰ ἐξαρτήσεις αὐτῶν τῶν ἀρχῶν. Τελικὰ θὰ καταλήγαμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἕνας ποὺ θὰ εἶχε τὴν αἴσθηση τῆς ἀκοῆς, θὰ γνωρίζει ἀναγκαστικὰ καὶ τὰ χρώματα. Ἔτσι, ἡ αἰσθητηριακὴ ἀντίληψη, ποὺ ἔξω ἀπ᾽ αὐτὴν κανένα ἐρέθισμα δὲν γίνεται γνωστό, θὰ ἀπέβαινε ἄχρηστη.

125. Κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸ κόκκαλο περιέχει δύο μέρη γῆς, δύο μέρη νερὸ καὶ δύο μέρη φωτιά.

126. *Τὸ τί ἦν εἶναι*, mutatis mutandis (μεταβαλλομένων τῶν μεταβλητέων), εἶναι ἡ ἔννοια. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης λέει (Η, 7, 1032b): *Λέγω δ᾽ οὐσίαν ἄνευ ὕλης τὸ τί ἦν εἶναι.* Τὸ *τί ἦν εἶναι*: εἶναι αὐτὸ ποὺ τοῦ δόθηκε νὰ εἶναι, ἑνὸς πράγματος. Κάτι πού μᾶς προκαθορίζει ὀντολογικὰ καὶ ἱστορικά. Ἀφορᾶ τὴν πρώτη καταβολὴ τῆς ἱστορικῆς καὶ πνευματικῆς μας ὑπάρξεως. Κάτι παρόμοιο εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε σήμερα: «Τέτοιος ἦτανε!». Κυριαρχεῖται πάντοτε ἀπὸ τὴν πρώτη του καταβολή, ἀπὸ τὸν οὐσιαστικὸ προκαθορισμό του.

«Τὸ *τί ἦν εἶναι* ἑνὸς πράγματος, λέει ἔξοχα ὁ Ravaison (*Δοκίμιο πάνω στὴν Μετάφ. τοῦ Ἀρ.*, σελ 512), δὲν εἶναι ὅλο αὐτὸ ποὺ εἶναι, ἀλλὰ μόνον ὅλο αὐτὸ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι». Ἔχει ἀπασχολήσει πολὺ τὴν ἔρευνα ἡ ἑρμηνεία τοῦ *τί ἦν εἶναι*, καὶ γιατὶ ὁ παρατατικὸς *ἦν*, κι' ὄχι *τί ἐστὶν εἶναι*. Οἱ μὲν λένε

σὲ ὅλα τὰ πράγματα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ *αἱ σύνθετοι φωναὶ* ἀποτελοῦνται *ἐκ τῶν οἰκείων στοιχείων.*

10
Συμπέρασμα τοῦ πρώτου βιβλίου: δὲν ὑπάρχουν παρὰ τέσσερα αἴτια.

Ὅτι τὶς αἰτίες ποὺ ἀπαριθμήσαμε στὰ *Φυσικὰ* φαίνεται νὰ ἀναζητοῦν ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, καὶ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς –ἀπὸ τὶς τέσσερις δηλαδὴ αἰτίες – καμμιὰ ἄλλη δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε, εἶναι ὁλοφάνερο ἀπὸ αὐτὰ ποὺ πρωτύτερα ἔχουν λεχθῆ. Ἀλλά, ὡς τώρα, οἱ ἀρχὲς αὐτὲς δὲν διατυπώθηκαν παρὰ κατὰ ἕναν ἀόριστον τρόπο. Μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι *τρόπον τινά, πᾶσαι πρότερον εἴρηνται* [ἔχουν λεχθῆ], *τρόπον δὲ τινὰ οὐδαμῶς* [καθόλου]. Ἡ φιλοσοφία τῶν πρώτων καιρῶν, σὰν νέα ποὺ ἦταν, καὶ καθὼς βρίσκονταν στὴν πρώτη της ἀρχή, μοιάζει νὰ ψευδίζει σὰν μικρὸ παιδὶ σχετικὰ πρὸς ὅλα τὰ ζητήματα.

Ἔτσι κι' ὁ ἴδιος ὁ Ἐμπεδοκλῆς παραδέχεται ὅτι τὸ κόκκαλο ὑπάρχει ἐξ αἰτίας τῆς ἀναλογίας τῶν συστατικῶν του[125] ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ *τὸ τί ἦν εἶναι, καὶ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος*[126]. Ἀλλὰ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θἄπρεπε τὰ

ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν φιλοσοφικὸν παρατατικὸ ποὺ συχνὰ μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφερόμενος σὲ προηγούμενη ἐπιχειρηματολογία, ἔχει δηλ. τὴν ἔννοια: λέγαμε... Ἄλλοι λένε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν παρατατικὸ διαρκείας (πρβλ. *Περὶ οὐρανοῦ*, Α, 9, 278a: ὑπῆρχεν). Οἱ περισσότεροι ἑρμηνευταὶ φρονοῦν ὅτι ὁ παρατατικὸς ἐκφράζει τὴν προτεραιότητα τῆς μορφῆς ἐπὶ τοῦ συνθέτου. Ἐπισημαίνεται ὅτι κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Διογένους Λαερτίου (Ζ, 1, 3) ὁ Ἀντισθένης προηγήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὁρίζοντας τὸν *λόγο* ὡς *τὸ τί ἦν, ἢ ἐστὶ δηλῶν*. Τὴν καλύτερη κατὰ λέξιν ἑρμηνεία τῆς ἐκφράσεως: *τί ἦν εἶναι*, φαίνεται ὅτι τὴν ἔδωσε ὁ Ε. Brehier (*Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*. 1, 199): Τὸ γεγονὸς γιὰ ἕνα ὂν νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ ἦταν.

ἀλλὰ μὴν ὁμοίως ἀναγκαῖον καὶ σάρκας καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον εἶναι ⟨διὰ⟩ τὸν λόγον, ἢ μηδὲ ἕν· διὰ τοῦτον ἄρα καὶ σὰρξ καὶ ὀστοῦν ἔσται καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον καὶ οὐ διὰ τὴν ὕλην, ἣν ἐκεῖνος λέγει, πῦρ καὶ γῆν καὶ ὕδωρ καὶ ἀέρα. ἀλλὰ ταῦτα ἄλλου μὲν λέγοντος συνέφησεν ἂν ἐξ ἀνάγκης, σαφῶς δὲ οὐκ εἴρηκεν. περὶ μὲν οὖν τούτων δεδήλωται καὶ πρότερον· ὅσα δὲ περὶ τῶν αὐτῶν τούτων ἀπορήσειεν ἄν τις, ἐπανέλθωμεν πάλιν· τάχα γὰρ ἂν ἐξ αὐτῶν εὐπορήσαιμέν τι πρὸς τὰς ὕστερον ἀπορίας.

127. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς θὰ εἶχε ἀπαρνηθεῖ τὴν ἄχρηστη θεωρία του τῶν τεσσάρων στοιχείων γιὰ νὰ προσκολληθῆ στὴν ἀναλογία (*λόγος*) ποὺ ἀνταποκρίνεται στὸ ἀριστοτελικὸ *τί ἦν εἶναι* (quiddité), ποὺ δίνει μιὰ ἔγκυρη ἐξήγηση γιὰ ὅλα (*ἐπὶ πάντων* – Ἀλέξ., 135, 18).

ἴδια νὰ πῆ καὶ γιὰ τὴν σάρκα καὶ γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα ὀργανικὰ συστατικά, καὶ νὰ ὑποστηρίξη ὅτι ὅλα εἶναι μιὰ ἀναλογία ἢ νὰ μὴν τὴν παραδεχτῆ γιὰ κανένα. Γιατὶ ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἀναλογίας καὶ ἡ σάρκα καὶ τὸ κόκκαλο καὶ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄλλα συστατικὰ θὰ ὑπάρξουν, καὶ ὄχι δυνάμει τῆς ὕλης ποὺ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὀνομάζει πῦρ καὶ γῆ καὶ ὕδωρ καὶ ἀέρα. Ἂν ἕνας ἄλλος τὰ ἔλεγε αὐτά, κατ᾽ ἀνάγκην θὰ συμφωνοῦσε, ὁ ἴδιος ὅμως τὸ εἶπε καθαρά[127].

Γι᾽ αὐτὰ τὰ ζητήματα μιλήσαμε καὶ πρωτύτερα. Ἀλλὰ ἂς ξαναδοῦμε πάλι ὅσες ἀπορίες μπορεῖ κανεὶς νὰ βρῆ ἐπάνω στὴν οὐσία τῶν ἴδιων ζητημάτων. Γιατὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ μᾶς διευκολύνει σχετικὰ μὲ τὶς μελλοντικὲς ἀπορίες.

Α ΕΛΑΤΤΟΝ

Ὅτι ἡ περὶ τῆς ἀληθείας θεωρία τῇ μὲν χαλεπὴ τῇ δὲ ῥᾳδία. σημεῖον δὲ τὸ μήτ' ἀξίως μηδένα δύνασθαι τυχεῖν
993b αὐτῆς μήτε πάντας ἀποτυγχάνειν, ἀλλ' ἕκαστον λέγειν τι περὶ τῆς φύσεως, καὶ καθ' ἕνα μὲν ἢ μηθὲν ἢ μικρὸν ἐπιβάλλειν αὐτῇ, ἐκ πάντων δὲ συναθροιζομένων γίγνεσθαί τι μέγεθος· ὥστ' εἴπερ ἔοικεν ἔχειν καθάπερ τυγχάνομεν παροιμιαζόμενοι, τίς ἂν θύρας ἁμάρτοι; ταύτῃ μὲν ἂν εἴη ῥᾳδία, τὸ δ' ὅλον τι ἔχειν καὶ μέρος μὴ δύνασθαι δηλοῖ τὸ χαλεπὸν αὐτῆς. ἴσως δὲ καὶ τῆς χαλεπότητος οὔσης κατὰ δύο τρόπους, οὐκ ἐν τοῖς πράγμασιν ἀλλ' ἐν ἡμῖν τὸ αἴτιον αὐτῆς· ὥσπερ γὰρ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. οὐ μόνον δὲ χάριν ἔχειν δίκαιον τούτοις ὧν ἄν τις κοινώσαιτο ταῖς δόξαις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπιπολαιότερον ἀποφηναμένοις· καὶ γὰρ οὗτοι συνεβάλοντό τι· τὴν γὰρ ἕξιν προήσκησαν ἡμῶν·

1. Ἡ γνησιότης τοῦ βιβλίου α –ποὺ προφανῶς εἶναι ἀτελείωτο– ἀνέκαθεν ἀμφισβητεῖται ἢ ὑποστηρίζεται ὅτι δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέσις του ἀλλὰ στὰ *Φυσικά*, κλπ. Ὁ J. Tricot, ὡστόσο, ὑποστηρίζει ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴν ἀποδοθῆ κι' αὐτὸ στὸν Ἀριστοτέλη. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς συνηγορεῖ ἐξ ἄλλου καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, τόσο τὸ περιεχόμενό του, ὅσο καὶ τὸ ὕφος του, δὲν παρουσιάζουν καμμιὰ ἀσυμφωνία μὲ τὸ ὅλον ἔργο τῶν *Μεταφυσικῶν*.

ΒΙΒΛΙΟ α[1]
(Α ΕΛΑΤΤΟΝ)
1
Δυσκολίες ποὺ παρουσιάζονται στὴν ἔρευνά της ἀλήθειας.

993β Ἡ διερεύνηση τῆς ἀλήθειας, ἀπὸ μιὰ ἄποψη, εἶναι δύσκολη, ἀπὸ ἄλλη, εὔκολη. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι οὔτε κανεὶς σημειώνει ἐπάνω σὲ αὐτή, σὲ ἀποτελεσματικὸ βαθμό, ἐπιτυχία, οὔτε ἀποτυχαίνει ἐξ ὁλοκλήρου. Κάθε φιλόσοφος κάτι βρίσκει νὰ πῆ γιὰ τὴν φύση. Καθ' ἑαυτὴν αὐτὴ ἡ εἰσφορά, ἀναμφίβολα, ἢ δὲν εἶναι τίποτε ἢ λίγο πρᾶγμα γιὰ τὴν ἀλήθεια. Τὸ ἄθροισμα ὅμως ὅλων αὐτῶν τῶν σκέψεων παράγει γόνιμα ἀποτελέσματα.

Ἑπομένως, φαίνεται νὰ συμβαίνει μὲ τὴν ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ λέμε μὲ τὴν παροιμία: «Καὶ ποιὸς δὲ θὰ πετύχη μιὰ πόρτα;» – μὲ τὸ τόξο. Ἔτσι κυτταγμένη ἡ ἀναζήτηση αὐτὴ θἆταν εὔκολη. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι μποροῦμε νὰ κατέχομε μιὰ ἀλήθεια στὸ σύνολό της ἀλλὰ νὰ μὴ μποροῦμε νὰ φτάσουμε σὲ λεπτομερειακὴ γνώση, αὐτὸ φανερώνει τὴν δυσκολία τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἴσως, ἐπίσης, ἐπειδὴ ὑπάρχουν δυὸ εἰδῶν δυσκολίες, ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα κι' ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ μυαλοῦ μας, ἡ παροῦσα δυσκολία νὰ ἔχει τὴν πηγή της ὄχι στὰ πράγματα ἀλλὰ μέσα μας. Γιατί ἀπαράλλακτα, σὲ ὅποια κατάσταση βρίσκονται τὰ μάτια τῶν νυκτερίδων σχετικὰ μὲ τὸ φέγγος τῆς ἡμέρας, στὴν ἴδια κατάσταση βρίσκεται κι' ὁ νοῦς τῆς ψυχῆς μας σχετικὰ μὲ ὅσα κατὰ φύσιν εἶναι φανερώτατα ἀπ' ὅλα.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ εὐγνωμονοῦμε μόνον ἐκείνους τῶν ὁποίων θὰ μπορούσαμε νὰ παραδεχτοῦμε τὶς δοξασίες, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους των ὁποίων οἱ ἀποφάνσεις εἶναι ἐπιπολαιότερες. Γιατὶ κι' αὐτοὶ κάτι ἔχουν προσφέρει. Γιατὶ ἀνέπτυξαν τὴν

εἰ μὲν γὰρ Τιμόθεος μὴ ἐγένετο, πολλὴν ἂν μελοποιίαν οὐκ εἴχομεν· εἰ δὲ μὴ Φρῦνις, Τιμόθεος οὐκ ἂν ἐγένετο. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν περὶ τῆς ἀληθείας ἀποφηναμένων· παρὰ μὲν γὰρ ἐνίων παρειλήφαμέν τινας δόξας, οἱ δὲ τοῦ γενέσθαι τούτους αἴτιοι γεγόνασιν. ὀρθῶς δ' ἔχει καὶ τὸ καλεῖσθαι τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τῆς ἀληθείας. θεωρητικῆς μὲν γὰρ τέλος ἀλήθεια πρακτικῆς δ' ἔργον· καὶ γὰρ ἂν τὸ πῶς ἔχει σκοπῶσιν, οὐ τὸ αἴτιον καθ' αὑτό, ἀλλὰ πρός τι καὶ νῦν θεωροῦσιν οἱ πρακτικοί. οὐκ ἴσμεν δὲ τὸ ἀληθὲς ἄνευ τῆς αἰτίας· ἕκαστον δὲ μάλιστα αὐτὸ τῶν ἄλλων καθ' ὃ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τὸ συνώνυμον (οἷον τὸ πῦρ θερμότατον· καὶ γὰρ τοῖς ἄλλοις τὸ αἴτιον τοῦτο τῆς θερμότητος)· ὥστε καὶ

2. Ἡ γενικὴ πορεία τοῦ συλλογισμοῦ, εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο νὰ ξεκαθαριστῆ. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Colle, 178, εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Τὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας, ἀφοῦ εἶναι θεωρητικὴ ἐπιστήμη. Ὅμως δὲ γνωρίζομε τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων, παρὰ μὲ τὴν γνώση τῶν αἰτίων τους, ἐνῶ, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὰ αἴτια τῶν αἰωνίων πραγμάτων μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφία εἶναι πιὸ ἀληθινὰ ἀπὸ κάθε

ἱκανότητά μας νὰ σκεπτόμαστε. Γιατί, ἂν δὲν εἶχε ὑπάρξει ὁ Τιμόθεος, πολλὲς μελωδίες δὲ θὰ τὶς εἴχαμε. Ἀλλὰ χωρὶς τὸν Φρύνη οὔτε κι' ὁ Τιμόθεος θὰ ὑπῆρχε. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ κείνους ποὺ μίλησαν γιὰ τὴν ἀλήθεια. Γιατί ἀπὸ μὲν μερικοὺς πήραμε ὁρισμένες δοξασίες, ἀλλὰ ἄλλοι ὑπῆρξαν ἡ αἰτία γιὰ νἄρθουν αὐτοὶ καὶ γιὰ νὰ κάνουν τὶς ἀνακαλύψεις τους.

Εἶναι δὲ σωστὸ νὰ λέγεται ἡ φιλοσοφία ἐπιστήμη τῆς ἀλήθειας[2]. Γιατὶ σκοπὸς τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀλήθεια, τῆς πρακτικῆς ὅμως τὸ ἔργο[3]. Γιατὶ βέβαια, καὶ ὅταν οἱ πρακτικοὶ ἄνθρωποι ἐξετάζουν τὴν συμπεριφορὰ ἑνὸς πράγματος δὲν ἀντικρύζουν τὸ πρᾶγμα στὴν αἰώνια φύση του, ἀλλὰ ἐν σχέσει μὲ τὸν τάδε καθορισμένον σκοπὸ καὶ μὲ τὴν τάδε καθορισμένη στιγμή. Ὅμως δέν γνωρίζομε τὴν ἀλήθεια χωρὶς νὰ γνωρίζομε τὴν αἰτία[4].

Ἐπὶ πλέον, τὸ πρᾶγμα ποὺ ἀνάμεσα στ' ἄλλα κατέχει μιὰ ἐξαιρετικὴ φύση εἶναι πάντοτε ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὰ ἄλλα πράγματα ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ αὐτὴ τὴν φύση – κάθε πρᾶγμα ποὺ ἐξ αἰτίας του ἕνας συνώνυμος χαρακτηρισμὸς ὑπάρχει καὶ στὰ ἄλλα πράγματα, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, στὸν ὕψιστο καὶ καθαρώτερον βαθμό, εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν φυσικὴ ἰδιότητα ποὺ δείχνει ὁ συνώνυμος χαρακτηρισμός. Τὸ πῦρ π.χ. εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν θερμό, γιατί βέβαια, αὐτὸ εἶναι γιὰ τὰ ἄλλα τὸ αἴτιο τῆς θερμότητας. Κατὰ συνέπειαν, αὐτὸ ποὺ εἶναι αἰτία

ἄλλο αἴτιο. Ἑπομένως, γιὰ νὰ πετύχῃ τὸν σκοπό της ἡ φιλοσοφία, πρέπει νὰ ἐγκολπωθῆ τὴν γνώση τῶν πραγμάτων ποὺ εἶναι τὰ πιὸ ἀληθινά.

3. Ἡ ὁριστικὴ κατάταξις σὲ θεωρητικὲς καὶ πρακτικὲς ἐπιστῆμες, θὰ γίνη στὸ Ε, 1 καὶ στὸ Κ, 7.

4. Ἐξαιρουμένων βέβαια τῶν ἀρχῶν οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν αἰτία, γιατὶ ἀλλοιῶς θἄπρεπε νὰ προχωρήσουμε στὸ ἄπειρο. Ἑπομένως, λέει ὁ Ἀλέξ., οἱ λέξεις *οὐκ ἴσμεν* σημαίνουν *οὐκ ἔχομεν ἐπιστήμην*, δοθέντος ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἀποδεικτικὴ γνώση, ἐνῶ οἱ ἀρχὲς γίνονται γνωστὲς μὲ ἄλλον τρόπο.

ἀληθέστερον ⟨ἀεὶ⟩ τὸ τοῖς ὑστέροις αἴτιον τοῦ ἀληθέσιν εἶναι. διὸ τὰς τῶν ἀεὶ ὄντων ἀρχὰς ἀναγκαῖον [ἀεὶ] εἶναι ἀληθεστάτας (οὐ γάρ ποτε ἀληθεῖς, οὐδ' ἐκείναις αἴτιόν τί ἐστι τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἐκεῖναι τοῖς ἄλλοις), ὥσθ' ἕκαστον ὡς ἔχει τοῦ εἶναι, οὕτω καὶ τῆς ἀληθείας.

2 Ἀλλὰ μὴν ὅτι γ' ἔστιν ἀρχή τις καὶ οὐκ ἄπειρα τὰ 994a
αἴτια τῶν ὄντων οὔτ' εἰς εὐθυωρίαν οὔτε κατ' εἶδος, δῆλον. οὔτε γὰρ ὡς ἐξ ὕλης τόδ' ἐκ τοῦδε δυνατὸν ἰέναι εἰς ἄπειρον (οἷον σάρκα μὲν ἐκ γῆς, γῆν δ' ἐξ ἀέρος, ἀέρα δ' ἐκ πυρός, καὶ τοῦτο μὴ ἵστασθαι), οὔτε ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως (οἷον τὸν μὲν ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ ἀέρος κινηθῆναι, ταῦτον δ' ὑπὸ τοῦ ἡλίου, τὸν δὲ ἥλιον ὑπὸ τοῦ νείκους, καὶ τούτου μηδὲν εἶναι

5. Τὸ δόγμα ποὺ διατυπώνεται σ᾽ αὐτὴ τὴν παράγραφο, εἶναι κατ᾽ ἐξοχὴν ἀριστοτελικό. «Οἱ νόμοι τῆς σκέψεως, γράφει ὁ ᾽Αλέξ. (147, 10), εἶναι οἱ νόμοι του εἶναι, καὶ κάθε ὂν συμμετέχει στὴν ἀλήθεια κατὰ τὸν βαθμὸ τοῦ εἶναι του. Τὸ ψεῦδος εἶναι μή-ὄν». Τί ὑπέροχη ἀνακάλυψη! Οἱ νόμοι τῆς λογικῆς, ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως π.χ., ποὺ εἶναι ἡ κυριώτερη ἀρχὴ τῆς λογικῆς, βασίζεται στοὺς νόμους τῆς φύσεως. Εἶναι ἀδιανόητο π.χ., ἕνας ἄνθρωπος, νὰ βρίσκεται συγχρόνως ἐδῶ καὶ ἀλλοῦ. Οὔτε μπορεῖ ἕνα ἄλφα χρῶμα νἆναι συγχρόνως καὶ βῆτα. Τέτοιοι εἶναι οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Καὶ τὰ αἰσθήματά μας ἀκόμα σὲ φυσικὸ νόμο ὀφείλονται. «*Νόμῳ πικρόν, νόμῳ θερμόν, νόμῳ ψυχρόν, νόμῳ χροιή· ἐτεὴ δὲ* [στὴν πραγματικότητα] *ἄτομα καὶ κενόν*», ἔγραφε ἐδῶ καὶ δυόμιση χιλιάδες χρόνια ὁ Δημόκριτος. Οἱ ποιοτικὲς διαφορὲς δὲν ὑπάρχουν παρὰ στὶς αἰσθήσεις μας. Στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχουν παρὰ τὰ ἄτομα,

τῆς ἀλήθειας ποὺ ἑδρεύει στὰ παράγωγα ὄντα, εἶναι ἡ κατ᾽ ἐξοχὴν ἀλήθεια.

Γι᾽ αὐτό[5], οἱ ἀρχὲς τῶν αἰωνίων ὄντων, ἀναγκαστικὰ εἶναι οἱ πιὸ ἀληθινὲς ἀπὸ ὅλες, γιατί δὲν εἶναι ἀληθινὲς μονάχα τὸ τάδε χρονικό διάστημα οὔτε ὑπάρχει κάποιο αἴτιο τῆς ὑπάρξεώς τους (τοῦ *εἶναι*). ᾽Αντίθετα, αὐτὲς εἶναι αἰτίες γιὰ νὰ ὑπάρχουν τὰ ἄλλα. ῾Επομένως, ὅσο *εἶναι* ἔχει ἕνα πρᾶγμα, τόσο καὶ ἀλήθεια ἔχει. Δηλαδὴ συμμετέχει στὴν ἀλήθεια ἀνάλογα μὲ τὸ εἶναι του – ἐνῶ τὸ ψεῦδος εἶναι μὴ-εἶναι.

2
᾽Αδυνατότης ὑπάρξεως μιᾶς ἀτελεύτητης σειρᾶς αἰτίων, καὶ ἀναγκαιότης μιᾶς πρώτης ἀρχῆς.

994 α ᾽Επὶ πλέον, εἶναι φανερὸ ὅτι ὑπάρχει μιὰ πρώτη ἀρχή, καὶ ὅτι δὲν εἶναι *ἄπειρα τὰ αἴτια τῶν ὄντων*. ᾽Αφ᾽ ἑνός, δὲν σχηματίζουν μιὰ ἄπειρη κάθετη σειρά, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου δὲν παρουσιάζουν μιὰ ἄπειρη σειρὰ ἀπὸ εἴδη.

Γιατὶ οὔτε ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὑλικῆς συστάσεως [τοῦ ὑλικοῦ αἰτίου], εἶναι δυνατὸν τοῦτο τὸ ὂν νὰ προέρχεται ἀπὸ κεῖνο τὸ ἄλλο, καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸ ἄλλο, κι᾽ ἔτσι ἐπ᾽ ἄπειρον: ἡ σάρκα π.χ. νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν γῆ, ἡ γῆ ἀπό τὸν ἀέρα, ὁ ἀέρας ἀπὸ τὴν φωτιά, *καὶ τοῦτο μὴ ἵστασθαι*. Οὔτε μπορεῖ νὰ συμβῆ αὐτὸ σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχικὴ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ὁ ἄνθρωπος π.χ. νὰ κινεῖται ἀπὸ τὸν ἀέρα, ὁ ἀέρας ἀπὸ τὸν ἥλιο κι᾽ ὁ ἥλιος ἀπὸ τὸ *νεῖκος*[6] [τὸ μίσος] – κι᾽ αὐτῆς τῆς

καὶ μετὰ τὴν διάσπαση καὶ τοῦ ἀτόμου σήμερα, δὲν ὑπάρχουν παρὰ τὰ ἠλεκτρόνια καὶ τὰ πρωτόνια. Τὴν ἄποψη αὐτὴ τοῦ ᾽Αριστοτέλους, σ᾽ ἕνα ἐντελῶς διαφορετικὸ ἐπίπεδο, ὁ φιλόσοφος Θωμᾶς ὁ ᾽Ακυνάτης τὴν ἔκανε θεμέλιο τῆς θεωρίας τοῦ Quarta via, γιὰ ν᾽ ἀποδείξη τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ.

6. ῾Υπαινιγμὸς στὴν κοσμολογία τοῦ ᾽Εμπεδοκλῆ.

πέρας)· ὁμοίως δὲ οὐδὲ τὸ οὗ ἕνεκα εἰς ἄπειρον οἷόν τε ἰέναι, βάδισιν μὲν ὑγιείας ἕνεκα, ταύτην δ' εὐδαιμονίας, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ἄλλου, καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλο ἄλλου ἕνεκεν εἶναι· καὶ ἐπὶ τοῦ τί ἦν εἶναι δ' ὡσαύτως. τῶν γὰρ μέσων, ὧν ἐστί τι ἔσχατον καὶ πρότερον, ἀναγκαῖον εἶναι τὸ πρότερον αἴτιον τῶν μετ' αὐτό. εἰ γὰρ εἰπεῖν ἡμᾶς δέοι τί τῶν τριῶν αἴτιον, τὸ πρῶτον ἐροῦμεν· οὐ γὰρ δὴ τό γ' ἔσχατον, οὐδενὸς γὰρ τὸ τελευταῖον· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὸ μέσον, ἑνὸς γάρ (οὐθὲν δὲ διαφέρει ἓν ἢ πλείω εἶναι, οὐδ' ἄπειρα ἢ πεπερασμένα). τῶν δ' ἀπείρων τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ὅλως τοῦ ἀπείρου πάντα τὰ μόρια μέσα ὁμοίως μέχρι τοῦ νῦν· ὥστ' εἴπερ μηδέν ἐστι πρῶτον, ὅλως αἴτιον οὐδέν ἐστιν.—ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐπὶ τὸ κάτω οἷόν τε εἰς ἄπειρον ἰέναι, τοῦ ἄνω ἔχοντος ἀρχήν, ὥστ' ἐκ πυρὸς μὲν ὕδωρ, ἐκ δὲ τούτου γῆν, καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλο τι γίγνεσθαι γένος. διχῶς γὰρ γίγνεται τόδε ἐκ τοῦδε [ἢ ὡς τόδε λέγεται μετὰ τόδε, οἷον ἐξ Ἰσθμίων Ὀλύμπια] ἢ ὡς ἐκ παιδὸς ἀνὴρ μεταβάλλοντος ἢ ὡς ἐξ ὕδατος ἀήρ. ὡς μὲν οὖν ἐκ παιδὸς ἀνὴρ γίγνεσθαί φαμεν [ὡς] ἐκ τοῦ γιγνομένου τὸ γεγονὸς ἢ ἐκ τοῦ ἐπιτελουμένου τὸ τετελεσμένον

7. Δηλαδὴ «κατὰ πρόσθεσιν».

σειρᾶς νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα τέλος. Ἐπίσης οὔτε σχετικὰ μὲ τὸν τελικὸ σκοπό μποροῦμε νὰ προχωροῦμε ἐπ᾽ ἄπειρον καὶ νὰ λέμε ὅτι ἡ βάδιση σκοπὸν ἔχει τὴν ὑγεία, ἡ ὑγεία τὴν εὐδαιμονία, ἡ εὐδαιμονία κάτι ἄλλο, καὶ ἔτσι τὸ ἄλλο, χωρὶς διακοπή, ἕνεκα τοῦ ἄλλου νὰ ὑπάρχει. Τὸ ἴδιο τέλος συμβαίνει καὶ μὲ τὸ *τί ἦν εἶναι*.

Γιατί στὰ ἐνδιάμεσα μέλη τῆς σειρᾶς, ποὺ ἔχουν κάτι τελευταῖο καὶ κάτι πρότερο, ἀναγκαστικὰ αὐτὸ ποὺ πάει μπροστὰ εἶναι αἴτιο αὐτῶν ποὺ ἔρχονται ὕστερα. Γιατί, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι πρέπει νὰ ποῦμε ποιὸ ἀπὸ τὰ τρία εἶναι αἴτιο, θὰ ποῦμε ὅτι αἴτιο εἶναι τὸ πρῶτο. Δὲ μποροῦμε δὰ νὰ ποῦμε τὸ τελευταῖο, γιατὶ τὸ τελευταῖο δὲν εἶναι αἴτιο κανενός. Οὔτε τὸ ἐνδιάμεσο μποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε αἴτιο, γιατὶ εἶναι αἴτιο ἑνός. Δὲν ἔχει δὲ καμμιὰ σημασία ἂν αὐτὸ τὸ ἐνδιάμεσο εἶναι ἕνα ἢ πολλά, οὔτε ἂν εἶναι ἄπειρα κατ᾽ ἀριθμὸν ἢ πεπερασμένα. Ὅλες πάλι οἱ σειρὲς ποὺ κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο[7] εἶναι ἄπειρες, καὶ γενικὰ τοῦ ἀπείρου, εἶναι ἐπίσης ἐνδιάμεσα σὲ ὅλη τὴν διαδρομή τους, ὡς τὴν παροῦσα στιγμή, ὡς τὸ τελευταῖο τέρμα. Ἑπομένως, ἂν βέβαια δὲν ὑπάρχει κανένα πρῶτο, δὲν ὑπάρχει ὁλότελα κανένα αἴτιο.

Ἀλλὰ βεβαιότατα, οὔτε πρὸς τὰ κάτω εἶναι δυνατὴ μιὰ ἄπειρη προχώρηση, ὅταν τὸ ἐπάνω ἔχει ἀρχή, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ γίνη ἀπὸ τὸ πῦρ νερό, ἀπ᾽ αὐτὸ γῆ, καὶ ἔτσι κατὰ συνέχεια, κάποιο ἄλλο γένος. Γιατί κατὰ δυὸ τρόπους γίνεται τοῦτο ἀπὸ κεῖνο – ὄχι ὅπως λέμε ὅτι τὰ Ὀλύμπια γίνονται ὕστερα ἀπὸ τὰ Ἴσθμια – ἀλλά, ἢ μὲ τὸν τρόπο ποὺ γίνεται, ἔπειτα ἀπὸ μεταβολή, ἀπὸ παιδὶ ἄντρας, ἢ μὲ τὸν τρόπο ποὺ γίνεται ἀέρας ἀπὸ νερό.

Λέγοντας *ἐκ παιδὸς ἄνδρα γίγνεσθαι*, τὸ ἐννοοῦμε σὰν αὐτὸ ποὺ ἔγινε (*τὸ γεγονός*) ἀπ᾽ αὐτὸ ποὺ γίνεται (*ὡς ἐκ τοῦ γιγνομένου*), μ᾽ ἄλλα λόγια, σὰν τὸ τετελεσμένον νὰ προέρχε-

(ἀεὶ γάρ ἐστι μεταξύ, ὥσπερ τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι γένεσις, οὕτω καὶ τὸ γιγνόμενον τοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντος· ἔστι γὰρ ὁ μανθάνων γιγνόμενος ἐπιστήμων, καὶ τοῦτ᾽ ἐστὶν ὃ λέγεται, ὅτι γίγνεται ἐκ μανθάνοντος ἐπιστήμων)· τὸ δ᾽ ὡς ἐξ ἀέρος ὕδωρ, φθειρομένου θατέρου. διὸ ἐκεῖνα μὲν οὐκ ἀνακάμπτει εἰς ἄλληλα, οὐδὲ γίγνεται ἐξ ἀνδρὸς παῖς (οὐ γὰρ γίγνεται
994b ἐκ τῆς γενέσεως τὸ γιγνόμενον ἀλλ᾽ ⟨ὃ⟩ ἔστι μετὰ τὴν γένεσιν· οὕτω γὰρ καὶ ἡμέρα ἐκ τοῦ πρωΐ, ὅτι μετὰ τοῦτο· διὸ οὐδὲ τὸ πρωῒ ἐξ ἡμέρας)· θάτερα δὲ ἀνακάμπτει. ἀμφοτέρως δὲ ἀδύνατον εἰς ἄπειρον ἰέναι· τῶν μὲν γὰρ ὄντων μεταξὺ ἀνάγκη τέλος εἶναι, τὰ δ᾽ εἰς ἄλληλα ἀνακάμπτει· ἡ γὰρ θατέρου φθορὰ θατέρου ἐστὶ γένεσις.—ἅμα δὲ καὶ ἀδύνατον τὸ πρῶτον ἀΐδιον ὂν φθαρῆναι· ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἄπειρος ἡ γένεσις ἐπὶ τὸ ἄνω, ἀνάγκη ἐξ οὗ φθαρέντος πρώτου τι ἐγένετο μὴ ἀΐδιον εἶναι. ἐπεὶ δὲ τὸ οὗ ἕνεκα τέλος, τοιοῦτον δὲ ὃ μὴ ἄλλου ἕνεκα ἀλλὰ τἆλλα ἐκείνου, ὥστ᾽ εἰ μὲν ἔσται τοιοῦτόν τι ἔσχατον, οὐκ ἔσται ἄπειρον, εἰ δὲ μηθὲν τοιοῦτον, οὐκ ἔσται τὸ

8. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἀλλαγὴ στὴν ποσότητα (αὔξησις).

9. Γιατὶ εἶναι ἀλλοίωσις, ἀλλαγὴ στὴν ποιότητα. Ἡ αὔξησις καὶ ἡ ἀλλοίωσις, ποὺ πᾶνε πρὸς ἕνα σκοπό, δὲν εἶναι ἀντιστρέψιμες.

10. Ἡ φράση αὐτὴ εἶναι πολὺ σκοτεινή. Κατὰ τὸν Ἀλέξ. καὶ τὸν Bonitz, ὁ Ἀρ. θέλει νὰ πῇ ὅτι δὲν πρόκειται, ὅπως στὸν δεύτερο τρόπο, γιὰ ἀπόλυτο γίγνεσθαι τῆς οὐσίας, ἀλλὰ γιὰ ἕνα γίγνεσθαι μεταγενέστερο τοῦ ἀπόλυτου γίγνεσθαι τῆς οὐσίας. Πρβλ. Bonitz, 131: *οὐ γίνεται ἐκ τῆς γενέσεως τὸ γινόμενον, ἀλλὰ*

ται ἀπὸ τὸ ἐπιτελούμενον[8]. (Γιατί πάντοτε ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ ὂν καὶ στὸ μὴ ὂν *τὸ γιγνόμενον*, ὅπως ἀνάμεσα στὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ὑπάρχει ἡ *γένεσις* [ἔλευση στὴν ὕπαρξη]. Γιατί ὁ μαθητής εἶναι ἕνας *γιγνόμενος ἐπιστήμων*, καὶ αὐτὸ ἐννοοῦμε ὅταν λέμε ὅτι ὁ ἐπιστήμων γίνεται ἀπὸ μαθητή[9].) Μὲ τὸν τρόπο, ὅπως λέμε ὅτι γίνεται ἀπὸ ἀέρα νερό, ἐννοοῦμε ὅτι τὸ ἕνα στοιχεῖο ἀφανίζεται. Γι᾽ αὐτό, ὅσα γίνονται κατὰ τὸν πρῶτο τρόπο, δὲν ξαναγυρίζουν τὸ ἕνα στὸ ἄλλο: ὁ ἄντρας δὲ γίνεται παιδί, γιατί *τὸ γιγνόμενον* δὲν εἶναι προϊὸν τῆς ἴδιας τῆς γενέσεως, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ ἔρχεται μετὰ τὴν γένεση[10].

994β Ἔτσι γίνεται κι᾽ ἡ ἡμέρα ἀπὸ τὴν αὐγή, γιατί ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ τὴν αὐγή, *διὸ οὐδὲ τὸ πρωὶ* [ἡ αὐγή] *ἐξ ἡμέρας*. Ὅσα ὅμως γίνονται κατὰ τὸ δεύτερον τρόπο, ξαναγυρίζουν τὸ ἕνα στὸ ἄλλο. Καὶ στὶς δυὸ ὅμως τὶς περιπτώσεις δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξη ἀτελεύτητη προχώρηση. Γιατὶ τὰ μὲν ἐνδιάμεσα μέλη τῶν σειρῶν ἀναγκαστικὰ ἔχουν τέλος. Στὴν δεύτερη περίπτωση δέ, τὸ ἕνα ξαναγυρίζει στὸ ἄλλο. Γιατί ἡ φθορὰ τοῦ ἑνός εἶναι γένεση τοῦ ἄλλου.

Συγχρόνως, εἶναι ἐπίσης ἀδύνατο νὰ φθαρῆ τὸ πρῶτο στοιχεῖο τῆς σειρᾶς, ἀφοῦ εἶναι αἰώνιο. Ἐπειδή, δηλαδή, ἡ γένεση δὲν εἶναι ἄπειρη πρὸς τὰ πάνω[11], θὰ ἦταν ἀνάγκη, ἂν ἀπὸ τὴν φθορὰ αὐτοῦ ποὺ πρῶτο εἶναι στὴν σειρὰ τῆς γενέσεως, γίνονταν κάτι ἄλλο, αὐτό τὸ πρῶτο νὰ μὴν εἶναι αἰώνιο, δὲ θὰ μποροῦσε δηλαδὴ νὰ ὑπάρξη ζήτημα αἰώνιου αἴτιου[12]. Ἐπὶ πλέον, τὸ τελικὸ αἴτιο εἶναι ἕνα τέλος. Καὶ εἶναι τέτοιο

(γίγνεται) μετὰ τὴν γένεσιν, ἐκ τοῦ ἤδη γεγονότος. Ὁ Ross καὶ ὁ Colle, *προτείνουν ἄλλες ἐξηγήσεις.*

11. Γιατὶ προϋποθέτει ἕνα αἰώνιο αἴτιο.

12. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ εἶναι δυσερμήνευτο. Ὁ Σύλβεστρος Μαῦρος, φαίνεται νὰ κατάλαβε καλὰ τὸν συλλογισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Βλέπε τὸν τέταρτο τόμο τῆς ἐκδόσεως F. Ehrle. Παρίσι, 1887, *Aristotelis opera.*

οὗ ἕνεκα, ἀλλ᾽ οἱ τὸ ἄπειρον ποιοῦντες λανθάνουσιν ἐξαιροῦντες τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν (καίτοι οὐθεὶς ἂν ἐγχειρήσειεν οὐδὲν πράττειν μὴ μέλλων ἐπὶ πέρας ἥξειν)· οὐδ᾽ ἂν εἴη νοῦς ἐν τοῖς οὖσιν· ἕνεκα γάρ τινος ἀεὶ πράττει ὅ γε νοῦν ἔχων, τοῦτο δέ ἐστι πέρας· τὸ γὰρ τέλος πέρας ἐστίν. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὸ τί ἦν εἶναι ἐνδέχεται ἀνάγεσθαι εἰς ἄλλον ὁρισμὸν πλεονάζοντα τῷ λόγῳ· ἀεί τε γὰρ ἔστιν ὁ ἔμπροσθεν μᾶλλον, ὁ δ᾽ ὕστερος οὐκ ἔστιν, οὗ δὲ τὸ πρῶτον μὴ ἔστιν, οὐδὲ τὸ ἐχόμενον· ἔτι τὸ ἐπίστασθαι ἀναιροῦσιν οἱ οὕτως λέγοντες, οὐ γὰρ οἷόν τε εἰδέναι πρὶν εἰς τὰ ἄτομα ἐλθεῖν· καὶ τὸ γιγνώσκειν οὐκ ἔστιν, τὰ γὰρ οὕτως ἄπειρα πῶς ἐνδέχεται νοεῖν; οὐ γὰρ ὅμοιον ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἣ κατὰ τὰς διαιρέσεις μὲν οὐχ ἵσταται, νοῆσαι δ᾽ οὐκ ἔστι μὴ στήσαντα (διόπερ οὐκ ἀριθμήσει τὰς τομὰς ὁ τὴν ἄπειρον διεξιών), ἀλλὰ καὶ τὴν ὕλην ἐν κινουμένῳ νοεῖν ἀνάγκη. καὶ ἀπείρῳ οὐδενὶ ἔστιν εἶναι· εἰ δὲ μή, οὐκ ἄπειρόν γ᾽ ἐστὶ τὸ ἀπείρῳ εἶναι.—ἀλλὰ

13. Ἀφοῦ τὸ τελικὸ αἴτιο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀγαθό.

14. Δύσκολο χωρίο. Βλ. σχετικὲς ἐξηγήσεις Ἀλέξ. 161, 2 καὶ 162, 4.

15. Δυσνόητο κείμενο. Ἀπορρίπτεται ἡ διόρθωσις ἀπὸ τὸν Ross τοῦ *ὕλην* εἰς *ὅλην*. Βλέπε ἐξηγήσεις, Ἀλέξ. 164, 16, Ἀσκληπιοῦ 133, 2, Θωμᾶ Ἀκυνάτη σ. 110, No 328, Bonitz 134. Πρβλ. *Φυσικά*, A, 7, 191 a, *Τιμαῖος*, 52b, *Περὶ οὐρανοῦ*, A, 7, 274b.

16. Ἀρχίζει τὸ δεύτερο μέρος τῆς διαιρέσεως ποὺ ἀναγγέλεται στὸ 994a (*οὔτε κατ᾽ εἶδος*).

ποὺ δὲν ὑπάρχει *ἄλλου ἕνεκα, ἀλλὰ τἆλλα* (ὑπάρχουν ἕνεκα) *ἐκείνου*. Ἑπομένως, ἂν ὑπάρχει ἕνα τέτοιο τελικὸ τέρμα, δὲ θὰ ὑπάρξη προχώρηση στὸ ἄπειρο. Ἂν ὅμως δὲν ὑπάρχει ἕνα τέτοιο τελευταῖο, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη τελικὸ αἴτιο.

Κι ἔτσι, ὅσοι δέχονται μιὰ ἄπειρη σειρά, βγάζουν ἀπὸ τὴν μέση, χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουν, τὴν φύση τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ[13]. Καὶ ὅμως, κανένας δὲ θὰ ἐπιχειροῦσε κάτι, ἂν δὲν ἐπρόκειτο νὰ φτάση σὲ κάποιο πέρας. Οὔτε θὰ ὑπῆρχε νοῦς σὲ τέτοιες ἐνέργειες. Γιατί, πάντοτε, χάριν κάποιου πράγματος ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος, τοὐλάχιστον ὁ λογικὸς ἄνθρωπος, αὐτὸ δὲ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἕνα πέρας, γιατὶ ὁ σκοπὸς εἶναι ἕνα πέρας. Ἀλλὰ οὔτε τὸ *τί ἦν εἶναι*, μποροῦμε ἐπ᾽ ἄπειρον νὰ τὸ ἀνάγουμε σὲ ἕναν ἄλλον, πιὸ ἐκτεταμένον στὴν ἔκφρασή του ὁρισμό. Γιατί πάντοτε σὲ μιὰ ἄπειρη σειρὰ ὁρισμῶν, *ὁ ἔμπροσθεν* ἔχει μεγαλύτερη ὀρθότητα κι᾽ ὄχι *ὁ ὕστερος*. Ὅποια σειρὰ ὅμως δὲν ἔχει ἀρχικὸ μέλος, δὲ μπορεῖ νἄχει καὶ ἑπόμενο[14].

Ἀκόμη, *οἱ οὕτως λέγοντες, ἀναιροῦσι τὸ ἐπίστασθαι* [τὴν ἐπιστήμη]. Γιατὶ καθαρὴ γνώση θὰ ἦταν ἀδύνατη *πρὶν ἢ εἰς τὰ ἄτομα ἐλθεῖν* – ποὺ εἶναι ἡ ἀφετηρία κάθε ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Καὶ ἡ συνήθης γνώση ἀκόμη δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη, γιατί πῶς θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ νοεῖ μιὰ τέτοια ἄπειρη σειρά; Γιατὶ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν γραμμή, ἐπειδὴ αὐτῆς οἱ διαιρέσεις δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ σταματήσουν. Δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ τὴν νοήση κανένας, παρὰ μονάχα σταματώντας τὴν ἀτελεύτητη διαίρεση. Γι᾽ αὐτό, περνώντας κανεὶς τὴν ἐπ᾽ ἄπειρο διαιρετὴ γραμμὴ δὲ μετράει τὶς τομές. Ἀλλὰ καὶ τὴν ὕλη, ἀναγκαστικά, μέσα σὲ κάτι ποὺ κινεῖται μποροῦμε νὰ τὴν ἀντιληφθοῦμε[15]. Καὶ ὅ,τι εἶναι ἄπειρο, ὕπαρξη δὲν ἔχει. Εἰ δὲ μή, τὸ εἶναι τῆς ἀπειρότητος δὲν εἶναι ἄπειρο.

Τέλος[16], ἔστω κι᾽ ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τὰ εἴδη τῶν αἰτίων

μὴν καὶ εἰ ἄπειρά γ' ἦσαν πλήθει τὰ εἴδη τῶν αἰτίων, οὐκ ἂν ἦν οὐδ' οὕτω τὸ γιγνώσκειν· τότε γὰρ εἰδέναι οἰόμεθα ὅταν τὰ αἴτια γνωρίσωμεν· τὸ δ' ἄπειρον κατὰ τὴν πρόσθεσιν οὐκ ἔστιν ἐν πεπερασμένῳ διεξελθεῖν.

3 *Αἱ δ' ἀκροάσεις κατὰ τὰ ἔθη συμβαίνουσιν· ὡς γὰρ εἰώθαμεν οὕτως ἀξιοῦμεν λέγεσθαι, καὶ τὰ παρὰ ταῦτα οὐχ* **995a** *ὅμοια φαίνεται ἀλλὰ διὰ τὴν ἀσυνήθειαν ἀγνωστότερα καὶ ξενικώτερα· τὸ γὰρ σύνηθες γνώριμον. ἡλίκην δὲ ἰσχὺν ἔχει τὸ σύνηθες οἱ νόμοι δηλοῦσιν, ἐν οἷς τὰ μυθώδη καὶ παιδαριώδη μεῖζον ἰσχύει τοῦ γινώσκειν περὶ αὐτῶν διὰ τὸ ἔθος. οἱ μὲν οὖν ἐὰν μὴ μαθηματικῶς λέγῃ τις οὐκ ἀποδέχονται τῶν λεγόντων, οἱ δ' ἂν μὴ παραδειγματικῶς, οἱ δὲ μάρτυρα ἀξιοῦσιν ἐπάγεσθαι ποιητήν. καὶ οἱ μὲν πάντα ἀκριβῶς, τοὺς δὲ λυπεῖ τὸ ἀκριβὲς ἢ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι συνείρειν ἢ διὰ τὴν μικρολογίαν· ἔχει γάρ τι τὸ ἀκριβὲς τοιοῦτον, ὥστε, καθάπερ ἐπὶ τῶν συμβολαίων, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων ἀνελεύθερον εἶναί τισι δοκεῖ. διὸ δεῖ πεπαιδεῦσθαι*

---

17. Γιὰ τὴν διάκριση τοῦ ἀπείρου κατὰ τὴν πρόσθεσιν καὶ κατὰ τὴν διαίρεσιν, καὶ γιὰ τὸ ἀδύνατο τοῦ ἀπείρου «ἐνεργείᾳ» βλ. Θ, 6, 1048b.
18. Μεταφράζομε λίγο εὐρύτερα, βάσει τῆς σχετικῆς σημειώσεως τοῦ 'Αλέξ.: *μεῖζον ἰσχύει τῆς περὶ αὐτὰ ἀληθείας, τὸ ἔθος· κατὰ γὰρ τὴν ἀλήθειαν ἡ γνῶσις.*
19. Ἐκεῖνοι ποὺ οἱ συνήθειες τοῦ μυαλοῦ τους εἶναι διαφορετικές.
20. Ἄλλοι μεταφράζουν: στὶς δικαστικὲς συμβάσεις.

εἶναι ἄπειρα κατὰ τὸ πλῆθος, πάλι ἡ γνώση θἆταν ἀδύνατη, γιατί φρονοῦμε ὅτι τότε ἀποκτοῦμε καθαρὴ γνώση, ὅταν μᾶς γίνουν γνώριμα τὰ αἴτια. Τὸ *κατὰ πρόσθεσιν* ὅμως ἄπειρο δὲ μποροῦμε σὲ πεπερασμένον χρόνο νὰ τὸ ξεπεράσουμε[17].

3
Σκέψεις γιὰ τὴν μέθοδο διδασκαλίας.

995a Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μαθημάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς συνήθειες τοῦ ἀκροατῆ. Γιατὶ πραγματικά, θέλομε νὰ χρησιμοποιοῦν μιὰ γλῶσσα μὲ τὴν ὁποία εἴμαστε ἐξοικειωμένοι, ἀλλοιῶς τὰ πράγματα δὲ μᾶς φαίνονται πιὰ τὰ ἴδια. Ἡ *ἀσυνήθειά* μας τὰ κάνει λιγώτερο κατανοητὰ καὶ περισσότερο παράξενα. Γιατὶ ἡ συνήθεια εὐνοεῖ τὴν γνώση. Πόση μεγάλη *ἰσχὺν ἔχει τὸ σύνηθες, οἱ νόμοι δηλοῦσιν, ἐν οἷς τὰ μυθώδη καὶ παιδαριώδη μεῖζον ἰσχύει διὰ τὸ ἔθος*, παρ' ὅσον ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας σχετικὰ μὲ τοὺς ἐν λόγῳ νόμους[18].

Μερικοὶ ὅμως δὲν παραδέχονται παρὰ μιὰ μαθηματικὴ γλῶσσα[19]. Ἄλλοι δὲν θέλουν παρὰ παραδείγματα. Ἄλλοι ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ προσφύγῃ ὁ μελετητὴς στὴν αὐθεντία κάποιου ποιητῆ. Ἄλλοι, τέλος, ζητοῦν παντοῦ ἀκριβολογία, ἐνῶ σὲ ἄλλους εἶναι δυσάρεστη ἡ ἀκριβολογία, ἢ γιατί δὲ μποροῦν νὰ ἀκολουθοῦν τὴν συναρμογὴ τῶν στοχασμῶν ἢ γιατί τὴν θεωροῦν μικρολογία – ἀπὸ φόβο μήπως χαθοῦν μέσα σὲ ἀσήμαντα πράγματα.

Γιατί, πραγματικά, ὑπάρχει κάτι τέτοιο στὴν ἀκριβολογικὴ ἐπιτήδευση. Γι' αὐτὸ μερικοὶ τὴν θεωροῦν ἀνάξια γιὰ ἐλεύθερον ἄνθρωπο, τόσο στὶς κοινωνικὲς σχέσεις (*ἐπὶ τῶν συμβολαίων*)[20], ὅσο καὶ στὶς φιλοσοφικὲς συζητήσεις. Γι' αὐτὸ χρειάζεται κάποια παίδευσις γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται κάθε εἶδος ἐπιστήμης – χρειάζεται δηλαδὴ ἡ

πῶς ἕκαστα ἀποδεκτέον, ὡς ἄτοπον ἅμα ζητεῖν ἐπιστήμην καὶ τρόπον ἐπιστήμης· ἔστι δ' οὐδὲ θάτερον ῥᾴδιον λαβεῖν. τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον, ἀλλ' ἐν τοῖς μὴ ἔχουσιν ὕλην. διόπερ οὐ φυσικὸς ὁ τρόπος· ἅπασα γὰρ ἴσως ἡ φύσις ἔχει ὕλην. διὸ σκεπτέον πρῶτον τί ἐστιν ἡ φύσις· οὕτω γὰρ καὶ περὶ τίνων ἡ φυσικὴ δῆλον ἔσται [καὶ εἰ μιᾶς ἐπιστήμης ἢ πλειόνων τὰ αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς θεωρῆσαί ἐστιν].

21. Οἱ τελευταῖες λέξεις (ὁ Ἀλέξ. δὲν τὶς σχολιάζει) θεωροῦνται γενικὰ σὰν προσθήκη γιὰ νὰ συνδεθῆ τὸ α μὲ τὸ Β, ἀλλὰ ἡ ὑπόθεση αὐτή, οὐδόλως εὐσταθεῖ: ὁ Ἀσκληπιὸς (140, 24) τὶς παραθέτει αὐτολεξεῖ.

γνῶσις τῆς μεθόδου, προπάντων οἱ καλοὶ συλλογισμοὶ καὶ οἱ ἀποδείξεις γενικά, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ Λογικὴ εἶναι μιὰ προπαίδεια. Γιατί δὲν εἶναι σωστό, νὰ ἀναζητοῦμε μιὰ ἐπιστήμη καί, συγχρόνως, καὶ τὸν τρόπο νὰ ἐπιτύχουμε αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη. Κανένα δέ, ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτά, δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ἐπιτευχθῆ.

Δὲν πρέπει ἰδίως νὰ ἀπαιτεῖ κανεὶς σὲ ὅλα τὴν μαθηματικὴ ἀκριβολογία, ἀλλὰ μόνον στὰ ἄϋλα. Γι' αὐτό, ἡ μαθηματικὴ μέθοδος εἶναι ἀνεφάρμοστη στὴν Φυσική. Γιατί, μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ, ὅτι ὅλη ἡ φύσις περιέχει ὕλη. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ προηγεῖται ἡ ἔρευνα ποὺ ἐξετάζει *τί ἐστὶν ἡ φύσις*. Γιατί μιὰ τέτοια ἔρευνα μπορεῖ νὰ κάνει φανερὸ καὶ περὶ τίνος ἡ Φυσική. Καὶ ἀκόμη πρέπει, πρῶτα - πρῶτα, νὰ ἐξετασθῆ ἂν εἶναι δουλειὰ μιᾶς ἢ περισσότερων ἐπιστημῶν ἡ θεώρηση τῶν αἰτίων καὶ ἀρχῶν[21].

Β

Ἀνάγκη πρὸς τὴν ἐπιζητουμένην ἐπιστήμην ἐπελθεῖν ἡμᾶς πρῶτον περὶ ὧν ἀπορῆσαι δεῖ πρῶτον· ταῦτα δ' ἐστὶν ὅσα τε περὶ αὐτῶν ἄλλως ὑπειλήφασί τινες, κἂν εἴ τι χωρὶς τούτων τυγχάνει παρεωραμένον. ἔστι δὲ τοῖς εὐπορῆσαι βουλομένοις προὔργου τὸ διαπορῆσαι καλῶς· ἡ γὰρ ὕστερον εὐπορία λύσις τῶν πρότερον ἀπορουμένων ἐστί, λύειν δ' οὐκ ἔστιν ἀγνοοῦντας τὸν δεσμόν, ἀλλ' ἡ τῆς διανοίας ἀπορία δηλοῖ τοῦτο περὶ τοῦ πράγματος· ᾗ γὰρ ἀπορεῖ, ταύτῃ παραπλήσιον πέπονθε τοῖς δεδεμένοις· ἀδύνατον γὰρ ἀμφοτέρως προελθεῖν εἰς τὸ πρόσθεν. διὸ δεῖ τὰς δυσχερείας τεθεωρηκέναι πάσας πρότερον, τούτων τε χάριν καὶ διὰ τὸ τοὺς ζητοῦντας ἄνευ τοῦ διαπορῆσαι πρῶτον ὁμοίους εἶναι τοῖς ποῖ δεῖ βαδίζειν ἀγνοοῦσι, καὶ πρὸς τούτοις οὐδὲ πότε⟨ρον⟩ τὸ ζητού-
995b *μενον εὕρηκεν ἢ μὴ γιγνώσκειν· τὸ γὰρ τέλος τούτῳ μὲν οὐ*
δῆλον τῷ δὲ προηπορηκότι δῆλον. ἔτι δὲ βέλτιον ἀνάγκη

1. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ θέτει 14 ἀπορίες ποὺ θὰ συζητηθοῦν στὰ ἑπόμενα κεφάλαια. Τὶς ἀριθμήσαμε, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ross, γιὰ νὰ εὐκολύνουμε τὴν κατανόηση τοῦ κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β

1

Ἐκφώνηση 14 ἀπορητικῶν προβλημάτων, σχετικῶν μὲ τὴν πρώτη φιλοσοφία[1].

Εἶναι ἀνάγκη, ἐν ὄψει τῆς ἐπιστήμης ποὺ ἐπιζητοῦμε [τῆς Μεταφυσικῆς], κατὰ πρῶτο ἐμεῖς νὰ στραφοῦμε πρὸς ἐκεῖνες τὶς ἀπορίες ποὺ πρῶτες πρέπει νἄρθουν στὴν συζήτηση. Μὲ αὐτὰ ἐννοῶ συγχρόνως καὶ τὶς διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς δικές μας ἀντιλήψεις ποὺ ὁρισμένοι φιλόσοφοι διεκήρυξαν γιὰ τὶς ἀρχές, καὶ ἐκτὸς ἀπ᾽ αὐτές, καὶ κάθε τι ποὺ τυχὸν μπόρεσε νὰ διαφύγη ἀπὸ τὴν προσοχή τους.

Ὅμως, ὅταν θέλει κανεὶς νὰ λύση μιὰ ἀπορία, πολὺ ὠφέλιμο εἶναι νὰ τὴν ἐξερευνήση πρῶτα ἐπιμελῶς ἀπὸ κάθε ἄποψη, γιατί ἡ ἄνεση στὴν ὁποία θὰ φθάση ἡ σκέψη ἀργότερα *λύσις τῶν πρότερον ἀπορουμένων ἐστί*, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λύσουμε ἕναν κόμπο, χωρὶς νὰ ξέρομε περὶ τίνος πρόκειται. Ἒ λοιπόν! Ἡ ἀπορία, στὴν ὁποία σκοντάφτει ἡ σκέψις, δείχνει ὅτι ὑπάρχει *κόμπος* μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο. Γιατί, ὅσο διάστημα αὐτὴ βρίσκεται μέσα στὴν ἀπορία, ἡ κατάστασή της εἶναι παρόμοια μὲ ἐκείνη τοῦ δεμένου ἀνθρώπου: ἐξ ἴσου μὲ ἐκεῖνον εἶναι καὶ αὐτὴ ἀνίκανη νὰ προχωρήση πρὸς τὰ ἐμπρός.

Γι᾽ αὐτό, πρέπει πρῶτα νὰ ἐξεταστοῦν ὅλες οἱ δυσκολίες καὶ γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἴπαμε καὶ γιατί, ὅσοι ἐρευνοῦν χωρὶς νἄχουν ἐξερευνήσει πρῶτα τὶς δυσκολίες πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, μοιάζουν μὲ ἐκείνους ποὺ δὲν ξέρουν ποὺ βαδίζουν, καὶ ἐπὶ πλέον οὔτε μπορεῖ νὰ ξέρει κανείς, ἄν, σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή, ἔχει βρῆ ἢ ὄχι αὐτὸ ποὺ ζητάει.

995β Γιατὶ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως, δὲν μᾶς φανερώνεται τότε καθαρά, εἶναι ὅμως ὁλοκάθαρο σὲ κεῖνον ποὺ πρωτύτε-

ἔχειν πρὸς τὸ κρῖναι τὸν ὥσπερ ἀντιδίκων καὶ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων ἀκηκοότα πάντων.—ἔστι δ' ἀπορία πρώτη μὲν περὶ ὧν ἐν τοῖς πεφροιμιασμένοις διηπορήσαμεν, πότερον μιᾶς ἢ πολλῶν ἐπιστημῶν θεωρῆσαι τὰς αἰτίας· καὶ πότερον τὰς τῆς οὐσίας ἀρχὰς τὰς πρώτας ἐστὶ τῆς ἐπιστήμης ἰδεῖν μόνον ἢ καὶ περὶ τῶν ἀρχῶν ἐξ ὧν δεικνύουσι πάντες, οἷον πότερον ἐνδέχεται ταὐτὸ καὶ ἓν ἅμα φάναι καὶ ἀποφάναι ἢ οὔ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων· εἴ τ' ἐστὶ περὶ τὴν οὐσίαν, πότερον μία περὶ πάσας ἢ πλείονές εἰσι, κἂν εἰ πλείονες πότερον ἅπασαι συγγενεῖς ἢ τὰς μὲν σοφίας τὰς δὲ ἄλλο τι λεκτέον αὐτῶν. καὶ τοῦτο δ' αὐτὸ τῶν ἀναγκαίων ἐστὶ ζητῆσαι, πότερον τὰς αἰσθητὰς οὐσίας εἶναι μόνον φατέον ἢ καὶ παρὰ ταύτας ἄλλας, καὶ πότερον μοναχῶς ἢ πλείονα γένη τῶν οὐσιῶν, οἷον οἱ ποιοῦντες τά τε εἴδη καὶ τὰ μαθηματικὰ μεταξὺ τούτων τε καὶ τῶν αἰσθητῶν. περί τε τούτων οὖν, καθάπερ φαμέν, ἐπισκεπτέον, καὶ πότερον περὶ τὰς οὐσίας ἡ θεωρία μόνον ἐστὶν ἢ καὶ περὶ τὰ συμβεβηκότα καθ' αὑτὰ ταῖς οὐσίαις, πρὸς δὲ τούτοις περὶ ταὐτοῦ καὶ ἑτέρου καὶ ὁμοίου καὶ ἀνομοίου καὶ ἐναντιότητος, καὶ περὶ προτέρου καὶ ὑστέρου καὶ τῶν ἄλλων

2. Ἀναφορὰ στὸ βιβλίο Α (τὰ τέσσερα αἴτια).
3. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, μιὰ ἐπιστήμη θὰ ἀσχολοῦνταν μὲ τὸ κινητικὸ αἴτιο, μιὰ ἄλλη μὲ τὸ τελικό, μιὰ ἄλλη μὲ τὸ τυπικὸ (Συριανός, 2, 9).
4. Ὁπότε πρέπει νὰ τὶς λέμε ὅλες φιλοσοφικὲς ἐπιστῆμες – Ἀλέξ. 175, 25.
5. Pluralis σοφίαι, παρατηρεῖ ὁ Bonitz, 138, singulas significat partes (συγγενεῖς) τῆς σοφίας.
6. Πρβλ. Α, 6, 987ἐ.
7. Ποὺ εἶναι καὶ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ ὁρισμοῦ. Βλ. κατωτέρω, 2, 997 a.

ρα ἔχει ἐργαστῆ μὲ τὶς ἀπορίες. Τέλος θὰ βρεθῆ ἀναγκαστικὰ σὲ εὐνοϊκώτερη θέση νὰ κρίνει ὅποιος ἔχει ἀκούσει σὰν νᾶταν ἀντίδικοι καὶ ὅλα τὰ ἐν διενέξει ἐπιχειρήματα.

Ἡ πρώτη ἀπορία ἀναφέρεται σὲ ὅσα μὲ ἀπορρητικὸν τρόπο ἐξεθέσαμε στὸ προοιμιακὸ μέρος[2]: ἡ μελέτη τῶν αἰτίων εἶναι δουλειὰ μιᾶς ἢ πολλῶν ἐπιστημῶν;[3] [Δεύτερη ἀπορία]: Ἡ ἐπιστήμη μας [ἡ Μεταφυσική] ἔχει ἀποκλειστικὰ ἀποστολὴ νὰ ἰδῆ τὶς πρῶτες ἀρχὲς τῆς οὐσίας ἢ πρέπει νὰ συμπεριλάβη καὶ τὶς ἀρχὲς ποὺ εἶναι βασικὲς γιὰ κάθε ἀπόδειξη, ὅπως π.χ.: εἶναι δυνατὸν συγχρόνως νὰ δεχόμαστε καὶ νὰ ἀρνούμαστε τὸ ἴδιο πρᾶγμα; – καὶ ἄλλες παρόμοιες ἀρχές. [Τρίτη ἀπορία]: Καὶ ἂν ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν οὐσία, εἶναι μιὰ μόνη ἐπιστήμη ποὺ ἀσχολεῖται μὲ ὅλες τὶς οὐσίες, αἰσθητὲς καὶ νοητὲς ἢ περισσότερες, καὶ ἂν εἶναι περισσότερες, εἶναι ὅλες *συγγενεῖς*[4] ἢ πρέπει νὰ τὶς ἀντικρύσουμε, τὶς μὲν σὰν μέρη τῆς σοφίας[5] καὶ τὶς ἄλλες σὰν κάτι διαφορετικό: [Τέταρτη ἀπορία]: Ἰδοὺ καὶ ἕνα ἀκόμη ζήτημα ποὺ ἀναγκαστικὰ ἐμπίπτει στὰ πράγματα ποὺ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε: ἂν πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι μόνο οἱ αἰσθητὲς οὐσίες ὑπάρχουν ἢ ἐκτὸς ἀπ᾽ αὐτὲς ὑπάρχουν κι᾽ ἄλλες, κι᾽ ἂν αὐτὲς οἱ ἄλλες οὐσίες εἶναι ἑνὸς μόνο γένους ἢ ὑπάρχουν πολλὰ γένη αὐτῶν τῶν οὐσιῶν, ὅπως π.χ. σκέπτονται ἐκεῖνοι πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς Ἰδέες, δέχονται καὶ τὰ μαθηματικὰ πράγματα μεταξὺ τῶν Ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν[6].

Γι᾽ αὐτὰ λοιπὸν λέμε, πρέπει νὰ γίνη ἔρευνα, καὶ ἀκόμη [πέμπτη ἀπορία] σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα ἂν ἡ θεωρία θὰ ἔχει ἀντικείμενό της μονάχα τὶς οὐσίες ἢ καὶ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῶν οὐσιῶν[7].

Καὶ κοντὰ σὲ αὐτά, πρέπει νὰ γίνη ἔρευνα καὶ γιὰ τὸ ἴδιο καὶ τὸ ἕτερο, γιὰ τὸ ὅμοιο καὶ τὸ ἀνόμοιο, γιὰ τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἐναντιότητα, γιὰ τὸ πρότερο καὶ τὸ ὕστερο, καὶ γιὰ

ἁπάντων τῶν τοιούτων περὶ ὅσων οἱ διαλεκτικοὶ πειρῶνται σκοπεῖν ἐκ τῶν ἐνδόξων μόνων ποιούμενοι τὴν σκέψιν, τίνος ἐστὶ θεωρῆσαι περὶ πάντων· ἔτι δὲ τούτοις αὐτοῖς ὅσα καθ' αὑτὰ συμβέβηκεν, καὶ μὴ μόνον τί ἐστι τούτων ἕκαστον ἀλλὰ καὶ ἆρα ἓν ἑνὶ ἐναντίον· καὶ πότερον αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ στοιχεῖα τὰ γένη ἐστὶν ἢ εἰς ἃ διαιρεῖται ἐνυπάρχοντα ἕκαστον· καὶ εἰ τὰ γένη, πότερον ὅσα ἐπὶ τοῖς ἀτόμοις λέγεται τελευταῖα ἢ τὰ πρῶτα, οἷον πότερον ζῷον ἢ ἄνθρωπος ἀρχή τε καὶ μᾶλλον ἔστι παρὰ τὸ καθ' ἕκαστον. μάλιστα δὲ ζητητέον καὶ πραγματευτέον πότερον ἔστι τι παρὰ τὴν ὕλην αἴτιον καθ' αὑτὸ ἢ οὔ, καὶ τοῦτο χωριστὸν ἢ οὔ, καὶ πότερον ἓν ἢ πλείω τὸν ἀριθμόν, καὶ πότερον ἔστι τι παρὰ τὸ σύνολον (λέγω δὲ τὸ σύνολον, ὅταν κατηγορηθῇ τι τῆς ὕλης) ἢ οὐθέν, ἢ τῶν μὲν τῶν δ' οὔ, καὶ ποῖα τοιαῦτα τῶν ὄντων.

996a ἔτι αἱ ἀρχαὶ πότερον ἀριθμῷ ἢ εἴδει ὡρισμέναι, καὶ αἱ ἐν

8. Καὶ ἂν αὐτὴ ἡ ἔρευνα ἐμπίπτει στὴν δικαιοδοσία τῆς Μεταφυσικῆς, δὲ θὰ γίνη πιὰ ἐνδόξως, ἀλλὰ ἀληθῶς (Ἀλέξ. 177, 2).
9. Δηλαδὴ ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφὴ (τὸ εἶδος) ἤ, ἀκόμη, τὰ τέσσερα στοιχεῖα (Ἀλέξ. 177, 28).
10. Ἀρχὴ τοῦ ἀτόμου Καλλίας, ἐπὶ παραδείγματι (Σύρ. 7, 6).

ὅλα τὰ τέτοια ἄλλα, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ ἐξετάσουν οἱ διαλεκτικοί, ξεκινώντας τὶς ἀναζητήσεις τους ἀπὸ πιθανὲς μόνον προτάσεις – γιὰ νὰ βρεθῆ σὲ ποιὰ ἐπιστήμη ἀνήκει ἡ ἔρευνα ὅλων αὐτῶν[8].

Στὴν συνέχεια θὰ ἰδοῦμε ποιὲς εἶναι οἱ οὐσιώδεις ἰδιότητες αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν ἐννοιῶν, καί, ὄχι μόνον τὴν φύση τῆς καθεμιᾶς ἀπ᾽ αὐτές, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἕνα μόνον πρᾶγμα ἔχει πάντοτε ἕνα μόνον *ἐναντίον*. [Ἕκτη ἀπορία] Καὶ ἂν οἱ ἀρχὲς καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων εἶναι τὰ γένη ἢ εἶναι γιὰ κάθε ὂν τὰ *ἐνυπάρχοντα* μέρη στὰ ὁποῖα διαιρεῖται[9]. Καὶ [ἕβδομη ἀπορία] ἂν τὰ γένη εἶναι ἀρχές, εἶναι ἐκεῖνα τὰ γένη ποὺ βεβαιώνονται καθόσον βρίσκονται πολὺ κοντὰ στὰ ἄτομα [στὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα] ἢ τὰ γένη τὰ πιὸ ὑψηλά; Ἐπὶ παραδείγματι: τὸ ζῶο ἢ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀρχή,[10] καὶ ἔχει σὲ μεγαλύτερον βαθμὸ ὕπαρξη ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἄτομα; [Ὄγδοη ἀπορία] Ἕνα ἄλλο πρόβλημα πρέπει προπάντων νὰ ἐξεταστῆ καὶ νὰ πραγματευτῆ: ὑπάρχει ἢ ὄχι, ἔξω ἀπὸ τὴν ὕλη, κάποιο πρᾶγμα ποὺ νὰ εἶναι καθαυτὸ αἴτιο [cause par soi];

Αὐτὸ τὸ κάποιο πρᾶγμα ἔχει ξεχωριστὴ ὕπαρξη ἢ ὄχι; Εἶναι ἕνα ἢ περισσότερα κατὰ τὸν ἀριθμό; Ὑπάρχει κάτι ἔξω ἀπὸ *τὸ σύνολον* [τὸ συγκεκριμένο σύνθετο] –καὶ μὲ τὸ σύνολον ἐννοῶ ὅταν κάτι ἀποδοθῆ στὴν ὕλη ὡς κατηγορούμενο (ὡς ἰδιότητα),[11] ἢ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ χωρισμένο ἢ τέλος γιὰ ὁρισμένα ὄντα ὑπάρχει, γιὰ ἄλλα ὄχι, *καὶ ποῖα ταῦτα τῶν ὄντων*;

996a [Ἐνάτη ἀπορία] Ἔπειτα οἱ ἀρχὲς εἶναι περιορισμένες ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ ἢ τοῦ εἴδους, εἴτε πρόκειται

11. «*Ὅταν κατηγορηθῆ τί τῆς ὕλη*», γράφει ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής, ἔχει τὴν ἔννοιά του «*ὅταν ἡ ὕλη μετὰ τινὸς εἴδους ληφθῆ*». Ὁ ὅρος «σύνολον» ἢ «ἡ σύνολος οὐσία» εἶναι τὸ συγκεκριμένο σύνθετο ἀπὸ μορφὴ καὶ ὕλη. Πρβλ. Bonitz, 156.

τοῖς λόγοις καὶ αἱ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ; καὶ πότερον τῶν φθαρτῶν καὶ ἀφθάρτων αἱ αὐταὶ ἢ ἕτεραι, καὶ πότερον ἄφθαρτοι πᾶσαι ἢ τῶν φθαρτῶν φθαρταί; ἔτι δὲ τὸ πάντων χαλεπώτατον καὶ πλείστην ἀπορίαν ἔχον, πότερον τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν, καθάπερ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ Πλάτων ἔλεγον, οὐχ ἕτερόν τί ἐστιν ἀλλ' οὐσία τῶν ὄντων, ἢ οὔ, ἀλλ' ἕτερόν τι τὸ ὑποκείμενον, ὥσπερ Ἐμπεδοκλῆς φησὶ φιλίαν ἄλλος δέ τις πῦρ ὁ δὲ ὕδωρ ἢ ἀέρα· καὶ πότερον αἱ ἀρχαὶ καθόλου εἰσὶν ἢ ὡς τὰ καθ' ἕκαστα τῶν πραγμάτων, καὶ δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ· ἔτι πότερον ἄλλως ἢ κατὰ κίνησιν· καὶ γὰρ ταῦτα ἀπορίαν ἂν παράσχοι πολλήν. πρὸς δὲ τούτοις πότερον οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ μήκη καὶ τὰ σχήματα καὶ αἱ στιγμαὶ οὐσίαι τινές εἰσιν ἢ οὔ, κἂν εἰ οὐσίαι πότερον κεχωρισμέναι τῶν αἰσθητῶν ἢ ἐνυπάρχουσαι ἐν τούτοις; περὶ γὰρ τούτων ἁπάντων οὐ μόνον χαλεπὸν τὸ εὐπορῆσαι τῆς ἀληθείας ἀλλ' οὐδὲ τὸ διαπορῆσαι τῷ λόγῳ ῥᾴδιον καλῶς.

12. Τὰ τέσσερα στοιχεῖα π.χ. εἶναι περιορισμένα «ἀριθμῷ», ἐνῶ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου εἶναι περιορισμένα «εἴδει». Ἡ ἀριθμητικὴ ἑνότης εἶναι ἡ ἑνότης τοῦ ἀτόμου, ἡ δὲ τυπικὴ –λογικὴ ἑνότης εἶναι ἐκείνη τοῦ εἴδους, ὅπως τὸ ἐννοοῦμε σήμερα– espèce. Ἑπομένως, τὸ νὰ ρωτοῦμε ἂν οἱ ἀρχὲς εἶναι ἀριθμητικὰ ἢ τυπικὰ περιορισμένες, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ρωτοῦμε ἂν κάθε ἀρχὴ εἶναι ἄτομο ἢ εἶδος – espèce. Πρβλ. κατωτέρω 4, 1001 a.

γιὰ λογικὲς ἀρχὲς ποὺ βρίσκονται στοὺς ὁρισμοὺς εἴτε γιὰ τὰ ὑλικὰ συστατικὰ τῶν πραγμάτων[12]. [Δέκατη ἀπορία] Οἱ ἀρχὲς τῶν φθαρτῶν καὶ ἄφθαρτων εἶναι ἴδιες ἢ διαφορετικές; Εἶναι ὅλες ἄφθαρτες ἢ οἱ ἀρχὲς τῶν φθαρτῶν εἶναι φθαρτές; [Ἑνδέκατη ἀπορία] Ἀλλὰ ἰδοὺ τὸ πρόβλημα, τὸ πιὸ δὺσκολο ἀπ' ὅλα *καὶ πλείστην ἀπορίαν ἔχον*: Τὸ Ἕνα καὶ τὸν Ὂν εἶναι, ὅπως ἰσχυρίζονταν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων, ὄχι κάτι ἄλλο πρᾶγμα ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων; Ἢ δὲν εἶναι ἔτσι, ἀλλὰ ὑπάρχει κάποιο ἄλλο πρᾶγμα ποὺ τοὺς χρησιμεύει γιὰ ὑπόστρωμα, αὐτὸ π.χ. ποὺ ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὸ λέει *φιλίαν, ἄλλος δὲ τὶς πῦρ, ὁ δὲ ὕδωρ, ὁ δὲ ἀέρα.*

[Δωδεκάτη ἀπορία] Οἱ ἀρχὲς εἶναι καθολικὲς ἢ εἶναι παρόμοιες μὲ τὰ ἀτομικὰ ἀντικείμενα; [Δέκατη τρίτη ἀπορία] Βρίσκονται σὲ δυναμικὴ ἢ σὲ ἐνεργητικὴ κατάσταση;[13] Ὑφίστανται κατὰ κάποιον ἄλλο τρόπο *δυνάμει* ἢ *ἐνεργείᾳ* οἱ ἀρχὲς καὶ ὄχι ὡς κινητικὲς αἰτίες παρμένες;[14] Γιατὶ κι' αὐτὰ τὰ ζητήματα μποροῦν νὰ παρουσιάσουν μεγάλη ἀπορία. [Δέκατη τέταρτη ἀπορία] Ἐπὶ πλέον *οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ μήκη καὶ τὰ σχήματα καὶ αἱ στιγμαὶ οὐσίαι τινές εἰσιν ἢ οὔ*, κι' ἂν εἶναι οὐσίες εἶναι *κεχωρισμέναι τῶν αἰσθητῶν ἢ ἐνυπάρχουσαι ἐν τούτοις.*

Γιὰ ὅλα αὐτά, ὄχι μόνον εἶναι δύσκολο νὰ ἀνακαλύψη κανεὶς τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ οὔτε κἂν εἶναι εὔκολο νὰ ἐξερευνήση μὲ τὴν σκέψη καλὰ τὶς ἀπορίες.

13. Οἱ ὅροι *δυνάμει* καὶ *ἐνεργείᾳ* σημαίνουν, ὁ πρῶτος ὅτι ἕνα πρᾶγμα ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ γίνη ἕνα ὁρισμένο πρᾶγμα: τὸ αὐγὸ π.χ. μπορεῖ νὰ γίνη πουλί, τὸ ξύλο τραπέζι, τὸ μάρμαρο ἄγαλμα. Ἐ*νεργείᾳ* σημαίνει ὅτι ἄρχισε νὰ γίνεται ἢ καὶ ἔγινε πιά, ὁπότε λέγεται καὶ *ἐντελεχεία*. Εἶναι ἡ ἐμπραγματωμένη δυνατότητα. Στὴν πρώτη περίπτωση, βρίσκεται σὲ δυναμικὴ κατάσταση, στὴν δεύτερη σὲ ἐνεργητική. Εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε σήμερα: ἐνεργοποίηση.

14. Δηλαδή, ἡ δυναμική τους κατάσταση ἢ ἡ ἐνεργητικὴ ἐξυπακούει κίνησιν;

2 *Πρῶτον μὲν οὖν περὶ ὧν πρῶτον εἴπομεν, πότερον μιᾶς ἢ πλειόνων ἐστὶν ἐπιστημῶν θεωρῆσαι πάντα τὰ γένη τῶν αἰτίων. μιᾶς μὲν γὰρ ἐπιστήμης πῶς ἂν εἴη μὴ ἐναντίας οὔσας τὰς ἀρχὰς γνωρίζειν; ἔτι δὲ πολλοῖς τῶν ὄντων οὐχ ὑπάρχουσι πᾶσαι· τίνα γὰρ τρόπον οἷόν τε κινήσεως ἀρχὴν εἶναι ⟨ἐν⟩ τοῖς ἀκινήτοις ἢ τὴν τἀγαθοῦ φύσιν, εἴπερ ἅπαν ὃ ἂν ᾖ ἀγαθὸν καθ' αὑτὸ καὶ διὰ τὴν αὑτοῦ φύσιν τέλος ἐστὶν καὶ οὕτως αἴτιον ὅτι ἐκείνου ἕνεκα καὶ γίγνεται καὶ ἔστι τἆλλα, τὸ δὲ τέλος καὶ τὸ οὗ ἕνεκα πράξεώς τινός ἐστι τέλος, αἱ δὲ πράξεις πᾶσαι μετὰ κινήσεως; ὥστ' ἐν τοῖς ἀκινήτοις οὐκ ἂν ἐνδέχοιτο ταύτην εἶναι τὴν ἀρχὴν οὐδ' εἶναί τι αὐτοαγαθόν. διὸ καὶ ἐν τοῖς μαθήμασιν οὐθὲν δείκνυται διὰ ταύτης τῆς αἰτίας, οὐδ' ἔστιν ἀπόδειξις οὐδεμία διότι βέλτιον ἢ χεῖρον, ἀλλ' οὐδὲ τὸ παράπαν μέμνηται οὐθεὶς οὐθενὸς τῶν τοιούτων, ὥστε διὰ ταῦτα τῶν σοφιστῶν τινὲς οἷον Ἀρίστιππος προεπηλάκιζεν αὐτάς· ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις τέχναις, καὶ ταῖς βαναύσοις, οἷον ἐν τεκτονικῇ καὶ σκυτικῇ, διότι βέλτιον ἢ χεῖρον λέγεσθαι πάντα, τὰς δὲ μαθηματικὰς οὐθένα ποιεῖσθαι λόγον περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν.—ἀλλὰ μὴν* **996b**

15. Ἡ πρώτη ἀπορία συζητεῖται καὶ λύεται στὸ Γ, 1.
16. Ἀντίστοιχα, τὸ κινητικὸ αἴτιο καὶ τὸ αὐτοαγαθὸ ἢ τελικὸ αἴτιο, τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρχουν στὰ ἀκίνητα ὄντα, ὅπως εἶναι οἱ ἰδεατοὶ ἀριθμοί.
17. Τὸ συμπερασμά τῆς θέσεως αὐτῆς τῆς πρώτης ἀπορίας μᾶς τὸ λέει πολὺ καλὰ ὁ Ἀσκλ., 150, 26-37 (passim): *εἰ οὖν ἡ πρώτη φιλοσοφία ἀκίνητός ἐστι, καὶ περὶ ἀκίνητα καταγίνεται, φανερὸν ὡς ὅτι οὐχ ἕξει οὔτε ποιητικοῦ αἴτιον, οὔτε δὲ τελικοῦ... ὥστε... ἄλλη ἐπιστήμη καταγίνεται περὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον καὶ τὸ τελικόν*. Πρβλ. καὶ Σύρ. 13, 30 κ.κ.

2
Οἱ πρῶτες πέντε ἀπορίες.

Πρῶτο πρόβλημά μας εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πρῶτο ἐπισημάναμε, ἂν δηλαδὴ ἀνήκει σὲ μιὰ μόνον ἐπιστήμη ἢ σὲ περισσότερες, νὰ ἐρευνήσουν ὅλα τὰ γένη τῶν αἰτίων. Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ἀνήκει σὲ μιὰ μόνον ἐπιστήμη νὰ γνωρίζει τὶς ἀρχές, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἀντίθετες ἀναμεταξύ τους;[15] Ἐξ ἄλλου, σὲ πολλὰ ὄντα δὲν ὑπάρχουν ὅλες οἱ ἀρχές: Γιατί κατὰ ποιὸν τρόπο μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ἀρχὴ κινήσεως στὰ ἀκίνητα ἢ νὰ ὑπάρχη σὲ αὐτὰ ἡ φύση τοῦ ἀγαθοῦ[16], ἀφοῦ βέβαια ὁ,τιδήποτε εἶναι ἀγαθὸ καθαυτό, καὶ ἐξ αἰτίας τῆς φύσεώς του, εἶναι σκοπός, καὶ εἶναι αἰτία μὲ τὴν σημασία *ὅτι ἐκείνου ἕνεκα* [τοῦ ἀγαθοῦ] *καὶ γίγνεται καὶ ἔστι τἆλλα*, ὅμως *τὸ οὗ ἕνεκα* κάποιας πράξεως εἶναι σκοπός, κάθε πράξη συνοδεύεται δὲ ἀπὸ κίνηση; Ἑπομένως, στὰ ἀκίνητα ὄντα δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ οὔτε ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς κινήσεως οὔτε κάποιο αὐτοαγαθὸ νὰ ὑπάρχει.

Αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἀποδεικνύουν τίποτε μὲ τέτοιου εἴδους αἰτία, οὔτε ὑπάρχει καμμιὰ μαθηματικὴ ἀπόδειξη, γιατί κάτι εἶναι καλύτερο ἢ χειρότερο ἀπὸ ἕνα ἄλλο. Μάλιστα, κανένας μαθηματικὸς δὲν κάνει οὔτε τὴν παραμικρὴ μνεία γιὰ τίποτε ἀπὸ αὐτά.

Γι᾽ αὐτὸ μερικοὶ σοφισταί, ὅπως ὁ Ἀρίστιππος, ἀρνοῦνταν κάθε ἀξία στὶς μαθηματικὲς ἐπιστῆμες λέγοντας ὅτι στὶς ἄλλες τέχνες, ἀκόμη καὶ στὶς βάναυσες, ὅπως στὴν ξυλουργικὴ καὶ τὴν ὑποδηματοποιία, μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ καθένα, γιατί εἶναι καλύτερο ἢ χειρότερο, οἱ μαθηματικὲς ὅμως ἐπιστῆμες δὲν κάνουν καμμιὰ συζήτηση γιὰ ἀγαθὰ καὶ κακά[17].

Ὁ Ἀσκληπιός, νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ Ἀμμώνιου (175-242 μ.Χ.) ἔγραψε ὑπόμνημα στὰ Μεταφυσικά τοῦ Ἀριστοτέλη.

εἴ γε πλείους ἐπιστῆμαι τῶν αἰτίων εἰσὶ καὶ ἑτέρα ἑτέρας ἀρχῆς, τίνα τούτων φατέον εἶναι τὴν ζητουμένην, ἢ τίνα μάλιστα τοῦ πράγματος τοῦ ζητουμένου ἐπιστήμονα τῶν ἐχόντων αὐτάς; ἐνδέχεται γὰρ τῷ αὐτῷ πάντας τοὺς τρόπους [τοὺς] τῶν αἰτίων ὑπάρχειν, οἷον οἰκίας ὅθεν μὲν ἡ κίνησις ἡ τέχνη καὶ ὁ οἰκοδόμος, οὗ δ' ἕνεκα τὸ ἔργον, ὕλη δὲ γῆ καὶ λίθοι, τὸ δ' εἶδος ὁ λόγος. ἐκ μὲν οὖν τῶν πάλαι διωρισμένων τίνα χρὴ καλεῖν τῶν ἐπιστημῶν σοφίαν ἔχει λόγον ἑκάστην προσαγορεύειν· ᾗ μὲν γὰρ ἀρχικωτάτη καὶ ἡγεμονικωτάτη καὶ ᾗ ὥσπερ δούλας οὐδ' ἀντειπεῖν τὰς ἄλλας ἐπιστήμας δίκαιον, ἡ τοῦ τέλους καὶ τἀγαθοῦ τοιαύτη (τούτου γὰρ ἕνεκα τἆλλα), ᾗ δὲ τῶν πρώτων αἰτίων καὶ τοῦ μάλιστα ἐπιστητοῦ διωρίσθη εἶναι, ἡ τῆς οὐσίας ἂν εἴη τοιαύτη· πολλαχῶς γὰρ ἐπισταμένων τὸ αὐτὸ μᾶλλον μὲν εἰδέναι φαμὲν τὸν τῷ εἶναι γνωρίζοντα τί τὸ πρᾶγμα ἢ τῷ μὴ εἶναι, αὐτῶν δὲ τούτων ἕτερον ἑτέρου μᾶλλον, καὶ μάλιστα τὸν τί ἐστιν ἀλλ' οὐ τὸν πόσον ἢ ποῖον ἢ τί ποιεῖν ἢ πάσχειν πέφυκεν. ἔτι δὲ

996b Ἀλλὰ ἄν, ἀντίθετα, ὑπάρχουν πολλὲς ἐπιστῆμες τῶν αἰτίων καὶ μιὰ ἐπιστήμη διαφορετικὴ γιὰ κάθε διαφορετικὴ ἀρχή, ποιὰ ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀναζητοῦμε. Μὲ ἄλλα λόγια, ποιὸς ἀνάμεσα σὲ κείνους ποὺ τὶς κατέχουν, θὰ ποῦμε ὅτι ἔχει τὴν τελειότερη γνώση *τοῦ πράγματος τοῦ ζητουμένου;* Γιατί *ἐνδέχεται* σ᾿ ἕνα καὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ συνενώνονται ὅλα τὰ εἴδη τῶν αἰτίων: γιὰ ἕνα σπίτι π.χ. ἀρχὴ τῆς κινήσεως εἶναι ἡ τέχνη ἢ ὁ ἀρχιτέκτων, σκοπὸς ἡ χρησιμοποίηση, ὕλη ἡ γῆ καὶ οἱ πέτρες, *εἶδος* ὁ ὁρισμός του.

Ὅμως, σύμφωνα μὲ ὅσα στὰ προηγούμενα ἔχομε ἐκθέσει, καθορίζοντας ποιὰ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ὀνομάζουμε σοφία, λογικὸ εἶναι νὰ δίνομε τὸν τὶτλο τῆς σοφίας σὲ καθεμία ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ αἴτια. Γιατί, ἐφ᾿ ὅσον εἶναι ἡ *ἡγεμονικότατη* καὶ *κυριαρχικότατη* ἐπιστήμη καὶ οἱ ἄλλες, ὡς ὑπόδουλες σὲ αὐτή, δὲν ἔχουν δικαίωμα οὔτε ἀντίρρηση νὰ προβάλουν ἐναντίον της – εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ποὺ θὰ πρέπει νὰ πάρῃ παρόμοια ὀνομασία – οἱ ἄλλες δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον γιὰ τὸ ἀγαθό.

Σύμφωνα ὅμως μὲ τὸν ὁρισμὸ ὅτι ἡ σοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη *τῶν πρώτων αἰτίων* καὶ τοῦ στὸν ὕψιστο βαθμὸ ἐπιστητοῦ, ἡ ἐπιστήμη τῆς οὐσίας θὰ ἦταν σοφία. Γιατί πραγματικά, ὅταν μερικοὶ ἄνθρωποι τὸ ἴδιο πρᾶγμα, ἀπὸ διαφορετικὴ ὁ καθένας ἄποψη, τὸ ξέρουν, λέμε ὅτι σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ καθαρότερη γνώση ἔχει ὅποιος ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ εἶναι τὸ γνωρίζει, δηλ. τί εἶναι αὐτό, παρὰ ὅποιος τὸ ξέρει ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ τί δὲν εἶναι. Ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες πάλι αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ὁ ἕνας μπορεῖ περισσότερο ἀπὸ τὸν ἄλλον νὰ ἔχει καθαρὴ γνώση τοῦ πράγματος, ἀλλὰ ἡ πιὸ τέλεια γνώση ἑνὸς πράγματος εἶναι ἡ γνώση τῆς οὐσίας του κι᾿ ὄχι ἡ γνώση τῆς ποσότητός του ἢ τῆς ποιότητός του ἢ τῆς φυσικῆς ἐνεργητικότητος

καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τὸ εἰδέναι ἕκαστον [καὶ ὧν ἀποδείξεις εἰσί,] τότ' οἰόμεθα ὑπάρχειν ὅταν εἰδῶμεν τί ἐστιν (οἷον τί ἐστι τὸ τετραγωνίζειν, ὅτι μέσης εὕρεσις· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων), περὶ δὲ τὰς γενέσεις καὶ τὰς πράξεις καὶ περὶ πᾶσαν μεταβολὴν ὅταν εἰδῶμεν τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως· τοῦτο δ' ἕτερον καὶ ἀντικείμενον τῷ τέλει, ὥστ' ἄλλης ἂν δόξειεν ἐπιστήμης εἶναι τὸ θεωρῆσαι τῶν αἰτίων τούτων ἕκαστον.——ἀλλὰ μὴν καὶ περὶ τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν, πότερον μιᾶς ἐστὶν ἐπιστήμης ἢ πλειόνων, ἀμφισβητήσιμόν ἐστιν (λέγω δὲ ἀποδεικτικὰς τὰς κοινὰς δόξας ἐξ ὧν ἅπαντες δεικνύουσιν) οἷον ὅτι πᾶν ἀναγκαῖον ἢ φάναι ἢ ἀποφάναι, καὶ ἀδύνατον ἅμα εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ ὅσαι ἄλλαι τοιαῦται προτάσεις, πότερον μία τούτων ἐπιστήμη καὶ τῆς οὐσίας ἢ ἑτέρα, κἂν εἰ μὴ μία, ποτέραν χρὴ προσαγορεύειν τὴν ζητουμένην νῦν. μιᾶς μὲν οὖν οὐκ εὔλογον εἶναι· τί γὰρ μᾶλλον γεωμετρίας ἢ ὁποιασοῦν περὶ τούτων ἐστὶν ἴδιον τὸ ἐπαΐειν; εἴπερ οὖν ὁμοίως μὲν ὁποιασοῦν ἐστίν, ἁπασῶν δὲ μὴ ἐνδέχε-

18. Τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Σύρ. 16, 22-24, εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἐκφράζει μὲ ἀκρίβεια τὴν σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους: *Αἱ μὲν οὐσίαι δι' ὁρισμῶν γνωρίζονται. Διὸ ὁριστικὴ ἐστὶν ἡ πρώτη ἐπιστήμη. Τὰ δὲ καθ' αὑτὰ ὑπάρχοντα δι' ἀποδείξεως ἐστὶ γνωστά. Διὸ ἡ δευτέρα ἐπιστήμη ἀποδεικτικὴ ἐστίν.*
19. Τὸ νὰ φτιάξουμε ἕνα τετράγωνο ἰσοδύναμο μ' ἕνα ὀξυγώνιο παραλληλόγραμμο.
20. Νὰ ποῦμε π.χ. ὅτι κάτι εἶναι ἄσπρο ἢ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι.

καὶ παθητικότητός του – ἂν εἶναι φτιαγμένο νὰ ἐνεργεῖ ἢ νὰ πάσχει.

Ἐπὶ πλέον, καὶ στὶς ἄλλες περιπτώσεις φρονοῦμε ὅτι ἡ γνώση κάθε πράγματος, ἀκόμη καὶ τῶν πραγμάτων τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀπόδειξη[18], δὲν γίνεται παρὰ ὅταν γνωρίζομε τὸ *τί ἐστι* τοῦ πράγματος, ὅταν καταλάβουμε καθαρὰ τὴν οὐσία του. Ὁ τετραγωνισμὸς[19] π.χ. εἶναι εὕρεση μέσης γραμμῆς. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ σχετικὰ μὲ τὰ ὑπόλοιπα. Σχετικὰ ὅμως μὲ τὶς γενέσεις, τὶς πράξεις καὶ μὲ κάθε μεταβολὴ – ὑπάρχει γνώση ὅταν ξέρουμε τὴν ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Ἀρχὴ ἡ ὁποία εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὸ *τέλος*, καὶ μάλιστα τὸ ἀντίθετό του – ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι τὸ τέρμα τῆς κινήσεως. Θὰ φαινόταν ἑπομένως ὅτι ἀνήκει σὲ διάφορες ἐπιστῆμες ἡ ἔρευνα καθενὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ αἴτια.

[Ἡ δεύτερη ἀπορία] Ἀλλὰ βέβαια, καὶ γιὰ τὶς ἀποδεικτικὲς ἀρχές, ἂν ἐμπίπτουν στὴν δικαιοδοσία μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἐπιστημῶν, μπορεῖ νὰ γίνει συζήτηση. Ὀνομάζω δὲ ἀποδεικτικὲς ἀρχὲς τὶς κοινὲς ἀντιλήψεις, τὰ ἀξιώματα, στὰ ὁποῖα ὅλοι βασίζονται γιὰ νὰ βγάζουν τὶς ἀποδείξεις, ὅτι π.χ. κάθε τι εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ δεχτοῦμε ἢ νὰ τὸ ἀρνηθοῦμε[20] καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατο ἕνα πρᾶγμα συγχρόνως νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει – καὶ ὅλες αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς προτάσεις. Μπορεῖ νὰ γίνη συζήτηση, ἂν γιὰ τὶς προτάσεις αὐτὲς καὶ γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς οὐσίας ὑπάρχει μία μόνον ἐπιστήμη ἢ καὶ μία δεύτερη, κι' ἂν δὲν ὑπάρχει καὶ γιὰ τὰ δυὸ αὐτὰ ἀντικείμενα μιὰ ἐπιστήμη, ποιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς ἐπιστῆμες πρέπει νὰ πάρει τὸν τίτλο τῆς ἐπιστήμης ποὺ ἐπιζητοῦμε; Ὁπωσδήποτε, δὲ φαίνεται *εὔλογον* ὅτι εἶναι δουλειὰ μιᾶς μόνον ἐπιστήμης. Γιατὶ τάχα θὰ ἦταν προνόμιο τῆς γεωμετρίας νὰ πραγματεύεται γιὰ τὰ ἀξιώματα καὶ νὰ ἀποκλείεται κάθε ἄλλη ἐπιστήμη; Ἂν ἑπομένως, ὁποιαδήποτε ἐπιστήμη ἔχει τὴν ἴδια ἁρμοδιό-

εἴπερ οὖν ὁμοίως μὲν ὁποιασοῦν ἐστίν, ἁπασῶν δὲ μὴ ἐνδέχε-
997a ται, ὥσπερ οὐδὲ τῶν ἄλλων οὕτως οὐδὲ τῆς γνωριζούσης τὰς οὐσίας ἴδιόν ἐστι τὸ γιγνώσκειν περὶ αὐτῶν. ἅμα δὲ καὶ τίνα τρόπον ἔσται αὐτῶν ἐπιστήμη; τί μὲν γὰρ ἕκαστον τούτων τυγχάνει ὂν καὶ νῦν γνωρίζομεν (χρῶνται γοῦν ὡς γιγνωσκομένοις αὐτοῖς καὶ ἄλλαι τέχναι)· εἰ δὲ ἀποδεικτικὴ περὶ αὐτῶν ἐστί, δεήσει τι γένος εἶναι ὑποκείμενον καὶ τὰ μὲν πάθη τὰ δ᾽ ἀξιώματ᾽ αὐτῶν (περὶ πάντων γὰρ ἀδύνατον ἀπόδειξιν εἶναι), ἀνάγκη γὰρ ἔκ τινων εἶναι καὶ περί τι καὶ τινῶν τὴν ἀπόδειξιν· ὥστε συμβαίνει πάντων εἶναι γένος ἕν τι τῶν δεικνυμένων, πᾶσαι γὰρ αἱ ἀποδεικτικαὶ χρῶνται τοῖς ἀξιώμασιν.—ἀλλὰ μὴν εἰ ἑτέρα ἡ τῆς οὐσίας καὶ ἡ περὶ τούτων, ποτέρα κυριωτέρα καὶ προτέρα πέφυκεν αὐτῶν; καθόλου γὰρ μάλιστα καὶ πάντων ἀρχαὶ τὰ ἀξιώματά ἐστιν, εἴ τ᾽ ἐστὶ μὴ τοῦ φιλοσόφου, τίνος ἔσται περὶ αὐτῶν ἄλλου τὸ

21. Ὄχι μόνον ἡ γνώση τῶν ἀξιωμάτων δὲ μπορεῖ νὰ ἀνήκει στὴν Πρώτη φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ καμμιὰ ἐπιστήμη αὐτῶν τῶν ἀρχῶν δὲν εἶναι νοητή. Γιατὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀξιωμάτων οὔτε μιὰ ἐπιστήμη ὁριστικὴ μπορεῖ νὰ εἶναι, γιατὶ εἶναι ἀνώφελο νὰ ὁριστῆ ἕνα πρᾶγμα ποὺ τὸ ξέρομε ἄμεσα, *χωρὶς ἐπιστήμης* (Ἀλέξ. 188, 22), οὔτε μιὰ ἐπιστήμη ἀποδεικτική.

22. *Πάθη* (ἢ *συμβεβηκότα, συμβεβηκότα καθ᾽ αὑτά*), εἶναι οἱ ἰδιότητες, τὰ γνωρίσματα ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν οὐσιαστικότητα [essence] ἀλλὰ δὲν ἀνήκουν σὲ

τητα γι᾽ αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἂν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, δὲ μπορεῖ αὐτὸ νὰ εἶναι στὴν ἁρμοδιότητα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν – οὔτε ἡ ἐπιστήμη ποὺ γνωρίζει τὶς οὐσίες θὰ μποροῦσε νὰ ξέρει γι᾽ αὐτὲς τὶς ἀλήθειες, ἀφοῦ βέβαια καὶ καμμιὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες δὲ θὰ εἶχε αὐτὴ τὴν ἁρμοδιότητα[21].

997a Ἀκόμη, κατὰ ποιὰ ἔννοια θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξη μιὰ ἐπιστήμη αὐτῶν τῶν ἀρχῶν; Γιατὶ τὸ τί εἶναι ἡ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὸ ξέρομε καὶ τώρα, ἀπὸ μιὰ ἄμεση ἐμπειρία. Τουλάχιστον καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες τὶς μεταχειρίζονται σὰν κάτι πολὺ γνωστό. Ἂν ὅμως ὑπάρχει ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη σχετικὰ μὲ τὴν ἀλήθεια αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, θὰ χρειαστῆ νὰ παραδεχτοῦμε, γι᾽ αὐτὲς τὶς ἀρχές, ἕνα γένος σὰν ὑπόστρωμα καὶ ὅτι ὁρισμένες ἀπὸ αὐτὲς θὰ εἶναι ἰδιότητες (*πάθη*)[22] ἐνῶ ἄλλες θὰ εἶναι *ἀξιώματα*. Γιατὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ βροῦμε ἀπόδειξη γιὰ ὅλα αὐτά, ἐφ᾽ ὅσον ἡ ἀπόδειξη πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ξεκινάει ἀπὸ ὁρισμένες προκείμενες προτάσεις, νὰ ἀποβλέπει σὲ ὁρισμένη οὐσιαστικότητα καὶ νὰ ἀποδεικνύει ὁρισμένες ἰδιότητες. Ἀπὸ τὴν διαδικασία αὐτὴ θἄβγαινε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλα τὰ ἀποδεικνυόμενα θὰ μποροῦσαν νὰ ἀναχθοῦν σὲ ἕνα γένος, γιατί ὅλες οἱ ἀποδεικτικὲς ἐπιστῆμες χρησιμοποιοῦν τὰ ἀξιώματα.

Ἂν, πάλι, παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῆς οὐσίας εἶναι ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τῶν ἀξιωμάτων, ποιὰ ἀπὸ τὶς δυό τους ἔχει περισσότερο κῦρος καὶ εἶναι κατὰ φύση *προτέρα*; Γιατὶ τὰ ἀξιώματα εἶναι στὸν ὕψιστο βαθμὸ καθολικὰ καὶ ἀρχὲς ὅλων τῶν πραγμάτων. Κι ἂν δὲν εἶναι δουλειὰ τοῦ φι-

αὐτήν. Ἀντίθετα μὲ τὴν οὐσιαστικότητα ποὺ εἶναι αὐταπόδεικτη, τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποδείξεως. Τέτοια π.χ. εἶναι γιὰ ἕνα τρίγωνο ἡ ἰδιότητα νὰ ἔχει τὶς γωνίες του ἴσες μὲ δυὸ ὀρθές. Γιὰ τὰ διάφορα εἴδη γνωρισμάτων καθ᾽ αὑτά, βλέπε κατωτέρω, Ζ, 4, 1029b.

θεωρῆσαι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος;—ὅλως τε τῶν οὐσιῶν πότερον μία πασῶν ἐστὶν ἢ πλείους ἐπιστῆμαι; εἰ μὲν οὖν μὴ μία, ποίας οὐσίας θετέον τὴν ἐπιστήμην ταύτην; τὸ δὲ μίαν πασῶν οὐκ εὔλογον· καὶ γὰρ ἂν ἀποδεικτικὴ μία περὶ πάντων εἴη τῶν συμβεβηκότων, εἴπερ πᾶσα ἀποδεικτικὴ περί τι ὑποκείμενον θεωρεῖ τὰ καθ' αὑτὰ συμβεβηκότα ἐκ τῶν κοινῶν δοξῶν. περὶ οὖν τὸ αὐτὸ γένος τὰ συμβεβηκότα καθ' αὑτὰ τῆς αὐτῆς ἐστὶ θεωρῆσαι ἐκ τῶν αὐτῶν δοξῶν. περί τε γὰρ ὃ μιᾶς καὶ ἐξ ὧν μιᾶς, εἴτε τῆς αὐτῆς εἴτε ἄλλης, ὥστε καὶ τὰ συμβεβηκότα εἴθ' αὗται θεωροῦσιν εἴτ' ἐκ τούτων μία.—ἔτι δὲ πότερον περὶ τὰς οὐσίας ἡ θεωρία μόνον ἐστὶν ἢ καὶ περὶ τὰ συμβεβηκότα ταύταις; λέγω δ' οἷον, εἰ τὸ στερεὸν οὐσία τίς ἐστι καὶ γραμμαὶ καὶ ἐπίπεδα, πότερον τῆς αὐτῆς ταῦτα γνωρίζειν ἐστὶν ἐπιστήμης καὶ τὰ συμβεβηκότα περὶ ἕκαστον γένος περὶ ὧν αἱ μαθηματικαὶ δεικνύουσιν, ἢ ἄλλης. εἰ μὲν γὰρ τῆς αὐτῆς, ἀποδεικτική τις ἂν εἴη καὶ ἡ τῆς οὐσίας, οὐ δοκεῖ δὲ τοῦ τί ἐστιν ἀπόδειξις εἶναι· εἰ δ' ἑτέρας, τίς ἔσται ἡ θεωροῦσα περὶ

23. Τὶς αἰσθητὲς καὶ ἐν κινήσει οὐσίες ἢ τὶς νοητὲς καὶ ἀκίνητες (Ἀλέξ. 191, 15). Ἡ ἀπορία λύεται στὸ Γ, 2, 1004a, καὶ στὸ Ε, 1.

24. Ἂν εἶναι ταυτόσημες.

25. Τὶς τυχαῖες ἰδιότητες, ἂν π.χ. ἕνας ἄνθρωπος εἶναι λευκὸς ἢ μαῦρος, ψηλὸς ἢ κοντός, κλπ. – ἰδιότητες ποὺ δὲν ἐπηρεάζουν τὴν ἔννοια Ἄνθρωπος, ἀφοῦ δὲν εἶναι οὐσιώδη γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν πλατωνικὸν ὁρισμὸ συνοψίζο-

λοσόφου, ποιὸς ἄλλος θὰ ἦταν ἁρμόδιος νὰ ἐλέγξη τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ ψέμα σχετικὰ μὲ αὐτά;

[Ἡ τρίτη ἀπορία] Καὶ γενικὰ σχετικὰ μὲ τὶς οὐσίες, μιὰ ἐπιστήμη γιὰ ὅλες[23] ὑπάρχει ἢ περισσότερες;

Ἂν ὑπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μιά, γιὰ ποιὲς οὐσίες εἶναι ἁρμόδια ἡ ἐπιστήμη μας; Ἐξ ἄλλου, τὸ νὰ ὑπάρχει μιὰ ἐπιστήμη γιὰ ὅλες τὶς οὐσίες, εἶναι ἐλάχιστα λογικό, γιατί τότε θὰ ὑπῆρχε μιὰ μόνον ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη γιὰ ὅλα τὰ *συμβεβηκότα* τῶν ὄντων, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι κάθε ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη μελετάει σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ ἕνα ὁρισμένο ὑποκείμενο τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ ἐν λόγῳ ὑποκειμένου ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἀξιώματα. Ἑπομένως, γιὰ ἕνα καὶ τὸ ἴδιο γένος, τὰ καθαυτὰ συμβεβηκότα θἆναι μιᾶς μόνον ἐπιστήμης ἀντικείμενο, ποὺ θὰ ξεκινάει ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀξιωματικὲς γνῶμες: τὸ γένος ποὺ εἶναι βασικὸ ὑποκείμενο θἆναι δουλειὰ μιᾶς μόνον ἐπιστήμης, ἀπὸ τὴν πλευρά τους δὲ τὰ ἀξιώματα θὰ ἀνήκουν κι' αὐτὰ σὲ μιὰ μόνον ἐπιστήμη, ἀδιάφορο ἂν αὐτὴ ἡ τελευταία θὰ εἶναι ἡ ἴδια ἢ μιὰ ἄλλη διαφορετική. Κι ἔτσι καὶ τὰ συμβεβηκότα θἆναι ἀντικείμενο μιᾶς μόνον ἐπιστήμης, εἴτε δηλαδὴ αὐτῶν τῶν δυὸ ἐπιστημῶν[24] εἴτε μιᾶς ἑνιαίας ἐπιστήμης φτιαγμένης ἀπὸ τὴν σύνθεση τῆς ἐπιστήμης τοῦ γένους καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀξιωμάτων.

[Ἡ πέμπτη ἀπορία] Κοντὰ σὲ αὐτά, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναρωτηθῆ ἂν ἡ ἐπιστήμη μας *περὶ τὰς οὐσίας μόνον ἐστὶν ἢ καὶ περὶ τὰ συμβεβηκότα ταύταις*[25] [τὶς τυχαῖες ἰδιότητες, τὰ κατηγορήματα]. Φέρνω ἕνα παράδειγμα: ἂν τὸ στερεὸ ὡς ἰδιότης εἶναι οὐσία καὶ ἂν οἱ γραμμὲς καὶ οἱ ἐπιφάνειες εἶναι κι'

νται στὰ ἑξῆς: *Ἄνθρωπός ἐστι ζῷον δίπουν ἄπτερον καὶ πλατυώνυχον.* Βλ. Διογένης Λαέρτιος, Βίοι φιλοσόφων, ἔκδ. Βιβλ. Ἑλλήνων, ἀριθ. 30, σελ. 50, μετάφρ. Ν. Κυργιοπούλου.

πεδα, πότερον τῆς αὐτῆς ταῦτα γνωρίζειν ἐστὶν ἐπιστήμης καὶ τὰ συμβεβηκότα περὶ ἕκαστον γένος περὶ ὧν αἱ μαθηματικαὶ δεικνύουσιν, ἢ ἄλλης. εἰ μὲν γὰρ τῆς αὐτῆς, ἀποδεικτική τις ἂν εἴη καὶ ἡ τῆς οὐσίας, οὐ δοκεῖ δὲ τοῦ τί ἐστιν ἀπόδειξις εἶναι· εἰ δ' ἑτέρας, τίς ἔσται ἡ θεωροῦσα περὶ τὴν οὐσίαν τὰ συμβεβηκότα; τοῦτο γὰρ ἀποδοῦναι παγχάλεπον.——ἔτι δὲ πότερον τὰς αἰσθητὰς οὐσίας μόνας εἶναι φατέον ἢ καὶ παρὰ ταύτας ἄλλας, καὶ πότερον μοναχῶς ἢ πλείω γένη τετύχηκεν ὄντα τῶν οὐσιῶν, οἷον οἱ λέγοντες τά **997b**
τε εἴδη καὶ τὰ μεταξύ, περὶ ἃ τὰς μαθηματικὰς εἶναί φασιν ἐπιστήμας; ὡς μὲν οὖν λέγομεν τὰ εἴδη αἴτιά τε καὶ οὐσίας εἶναι καθ' ἑαυτὰς εἴρηται ἐν τοῖς πρώτοις λόγοις περὶ αὐτῶν· πολλαχῇ δὲ ἐχόντων δυσκολίαν, οὐθενὸς ἧττον ἄτοπον τὸ φάναι μὲν εἶναί τινας φύσεις παρὰ τὰς ἐν τῷ οὐρανῷ, ταύτας δὲ τὰς αὐτὰς φάναι τοῖς αἰσθητοῖς πλὴν ὅτι τὰ μὲν ἀΐδια τὰ δὲ φθαρτά. αὐτὸ γὰρ ἄνθρωπόν φασιν εἶναι καὶ ἵππον καὶ ὑγίειαν, ἄλλο δ' οὐδέν, παραπλήσιον ποιοῦντες τοῖς θεοὺς μὲν εἶναι φάσκουσιν ἀνθρωποειδεῖς δέ· οὔτε γὰρ ἐκεῖνοι οὐδὲν ἄλλο ἐποίουν ἢ ἀνθρώπους ἀϊδίους, οὔθ'

αὐτὲς οὐσίες, θὰ ἀνήκει στὴν ἁρμοδιότητα τῆς ἴδιας ἐπιστήμης νὰ γνωρίζει αὐτὲς τὶς οὐσίες καὶ τὰ *συμβεβηκότα*, τὶς ἰδιότητες τοῦ κάθε γένους ποὺ εἶναι ἀντικείμενα τῶν μαθηματικῶν ἀποδείξεων, ἢ θὰ ἀνήκει στὴν ἁρμοδιότητα μιᾶς ἄλλης; Ἂν εἶναι ἡ ἴδια ἐπιστήμη, τότε καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς οὐσίας θἆταν μιὰ ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη. Ὅμως δὲν φαίνεται νἆναι σωστὸ ὅτι ὑπάρχει ἀπόδειξη γιὰ τὸ *τί ἐστί*. Ἂν πάλι ὑπάγεται στὴν ἁρμοδιότητα μιᾶς ἄλλης ἐπιστήμης, ποιὰ θὰ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ποὺ θὰ πραγματεύεται τὶς τυχαῖες ἰδιότητες τῆς οὐσίας; Τὸ νὰ δοθῆ μιὰ ἀπάντησις σὲ αὐτὴ τὴν ἐρώτηση, εἶναι πολὺ δύσκολο.

997β [Ἡ τέταρτη ἀπορία] Ἀκόμη πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι μόνον οἱ αἰσθητὲς ὑπάρχουν ἢ κι' ἄλλες ἐκτὸς ἀπὸ αὐτές; Καὶ ὑπάρχει ἕνα μόνον γένος οὐσιῶν ἢ περισσότερα, ὅπως λένε ὅσοι παραδέχονται τὶς Ἰδέες καὶ *τὰ μεταξύ* ποὺ κατ' αὐτοὺς εἶναι θέμα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν; Κατὰ ποιὸν τρόπο ἐννοοῦμε ὅτι οἱ Ἰδέες εἶναι καὶ αἴτια καὶ καθαυτὲς οὐσίες – τὸ εἴπαμε στὸ πρῶτο βιβλίο ποὺ πραγματεύεται αὐτὸ τὸ θέμα. Ἡ θεωρία αὐτὴ προκαλεῖ πολλῶν εἰδῶν ἀντιρρήσεις, ἀλλὰ τίποτε δὲν εἶναι πιὸ παράλογο ἀπὸ τὸ νὰ ὑποστηρίζει κανεὶς ὅτι ὑπάρχουν ὁρισμένες πραγματικότητες ἔξω ἀπὸ αὐτὲς ποὺ βλέπουμε στὸ αἰσθητὸ σύμπαν καὶ ὅτι αὐτὲς οἱ πραγματικότητες εἶναι ἴδιες μὲ τὶς αἰσθητὲς πραγματικότητες ἐκτὸς τοῦ ὅτι αὐτὲς εἶναι αἰώνιες, ἐνῶ οἱ ἄλλες εἶναι φθαρτές.

Γιατί ὅταν λένε ὅτι ὑπάρχει αὐτοάνθρωπος καὶ αὐτοΐππος καὶ αὐτοϋγεία χωρὶς τίποτε ἄλλο νὰ προσθέτουν, κάνουν κάτι παρόμοιο μὲ κείνους ποὺ παραδέχονται μὲν ὅτι ὑπάρχουν θεοί, ἀλλὰ λένε ὅτι οἱ θεοὶ ἔχουν τὴν μορφὴν ἀνθρώπου – *εἶναι ἀνθρωποειδεῖς*. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι δὲν ἔφτιαχναν τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνθρώπους αἰώνιους καὶ

οὗτοι τὰ εἴδη ἀλλ' ἢ αἰσθητὰ ἀΐδια. ἔτι δὲ εἴ τις παρὰ τὰ εἴδη καὶ τὰ αἰσθητὰ τὰ μεταξὺ θήσεται, πολλὰς ἀπορίας ἕξει· δῆλον γὰρ ὡς ὁμοίως γραμμαί τε παρ' αὐτὰς καὶ τὰς αἰσθητὰς ἔσονται καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων γενῶν· ὥστ' ἐπείπερ ἡ ἀστρολογία μία τούτων ἐστίν, ἔσται τις καὶ οὐρανὸς παρὰ τὸν αἰσθητὸν οὐρανὸν καὶ ἥλιός τε καὶ σελήνη καὶ τἆλλα ὁμοίως τὰ κατὰ τὸν οὐρανόν. καίτοι πῶς δεῖ πιστεῦσαι τούτοις; οὐδὲ γὰρ ἀκίνητον εὔλογον εἶναι, κινούμενον δὲ καὶ παντελῶς ἀδύνατον· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ὧν ἡ ὀπτικὴ πραγματεύεται καὶ ἡ ἐν τοῖς μαθήμασιν ἁρμονική· καὶ γὰρ ταῦτα ἀδύνατον εἶναι παρὰ τὰ αἰσθητὰ διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας· εἰ γὰρ ἔστιν αἰσθητὰ μεταξὺ καὶ αἰσθήσεις, δῆλον ὅτι καὶ ζῷα ἔσονται μεταξὺ αὐτῶν τε καὶ τῶν φθαρτῶν. ἀπορήσειε δ' ἄν τις καὶ περὶ ποῖα τῶν ὄντων δεῖ ζητεῖν ταύτας τὰς ἐπιστήμας. εἰ γὰρ τούτῳ διοίσει τῆς γεωδαισίας ἡ γεωμετρία μόνον, ὅτι ἡ μὲν τούτων ἐστὶν ὧν αἰσθανόμεθα ἡ δ' οὐκ αἰσθητῶν, δῆλον ὅτι καὶ παρ' ἰατρικὴν ἔσται τις ἐπιστήμη καὶ παρ' ἑκάστην τῶν ἄλλων μεταξὺ αὐτῆς τε ἰατρικῆς καὶ τῆσδε τῆς ἰατρικῆς· καίτοι πῶς τοῦτο δυνατόν; καὶ γὰρ ἂν ὑγιείν' ἄττα εἴη παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ αὐτὸ τὸ

26. *Ἡ οὐσία καὶ ἡ φύσις τούτων, μετὰ τῆς τοιᾶσδε κινήσεως*, λέει ὁ Ἀλέξ., καὶ *ἀδύνατον κινεῖσθαι, τὸ μὴ ὂν ἔνυλον*, (198, 10 καὶ 13).

27. Ἡ φρᾶσις αὐτὴ ἰσοδυναμεῖ κατὰ τὸν Ἀλέξ. (198, 18) μὲ τὸ *περὶ τῆς ἁρμονικῆς τῆς μαθηματικῆς*, ἐκείνης ποὺ ἐξετάζει τὶς ἀριθμητικὲς σχέσεις κάθε μουσικῆς συμφωνίας.

τοῦτοι [οἱ Πλατωνικοί] δημιουργώντας τὶς Ἰδέες τους δὲν δημιουργοῦν παρὰ αἰώνια αἰσθητὰ ὄντα.

Ἀκόμη, ἂν κανένας δίπλα στὶς Ἰδέες καὶ στὰ αἰσθητὰ βάλει τὰ *μεταξύ*, πολλὲς ἀπορίες θὰ ἔχει. Γιατί εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι θὰ ὑπάρξουν καὶ οἱ ἐνδιάμεσες γραμμὲς ἀνάμεσα στὶς αὐτογραμμὲς καὶ στὶς αἰσθητὲς γραμμές, τὸ ἴδιο δὲ θὰ συμβῆ καὶ γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα γένη κι' ἔτσι, ἂν βέβαια ἡ ἀστρονομία εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μαθηματικὲς ἐπιστῆμες, θὰ ὑπάρξη δίπλα στὸν αἰσθητὸν οὐρανὸ κι' ἕνας ἄλλος οὐρανὸς κι' ἕνας ἄλλος ἥλιος, ἕνα ἄλλο φεγγάρι καὶ δίπλα σὲ καθένα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα οὐράνια σώματα. Πῶς νὰ δώση κανεὶς πίστη σὲ τέτοια ὀνειροπολήματα; Γιατί δὲ θὰ ἦταν κἂν λογικὸ ἕνας τέτοιος δεύτερος οὐρανὸς νὰ εἶναι ἀκίνητος, ἀλλὰ εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νἆναι καὶ κινούμενος[26]. Τὸ ἴδιο θὰ συμβῆ καὶ γιὰ τὰ φαινόμενα ποὺ πραγματεύεται ἡ Ὀπτικὴ καὶ σχετικὰ μὲ τὴν μαθηματικὴ μελέτη τῆς ἁρμονίας[27]. Γιατί καὶ αὐτὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχουν δίπλα στὰ αἰσθητὰ γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους. Γιατί ἂν ὑπάρχουν ἐνδιάμεσα αἰσθητὰ ὄντα, θὰ ὑπάρξουν καὶ ἐνδιάμεσες ἀντίστοιχες αἰσθήσεις, προφανῶς δὲ καὶ ζῶα ἐνδιάμεσα, ἀνάμεσα στὰ καθαυτὰ ζῶα καὶ στὰ φθαρτά!

Ἐπίσης, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναρωτηθῆ γιὰ ποιὰ τάχα ὄντα πρέπει κανεὶς νὰ ζητάει αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες τῶν ἐνδιαμέσων. Γιατί ἂν ἡ γεωδαισία διαφέρει ἀπὸ τὴν θεωρητικὴ γεωμετρία μονάχα κατὰ τὸ ὅτι ἡ μιὰ ἀναφέρεται στὰ αἰσθητά, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἔχει ἐφαρμογὴ στὰ μὴ αἰσθητὰ – εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ δίπλα στὴν ἰατρικὴ καὶ δίπλα σὲ κάθε ἄλλη ἐπιστήμη θὰ ὑπάρχει μιὰ ἐπιστήμη μεταξὺ τῆς καθαυτὸ ἰατρικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς τῶν αἰσθητῶν. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν ἕνα τέτοιο πρᾶγμα; Θὰ ὑπῆρχαν ἔτσι ὑγιεινὰ πράγματα ἔξω ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ὑγιεινὰ καὶ ἀπὸ τὸ καθαυτὸ ὑγιεινό.

ὑγιεινόν. ἅμα δὲ οὐδὲ τοῦτο ἀληθές, ὡς ἡ γεωδαισία τῶν αἰσθητῶν ἐστὶ μεγεθῶν καὶ φθαρτῶν· ἐφθείρετο γὰρ ἂν φθειρομένων.—ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τῶν αἰσθητῶν ἂν εἴη μεγεθῶν οὐδὲ περὶ τὸν οὐρανὸν ἡ ἀστρολογία τόνδε. οὔτε γὰρ αἱ αἰσθη-
998a ταὶ γραμμαὶ τοιαῦταί εἰσιν οἵας λέγει ὁ γεωμέτρης (οὐθὲν γὰρ εὐθὺ τῶν αἰσθητῶν οὕτως οὐδὲ στρογγύλον· ἅπτεται γὰρ τοῦ κανόνος οὐ κατὰ στιγμὴν ὁ κύκλος ἀλλ' ὥσπερ Πρωταγόρας ἔλεγεν ἐλέγχων τοὺς γεωμέτρας), οὔθ' αἱ κινήσεις καὶ ἕλικες τοῦ οὐρανοῦ οἷαι περὶ ὧν ἡ ἀστρολογία ποιεῖται τοὺς λόγους, οὔτε τὰ σημεῖα τοῖς ἄστροις τὴν αὐτὴν ἔχει φύσιν. εἰσὶ δέ τινες οἵ φασιν εἶναι μὲν τὰ μεταξὺ ταῦτα λεγόμενα τῶν τε εἰδῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν, οὐ μὴν χωρίς γε τῶν αἰσθητῶν ἀλλ' ἐν τούτοις· οἷς τὰ συμβαίνοντα ἀδύνατα πάντα μὲν πλείονος λόγου διελθεῖν, ἱκανὸν δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα θεωρῆσαι. οὔτε γὰρ ἐπὶ τούτων εὔλογον ἔχειν οὕτω μόνον, ἀλλὰ δῆλον ὅτι καὶ τὰ εἴδη ἐνδέχοιτ' ἂν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς εἶναι (τοῦ γὰρ αὐτοῦ λόγου ἀμφότερα ταῦτά ἐστιν), ἔτι δὲ δύο στερεὰ ἐν τῷ αὐτῷ ἀναγκαῖον εἶναι τόπῳ, καὶ μὴ εἶναι ἀκίνητα ἐν κινουμένοις γε ὄντα τοῖς αἰσθητοῖς. ὅλως δὲ τίνος

28. Ἄρα κάθε ἐπιστήμη ἔχει ἀντικείμενο ὄχι τὸ αἰσθητὸ καὶ ἀτομικὸ οὔτε τὰ ἐνδιάμεσα, ἀλλὰ τὸ γενικὸ καὶ αἰώνιο (Ἀλέξ. 199, 29-30 καὶ 33-35).

29. Ἕλικες στὸ πρωτότυπο ἐδῶ εἶναι οἱ σπειροειδεῖς κινήσεις (πρβλ. Πλάτων, Τίμαιος, 39a).

30. Γιατὶ Ἰδέες καὶ ἐνδιάμεσα, εἶναι καὶ τὰ δυὸ οὐσίες *καθ᾽ αὑτάς* (Ἀλέξ. 201, 14).

Συνάμα, δὲν εἶναι ἀληθινὸ οὔτε καὶ τὸ ἑξῆς: ὅτι δηλαδὴ ἡ γεωδαισία πραγματεύεται γιὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ φθαρτὰ μεγέθη, γιατί θὰ φθείρονταν μαζὶ μὲ τὴν φθορὰ αὐτῶν τῶν μεγεθῶν[28].

998α Ἀλλὰ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση, οὔτε ἡ ἀστρονομία δὲ θὰ εἶχε νὰ κάνει μὲ τὰ αἰσθητὰ μεγέθη οὔτε μὲ τὸν οὐρανό, ποὺ εἶναι ἀπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας. Γιατὶ οὔτε οἱ αἰσθητές γραμμές εἶναι σὰν κι' αὐτὲς ποὺ λέει ὁ γεωμέτρης, γιατί οἱ αἰσθήσεις δὲ μᾶς δίνουν οὔτε τὴν εὐθεία οὔτε τὴν καμπύλη, σύμφωνα μὲ τὸν ὁρισμὸ ὁ αἰσθητὸς κύκλος δὲν συναντάει τὴν ἐφαπτομένη γραμμὴ σὲ ἕνα μόνον σημεῖο, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ὁ Πρωταγόρας ἔλεγεν, οὔτε οἱ κινήσεις καὶ οἱ τροχιὲς[29] εἶναι ὅμοιες μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς ποὺ κάνει ἡ ἀστρονομία, οὔτε τέλος *τὰ σημεῖα* μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ἀστρονόμοι παριστάνουν τὰ ἄστρα ἔχουν τὴν ἴδια φύση, τὴν ἴδια ὀντότητα μὲ τὰ ἄστρα.

Ὑπάρχουν φιλόσοφοι ποὺ παραδέχονται ὅτι ὑπάρχουν μὲν αὐτὰ τὰ λεγόμενα *μεταξύ* [μεταξὺ τῶν Ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν], ἀλλὰ δέν τὰ χωρίζουν ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ λένε ὅτι ὑπάρχουν μέσα στὰ αἰσθητά.

Θὰ χρειαζόταν νὰ μακρυγορήσουμε γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε λεπτομερειακὰ τὰ *ἀδύνατα* ποὺ συνεπάγεται μιὰ τέτοια διδασκαλία. Ἂς περιοριστοῦμε στὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις. Δὲν εἶναι λογικὸ νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι μόνον αὐτὰ τὰ ἐνδιάμεσα ὄντα θὰ ὑπάρξουν στὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἀλλά, προφανῶς, κι' οἱ ἴδιες οἱ Ἰδέες θὰ ὑπάρξουν στὰ αἰσθητά. Γιατί οἱ λόγοι εἶναι ἴδιοι καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις[30].

Ἀκόμη, θὰ προκύψη δυὸ στερεά, ἀναγκαστικά, νὰ καταλαμβάνουν τὸν ἴδιον τόπο καὶ τὰ ἐνδιάμεσα νὰ μὴν εἶναι ἀκίνητα, ἀφοῦ θὰ βρίσκονται μέσα σὲ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα βέβαια εἶναι κινούμενα. Καὶ γενικά, γιὰ ποιὸν λόγο νὰ παραδεχτῆ κανεὶς ὅτι αὐτὰ ὑπάρχουν κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ

ἕνεκ' ἄν τις θείη εἶναι μὲν αὐτά, εἶναι δ' ἐν τοῖς αἰσθητοῖς; ταὐτὰ γὰρ συμβήσεται ἄτοπα τοῖς προειρημένοις· ἔσται γὰρ οὐρανός τις παρὰ τὸν οὐρανόν, πλήν γ' οὐ χωρὶς ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ· ὅπερ ἐστὶν ἀδυνατώτερον.

3 Περί τε τούτων οὖν ἀπορία πολλὴ πῶς δεῖ θέμενον τυχεῖν τῆς ἀληθείας, καὶ περὶ τῶν ἀρχῶν πότερον δεῖ τὰ γένη στοιχεῖα καὶ ἀρχὰς ὑπολαμβάνειν ἢ μᾶλλον ἐξ ὧν ἐνυπαρχόντων ἐστὶν ἕκαστον πρώτων, οἷον φωνῆς στοιχεῖα καὶ ἀρχαὶ δοκοῦσιν εἶναι ταῦτ' ἐξ ὧν σύγκεινται αἱ φωναὶ πρώτων, ἀλλ' οὐ τὸ κοινὸν ἡ φωνή· καὶ τῶν διαγραμμάτων ταῦτα στοιχεῖα λέγομεν ὧν αἱ ἀποδείξεις ἐνυπάρχουσιν ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ἀποδείξεσιν ἢ πάντων ἢ τῶν πλείστων· ἔτι δὲ τῶν σωμάτων καὶ οἱ πλείω λέγοντες εἶναι στοιχεῖα καὶ οἱ ἕν, ἐξ ὧν σύγκειται [καὶ ἐξ ὧν συνέστηκεν] ἀρχὰς λέγουσιν εἶναι, οἷον Ἐμπεδοκλῆς πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ τὰ μετὰ τούτων στοιχεῖά φησιν εἶναι ἐξ ὧν ἐστὶ τὰ ὄντα ἐνυπαρχόντων, ἀλλ' οὐχ ὡς γένη λέγει ταῦτα τῶν ὄντων. πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῶν ἄλλων εἴ τις ἐθέλει τὴν φύσιν ἀθρεῖν, οἷον κλίνης, ⟨ὅταν 998b

31. Ὁ ὅρος *φωνὴ* κυριολεκτικὰ σημαίνει ἔναρθρον ἦχον, λέξη ἢ συλλαβή. Εἶναι ὁ σύνθετος ἦχος τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας ἢ καὶ ὁ ἦχος ὁ ἐκπεμπόμενος ἀπὸ ἕνα ἔμψυχο ὄν. Ἡ φωνὴ εἶναι τὸ γένος, ἡ ὕλη τῆς ὁμιλίας, ποὺ εἶναι ἡ ἔναρθρη φωνὴ μόνον τοῦ ἀνθρώπου. Στοιχεῖα τῆς λέξεως εἶναι τὰ γράμματα. Γιὰ τὴν διαφορὰ στοιχείου καὶ ἀρχῆς, βλ. κατωτέρω Δ.

32. Τὸ διάγραμμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς προτάσεως καὶ ἀποδείξεως, σημαίνει καὶ γεωμετρικὸ σχῆμα.

33. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν θεωρεῖ σὰν ἀρχὲς τὰ γένη τῶν ὄντων.

34. Ἑνὸς τεχνητοῦ πράγματος (Σύλβ. Μαῦρος, 65).

νὰ τὰ βάλη μέσα στὰ αἰσθητά; Γιατὶ οἱ ἴδιες ἀνακολουθίες σὰν τὶς προηγούμενες θὰ παρουσιαστοῦν. Θὰ ὑπάρξη δηλαδὴ ἕνας ἄλλος οὐρανὸς δίπλα στὸν οὐρανό, μονάχα ποὺ δὲν θὰ ὑπάρχει χώρια, ἀλλὰ στὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπο. Πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀδύνατο.

3
Ἕκτη καὶ ἕβδομη ἀπορία.

[Ἡ ἕκτη ἀπορία] Σχετικὰ λοιπὸν μὲ αὐτὰ τὰ σημεῖα, ἡ δυσκολία εἶναι μεγάλη, προκειμένου νὰ φθάση κανεὶς στὴν ἀλήθεια. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ θέμα τῶν ἀρχῶν. Πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τὰ γένη σὰν στοιχεῖα καὶ ἀρχὲς τῶν ὄντων; Δὲν εἶναι μᾶλλον ὁ ρόλος τῶν πρώτων συστατικῶν μερῶν κάθε ξεχωριστοῦ πράγματος; Ἐπὶ παραδείγματι, τὰ στοιχεῖα καὶ οἱ ἀρχὲς τῆς *φωνῆς*[31] φαίνονται νὰ εἶναι τὰ πρῶτα στοιχεῖα *ἐξ ὧν σύγκεινται αἱ φωναὶ πᾶσαι* καὶ ὄχι ἡ φωνή, παρμένη σὰν κοινὸ γένος. *Καὶ τῶν διαγραμμάτων*[32] [καὶ τῶν γεωμετρικῶν θεωρημάτων] *ταῦτα στοιχεῖα λέγομεν, ὧν αἱ ἀποδείξεις ἐνυπάρχουσιν ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ἀποδείξεων ἢ πάντων ἢ τῶν πλείστων.*

Ἀκόμη: καὶ ὅσοι παραδέχονται ὅτι τὰ σώματα τὰ ἀποτελεῖ ἕνα στοιχεῖο καὶ ὅσοι παραδέχονται ὅτι περισσότερα στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦν, ὅλοι θεωροῦν γιὰ ἀρχὲς αὐτὰ ποὺ συγκροτοῦν ἢ ἔχουν συγκροτήσει τὰ σώματα. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς π.χ. λέει ὅτι τὰ στοιχεῖα εἶναι τὸ πῦρ καὶ τὸ νερὸ καὶ ὅσα στὴν ἴδια μὲ αὐτὰ κατηγορία περιλαμβάνονται, καὶ ὅτι καὶ αὐτὰ ἐνυπάρχοντας στὰ πράγματα φτιάχνουν τὰ ὄντα, ἀλλὰ δὲν τὰ θεωρεῖ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα σὰν γένη τῶν ὄντων[33].

998β Ἀκόμη, ἂν θέλει κανεὶς νὰ ξεκαθαρίση καὶ κάποιου ἄλλου πράγματος τὴν φύση[34], ἑνὸς κρεβατιοῦ π.χ., ἐξετάζει

γνῷ> ἐξ ὧν μορίων συνέστηκε καὶ πῶς συγκειμένων, τότε γνωρίζει τὴν φύσιν αὐτῆς.—ἐκ μὲν οὖν τούτων τῶν λόγων οὐκ ἂν εἶησαν αἱ ἀρχαὶ τὰ γένη τῶν ὄντων· εἰ δ' ἕκαστον μὲν γνωρίζομεν διὰ τῶν ὁρισμῶν, ἀρχαὶ δὲ τὰ γένη τῶν ὁρισμῶν εἰσίν, ἀνάγκη καὶ τῶν ὁριστῶν ἀρχὰς εἶναι τὰ γένη. κἂν εἰ ἔστι τὴν τῶν ὄντων λαβεῖν ἐπιστήμην τὸ τῶν εἰδῶν λαβεῖν καθ' ἃ λέγονται τὰ ὄντα, τῶν γε εἰδῶν ἀρχαὶ τὰ γένη εἰσίν· φαίνονται δέ τινες καὶ τῶν λεγόντων στοιχεῖα τῶν ὄντων τὸ ἓν ἢ τὸ ὂν ἢ τὸ μέγα καὶ μικρὸν ὡς γένεσιν αὐτοῖς χρῆσθαι.—ἀλλὰ μὴν οὐδε ἀμφοτέρως γε οἷόν τε λεγειν τὰς ἀρχάς. ὁ μὲν γὰρ λόγος τῆς οὐσίας εἷς· ἕτερος δ' ἔσται ὁ διὰ τῶν γενῶν ὁρισμὸς καὶ ὁ λέγων ἐξ ὧν ἔστιν ἐνυπαρχόντων.——πρὸς δὲ τούτοις εἰ καὶ ὅτι μάλιστα ἀρχαὶ ἀ γένη εἰσί, πότερον δεῖ νομίζειν τὰ πρῶτα τῶν γενῶν ἀρχὰς ἢ τὰ ἔσχατα κατηγορούμενα ἐπὶ τῶν ἀτόμων; καὶ γὰρ τοῦτο ἔχει ἀμφισβήτησιν. εἰ μὲν γὰρ ἀεὶ τὰ καθόλου μᾶλλον ἀρχαί, φανερὸν ὅτι τὰ ἀνωτάτω τῶν γενῶν· ταῦτα γὰρ λέγεται κατὰ πάντων. τοσαῦται οὖν ἔσονται ἀρχαὶ τῶν ὄντων ὅσαπερ τὰ πρῶτα γένη, ὥστ' ἔσται τό τε ὂν καὶ τὸ ἓν ἀρχαὶ καὶ οὐσίαι· ταῦτα γὰρ κατὰ πάντων μάλιστα λέγεται [τῶν ὄντων]. οὐχ οἷόν τε δὲ τῶν ὄντων ἓν εἶναι γένος οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ὄν·

35. Γιατὶ μόνον ἀπὸ τὰ γένη γίνονται γνωστὰ τὰ εἴδη (᾽Ασκληπ. 175, 30 κ.κ.).

36. Ἡ ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἄρχισε ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς ἕβδομης ἀπορίας καὶ συνεχίζεται καὶ λίγο παρακάτω, εἶναι ἐξαιρετικὰ περίπλοκη, καὶ πολλοὶ μελετηταί, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι (Θωμᾶς ᾽Ακυνάτος, L. Robin, Ross, Bonitz, Colle), ἀσχολήθηκαν μὲ αὐτή. Βασίζεται στὴν ἀνάλυση τῶν σχέσεων ποὺ ἑνώνουν τὸ γένος καὶ τὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ στὸν ὁρισμό, ἀνάλυση στὴν ὁποία πολλὲς φορὲς ὁ ᾽Αριστοτέλης ἐπανέρχεται στὰ *Μεταφυσικὰ* καὶ σὲ ἄλλα συγγράμματά του, κυρίως στὰ *Τοπικά*.

ἀπὸ ποιὰ κομμάτια ἀποτελεῖται καὶ πῶς εἶναι διευθετημένα καὶ τότε μπορεῖ νὰ ξέρει τὴν φύση του. Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ αὐτά, δὲ μποροῦν τὰ γένη νἆναι οἱ ἀρχὲς τῶν ὄντων. ᾽Από μιὰ ἄλλη ὅμως πλευρά, ἐπειδὴ τὸ κάθε πρᾶγμα τὸ γνωρίζομε μὲ τοὺς ὁρισμούς, καὶ ἂν εἶναι τὰ γένη ἀρχές, ἀφετηρίες τῶν ὁρισμῶν – εἶναι ἀνάγκη καὶ τῶν πραγμάτων ποὺ ὁρίζομε, νὰ εἶναι ἀρχὲς τὰ γένη. ᾽Επίσης, ἂν τὸ νὰ ἀποκτήσουμε τὴν ἐπιστήμη τῶν ὄντων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ βροῦμε τὴν ἐπιστήμη τῶν εἰδῶν σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα βεβαιώνονται τὰ ὄντα – ὁπωσδήποτε τὰ γένη θἆναι οἱ ἀρχὲς τῶν εἰδῶν[35]. ῎Επειτα, μερικοὶ φιλόσοφοι [οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων] ποὺ παραδέχονται σὰν στοιχεῖα τῶν ὄντων τὸ ῞Ενα καὶ τὸ ῎Ον καὶ τὸ Μεγάλο καὶ τὸ Μικρό, τὰ χρησιμοποιοῦν σὰν γένη. ᾽Εν πάσῃ ὅμως περιπτώσει, δὲ μποροῦμε νὰ δίνουμε στὶς ἀρχὲς δυὸ μαζὶ σημασίες. Γιατὶ ὁ ὁρισμὸς τῆς οὐσίας εἶναι ἕνας. ῾Ο ὁρισμὸς ὅμως ποὺ μποροῦμε νὰ συγκροτήσουμε μὲ τὰ γένη θἆναι διαφορετικὸς ἀπὸ κεῖνον ποὺ μᾶς λέει τὰ ὅσα ἐνυπάρχουν μέσα στὸ πρᾶγμα καὶ τὸ συναποτελοῦν, τὰ συστατικά του δηλαδὴ στοιχεῖα.

[῾Η ἕβδομη ἀπορία] ᾽Επὶ πλέον, ἔστω κι᾽ ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι τὰ γένη εἶναι στὸν ὕψιστο βαθμὸ ἀρχές, θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὰ πρῶτα γένη ὡς ἀρχὲς ἢ τὰ τελευταῖα εἴδη ποὺ ἄμεσα ἀποδίδονται στὰ ἄτομα, στὰ καθέκαστα; Γιατὶ καὶ γι᾽ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνη συζήτηση. Γιατί, ἂν πάντοτε τὰ καθολικὰ εἶναι σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀρχὲς[36], εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ γένη ποὺ βρίσκονται σὲ ἀνώτατη θέση εἶναι ἀρχές. Γιατὶ αὐτὰ ἀποδίδονται σὲ ὅλα τὰ ὄντα. ῎Αρα θὰ ὑπάρξουν τόσες ἀρχὲς τῶν πραγμάτων ὅσα καὶ τὰ πρῶτα γένη, ἔτσι ποὺ καὶ τὸ ῎Ον καὶ τὸ ῞Ενα θὰ εἶναι ἀρχὲς καὶ οὐσίες. Γιατὶ αὐτὰ μποροῦν νὰ λεχθοῦν σὲ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὄντα. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν οὔτε τὸ ῎Ον οὔτε τὸ ῞Ενα νὰ εἶναι γένος τῶν ὄντων. Γιατὶ

ἀνάγκη μὲν γὰρ τὰς διαφορὰς ἑκάστου γένους καὶ εἶναι καὶ μίαν εἶναι ἑκάστην, ἀδύνατον δὲ κατηγορεῖσθαι ἢ τὰ εἴδη τοῦ γένους ἐπὶ τῶν οἰκείων διαφορῶν ἢ τὸ γένος ἄνευ τῶν αὑτοῦ εἰδῶν, ὥστ' εἴπερ τὸ ἓν γένος ἢ τὸ ὄν, οὐδεμία διαφορὰ οὔτε ὂν οὔτε ἓν ἔσται. ἀλλὰ μὴν εἰ μὴ γένη, οὐδ' ἀρχαὶ ἔσονται, εἴπερ ἀρχαὶ τὰ γένη. ἔτι καὶ τὰ μεταξὺ συλλαμβανόμενα μετὰ τῶν διαφορῶν ἔσται γένη μέχρι τῶν ἀτόμων (νῦν δὲ τὰ μὲν δοκεῖ τὰ δ' οὐ δοκεῖ)· πρὸς δὲ τούτοις ἔτι μᾶλλον αἱ διαφοραὶ ἀρχαὶ ἢ τὰ γένη· εἰ δὲ καὶ αὗται ἀρχαί, ἄπειροι ὡς εἰπεῖν ἀρχαὶ γίγνονται, ἄλλως τε κἂν τις τὸ **999a** ***πρῶτον γένος ἀρχὴν τιθῇ. ἀλλὰ μὴν καὶ εἰ μᾶλλόν γε ἀρχοειδὲς τὸ ἕν ἐστιν, ἓν δὲ τὸ ἀδιαίρετον, ἀδιαίρετον δὲ ἅπαν ἢ κατὰ τὸ ποσὸν ἢ κατ' εἶδος, πρότερον δὲ τὸ κατ' εἶδος, τὰ δὲ γένη διαιρετὰ εἰς εἴδη, μᾶλλον ἂν ἓν τὸ ἔσχατον εἴη κατηγορούμενον· οὐ γάρ ἐστι γένος ὁ ἄνθρωπος τῶν τινῶν ἀνθρώπων. ἔτι ἐν οἷς τὸ πρότερον καὶ ὕστερόν***

37. Τὸ Ἕνα καὶ τὸ Ὂν δὲν εἶναι, στὴν πραγματικότητα, παρὰ πολλαχῶς λεγόμενα, termini transcendantales, κατὰ τὴν ἔκφραση τῶν Σχολαστικῶν. Πρβλ. Γ, 2.
38. Τὰ ἐνδιάμεσα (*τὰ μεταξύ*) εἶναι τὰ ἐνδιάμεσα εἴδη ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ τὸ γένος καὶ τὶς εἰδοποιοὺς διαφορές· τὸ ζῶον πτηνόν, τὸ πεζὸν δίπουν, Ἀσκλ. 180, 29)
39. «*Μέχρι τῶν ἐσχάτων εἰδῶν, ἃ οὐκέτι διαφοραῖς διαιρεῖται*» (Ἀλέξ. 207, 28-29. Bonitz, 152). Κατὰ τὸν Ross (1, 236), θὰ μποροῦσε νὰ μεταφραστῆ: μέχρι τὰ ἄτομα, ἀποκλειστικά.
40. Οἱ Πλατωνικοὶ δὲν παραδέχονται Ἰδέες (δηλ. γένη) γιὰ τὶς στερήσεις (τὸ ἄπουν ζῶον, γιατὶ τὸ ἄπουν εἶναι στέρησις Ἀσκλ. 180, 34), οὔτε γιὰ τὶς ἀρνήσεις, τὶς σχέσεις καὶ τὰ τεχνητά.

εἶναι ἀνάγκη καὶ οἱ διαφορὲς κάθε γένους νὰ ὑπάρχουν καὶ κάθε διαφορὰ νὰ εἶναι μία. Ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθοῦν τὰ εἴδη τοῦ γένους στὶς δικές τους τὶς διαφορὲς καὶ εἶναι ἐπίσης ἀδύνατο τὸ γένος, παρμένο χωριστὰ ἀπὸ τὰ εἴδη του, νὰ ἀποδοθῆ στὶς διαφορές του. Ἑπομένως, ἂν τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα εἶναι γένος, καμμιὰ διαφορὰ δὲν θὰ εἶναι, οὔτε ὂν οὔτε μία. Ἂν ὅμως τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα δὲν εἶναι γένη, οὔτε ἀρχὲς θἆναι, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ γένη εἶναι ἀρχές[37].

Ἀκόμη καὶ τὰ ἐνδιάμεσα εἴδη[38], στὰ ὁποῖα τὸ γένος συνδυάζεται μὲ τὶς διαδοχικὲς διαφορές, θἆναι κατὰ τὴν ἐν λόγῳ θεωρίαν γένη *μέχρι τῶν ἀτόμων*[39] [ἕως τὰ τελευταῖα εἴδη]. Ἂν καὶ ὁρισμένα μόνον φαίνονται στοὺς Πλατωνικοὺς νἆναι γένη καὶ τὰ ἄλλα δὲν εἶναι[40]. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ θἆναι ἀρχὲς οἱ διαφορὲς κι' ὄχι τὰ γένη[41]. Ἂν πάλι κι' οἱ διαφορὲς εἶναι ἀρχές, μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι παρουσιάζονται ἄπειρες ἀρχές, ἂν βέβαια βάλει κανεὶς *τὸ πρῶτον γένος* γιὰ ἀρχὴ [τὸ Ὂν ἢ τὸ Ἕνα].

999α Ἀλλά, ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρά, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ἕνα, ἡ ἑνότης, φαίνεται νἆναι σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀρχή, ἂν τὸ ἀδιαίρετο εἶναι ἕνα, ἂν κάθε ἀδιαίρετο εἶναι ἀδιαίρετο ἢ κατὰ τὸ ποσὸν ἢ κατὰ τὸ εἶδος, καὶ ἂν τὸ ἀδιαίρετο κατὰ τὸ εἶδος εἶναι πρότερο, ἂν τέλος τὰ γένη εἶναι *διαιρετὰ εἰς εἴδη* – σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἕνα, θὰ εἶναι τὸ τελευταῖο κατηγορούμενο, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ ἀποδίδεται ἄμεσα στὸ τελευταῖο εἶδος. Γιατὶ τὸ εἶδος ἄνθρωπος δὲν εἶναι γένος τῶν μερικῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλο ἐπιχείρημα: σὲ ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ ὑπάρχει ὁ χαρακτηρισμὸς πρότερο καὶ ὕστερο, δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὸ

41. «*Κοιναὶ γὰρ αὗται καὶ κατὰ πλειόνων κατηγοροῦνται*», ἐπάνω σὲ περισσότερα πράγματα ἀποδίδονται (Ἀλέξ. 207, 30).

ἐστιν, οὐχ οἷόν τε τὸ ἐπὶ τούτων εἶναί τι παρὰ ταῦτα (οἷον εἰ πρώτη τῶν ἀριθμῶν ἡ δυάς, οὐκ ἔσται τις ἀριθμὸς παρὰ τὰ εἴδη τῶν ἀριθμῶν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ σχῆμα παρὰ τὰ εἴδη τῶν σχημάτων· εἰ δὲ μὴ τούτων, σχολῇ τῶν γε ἄλλων ἔσται τὰ γένη παρὰ τὰ εἴδη· τούτων γὰρ δοκεῖ μάλιστα εἶναι γένη)· ἐν δὲ τοῖς ἀτόμοις οὐκ ἔστι τὸ μὲν πρότερον τὸ δ' ὕστερον. ἔτι ὅπου τὸ μὲν βέλτιον τὸ δὲ χεῖρον, ἀεὶ τὸ βέλτιον πρότερον· ὥστ' οὐδὲ τούτων ἂν εἴη γένος.—ἐκ μὲν οὖν τούτων μᾶλλον φαίνεται τὰ ἐπὶ τῶν ἀτόμων κατηγορούμενα ἀρχαὶ εἶναι τῶν γενῶν· πάλιν δὲ πῶς αὖ δεῖ ταύτας ἀρχὰς ὑπολαβεῖν οὐ ῥᾴδιον εἰπεῖν. τὴν μὲν γὰρ ἀρχὴν δεῖ καὶ τὴν αἰτίαν εἶναι παρὰ τὰ πράγματα ὧν ἀρχή, καὶ δύνασθαι εἶναι χωριζομένην αὐτῶν· τοιοῦτον δέ τι παρὰ τὰ καθ' ἕκαστον εἶναι διὰ τί ἄν τις ὑπολάβοι, πλὴν ὅτι καθόλου κατηγορεῖται καὶ κατὰ πάντων; ἀλλὰ μὴν εἰ διὰ τοῦτο, τὰ μᾶλλον καθόλου μᾶλλον θετέον ἀρχάς· ὥστε ἀρχαὶ τὰ πρῶτ' ἂν εἴησαν γένη.

4 Ἔστι δ' ἐχομένη τε τούτων ἀπορία καὶ πασῶν χαλεπωτάτη καὶ ἀναγκαιοτάτη θεωρῆσαι, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐφέ-

42. Τὸ παρὸν χωρίο γιὰ τὸ Πρότερο καὶ τὸ Ὕστερο, ἡ περίπλοκη ἐπιχειρηματολογία τοῦ ὁποίου ἀπασχόλησε πολλοὺς μελετητὰς καὶ ἡ ὁποία ἀποβλέπει στὸ νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν ἰδιότητα τῶν ἀρχῶν στὰ ἔσχατα εἴδη, ἀσφαλῶς ἐκφράζει, παρ' ὅλον τὸν ἀπορητικὸν χαρακτῆρα τοῦ βιβλίου Β, τὴν ἀληθινὴ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους. Λέει ὁ Robin (ἐνθ' ἀν. 616): «Ἡ ἴδια ἡ σκέψη ποὺ σὲ αὐτὸ βρίσκουμε ἀναπτυσσόμενη, καὶ ἡ ὁποία συνίσταται νὰ κάνει τὸ *ἔσχατον εἶδος* μιὰ οὐσία καὶ μιὰ τυπικὴ ἀρχή, εἶναι ἀκριβῶς ἀριστοτελική».

43. Ἀντίθεση: Τὰ ἴδια τὰ ἔσχατα εἴδη δὲ μποροῦν νἆναι ἀρχές.

44. Ξαναπέφτομε ἔτσι στὶς δυσκολίες τῆς θέσεως.

ποὺ ἀποδίδεται ἐπάνω σὲ αὐτά, νἆναι κάτι ποὺ νἆχει ξέχωρη ὕπαρξη ἀπὸ αὐτά. Ἂν π.χ. *πρώτη τῶν ἀριθμῶν* εἶναι ἡ δυάδα, δὲ θὰ ὑπάρξη καθαυτὸ ἀριθμὸς δίπλα στὰ εἴδη τῶν συγκεκριμένων ἀριθμῶν. *Ὁμοίως δὲ οὐδὲ σχῆμα παρὰ τὰ εἴδη τῶν σχημάτων*. Καὶ ἂν καθόλου δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ γένη ἔξω ἀπὸ τὰ εἴδη, αὐθύπαρκτα, κατὰ μείζονα λόγον δὲν θὰ ὑπάρχουν γιὰ τὰ ἄλλα πράγματα. Γιατὶ κυρίως γιὰ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰ σχήματα φαίνεται νὰ ὑπάρχουν γένη. Στὰ ἄτομα ὅμως *οὐκ ἔστι τὸ μὲν πρότερον τὸ δ' ὕστερον*[42]. *Ἔτι, ὅπου τὸ μὲν βέλτιον, τὸ δὲ χεῖρον, ἀεὶ τὸ βέλτιον πρότερον*, ἑπομένως, οὔτε αὐτῶν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν γένη.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, φαίνεται προτιμότερο νὰ ἀποδώσουμε τὸν ρόλο ἀρχῶν μᾶλλον στὰ ἀπὸ ἄτομα βεβαιωμένα εἴδη παρὰ στὰ γένη.

Ἀλλὰ πάλι πῶς, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πρέπει αὐτὰ ὡς ἀρχὲς νὰ τὰ ἐννοήση κανείς, δύσκολο εἶναι νὰ τὸ πῆ[43]. Γιατί ἡ ἀρχὴ ἢ ἡ αἰτία πρέπει νὰ ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα τῶν ὁποίων εἶναι ἀρχὴ καὶ νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει χωρισμένη ἀπὸ αὐτά. Ἀλλὰ τὸ νὰ ὑπάρχει μιὰ τέτοια ἀρχὴ ἔξω ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ ἀντικείμενο, γιατί θὰ τὸ ὑπέθετε κανείς, ἂν ὄχι γιατί βεβαιώνεται σὰν καθολικὸ καὶ γιατί περιλαμβάνει μιὰ ὁλότητα; Ἀλλὰ ἂν γι' αὐτὸν τὸ λόγο πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὅ,τι περισσότερο καθολικὸ εἶναι περισσότερο ἀρχή, ἔτσι ποὺ μποροῦν νἆναι ἀρχὲς τὰ πρῶτα γένη[44].

4

Ὀγδόη, ἐνάτη, δεκάτη καὶ ἑνδεκάτη ἀπορία.

[Ἡ ὄγδοη ἀπορία] Ὑπάρχει ἀκόμη μιὰ ἀπορία συνδεδεμένη μὲ τὶς προηγούμενες ποὺ εἶναι ἡ πιὸ δύσκολη ἀπὸ ὅλες καὶ ἐπιβάλλεται περισσότερο νὰ ἐξεταστῆ. Καὶ ἦρθε ἡ ὥρα νὰ μι-

στηκε νῦν. εἴτε γὰρ μὴ ἔστι τι παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, τὰ δὲ καθ' ἕκαστα ἄπειρα, τῶν δ' απείρων πῶς ἐνδέχεται λαβεῖν ἐπιστήμην; ᾗ γὰρ ἕν τι καὶ ταὐτόν, καὶ ᾗ καθόλου τι ὑπάρχει, ταύτῃ πάντα γνωρίζομεν.—ἀλλὰ μὴν εἰ τοῦτο ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ δεῖ τὶ εἶναι παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, ἀναγκαῖον ἂν εἴη τὰ γένη εἶναι παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, ἤτοι τὰ ἔσχατα ἢ τὰ πρῶτα· τοῦτο δ' ὅτι ἀδύνατον ἄρτι διηπορήσαμεν.—ἔτι εἰ ὅτι μάλιστα ἔστι τι παρὰ τὸ σύνολον (⟨λέγω δὲ σύνολον⟩ ὅταν κατηγορηθῇ τι τῆς ὕλης) πότερον, εἰ ἔστι, παρὰ πάντα δεῖ εἶναί τι, ἢ παρὰ μὲν ἔνια εἶναι παρὰ δ' ἔνια μὴ εἶναι, ἢ παρ' οὐδέν; εἰ μὲν οὖν μηδέν ἐστι **999b**
παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, οὐθὲν ἂν εἴη νοητὸν ἀλλὰ πάντα αἰσθητὰ καὶ ἐπιστήμη οὐδενός, εἰ μή τις εἶναι λέγει τὴν αἴσθησιν ἐπιστήμην. ἔτι δ' οὐδ' ἀΐδιον οὐθὲν οὐδ' ἀκίνητον (τὰ γὰρ αἰσθητὰ πάντα φθείρεται καὶ ἐν κινήσει ἐστίν)· ἀλλὰ μὴν εἴ γε ἀΐδιον μηθέν ἐστιν, οὐδὲ γένεσιν εἶναι δυνατόν. ἀνάγκη γὰρ εἶναί τι τὸ γιγνόμενον καὶ ἐξ οὗ γίγνεται καὶ τούτων τὸ ἔσχατον ἀγένητον, εἴπερ ἵσταταί τε καὶ ἐκ μὴ ὄντος γίγνεσθαι ἀδύνατον· ἔτι δὲ γενέσεως οὔσης καὶ κινήσεως ἀνάγκη καὶ πέρας εἶναι (οὔτε γὰρ ἄπειρός ἐστιν οὐδεμία κίνησις ἀλλὰ πάσης ἔστι τέλος,

45. Κατὰ τὸν ᾿Αλέξ. (211, 7-8) ὁ ᾿Αριστοτέλης ἐννοεῖ μὲ τὸ *ἔσχατον, ὃ κυρίως εἶδος καλεῖται*, καὶ μὲ *τὸ πρῶτον, ὃ γένος ἐστίν.*

46. Τὸ *σύνολον* εἶναι ἡ συγκεκριμένη οὐσία, *τὸ καθ᾿ ἕκαστον καὶ αἰσθητὸν καὶ συναμφότερον ἐξ ὕλης καὶ εἴδους* – διευκρινίζει ὁ ᾿Αλέξ. 211, 20.

47. Δηλαδὴ ἡ αἰώνια καὶ χωρισμένη ὕλη ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἔσχατο ὅριο τῆς ἁλυσίδας τῶν ὑλικῶν αἰτίων.

48. ῾Η κίνησις ἐδῶ ἔχει εὐρύτερη ἔννοια –εἶναι συνώνυμη μὲ τὴν μεταβολὴ γενικά. Μπορεῖ νἆναι μιὰ ποιοτικὴ ἀλλοίωση ἢ μιὰ ποσοτικὴ αὔξηση, ἀλλὰ καὶ μιὰ καθαυτὸ κίνηση. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀρχὴ καὶ τέλος, *πόθεν ποὶ* (᾿Αλέξ. 213, 34).

λήσουμε γι᾿ αὐτή. ῎Αν δὲν ὑπάρχει τίποτε ἔξω ἀπὸ τὰ ἄτομα, ἀπὸ *τὰ καθ᾿ ἕκαστα*, καὶ δεδομένου ὅτι τὰ ἄτομα εἶναι ἄπειρα, πῶς εἶναι δυνατὸν ν᾿ ἀποκτήσουμε ἐπιστήμη τῶν ἀπείρων; Γιατὶ ὅλα τὰ ὄντα ποὺ ξέρομε, τὰ ξέρομε γιατί εἶναι κάτι τὸ ἑνιαῖο καὶ ἴδιο μὲ τὸν ἑαυτό τους καὶ ἐπειδὴ κάποιο καθολικὸ τοὺς ἀνήκει. ῎Αν ὅμως γι᾿ αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο καὶ ἂν πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποια πραγματικότης ἔξω ἀπὸ τὰ καθέκαστα, θὰ πρέπει ἀναγκαστικὰ τὰ γένη νὰ ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὰ καθέκαστα, εἴτε τὰ γένη *τὰ ἔσχατα* [τὰ πιὸ κοντινὰ πρὸς τὰ καθέκαστα] εἴτε *τὰ πρῶτα*. ῞Οτι ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, τώρα δὰ μὲ ἀπορητικὸν τρόπο τὸ φανερώσαμε[45].

῎Αλλος λόγος: ἀκόμα κι᾿ ἄν, μὲ μέγιστη βεβαιότητα, ὑπάρχει κάτι ἔξω ἀπὸ τὸ σὺνθετο[46], κάθε φορὰ ποὺ κάτι θὰ ἐκφωνηθῇ ἀπάνω στὴν ὕλη ὡς εἶδος, αὐτὸ πρέπει σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση νὰ ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα φυσικὰ ἢ τεχνητὰ ἢ νὰ ὑπάρχει μόνον ἔξω ἀπὸ ὁρισμένα κι᾿ ὄχι ἀπὸ ἄλλα ἢ νὰ μὴν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ κανένα;

999β ῎Αν ὅμως δὲν ὑπάρχει τίποτε ἔξω ἀπὸ τὰ καθέκαστα, δὲ θὰ ὑπάρχει καὶ τίποτε τὸ *νοητόν*, ὅλα τὰ ὄντα θἆναι αἰσθητὰ *καὶ ἐπιστήμη οὐδενός* θὰ ὑπάρξη, ἐκτὸς ἂν ὀνομάζει κανεὶς ἐπιστήμη τὴν αἴσθηση. ᾿Επὶ πλέον, οὔτε κανένα αἰώνιο καὶ ἀκίνητο θὰ ὑπάρξη, γιατὶ ὅλα *τὰ αἰσθητὰ φθείρεται καὶ ἐν κινήσει ἐστίν.*

᾿Αλλὰ βεβαιότατα, ἂν δὰ δὲν ὑπάρχει τίποτε αἰώνιο, δὲ μπορεῖ οὔτε γένεση νὰ ὑπάρχει. Γιατὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει κάτι ποὺ γίνεται καὶ κάτι ἀπὸ τὸ ὁποῖο αὐτὸ γίνεται[47], καὶ τὸ πιὸ τελευταῖο ἀπ᾿ αὐτὰ πρέπει νἆναι ἀγέννητο, ἂν βέβαια ἡ ἀνάδρομη πρὸς τὰ πὶσω σειρὰ τῆς γενέσεως ἔχει κάποιο ὅριο στὸ ὁποῖο σταματάει, *καὶ ἐκ μὴ ὄντος γενέσθαι ἀδύνατον.*

᾿Ακόμη, ἀφοῦ ὑπάρχει γένεση καὶ κίνηση[48], εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει κι᾿ ἕνα πέρας. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει κίνηση ποὺ νὰ

γίγνεσθαί τε οὐχ οἷόν τε τὸ ἀδύνατον γενέσθαι· τὸ δὲ γεγονὸς ἀνάγκη εἶναι ὅτε πρῶτον γέγονεν)· ἔτι δ᾽ εἴπερ ἡ ὕλη ἔστι διὰ τὸ ἀγένητος εἶναι, πολὺ ἔτι μᾶλλον εὔλογον εἶναι τὴν οὐσίαν, ὅ ποτε ἐκείνη γίγνεται· εἰ γὰρ μήτε τοῦτο ἔσται μήτε ἐκείνη, οὐθὲν ἔσται τὸ παράπαν, εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, ἀνάγκη τι εἶναι παρὰ τὸ σύνολον, τὴν μορφὴν καὶ τὸ εἶδος.— εἰ δ᾽ αὖ τις τοῦτο θήσει, ἀπορία ἐπὶ τίνων τε θήσει τοῦτο καὶ ἐπὶ τίνων οὔ. ὅτι μὲν γὰρ ἐπὶ πάντων οὐχ οἷόν τε, φανερόν· οὐ γὰρ ἂν θείημεν εἶναί τινα οἰκίαν παρὰ τὰς τινὰς οἰκίας. πρὸς δὲ τούτοις πότερον ἡ οὐσία μία πάντων ἔσται, οἷον τῶν ἀνθρώπων; ἀλλ᾽ ἄτοπον· ἓν γὰρ πάντα ὧν ἡ οὐσία μία. ἀλλὰ πολλὰ καὶ διάφορα; ἀλλὰ καὶ τοῦτο

49. Αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ φτάση στὸ τέρμα τῆς γενέσεώς του οὔτε νὰ εἶναι *γιγνόμενον* μπορεῖ. Ἡ διάμετρος π.χ. δὲ γίνεται ποτὲ σύμμετρος μὲ τὴν πλευρά τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου.

50. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφοῦ ἀπέδειξε τὴν ὕπαρξη μιᾶς αἰώνιας καὶ χωρισμένης ὕλης, ἀποδείχνει τώρα τὴν ὕπαρξη μιᾶς *μορφῆς* χωρισμένης καὶ ἀκίνητης, αἰώνιας ἐπίσης, ὡς τέρμα τῆς κινήσεως, γενικά, καὶ τῆς γενέσεως, ἰδιαίτερα.

εἶναι ἄπειρη, ἀλλὰ κάθε κίνηση ἔχει ἕνα τέλος, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βρίσκεται σὲ γένεση αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχει τὴν δύναμη νὰ εἶναι ἕνα πραγματοποιημένο καὶ τελειωμένο πρᾶγμα, *τὸ δὲ γεγονός* εἶναι *ἀνάγκη* νὰ ὑπάρχει ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς πραγματοποιήσεως[49].

Ἐπὶ πλέον, ἂν ἡ ὕλη ἡ χωρισμένη ὑπάρχει, ἐπειδὴ εἶναι ἀγέννητη, *πολὺ ἔτι μᾶλλον εὔλογον* εἶναι νὰ ὑπάρχει ἡ χωρισμένη τυπικὴ οὐσία [τὸ εἶδος], ποὺ εἶναι αὐτὸ στὸ ὁποῖο, σὲ δεδομένη στιγμή, ἡ ὕλη καταλήγει[50]. Γιατὶ ἂν ἰσχυρισθοῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε οὐσία οὔτε ὕλη – τίποτε ἀπολύτως δὲν θὰ ὑπάρξη. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει κάτι ἔξω ἀπὸ τὸ σὺνθετο, αὐτὸ δὲ εἶναι τὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα τοῦ ἀντικειμένου [ἡ μορφή, configuration] καὶ τὸ *εἶδος*. Ἂν πάλι τὸ παραδεχτῆ κανεὶς αὐτό, θὰ παρουσιαστῆ ἡ ἀπορία γιὰ ποιὰ πράγματα θὰ παραδεχτῆ ξεχωριστὸ *εἶδος* καὶ γιὰ ποιὰ ὄχι. Ὅτι βέβαια δὲ μποροῦμε νὰ παραδεχτοῦμε ξεχωριστὸ εἶδος γιὰ ὅλα τὰ πράγματα, εἶναι φανερό. Γιατί δὲ μποροῦμε νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχει κάποιο σπίτι ὡς εἶδος, ξεχωριστὰ ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα πραγματικὰ σπίτια[51].

Ἄλλη δυσκολία: Ἡ τυπικὴ οὐσία ὅλων θὰ εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, ἡ οὐσία τῶν ἀνθρώπων παραδείγματος χάριν; Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἄτοπο, γιατὶ ὅλα, ὅσων μία εἶναι ἡ οὐσία, εἶναι ἕνα[52]. Ἡ οὐσία τους εἶναι πολλαπλὴ καὶ διαφορετική; Ἀλλὰ

51. Ἡ ἴδια δυσκολία ὅπως γιὰ τὰ τεχνητά, παρουσιάζεται κατὰ τὸν Συριανὸ (39, 3) καὶ γιὰ τὰ κακὰ ἢ τὰ ἄσχημα πράγματα, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι δύσκολο νὰ παραδεχτῆ κανεὶς μιὰ χωριστὴ τυπικὴ οὐσία. Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Συριανοῦ, μὲ τὸν τἰτλο Syriani Metaphysica commentaria, ἐκδ. Kroll, Berlin 1902, ἀναφέρεται μόνον στὰ βιβλία Β, Γ, Μ καὶ Ν.

52. Τὰ ἄτομα τοῦ ἴδιου εἴδους δὲ μποροῦν νὰ διαφέρουν κατὰ τὴν μορφή. Δὲν διαφέρουν παρὰ ὑλικά: *Ὑλικαὶ αἱ τῶν καθέκαστα ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους διαφοραί* (Ἀλέξ. 216, 2-3).

ἄλογον. ἅμα δὲ καὶ πῶς γίγνεται ἡ ὕλη τούτων ἕκαστον καὶ ἔστι τὸ σύνολον ἄμφω ταῦτα;—ἔτι δὲ περὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τόδε ἀπορήσειεν ἄν τις. εἰ μὲν γὰρ εἴδει εἰσὶν ἕν, οὐθὲν ἔσται ἀριθμῷ ἕν, οὐδ' αὐτὸ τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν· καὶ τὸ ἐπίστασθαι πῶς ἔσται, εἰ μή τι ἔσται ἓν ἐπὶ πάντων;—ἀλλὰ μὴν εἰ ἀριθμῷ ἓν καὶ μία ἑκάστη τῶν ἀρχῶν, καὶ μὴ ὥσπερ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἄλλαι ἄλλων (οἷον τῆσδε τῆς συλλαβῆς τῷ εἴδει τῆς αὐτῆς οὔσης καὶ αἱ ἀρχαὶ εἴδει αἱ αὐταί· καὶ γὰρ αὗται ὑπάρχουσιν ἀριθμῷ ἕτεραι),—εἰ δὲ μὴ οὕτως ἀλλ' αἱ τῶν ὄντων ἀρχαὶ ἀριθμῷ ἕν εἰσιν, οὐκ ἔσται παρὰ τὰ στοιχεῖα οὐθὲν ἕτερον· τὸ γὰρ ἀριθμῷ ἓν ἢ τὸ καθ' ἕκαστον λέγειν διαφέρει οὐθέν· οὕτω γὰρ λέγομεν τὸ καθ' ἕκαστον,
1000a τὸ ἀριθμῷ ἕν, καθόλου δὲ τὸ ἐπὶ τούτων. ὥσπερ οὖν εἰ τὰ τῆς φωνῆς ἀριθμῷ ἦν στοιχεῖα ὡρισμένα, ἀναγκαῖον ἦν ἂν τοσαῦτα εἶναι τὰ πάντα γράμματα ὅσαπερ τὰ στοιχεῖα, μὴ ὄντων γε δύο τῶν αὐτῶν μηδὲ πλειόνων

Οὐθενὸς δ' ἐλάττων ἀπορία παραλέλειπται καὶ τοῖς νῦν καὶ τοῖς πρότερον, πότερον αἱ αὐταὶ τῶν φθαρτῶν καὶ

53. Ἡ δυσκολία αὐτὴ εἶχε ἤδη ἀπασχολήσει τὸν Πλάτωνα (*Φαίδων*, 100b, *Παρμενίδης*, 131a): Ἂν ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφὴ ἔχουν ξεχωριστὴ ὕπαρξη, πῶς θὰ ἐξηγηθῆ ἡ ἕνωσή τους μὲ τὸ *σύνολον*;

54. Δηλαδὴ ἂν τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου ἦταν κατὰ τὸν ἀριθμὸ ἕνα. Ὁ Ἀρ. διευκρινίζει ὅτι ἡ ἀτομικότητα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἀριθμητικὴ ἑνότητα.

κι' αὐτὸ εἶναι παράλογο. Καὶ συγχρόνως, κατὰ ποιόν τρόπο γίνεται ἡ ὕλη ἕνα ἀτομικὸ πρᾶγμα, καὶ πῶς τὸ σὺνθετο εἶναι συγχρόνως καὶ τὰ δυὸ αὐτά, δηλαδὴ *εἶδος* καὶ ὕλη[53];

[Ἡ ἐνάτη ἀπορία] Καὶ ἀκόμη μπορεῖ κανείς, σχετικὰ μὲ τὶς ἀρχές, νὰ παρουσιάση καὶ τὴν ἀκόλουθη ἀπορία: ἂν δηλαδὴ οἱ ἀρχὲς ἔχουν ἑνότητα μόνον κατὰ εἶδος δὲν θὰ ὑπάρξη τίποτε ἀριθμητικὰ ἑνιαῖο οὔτε κἂν τὸ καθαυτὸ Ἕνα καὶ τὸ καθαυτὸ Ὄν. Καὶ πῶς θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ γνώση, ἂν δὲν ὑπάρχει μιὰ κοινὴ ἑνότης σὲ μιὰ ὁλότητα ὄντων; Ἀλλά, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἂν κάθε ἀρχὴ εἶναι μία καὶ ἂν ἔχει ἀριθμητικὴ ἀτομικὴ ἑνότητα καὶ δὲν ὑπάρχουν γιὰ διαφορετικὰ πράγματα διαφορετικὲς ἀρχές, ὅπως συμβαίνει σχετικὰ μὲ τὰ αἰσθητά, στὴν τάδε π.χ. συγκεκριμένη συλλαβή, ποὺ εἶναι κατὰ τὸ εἶδος ἴδια μὲ μιὰ ἄλλη, ποὺ ἔχει καὶ τὰ στοιχεῖα της ἴδια μὲ κεῖνα τῆς ἄλλης (κατὰ τὸ εἶδος, γιατὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι διάφορα βέβαια), ἂν λοιπὸν δὲν εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα ἀλλὰ οἱ ἀρχὲς τῶν ὄντων ἀποτελοῦν ἀριθμητικὲς ἑνότητες, τίποτε ἀπολύτως δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξη ἔξω ἀπὸ τὰ στοιχεῖα. Γιατί εἴτε ἕνα κατὰ τὸν ἀριθμό, λέμε, εἴτε καθέκαστο – καμμιὰ διαφορὰ δὲν ὑπάρχει.

1000α Γιατί, κατὰ τὴν ἄποψη αὐτή, λέμε καθέκαστο τὸ κατὰ τὸν ἀριθμὸ ἕνα καὶ καθολικὸ αὐτὸ ποὺ βεβαιώνεται ἀπὸ ὅλα τὰ καθέκαστα. Εἶναι ἀκριβῶς ὅπως θὰ συνέβαινε ἂν ἦταν τὰ στοιχεῖα *τῆς φωνῆς* ὁρισμένα κατὰ τὸν ἀριθμό[54]. Τότε θὰ συνέβαινε τὸ γενικὸ σὺνολο τῶν γραμμάτων ποὺ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ γράψη νὰ ἦταν ἀριθμὸς ἴσος μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ψηφίων τοῦ ἀλφαβήτου, ἀφοῦ δὲ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν οὔτε δυὸ οὔτε περισσότερα ψηφία ἴδια.

Μιὰ ἀπορία, ὄχι μικρότερη ἀπὸ καμμιὰ ἄλλη, καὶ τὴν ὁποία ἔχουν παραλείψει καὶ οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ προηγούμενοι ἐρευνηταί, εἶναι ἂν οἱ ἀρχὲς τῶν φθαρτῶν ὄντων καὶ οἱ

τῶν ἀφθάρτων ἀρχαί εἰσιν ἢ ἕτεραι. εἰ μὲν γὰρ αἱ αὐταί, πῶς τὰ μὲν φθαρτὰ τὰ δὲ ἄφθαρτα, καὶ διὰ τίν' αἰτίαν; οἱ μὲν οὖν περὶ Ἡσίοδον καὶ πάντες ὅσοι θεολόγοι μόνον ἐφρόντισαν τοῦ πιθανοῦ τοῦ πρὸς αὐτούς, ἡμῶν δ' ὠλιγώρησαν (θεοὺς γὰρ ποιοῦντες τὰς ἀρχὰς καὶ ἐκ θεῶν γεγονέναι, τὰ μὴ γευσάμενα τοῦ νέκταρος καὶ τῆς ἀμβροσίας θνητὰ γενέσθαι φασίν, δῆλον ὡς ταῦτα τὰ ὀνόματα γνώριμα λέγοντες αὑτοῖς· καίτοι καὶ περὶ αὐτῆς τῆς προσφορᾶς τῶν αἰτίων τούτων ὑπὲρ ἡμᾶς εἰρήκασιν· εἰ μὲν γὰρ χάριν ἡδονῆς αὐτῶν θιγγάνουσιν, οὐθὲν αἴτια τοῦ εἶναι τὸ νέκταρ καὶ ἡ ἀμβροσία, εἰ δὲ τοῦ εἶναι, πῶς ἂν εἶεν ἀΐδιοι δεόμενοι τροφῆς;)—ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν μυθικῶς σοφιζομένων οὐκ ἄξιον μετὰ σπουδῆς σκοπεῖν· παρὰ δὲ τῶν δι' ἀποδείξεως λεγόντων δεῖ πυνθάνεσθαι διερωτῶντας τί δή ποτ' ἐκ τῶν αὐτῶν ὄντα τὰ μὲν ἀΐδια τὴν φύσιν ἐστὶ τὰ δὲ φθείρεται τῶν ὄντων. ἐπεὶ δὲ οὔτε αἰτίαν λέγουσιν οὔτε εὔλογον οὕτως ἔχειν, δῆλον ὡς οὐχ αἱ αὐταὶ ἀρχαὶ οὐδὲ αἰτίαι αὐτῶν ἂν εἶεν. καὶ γὰρ ὅνπερ οἰηθείη λέγειν ἄν τις μάλιστα ὁμολογουμένως αὑτῷ, Ἐμπεδοκλῆς, καὶ

55. Θεολόγοι, ἐν ἀντιθέσει μὲ τοὺς φυσιολόγους. Τέτοιοι ὑπῆρξαν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ μυθικὸς Ὀρφεύς.

56. Εἶναι ὁλοφάνερη ἐδῶ ἡ εἰρωνεία.

ἀρχὲς τῶν ἄφθαρτων εἶναι οἱ ἴδιες ἢ πρόκειται γιὰ διαφορετικὲς ἀρχές. *Εἰ μὲν γὰρ αἱ αὐταὶ εἰσί, πῶς τὰ μὲν φθαρτὰ τὰ δὲ ἄφθαρτα καὶ διὰ τίν' αἰτίαν;*

Οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἡσιόδου *καὶ πάντες ὅσοι θεολόγοι*[55] φρόντισαν ἀποκλειστικὰ γιὰ μιὰ δικαιολογία, ἱκανὴ νὰ πιστευτῆ ἀπὸ τοὺς ἑαυτούς των, ἀλλὰ ἀμέλησαν νὰ μᾶς σκεφτοῦν κι' ἐμᾶς. Γιατί θεωρώντας τὶς ἀρχὲς σὰν θεοὺς καὶ ὅτι εἶναι θείας καταγωγῆς, λένε ὅτι τὰ ὄντα ποὺ δὲ γεύτηκαν νέκταρ καὶ ἀμβροσία εἶναι θνητά, μιλώντας βέβαια σὰν ἄνθρωποι ποὺ ξέρουν τὶ σημαίνουν αὐτὲς οἱ λέξεις[56]. Τὸ βέβαιο ὅμως εἶναι ὅτι σχετικὰ μὲ τὴν χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν αἰτιῶν ἔχουν μιλήσει μὲ ἕναν τρόπο ποὺ ξεπερνάει τὴν νοημοσύνη μας.

Γιατί, ἂν *χάριν ἡδονῆς* οἱ θεοὶ γεύονται αὐτὲς τὶς τροφές, δὲν εἶναι καθόλου *αἴτια τοῦ εἶναι* των [τῆς ὑπάρξεώς των] τὸ νέκταρ καὶ ἡ ἀμβροσία. Ἂν ὅμως αὐτὰ εἶναι αἴτια *τοῦ εἶναι* τους, πῶς μποροῦν νἆναι αἰώνιοι οἱ θεοὶ ἔχοντας ἀνάγκη ἀπὸ τροφή; Ἀλλὰ μὲ ὅσους μυθολογικὲς σοφιστεῖες παρουσιάζουν, δὲν ἀξίζει σοβαρὰ κανεὶς νὰ συζητάει. Πρέπει ὅμως νὰ βάζει κανεὶς ἀπορητικὰ ἐρωτήματα σὲ κείνους ποὺ μεταχειρίζονται στὴν ἔκθεσή τους ἀποδεικτικὸ τρόπο, ἐρωτώντας τους ποιός λόγος τέλος πάντων ὑπάρχει, ἐνῶ τὰ ὄντα προέρχονται ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀρχές, ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ νἆχουν αἰώνια φύση κι' ἄλλα φθαρτή;

Ἐπειδὴ ὅμως οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ δὲ μᾶς παρουσιάζουν κάποια αἰτία καὶ δὲν εἶναι λογικὸ νἆναι ἔτσι τὰ πράγματα – εἶναι ὁλοφάνερο πὼς οὔτε οἱ ἀρχὲς οὔτε οἱ αἰτίες τῶν δυὸ αὐτῶν εἰδῶν ὄντων δὲ θὰ μποροῦσαν νἆναι οἱ ἴδιες. Ἰδοὺ γιὰ παράδειγμα ἕνας φιλόσοφος ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ πιὸ συνακόλουθος μὲ τὸν ἑαυτό του στὶς σκέψεις του ἀπ' ὅλους [τοὺς φυσιολόγους], ἐννοῶ τὸν Ἐμπεδοκλῆ.

οὗτος ταὐτὸν πέπονθεν· τίθησι μὲν γὰρ ἀρχήν τινα αἰτίαν τῆς φθορᾶς τὸ νεῖκος, δόξειε δ' ἂν οὐθὲν ἧττον καὶ τοῦτο γεννᾶν ἔξω τοῦ ἑνός· ἅπαντα γὰρ ἐκ τούτου τἆλλά ἐστι πλὴν ὁ θεός. λέγει γοῦν

a "ἐξ ὧν πάνθ' ὅσα τ' ἦν ὅσα τ' ἔστιν,
δένδρεά τ' ἐβλάστησε καὶ ἀνέρες ἠδὲ γυναῖκες
θῆρές τ' οἰωνοί τε καὶ ὑδατοθρέμμονες ἰχθῦς,
καί τε θεοὶ δολιχαίωνες"

καὶ χωρὶς δὲ τούτων δῆλον· εἰ γὰρ μὴ ἐνῆν ἐν τοῖς πράγμασιν, ἓν ἂν ἦν 1000b
ἅπαντα, ὥς φησιν· ὅταν γὰρ συνέλθῃ, τότε δ'

"ἔσχατον ἵστατο νεῖκος". 2 a

διὸ καὶ συμβαίνει αὐτῷ τὸν εὐδαιμονέστατον θεὸν ἧττον φρόνιμον εἶναι τῶν ἄλλων· οὐ γὰρ γνωρίζει ἅπαντα· τὸ γὰρ νεῖκος οὐκ ἔχει, ἡ δὲ γνῶσις τοῦ ὁμοίου τῷ ὁμοίῳ.

"γαίῃ μὲν γάρ," φησί, "γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, 6 a
αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον,
στοργὴν δὲ στοργῇ, νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ."

Ἔ, λοιπόν! Κι αὐτὸς στὸ ἴδιο σφάλμα ἔχει πέσει. Γιατί βάζει γιὰ ἀρχὴ τῆς φθορᾶς τὸ μῖσος (*τὸ νεῖκος*). Ὡστόσο τὸν βλέπομε νὰ βγάζει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ὅλα τὰ ὄντα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ἕνα, ἀφοῦ ὅλα τὰ ὄντα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεό, ἀπὸ τὸ *νεῖκος* προέρχονται.

Ἰδοὺ ἄλλωστε τὰ ἴδια του τὰ λόγια:

Ἀπ' αὐτὰ (ἀπὸ τὴν *φιλία* καὶ τὸ *νεῖκος*) σχηματίζονται ὅλα ὅσα ὑπῆρξαν, εἶναι καὶ θὰ εἶναι στὸ μέλλον,
Ἀπ' αὐτὰ βλαστάνουν ἄντρες καὶ γυναῖκες,
Ἄγρια θεριά, πουλιὰ καὶ ὑδροθρεμμένα ψάρια,
Ἀκόμα κι' οἱ ἀγέραστοι θεοὶ (*δολιχαίωνες*).

1000β Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τοὺς στίχους αὐτοὺς τὸ πρᾶγμα εἶναι φανερό. Γιατί, ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ *νεῖκος* στὰ πράγματα, ὅλα θὰ ἦταν ἕνα, ὅπως λέει ὁ Ἐμπεδοκλῆς:

Ὅταν τὰ πράγματα μαζεύτηκαν σὲ ἑνότητα,
Τότε σηκώθηκε τελευταῖο τὸ νεῖκος.

Ἀπὸ αὐτὰ προκύπτει ἐπίσης ὅτι κατ' αὐτὸν ὁ Θεός, μ' ὅλο ποὺ εἶναι *εὐδαιμονέστατος*, εἶναι λιγώτερο σοφὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα. Γιατί δὲν *γνωρίζει τὰ στοιχεῖα πάντα*, ἀφοῦ δὲν ἔχει μέσα του τὸ *νεῖκος*. Ἡ γνώση ὅμως τοῦ ὁμοίου γίνεται μὲ τὸ ὅμοιο, γιατί κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ:

Μὲ τὴν γῆ βλέπουμε τὴν γῆ, μὲ τὸ νερό, τὸ νερό,
Μὲ τὸν αἰθέρα, τὸν θεϊκὸν ἀέρα,
Μὲ τὸ πῦρ, τὸ καταλυτικὸ πῦρ,
Μὲ τὴν ἀγάπη [στοργή] τὴν ἀγάπη,
Καὶ μὲ τὸ νεῖκος, τὸ ὀλέθριο νεῖκος (*λυγρόν*).

ἀλλ᾽ ὅθεν δὴ ὁ λόγος, τοῦτό γε φανερόν, ὅτι συμβαίνει αὐτῷ τὸ νεῖκος μηθὲν μᾶλλον φθορᾶς ἢ τοῦ εἶναι αἴτιον· ὁμοίως δ᾽ οὐδ᾽ ἡ φιλότης τοῦ εἶναι, συνάγουσα γὰρ εἰς τὸ ἓν φθείρει τὰ ἄλλα. καὶ ἅμα δὲ αὐτῆς τῆς μεταβολῆς αἴτιον οὐθὲν λέγει ἀλλ᾽ ἢ ὅτι οὕτως πέφυκεν·

“ ἀλλ᾽ ὅτε δὴ μέγα νεῖκος ἐνὶ μελέεσσιν ἐθρέφθη,
εἰς τιμάς τ᾽ ἀνόρουσε τελειομένοιο χρόνοιο
ὅς σφιν ἀμοιβαῖος πλατέος παρ᾽ ἐλήλαται ὅρκου·”

ὡς ἀναγκαῖον μὲν ὂν μεταβάλλειν· αἰτίαν δὲ τῆς ἀνάγκης οὐδεμίαν δηλοῖ. ἀλλ᾽ ὅμως τοσοῦτόν γε μόνος λέγει ὁμολογουμένως· οὐ γὰρ τὰ μὲν φθαρτὰ τὰ δὲ ἄφθαρτα ποιεῖ τῶν ὄντων ἀλλὰ πάντα φθαρτὰ πλὴν τῶν στοιχείων. ἡ δὲ νῦν λεγομένη ἀπορία ἐστὶ διὰ τί τὰ μὲν τὰ δ᾽ οὔ, εἴπερ ἐκ τῶν αὐτῶν ἐστίν.—ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἂν εἴησαν αἱ αὐταὶ ἀρχαί, τοσαῦτα εἰρήσθω· εἰ δὲ ἕτεραι ἀρχαί, μία μὲν ἀπορία πότερον ἄφθαρτοι καὶ αὐταὶ ἔσονται ἢ φθαρταί· εἰ μὲν γὰρ φθαρταί, δῆλον ὡς ἀναγκαῖον καὶ ταύτας ἔκ τινων εἶναι (πάντα γὰρ φθείρεται εἰς ταῦτ᾽ ἐξ ὧν ἔστιν), ὥστε συμβαίνει τῶν ἀρχῶν ἑτέρας ἀρχὰς εἶναι προτέρας, τοῦτο δ᾽ ἀδύνατον, καὶ εἰ

57. Ἐννοεῖ τὸ Ὄν. Ἡ ὀνομασία *Σφαῖρος* ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὸ σφαιρικὸ Ὂν τοῦ Παρμενίδη. Βλ. καὶ ἀποσπάσματα 16, 17 καὶ 26 τοῦ Diels.

58. Πρόκειται γιὰ ἀναπόφευκτη καὶ μοιραία συνέπεια τοῦ ὅρκου μεταξὺ νείκους καὶ φιλίας, νὰ παραχωροῦν μὲ τὴν σειρὰ τὴν κυριαρχία.

59. Ὑπονοεῖται: τῶν φθαρτῶν πραγμάτων.

Γιὰ νὰ γυρίσουμε στὴν ἀφετηρία μας, εἶναι τοὐλάχιστον ἔκδηλο ὅτι μέσα σὲ αὐτὴ τὴν διδασκαλία, τὸ *νεῖκος* δὲν εἶναι περισσότερο αἴτιο τῆς φθορᾶς ἀπ᾽ ὅσο τοῦ *εἶναι* [δηλαδὴ εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ αἴτιο τῆς φθορᾶς ἢ τοῦ εἶναι]. Ὁμοίως, οὔτε *ἡ φιλότης* εἶναι εἰδικὰ αἰτία *τοῦ εἶναι*. Γιατί *συνάγουσα* τὰ ὄντα στὸ Ἕνα καταστρέφει ὅλα τὰ ἄλλα. Συγχρόνως δὲ ὁ Ἐμπεδοκλῆς *αἴτιον οὐδὲν λέγει* γιὰ τὴν μεταβολὴ τὴν ἴδια [γιὰ τὴν ἐναλλασσόμενη δηλαδὴ ἕνωση καὶ διάσπαση], ἀλλὰ περιορίζεται νὰ πῆ ὅτι τέτοια εἶναι ἡ φύσις τῶν πραγμάτων:

Ὅταν στὰ μέλη (τοῦ Σφαίρου)[57] θρέφτηκε τὸ νεῖκος,
Κι ἀντρείεψε καὶ πετάχτηκε κι᾽ ἔστασε τιμὲς νἄχει περίσσιες,
Σὰν ὁ καιρὸς τελείωνε ποὺ ἔχει διαταγμένον,
Ὅρκος πλατιὸς ποὺ τὴ σειρὰ τοῦ καθενὸς ὁρίζει[58].

Αὐτὰ σημαίνουν ὅτι ἡ μεταβολὴ ἦταν ἀναγκαία, ἀλλὰ ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲ μᾶς φανερώνει καμμιὰ αἰτία τῆς μεταβολῆς. Ὡστόσο πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἀποφεύγει τὴν ἀντίφαση, τοὐλάχιστον στὸ ὅτι δὲν κάνει τὰ ὄντα, τὰ μὲν φθαρτὰ τὰ δὲ ἄφθαρτα: ὅλα γι᾽ αὐτὸν εἶναι φθαρτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα. Ἀλλὰ ἡ ἀπορία ποὺ ἐκθέτομε τώρα εἶναι, γιατί ὁρισμένα ὄντα εἶναι φθαρτά, ἄλλα ὄχι, μ᾽ ὅλο ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἴδια στοιχεῖα, ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀρχές.

Ὅτι λοιπὸν οἱ ἀρχὲς δὲ μπορεῖ νἆναι οἱ ἴδιες γιὰ τὰ φθαρτὰ καὶ τὰ ἄφθαρτα – αὐτὰ ποὺ εἴπαμε εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ τὸ ἀποκαταστήσουν. Ἀλλὰ ἂν οἱ ἀρχὲς[59] εἶναι διαφορετικές, μιὰ ἀπορία ἀνακύπτει: θἆναι κι᾽ αὐτὲς ἄφθαρτες ἢ φθαρτές; Ἂν βέβαια εἶναι φθαρτές, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ προέρχονται κι᾽ αὐτὲς ἀπὸ κάποια στοιχεῖα. Γιατί κάθε τι ποὺ φθείρεται, φθείρεται μὲ μιὰ ἐπιστροφὴ στὰ στοιχεῖα του. Ἑπομένως θὰ ὑπάρξουν ἄλλες ἀρχές, προγενέστερες ἀπὸ τὶς

ἵσταται καὶ εἰ βαδίζει εἰς ἄπειρον· ἔτι δὲ πῶς ἔσται τὰ φθαρτά, εἰ αἱ ἀρχαὶ ἀναιρεθήσονται; εἰ δὲ ἄφθαρτοι, διὰ τί ἐκ μὲν τούτων ἀφθάρτων οὐσῶν φθαρτὰ ἔσται, ἐκ δὲ τῶν ἑτέρων ἄφθαρτα; τοῦτο γὰρ οὐκ εὔλογον, ἀλλ' ἢ ἀδύνατον ἢ πολλοῦ λόγου δεῖται. ἔτι δὲ οὐδ' ἐγκεχείρηκεν οὐδεὶς
1001a ***ἑτέρας, ἀλλὰ τὰς αὐτὰς ἁπάντων λέγουσιν ἀρχάς. ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἀπορηθὲν ἀποτρώγουσιν ὥσπερ τοῦτο μικρόν τι λαμβάνοντες.***

Πάντων δὲ καὶ θεωρῆσαι χαλεπώτατον καὶ πρὸς τὸ γνῶναι τἀληθὲς ἀναγκαιότατον πότερόν ποτε τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν οὐσίαι τῶν ὄντων εἰσί, καὶ ἑκάτερον αὐτῶν οὐχ ἕτερόν τι ὂν τὸ μὲν ἓν τὸ δὲ ὂν ἔστιν, ἢ δεῖ ζητεῖν τί ποτ' ἐστὶ τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν ὡς ὑποκειμένης ἄλλης φύσεως. οἱ μὲν γὰρ ἐκείνως οἱ δ' οὕτως οἴονται τὴν φύσιν ἔχειν. Πλάτων μὲν γὰρ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι οὐχ ἕτερόν τι τὸ ὂν οὐδὲ τὸ

60. Οἱ ἀρχὲς ποὺ ἔχουν οἱ ἴδιες ἀρχὲς δὲν εἶναι πιὰ ἀρχές. Πρβλ. Bonitz, 162. Ὅλες οἱ παραπομπές μας στὸν Bonitz, ἀναφέρονται στὸ λατινικὸ ὑπόμνημά του Metaphysica, pars posterior, Bonn, 1849 – γιατὶ ὁ Bonitz ἔγραψε κι' ἄλλα σπουδαῖα ἔργα γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὰ περισσότερα γιὰ τὰ *Μεταφυσικά*. Τὸ Index Aristotelicus π.χ. (Berlin, 1870, τόμος V τῆς ἐκδόσεως Bekker) ἀποτελεῖ

ἀρχές. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀδύνατο, καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ὑπάρχει ἕνα ὅριο καὶ στὴν περίπτωση ποὺ θὰ εἴχαμε μιὰ ἄπειρη ἐξακολούθηση[60]. Ἐπὶ πλέον, πῶς τὰ φθαρτὰ θὰ μπορέσουν νὰ ὑπάρξουν, ἂν οἱ ἀρχές τους ἐκμηδενισθοῦν; Ἂν πάλι εἶναι ἄφθαρτες [οἱ ἀρχὲς τῶν φθαρτῶν] γιατὶ τὰ σύνθετα ὄντα ἀπὸ ὁρισμένες ἄφθαρτες ἀρχὲς θἆναι φθαρτά, ἐνῶ τὰ ὄντα τὰ σύνθετα ἀπὸ ἄλλες ἄφθαρτες ἀρχὲς θἆναι ἄφθαρτα; Αὐτὸ δὲν εἶναι λογικό: γιατὶ ἢ εἶναι ἀδύνατο ἢ χρειάζεται ἀπέραντη δικαιολογία (ἢ πολλοῦ λόγου δεῖται).

1001α Τέλος κανένας φιλόσοφος δὲν ἐπιχείρησε νὰ κάνει παραδεκτὲς διαφορετικὲς ἀρχὲς γιὰ τὰ φθαρτὰ καὶ τὰ ἄφθαρτα, ἀλλὰ ὅλοι λένε ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν τὶς ἴδιες ἀρχές. Ἀλλὰ τὴν ἀπορία ποὺ θέσαμε στὴν ἀρχή[61], ἐπιφανειακὰ τὴν ἀγγίζουν θεωρώντας την ἀσήμαντο ζήτημα.

[Ἡ ἑνδέκατη ἀπορία] Ἀπὸ ὅλα, καὶ δυσκολώτερο στὴν θεώρησή του, καὶ ἀναγκαιότατο γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀλήθειας, εἶναι τὸ ζήτημα ἄν, τέλος πάντων, τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα εἶναι οὐσίες τῶν ὄντων καὶ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δυὸ ξεχωριστά, χωρὶς νὰ εἶναι κάτι ἕτερο, τὸ πρῶτο εἶναι Ἕνα, τὸ ἄλλο Ὄν, δηλαδὴ ταυτίζονται – ἢ πρέπει νὰ ἐρευνοῦμε τί τέλος πάντων εἶναι τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα ξεκινώντας ἀπὸ τὴν βασικὴ σκέψη ὅτι κάτω ἀπὸ αὐτὰ στέκει σὰν ὑπόστρωμα κάποιας ἄλλης φύσεως πρᾶγμα. Γιατί ὁρισμένοι φιλόσοφοι ἀντιλαμβάνονται τὴν φύσιν τοῦ Ὄντος καὶ τοῦ Ἑνὸς κατὰ τὸν πρῶτο τρόπο, ἄλλοι κατὰ τὸν δεὺτερο.

Γιατί ὁ Πλάτων καὶ οἱ Πυθαγόρειοι δὲν θεωροῦν τὸ Ὂν

ἀπαράμιλλο ὄργανο ἐργασίας, ἀπολύτως ἀπαραίτητο γιὰ κάθε κατὰ βάθος μελέτη τοῦ Ἀριστοτέλους.

61. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸ ζήτημα ἂν οἱ ἀρχές, οἱ μὲν εἶναι φθαρτές, οἱ δὲ ἄφθαρτες.

ἓν ἀλλὰ τοῦτο αὐτῶν τὴν φύσιν εἶναι, ὡς οὔσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ ἑνὶ εἶναι καὶ ὄντι· οἱ δὲ περὶ φύσεως, οἷον Ἐμπεδοκλῆς ὡς εἰς γνωριμώτερον ἀνάγων λέγει ὅ τι τὸ ἕν ἐστιν· δόξειε γὰρ ἂν λέγειν τι τοιοῦτο τὴν φιλίαν εἶναι (αἰτία γοῦν ἐστὶν αὕτη τοῦ ἓν εἶναι πᾶσιν), ἕτεροι δὲ πῦρ, οἱ δ᾽ ἀέρα φασὶν εἶναι τὸ ἓν τοῦτο καὶ τὸ ὄν, ἐξ οὗ τὰ ὄντα εἶναί τε καὶ γεγονέναι. ὣς δ᾽ αὔτως καὶ οἱ πλείω τὰ στοιχεῖα τιθέμενοι· ἀνάγκη γὰρ καὶ τούτοις τοσαῦτα λέγειν τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν ὅσας περ ἀρχὰς εἶναί φασιν. συμβαίνει δέ, εἰ μέν τις μὴ θήσεται εἶναί τινα οὐσίαν τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν, μηδὲ τῶν ἄλλων εἶναι τῶν καθόλου μηθέν (ταῦτα γάρ ἐστι καθόλου μάλιστα πάντων, εἰ δὲ μὴ ἔστι τι ἓν αὐτὸ μηδ᾽ αὐτὸ ὄν, σχολῇ τῶν γε ἄλλων τι ἂν εἴη παρὰ τὰ λεγόμενα καθ᾽ ἕκαστα), ἔτι δὲ μὴ ὄντος τοῦ ἑνὸς οὐσίας, δῆλον ὅτι οὐδ᾽ ἂν ἀριθμὸς εἴη ὡς κεχωρισμένη τις φύσις τῶν ὄντων (ὁ μὲν γὰρ ἀριθμὸς μονάδες, ἡ δὲ μονὰς ὅπερ ἕν τί ἐστιν)· εἰ δ᾽ ἔστι τι αὐτὸ ἓν καὶ ὄν, ἀναγκαῖον οὐσίαν αὐτῶν εἶναι τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν· οὐ γὰρ ἕτερόν τι καθ᾽ οὗ

62. Ὁ G. Colle *Metaphysique*, Louvain 1931, 270 χαρακτηρίζει μὲ πολλὴ ἀκρίβεια τὴν ἐν λόγῳ διδασκαλία: Ὁ Πλάτων καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἰσχυρίζονταν ὅτι οἱ ἔννοιες τοῦ Ὄντος καὶ τοῦ Ἑνὸς ἀντιπροσώπευαν μιὰ οὐσιαστικὴ φύση. Γι᾽ αὐτὸ τὸ Ἕνα καὶ τὸ Ὂν δὲν ἦταν κάτι ἄλλο παρὰ τὸ ἑξῆς ἀκριβῶς, ἕνα ὄν, καὶ ἡ φύσις τοῦ Ὄντος καὶ τοῦ Ἑνὸς ἦταν ἀκριβῶς ἡ φύσις ποὺ δηλώνεται ἀπὸ τὶς ἔννοιες ὂν καὶ ἕνα, δηλαδὴ ἡ ὀντότης καὶ ἡ ἑνότης».

καὶ τὸ Ἕνα σὰν κάτι ἕτερο, ἀλλὰ φρονοῦν ὅτι εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ εἶναι φύσις των, ὅτι ἡ οὐσία τους εἶναι τὸ ἴδιο τὸ Ἕνα καὶ τὸ ἴδιο τὸ Ὂν[62].

Οἱ φυσιολόγοι ὅμως, ὁ Ἐμπεδοκλῆς π.χ. καθορίζει τί εἶναι Ἕνα, μιλώντας σὰν ἄνθρωπος ποὺ ἀνάγει τὸ Ἕνα σὲ κάτι ποὺ εἶναι γνωριμώτερο. Γιατὶ ἀπὸ τὰ λόγια του φαίνεται νὰ βγαίνει ὅτι τὸ Ἕνα εἶναι ἡ φιλία: αὐτὴ τοὐλάχιστον εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἑνότητος κάθε πράγματος.

Ἄλλοι ὅμως λένε ὅτι ἡ φωτιὰ κι᾽ ἄλλοι ὅτι ὁ ἀέρας εἶναι αὐτὸ τὸ Ἕνα καὶ τὸ Ὄν, καὶ ὅτι ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦνται καὶ γεννήθηκαν τὰ ὄντα. Τὸ ἴδιο λένε κι᾽ ὅσοι παραδέχονται ἕναν μεγαλύτερον ἀριθμὸ ἀπὸ στοιχεῖα, γιατὶ εἶναι ἀνάγκη καὶ γι᾽ αὐτοὺς τόσες σημασίες νὰ παίρνει τὸ Ἕνα καὶ τὸ Ὄν, ὅσες ἀκριβῶς ἀρχὲς παραδέχονται ὅτι ὑπάρχουν. Ἂν ὅμως δὲν παραδεχτῆ[63] κανεὶς ὅτι τὸ Ἕνα καὶ τὸ Ὂν εἶναι κάποια οὐσία προκύπτει ὅτι καὶ κανένα ἄλλο καθολικὸ δὲν εἶναι οὐσία, γιατὶ αὐτὰ εἶναι στὸν μεγαλύτερο βαθμὸ καθολικά, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο. Ἂν ὅμως δὲν ὑπάρχει κάτι καθαυτὸ Ἕνα οὔτε κάτι καθαυτὸ Ὄν, δὲ βλέπουμε πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ κάποιο ἄλλο πρᾶγμα, ἔξω ἀπὸ *τὰ λεγόμενα καθέκαστα* [ἀτομικά].

Ἐπὶ πλέον, ἂν δὲν εἶναι τὸ Ἕνα οὐσία, εἶναι ὁλοφάνερο πὼς οὔτε ὁ ἀριθμὸς θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ ὡς πραγματικότητα *κεχωρισμένη τῆς φύσης τῶν ὄντων*. Γιατὶ ὁ ἀριθμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ μονάδες, ἡ δὲ μονάδα εἶναι ἀκριβῶς κάποιο εἶδος τοῦ Ἑνός. Ἂν ὅμως ὑπάρχει κάτι Αὐτοένα καὶ Αὐτοόν, *ἀναγκαῖον οὐσία αὐτῶν εἶναι* [νὰ εἶναι] τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν.

Γιὰ τὶς δυσκολίες τοῦ κειμένου *ὡς οὔσης τῆς οὐσίας* κλπ., Bonitz 163, τοῦ ὁποίου οἱ διορθώσεις υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τὸν Christ καὶ τὸν Ross (1,244).

63. Ἐδῶ τερματίζεται τὸ ἱστορικὸ καὶ ἀρχίζει ἡ ἔκθεσις τῆς θέσεως.

κατηγορεῖται ἀλλὰ ταῦτα αὐτά.—ἀλλὰ μὴν εἴ γ' ἔσται τι αὐτὸ ὂν καὶ αὐτὸ ἕν, πολλὴ ἀπορία πῶς ἔσται τι παρὰ ταῦτα ἕτερον, λέγω δὲ πῶς ἔσται πλείω ἑνὸς τὰ ὄντα. τὸ γὰρ ἕτερον τοῦ ὄντος οὐκ ἔστιν, ὥστε κατὰ τὸν Παρμενίδου συμβαίνειν ἀνάγκη λόγον ἓν ἅπαντα εἶναι τὰ ὄντα καὶ
1001b τοῦτο εἶναι τὸ ὄν. ἀμφοτέρως δὲ δύσκολον· ἄν τε γὰρ μὴ ᾖ τὸ ἓν οὐσία ἄν τε ᾖ τι αὐτὸ ἕν, ἀδύνατον τὸν ἀριθμὸν οὐσίαν εἶναι. ἐὰν μὲν οὖν μὴ ᾖ, εἴρηται πρότερον δι' ὅ· ἐὰν δὲ ᾖ, ἡ αὐτὴ ἀπορία καὶ περὶ τοῦ ὄντος. ἐκ τίνος γὰρ παρὰ τὸ ἓν ἔσται αὐτὸ ἄλλο ἕν; ἀνάγκη γὰρ μὴ ἓν εἶναι· ἅπαντα δὲ τὰ ὄντα ἢ ἓν ἢ πολλὰ ὧν ἓν ἕκαστον. ἔτι εἰ ἀδιαίρετον αὐτὸ τὸ ἕν, κατὰ μὲν τὸ Ζήνωνος ἀξίωμα οὐθὲν ἂν εἴη· ὃ γὰρ μήτε προστιθέμενον μήτε ἀφαιρούμενον ποιεῖ μεῖζον μηδὲ ἔλαττον, οὔ φησιν εἶναι τοῦτο τῶν ὄντων, ὡς δηλονότι ὄντος μεγέθους τοῦ ὄντος· καὶ εἰ μέγεθος, σωματικόν· τοῦτο γὰρ πάντῃ ὄν· τὰ δὲ ἄλλα πὼς μὲν προστιθέμενα ποιήσει μεῖζον, πὼς δ' οὐθέν, οἷον ἐπίπεδον

64. Χωρίο δυσεξήγητο, ἀφοῦ κι' ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξ. ἔδωσε τρεῖς διαφορετικὲς ἑρμηνεῖες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες καμμιὰ δὲν ἱκανοποίησε τὸν Bonitz, ὁ ὁποῖος προτείνει τὸ *καθόλου* νὰ διαβαστῆ *καθοὗ*, πρᾶγμα ποὺ δὲν βρίσκει σύμφωνους ἄλλους εἰδικοὺς μελετητὰς (L. Robin, Ross).

65. «*Πάντῃ ὄν*» ἢ κατὰ τὸν σχολιαστὴ Ἀσκληπιὸ (206, 31) «*κατὰ πᾶσας διαστάσεις*».

Γιατί τίποτε ἄλλο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα, δὲν εἶναι καθολικὸ κατηγορούμενο τῶν καθέκαστα, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ ἴδια[64]. Ἂν ὅμως θέλουν νὰ ὑπάρχει ἕνα Αὐτοένα κι' ἕνα Αὐτοόν, *πολλὴ ἀπορία* θὰ παρουσιαστῆ, πῶς θὰ μπορεῖ κάτι *ἕτερον* νὰ ὑπάρξη ἔξω ἀπὸ αὐτά, θέλω νὰ πῶ πὼς τὰ ὄντα θἆναι περισσότερα ἀπὸ ἕνα. Γιατί, ὅ,τι εἶναι ἕτερο ἀπὸ τὸ Ὂν δὲν ὑπάρχει, κι' ἔτσι ἀναπόφευκτα προκύπτει αὐτὸ ποὺ ὑποστήριζε ὁ Παρμενίδης, ὅτι δηλαδὴ ὅλα τὰ ὄντα εἶναι ἕνα κι' αὐτὸ τὸ Ἕνα εἶναι τὸ Ὄν.

1001β Ἀλλὰ κι' οἱ δυὸ αὐτὲς ἐκδοχὲς παρουσιάζουν πολλὲς δυσκολίες. Γιατί, εἴτε τὸ Ἕνα δὲν εἶναι οὐσία, εἴτε ὑπάρχει ἕνα Αὐτοένα – ὁπωσδήποτε εἶναι ἀδύνατον νἆναι οὐσία ὁ ἀριθμός. Στὴν περίπτωση ποὺ τὸ Αὐτοένα δὲν εἶναι οὐσία, ἔχομε πῆ στὰ προηγούμενα, γιατί δὲ μπορεῖ νἆναι ὁ ἀριθμὸς οὐσία.

Ἂν, ἀντίθετα, τὸ Αὐτοένα εἶναι οὐσία, ξαναπαρουσιάζεται ἡ ἴδια ἀπορία ποὺ παρουσιάζεται γιὰ τὸ Ὄν. Γιατί ἀπὸ ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ προέλθει ἕνα ἄλλο ἕνα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Αὐτοένα; Γιατί, ἀναγκαστικά, θἆταν μὴ ἕνα. Ὅλα ὅμως τὰ ὄντα εἶναι ἢ ἕνα ἢ σύνθετα ἀπὸ μιὰ πολλότητα ὄντων τῆς ὁποίας τὸ καθένα εἶναι ἕνα.

Ἄλλη δυσκολία: Ἂν τὸ Αὐτοένα εἶναι ἀδιαίρετο, τότε, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Ζήνωνα, τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξη. Γιατὶ αὐτὸ ποὺ *προστιθέμενον* ἢ *ἀφαιρούμενον*, δὲν καθιστᾶ ἕνα πρᾶγμα οὔτε μεγαλύτερο οὔτε μικρότερο, ὁ Ζήνων ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι ὂν παραδεχόμενος ὡς προφανὲς πὼς ὅ,τι εἶναι πραγματικό, πρέπει νάχει ἕνα μέγεθος, ὅτι τὸ ὂν εἶναι μέγεθος. Καὶ ἂν τὸ ὂν εἶναι μέγεθος, εἶναι σωματικό, γιατὶ τὸ σωματικὸ εἶναι πέρα γιὰ πέρα ὄν, κατέχει τὸ ὂν σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις[65]. Ἀντίθετα τὰ ἄλλα ποὺ δὲν εἶναι σωματικὰ [τὰ ἄλλα μαθηματικὰ ἀντικείμενα], ὅταν προστεθοῦν κατὰ ἕναν ὁρισμένον τρόπο, φέρνουν αὔξηση κατὰ ἕναν

καὶ γραμμή, στιγμὴ δὲ καὶ μονὰς οὐδαμῶς. ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτος θεωρεῖ φορτικῶς καὶ ἐνδέχεται εἶναι ἀδιαίρετόν τι, ὥστε καὶ οὕτως καὶ πρὸς ἐκεῖνόν τιν' ἀπολογίαν ἔχειν· μεῖζον μὲν γὰρ οὐ ποιήσει πλεῖον δὲ προστιθέμενον τὸ τοιοῦτον. ἀλλὰ πῶς δὴ ἐξ ἑνὸς τοιούτου ἢ πλειόνων τοιούτων ἔσται μέγεθος; ὅμοιον γὰρ καὶ τὴν γραμμὴν ἐκ στιγμῶν εἶναι φάσκειν. ἀλλὰ μὴν καὶ εἴ τις οὕτως ὑπολαμβάνει ὥστε γενέσθαι, καθάπερ λέγουσί τινες, ἐκ τοῦ ἑνὸς αὐτοῦ καὶ ἄλλου μὴ ἑνός τινος τὸν ἀριθμόν, οὐθὲν ἧττον ζητητέον διὰ τί καὶ πῶς ὁτὲ μὲν ἀριθμὸς ὁτὲ δὲ μέγεθος ἔσται τὸ γενόμενον, εἴπερ τὸ μὴ ἓν ἡ ἀνισότης καὶ ἡ αὐτὴ φύσις ἦν. οὔτε γὰρ ὅπως ἐξ ἑνὸς καὶ ταύτης οὔτε ὅπως ἐξ ἀριθμοῦ τινὸς καὶ ταύτης γένοιτ' ἂν τὰ μεγέθη, δῆλον.

5 *Τούτων δ' ἐχομένη ἀπορία πότερον οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ ἐπίπεδα καὶ αἱ στιγμαὶ οὐσίαι τινές*

66. Ἂν ἡ γραμμὴ προστεθῆ κατὰ μῆκος κι' ὄχι κατὰ πλάτος φέρνει αὔξηση. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ ἐπίπεδο (ἡ ἐπιφάνεια), ἂν προστεθῆ κατὰ πλάτος καὶ ὄχι νὰ βαλθῆ ἀπὸ πάνω, κατὰ βάθος (=ὕψος), διευκρινίζει ὁ Ἀλέξ. 227, 11.

ἄλλο ὅμως τρόπο ἂν προστεθοῦν, δὲν παράγουν κανένα ἀποτέλεσμα. Τέτοια εἶναι τὸ ἐπίπεδο καὶ ἡ γραμμή[66], ἐνῶ ἡ στιγμὴ καὶ ἡ μονάδα ὅπως κι' ἂν προστεθοῦν, δὲν ἐπιφέρουν κανένα ἀποτέλεσμα.

Ἀλλὰ ἀσφαλῶς, ἐδῶ πρόκειται γιὰ μιὰ χοντροκομμένη θεωρία: ἕνα ἀδιαίρετο πρᾶγμα μπορεῖ κάλλιστα νὰ ὑπάρξη, ἑπομένως, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, πάλι εὔκολο εἶναι νὰ ἀπαντήσουμε στὸν Ζήνωνα ὅτι τὸ ἀδιαίρετο προστιθέμενο δὲ θὰ αὐξήση μὲν τὸ μέγεθος, θὰ αὐξήση ὅμως τὸν ἀριθμὸ – ἄρα, τὸ ἀδιαίρετο δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀνύπαρκτο. Ἀλλά, παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀπορία παραμένει: πῶς ἀπὸ ἕνα τέτοιο Ἕνα ἢ ἀπὸ περισσότερα θὰ κατορθωθῆ νὰ σχηματιστῆ ἕνα μέγεθος;

Γιατὶ αὐτὸ εἶναι σὰν νὰ λέει κανεὶς ὅτι καὶ ἡ γραμμὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ στιγμές.

Ἀλλὰ ἔστω κι' ἂν ἰσχυριστῆ κανείς, κατὰ τὸ παράδειγμα μερικῶν φιλοσόφων, ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἔγινε ἀπὸ τὸ Αὐτοένα καὶ ἀπὸ τὴν μιὰ Μὴ Ἕνα ἀρχὴ [ἀπὸ τὴν ἀόριστη δυάδα, κατὰ τὸν Πλάτωνα – ἀπὸ μιὰ ὑλικὴ ἀρχή], ἐν τούτοις τίποτε δὲν μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν λύση τοῦ ἀκόλουθου προβλήματος: γιατί καὶ πῶς ἄλλοτε ἀριθμοὶ καὶ ἄλλοτε μέγεθος θἆναι τὸ παραγόμενο, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ Μή-Ἕνα ἦταν ἡ ἀνισότητα καὶ τῆς ἰδίας μὲ αὐτὴν φύσεως.

Γιατὶ δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβη πῶς ἀπὸ τὸ Ἕνα καὶ τὴν Ἀνιστότητα ἢ ἀπὸ ἕναν ὁποιοδήποτε ἀριθμὸ κι' ἀπὸ τὴν Ἀνισότητα τὰ μεγέθη θὰ μποροῦσαν νὰ γεννηθοῦν.

5
Δεκάτη τετάρτη ἀπορία.

Μιὰ ἀπορία ποὺ συνδέεται μὲ τὶς προηγούμενες εἶναι ἡ ἑξῆς: ἂν οἱ ἀριθμοί, τὰ στερεά, οἱ ἐπιφάνειες καὶ οἱ στιγμὲς

εἴσιν ἢ οὔ. εἰ μὲν γὰρ μὴ εἰσιν, διαφεύγει τί τὸ ὂν καὶ τίνες αἱ οὐσίαι τῶν ὄντων· τὰ μὲν γὰρ πάθη καὶ αἱ κινήσεις καὶ τὰ πρός τι καὶ αἱ διαθέσεις καὶ οἱ λόγοι οὐθενὸς δοκοῦσιν οὐσίαν σημαίνειν (λέγονται γὰρ πάντα καθ' ὑποκειμένου τινός, καὶ οὐθὲν τόδε τι)· ἃ δὲ μάλιστ' ἂν δόξειε σημαίνειν οὐσίαν, ὕδωρ καὶ γῆ καὶ πῦρ καὶ ἀήρ, ἐξ ὧν τὰ σύνθετα σώματα συνέστηκε, τούτων θερμότητες μὲν καὶ 1002 ψυχρότητες καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη, οὐκ οὐσίαι, τὸ δὲ σῶμα τὸ ταῦτα πεπονθὸς μόνον ὑπομένει ὡς ὄν τι καὶ οὐσία τις οὖσα. ἀλλὰ μὴν τό γε σῶμα ἧττον οὐσία τῆς ἐπιφανείας, — καὶ αὕτη τῆς γραμμῆς, καὶ αὕτη τῆς μονάδος καὶ τῆς στιγμῆς· τούτοις γὰρ ὥρισται τὸ σῶμα, καὶ τὰ μὲν ἄνευ σώματος ἐνδέχεσθαι δοκεῖ εἶναι τὸ δὲ σῶμα ἄνευ τούτων ἀδύνατον. διόπερ οἱ μὲν πολλοὶ καὶ οἱ πρότερον τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὂν ᾤοντο τὸ σῶμα εἶναι τὰ δὲ ἄλλα τούτου πάθη, ὥστε καὶ τὰς ἀρχὰς τὰς τῶν σωμάτων τῶν ὄντων εἶναι ἀρχάς· οἱ δ' ὕστεροι καὶ σοφώτεροι τούτων εἶναι δόξαντες ἀριθμούς. καθάπερ οὖν εἴπομεν, εἰ μὴ ἔστιν οὐσία ταῦτα, ὅλως οὐδέν ἐστιν οὐσία οὐδὲ ὂν οὐθέν· οὐ γὰρ δὴ τά γε συμβεβηκότα τούτοις ἄξιον ὄντα καλεῖν. —ἀλλὰ μὴν εἰ τοῦτο μὲν ὁμολογεῖται, ὅτι μᾶλλον οὐσία τὰ μήκη τῶν σωμάτων καὶ αἱ στιγμαί, ταῦτα δὲ μὴ ὁρῶμεν

67. *Οὐδενὸς δοκοῦσιν οὐσίαν εἶναι*, εἶναι περίφραση ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ *οὐκ εἰσὶν οὐσίαι* - Ἀλέξ. 229, 6.

68. Εἶναι οἱ πρῶτοι φυσιολόγοι ποὺ δὲν ἀναγνώρισαν παρὰ ὑλικὲς ἀρχὲς καὶ στοὺς ὁποίους ἀντιτίθενται *οἱ ὕστερον*.

εἶναι κάποιες οὐσίες ἢ ὄχι. Γιατὶ ἂν δὲν εἶναι οὐσίες, μᾶς *διαφεύγει τί τὸ ὂν καὶ τίνες αἱ οὐσίαι τῶν ὄντων*. Γιατὶ *τὰ πάθη* (déterminations), οἱ κινήσεις, οἱ σχέσεις, οἱ διαθέσεις καὶ οἱ ἀναλογίες δὲ σημαίνουν κανενὸς πράγματος οὐσία[67], γιατὶ ὅλα αὐτὰ ἐκφωνοῦνται ἐπάνω σὲ ἕνα ὑποκείμενο καὶ δὲν εἶναι κανένα ἀπὸ αὐτὰ ἕνα τοῦτο-δῶ [αὐθύπαρκτη οὐσιαστικὴ ἀτομικότητα].

1002a Ὅσα πάλι πράγματα, θὰ φαίνονταν νὰ παρουσιάζουν κατ᾽ ἐξοχὴν τὸν χαρακτήρα τῆς οὐσίας, ὅπως τὸ νερό, ἡ γῆ, τὸ πῦρ καὶ ὁ ἀέρας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν σύστασή τους τὰ σύνθετα σώματα αὐτῶν οἱ θερμότητες καὶ οἱ ψυχρότητες *καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη* δὲν εἶναι οὐσίες, ἀλλὰ τὸ σῶμα, ὑπόστρωμα αὐτῶν τῶν παθημάτων, μονάχα μένει [ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀφαίρεσή τους], σὰν νὰ εἶναι κάποιο πραγματικὸ ὂν καὶ κάποια οὐσία.

Τὸ σῶμα, ὅμως, ἀσφαλῶς εἶναι λιγώτερο οὐσία ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν γραμμή, κι' αὐτὴ ἀπὸ τὴν μονάδα καὶ τὴν στιγμή. Γιατὶ μὲ αὐτὰ τὰ μεγέθη ὁρίζεται τὸ σῶμα καὶ αὐτά, μπορεῖ νὰ σκεφθῆ κανείς, εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ ὑπάρχουν καὶ χωρὶς τὸ σῶμα, τὸ σῶμα ὅμως *ἄνευ αὐτῶν ἀδύνατον* νὰ ὑπάρξη. Γι᾽ αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ πολὺς κόσμος καὶ οἱ παλαιότεροι φιλόσοφοι[68] πίστευαν ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ Ὂν ἦταν τὸ σῶμα, τὰ δὲ ἄλλα πράγματα εἶναι μόνον *πάθη* τοῦ σώματος καί, ἑπομένως, οἱ ἀρχὲς τῶν σωμάτων εἶναι καὶ τῶν ὄντων ἀρχές. Οἱ ὑστερώτεροι ὅμως φιλόσοφοι [οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων], ποὺ καὶ σοφώτεροι θεωρήθηκαν, θεώρησαν ἀρχὲς τῶν ὄντων τοὺς ἀριθμούς.

Ἂν λοιπὸν ὅπως εἴπαμε, αὐτὰ δὲν εἶναι οὐσία – δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἀπολύτως οὐσία, οὔτε καὶ κανένα ὄν. Γιατὶ ἀσφαλῶς, *τὰ συμβεβηκότα* [τὶς τυχαῖες ἰδιότητες] αὐτῶν τῶν ὄντων δὲν εἶναι σωστὸ νὰ τὶς λέμε ὄντα. Ἀλλὰ κι' ἂν συνταχθοῦμε μὲ αὐτὴ τὴν γνώμη, ὅτι δηλαδὴ τὰ μήκη τῶν σωμάτων

εἶναι), οὐκ ἂν εἴη οὐσία οὐδεμία. ἔτι δὲ φαίνεται ταῦτα πάντα διαιρέσεις ὄντα τοῦ σώματος, τὸ μὲν εἰς πλάτος τὸ δ' εἰς βάθος τὸ δ' εἰς μῆκος. πρὸς δὲ τούτοις ὁμοίως ἔνεστιν ἐν τῷ στερεῷ ὁποιονοῦν σχῆμα ἢ οὐδέν· ὥστ' εἰ μηδ' ἐν τῷ λίθῳ Ἑρμῆς, οὐδὲ τὸ ἥμισυ τοῦ κύβου ἐν τῷ κύβῳ οὕτως ὡς ἀφωρισμένον· οὐκ ἄρα οὐδ' ἐπιφάνεια (εἰ γὰρ ὁποιαοῦν, κἂν αὕτη ἂν ἦν ἡ ἀφορίζουσα τὸ ἥμισυ), ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ γραμμῆς καὶ στιγμῆς καὶ μονάδος, ὥστ' εἰ μάλιστα μὲν οὐσία τὸ σῶμα, τούτου δὲ μᾶλλον ταῦτα, μὴ ἔστι δὲ ταῦτα μηδὲ οὐσίαι τινές, διαφεύγει τί τὸ ὂν καὶ τίς ἡ οὐσία τῶν ὄντων. πρὸς γὰρ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰ περὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν συμβαίνει ἄλογα. δοκεῖ μὲν γὰρ ἡ οὐσία, ἐὰν μὴ οὖσα πρότερον νῦν ᾖ ἢ πρότερον οὖσα ὕστερον μὴ ᾖ, μετὰ τοῦ γίγνεσθαι καὶ φθείρεσθαι ταῦτα πάσχειν· τὰς δὲ στιγμὰς καὶ τὰς γραμμὰς καὶ τὰς ἐπιφανείας οὐκ ἐνδέχεται οὔτε γίγνεσθαι οὔτε φθείρεσθαι, ὁτὲ μὲν οὔσας ὁτὲ δὲ οὐκ οὔσας. ὅταν γὰρ ἅπτηται ἢ δι-

69. Ἀφοῦ μόνον αὐτὰ κατέχουν τὴν οὐσιακὴ ὕπαρξη καὶ διαφέρουν ἀπὸ τὴν φύση τους ἀπὸ τὰ μαθηματικὰ πράγματα.
70. Κατὰ συνέπειαν ἁπλᾶ πάθη κι' ὄχι οὐσίες (Ἀλέξ. 230, 30).
71. Οἱ ἐπιφάνειες, γραμμὲς κλπ
72. Πρᾶγμα ποὺ συνεπάγεται γιὰ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα, τὸ ἀδύνατο νἆναι οὐσία, αὐτὸ ποὺ ὡστόσο εἶναι *μάλιστα οὐσία.*

καὶ οἱ στιγμὲς εἶναι σὲ μεγαλύτερον βαθμὸ οὐσίες ἀπὸ τὰ σώματα, δὲ βλέπομε ὡστόσο σὲ ποιὰ σώματα αὐτὰ τὰ πράγματα θὰ μποροῦσαν νὰ ἀνήκουν, γιατί μέσα στὰ αἰσθητὰ[69] εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχουν – τότε, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, καμμιὰ οὐσία δὲν θὰ ὑπάρξη.

Ἀκόμα, ὅλα αὐτὰ [γραμμές, ἐπιφάνειες καὶ στιγμές] εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι δὲν εἶναι παρὰ διαιρέσεις[70] τοῦ σώματος, τὸ ἕνα διαίρεση σὲ πλάτος, τὸ ἄλλο σὲ βάθος καὶ τὸ τρίτο σὲ μῆκος. Ἐπὶ πλέον, ὅπως σὲ ὁποιοδήποτε στερεό, κάθε σχῆμα μπορεῖ νὰ ὑπάρχει, ἔτσι καὶ κανένα σχῆμα μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει. Ἑπομένως, ἂν οὔτε στὸ μάρμαρο ὑπάρχει ὁ Ἑρμῆς, οὔτε τὸ μισὸ τοῦ κύβου ὑπάρχει στὸν κύβο σὰν κάτι αὐθύπαρκτο καὶ χωριστό[71].

Ἄρα δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐπιφάνεια. Γιατὶ ἂν ὁποιαδήποτε ἐπιφάνεια ὑπῆρχε ἐκεῖ, θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρξη κι' ἡ ἐπιφάνεια ποὺ θὰ ξεχώριζε τὸ μισὸ τοῦ κύβου. *Ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ γραμμῆς καὶ στιγμῆς καὶ μονάδος.* Ἑπομένως, ἂν τὸ σῶμα σὲ μέγιστον βαθμὸ εἶναι οὐσία, ἀλλὰ ἂν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος περισσότερο οὐσίες ἀπὸ τὸ σῶμα εἶναι αὐτὰ ποὺ εἴπαμε [ἡ ἐπιφάνεια, ἡ γραμμὴ καὶ ἡ στιγμή], καὶ ἂν ὡστόσο οὔτε αὐτὰ εἶναι κάποιες οὐσίες[72], μᾶς *διαφεύγει τί τὸ ὂν καὶ τὶς ἡ οὐσία τῶν ὄντων.*

Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τὶς δυσκολίες, ἡ γνώμη αὐτὴ συνεπάγεται κι' ἄλλες παράλογες συνέπειες σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν γένεση καὶ τὴν φθορά. Γιατὶ συνήθως γίνεται παραδεκτὸ πώς, ἂν ἡ οὐσία ποὺ δὲν ὑπῆρχε πρωτύτερα, ὑπάρχει τώρα καὶ πὼς ἂν αὐτὴ ποὺ ὑπῆρχε πρωτύτερα, δὲν ὑπάρχει πιὰ ὕστερα – αὐτὴ ἡ μεταβολὴ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ διαδικασία γενέσεως καὶ φθορᾶς. Ἀντίθετα, οἱ στιγμές, οἱ γραμμὲς κι' οἱ ἐπιφάνειες, ποὺ ἄλλοτε ὑπάρχουν κι' ἄλλοτε δὲν ὑπάρχουν, δὲν εἶναι, λογικά, ἐπιδεκτικὲς γενέσεως καὶ φθορᾶς.

1002b αιρῆται τὰ σώματα, ἅμα ὁτὲ μὲν μία ἁπτομένων ὁτὲ δὲ δύο διαιρουμένων γίγνονται· ὥστ' οὔτε συγκειμένων ἔστιν ἀλλ' ἔφθαρται, διῃρημένων τε εἰσὶν αἱ πρότερον οὐκ οὖσαι (οὐ γὰρ δὴ ἥ γ' ἀδιαίρετος στιγμὴ διῃρέθη εἰς δύο), εἴ τε γίγνονται καὶ φθείρονται, ἐκ τίνος γίγνονται; παραπλησίως δ' ἔχει καὶ περὶ τὸ νῦν τὸ ἐν τῷ χρόνῳ· οὐδὲ γὰρ τοῦτο ἐνδέχεται γίγνεσθαι καὶ φθείρεσθαι, ἀλλ' ὅμως ἕτερον ἀεὶ δοκεῖ εἶναι, οὐκ οὐσία τις οὖσα. ὁμοίως δὲ δῆλον ὅτι ἔχει καὶ περι τὰς στιγμὰς καὶ γραμμὰς καὶ τὰ ἐπίπεδα· ὁ γὰρ αὐτὸς λόγος· ἅπαντα γὰρ ὁμοίως ἢ πέρατα ἢ διαιρέσεις εἰσίν.

Ὅλως δ' ἀπορήσειεν ἄν τις διὰ τί καὶ δεῖ ζητεῖν 6
ἄλλ' ἄττα παρά τε τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ μεταξύ, οἷον ἃ τίθεμεν εἴδη. εἰ γὰρ διὰ τοῦτο, ὅτι τὰ μὲν μαθηματικὰ τῶν δεῦρο ἄλλῳ μέν τινι διαφέρει, τῷ δὲ πολλὰ τὰ ὁμοειδῆ εἶναι οὐθὲν διαφέρει, ὥστ' οὐκ ἔσονται αὐτῶν αἱ ἀρχαὶ ἀριθμῷ ἀφωρισμέναι (ὥσπερ οὐδὲ τῶν ἐνταῦθα

73. Τὸ *νῦν* εἶναι χρονικὴ στιγμή, χρονικὸ στίγμα χωρὶς διάρκεια. Τὸ *νῦν* διαιρεῖ καὶ καθιστᾶ τὸν χρὸνο συνεχῆ, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ χρόνου. Βλέπε Ἀριστοτέλους «Φυσικά», βιβλίο Δ.

74. Γιατὶ εἶναι αἰώνια καὶ ἀκίνητα. – Τὰ μαθηματικὰ μοιάζουν μὲ τὰ αἰσθητὰ (καὶ διαφέρουν ἀπὸ τὶς Ἰδέες) κατὰ τὸ ὅτι εἶναι πολλαπλά, πρᾶγμα ποὺ τὰ ἐμποδίζει νἆναι οὐσία καὶ ἀρχή: ἄρα πρέπει νὰ βρεθοῦν ἄλλες οὐσίες, ἔξω ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ ἀπὸ τὰ μαθηματικά, κι' αὐτὸ δὲ μπορεῖ νἆναι παρὰ οἱ Ἰδέες.

1002β Γιατί, ὅταν τὰ σώματα μπαίνουν σὲ ἐπαφὴ ἢ διαιροῦνται τὴν ἴδια στιγμὴ τῆς ἐπαφῆς, μιὰ μόνον ἐπιφάνεια δημιουργεῖται, καὶ τὴν στιγμὴ τῆς διαιρέσεως, δυὸ ἐπιφάνειες. Ἑπομένως, ὅταν ἔχουν συμπέσει, ἔχουν ἑνωθῆ τὰ ἐφαπτόμενα σώματα, δὲν ὑπάρχουν πιὰ οἱ ἐπιφάνειες ἀλλὰ ἔχουν φθαρῆ, μετὰ δὲ ἀπὸ τὴν διαίρεση ὑπάρχουν οἱ δυὸ ἐπιφάνειες ποὺ πρωτύτερα δὲν ὑπῆρχαν. Γιατὶ αὐτονόητο εἶναι ὅτι δὲν διαιρέθηκε σὲ δυὸ ἡ ἀδιαίρετη τοὐλάχιστον στιγμή [ὑπονοεῖται ὅτι ἀδιαίρετη εἶναι καὶ ἡ γραμμὴ καὶ ἡ ἐπιφάνεια].

Ἂν λοιπὸν αὐτὲς οἱ πραγματικότητες ὑπόκεινται σὲ γένεση καὶ φθορά, θὰ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ κάποιο ὑπόστρωμα. Ὅμοια μορφὴ ἔχει καὶ τὸ ζήτημα ποὺ ἀφορᾶ *τὸ νῦν*[73] ποὺ μέσα στὸν χρόνο σὰ συστατικό του βρίσκεται. Γιατί οὔτε κι' αὐτὸ ὑπόκειται σὲ γένεση καὶ φθορά – καὶ ὅμως φαίνεται κάθε στιγμὴ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, γιατί δὲν εἶναι οὐσία. Τὸ ἴδιο προφανῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὶς στιγμές, τὶς γραμμὲς καὶ τὰ ἐπίπεδα. Γιατὶ ἔχει ἰσχὺ ὁ ἴδιος λόγος, ἀφοῦ ὅλα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο εἶναι ἢ πέρατα ἢ διαιρέσεις.

6
Δεκάτη τρίτη καὶ δωδεκάτη ἀπορία.

Γενικά, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπορήση, γιατὶ ἄραγε εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη νὰ ζητοῦμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ αἰσθητά, *καὶ τὰ μεταξὺ* [τὰ μαθηματικὰ πράγματα] κι' ἄλλα ἀκόμα ὄντα, τὶς Ἰδέες π.χ. ποὺ ἐμεῖς [οἱ Πλατωνικοὶ] παραδεχόμαστε. Ἴσως γιὰ τὸ λὸγο ὅτι αἰτία τῆς παραδοχῆς τῶν Ἰδεῶν εἶναι ὅτι τὰ μαθηματικὰ μποροῦν μὲν νἆχουν ἄλλες διαφορὲς ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια αἰσθητά[74], δὲν διαφέρουν ὅμως λόγῳ τοῦ ὅτι εἶναι μιὰ πολλότης ποὺ ἔχει ὁμοιοειδῆ ἑνότητα.

Ἑπομένως οἱ ἀρχές τους δὲ θὰ εἶναι ὁρισμένες κατὰ τὸν

γραμμάτων ἀριθμῷ μὲν πάντων οὐκ εἰσὶν αἱ ἀρχαὶ ὡρισμέναι, εἴδει δέ, ἐὰν μὴ λαμβάνῃ τις τησδὶ τῆς συλλαβῆς ἢ τησδὶ τῆς φωνῆς· τούτων δ' ἔσονται καὶ ἀριθμῷ ὡρισμέναι—ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν μεταξύ· ἄπειρα γὰρ κἀκεῖ τὰ ὁμοειδῆ), ὥστ' εἰ μὴ ἔστι παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ μαθηματικὰ ἕτερ' ἄττα οἷα λέγουσι τὰ εἴδη τινές, οὐκ ἔσται μία ἀριθμῷ [καὶ εἴδει] οὐσία, οὐδ' αἱ ἀρχαὶ τῶν ὄντων ἀριθμῷ ἔσονται ποσαί τινες ἀλλὰ εἴδει·—εἰ οὖν τοῦτο ἀναγκαῖον, καὶ τὰ εἴδη ἀναγκαῖον διὰ τοῦτο εἶναι [τιθέναι]. καὶ γὰρ εἰ μὴ καλῶς διαρθροῦσιν οἱ λέγοντες, ἀλλ' ἔστι γε τοῦθ' ὃ βούλονται, καὶ ἀνάγκη ταῦτα λέγειν αὐτοῖς, ὅτι τῶν εἰδῶν οὐσία τις ἕκαστόν ἐστι καὶ οὐθὲν κατὰ συμβεβηκός.—ἀλλὰ μὴν εἴ γε θήσομεν τά τε εἴδη εἶναι καὶ ἓν ἀριθμῷ τὰς ἀρχὰς ἀλλὰ μὴ εἴδει, εἰρήκαμεν ἃ συμβαίνειν ἀναγκαῖον ἀδύνατα.——σύνεγγυς δὲ τούτων ἐστὶ τὸ διαπορῆσαι πότερον δυνάμει ἔστι τὰ στοιχεῖα ἤ τιν' ἕτερον τρόπον. εἰ μὲν γὰρ ἄλλως πως, πρότερόν τι ἔσται τῶν ἀρχῶν ἄλλο (πρότερον γὰρ ἡ δύναμις ἐκείνης τῆς αἰτίας, **1003a**

75. *Καὶ εἴδει*, ἰσοδυναμεῖ κατὰ τὸν Ἀλέξ. (233, 26) μὲ τὸ *ἀλλὰ τῷ εἴδει*.

76. Κι ἔτσι, κατὰ τὸν Ἀλέξ., 235, 12, θὰ ὑπάρξουν *τῶν ἀρχῶν ἀρχαί*.

ἀριθμό, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ ὅλων τῶν αἰσθητῶν γραμμάτων οἱ ἀρχὲς δὲν εἶναι ὁρισμένες κατὰ τὸν ἀριθμὸ ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος – ἀρκεῖ μονάχα νὰ μὴν παίρνει κανεὶς τὶς ἀρχὲς αὐτῆς ἐδῶ τῆς συγκεκριμένης συλλαβῆς ἢ αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ συγκεκριμένου φθόγγου, γιατὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση θἆναι οἱ ἀρχὲς ὁρισμένες κατὰ τὸν ἀριθμό. *Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν μεταξύ· ἄπειρα γὰρ κἀκεῖ τὰ ὁμοειδῆ.* Ἑπομένως, ἂν δὲν ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ μαθηματικὰ κἄποια ἄλλα ὄντα σὰν αὐτὰ ποὺ μερικοὶ τὰ λένε Ἰδέες, δὲ θὰ ὑπάρξη οὐσία ποὺ νὰ εἶναι μία κατὰ τὸν ἀριθμό, ἀλλὰ μία μόνον κατὰ τὸ εἶδος (*καὶ εἴδει*)[75], οὔτε οἱ ἀρχὲς τῶν ὄντων θἆναι ἀριθμητικὰ καθορισμένες ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος.

Ἂν λοιπὸν εἶναι ἀναγκαῖο νἆναι καὶ ἀριθμητικὰ ὁρισμένες οἱ ἀρχὲς [ὄχι μόνον κατὰ τὸ εἶδος], γιὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο εἶναι κανεὶς ἀναγκασμένος νὰ ἀναγνωρίση καὶ τῶν Ἰδεῶν τὴν ὕπαρξη. Γιατὶ βέβαια, ἂν καὶ δὲν τὸ διατυπώνουν καλὰ ὅσοι λένε ὅτι ὑπάρχουν Ἰδέες, ὅμως αὐτὸ εἶναι ποὺ θέλουν νὰ ποῦν, καὶ εἶναι ἀνάγκη αὐτοὶ νὰ παραδέχονται τὶς Ἰδέες, γιατί κάθε Ἰδέα εἶναι κάποια οὐσία καὶ καμμιὰ δὲν ὑπάρχει *κατὰ συμβεβηκὸς* [γιατὶ γιὰ νὰ εἶναι πραγματικὰ οὐσία ἡ Ἰδέα, πρέπει νὰ ὑπάρχει καθ' αὑτὴν καὶ ὄχι σὰν ἁπλὸς καθορισμὸς ἑνὸς ὑποκειμένου]. Ἂν πάλι παραδεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουν οἱ Ἰδέες καὶ ὅτι οἱ Ἀρχὲς εἶναι ἕνα κατὰ τὸν ἀριθμὸ κι' ὄχι κατὰ τὸ εἶδος, προκύπτουν τὰ ἀδύνατα ποὺ ἀναφέραμε πρωτύτερα [4, 999β-1000α].

1003α [Ἡ δεκάτη τρίτη ἀπορία] Στενὰ δεμένη μὲ τὸ προηγούμενο πρόβλημα εἶναι μιὰ ἄλλη ἀπορία: τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν *δυνάμει* ἢ κατὰ κάποιον ἄλλον τρόπο; Γιατὶ ἂν τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν κατὰ κάποιον ἄλλον τρόπο, κάτι ἄλλο θἆναι προγενέστερο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς[76] [ἡ δύναμη]. Γιατὶ ἡ δύναμη εἶναι προγενέστερη ἀπὸ τὴν *ἐνεργείᾳ* αἰτία, κάθε τι ποὺ ὑπάρ-

τὸ δὲ δυνατὸν οὐκ ἀναγκαῖον ἐκείνως πᾶν ἔχειν)· εἰ δ' ἔστι δυνάμει τὰ στοιχεῖα, ἐνδέχεται μηθὲν εἶναι τῶν ὄντων· δυνατὸν γὰρ εἶναι καὶ τὸ μήπω ὄν· γίγνεται μὲν γὰρ τὸ μὴ ὄν, οὐθὲν δὲ γίγνεται τῶν εἶναι ἀδυνάτων.——ταύτας τε οὖν τὰς ἀπορίας ἀναγκαῖον ἀπορῆσαι περὶ τῶν ἀρχῶν, καὶ πότερον καθόλου εἰσὶν ἢ ὡς λέγομεν τὰ καθ' ἕκαστα. εἰ μὲν γὰρ καθόλου, οὐκ ἔσονται οὐσίαι (οὐθὲν γὰρ τῶν κοινῶν τόδε τι σημαίνει ἀλλὰ τοιόνδε, ἡ δ' οὐσία τόδε τι· εἰ δ' ἔσται τόδε τι καὶ ⟨δεῖ⟩ ἐκθέσθαι τὸ κοινῇ κατηγορούμενον, πολλὰ

77. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει στὴν συνέχεια ὅτι τὸ κοινὸ κατηγορούμενο δὲ μπορεῖ νἆναι ἕνα *τόδε τι*. Εἶναι μόνον ἕνα *τοιόνδε* (quale quid est), μιὰ ποιότης ἤ, ἀκριβέστερα, τὸ ὂν ποὺ ἔχει τὴν τάδε ποιότητα. Πρβλ. *Κατηγορίαι*, Ε, 3b. Ὁ Ἀριστοτέλης, στηριζόμενος στὴν πολλαπλότητα τῶν σημασιῶν ποὺ ἐννοοῦμε μὲ τὸ ρῆμα «εἶναι», διακρίνει δέκα καθολικώτατα γένη στὰ ὁποία κατατάσσονται ὅλα τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος. Τὰ γένη αὐτὰ τὰ ὀνομάζει κατηγορίες, δηλαδὴ χαρακτηριστικὰ ποὺ μποροῦν νὰ ἀποδίδονται κατὰ λέξιν, νὰ ἀγορεύονται, δηλαδὴ νὰ ἐκφωνοῦνται ἐπάνω στὰ ὄντα. Κατὰ τὸν ἀριθμό οἱ γενικώτατοι αὐτοὶ ὀντολογικοὶ χαρακτηρισμοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι δέκα:

1) Οὐσία (ἄνθρωπος, ἄλογο).
2) Ποσὸν (δυὸ πήχεις, τρεῖς πήχεις).
3) Ποιὸν (μαῦρο, μορφωμένος).
4) Πρός τι (δηλ. σχέσεις: διπλάσιος, πενταπλάσιος, μεγαλύτερο, μικρότερο).
5) Ποῦ (δηλ. κάπου: στὴν Ἀθήνα).
6) Πότε (δηλ. χρόνος: πέρυσι, ὕστερα).
7) Κεῖσθαι (κάθεται, εἶναι ξαπλωμένος).

χει *δυνάμει*, δὲν ὑπάρχει ἀναγκαστικὰ *ἐνεργείᾳ*, [δὲν ἐμπραγματώνεται ἀναγκαστικά].

Ἂν πάλι ὑπάρχουν μόνον δυνάμει στοιχεῖα, μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει τίποτε ἀπολύτως. Γιατὶ κι' αὐτὸ ποὺ ἀκόμα δὲν ὑπάρχει ἔχει τὴν δύναμη νὰ ὑπάρξη, ἀφοῦ αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖται εἶναι αὐτὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει, τίποτε ὅμως δὲν *γίγνεται* ἀπὸ κεῖνα ποὺ δὲν ἔχουν τὴν δύναμη νὰ ὑπάρχουν.

[Ἡ δωδεκάτη ἀπορία] Τέτοιες λοιπὸν εἶναι οἱ ἀπορίες ποὺ ἀναπόφευκτα τίθενται σχετικὰ μὲ τὶς ἀρχές. Ἐπὶ πλέον, πρέπει νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἔχουν μιὰ καθολικὴ ὕπαρξη ἢ ὑπάρχουν ὅπως παραδεχόμαστε ὅτι ὑπάρχουν *τὰ καθ' ἕκαστα*, [τὰ ἀτομικὰ πράγματα.] Γιατί, ἂν ἡ ὕπαρξή τους εἶναι καθολική, δὲν θἆναι οὐσίες. Γιατί, αὐτὸ ποὺ εἶναι κοινὸ κατηγορούμενο, δὲν δηλώνει μιὰ ἀτομικὴ οὐσία ἀλλὰ μιὰ τάδε ποιότητα, ἕνα τέτοιας λογῆς πρᾶγμα, ἐνῶ ἡ οὐσία εἶναι αὐτὸ ἐδῶ, τὸ τάδε ἀτομικό ὄν[77]. Ἂν ὅμως ἰσχυρίζονται ὅτι αὐτὸ τὸ

8) Ἔχειν (δηλ. κατάστασις: εἶναι ντυμένος, ὁπλισμένος).
9) Ποιεῖν (καίει, χτυπάει).
10) Πάσχειν (ὑφίσταται ἐγχείρηση, καυτηρίαση).

Τὸ νόημα τῆς περὶ κατηγοριῶν ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας εἶναι ὅτι ὁποιοδήποτε πρᾶγμα ἢ γεγονὸς ἢ ἀντικείμενο ποὺ παρέχεται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία θὰ χαρακτηριστῆ μὲ ἕνα ἀπὸ τὰ δέκα αὐτὰ χαρακτηριστικά.

Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη οἱ κατηγορίες ἀφοροῦν *τὸ κάθ' αὑτὸ ὄν*, τὸ ὂν ποὺ μπορώντας νὰ καθοριστῆ, στέκει σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ *κατὰ συμβεβηκὸς ὂν* ποὺ εἶναι τυχαῖο. Οἱ κατηγορίες δὲν ἀφοροῦν τὴν πραγματικὴ ὕπαρξη τῶν πραγμάτων (existentia), ἀλλὰ τὸν τρόπο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο μποροῦν νὰ ὑπάρξουν τὰ πράγματα σὰν ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας.

Οἱ καντιανὲς κατηγορίες (τοῦ Κάντ) ξεχωρίζουν βασικὰ ἀπὸ τὶς ἀριστοτελικές κατὰ τὸ ὅτι στηρίζονται ἐπάνω στὴν ποικιλία τῶν μορφῶν τῆς λογικῆς κρίσεως. Εἶναι καθαρὲς ἔννοιες τῆς νοήσεως καὶ γενικοὶ συνθετικοὶ τρόποι. Καὶ γι' αὐτὸ δὲ μποροῦν νὰ καταταχτοῦν στὶς κατηγορίες ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος, ποὺ εἶναι γενικὲς μορφὲς τῆς αἰσθητικότητος. Ὁ Natorp ὁρίζει τὶς κατηγορίες σὰν «ἀνώτατα εἴδη συνδέσεως καὶ κρίσεως».

ἔσται [ζῷα] ὁ Σωκράτης, αὐτός τε καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῷον, εἴπερ σημαίνει ἕκαστον τόδε τι καὶ ἕν)·—εἰ μὲν οὖν καθόλου αἱ ἀρχαί, ταῦτα συμβαίνει· εἰ δὲ μὴ καθόλου ἀλλ' ὡς τὰ καθ' ἕκαστα, οὐκ ἔσονται ἐπιστηταί· καθόλου γὰρ ἡ ἐπιστήμη πάντων· ὥστ' ἔσονται ἀρχαὶ ἕτεραι πρότεραι τῶν ἀρχῶν αἱ καθόλου κατηγορούμεναι, ἄνπερ μέλλῃ ἔσεσθαι αὐτῶν ἐπιστήμη.

78. Ποὺ εἶναι «ἄτομος οὐσία», Ἀλέξ. 236, 9.
79. Καὶ εἶναι ἐπίσης παράλογο νὰ παραδεχτοῦμε ἀρχὲς τῶν ἀρχῶν.

κοινὸ κατηγορούμενο εἶναι τὸ τάδε ἀτομικό ὄν, καὶ θέλουν νὰ τὸ κάνουν νὰ ὑπάρχει χωριστά, τότε θὰ ὑπάρχουν μέσα στὸν Σωκράτη πολλὰ ζῶα, δηλαδὴ ὁ ἴδιος[78], ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῶο, ἂν βέβαια κάθε τι ἀπὸ αὐτὰ σημαίνει ἕνα συγκεκριμένο καὶ ἑνιαῖο τοῦτο ἐδῶ.

Ἂν λοιπὸν οἱ ἀρχὲς ἔχουν καθολικῆς μορφῆς ὕπαρξη, αὐτὰ τὰ παράλογα προκύπτουν. Ἂν ὅμως δὲν ἔχουν καθολικὴ ὕπαρξη, ἀλλὰ ὑπάρχουν σὰν τὰ καθέκαστα, δὲ μποροῦν νἆναι ἀντικείμενα ἐπιστήμης, γιατί κάθε ἐπιστήμη ἀναφέρεται στὸ καθολικό. Κατὰ ταῦτα, θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἄλλες ἀρχές, προγενέστερες ἀπὸ τὶς ἀρχές[79], δηλαδὴ ἐκεῖνες ποὺ θὰ ἀποδίδονται σὰν καθολικὰ κατηγορούμενα, ἂν πρόκειται νὰ ὑπάρξη ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν.

Γ

Ἔστιν ἐπιστήμη τις ἣ θεωρεῖ τὸ ὂν ᾗ ὂν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καθ' αὑτό. αὕτη δ' ἐστὶν οὐδεμιᾷ τῶν ἐν μέρει λεγομένων ἡ αὐτή· οὐδεμία γὰρ τῶν ἄλλων ἐπισκοπεῖ καθόλου περὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὄν, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ τι ἀποτε-

1. Ἡ Μεταφυσικὴ ἢ Πρώτη φιλοσοφία ἔχει γιὰ ἀντικείμενο τὸ Ὂν ὡς ὂν (*τὸ ὂν ᾗ ὄν*, ens utiens), Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ Ὂν ὡς ὄν; Μὲ τὸ Ὂν ὡς ὂν πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὸ κοινὸ σὲ ὅλα τὰ ὄντα ὄν, τοῦ ὁποίου ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἀμφισβητεῖ καὶ τὴν πραγματικότητα ἀκόμη ὡς γένους, ἀφοῦ κάνει τὴν ἔννοια τοῦ Ὄντος (καὶ συσχετικὰ καὶ τοῦ Ἑνὸς τὴν ἔννοια), ἕναν ὅρο *καθέν*, (=ποὺ τὸ ἀναφέρουμε σὲ ἕνα μόνον), ἐνδιάμεσον ἀνάμεσα στὴν συνωνυμία καὶ τὴν ὁμωνυμία καὶ ἀνάλογον μὲ τὴν λέξη *ἰατρικόν* (Γ, 2), ποὺ δὲν ἀξίζει παρὰ σὰν ἁπλὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἰατρική.

   Αὐτὴ ἡ καθαρῶς ὀντολογικὴ ἀντίληψη εἶναι, ἀσφαλῶς, ἀντίληψη τοῦ Ἀριστοτέλους, σὲ ὅλο τὸ βιβλίο Γ (προπάντων στὰ κεφ. 1 καὶ 2). Σὲ ἄλλα ὅμως μεγάλης σημασίας χωρία (Ε, 1, 1026b – Κ, 7, 1064a), τὸ Ὂν ὡς ὂν δηλώνει τὶς μὴ αἰσθητὲς οὐσίες (δηλ. τὸν Θεό, τοὺς νόες τῶν Σφαιρῶν –βλ. Λ, κεφάλ. 8 –καὶ κεῖνο τὸ μέρος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τὸ λεγόμενο *ποιητικὸς νοῦς*, ποὺ μπορεῖ νὰ ζεῖ χωριστὰ ἀπό τὸ σῶμα), στὸ Λ δὲ βιβλίο δηλώνει τὸ κατ' ἐξοχὴν Ἄτομο, μοναδικό, ὑπερβατικὸ –τὸν Θεό. Τὸ Ὂν ὡς ὂν εἶναι τὸ Ὂν ἁπλῶς, κυρίως *ἐξ οὗ τὰ ἄλλα τὸ εἶναι ἔχουσιν* (Ἀσκλ).

   Σχετικὰ μὲ τὸ ὁλοφάνερο αὐτὸ παράδοξο πού, ἀντίθετα μὲ τὸν Πλάτωνα, κάνει νὰ ἀναφέρεται ἡ μεταφυσικὴ θεώρηση ἐπάνω σὲ ἕναν ὅρο τοῦ ὁποίου ἡ πραγματικότης κηρύσσεται ἀνύπαρκτη, πολλὲς γνῶμες διατυπώθηκαν ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς μελετητάς. Ἡ συμφιλίωση τόσο διαφορετικῶν θέσεων ἔγινε μὲ

ΒΙΒΛΙΟ Γ΄

1

Ἡ Μεταφυσική, ἐπιστήμη τοῦ Ὄντος ὡς Ὄντος.

Ὑπάρχει μιὰ ἐπιστήμη ποὺ ἐξετάζει τὸ Ὂν ὡς ὂν[1] καὶ ὅ,τι ἀνήκει στὸ Ὂν δυνάμει τῆς καθαυτὸ φύσεώς του[2].

Ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ δὲν ταυτίζεται μὲ καμμιὰ ἀπὸ τὶς λεγόμενες ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμες. Γιατί καμμιὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες δὲν ἐπιζητεῖ μιὰ καθολικὴ θεώρηση τοῦ Ὄντος ὡς

τὴν παραδοχὴ μιᾶς ἐξελίξεως στὴν σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους. Στὴν ἀρχή, ὁ Ἀριστοτέλης, τοποθετούμενος σὲ μιὰ ἀποκλειστικὰ θεολογικὴ ἄποψη, κληρονομημένη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, θὰ εἶχε συλλάβει τὸ Ὂν ὡς ὄν, σάν τὸ Ἄτομο τοῦ ὁποίου ἡ ὕπαρξη εἶναι ὁ ὅρος τῆς ὑπάρξεως τῶν ἄλλων ὄντων. Ἀργότερα, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἀλλαγὴ ποὺ σιγά-σιγὰ ἔγινε στὴν σκέψη του, ἡ Μεταφυσικὴ ἔγινε γι' αὐτὸν ἡ ὀντολογικὴ ἐπιστήμη τῶν γενικῶν χαρακτήρων παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει, καὶ τὸ βιβλίο Γ σημειώνει τὸ τελευταῖο στάδιο αὐτῆς τῆς ἐξελίξεως. Ἐξελίξεως πολὺ ἀργῆς ἐπὶ πλέον καὶ ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Jäger, ἐπεκτείνονταν σὲ ὅλη τὴν σταδιοδρομία τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπὸ τὴν περίοδο ἀκόμα τὴν λεγόμενη τῆς Ἄσσου (348-345), στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ *Περὶ Φιλοσοφίας* καὶ ἡ σύνταξη τῶν παλαιότερων βιβλίων, Α, Β, Γ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι καὶ Μ (ὡς τὸ 1086a). Ἄν, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀκόμα τῆς φιλοσοφικῆς του δραστηριότητος, ὁ Ἀριστοτέλης δείχνεται ἀνεξάρτητος ὀπαδὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς θεολογίας τοῦ *Τιμαίου* (ἔργο τοῦ Πλάτωνος), κατὰ τὸ ὅτι ὑποκαθιστᾶ στὴν ἔννοια τῆς Ψυχῆς τοῦ Κόσμου τὴν ἔννοια ἑνὸς μοναδικοῦ Κινητῆρος, ἄϋλου, ὑπερβατικοῦ –ὡστόσο παραμένει σύμφωνος μὲ τὴν Ἀκαδημία (Σχολὴ Πλάτωνος) ἐπάνω στὴν ὕπαρξη ἑνὸς ὑπέρτατου καὶ μοναδικοῦ Θεοῦ. Μόνον σιγά-σιγά, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πιὸ θετικῶν ἀπασχολήσεων καὶ στροφῆς πρὸς ἔρευνες πειραματικῆς τάξεως, ἡ μεταφυσικὴ του ἀναπτύχθηκε εἰς βάρος τῆς θεολογίας του, γιὰ νὰ γίνη μιὰ ὀντολογία καὶ νὰ καταλήξη, περνώντας ἀπὸ τὸ *Περὶ Οὐρανοῦ* καὶ τὸ Θ τῶν *Φυσικῶν*, στὶς ἀστρονομικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Λ, 8, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφασιστικὰ παραδέχεται τὴν ὕπαρξη πολλῶν ἀκίνητων κινητήρων.

2. «*Τὰ ὑπάρχοντα καθ' αὑτό*», τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, εἶναι π.χ. ἡ ταυτότης, ἡ ἑτερότης, ἡ ἐναντιότης, τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος, τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος, ἡ τελειότης καὶ ἡ ἑνότης, κλπ. Θὰ ἐξεταστοῦν στὸ βιβλίο Ι.

καθόλου περὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὄν, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ τι ἀποτεμόμεναι περὶ τοῦτο θεωροῦσι τὸ συμβεβηκός, οἷον αἱ μαθηματικαὶ τῶν ἐπιστημῶν. ἐπεὶ δὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἀκροτάτας αἰτίας ζητοῦμεν, δῆλον ὡς φύσεώς τινος αὐτὰς ἀναγκαῖον εἶναι καθ' αὑτήν. εἰ οὖν καὶ οἱ τὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων ζητοῦντες ταύτας τὰς ἀρχὰς ἐζήτουν, ἀνάγκη καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος εἶναι μὴ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλλ' ᾗ ὄν· διὸ καὶ ἡμῖν τοῦ ὄντος ᾗ ὂν τὰς πρώτας αἰτίας ληπτέον.

Τὸ δὲ ὂν λέγεται μὲν πολλαχῶς, ἀλλὰ πρὸς ἓν καὶ 2
μίαν τινὰ φύσιν καὶ οὐχ ὁμωνύμως· ἀλλ' ὥσπερ καὶ τὸ
ὑγιεινὸν ἅπαν πρὸς ὑγίειαν, τὸ μὲν τῷ φυλάττειν τὸ δὲ
τῷ ποιεῖν τὸ δὲ τῷ σημεῖον εἶναι τῆς ὑγιείας τὸ δ' ὅτι
1003b δεκτικὸν αὐτῆς, καὶ τὸ ἰατρικὸν πρὸς ἰατρικήν (τὸ μὲν
γὰρ τῷ ἔχειν ἰατρικὴν λέγεται ἰατρικὸν τὸ δὲ τῷ εὐφυὲς
εἶναι πρὸς αὐτὴν τὸ δὲ τῷ ἔργον εἶναι τῆς ἰατρικῆς,
ὁμοιοτρόπως δὲ καὶ ἄλλα ληψόμεθα λεγόμενα τούτοις),
οὕτω δὲ καὶ τὸ ὂν λέγεται πολλαχῶς μὲν ἀλλ' ἅπαν

3. Αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται στὴν σημείωση 2.

ὄντος, ἀλλὰ κόβοντας ἕνα κομμάτι ἀπὸ αὐτό, ζητοῦν νὰ ἰδοῦν τὰ *συμβεβηκότα*[3] αὐτοῦ τοῦ τμήματος, ὅπως κάνουν οἱ μαθηματικές ἐπιστῆμες.

Ἐπειδὴ ὅμως ἀναζητοῦμε τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἀκρότατες αἰτίες, ὁλοφάνερο εἶναι ὅτι ἀναγκαστικὰ ὑπάρχει κάποια πραγματικότης στὴν ὁποία αὐτὲς οἱ ἀρχὲς κι' αὐτὲς οἱ αἰτίες ἀνήκουν, δυνάμει τῆς ἴδιας τῆς φύσεώς της. Ἂν λοιπὸν *καὶ οἱ τὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων ζητοῦντες* [δηλ. οἱ φυσιολόγοι] *ταύτας τὰς ἀρχὰς ἐζήτουν, ἀνάγκη καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος εἶναι μὴ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλλ' ᾗ ὄν*. Γι' αὐτὸ κι' ἐμεῖς, πρέπει νὰ βροῦμε τὶς πρῶτες αἰτίες τοῦ Ὄντος ὡς ὄντος.

2
Ἡ Μεταφυσική, ἐπιστήμη τῆς οὐσίας, τοῦ Ἑνὸς καὶ τοῦ πολλαπλοῦ, καὶ τῶν ἀντιθέτων ποὺ ἀπ' αὐτὰ παράγονται.

1003β Τὸ Ὂν, βέβαια, τὸ λέμε μὲ πολλὲς σημασίες, ἀλλὰ τὸ ἀναφέρομε σὲ ἕνα, σὲ μιὰ μόνον καθορισμένη φύση. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι μιὰ ἁπλῆ ὁμωνυμία, ἀλλὰ εἶναι ὅπως κάθε ὑγιεινὸ τὸ ἀναφέρομε στὴν ὑγεία, τὸ ἕνα γιατὶ φυλάει τὴν ὑγεία, τὸ ἄλλο γιατί φτιάχνει τὴν ὑγεία, τὸ ἄλλο γιατί εἶναι σημάδι τῆς ὑγείας, τὸ ἄλλο γιατί εἶναι ἐπιδεκτικὸ τῆς ὑγείας. Καὶ τὴν λέξη ἰατρικὸ τὴν λέμε ἀναφέροντάς την στὴν ἰατρική. Καὶ ἡ ὀνομασία ἰατρικὸ λέγεται ἢ γι' αὐτὸ ποὺ κατέχει τὴν τέχνη τῆς ἰατρικῆς ἢ γι' αὐτὸ ποὺ ἐκ φύσεως εἶναι κατάλληλο γι' αὐτὴ ἢ τέλος γι' αὐτὸ ποὺ εἶναι ἔργο τῆς ἰατρικῆς. Μποροῦμε δὲ νὰ φέρουμε κι' ἄλλα παρόμοια παραδείγματα. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπο καὶ τὸ Ὂν τὸ λέμε μὲ πολλὲς σημασίες, σὲ κάθε ὅμως σημασία, κάθε ὀνομασία γίνεται σχετικὰ μὲ μιὰν μοναδικὴ ἀρχὴ (*ἀλλ' ἅπαν πρὸς μίαν ἀρχήν*).

πρὸς μίαν ἀρχήν· τὰ μὲν γὰρ ὅτι οὐσίαι, ὄντα λέγεται, τὰ δ' ὅτι πάθη οὐσίας, τὰ δ' ὅτι ὁδὸς εἰς οὐσίαν ἢ φθοραὶ ἢ στερήσεις ἢ ποιότητες ἢ ποιητικὰ ἢ γεννητικὰ οὐσίας ἢ τῶν πρὸς τὴν οὐσίαν λεγομένων, ἢ τούτων τινὸς ἀποφάσεις ἢ οὐσίας· διὸ καὶ τὸ μὴ ὂν εἶναι μὴ ὄν φαμεν. καθάπερ οὖν καὶ τῶν ὑγιεινῶν ἁπάντων μία ἐπιστήμη ἔστιν, ὁμοίως τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. οὐ γὰρ μόνον ⟨περὶ⟩ τῶν καθ' ἓν λεγομένων ἐπιστήμης ἐστὶ θεωρῆσαι μιᾶς ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸς μίαν λεγομένων φύσιν· καὶ γὰρ ταῦτα τρόπον τινὰ λέγεται καθ' ἕν. δῆλον οὖν ὅτι καὶ τὰ ὄντα μιᾶς θεωρῆσαι ᾗ ὄντα. πανταχοῦ δὲ κυρίως τοῦ πρώτου ἡ ἐπιστήμη, καὶ ἐξ οὗ τὰ ἄλλα ἤρτηται, καὶ δι' ὃ λέγονται. εἰ οὖν τοῦτ' ἐστὶν ἡ οὐσία, τῶν οὐσιῶν ἂν δέοι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἔχειν

4. Δεδομένου ὅτι ἡ οὐσία εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄν, τὸ «*κυρίως*», ὄν, κατὰ τὸν Ἀλέξ. (242, 10).
5. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ θερμότης, τὸ ψυχρό, τὸ ξερό, ἡ ὑγρασία (Ἀλέξ. 242, 18).
6. Ἡ γένεσις καὶ ἡ αὔξησις.
7. Ἡ τυφλότης.
8. Οἱ «*ἕξεις, διαθέσεις, σχήματα*» (Ἀλέξ. 242, 24).

Γιατί βέβαια τὰ μὲν λέγονται ὄντα ἐπειδὴ εἶναι οὐσίες[4], τὰ δὲ γιατί εἶναι καθορισμοὶ[5] (*πάθη*) τῆς οὐσίας, τὰ δὲ ἄλλα γιατί εἶναι *ὁδός*[6] [acheminement] πρὸς τὴν οὐσία ἤ, ἀντίθετα, εἶναι φθορὲς τῆς οὐσίας ἢ γιατί εἶναι στερήσεις[7] ἢ ποιότητες τῆς οὐσίας[8] ἢ γιατί εἶναι *ποιητικά* [κινητικά] ἢ γεννητικὰ αἴτια εἴτε μιᾶς οὐσίας[9] εἴτε *τῶν λεγομένων* σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία, ἤ. τέλος, γιατὶ εἶναι ἀρνήσεις κάποιας ἀπὸ τὶς ἰδιότητες μιᾶς οὐσίας ἢ ἀρνήσεις τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας.

Γι' αὐτὸ λέμε ὅτι καὶ τὸ Μή-Ὂν ὑπάρχει: εἶναι Μή-Ὂν (*Διὸ καὶ τὸ μὴ ὂν εἶναι μὴ ὂν φαμέν*). Ὅπως λοιπὸν καὶ γιὰ ὅλα τὰ ὑγιεινὰ μία μόνον ἐπιστήμη ὑπάρχει – ἔτσι συμβαίνει καὶ γιὰ τὶς ἄλλες περιπτώσεις. Γιατί ὄχι μόνον ἡ μελέτη τῶν πραγμάτων ποὺ ἔχουν κοινότητα ἐννοίας ἐμπίπτει στὴν ἁρμοδιότητα μιᾶς μόνον ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῶν ἁπλῶν σχετικῶν πρὸς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φύσιν πραγμάτων, καθόσον κι' αὐτὰ *τρόπον τινὰ* ἔχουν κοινότητα ἐννοίας[10].

Εἶναι λοιπὸν ὁλοφάνερο ὅτι ἀνήκει ἐπίσης σὲ μιὰ μόνον ἐπιστήμη νὰ μελετήση ὅλα τὰ ὄντα ὡς ὄντα. Σὲ κάθε περιοχή, ὅμως, τὸ κὺριο θέμα τῆς ἐπιστήμης εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι πρῶτο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ τὰ ἄλλα εἶναι ἐξαρτημένα καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ τὰ ἄλλα παίρνουν τὴν ὀνομασία τους[11]. Ἂν λοιπὸν αὐτὸ εἶναι ἡ οὐσία, θὰ πρέπει ὁ φιλόσοφος νὰ κατέχει τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς αἰτίες τῶν οὐσιῶν.

9. Ὁ Ἀλέξ. φέρνει γιὰ παράδειγμα τὸ σπέρμα, ὁ δὲ Ἀσκλ. προσθέτει καὶ τὴν θερμότητα: *ἀπὸ γὰρ τῆς θερμότητος, ποιότης γίνεται σῆψις, ἐκ δὲ τῆς σήψεως, οὐσία τίκτεται.*
10. Ἀποτελοῦνε κι' αὐτὰ ἀντικείμενο ἐπιστήμης, λόγῳ τοῦ κοινοῦ ἀναλογικοῦ χαρακτῆρος των, χωρὶς νἆναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει ταυτότης γένους.
11 Ἡ ὑγεία π.χ. εἶναι τὸ *κυρίως καὶ μάλιστα* ἀντικείμενο τῆς ἰατρικῆς (Ἀλέξ. 244, 15).

τὸν φιλόσοφον.—ἅπαντος δὲ γένους καὶ αἴσθησις μία ἑνὸς καὶ ἐπιστήμη, οἷον ἡ γραμματικὴ μία οὖσα πάσας θεωρεῖ τὰς φωνάς· διὸ καὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὂν ὅσα εἴδη θεωρῆσαι μιᾶς ἐστὶν ἐπιστήμης τῷ γένει, τά τε εἴδη τῶν εἰδῶν. [[εἰ δὴ τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν ταὐτὸν καὶ μία φύσις τῷ ἀκολουθεῖν ἀλλήλοις ὥσπερ ἀρχὴ καὶ αἴτιον, ἀλλ' οὐχ ὡς ἑνὶ λόγῳ δηλούμενα (διαφέρει δὲ οὐθὲν οὐδ' ἂν ὁμοίως ὑπολάβωμεν, ἀλλὰ καὶ πρὸ ἔργου μᾶλλον)· ταὐτὸ γὰρ εἷς ἄνθρωπος καὶ ὢν ἄνθρωπος καὶ ἄνθρωπος, καὶ οὐχ ἕτερόν τι δηλοῖ κατὰ τὴν λέξιν ἐπαναδιπλούμενον τὸ εἷς ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ ἔστιν εἷς ὢν ἄνθρωπος· δῆλον δ' ὅτι οὐ χωρίζεται οὔτ' ἐπὶ γενέσεως οὔτ' ἐπὶ φθορᾶς, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἑνός· ὥστε φανερὸν ὅτι ἡ πρόσθεσις ἐν τούτοις ταὐτὸ δηλοῖ, καὶ οὐδὲν ἕτερον τὸ ἓν παρὰ τὸ ὄν, ἔτι δ' ἡ ἑκάστου οὐσία ἕν ἐστιν οὐ κατὰ συμβεβηκός, ὁμοίως δὲ καὶ ὅπερ ὄν τι·—ὥσθ' ὅσαπερ τοῦ ἑνὸς εἴδη, τοσαῦτα καὶ τοῦ ὄντος· περὶ ὧν τὸ τί ἐστι τῆς

12. Ὁ Ἀλέξ. γράφει γιὰ τὴν μετάβαση αὐτὴ τὰ ἑξῆς: *Δείξας ὅτι μιᾶς ἐστιν ἐπιστήμης ἥ τε περὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὂν θεωρία καὶ ἡ περὶ τοῦ πόσα καὶ τίνα τοῦ ὄντος εἴδη, ἑξῆς δείκνυσιν ὅσα καὶ τίνα εἴδη τοῦ ὄντος, πρῶτον δείξας ὅτι τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν ταυτὰ ἀλλήλοις ἐστὶ κατὰ τὸ ὑποκείμενον* (216, 28-31).

13. Ὁ Bonitz βρίσκει τὴν φράση αὐτὴ σκοτεινή. Ἡ ἐξήγηση τοῦ Ἀσκλ. 236, 25-27, εἶναι ἐνδιαφέρουσα: *Οἷον γίνεται εἷς ἄνθρωπος, γίνεται ὢν ἄνθρωπος – φθεί-*

Ἀλλὰ ὅπως γιὰ κάθε γένος δὲν ὑπάρχει παρὰ μιὰ μόνον αἴσθηση, ἔτσι δὲν ὑπάρχει παρὰ μιὰ καὶ μόνον ἐπιστήμη, ὅπως π.χ. ἡ γραμματική, ποὺ ἐνῶ εἶναι μία, μελετάει ὅλους τοὺς ἔναρθρους ἤχους. Γι᾽ αὐτό, μία κατὰ τὸ γένος ἐπιστήμη θὰ πραγματευθῆ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ Ὄντος ὡς ὄντος, καθὼς καὶ τὶς εἰδικὲς διαιρέσεις τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ Ὄντος.

Τώρα[12], τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα εἶναι ταυτόσημα καὶ τῆς ἴδιας φύσεως, κατὰ τὸ ὅτι εἶναι συσχετικὰ τὸ ἕνα μὲ τ᾽ ἄλλο, ὅπως εἶναι συσχετικοὶ οἱ ὅροι ἀρχὴ καὶ αἴτιο, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐκφράζονται μὲ τὸν ἴδιο ὁρισμό, ἀλλά, κι᾽ ἂν γινόταν αὐτό, τίποτε δὲ θ᾽ ἄλλαζε, ἀπεναντίας θὰ μᾶς βοηθοῦσε στὴν δουλειά μας. Καὶ πραγματικά, ὑπάρχει ταυτότης ἀνάμεσα στὶς ἐκφράσεις ἕνας ἄνθρωπος, ἄνθρωπος ὑπάρχων, καὶ ἄνθρωπος, καὶ τίποτε τὸ διαφορετικὸ δὲν ἐκφράζει ἡ χρησιμοποίηση τοῦ λεκτικοῦ διπλασιασμοῦ ἕνας ἄνθρωπος εἶναι, ἀντὶ ἁπλῶς νὰ ποῦμε ἄνθρωπος εἶναι. Γιατὶ εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲ χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἑνότητά του οὔτε στὴν γένεση οὔτε στὴν φθορά[13]. *Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἑνός*, δηλαδὴ οὔτε τὸ Ἕνα χωρίζεται ἀπὸ τὸ Ὄν. Ἑπομένως, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἡ προσθήκη αὐτὴ τὴν ἴδια σημασία δίνει καὶ δὲν εἶναι καθόλου διαφορετικό το Ἕνα ἀπὸ τὸ Ὄν.

Ἀκόμη, ἡ οὐσία τοῦ κάθε ὄντος εἶναι μία, κι᾽ αὐτὸ ὄχι κατὰ συμβεβηκός, (*ὁμοίως δὲ καὶ ὅπερ ὄντι*)[14] εἶναι καὶ ὂν σὲ πρωτεύουσα σημασία εἶναι καὶ κάτι ποὺ οὐσιαστικὰ ὑπάρχει. Συμπεράσμα: Ὅσα ἀκριβῶς εἴδη τοῦ Ἑνὸς ὑπάρχουν, τόσα ὑπάρχουν καὶ τοῦ Ὄντος. Ἡ μελέτη του *τί ἐστὶ* [τῆς

ρεται εἷς ἄνθρωπος, φθείρεται ὢν ἄνθρωπος. Μερικοὶ μελετηταὶ κακῶς καταργοῦν τὴν λέξη εἷς ἀπὸ αὐτὸ τὸ κείμενο τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

14. *Τὸ ὅπερ, τοῦ κυρίως ἐστὶ δηλωτικόν* (Ἀλέξ.), δηλ. αὐτὸ ποὺ ἀνήκει στὸ ἴδιο πρᾶγμα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἰδιότητές του.

αὐτῆς ἐπιστήμης τῷ γένει θεωρῆσαι, λέγω δ' οἷον περὶ
ταὐτοῦ καὶ ὁμοίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων. σχεδὸν δὲ
πάντα ἀνάγεται τἀναντία εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην· τεθεω- **1004a**
ρήσθω δ' ἡμῖν ταῦτα ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ἐναντίων.]] καὶ
τοσαῦτα μέρη φιλοσοφίας ἔστιν ὅσαιπερ αἱ οὐσίαι· ὥστε
ἀναγκαῖον εἶναί τινα πρώτην καὶ ἐχομένην αὐτῶν. ὑπάρ-
χει γὰρ εὐθὺς γένη ἔχον τὸ ὂν [καὶ τὸ ἕν]· διὸ καὶ αἱ
ἐπιστῆμαι ἀκολουθήσουσι τούτοις. ἔστι γὰρ ὁ φιλόσοφος
ὥσπερ ὁ μαθηματικὸς λεγόμενος· καὶ γὰρ αὕτη ἔχει
μέρη, καὶ πρώτη τις καὶ δευτέρα ἔστιν ἐπιστήμη καὶ ἄλλαι
ἐφεξῆς ἐν τοῖς μαθήμασιν.—ἐπεὶ δὲ μιᾶς τἀντικείμενα
θεωρῆσαι, τῷ δὲ ἑνὶ ἀντίκειται πλῆθος [[ἀπόφασιν δὲ καὶ

15. Ὁ Ἀλέξ. (249, 28) παρατηρεῖ ὅτι ἀνακριβῶς ὁ Ἀρ. ἐκφράζεται ἐδῶ, γιατὶ τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα δὲν εἶναι γένη καὶ κατὰ συνέπεια δὲ μπορεῖ νὰ γίνη λόγος γιὰ εἴδη τους.

16. Ἡ κυριώτερη ἀντίθεση εἶναι τοῦ Ὄντος καὶ Μή-Ὄντος, τοῦ Ἑνὸς καὶ τοῦ Πολλαπλοῦ, στὴν ὁποία ἀνάγονται οἱ ἄλλες ἐναντιότητες: τὸ ὅμοιο καὶ τὸ ἴσο ἐμπίπτουν στὸ Ἕνα, τὸ ἀνόμοιο καὶ τὸ ἄνισο στὸ Πολλαπλό.

οὐσίας] τῶν διαφόρων αὐτῶν εἰδῶν[15], θὰ εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς κατὰ τὸ γένος ἐπιστήμης: θέλω νὰ πῶ ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη θὰ μελετήσῃ τὸ ταυτὸ π.χ., καὶ τὸ ὅμοιο καὶ τὰ ἄλλα παρόμοια εἴδη τοῦ Ἑνός, καθὼς καὶ τὰ ἐναντία[16] πρὸς αὐτὰ ἀντικείμενα. Ὅλα σχεδὸν ἐξ ἄλλου τὰ ἐναντία, ἀνάγονται στὴν κύρια αὐτὴ ἀντίθεση: ἂς περιοριστοῦμε ἐπὶ τοῦ προκειμένου στὴν ἔρευνα ποὺ κάναμε στὴν *Ἐκλογὴν τῶν ἐναντίων* [ἔργο ποὺ χάθηκε καὶ ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο *Περὶ Ἐναντίων* ποὺ ἀναφέρει ὁ Διογένης Λαέρτιος].

1004a Ἡ δὲ φιλοσοφία ἔχει τόσα ἀκριβῶς μέρη, ὅσες καὶ οὐσίες ὑπάρχουν. Ἑπομένως εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει μέσα σὲ αὐτὰ μιὰ Πρώτη φιλοσοφία καί, μετὰ μιὰ Δεύτερη φιλοσοφία[17]. Γιατὶ τὸ Ὂν καὶ τὸ Ἕνα διαιροῦνται ἄμεσα, χωρὶς ἐνδιάμεσο σὲ ὁρισμένα γένη[18], καὶ ἡ διαίρεση αὐτὴ θὰ ἐπιφέρει μιὰ ἀντίστοιχη διαίρεση τῶν ἐπιστημῶν. Γιατί συμβαίνει μὲ τὸν λεκτικὸ ὅρο *φιλόσοφος*, ὅτι ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ὅρο *μαθηματικός*. Γιατὶ ὅλοι βέβαια ξέρομε ὅτι ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἔχει μέρη, καὶ ὑπάρχει κάποια πρώτη μαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ κάποια δεύτερη καὶ ἄλλες στὴν σειρὰ κατώτερες.

Ἐπειδὴ ἐμπίπτει στὴν ἁρμοδιότητα μιᾶς μόνον ἐπιστήμης νὰ ἐξετάσῃ ὅσα στέκονται σὲ ἀντιθετικὴ θέση, στὸ Ἕνα δὲ ἀπέναντι στέκεται τὸ πλῆθος[19], κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὴν

17. Ὅπως στὰ μαθηματικὰ ὑπάρχουν διάφοροι κλάδοι ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ διάφορα ἀντικείμενά τους, ἔτσι καὶ οἱ διαφορετικὲς οὐσίες ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῶν διαφόρων μερῶν τῆς φιλοσοφίας: *περὶ τῶν οὐσιῶν, πρῶται μὲν αἱ ἀγένητοι τε καὶ ἄφθαρτοι, ἀσώματοι τε καὶ ἀκίνητοι* (περιοχὴ τῆς πρώτης φιλοσοφίας)... *ἡ δὲ τὰς ἀϊδίους μὲν ἐν κινήσει δέ, δευτέρα, τρίτη δέ, ἡ περὶ τὰς οὐσίας τὰς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ* Ἀλέξ. 251, 26-38.

18. Ἐδῶ τὰ γένη πρέπει, κατὰ τὸν Bonitz, νὰ παρθοῦν σὰν εἴδη.

19. Κατὰ τὸν Ἀλέξ. τὸ χωρίο αὐτὸ συνδέεται μὲ τὸ 1001a 1 (*τεθεωρήσθω*...).

στέρησιν μιᾶς ἐστὶ θεωρῆσαι διὰ τὸ ἀμφοτέρως θεωρεῖσθαι τὸ ἓν οὗ ἡ ἀπόφασις ἢ ἡ στέρησις. ἢ ⟨γὰρ⟩ ἁπλῶς λέγομεν ὅτι οὐχ ὑπάρχει ἐκεῖνο, ἢ τινι γένει· ἔνθα μὲν οὖν †τῷ ἑνὶ ἡ διαφορὰ πρόσεστι παρὰ τὸ ἐν τῇ ἀποφάσει†, ἀπουσία γὰρ ἡ ἀπόφασις ἐκείνου ἐστίν, ἐν δὲ τῇ στερήσει καὶ ὑποκειμένη τις φύσις γίγνεται καθ' ἧς λέγεται ἡ στέρησις]] [τῷ δ' ἑνὶ πλῆθος ἀντίκειται] ὥστε καὶ τἀντικείμενα τοῖς εἰρημένοις, τό τε ἕτερον καὶ ἀνόμοιον καὶ ἄνισον καὶ ὅσα ἄλλα λέγεται ἢ κατὰ ταῦτα ἢ κατὰ πλῆθος καὶ τὸ ἕν, τῆς εἰρημένης γνωρίζειν ἐπιστήμης· ὧν ἐστὶ καὶ ἡ ἐναντιότης· διαφορὰ γάρ τις ἡ ἐναντιότης, ἡ δὲ διαφορὰ ἑτερότης. ὥστ' ἐπειδὴ πολλαχῶς τὸ ἓν λέγεται, καὶ ταῦτα πολλαχῶς μὲν λεχθήσεται, ὅμως δὲ μιᾶς ἅπαντά ἐστι γνωρίζειν· οὐ γὰρ εἰ πολλαχῶς, ἑτέρας, ἀλλ' εἰ μήτε καθ' ἓν μήτε

20. Τὸ κείμενο αὐτῆς τῆς παρενθέσεως εἶναι ἀλλοιωμένο. Ἡ μετάφραση ἔγινε βάσει τῆς ἑρμηνείας τοῦ Ross, 1, 259-260. Πρέπει δὲ νὰ ἀποφευχθῆ ἡ μετάφραση τοῦ *τῷ ἑνὶ ἡ*. – Για τὴν στέρηση, πρβλ. Δ, 22. – Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἀρνήσεως καὶ στερήσεως ἔχει πλήρως ξεκαθαρισθῆ ἀπ' ὅλους τοὺς σχολιαστάς: «*Στέρησιν λέγονται ἔχειν ἐκεῖνα τὰ πεφυκότα μὲν ἔχειν, μὴ ἔχοντα δὲ τότε, ὅτε πέφυκεν ἔχειν. Ὁ γὰρ λίθος οὐ λέγεται τυφλὸς οὔτε γὰρ πέφυκεν ἔχειν ὀφθαλμούς. Τὸ δὲ κυνίδιον* [τὸ σκυλί] *λέγεται στέρησιν ἔχειν, ἡνίκα μὴ ἔχει ἐν τῷ καιρῷ, καθ' ὃν πέφυκεν ἔχειν*». (Ἀσκληπ. 243, 4-7).

21. Ὕποπτη ἐπανάληψη, τὴν ὁποία δικαιολογημένα ὁ Ross βάζει μέσα σὲ ἀγκύλες.

ἄρνηση καὶ τὴν στέρηση, μιὰ καὶ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη εἶναι ἁρμόδιο νὰ ἐξετάση, γιατὶ τὸ Ἕνα μπορεῖ νὰ τὸ ἰδοῦμε ἀπὸ δυὸ ἀπόψεις: ὡς Ἕνα ποὺ παθαίνει ἄρνηση ἢ ὡς Ἕνα ποὺ παθαίνει στέρηση – ἢ δηλαδὴ ἀπόλυτα λέμε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκεῖνο ποὺ ἀρνεῖται κανεὶς ἢ λέμε ὅτι ἐκεῖνο δὲν ὑπάρχει σὲ κάποιο ὁρισμένο γένος στὴν τελευταία περίπτωση, μιὰ διαφορὰ ἔχει προστεθῆ σὲ αὐτὸ ποὺ ἐμπεριέχεται στὴν καθαρὴ ἄρνηση, γιατί ἡ ἄρνηση δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀπουσία τοῦ ἐν λόγῳ πράγματος, ἐνῶ στὴν στέρηση παίζει ρόλο καὶ κάποια βασικὴ φύση κάτω ἀπὸ τὶς διαφορές, αὐτὴ δὲ ἡ φύση ἀφορᾶ τὴν στέρηση[20]. Ἐπειδὴ λοιπὸν στὸ Ἕνα ἀντίκειται τὸ πλῆθος[21], βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅσα ἀντίκεινται σὲ ὅσα ἔχομε πῆ[22], δηλαδὴ τὸ ἕτερον, τὸ ἀνόμοιον, τὸ ἄνισον, καὶ ὅσα ἄλλα ἐκφωνοῦνται ἀνάλογα μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους[23], ἢ ἀνάλογα μὲ τὴν ἀντιστοιχία ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ *πλῆθος* καὶ στὸ Ἕνα, ὅλα αὐτὰ ἁρμόδια νὰ τὰ γνωρίζει εἶναι ἡ ἐπιστήμη ποὺ εἴπαμε.

Μέσα σὲ αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ ἐναντιότης. Γιατί ἡ ἐναντιότης εἶναι κάποια διαφορά, ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι ἑτερότης[24]. Ἑπομένως, ἐπειδὴ τὸ Ἕνα τὸ λέμε μὲ πολλὲς σημασίες[25] κι' αὐτὰ μὲ πολλὲς σημασίες θὰ παρθοῦν. Ὡστόσο, ὅλα εἶναι θέματα μιᾶς καὶ μόνης ἐπιστήμης. Γιατὶ δὲν εἶναι ἡ πολλότης τῶν σημασιῶν ποὺ καθιστᾶ ἕναν ὅρον θέμα διαφορετικῶν ἐπιστημῶν,

22. Τὰ ὁποῖα τελοῦσαν *ὑπὸ τὸ ἓν* [τὸ ὅμοιο, τὸ ἴσον...].

23. Ποὺ παράγονται εἴτε ἀπὸ τὸ αὐτό, τὸ ὅμοιο, τὸ ἴσο, εἴτε ἀπὸ τὸ ἕτερο, τὸ ἀνόμοιο, τὸ ἄνισο.

24. Ἑπομένως, προσθέτει ὁ Ἀλέξ. 254, 20-21, *ἡ ἐναντιότης κατὰ τὴν ἐπὶ τὴν ἑτερότητα ἀναφορὰν ὑπάγοιτο ἂν τῷ πλήθει, ἀλλ' οὐκ αὐτόθεν.*

25. Τὸ Ἕνα ἔχει πολλὰ εἴδη (τὸ ὅμοιο, τὸ αὐτό, τὸ ἴσον...) καί, κατὰ συνέπειαν, τὰ ἴδια αὐτὰ τὰ εἴδη θὰ παρθοῦν μὲ πολλὲς σημασίες (μία ἰσότης π.χ. λαμβάνει χώραν *ἐν τοῖς ἀριθμοῖς*, μία ἄλλη *ἐν τοῖς μεγέθεσιν*) ὅλες ὅμως γνωρίζονται ἀπὸ μιὰ καὶ τὴν αὐτὴ ἐπιστήμη. Πρβλ. Ἀσκλ. 240, 1 κ.κ.

πρὸς ἓν οἱ λόγοι ἀναφέρονται. ἐπεὶ δὲ πάντα πρὸς τὸ πρῶτον ἀναφέρεται, οἷον ὅσα ἓν λέγεται πρὸς τὸ πρῶτον ἕν, ὡσαύτως φατέον καὶ περὶ ταὐτοῦ καὶ ἑτέρου καὶ τῶν ἐναντίων ἔχειν· ὥστε διελόμενον ποσαχῶς λέγεται ἕκαστον, οὕτως ἀποδοτέον πρὸς τὸ πρῶτον ἐν ἑκάστῃ κατηγορίᾳ πῶς πρὸς ἐκεῖνο λέγεται· τὰ μὲν γὰρ τῷ ἔχειν ἐκεῖνο τὰ δὲ τῷ ποιεῖν τὰ δὲ κατ' ἄλλους λεχθήσεται τοιούτους τρόπους.—φανερὸν οὖν [ὅπερ ἐν ταῖς ἀπορίαις ἐλέχθη] ὅτι μιᾶς περὶ τούτων καὶ τῆς οὐσίας ἐστὶ λόγον ἔχειν (τοῦτο δ' ἦν ἓν τῶν ἐν τοῖς ἀπορήμασιν), καὶ ἔστι τοῦ φιλοσόφου περὶ πάν-
1004b των δύνασθαι θεωρεῖν. εἰ γὰρ μὴ τοῦ φιλοσόφου, τίς ἔσται ὁ ἐπισκεψόμενος εἰ ταὐτὸ Σωκράτης καὶ Σωκράτης καθήμενος, ἢ εἰ ἓν ἑνὶ ἐναντίον, ἢ τί ἐστι τὸ ἐναντίον ἢ ποσαχῶς λέγεται; ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων. ἐπεὶ οὖν τοῦ ἑνὸς ᾗ ἓν καὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὂν ταῦτα καθ' αὑτά ἐστι πάθη, ἀλλ' οὐχ ᾗ ἀριθμοὶ ἢ γραμμαὶ ἢ πῦρ, δῆλον ὡς ἐκείνης τῆς ἐπιστήμης καὶ τί ἐστι γνωρίσαι καὶ τὰ συμ-

26. *Κατηγορία* ἐδῶ, κατὰ τὸν Bonitz, σημαίνει τὸ κατηγόρημα.

27. Ὁ Bonitz, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ Colle, διαβάζει στὸ χωρίο: *Καὶ ἔστι... θεωρεῖν*, ἀντὶ *περὶ πάντων ὅσα τῷ ὄντι καθ' αὑτὸ ὑπάρχει*. Ἀλλὰ ὁ Ross, μαζὶ μὲ τὸν Tricot, φρονοῦν ὅτι σύμφωνα μὲ τὸ γενικὸ νόημα τοῦ χωρίου, πρόκειται *περὶ πάντων* τῶν πραγμάτων, κατὰ ἕνα γενικὸν τρόπο.

28. Δηλαδὴ γενικώτερα, ἂν ἡ οὐσία *ἁπλῶς* θεωρημένη εἶναι ἴδια μὲ τὴν οὐσία *μετὰ τινὸς συμβεβηκότος* ἢ εἶναι διαφορετική.

29. *Ποσαχῶς λέγεται* τὸ ἐναντίον, δηλαδή: ἂν τὸ ἐναντίον ὑπάρχει μόνον στὴν ποιότητα ἢ ὑπάρχει καὶ στὴν οὐσία καὶ στὶς ἄλλες κατηγορίες.

ἀλλὰ εἶναι μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὀνομάζεται ἐν σχέσει πρὸς μία μοναδικὴ ἀρχή, καί, ἐπίσης, ὅτι οἱ παραγωγοὶ ὁρισμοί του δὲν ἀναφέρονται σὲ μιὰ πρωταρχικὴ σημασία.

Ἐπειδὴ ὅμως ὅλα ἀναφέρονται πρὸς τὸ πρῶτο, π.χ. ὅσα λέγονται ἕνα, ἀναφέρονται πρὸς τὸ πρῶτο Ἕνα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα καὶ σχετικὰ μὲ *ταυτό*, καὶ μὲ τὸ ἕτερο, καὶ μὲ τὰ ἐναντία γενικά.

Ἑπομένως, ἀφοῦ ξεχωρίση κανεὶς ἀναλυτικὰ κατὰ πόσες σημασίες κάθε τι λέγεται, ἔπειτα πρέπει νὰ δείξη πῶς ἐκφωνεῖται τὸ κάθε τι, σχετικὰ πρὸς ὅ,τι εἶναι πρῶτο σὲ κάθε κατηγορία[26]: γιατὶ ὁρισμένα πράγματα θὰ πάρουν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὸ ὅτι ἔχουν μέσα τους αὐτὴ τὴν πρώτη ἔννοια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ὅτι τὴν παράγουν, καὶ ἄλλα κατὰ ἀνάλογον τρόπον.

Εἶναι λοιπὸν φανερό, ὅτι, ὅπως εἴπαμε καὶ στὶς Ἀπορίες [στὸ Β΄ 1, 995β καὶ 2, 997α], μιὰ μόνον ἐπιστήμη ἔχει ἁρμοδιότητα νὰ μιλήση γι' αὐτὰ καὶ γιὰ τὴν οὐσία. Ἦταν τὸ ζήτημα αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀπορίες ποὺ εἴχαμε θέσει. Ἂς προσθέσουμε ὅτι ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἁπλώνει τὴν θεώρησή του ἐπάνω σὲ κάθε τι[27].

1004β Γιατὶ ἂν αὐτὸ δὲν εἶναι δουλειὰ τοῦ φιλόσοφου, ποιὸς θὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ θὰ ἐξετάση, ἂν ὁ Σωκράτης εἶναι *ταυτὸ* μὲ τὸν *καθήμενον* Σωκράτη[28] ἢ ἂν σὲ ἕνα πρᾶγμα ἕνα μόνον ἐναντίον ὑπάρχει ἢ τί εἶναι τὸ ἐναντίον[29]; Ἔτσι ἔχουν τα πράγματα, καὶ σχετικὰ μὲ ὅλα αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ζητήματα.

Ἐπειδὴ λοιπὸν αὐτὲς οἱ ἔννοιες [δηλ. τὸ ταυτό, τὸ ἕτερο, τὸ ὅμοιο, τὸ ἀνόμοιο καὶ τὰ ἀντίθετά τους] εἶναι οὐσιώδεις ἰδιότητες τοῦ Ἑνὸς ὡς ἑνὸς καὶ τοῦ Ὄντος ὡς ὄντος, καὶ ὄχι ὡς ἀριθμῶν, γραμμῶν ἢ πυρός, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη μας θὰ πρέπει νὰ γνωρίση καὶ τὴν οὐσία τους καὶ τὰ χαρακτηριστικά τους.

βεβηκότ᾽ αὐτοῖς· καὶ οὐ ταύτῃ ἁμαρτάνουσιν οἱ περὶ αὐτῶν σκοπούμενοι ὡς οὐ φιλοσοφοῦντες, ἀλλ᾽ ὅτι πρότερον ἡ οὐσία, περὶ ἧς οὐθὲν ἐπαΐουσιν. ἐπεὶ ὥσπερ ἔστι καὶ ἀριθμοῦ ᾗ ἀριθμὸς ἴδια πάθη (οἷον περιττότης ἀρτιότης, συμμετρία ἰσότης, ὑπεροχὴ ἔλλειψις) καὶ ταῦτα καὶ καθ᾽ αὑτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους ὑπάρχει τοῖς ἀριθμοῖς (ὁμοίως δὲ καὶ στερεῷ καὶ ἀκινήτῳ καὶ κινουμένῳ ἀβαρεῖ τε καὶ βάρος ἔχοντι ἔστιν ἕτερα ἴδια), οὕτω καὶ τῷ ὄντι ᾗ ὂν ἔστι τινὰ ἴδια, καὶ ταῦτ᾽ ἐστὶ περὶ ὧν τοῦ φιλοσόφου ἐπισκέψασθαι τὸ ἀληθές. σημεῖον δέ· οἱ γὰρ διαλεκτικοὶ καὶ σοφισταὶ τὸ αὐτὸ μὲν ὑποδύονται σχῆμα τῷ φιλοσόφῳ· ἡ γὰρ σοφιστικὴ φαινομένη μόνον σοφία ἐστί, καὶ οἱ διαλεκτικοὶ διαλέγονται περὶ ἁπάντων, κοινὸν δὲ πᾶσι τὸ ὄν ἐστιν, διαλέγονται δὲ περὶ τούτων δῆλον ὅτι διὰ τὸ τῆς φιλοσοφίας ταῦτα εἶναι οἰκεῖα. περὶ μὲν γὰρ τὸ αὐτὸ γένος στρέφεται ἡ σοφιστικὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τῇ φιλοσοφίᾳ, ἀλλὰ διαφέρει τῆς μὲν τῷ τρόπῳ τῆς δυνάμεως, τῆς δὲ τοῦ βίου τῇ προαιρέσει· ἔστι δὲ ἡ διαλεκτικὴ πειραστικὴ περὶ ὧν ἡ φιλοσοφία γνωριστική, ἡ δὲ σοφιστικὴ φαινομένη, οὖσα δ᾽ οὔ.

30. *Τῷ τρόπῳ τῆς δυνάμεως*, modo potestatis, ἢ κατὰ τὸν Bonitz, disputandi facultate. Ἡ διαλεκτικὴ ξεκινάει *ἐξ ἐνδόξων* καὶ *ἐκ πιθανῶν* μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νὰ κάνει μαθήματα, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία κάνει συλλογισμοὺς *ἐξ ἀληθῶν καὶ αὐτοπίστων* ἔχοντας γιὰ σκοπὸ τὴν ἀλήθεια (Ἀσκλ. 245, 16-19).

31. Ἡ σοφιστικὴ προβάλλει γιὰ κανόνα ζωῆς, τὴν ἐπιτυχία καὶ τὸ κέρδος, εἶναι «χρηματιστική».

32. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι μιὰ ἁπλῆ κριτικὴ προπαρασκευή, μιὰ ἐξέταση (εἶναι *πειραστική*, ἀπὸ τὸ πεῖρα, ἐμπειρία, ἐξ οὗ καὶ τὸ *πεῖραν λαβέ*), καταγίνεται δὲ στὸ

Καὶ τὸ σφάλμα αὐτῶν ποὺ κάνουν ἀντικείμενο τῆς μελέτης των τὰ *συμβεβηκότα* ἔγκειται ὄχι στὸ ὅτι ἐξετάζουν ἀντικείμενα ξένα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν [γιατί, βέβαια, οἱ ἔννοιες αὐτὲς ὑπάγονται στὸ Ἔδαφος τῆς φιλοσοφίας], ἀλλὰ στὸ ὅτι ξεχνοῦν ὅτι ἡ οὐσία, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἔχουν ἀκριβῆ ἰδέα, εἶναι προγενέστερη ἀπὸ τὰ συμβεβηκότα της.

Γιατί, ὅπως ὑπάρχουν γιὰ τὸν ἀριθμὸ ὡς ἀριθμὸ ξεχωριστὲς ἰδιότητες (περιττότης π.χ. καὶ ἀρτιότης, συμμετρία καὶ ἰσότης, ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις – μορφὲς ποὺ ἀνήκουν στοὺς ἀριθμοὺς καὶ καθεαυτοὺς καὶ στὴν ἀλληλοσυσχέτισή τους), καὶ ὅπως, καὶ στὸ στερεό, καὶ στὸ ἀκίνητο, καὶ στὸ κινούμενο, καὶ στὸ ἀβαρές, καὶ στὸ βαρύ, ὑπάρχουν ἄλλες ξεχωριστὲς ἰδιότητες, ἄλλα ἰδιαίτερα γνωρίσματα, ἔτσι καὶ στὸ Ὂν ὡς ὂν ὑπάρχουν κάποια ξεχωριστὲς ἰδιότητες, κάποια ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά, καὶ ἀκριβῶς αὐτὲς οἱ ἰδιότητες εἶναι ποὺ ὁ φιλόσοφος ὀφείλει νὰ ἀναζητήση τὴν ἀλήθειά τους.

Καὶ ἰδοὺ μία ἀπόδειξις: Οἱ διαλεκτικοὶ καὶ οἱ σοφισταί, ποὺ *ὑποδύονται* τὸν φιλόσοφο – γιατί ἡ σοφιστική, φαινομενικὰ μόνον εἶναι φιλοσοφία, τὸ ἴδιο καὶ ἡ διαλεκτικὴ – συζητοῦν δὰ γιὰ ὅλα, κοινὸ ὅμως σὲ ὅλα εἶναι τὸ Ὄν. Ἂν ὅμως συζητοῦν γι᾽ αὐτὰ τὰ θέματα, ὁ λόγος προφανῶς εἶναι ὅτι αὐτὰ ἀνήκουν στὸ καθαυτὸ ἔδαφος τῆς φιλοσοφίας. Τριγυρίζει μὲν γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο μὲ τὴν φιλοσοφία γένος πραγματικοτήτων ἡ σοφιστικὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ διαφέρει ὅμως ἡ φιλοσοφία ἀπὸ μὲν τὴν διαλεκτικὴ κατὰ τὸν βαθμὸ τῆς δυναμικότητος[30], καὶ ἀπὸ τὴν σοφιστική, ἀπὸ τὸν κανόνα ζωῆς ποὺ προτείνει[31]. Ἡ διαλεκτικὴ ἀρκεῖται νὰ ὑποβάλλει σὲ ἔλεγχο τὴν γνώση[32], ἐκεῖ ποὺ ἡ φιλοσοφία τὴν παράγει θετικά. Ὅσο

νὰ ἐλέγχει τὴν γνώση, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ φιλοσοφία ἐπιτυγχάνει ἄμεσα τὴν ἀλήθεια, καταγίνεται νὰ παράγει τὴν γνώση – εἶναι *γνωριστική*.

Ἔτι τῶν ἐναντίων ἡ ἑτέρα συστοιχία στέρησις, καὶ πάντα ἀνάγεται εἰς τὸ ὂν καὶ τὸ μὴ ὄν, καὶ εἰς ἓν καὶ πλῆθος, οἷον στάσις τοῦ ἑνὸς κίνησις δὲ τοῦ πλήθους· τὰ δ' ὄντα καὶ τὴν ουσίαν ὁμολογοῦσιν ἐξ ἐναντίων σχεδὸν ἅπαντες συγκεῖσθαι· άντες γοῦν τὰς ἀρχὰς ἐναντίας λέγουσιν· οἱ μὲν γὰρ πειττὸν καὶ ἄρτιον, οἱ δὲ θερμὸν καὶ ψυχρόν, οἱ δὲ πέρας αὶ ἄπειρον, οἱ δὲ φιλίαν καὶ νεῖκος. πάντα δὲ καὶ τἆλλα ἀναγόμενα φαίνεται εἰς τὸ ἓν καὶ πλῆθος (εἰλήφθω γὰρ ἡ ἀναγωγὴ ἡμῖν), αἱ δ' ἀρχαὶ καὶ παντελῶς αἱ παρὰ τῶν **1005a** *ἄλλων ὡς εἰς γένη ταῦτα πίπτουσιν. φανερὸν οὖν καὶ ἐκ τούτων ὅτι μιᾶς ἐπιστήμης τὸ ὂν ᾗ ὂν θεωρῆσαι. πάντα γὰρ ἢ ἐναντία ἢ ἐξ ἐναντίων, ἀρχαὶ δὲ τῶν ἐναντίων τὸ ἓν καὶ πλῆθος. ταῦτα δὲ μιᾶς ἐπιστήμης, εἴτε καθ' ἓν λέγεται εἴτε μή, ὥσπερ ἴσως ἔχει καὶ τἀληθές. ἀλλ' ὅμως εἰ καὶ πολλαχῶς λέγεται τὸ ἕν, πρὸς τὸ πρῶτον τἆλλα λεχθήσεται καὶ τὰ ἐναντία ὁμοίως, [καὶ διὰ τοῦτο] [[καὶ εἰ*

33. Ἡ θεωρία γιὰ τὴν φύση τῶν ἐναντίων, ὅπως ἐκτίθεται σὲ αὐτὸ χωρίο, καὶ κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἐναντίο δὲν εἶναι παρὰ στέρηση, ἀντιφάσκει πρὸς ἄλλα κείμενα, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει ρητὰ τὴν θετικὴ πραγματικότητα τῶν ἐναντίων. Ἔτσι, στὸ *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, τὸ ψυχρὸ καὶ τὸ ξερὸ ἔχουν μιὰ πραγματικὴ δύναμη δράσεως, στὸ δὲ *Περὶ ζώων καὶ μορίων*, τὸ ψυχρὸ παρουσιάζεται σὰν μία φύσις κι ὄχι σὰν στέρηση. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἄποψη φαίνεται ἀσφαλῶς νὰ ἐκφράζει τὴν ἀληθινὴ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους: ἂν ἡ ἐναντιότης διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἀντίφαση, καὶ προπάντων ἀπὸ τὴν σχέση, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι τὰ ἐναντία εἶναι καὶ τὰ δυὸ πραγματικά.

γιὰ τὴν σοφιστική, φαινομενικὰ εἶναι φιλοσοφία καὶ χωρὶς πραγματικότητα.

Ἀκόμη[33], ἀπὸ τὶς δυὸ σειρὲς τῶν ἐναντίων, ἡ μία εἶναι στέρησις τῆς ἄλλης καὶ ὅλα τὰ ἐναντία ἀνάγονται στὸ Ὂν καὶ στὸ Μὴ Ὄν, ἡ *στάσις* π.χ. πάει μαζὶ μὲ τὸ Ἕνα, ἡ κίνησις μὲ τὸ πλῆθος. Ὅτι τὰ ὄντα καὶ ἡ οὐσία ἔχουν συσταθῆ ἀπὸ ἐναντία, ὅλοι σχεδὸν οἱ φιλόσοφοι τὸ ὁμολογοῦν, ὅσοι τοὐλάχιστον ἐναντία παίρνουν γιὰ ἀρχές. Γιὰ τοὺς μὲν εἶναι τὸ περιττὸ καὶ τὸ ἄρτιο, γιὰ τοὺς δὲ τὸ θερμὸ καὶ τὸ ψυχρό, γιὰ ἄλλους τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρο, γιὰ ἄλλους τέλος ἡ φιλία καὶ τὸ *νεῖκος*. Καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἐναντία εἶναι φανερὸ ὅτι ἀνάγονται στὸ Ἕνα καὶ στὸ πολλαπλοῦν, 1005α – ἔχουμε ἐπαρκῶς προσδιορίσει αὐτὴ τὴν ἀναγωγὴ [στὸ 1004α, 1], καὶ οἱ ἀρχὲς ποὺ δέχτηκαν οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι πέφτουν πέρα ὡς πέρα στὸ Ἕνα καὶ στὸ *πλῆθος*, σὰν αὐτὰ νὰ ἦταν τὰ γένη τῶν ἀρχῶν.

Κι ἀπὸ αὐτὰ λοιπὸν βγαίνει καθαρὰ ὅτι σὲ μιὰ μόνον ἐπιστήμη ἀνήκει νὰ κάνει θεώρηση ἐπάνω στὸ Ὂν ὡς ὄν. Γιατί ὅλα τὰ ὄντα ἢ εἶναι ἐναντία ἢ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐναντία, ἀρχὲς ὅμως τῶν ἐναντίων εἶναι τὸ Ἕνα καὶ τὸ πλῆθος. Αὐτὲς ὅμως οἱ τελευταῖες ἔννοιες εἶναι ἔργο μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης, εἴτε σὲ μιὰ σημασία ἐκφωνοῦνται εἴτε ὄχι, ὅπως φαίνεται ἀληθινώτερο[34].

Ὡστόσο, ἂν καὶ τὸ Ἕνα λέγεται μὲ πολλὲς σημασίες, οἱ ὑπόλοιπες σημασίες θὰ ἀναφερθοῦν σὲ ἕναν πρῶτον ὅρο, τὸ ἴδιο θὰ συμβῆ δὲ καὶ σχετικὰ μὲ τὰ ἐναντία τοῦ Ἑνός. Αὐτὸ

34. Ὁ Ἀλέξ. 263, 1-5, γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: *Ἄντε ᾖ ταῦτα* (τὸ Ἕνα καὶ τὸ πολλαπλό) «*καθ᾽ ἕν*» *λεγόμενον ἑκάτερον αὐτῶν, τουτέστιν ἕνα λόγον ἔχοντα καὶ μίαν φύσιν καὶ ὡς γένη... ἄντε καὶ μὴ οὕτως ἔχῃ, ἀλλ᾽ ᾖ πολλαχῶς λεγομένων, ὥσπερ προειρῆται τε καὶ ἀληθὲς ἐστίν.*

Πρβλ. Γ, 2, ὅπου ἀναγράφεται ὅτι τὸ Ἕνα ἢ τὸ Ὄν, εἶναι ἕνα *πολλαχῶς λεγόμενον*, τὸ ἴδιο δὲ γίνεται καὶ τὸ ἐναντίον του, τὸ πολλαπλοῦν.

μὴ ἔστι τὸ ὂν ἢ τὸ ἓν καθόλου καὶ ταὐτὸ ἐπὶ πάντων ἢ χωριστόν, ὥσπερ ἴσως οὐκ ἔστιν ἀλλὰ τὰ μὲν πρὸς ἓν τὰ δὲ τῷ ἐφεξῆς.]] καὶ διὰ τοῦτο οὐ τοῦ γεωμέτρου θεωρῆσαι τί τὸ ἐναντίον ἢ τέλειον ἢ ἓν ἢ ὂν ἢ ταὐτὸν ἢ ἕτερον, ἀλλ' ἢ ἐξ ὑποθέσεως. ὅτι μὲν οὖν μιᾶς ἐπιστήμης τὸ ὂν ᾗ ὂν θεωρῆσαι καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ ᾗ ὄν, δῆλον, καὶ ὅτι οὐ μόνον τῶν οὐσιῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἡ αὐτὴ θεωρητική, τῶν τε εἰρημένων καὶ περὶ προτέρου καὶ ὑστέρου, καὶ γένους καὶ εἴδους, καὶ ὅλου καὶ μέρους καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων.

3 *Λεκτέον δὲ πότερον μιᾶς ἢ ἑτέρας ἐπιστήμης περί τε τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι καλουμένων ἀξιωμάτων καὶ περὶ τῆς οὐσίας. φανερὸν δὴ ὅτι μιᾶς τε καὶ τῆς τοῦ φιλοσόφου καὶ ἡ περὶ τούτων ἐστὶ σκέψις· ἅπασι γὰρ ὑπάρχει τοῖς οὖσιν ἀλλ' οὐ γένει τινὶ χωρὶς ἰδίᾳ τῶν ἄλλων. καὶ χρῶνται μὲν πάντες, ὅτι τοῦ ὄντος ἐστὶν ᾗ ὄν, ἕκαστον δὲ τὸ γένος ὄν· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ χρῶνται ἐφ' ὅσον αὐτοῖς ἱκανόν, τοῦτο δ' ἔστιν ὅσον ἐπέχει τὸ γένος περὶ οὗ φέρουσι τὰς ἀποδεί-*

35. Ποὺ εἶναι καθορισμοὶ τοῦ Ὄντος ὡς ὄντος (Ἀλέξ. 264, 21).

ἀκριβῶς συμβαίνει, ἀκόμη κι' ἂν τὸ Ὂν ἢ τὸ Ἕνα δὲν εἶναι καθολικὸ καὶ τὸ αὐτὸ σὲ ὅλα τὰ ἄτομα ἢ ἂν δὲν εἶναι χωρισμένο ἀπὸ τὰ ἄτομα, αὐθύπαρκτο – καὶ βέβαια μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ πὼς δὲν εἶναι – ἀλλὰ ἂν ἑνότης σημαίνει μόνον, ἄλλοτε μιὰ ἁπλῆ σχέση ἔναντι ἑνὸς μοναδικοῦ ὅρου, ἄλλοτε μιὰ ἑνότητα κατ' ἐπακολούθησιν.

Γι' αὐτό, δὲν ἀνήκει στὸν γεωμέτρη νὰ μελετήση τί εἶναι τὸ ἐναντίο ἢ τὸ τέλειο ἢ τὸ Ὂν ἢ τὸ Ἕνα ἢ τὸ ταυτὸ ἢ τὸ ἕτερο, ἀλλὰ θὰ περιοριστῆ νὰ παραδεχτῆ τὴν ὕπαρξή τους σὰν ἀρχὴ συλλογισμοῦ, θὰ περιοριστῆ σὲ μιὰ δογματικὴ βασικὴ θέση.

Ἀποδείξαμε λοιπὸν ὅτι σὲ μιὰ μόνον ἐπιστήμη ἀνήκει νὰ μελετήση τὸ Ὂν ὡς ὂν καὶ τὶς ἰδιότητες ποὺ ὑπάρχουν στὸ Ὂν ὡς ὂν καὶ ὅτι ἡ ἴδια αὐτὴ θεωρητικὴ ἐπιστήμη θὰ μελετήση ὄχι μόνον τὶς οὐσίες, ἀλλὰ καὶ τὶς ἰδιότητες ποὺ ὑπάρχουν στὶς οὐσίες, τόσον αὐτὲς γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχουμε μιλήσει, ὅσο καὶ ἔννοιες ὅπως τὸ πρότερο καὶ τὸ ὕστερο, τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος, τὸ ὅλο καὶ τὸ μέρος, καὶ τὶς ἄλλες, τέτοιας λογῆς, ἔννοιες[35].

3

Πρέπει ὅμως νὰ ἀποσαφηνίσουμε ἂν εἶναι ἔργο τῆς ἴδιας ἐπιστήμης ἡ μελέτη τῶν λεγομένων ἀξιωμάτων στὰ μαθηματικὰ καὶ τῆς οὐσίας ἢ εἶναι ἔργο διαφόρων ἐπιστημῶν.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἔρευνα αὐτῶν τῶν ἀξιωμάτων εἶναι ἔργο μιᾶς ἐπιστήμης, συγκεκριμένα αὐτῆς τοῦ φιλοσόφου. Γιατί αὐτὰ ἐφαρμόζονται στὴν ἔρευνα ὅλων τῶν ὄντων κι' ὄχι σὲ μιὰ ἰδιαίτερη κατηγορία, χωριστὴ ἀπὸ τὰ ἄλλα. Κι ἀκόμα τὰ ἀξιώματα τὰ χρησιμοποιοῦν ὅλοι οἱ στοχαστές, γιατί εἶναι ἀξιώματα τοῦ ὄντος ὡς ὄντος καὶ κάθε γένος εἶναι πάντως ἕνα ὄν.

Ἀλλὰ τὰ χρησιμοποιοῦν τόσο, ὅσο τοὺς χρειάζονται στὴν ἔρευνα, δηλαδὴ ὡς ἐκεῖ ποὺ ἐκτείνεται τὸ γένος γιὰ τὸ ὁποῖο

ξεις· ὥστ' ἐπεὶ δῆλον ὅτι ᾗ ὄντα ὑπάρχει πᾶσι (τοῦτο γὰρ αὐτοῖς τὸ κοινόν), τοῦ περὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὂν γνωρίζοντος καὶ περὶ τούτων ἐστὶν ἡ θεωρία. διόπερ οὐθεὶς τῶν κατὰ μέρος ἐπισκοπούντων ἐγχειρεῖ λέγειν τι περὶ αὐτῶν, εἰ ἀληθῆ ἢ μή, οὔτε γεωμέτρης οὔτ' ἀριθμητικός, ἀλλὰ τῶν φυσικῶν ἔνιοι, εἰκότως τοῦτο δρῶντες· μόνοι γὰρ ᾤοντο περί τε τῆς ὅλης φύσεως σκοπεῖν καὶ περὶ τοῦ ὄντος. ἐπεὶ δ' ἔστιν ἔτι τοῦ φυσικοῦ τις ἀνωτέρω (ἓν γάρ τι γένος τοῦ ὄντος ἡ φύσις), τοῦ ⟨περὶ τὸ⟩ καθόλου καὶ [τοῦ] περὶ τὴν πρώτην οὐσίαν θεωρητικοῦ
1005b καὶ ἡ περὶ τούτων ἂν εἴη σκέψις· ἔστι δὲ σοφία τις καὶ ἡ φυσική, ἀλλ' οὐ πρώτη. [[ὅσα δ' ἐγχειροῦσι τῶν λεγόντων τινὲς περὶ τῆς ἀληθείας ὃν τρόπον δεῖ ἀποδέχεσθαι, δι' ἀπαιδευσίαν τῶν ἀναλυτικῶν τοῦτο δρῶσιν· δεῖ γὰρ περὶ τούτων ἥκειν προεπισταμένους ἀλλὰ μὴ ἀκούοντας ζητεῖν.]] ὅτι μὲν οὖν τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ περὶ πάσης τῆς οὐσίας θεωροῦντος, ᾗ πέφυκεν, καὶ περὶ τῶν συλλογιστικῶν ἀρχῶν ἐστὶν ἐπισκέψασθαι, δῆλον· προσήκει δὲ τὸν μάλιστα γνωρίζοντα περὶ ἕκαστον γένος ἔχειν λέγειν τὰς βεβαιοτάτας ἀρχὰς τοῦ πράγματος, ὥστε καὶ τὸν περὶ τῶν ὄντων ᾗ ὄντα τὰς πάντων βεβαιοτάτας. ἔστι δ' οὗτος ὁ φιλόσοφος. βεβαιοτάτη δ' ἀρχὴ πασῶν περὶ ἣν διαψευσθῆναι ἀδύνατον·

χρειάζεται νὰ ἐπεξεργαστοῦν τὶς ἀποδείξεις. Καθὼς λοιπὸν τὰ ἀξιώματα ἐφαρμόζονται σὲ ὅλα τὰ ὄντα ὡς ὄντα (γιατί αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι κοινὸ σὲ ὅλα τὰ ὄντα), ὅποιος μελετάει τὸ ὂν ὡς ὂν τὰ χρησιμοποιεῖ στὴν ἔρευνά του.

Γι' αὐτὸ κανεὶς ποὺ ἐρευνᾶ τὰ ἐπὶ μέρους, οὔτε γεωμέτρης οὔτε μαθηματικός, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποφανθῆ ἂν εἶναι ἀληθινὰ ἢ ψευδῆ, ἀλλὰ μόνο μερικοὶ ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς τὸ κάνουν αὐτό, καὶ εὔλογα. Γιατί μόνον αὐτοὶ πίστευαν ὅτι ἐρευνοῦν τὴν φύση ὡς ἕνα ὅλο καὶ τὸ ὄν.

Ἀλλά, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἄλλος, καθολικότερος ἀπὸ τὸν φυσικὸ φιλόσοφο στοχαστὴς (γιατὶ ἡ φύση εἶναι μόνο ἕνα γένος τοῦ ὄντος), ἡ ἔρευνα αὐτῶν τῶν ἀξιωμάτων θὰ ἀνήκη ἐπίσης στὸν καθολικὸ στοχαστὴ ποὺ ἐρευνᾶ τὴν πρώτη οὐσία τοῦ ὄντος.

1005β Ἀλλὰ καὶ ἡ φυσικὴ φιλοσοφία εἶναι ἕνα εἶδος σοφίας, ὄχι ὅμως πρωταρχική. Ὅσο γιὰ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ ἀναπτύξουν πῶς πρέπει νὰ δεχόμαστε τὴν ἀλήθεια, τὸ κάνουν αὐτὸ γιατὶ τοὺς λείπει ἡ μόρφωση σχετικὰ μὲ τὴν λογικὴ ἀνάλυση.

Γιατί πρέπει ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ γνωρίζουν πρὶν ἀρχίσουν τὸ ἔργο τους, καὶ νὰ μὴν προσπαθοῦν νὰ τὰ μαθαίνουν κατὰ τὴν ἔρευνα. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ φιλοσόφου, ἡ μελέτη δηλαδὴ τῆς πραγματικότητας στὴν βαθύτερη οὐσία της καὶ ἡ ἔρευνα τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς λογικῆς. Καὶ πρέπει καθένας ποὺ μελετάει συστηματικὰ κάθε κατηγορία ὄντων, νὰ μπορεῖ νὰ διατυπώνει τὶς σταθερότερες ἀρχὲς αὐτῆς τῆς κατηγορίας τῶν ὄντων. Ἔτσι κι' αὐτὸς ποὺ μελετάει τὰ ὄντα ὡς ὄντα νὰ μπορεῖ νὰ διατυπώνει τὶς σταθερότερες ἀρχὲς τῶν ὄντων.

Κι αὐτὸς εἶναι ὁ φιλόσοφος καὶ σταθερότερη ἀρχὴ εἶναι ἐκείνη γιὰ τὴν ὁποία εἶναι ἀδύνατο νὰ πέσει κανεὶς ἔξω. Γιατὶ

γνωριμωτάτην τε γὰρ ἀναγκαῖον εἶναι τὴν τοιαύτην (περὶ γὰρ ἃ μὴ γνωρίζουσιν ἀπατῶνται πάντες) καὶ ἀνυπόθετον. ἣν γὰρ ἀναγκαῖον ἔχειν τὸν ὁτιοῦν ξυνιέντα τῶν ὄντων, τοῦτο οὐχ ὑπόθεσις· ὃ δὲ γνωρίζειν ἀναγκαῖον τῷ ὁτιοῦν γνωρίζοντι, καὶ ἥκειν ἔχοντα ἀναγκαῖον. ὅτι μὲν οὖν βεβαιοτάτη ἡ τοιαύτη πασῶν ἀρχή, δῆλον· τίς δ' ἔστιν αὕτη, μετὰ ταῦτα λέγωμεν. τὸ γὰρ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτό (καὶ ὅσα ἄλλα προσδιορισαίμεθ' ἄν, ἔστω προσδιωρισμένα πρὸς τὰς λογικὰς δυσχερείας)· αὕτη δὴ πασῶν ἐστὶ βεβαιοτάτη τῶν ἀρχῶν· ἔχει γὰρ τὸν εἰρημένον διορισμόν. ἀδύνατον γὰρ ὁντινοῦν ταὐτὸν ὑπολαμβάνειν εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καθάπερ τινὲς οἴονται λέγειν Ἡράκλειτον. οὐκ ἔστι γὰρ ἀναγκαῖον, ἅ τις λέγει, ταῦτα καὶ ὑπολαμβάνειν· εἰ δὲ μὴ ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν τῷ αὐτῷ τἀναντία (προσδιωρίσθω δ' ἡμῖν καὶ ταύτῃ τῇ προτάσει τὰ εἰωθότα), ἐναντία δ' ἐστὶ δόξα δόξῃ ἡ τῆς ἀντιφάσεως, φανερὸν ὅτι ἀδύνατον ἅμα ὑπολαμβάνειν τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτό· ἅμα γὰρ ἂν ἔχοι τὰς ἐναντίας δόξας ὁ διεψευσμένος περὶ τούτου. διὸ πάντες οἱ ἀποδεικνύντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωμάτων αὕτη πάντων.

μιὰ γενικὴ ἀρχὴ πρέπει νὰ εἶναι γνωστότατη (ἐπειδὴ ὅλοι πλανῶνται ὅταν πρόκειται γιὰ ἄγνωστα πράγματα) καὶ νὰ μὴ βασίζεται σὲ ὑποθέσεις. Βέβαια δὲν εἶναι ὑπόθεση ἡ ἀρχὴ ποὺ πρέπει νὰ κατευθύνη ὅποιον μελετάει ὁποιαδήποτε μορφὴ τοῦ ὄντος. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζη κανείς, ἂν πρόκειται νὰ ἐρευνήση κάτι, πρέπει νὰ τὸ φέρη μαζί του ὅταν προχωρῆ στὸ ἔργο του.

Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι μιὰ τέτοια ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀσφαλέστερη ἀπὸ ὅλες. Τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρχή, ἂς τὸ ποῦμε παρακάτω. Εἶναι δηλαδὴ ἀδύνατο μιὰ ἰδιότητα ταυτόχρονα νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ μὴν ὑπάρχη στὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ στὴν ἴδια σχέση. Κι ἂν πρόκειται νὰ προχωρήσουμε σὲ ὁποιονδήποτε ἄλλον προσδιορισμὸ αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ κάνουμε σύμφωνα μὲ τὶς λογικὲς ἀντιφάσεις. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀσφαλέστερη ἀπὸ ὅλες τὶς ἀρχές, ὅπως τὴν ἔχουμε ὁρίσει ἤδη.

Γιατί εἶναι ἀδύνατο γιὰ ἕναν νὰ θεωρῆ ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι καὶ δὲν εἶναι, ὅπως μερικοὶ φαντάζονται ὅτι λέει ὁ Ἡράκλειτος. Γιατί ὅ,τι λέει κανείς, δέν ἀντιπροσωπεύει κατ᾽ ἀνάγκη αὐτὸ ποὺ πιστεύει. Κι ἂν εἶναι ἀδύνατο ἀντίθετες ἰδιότητες νὰ ἀνήκουν ταυτόχρονα στὸ ἴδιο πρᾶγμα (οἱ συνήθεις προσδιορισμοὶ πρέπει νὰ ὑπάρχουν στὶς προτάσεις τοῦ συλλογισμοῦ) καὶ μιὰ γνώμη ποὺ ἀντιφάσκει πρὸς μιὰ ἄλλη εἶναι ἀντίθετη πρὸς αὐτήν, τότε εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι ἀδύνατο γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο νὰ ὑποθέση, ὅτι ταυτόχρονα τὸ ἴδιο πρᾶγμα ὑπάρχει καὶ δὲν ὑπάρχει. Ὅποιος περιέπεσε σὲ αὐτὴν τὴν πλάνη, ἀσπάζεται ταυτόχρονα δυὸ ἀντίθετες γνῶμες. Γι᾽ αὐτὸ ὅλοι ὅσοι ἀποδείχνουν κάτι, τελικὰ ἀνοίγουν τὴν συλλογιστική τους σὲ αὐτὴ τὴν ἔσχατη ἀρχή. Γιατί ἀπὸ τὴν φύση της εἶναι ἡ ἀφετηρία ὅλων τῶν ἄλλων ἀξιωμάτων.

4 *Εἰσὶ δέ τινες οἵ, καθάπερ εἴπομεν, αὐτοί τε ἐνδέχεσθαί φασι τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ ὑπολαμβά-* 1006a
νειν οὕτως. χρῶνται δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ πολλοὶ καὶ τῶν περὶ φύσεως. ἡμεῖς δὲ νῦν εἰλήφαμεν ὡς ἀδυνάτου ὄντος ἅμα εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ διὰ τούτου ἐδείξαμεν ὅτι βεβαιοτάτη αὕτη τῶν ἀρχῶν πασῶν. ἀξιοῦσι δὴ καὶ τοῦτο ἀποδεικνύναι τινὲς δι' ἀπαιδευσίαν· ἔστι γὰρ ἀπαιδευσία τὸ μὴ γιγνώσκειν τίνων δεῖ ζητεῖν ἀπόδειξιν καὶ τίνων οὐ δεῖ· ὅλως μὲν γὰρ ἁπάντων ἀδύνατον ἀπόδειξιν εἶναι (εἰς ἄπειρον γὰρ ἂν βαδίζοι, ὥστε μηδ' οὕτως εἶναι ἀπόδειξιν), εἰ δέ τινων μὴ δεῖ ζητεῖν ἀπόδειξιν, τίνα ἀξιοῦσιν εἶναι μᾶλλον τοιαύτην ἀρχὴν οὐκ ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν. ἔστι δ' ἀποδεῖξαι ἐλεγκτικῶς καὶ περὶ τούτου ὅτι ἀδύνατον ἂν μόνον τι λέγῃ ὁ ἀμφισβητῶν· ἂν δὲ μηθέν, γελοῖον τὸ ζητεῖν λόγον πρὸς τὸν μηθενὸς ἔχοντα λόγον, ᾗ μὴ ἔχει· ὅμοιος γὰρ φυτῷ ὁ τοιοῦτος ᾗ τοιοῦτος ἤδη. τὸ δ' ἐλεγκτικῶς ἀποδεῖξαι λέγω διαφέρειν καὶ τὸ ἀποδεῖξαι, ὅτι ἀποδεικνύων μὲν ἂν δόξειεν αἰτεῖσθαι τὸ ἐν ἀρχῇ, ἄλλου δὲ τοῦ τοιούτου αἰτίου ὄντος ἔλεγχος ἂν εἴη καὶ οὐκ ἀπόδειξις. ἀρχὴ δὲ πρὸς ἅπαντα τὰ τοιαῦτα οὐ τὸ ἀξιοῦν ἢ εἶναί τι λέγειν ἢ μὴ εἶναι (τοῦτο μὲν γὰρ τάχ' ἄν τις ὑπολάβοι τὸ ἐξ ἀρχῆς αἰτεῖν), ἀλλὰ σημαίνειν γέ τι καὶ αὐτῷ καὶ ἄλλῳ·

4

Ὑπάρχουν μερικοί, καθὼς εἴπαμε, ποὺ ἰσχυρίζονται οἱ ἴδιοι ὅτι εἶναι δυνατὸν τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴν εἶναι, καὶ λένε ὅτι τὸ πιστεύουν ἔτσι. 1006a Αὐτὴν τὴν θεωρία τὴν υἱοθετοῦν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς φιλοσόφους. Ἀλλὰ ἐμεῖς ἔχουμε ἀποφανθῆ ὅτι εἶναι ἀδύνατο κάτι νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴν εἶναι, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποδείξαμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀσφαλέστερη ἀπ' ὅλες. Μερικοὶ μάλιστα ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἀποδείχνουν κιόλας αὐτό, ἀλλὰ ἕνας τέτοιος ἰσχυρισμὸς ὀφείλεται στὴν ἀπαιδευσία τους. Γιατί ἀπαιδευσία εἶναι νὰ μὴν ξέρεις τίνων πραγμάτων νὰ ἀναζητήσῃς ἀπόδειξη καὶ τίνων ὄχι. Γιατί εἶναι τελείως ἀδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἀπόδειξη γιὰ τὸ κάθε τι. Μπορεῖ βέβαια ὁ συλλογισμὸς νὰ βαδίσῃ στὸ ἄπειρο, πρᾶγμα ποὺ δὲν εἶναι ἀπόδειξη. Ἂν τώρα ὑπάρχουν πράγματα τῶν ὁποίων δὲν πρέπει νὰ ἀναζητοῦμε ἀπόδειξη, δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε ποιὰ ἀκριβῶς εἶναι αὐτὴ ἡ αὐταπόδεικτη ἀρχή. Σχετικὰ λοιπὸν μὲ αὐτὸν τὸν νόμο, μποροῦμε νὰ ἀποδείξουμε τὴν ἀδυναμία του μὲ τὴν ἀνασκευή, ἂν ὁ ἀντίπαλός μας ὑποστηρίξῃ κάτι. Ἂν ὅμως δὲν λέει τίποτε, εἶναι γελοῖο νὰ ζητοῦμε λογικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον ἑνὸς ποὺ δὲν ὑποστηρίζει λογικὰ κάτι. Γιατί ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος εἶναι σὰν φυτό. Καὶ λέω ὅτι ἡ ἀπόδειξη μὲ τὸν τρόπο τῆς ἀναίρεσης διαφέρει ἀπὸ τὴν ἁπλῆ ἀπόδειξη, γιατί ὅποιος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ κάτι, μπορεῖ νὰ φανῆ ὅτι ἀναζητεῖ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴ (ποὺ στηρίζει τὴν ἀπόδειξη), ἐνῶ ὅταν τὸ πρὸς ἀπόδειξη προκύπτει ἀπὸ συζήτηση μὲ κάποιον, τότε δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀπόδειξη, ἀλλὰ μὲ ἀνασκευή. Ἀφετηρία ὅλων αὐτῶν δὲν εἶναι νὰ νομίζῃς ἢ νὰ ὑποστηρίζῃς ὅτι κάτι ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει (γιατὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ ἀναζήτηση τοῦ θέματος), ἀλλὰ νὰ λὲς κάτι σημαντικὸ γιὰ τὸν ἑαυτό σου καὶ γιὰ τὸν

τοῦτο γὰρ ἀνάγκη, εἴπερ λέγοι τι. εἰ γὰρ μή, οὐκ ἂν εἴη τῷ τοιούτῳ λόγος, οὔτ' αὐτῷ πρὸς αὑτὸν οὔτε πρὸς ἄλλον. ἂν δέ τις τοῦτο διδῷ, ἔσται ἀπόδειξις· ἤδη γάρ τι ἔσται ὡρισμένον. ἀλλ' αἴτιος οὐχ ὁ ἀποδεικνὺς ἀλλ' ὁ ὑπομένων· ἀναιρῶν γὰρ λόγον ὑπομένει λόγον. ⟦ἔτι δὲ ὁ τοῦτο συγχωρήσας συγκεχώρηκέ τι ἀληθὲς εἶναι χωρὶς ἀποδείξεως⟧ [ὥστε οὐκ ἂν πᾶν οὕτως καὶ οὐχ οὕτως ἔχοι].—πρῶτον μὲν οὖν δῆλον ὡς τοῦτό γ' αὐτὸ ἀληθές, ὅτι σημαίνει τὸ ὄνομα τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι τοδί, ὥστ' οὐκ ἂν πᾶν οὕτως καὶ οὐχ οὕτως ἔχοι· ἔτι εἰ τὸ ἄνθρωπος σημαίνει ἕν, ἔστω τοῦτο τὸ ζῷον δίπουν. λέγω δὲ τὸ ἓν σημαίνειν τοῦτο· εἰ τοῦτ' ἔστιν ἄνθρωπος, ἂν ᾖ τι ἄνθρωπος, τοῦτ' ἔσται τὸ ἀνθρώπῳ εἶναι (διαφέρει δ' οὐθὲν οὐδ' εἰ πλείω τις φαίη σημαίνειν μόνον δὲ ὡρισμένα, τεθείη γὰρ ἂν ἐφ' ἑκάστῳ λόγῳ **1006b** *ἕτερον ὄνομα· λέγω δ' οἷον, εἰ μὴ φαίη τὸ ἄνθρωπος ἓν σημαίνειν, πολλὰ δέ, ὧν ἑνὸς μὲν εἴη λόγος τὸ ζῷον δίπουν, εἶεν δὲ καὶ ἕτεροι πλείους, ὡρισμένοι δὲ τὸν ἀριθμόν· [τεθείη γὰρ ἂν ἴδιον ὄνομα καθ' ἕκαστον τῶν λόγων·] εἰ δὲ μὴ τεθείη, ἀλλ' ἄπειρα σημαίνειν φαίη, φανερὸν ὅτι οὐκ ἂν εἴη λόγος· τὸ γὰρ μὴ ἓν σημαίνειν οὐθὲν σημαίνειν ἐστίν, μὴ σημαινόντων δὲ τῶν ὀνομάτων ἀνῄρηται τὸ διαλέγεσθαι πρὸς ἀλλήλους, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς αὑτόν·*

ἄλλο. (Αὐτὸ εἶναι οὐσιῶδες, ἂν πρόκειται νὰ ἀποδείξης κάτι. Ἀλλοιῶς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ συλλογιστῆ οὔτε μὲ τὸν ἑαυτό του οὔτε νὰ συζητήση λογικὰ μὲ ἄλλον). Ἂν ὑπάρξη αὐτὸ τὸ στοιχεῖο, τότε θὰ ὑπάρξη καὶ ἀπόδειξη. Γιατί κάτι θὰ ἔχη ἤδη ὁριστῆ. Ἀλλὰ ὑπεύθυνο πρόσωπο δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀποδείχνει (κάτι), ἀλλὰ αὐτὸς ποὺ συναινεῖ. Γιατί ἀνασκευάζοντας κάποιον λογικὸ ἰσχυρισμὸ συναινεῖ σὲ κάποιον ἄλλον. Κι ἀκόμα, ὅποιος κάνει μιὰ τέτοια παραχώρηση, ἀποδέχεται ὅτι κάτι εἶναι ἀληθινὸ χωρὶς ἀπόδειξη. Ὥστε δὲν μπορεῖ τὸ κάθε τι νὰ εἶναι «ἔτσι» καὶ «ὄχι ἔτσι».

Πρῶτα λοιπὸν εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀληθές. Ὅτι ὁ ὅρος «εἶναι» ἢ «δὲν εἶναι» ἔχει μιὰ ὁρισμένη σημασία. Ὥστε δὲν μπορεῖ τὸ κάθε τι νὰ εἶναι «ἔτσι» καὶ «ὄχι ἔτσι». Καὶ πάλι ἂν ὁ ἄνθρωπος ἔχη μιὰ σημασία, αὐτὴ εἶναι ὅτι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα ζῶο δίποδο». Λέγοντας «ἔχει μιὰ σημασία», ἐννοῶ ὅτι, ἂν Α σημαίνη «ἄνθρωπος», τότε ἂν κάτι εἶναι ἄνθρωπος, τὸ οὐσιαστικό του στοιχεῖο συνίσταται στὸ ὅτι εἶναι Α. 1006β Καὶ δὲν διαφέρει ἀκόμη κι' ἂν λεχθῆ ὅτι ἡ λέξη «ἄνθρωπος» ἔχει περισσότερες σημασίες, πάντως ὅμως καθορισμένες. Καὶ γιὰ τὴν κάθε σημασία μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσης ξεχωριστὴ λέξη. Ἐπὶ παραδείγματι, μπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ «ἄνθρωπος» δὲν ἔχει μόνο μιὰ σημασία, ἀλλὰ πολλές, μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι «τὸ δίπουν» καὶ μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἔχη πολλὲς ἄλλες σημασίες [ἰδιότητες], καθορισμένες πάντως στὸν ἀριθμό. (Γιὰ κάθε ἰδιαίτερη σημασία μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ ἰδιαίτερη λέξη). Ἂν πάλι λεχθῆ ὅτι ὁ «ἄνθρωπος» ἔχει ἄπειρες σημασίες, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος. Γιατὶ τὸ νὰ μὴν ἔχη μιὰ σημασία, εἶναι σὰν νὰ μὴν ἔχη καμμιά, κι' ὅταν ἀφαιρέσουμε τὴν λέξη σημασία ἀπὸ τὶς λέξεις, τότε ἀναιροῦμε καὶ τὴν δυνατότητα συνεννοήσης καὶ συζήτησης μεταξύ μας, στὴν οὐσία καὶ μὲ τὸν ἑαυτό μας. Για-

οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεται νοεῖν μὴ νοοῦντα ἕν, εἰ δ' ἐνδέχεται, τεθείη ἂν ὄνομα τούτῳ τῷ πράγματι ἕν).—ἔστω δή, ὥσπερ ἐλέχθη κατ' ἀρχάς, σημαῖνόν τι τὸ ὄνομα καὶ σημαῖνον ἕν· οὐ δὴ ἐνδέχεται τὸ ἀνθρώπῳ εἶναι σημαίνειν ὅπερ μὴ εἶναι ἀνθρώπῳ, εἰ τὸ ἄνθρωπος σημαίνει μὴ μόνον καθ' ἑνὸς ἀλλὰ καὶ ἕν (οὐ γὰρ τοῦτο ἀξιοῦμεν τὸ ἓν σημαίνειν, τὸ καθ' ἑνός, ἐπεὶ οὕτω γε κἂν τὸ μουσικὸν καὶ τὸ λευκὸν καὶ τὸ ἄνθρωπος ἓν ἐσήμαινεν, ὥστε ἓν ἅπαντα ἔσται· συνώνυμα γάρ). καὶ οὐκ ἔσται εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτὸ ἀλλ' ἢ καθ' ὁμωνυμίαν, ὥσπερ ἂν εἰ ὃν ἡμεῖς ἄνθρωπον καλοῦμεν, ἄλλοι μὴ ἄνθρωπον καλοῖεν· τὸ δ' ἀπορούμενον οὐ τοῦτό ἐστιν, εἰ ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ ἅμα εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἄνθρωπον τὸ ὄνομα, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα. εἰ δὲ μὴ σημαίνει ἕτερον τὸ ἄνθρωπος καὶ τὸ μὴ ἄνθρωπος, δῆλον ὅτι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπῳ τοῦ εἶναι ἀνθρώπῳ, ὥστ' ἔσται τὸ ἀνθρώπῳ εἶναι μὴ ἀνθρώπῳ εἶναι· ἓν γὰρ ἔσται. τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ εἶναι ἕν, τὸ ὡς λώπιον καὶ ἱμάτιον, εἰ ὁ λόγος εἷς· εἰ δὲ ἔσται ἕν, ἓν σημαίνει τὸ ἀνθρώπῳ εἶναι καὶ μὴ ἀνθρώπῳ. ἀλλ' ἐδέδεικτο ὅτι ἕτερον σημαίνει. ἀνάγκη τοίνυν, εἴ τί ἐστιν ἀληθὲς εἰπεῖν ὅτι ἄνθρωπος, ζῷον εἶναι δί-

τί εἶναι ἀδύνατο νὰ νοήσουμε κάτι, ἂν ἡ λέξη δὲν ἔχει μιὰ συγκεκριμένη σημασία. Ἂν ὅμως μποροῦμε νὰ νοήσουμε, τότε σημαίνει ὅτι σὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἀντιστοιχεῖ μιὰ λέξη. Ἂς δεχθοῦμε λοιπόν, ὅπως εἴπαμε στὴν ἀρχή, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχει κάποια σημασία καὶ ὅτι ἔχει μιὰ σημασία. Τώρα εἶναι ἀδύνατο τὸ «εἶναι ἄνθρωπος» νὰ ἔχη τὴν ἴδια σημασία μὲ τὸ «δὲν εἶναι ἄνθρωπος», ἂν ὁ «ἄνθρωπος» δὲν εἶναι ἁπλῶς τὸ κατηγορούμενο ἑνὸς ὑποκειμένου, ἀλλὰ ἔχει μιὰ ὁρισμένη σημασία (γιατί δὲν ταυτίζουμε τὸ «ἔχει μιὰ συκεκριμένη σημασία» μὲ τὸ «εἶναι κατηγορούμενο ἑνὸς ὑποκειμένου», γιατί σ᾽ αὐτὴν τὴν περίπτωση τὸ «μορφωμένος» καὶ «λευκός» καὶ «ἄνθρωπος» θὰ εἶχαν ὅλα τὴν ἴδια σημασία, ὥστε ὅλα θὰ ἦταν ἕνα καὶ τὸ αὐτό, γιατί ὅλα θὰ ἦταν συνώνυμα). Καὶ θὰ εἶναι ἀδύνατο γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴν εἶναι τὸ ἴδιο ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ὁμωνυμίας, π.χ. ἕναν ποὺ ἐμεῖς τὸν ὀνομάζουμε ἄνθρωπο, ἄλλοι μπορεῖ νὰ τὸν ὀνομάζουν «ὄχι ἄνθρωπο». Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν τὸ ἴδιο πρᾶγμα μπορεῖ ταυτόχρονα νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴν εἶναι «ἄνθρωπος» ὄχι στὸ ὄνομα, ἀλλὰ στὸ πρᾶγμα. Ἂν τὸ «ἄνθρωπος» καὶ τὸ «μὴ ἄνθρωπος» δὲν ἔχουν διαφορετικὴ σημασία, τότε εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ τὸ «δὲν εἶναι κάποιος ἄνθρωπος» δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὸ «εἶναι κάποιος ἄνθρωπος». Κι ἔτσι θὰ ὁδηγηθοῦμε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ «εἶναι ἕνας ἄνθρωπος» θὰ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ «δὲν εἶναι ἕνας ἄνθρωπος». Γιατὶ θὰ εἶναι ἕνα πρᾶγμα. Γιατὶ τοῦτο σημαίνει «εἶναι ἕνα», ὅπως στὴν περίπτωση «φόρεμα» καὶ «ἔνδυμα», ἂν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Καὶ ἂν τὸ «εἶναι ἄνθρωπος» καὶ τὸ «εἶναι μὴ ἄνθρωπος» εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα, τότε θὰ ἔχουν τὴν ἴδια σημασία. Ἀλλὰ ἔχουμε ἀποδείξει ὅτι ἔχουν διαφορετικὴ σημασία. Ἀνάγκη λοιπόν, ἂν μποροῦμε νὰ ποῦμε στ᾽ ἀλήθεια κάτι ὅτι αὐτὸ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, νὰ ποῦμε

πουν (τοῦτο γὰρ ἦν ὃ ἐσήμαινε τὸ ἄνθρωπος)· εἰ δ' ἀνάγκη τοῦτο, οὐκ ἐνδέχεται μὴ εἶναι <τότε> τὸ αὐτὸ ζῷον δίπουν (τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ ἀνάγκη εἶναι, τὸ ἀδύνατον εἶναι μὴ εἶναι [ἄνθρωπον])· οὐκ ἄρα ἐνδέχεται ἅμα ἀληθὲς εἶναι εἰπεῖν τὸ αὐτὸ ἄνθρωπον εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἄνθρωπον. ὁ δ' αὐτὸς
1007a λόγος καὶ ἐπὶ τοῦ μὴ εἶναι ἄνθρωπον· τὸ γὰρ ἀνθρώπῳ εἶναι καὶ τὸ μὴ ἀνθρώπῳ εἶναι ἕτερον σημαίνει, εἴπερ καὶ τὸ λευκὸν εἶναι καὶ τὸ ἄνθρωπον εἶναι ἕτερον· πολὺ γὰρ ἀντίκειται ἐκεῖνο μᾶλλον, ὥστε σημαίνειν ἕτερον. εἰ δὲ καὶ τὸ λευκὸν φήσει τὸ αὐτὸ καὶ ἓν σημαίνειν, πάλιν τὸ αὐτὸ ἐροῦμεν ὅπερ καὶ πρότερον ἐλέχθη, ὅτι ἓν πάντα ἔσται καὶ οὐ μόνον τὰ ἀντικείμενα. εἰ δὲ μὴ ἐνδέχεται τοῦτο, συμβαίνει τὸ λεχθέν, ἂν ἀποκρίνηται τὸ ἐρωτώμενον. ἐὰν δὲ προστιθῇ ἐρωτῶντος ἁπλῶς καὶ τὰς ἀποφάσεις, οὐκ ἀποκρίνεται τὸ ἐρωτώμενον. οὐθὲν γὰρ κωλύει εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἄνθρωπον καὶ λευκὸν καὶ ἄλλα μυρία τὸ πλῆθος· ἀλλ' ὅμως ἐρομένου εἰ ἀληθὲς εἰπεῖν ἄνθρωπον τοῦτο εἶναι ἢ οὔ, ἀποκριτέον τὸ ἓν σημαῖνον καὶ οὐ προσθετέον ὅτι καὶ λευκὸν καὶ μέγα. καὶ γὰρ ἀδύνατον ἄπειρά γ' ὄντα τὰ συμβεβηκότα διελθεῖν· ἢ οὖν ἅπαντα διελθέτω ἢ μηθέν. ὁμοίως τοίνυν εἰ καὶ μυριάκις ἐστὶ τὸ αὐτὸ ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἄνθρωπος, οὐ προσαποκριτέον τῷ ἐρομένῳ εἰ ἔστιν ἄνθρωπος, ὅτι ἐστὶν ἅμα καὶ οὐκ ανθρωπος, εἰ μὴ καὶ τἆλλα

ὅτι εἶναι «ζῶον δίπουν». Γιατὶ αὐτὸ ἐσήμαινε ἡ λέξη ἄνθρωπος. Καὶ ἂν ἔτσι ἔχει τὸ πρᾶγμα ἀναγκαίως, εἶναι ἀδύνατο ταυτόχρονα τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ μὴν εἶναι «ζῶον δίπουν». Γιατὶ αὐτὸ σημαίνει «ἀναγκαίως», ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν εἶναι ἔτσι. Ἄρα εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι ἀληθὲς τὸ νὰ ποῦμε ταυτόχρονα ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι καὶ δὲν εἶναι ἄνθρωπος.

1007α Ἡ ἴδια συλλογιστικὴ ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τοῦ «δὲν εἶναι ἄνθρωπος». Γιατὶ τὸ «εἶναι ἄνθρωπος» καὶ τὸ «εἶναι ὄχι ἄνθρωπος» ἔχει διαφορετικὴ σημασία, ἂν τὸ «εἶναι λευκός» καὶ τὸ «εἶναι ἄνθρωπος» ἔχουν διαφορετικὴ σημασία (γιατί ἡ ἀντίθεση εἶναι ἰσχυρότερη στὴν προηγούμενη περίπτωση, ὥστε νὰ ἔχῃ διαφορετικὴ σημασία). Καὶ ἂν ποῦμε ὅτι «τὸ λευκό» ἐπίσης σημαίνει ἕνα καὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, πάλι θὰ ἐπαναλάβουμε αὐτὸ ποὺ εἴπαμε πρωτύτερα, ὅτι δηλαδὴ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ὅλα τὰ πράγματα, κι' ὄχι μόνο τα ἀντίθετα, θὰ εἶναι ἕνα. Ἀλλὰ ἂν αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, συμβαίνει αὐτὸ ποὺ εἴπαμε, ἂν ὁ ἀντίπαλός μας ἀπαντάει στὸ ἐρώτημα. Ἀλλὰ ἄν, κατὰ τὴν ἁπλῆ ἐρώτηση, προσθέση στὴν ἀπάντησή του καὶ τὶς ἀρνήσεις, τότε δὲν ἀπαντάει στὸ ἐρωτώμενο. Γιατὶ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ «ἄνθρωπος» καὶ «λευκός» καὶ μύρια ἄλλα. Ἀλλ' ὅμως, ὅταν ἐρωτήσουμε, ἂν εἶναι ἀλήθεια νὰ ποῦμε ὅτι ὁ τάδε εἶναι ἄνθρωπος ἢ ὄχι, πρέπει νὰ δώσουμε μιὰ ἀπάντηση ποὺ σημαίνει τὸ ἕνα καὶ νὰ μὴν προσθέσουμε ὅτι τὸ τάδε εἶναι καὶ λευκὸ καὶ μέγα. Εἶναι, πράγματι, ἀδύνατο νὰ ἀπαριθμήσουμε τὴν ἀπειρία τῶν ἰδιοτήτων. Κι ἔτσι ἢ νὰ τὰ ἀπαριθμήσουμε ὅλα ἢ κανένα. Ὁμοίως λοιπόν, ἂν τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι μύριες φορὲς «ἄνθρωπος» καὶ «ὄχι ἄνθρωπος», δὲν πρέπει, ἂν μᾶς ρωτήσουν ἂν αὐτὸ εἶναι ἄνθρωπος, νὰ προσθέσουμε στὴν ἀπάντηση ὅτι εἶναι ταυτόχρονα καὶ «ὄχι ἄνθρωπος» ἢ

ὅσα συμβέβηκε προσαποκριτέον, ὅσα ἐστὶν ἢ μὴ ἔστιν· ἐὰν δὲ τοῦτο ποιῇ, οὐ διαλέγεται.—ὅλως δ' ἀναιροῦσιν οἱ τοῦτο λέγοντες οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι. πάντα γὰρ ἀνάγκη συμβεβηκέναι φάσκειν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὅπερ ἀνθρώπῳ εἶναι ἢ ζῴῳ εἶναι μὴ εἶναι. εἰ γὰρ ἔσται τι ὅπερ ἀνθρώπῳ εἶναι, τοῦτο οὐκ ἔσται μὴ ἀνθρώπῳ εἶναι ἢ μὴ εἶναι ἀνθρώπῳ (καίτοι αὗται ἀποφάσεις τούτου)· ἓν γὰρ ἦν ὃ ἐσήμαινε, καὶ ἦν τοῦτό τινος οὐσία. τὸ δ' οὐσίαν σημαίνειν ἐστὶν ὅτι οὐκ ἄλλο τι τὸ εἶναι αὐτῷ. εἰ δ' ἔσται αὐτῷ τὸ ὅπερ ἀνθρώπῳ εἶναι ἢ ὅπερ μὴ ἀνθρώπῳ εἶναι ἢ ὅπερ μὴ εἶναι ἀνθρώπῳ, ἄλλο τι ἔσται, ὥστ' ἀναγκαῖον αὐτοῖς λέγειν ὅτι οὐθενὸς ἔσται τοιοῦτος λόγος, ἀλλὰ πάντα κατὰ συμβεβηκός· τούτῳ γὰρ διώρισται οὐσία καὶ τὸ συμβεβηκός· τὸ γὰρ λευκὸν τῷ ἀνθρώπῳ συμβέβηκεν ὅτι ἔστι μὲν λευκὸς ἀλλ' οὐχ ὅπερ λευκόν. εἰ δὲ πάντα κατὰ συμβεβηκὸς λέγεται, οὐθὲν ἔσται πρῶτον τὸ καθ' οὗ, εἰ ἀεὶ τὸ συμβεβηκὸς καθ' ὑποκειμένου τινὸς σημαίνει τὴν κατηγορίαν. ἀνάγκη ἄρα εἰς ἄπειρον ἰέναι. ἀλλ' ἀδύνατον· οὐδὲ 1007b
γὰρ πλείω συμπλέκεται δυοῖν· τὸ γὰρ συμβεβηκὸς οὐ συμβεβηκότι συμβεβηκός, εἰ μὴ ὅτι ἄμφω συμβέβηκε ταὐτῷ, λέγω δ' οἷον τὸ λευκὸν μουσικὸν καὶ τοῦτο λευκὸν ὅτι ἄμφω τῷ ἀνθρώπῳ συμβέβηκεν. ἀλλ' οὐχ ὁ Σωκρά-

νὰ προσθέσουμε καὶ ὅλες τὶς ἄλλες δευτερεύουσες ἰδιότητες, ποὺ νὰ λένε ὅτι τὸ ὑποκείμενο εἶναι αὐτὸ κι' αὐτὸ ἢ ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸ κι' αὐτό. Ἂν κανεὶς κάνη αὐτό, δὲν συζητάει.

Γενικά, αὐτοὶ ποὺ μιλοῦν σὰν αὐτόν, ἀναιροῦν τὴν βαθύτερη οὐσία τῶν πραγμάτων. Γιατί ὑποχρεώνονται νὰ βεβαιώσουν ὅτι ὅλα τὰ πράγματα εἶναι *συμβεβηκότα* καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἕνα πρᾶγμα ποὺ νὰ ἐκφράζη τὸν ἄνθρωπο ἢ τὸ ζῶο. Γιατί ἂν ὑπάρχη κάτι ποὺ νὰ λέη «αὐτὸ εἶναι ἄνθρωπος», αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ λέη καὶ ὅτι «αὐτὸ εἶναι ὄχι ἄνθρωπος» ἢ ὅτι «δὲν εἶναι ἄνθρωπος» (ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀρνήσεις τῆς ἔννοιας ἄνθρωπος). Γιατὶ μιὰ εἶναι ἡ σημασία του, κι' αὐτὴ εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς οὐσίας του. Ἀλλὰ ἡ ἔκφραση τῆς οὐσίας σημαίνει ὅτι κάτι εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ τίποτε ἄλλο. Ἂν ὅμως τὸ «εἶναι κατ᾽ οὐσίαν ἄνθρωπος» εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ «εἶναι κατ᾽ οὐσίαν ὄχι ἄνθρωπος» ἢ «δὲν εἶναι κατ᾽ οὐσίαν ἄνθρωπος», τότε θὰ εἶναι κάτι ἄλλο. Ὥστε ἀναγκάζονται αὐτοὶ νὰ λένε, ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη ἕναν τέτοιο ὁρισμό, ἀλλὰ ὅτι ὅλα τὰ πράγματα εἶναι περιστασιακά. Τὸ «λευκός» εἶναι μιὰ συμπτωματικὴ ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, γιατὶ εἶναι μὲν λευκός, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο. Καὶ καθὼς τὸ *συμβεβηκός* ἀποδίδει πάντοτε μιὰ ἰδιότητα σὲ κάποιο ὑποκείμενο, ἂν ὅλα λέγονται *κατὰ συμβεβηκός*, δὲν θὰ ὑπάρχει ἕνα πρωταρχικὸ στὸ ὁποῖο δὲν ἀναφέρονται. Ἔτσι οἱ ἀποδιδόμενες ἰδιότητες (*κατὰ συμβεβηκός*) ὁδηγοῦν στὸ ἄπειρο. 1007 β Ἀλλ᾽ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο γιατὶ δὲν συμπλέκονται παραπάνω ἀπὸ δυὸ ἰδιότητες. Γιατὶ μιὰ ἰδιότητα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἰδιότητα μιᾶς ἰδιότητας, ἂν καὶ οἱ δυὸ δὲν εἶναι ἰδιότητες τοῦ ἴδιου πράγματος. Λέω, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ὁ «λευκός» εἶναι «μορφωμένος» κι' ὁ «μορφωμένος» «λευκός», γιατί καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ἰδιότητες συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν στὸν ἴδιον ἄνθρωπο. Ἀλλὰ δὲν τὸ λέμε μὲ αὐτὴν

της μουσικὸς οὕτως, ὅτι ἄμφω συμβέβηκεν ἑτέρῳ τινί. ἐπεὶ τοίνυν τὰ μὲν οὕτως τὰ δ' ἐκείνως λέγεται συμβεβηκότα, ὅσα οὕτως λέγεται ὡς τὸ λευκὸν τῷ Σωκράτει, οὐκ ἐνδέχεται ἄπειρα εἶναι ἐπὶ τὸ ἄνω, οἷον τῷ Σωκράτει τῷ λευκῷ ἕτερον τι συμβεβηκός· οὐ γὰρ γίγνεταί τι ἓν ἐξ ἁπάντων. οὐδὲ δὴ τῷ λευκῷ ἕτερόν τι ἔσται συμβεβηκός, οἷον τὸ μουσικόν· οὐθέν τε γὰρ μᾶλλον τοῦτο ἐκείνῳ ἢ ἐκεῖνο τούτῳ συμβέβηκεν, καὶ ἅμα διώρισται ὅτι τὰ μὲν οὕτω συμβέβηκε τὰ δ' ὡς τὸ μουσικὸν Σωκράτει· ὅσα δ' οὕτως, οὐ συμβεβηκότι συμβέβηκε τὸ συμβεβηκός, ἀλλ' ὅσα ἐκείνως, ὥστ' οὐ πάντα κατὰ συμβεβηκὸς λεχθήσεται. ἔσται ἄρα τι καὶ ⟨οὕτ⟩ως οὐσίαν σημαῖνον. εἰ δὲ τοῦτο, δέδεικται ὅτι ἀδύνατον ἅμα κατηγορεῖσθαι τὰς ἀντιφάσεις.—ἔτι εἰ ἀληθεῖς αἱ ἀντιφάσεις ἅμα κατὰ τοῦ αὐτοῦ πᾶσαι, δῆλον ὡς ἅπαντα ἔσται ἕν. ἔσται γὰρ τὸ αὐτὸ καὶ τριήρης καὶ τοῖχος καὶ ἄνθρωπος, εἰ κατὰ παντός τι ἢ καταφῆσαι ἢ ἀποφῆσαι ἐνδέχεται, καθάπερ ἀνάγκη τοῖς τὸν Πρωταγόρου λέγουσι λόγον. εἰ γάρ τῳ δοκεῖ μὴ εἶναι τριήρης ὁ ἄνθρωπος, δῆλον ὡς οὐκ ἔστι τριήρης· ὥστε καὶ ἔστιν, εἴπερ ἡ ἀντίφασις ἀληθής. καὶ γίγνεται δὴ τὸ τοῦ Ἀναξαγόρου, ὁμοῦ πάντα χρήματα· ὥστε μηθὲν ἀληθῶς ἓν ὑπάρχειν. τὸ

τὴν ἔννοια ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι μορφωμένος, ὅτι καὶ οἱ δυὸ ἔννοιες συμβαίνει νὰ ἀποδίδονται σὲ κάποιον ἄλλον. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἄλλες ἔννοιες ἀποδίδονται μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ὅσες ἀποδίδονται μὲ τὸν τρόπο π.χ. ὅπως τὸ «λευκός» στὸν Σωκράτη, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη μιὰ ἀπεριόριστη σειρὰ πρὸς τὰ πὰνω, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι στὸν «λευκὸ Σωκράτη», γιατί ὅλοι αὐτοὶ οἱ προσδιορισμοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν μιὰ ἑνιαία ἔννοια. Οὔτε μπορεῖ τὸ «λευκός» νὰ ἔχη ἕναν ἄλλο προσδιορισμό, ὅπως τὸ «μορφωμένος», γιατί τὸ πρῶτο δὲν ἀποδίδεται περισσότερο στὸ δεὺτερο ἀπὸ ὅ,τι ἀποδίδεται τὸ δεύτερο στὸ πρῶτο. Καί, ἐκτὸς τούτου, ἔχουμε καθορίσει ὅτι μερικὲς ἰδιότητες ἀποδίδονται μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια κι' ἄλλες μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἀποδίδεται τὸ «μορφωμένος» στὸν Σωκράτη. Καὶ μολονότι στὴν προηγούμενη περίπτωση τὸ γνώρισμα εἶναι ἕνα γνώρισμα τοῦ γνωρίσματος, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο στὴν ἄλλη. Ὥστε ὅλοι οἱ προσδιορισμοὶ δὲν ἀποδίδονται *κατὰ συμβεβηκός*. Ἑπομένως θὰ ὑπάρξη κάτι ποὺ θὰ σημαίνη τὴν οὐσία. Κι ἂν αὐτὸ εἶναι σωστό, ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι οἱ ἀντιθέτες ἔννοιες δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδίδονται ταυτόχρονα στὸ ἴδιο ὑποκείμενο.

Κι ἀκόμα, ἂν ὅλες οἱ ἀντιφατικὲς ἔννοιες ποὺ ἀποδίδονται στὸ ἴδιο ὑποκείμενο ταυτόχρονα εἶναι ἀληθινές, εἶναι φανερὸ ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ ἔννοιες θὰ ἔχουν μιὰ ἑνότητα. Ἂν εἶναι δυνατὸ ἐξ ἴσου νὰ βεβαιώσουμε ἢ νὰ ἀρνηθοῦμε κάτι ὡς πρὸς κάτι, τότε τὸ ἴδιο πρᾶγμα θὰ εἶναι τριήρης καὶ τοῖχος καὶ ἄνθρωπος, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ αὐτοὺς ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν θεωρία τοῦ Πρωταγόρα. Ἂν δηλ. ἕνας νομίζη ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τριήρης, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν εἶναι τριήρης. Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ βγεῖ καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι, ἂν ἡ ἀντίφαση εἶναι ἀληθινή. Καὶ ἐρχόμαστε ἔτσι στὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀναξαγόρα ὅτι «ὅλα τὰ πράγματα εἶναι μαζί». Ὥστε

ἀόριστον οὖν ἐοίκασι λέγειν, καὶ οἰόμενοι τὸ ὂν λέγειν περὶ τοῦ μὴ ὄντος λέγουσιν· τὸ γὰρ δυνάμει ὂν καὶ μὴ ἐντελεχείᾳ τὸ ἀόριστόν ἐστιν. ἀλλὰ μὴν λεκτέον γ' αὐτοῖς κατὰ παντὸς ⟨παντὸς⟩ τὴν κατάφασιν ἢ τὴν ἀπόφασιν· ἄτοπον γὰρ εἰ ἑκάστῳ ἡ μὲν αὑτοῦ ἀπόφασις ὑπάρξει, ἡ δ' ἑτέρου ὃ μὴ ὑπάρχει αὐτῷ οὐχ ὑπάρξει· λέγω δ' οἷον εἰ ἀληθὲς εἰπεῖν τὸν ἄνθρωπον ὅτι οὐκ ἄνθρωπος, δῆλον ὅτι καὶ ἢ τριήρης ἢ οὐ τριήρης. εἰ μὲν οὖν ἡ κατάφασις, ἀνάγκη καὶ τὴν ἀπόφασιν· εἰ δὲ μὴ ὑπάρχει ἡ κατάφασις, ἥ γε ἀπόφασις ὑπάρξει
1008a μᾶλλον ἢ ἡ αὑτοῦ. εἰ οὖν κἀκείνη ὑπάρχει, ὑπάρξει καὶ ἡ τῆς τριήρους· εἰ δ' αὕτη, καὶ ἡ κατάφασις.—ταῦτά τε οὖν συμβαίνει τοῖς λέγουσι τὸν λόγον τοῦτον, καὶ ὅτι οὐκ ἀνάγκη ἢ φάναι ἢ ἀποφάναι. εἰ γὰρ ἀληθὲς ὅτι ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἄνθρωπος, δῆλον ὅτι καὶ οὔτ' ἄνθρωπος οὔτ' οὐκ ἄνθρωπος ἔσται· τοῖν γὰρ δυοῖν δύο ἀποφάσεις, εἰ δὲ μία ἐξ ἀμφοῖν ἐκείνη, καὶ αὕτη μία ἂν εἴη ἀντικειμένη.—ἔτι ἤτοι περὶ ἅπαντα οὕτως ἔχει, καὶ ἔστι καὶ λευκὸν καὶ οὐ λευκὸν καὶ ὂν καὶ οὐκ ὄν, καὶ περὶ τὰς ἄλλας φάσεις καὶ ἀποφάσεις ὁμοιοτρόπως, ἢ οὒ ἀλλὰ περὶ μέν τινας, περί τινας δ' οὔ. καὶ εἰ μὲν μὴ περὶ πάσας, αὗται ἂν εἶεν

στὴν πραγματικότητα τίποτε δὲν ὑπάρχει. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι μιλοῦν γιὰ τὸ ἀόριστο. Καὶ ἐνῶ νομίζουν ὅτι μιλοῦν γιὰ τὸ «ὄν», στὴν πραγματικότητα μιλοῦν γιὰ τὸ «μὴ ὄν». Γιατί τὸ ἀόριστο εἶναι τὸ *δυνάμει ὂν* καὶ ὄχι τὸ *ἐντελεχείᾳ ὄν*. Ἀλλὰ πρέπει νὰ δεχθοῦν τὴν κατάφαση ἢ τὴν ἄρνηση ἑνὸς προσδιορισμοῦ ποὺ ἀποδίδεται σὲ ἕνα ὑποκείμενο, γιατὶ εἶναι ἄτοπο, ἂν σὲ κάθε ἔννοια ἡ ἄρνησή της εἶναι ἀληθινή, νὰ μὴν εἶναι ἀληθινὴ ἡ ἄρνηση μιᾶς ἄλλης ἔννοιας ποὺ δὲν εἶναι ἀληθινή. Ἂν, ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι ἀληθινὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἕνας ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἕνας ἄνθρωπος, εἶναι φανερὸ ὅτι ἀληθεύει ἐπίσης νὰ πῆς ὅτι αὐτὸς εἶναι ἢ δὲν εἶναι μία τριήρης. Ἂν εἶναι ἀληθινὴ κατάφαση, πρέπει νὰ εἶναι ἀληθινὴ καὶ ἡ ἄρνηση. Ἂν ἡ κατάφαση δὲν εἶναι ἀληθινή, 1008α τότε ἡ ἄρνηση θὰ εἶναι ἀληθέστερη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἔννοια. Γι' αὐτὸ ἂν ἡ τελευταία ἄρνηση εἶναι ἀληθινή, ἡ ἄρνηση τῆς «τριήρους» θὰ εἶναι ἐπίσης ἀληθινή. Καὶ ἂν αὐτὴ εἶναι ἀληθινή, τότε καὶ ἡ κατάφαση θὰ εἶναι ἀληθινή.

Αὐτὰ λοιπὸν συμβαίνουν σὲ ὅλους ὅσοι ἀκολουθοῦν αὐτὴ τὴν θεωρία, κι' ἀκόμα τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ βεβαιώνουν ἢ νὰ ἀρνοῦνται μιὰ θέση. Γιατί, ἂν εἶναι ἀληθινὸ ὅτι ὁ τάδε εἶναι «ἄνθρωπος» καὶ «ὄχι ἄνθρωπος», εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτὸς δὲν θὰ εἶναι οὔτε «ἄνθρωπος» οὔτε «ὄχι ἄνθρωπος». Γιατί στὶς δυὸ θέσεις ἀνταποκρίνονται δυὸ ἀρνήσεις καί, ἂν ἡ πρώτη ληφθῆ ὡς μία θέση συγκείμενη ἀπὸ δυὸ στοιχεῖα, τότε καὶ ἡ δεύτερη θὰ εἶναι μιὰ ἑνιαία θέση καὶ ἀντίθετη πρὸς τὴν προηγούμενη.

Ἂν λοιπὸν αὐτὸ συμβαίνει μὲ ὅλες τὶς ἔννοιες καὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι «λευκὸ» καὶ «μὴ λευκό», καὶ ὑπάρχει καὶ δὲν ὑπάρχει, τὸ ἴδιο καὶ μὲ ὅλες τὶς ἄλλες καταφάσεις καὶ ἀρνήσεις, ἐκτὸς ἂν δὲν συμβαίνει μὲ ὅλες τὶς ἔννοιες, ἀλλὰ μόνο σὲ μερικὲς καὶ σὲ ἄλλες ὄχι. Καὶ ἂν δὲν συμβαίνη μὲ ὅλες τὶς

ὁμολογούμεναι· εἰ δὲ περὶ πάσας, πάλιν ἤτοι καθ' ὅσων τὸ φῆσαι καὶ ἀποφῆσαι καὶ καθ' ὅσων ἀποφῆσαι καὶ φῆσαι, ἢ κατὰ μὲν ὧν φῆσαι καὶ ἀποφῆσαι, καθ' ὅσων δὲ ἀποφῆσαι οὐ πάντων φῆσαι. καὶ εἰ μὲν οὕτως, εἴη ἄν τι παγίως οὐκ ὄν, καὶ αὕτη βεβαία δόξα, καὶ εἰ τὸ μὴ εἶναι βέβαιόν τι καὶ γνώριμον, γνωριμωτέρα ἂν εἴη ἡ φάσις ἡ ἀντικειμένη· εἰ δὲ ὁμοίως καὶ ὅσα ἀποφῆσαι φάναι, ἀνάγκη ἤτοι ἀληθὲς διαιροῦντα λέγειν, οἷον ὅτι λευκὸν καὶ πάλιν ὅτι οὐ λευκόν, ἢ οὔ. καὶ εἰ μὲν μὴ ἀληθὲς διαιροῦντα λέγειν, οὐ λέγει τε ταῦτα καὶ οὐκ ἔστιν οὐθέν (τὰ δὲ μὴ ὄντα πῶς ἂν φθέγξαιτο ἢ βαδίσειεν;), καὶ πάντα δ' ἂν εἴη ἕν, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴρηται, καὶ ταὐτὸν ἔσται καὶ ἄνθρωπος καὶ θεὸς καὶ τριήρης <καὶ λίθος> καὶ αἱ ἀντιφάσεις αὐτῶν (εἰ γὰρ ὁμοίως καθ' ἑκάστου, οὐδὲν διοίσει ἕτερον ἑτέρου· εἰ γὰρ διοίσει, τοῦτ' ἔσται ἀληθὲς καὶ ἴδιον)· ὁμοίως δὲ καὶ εἰ διαιροῦντα ἐνδέχεται ἀληθεύειν, συμβαίνει τὸ λεχθέν, πρὸς δὲ τούτῳ ὅτι πάντες ἂν ἀληθεύοιεν καὶ πάντες ἂν ψεύδοιντο, καὶ αὐτὸς αὑτὸν ὁμολογεῖ ψεύδεσθαι. ἅμα δὲ φανερὸν ὅτι περὶ οὐθενός ἐστι πρὸς τοῦτον ἡ σκέψις· οὐθὲν γὰρ λέγει. οὔτε γὰρ οὕτως οὔτ' οὐχ οὕτως λέγει, ἀλλ' οὕτως τε καὶ οὐχ οὕτως· καὶ πάλιν

ἔννοιες, οἱ ἐξαιρέσεις μποροῦν νὰ γίνουν ἀποδεκτές. Ἂν πάλι συμβαίνη μὲ ὅλες, ἢ ἡ ἄρνηση θὰ εἶναι ἀληθινὴ ὅπου εἶναι καὶ ἡ κατάφαση ἀληθινή, καὶ ἡ κατάφαση εἶναι ἀληθινὴ ὅπου θὰ εἶναι καὶ ἡ ἄρνηση ἀληθινή, ἢ ἡ ἄρνηση θὰ εἶναι ἀληθινὴ ὅπου εἶναι καὶ ἡ κατάφαση ἀληθινή, ἀλλὰ ἡ κατάφαση δὲν θὰ εἶναι πάντοτε ἀληθινὴ ὅπου ἡ ἄρνηση εἶναι ἀληθινή. Καὶ ἂν ἔτσι ἔχη τὸ πρᾶγμα, θὰ ὑπάρχη κάτι ποὺ παγίως εἶναι «μὴ ὂν» καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι μιὰ σταθερὴ γνώμη. Καὶ ἂν τὸ μὴ ὂν εἶναι κάτι τὸ βέβαιο καὶ γνωστό, τότε τὸ ἀντίθετό του θὰ εἶναι πολὺ περισσότερο γνωστό, [δυνάμενο νὰ γνωσθῆ]. Ἀλλά, ἂν ὅ,τι μπορεῖ νά ἀναιρεθῆ, μπορεῖ ἐπίσης ἀληθῶς καὶ νὰ βεβαιωθῆ, τότε πρέπει νὰ εἶναι ἢ ἀληθινὸ ἢ ψευδὲς νὰ ἀποδίδουμε τοὺς προσδιορισμοὺς (σὲ ἕνα ὑποκείμενο) χωριστὰ καὶ νὰ λέμε, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι κάτι εἶναι λευκὸ καὶ πάλι ὅτι κάτι δὲν εἶναι λευκό. Κι ἂν δὲν εἶναι ἀληθινὸ νὰ τοὺς ἀποδίδουμε χωριστά, ὁ ἀντίπαλός μας δὲν λέει αὐτὰ ποὺ πρεσβεύει καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε. Κι αὐτὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει, πῶς μπορεῖ νὰ μιλάη ἢ νὰ βαδίζη; Καὶ πάλι ὅλα τὰ πράγματα θὰ εἶναι ἕνα, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, καὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα θὰ εἶναι «ἄνθρωπος» καὶ «θεός» καὶ «τριήρης» καὶ τὰ ἀντίθετά τους. (Γιατί, ἂν μπορῆς ἐξ ἴσου νὰ βεβαιώσης ἢ νὰ ἀρνηθῆς μιὰ ἰδιότητα ἑνὸς πράγματος, τότε κανένα πρᾶγμα δὲν θὰ διαφέρη ἀπὸ ἄλλο, ἐπειδή, ἂν κάτι διαφέρη, αὐτὸ θὰ εἶναι ἀληθινὸ καὶ μοναδικό). Τὸ ἴδιο καὶ ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ διατυπώσουμε μιὰ ἀλήθεια ἀποδίδοντας χωριστὰ τοὺς προσδιορισμούς, πάλι συμβαίνει αὐτὸ ποὺ εἴπαμε. Κι ἐπὶ πλέον συμβαίνει ὅλες οἱ διατυπώσεις μας νὰ εἶναι ἀληθινὲς ἢ νὰ εἶναι ὅλες ψευδεῖς ἢ ὁ ἀντίπαλός μας νὰ ὁμολογῆ ὁ ἴδιος ὅτι ψεύδεται. Ταυτόχρονα εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ συζήτηση μαζί του εἶναι χωρὶς αἰχμή, γιατί δὲν ὑποστηρίζει τίποτε. Γιατί οὔτε «ναί» σοῦ λέει οὔτε «ὄχι», ἀλλὰ «ναὶ καὶ ὄχι». Καὶ πάλι τὰ ἀπορρίπτει καὶ

γε ταῦτα ἀπόφησιν ἄμφω, ὅτι οὔθ' οὕτως οὔτε οὐχ οὕτως· εἰ γὰρ μή, ἤδη ἄν τι εἴη ὡρισμένον.—ἔτι εἰ ὅταν ἡ φάσις ἀληθὴς ᾖ, ἡ ἀπόφασις ψευδής, κἂν αὕτη ἀληθὴς ᾖ, ἡ κατάφασις ψευδής, οὐκ ἂν εἴη τὸ αὐτὸ ἅμα φάναι καὶ ἀποφάναι ἀληθῶς. ἀλλ' ἴσως φαῖεν ἂν τοῦτ' εἶναι τὸ ἐξ **1008b** ἀρχῆς κείμενον.—ἔτι ἆρα ὁ μὲν ἢ ἔχειν πως ὑπολαμβάνων ἢ μὴ ἔχειν διέψευσται, ὁ δὲ ἄμφω ἀληθεύει; εἰ γὰρ ἀληθεύει, τί ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὅτι τοιαύτη τῶν ὄντων ἡ φύσις; εἰ δὲ μὴ ἀληθεύει, ἀλλὰ μᾶλλον ἀληθεύει ἢ ὁ ἐκείνως ὑπολαμβάνων, ἤδη πως ἔχοι ἂν τὰ ὄντα, καὶ τοῦτ' ἀληθὲς ἂν εἴη, καὶ οὐχ ἅμα καὶ οὐκ ἀληθές. εἰ δὲ ὁμοίως ἅπαντες καὶ ψεύδονται καὶ ἀληθῆ λέγουσιν, οὔτε φθέγξασθαι οὔτ' εἰπεῖν τῷ τοιούτῳ ἔσται· ἅμα γὰρ ταῦτά τε καὶ οὐ ταῦτα λέγει. εἰ δὲ μηθὲν ὑπολαμβάνει ἀλλ' ὁμοίως οἴεται καὶ οὐκ οἴεται, τί ἂν διαφερόντως ἔχοι τῶν φυτῶν; ὅθεν καὶ μάλιστα φανερόν ἐστιν ὅτι οὐδεὶς οὕτω διάκειται οὔτε τῶν ἄλλων οὔτε τῶν λεγόντων τὸν λόγον τοῦτον.

διὰ τί γὰρ βαδίζει Μέγαράδε ἀλλ' οὐχ ἡσυχάζει, οἰόμενος βαδίζειν δεῖν; οὐδ' εὐθὺς ἕωθεν πορεύεται εἰς φρέαρ ἢ εἰς φάραγγα, ἐὰν τύχῃ, ἀλλὰ φαίνεται εὐλαβούμενος, ὡς οὐχ ὁμοίως οἰόμενος μὴ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἐμπεσεῖν καὶ ἀγαθόν; δῆλον ἄρα ὅτι τὸ μὲν βέλτιον ὑπολαμβάνει τὸ δ' οὐ βέλτιον. εἰ δὲ τοῦτο, καὶ τὸ μὲν ἄνθρωπον τὸ δ' οὐκ ἄνθρωπον καὶ τὸ μὲν γλυκὺ τὸ δ' οὐ γλυκὺ ἀνάγκη ὑπολαμβάνειν.

τὰ δυὸ καὶ λέει «οὔτε ναὶ οὔτε ὄχι». Γιατί ἀλλοιῶς, θὰ ὑπῆρχε κάτι ὁρισμένο.

Κι ἀκόμα, ἄν, ὅταν ἡ κατάφαση εἶναι ἀληθινή, ἡ ἄρνηση εἶναι ψευδής, καὶ ἄν, ὅταν ἡ ἄρνηση εἶναι ἀληθινή, ἡ κατάφαση εἶναι ψευδής, θὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ βεβαιώνης καὶ νὰ ἀπορρίπτης ἀληθῶς τὸ ἴδιο πρᾶγμα τὴν ἴδια στιγμή. 1008β Ἀλλὰ ἴσως θὰ λεχθῆ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ διαφιλονικούμενο. Πάλι, ψεύδεται ὅποιος ὑποθέτει ὅτι κάτι ἔχει «ἔτσι» καὶ «ὄχι ἔτσι», καὶ ἀληθεύει ὅποιος ὑποθέτει καὶ τὰ δυὸ μαζί; Ἂν ἀληθεύη, τότε τί νόημα ἔχει αὐτὸ ποὺ λέμε ὅτι «τέτοια εἶναι ἡ φύση τῶν πραγμάτων;» Κι ἂν αὐτὸς δὲν ἀληθεύη, ἀλλὰ μᾶλλον ἀληθεύει αὐτὸς ποὺ ὑποστηρίζει τὴν πρώτη ἄποψη, ἡ πραγματικότητα θὰ ἔχη ἤδη μιὰ καθορισμένη φύση, καὶ αὐτὸ θὰ ἦταν ἀληθινὸ καὶ ὄχι ταυτόχρονα καὶ μὴ ἀληθινό. Καὶ ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὸ ἴδιο καὶ ψεύδονται καὶ λένε ἀλήθεια, ἕνας ποὺ ὑποστηρίζει αὐτὴν τὴν ἄποψη, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ πῆ οὔτε νὰ ἐννοήση κάτι, ἀφοῦ τὴν ἴδια στιγμὴ λέει καὶ «ναὶ» καὶ «ὄχι». Καὶ ἂν δὲν σχηματίζη κρίσεις, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο νομίζει καὶ δὲν νομίζει, τί διαφορὰ θὰ ἔχη ἀπὸ τὰ φυτά;

Ἀπὸ αὐτὸ γίνεται ἐντελῶς φανερό, ὅτι κανείς, οὔτε ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ πρεσβεύουν αὐτὴ τὴν θεωρία οὔτε ἀπὸ καμμιὰ ἄλλη σχολή, δὲν παρουσιάζει συνέπεια μὲ αὐτὴν τὴν ἄποψη. Ἀλλοιῶς, γιατί ἕνας βαδίζει στὰ Μέγαρα καὶ δὲν κάθεται στὸ σπίτι του, ὅταν νομίζη ὅτι πρέπει νὰ κάνη αὐτὸ τὸ ταξίδι;

Καὶ γιατί δὲν τραβάει ἀπὸ τὸ χάραμα κατ᾽ εὐθείαν σὲ κανένα πηγάδι ἢ φαράγγι, ἂν τύχη νὰ πορεύεται πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι προσέχει πολύ, δείχνοντας ἔτσι ὅτι δὲν θεωρεῖ τὸ ἴδιο καλὸ καὶ ὄχι καλὸ νὰ πέση μέσα; Εἶναι φανερὸ ὅτι κρίνει πὼς τὸ ἕνα εἶναι καλὸ καὶ τὸ ἄλλο ὄχι καλό. Κι ἂν αὐτὸ συμβαίνη ἔτσι, τότε αὐτὸς πρέπει νὰ κρίνη ὅτι κάτι εἶναι «ἄνθρωπος» καὶ κάτι ἄλλο δὲν εἶναι, ὅτι ἕνα πρᾶγμα εἶναι «γλυκὸ» κι᾽

οὐ γὰρ ἐξ ἴσου ἅπαντα ζητεῖ καὶ ὑπολαμβάνει, ὅταν οἰηθεὶς βέλτιον εἶναι τὸ πιεῖν ὕδωρ καὶ ἰδεῖν ἄνθρωπον εἶτα ζητῇ αὐτά· καίτοι ἔδει γε, εἰ ταὐτὸν ἦν ὁμοίως καὶ ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἄνθρωπος. ἀλλ ὅπερ ἐλέχθη, οὐθεὶς ὃς οὐ φαίνεται τὰ μὲν εὐλαβούμενος τὰ δ' οὔ· ὥστε, ὡς ἔοικε, πάντες ὑπολαμβάνουσιν ἔχειν ἁπλῶς, εἰ μὴ περὶ ἅπαντα, ἀλλὰ περὶ τὸ ἄμεινον καὶ χεῖρον. εἰ δὲ μὴ ἐπιστάμενοι ἀλλὰ δοξάζοντες, πολὺ μᾶλλον ἐπιμελητέον ἂν εἴη τῆς ἀληθείας, ὥσπερ καὶ νοσώδει ὄντι ἢ ὑγιεινῷ τῆς ὑγιείας· καὶ γὰρ ὁ δοξάζων πρὸς τὸν ἐπιστάμενον οὐχ ὑγιεινῶς διάκειται πρὸς τὴν ἀλήθειαν.—ἔτι εἰ ὅτι μάλιστα πάντα οὕτως ἔχει καὶ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τό γε μᾶλλον καὶ ἧττον ἔνεστιν ἐν τῇ φύσει τῶν οντων· οὐ γὰρ ἂν ὁμοίως φήσαιμεν εἶναι τὰ δύο ἄρτια καὶ τὰ τρία, οὐδ' ὁμοίως διέψευσται ὁ τὰ τέτταρα πέντε οἰόμενος καὶ ὁ χίλια. εἰ οὖν μὴ ὁμοίως, δῆλον ὅτι ἅτερος ἧττον, ὥστε μᾶλλον ἀληθεύει. εἰ οὖν τὸ
1009a *μᾶλλον ἐγγύτερον, εἴη γε ἄν τι ἀληθὲς οὗ ἐγγύτερον τὸ μᾶλλον ἀληθές. κἂν εἰ μὴ ἔστιν, ἀλλ' ἤδη γέ τι ἔστι βεβαιότερον καὶ ἀληθινώτερον, καὶ τοῦ λόγου ἀπηλλαγμένοι ἂν εἴημεν τοῦ ἀκράτου καὶ κωλύοντός τι τῇ διανοίᾳ ὁρίσαι.*

Ἔστι δ' ἀπὸ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ ὁ Πρωταγόρου λόγος, 5
καὶ ἀνάγκη ὁμοίως αὐτοὺς ἄμφω ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι· εἴτε

ἕν' ἄλλο δὲν εἶναι. Γιατί ὅταν κρίνη ὅτι εἶναι καλύτερα νὰ πιῆ νερὸ καὶ νὰ ἰδῆ ἕναν ἄνθρωπο, τότε ἀναζητεῖ αὐτά, καὶ δὲν τὰ κρίνει καὶ δὲν τὰ ἀναζητεῖ ὅλα τὸ ἴδιο, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ἂν ἦταν τὸ ἴδιο πρᾶγμα «ἄνθρωπος» καὶ «μὴ ἄνθρωπος». Ἀλλὰ ὅπως εἴπαμε, δὲν ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ μὴν ὁμολογῆ φανερὰ μερικὰ πράγματα καὶ ἄλλα ὄχι. Ὥστε, καθὼς φαίνεται, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι σχηματίζουν ἁπλὲς κρίσεις, ἂν ὄχι γιὰ ὅλα τὰ πράγματα, ὁπωσδήποτε ὅμως γιὰ τὸ καλύτερο καὶ τὸ χειρότερο. Κι ἂν αὐτὸ τὸ κάνουν μὲ εἰκασίες καὶ χωρὶς γνώση, θὰ πρέπει νὰ φροντίσουν πολὺ περισσότερο γιὰ τὴν ἀλήθεια, ὅπως ἕνας ἄρρωστος φροντίζει γιὰ τὴν ὑγεία του περισσότερο ἀπὸ ἕναν γερό. Γιατί, ὄντως, ὁ ἄνθρωπος ποὺ προχωρεῖ μὲ εἰκασίες κατ' ἀντίθεση πρὸς αὐτὸν ποὺ γνωρίζει βρίσκεται σὲ μιὰ ὄχι ὑγιεινὴ σχέση πρὸς τὴν ἀλήθεια.

Ἀκόμα κι' ἂν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅλα τὰ πράγματα μπορεῖ νὰ εἶναι ἔτσι κι' ὄχι ἀλλοιῶς, πάλι κάποιες διαφορὲς ὑπάρχουν στὴν φύση τῶν ὄντων. Γιατὶ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι τὸ ἴδια ἄρτια τὸ δυὸ καὶ τὸ τρία, οὔτε κάνει τὸ ἴδιο λάθος αὐτὸς ποὺ θεωρεῖ τὰ τέσσερα πέντε κι' αὐτὸς ποὺ τὰ θεωρεῖ χίλια. Ἂν λοιπὸν δὲν λαθεύουν τὸ ἴδιο, εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ἕνας λαθεύει λιγότερο, ὥστε βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθεια. 1009α Ἂν λοιπὸν αὐτὸ ποὺ ἔχει περισσότερο τὴν φύση ἑνὸς πράγματος βρίσκεται πλησιέστερα πρὸς αὐτό, θὰ ὑπάρξη κάποια ἀλήθεια πρὸς τὴν ὁποία τὸ ἀληθέστερο εἶναι πιὸ κοντά. Κι ἂν δὲν ὑπάρξη, πάντως ὑπάρχει ἤδη κάτι πιὸ ἀσφαλὲς καὶ πιὸ ἀληθινό, καὶ θὰ εἴμασταν ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ἀκραιφνῆ λογικὴ ποὺ ἐμποδίζει τὸ πνεῦμα νὰ ὁρίση κάτι.

5

Ἀπὸ τὴν ἴδια ἄποψη ξεκινάει καὶ ἡ θεωρία τοῦ Πρωταγόρα καὶ πρέπει καὶ οἱ δυὸ νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴν εἶναι τὸ ἴδιο ἀληθινές.

γὰρ τὰ δοκοῦντα πάντα ἐστὶν ἀληθῆ καὶ τὰ φαινόμενα, ἀνάγκη εἶναι πάντα ἅμα ἀληθῆ καὶ ψευδῆ (πολλοὶ γὰρ τἀναντία ὑπολαμβάνουσιν ἀλλήλοις, καὶ τοὺς μὴ ταὐτὰ δοξάζοντας ἑαυτοῖς διεψεῦσθαι νομίζουσιν· ὥστ' ἀνάγκη τὸ αὐτὸ εἶναί τε καὶ μὴ εἶναι), καὶ εἰ τοῦτ' ἔστιν, ἀνάγκη τὰ δοκοῦντα εἶναι πάντ' ἀληθῆ (τὰ ἀντικείμενα γὰρ δοξάζουσιν ἀλλήλοις οἱ διεψευσμένοι καὶ ⟨οἱ⟩ ἀληθεύοντες· εἰ οὖν ἔχει τὰ ὄντα οὕτως, ἀληθεύσουσι πάντες). ὅτι μὲν οὖν ἀπὸ τῆς αὐτῆς εἰσὶ διανοίας ἀμφότεροι οἱ λόγοι, δῆλον· ἔστι δ' οὐχ ὁ αὐτὸς τρόπος πρὸς ἅπαντας τῆς ἐντεύξεως· οἱ μὲν γὰρ πειθοῦς δέονται οἱ δὲ βίας. ὅσοι μὲν γὰρ ἐκ τοῦ ἀπορῆσαι ὑπέλαβον οὕτως, τούτων εὐΐατος ἡ ἄγνοια (οὐ γὰρ πρὸς τὸν λόγον ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν ἡ ἀπάντησις αὐτῶν)· ὅσοι δὲ λόγου χάριν λέγουσι, τούτων δ' ἔλεγχος ἴασις τοῦ ἐν τῇ φωνῇ λόγου καὶ τοῦ ἐν τοῖς ὀνόμασιν. ἐλήλυθε δὲ τοῖς διαποροῦσιν αὕτη ἡ δόξα ἐκ τῶν αἰσθητῶν, ἡ μὲν τοῦ ἅμα τὰς ἀντιφάσεις καὶ τἀναντία ὑπάρχειν ὁρῶσιν ἐκ ταὐτοῦ γιγνόμενα τἀναντία· εἰ οὖν μὴ ἐνδέχεται γίγνεσθαι τὸ μὴ ὄν, προϋπῆρχεν ὁμοίως τὸ πρᾶγμα ἄμφω ὄν, ὥσπερ καὶ Ἀναξαγόρας μεμῖχθαι πᾶν ἐν παντί φησι καὶ Δημόκριτος· καὶ γὰρ οὗτος τὸ κενὸν καὶ τὸ πλῆρες ὁμοίως καθ' ὁτιοῦν ὑπάρχειν μέρος, καίτοι τὸ μὲν ὂν τούτων εἶναι τὸ δὲ μὴ ὄν. πρὸς μὲν οὖν τοὺς ἐκ τούτων ὑπολαμβάνοντας ἐροῦμεν ὅτι τρόπον μέν τινα ὀρθῶς λέγουσι τρόπον δέ τινα ἀγνοοῦσιν·

Γιατί ἂν ὅλες οἱ ἀπόψεις καὶ ὅλα τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθινά, τότε πρέπει ὅλα τὰ πράγματα νὰ εἶναι ταυτόχρονα ἀληθινὰ καὶ ψευδῆ. Γιατὶ πολλοὶ σχηματίζουν ἀντίθετες γνῶμες καὶ πιστεύουν ὅτι ὅσοι δὲν ἔχουν τὴν ἴδια γνώμη μὲ αὐτοὺς κάνουν λάθος. Ὥστε τὸ ἴδιο πρᾶγμα πρέπει νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴν εἶναι. Κι ἂν αὐτὸ εἶναι σωστό, τότε ὅλες οἱ ὑποκειμενικὲς γνῶμες εἶναι ἀληθινές. Γιατὶ κι' ὅσοι πλανῶνται κι' ὅσοι ἀληθεύουν σκέπτονται ἀντίθετα οἱ μὲν πρὸς τοὺς δέ. Ἂν λοιπὸν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε θὰ ἀληθεύουν οἱ πάντες. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς θεωρίες πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια ἀντίληψη. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἴδιος ὁ τρόπος προσεγγίσεως σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Γιατί ἄλλοι χρειάζονται πειθὼ καὶ ἄλλοι βία. Ἡ ἄγνοια αὐτῶν ποὺ σχημάτισαν μιὰ γνώμη ἀπὸ σύγχυση γιατρεύεται εὔκολα, γιατί ἔχουμε νὰ ἀπαντήσουμε ὄχι στὴν θεωρία τους, ἀλλὰ στὴν νοοτροπία τους. Ὅσοι ὅμως ὑποστηρίζουν μιὰ θεωρία γιὰ τὴν θεωρία, αὐτοὶ θεραπεύονται μὲ τὸν ἔλεγχο τῆς θεωρίας τους στὸν λὸγο καὶ στὶς λέξεις.

Αὐτὴ ἡ ἄποψη δημιουργεῖται σὲ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν σύγχυση ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ πράγματα. Ἡ ἀντίληψη ὅτι ἀντιφάσεις καὶ πράγματα ἀντίθετα μπορεῖ νὰ εἶναι ταυτόχρονα ἀληθινὰ προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι βλέπουν νὰ γεννῶνται ἀντίθετα ἀπὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Ἂν τὸ μὴ ὂν δὲν μπορεῖ νὰ γεννηθῆ, πρέπει νὰ προϋπῆρχε τὸ πρᾶγμα μαζὶ μὲ τὸ ἀντίθετό του, ὅπως ἀκριβῶς ὑποστηρίζει ὁ Ἀναξαγόρας ὅτι τὸ κάθε τι ὑπάρχει ἀνάμικτο μὲ τὰ πάντα. Τὸ ἴδιο λέει κι' ὁ Δημόκριτος, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι σὲ κάθε μέρος ὑπάρχει τὸ κενὸ καὶ τὸ πλῆρες, μολονότι τὸ πρῶτο εἶναι τὸ «μὴ ὄν» καὶ τὸ δεύτερο εἶναι «τὸ ὄν». Σὲ αὐτοὺς λοιπὸν ποὺ στηρίζουν τὴν ἄποψή τους σὲ αὐτὲς τὶς σκέψεις, θὰ ποῦμε ὅτι μολονότι, ἀπὸ μία ἄποψη ἡ θεωρία τους εἶναι σωστή, ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἄποψη εἶναι

τὸ γὰρ ὂν λέγεται διχῶς, ὥστ' ἔστιν ὃν τρόπον ἐνδέχεται γίγνεσθαί τι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἔστι δ' ὃν οὔ, καὶ ἅμα τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ ὂν καὶ μὴ ὄν, ἀλλ' οὐ κατὰ ταὐτὸ [ὄν]· δυνάμει μὲν γὰρ ἐνδέχεται ἅμα ταὐτὸ εἶναι τὰ ἐναντία, ἐντελεχείᾳ δ' οὔ. ἔτι δ' ἀξιώσομεν αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν καὶ ἄλλην τινὰ οὐσίαν εἶναι τῶν ὄντων ᾗ οὔτε κίνησις ὑπάρχει οὔτε φθορὰ οὔτε γένεσις τὸ παράπαν.—ὁμοίως δὲ καὶ ἡ περὶ τὰ φαινόμενα ἀλήθεια ἐνίοις ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἐλή- **1009b**
λυθεν. τὸ μὲν γὰρ ἀληθὲς οὐ πλήθει κρίνεσθαι οἴονται προσήκειν οὐδὲ ὀλιγότητι, τὸ δ' αὐτὸ τοῖς μὲν γλυκὺ γευομένοις δοκεῖν εἶναι τοῖς δὲ πικρόν, ὥστ' εἰ πάντες ἔκαμνον ἢ πάντες παρεφρόνουν, δύο δ' ἢ τρεῖς ὑγίαινον ἢ νοῦν εἶχον, δοκεῖν ἂν τούτους κάμνειν καὶ παραφρονεῖν τοὺς δ' ἄλλους οὔ· ἔτι δὲ καὶ πολλοῖς τῶν ἄλλων ζῴων τἀναντία περὶ τῶν αὐτῶν φαίνεσθαι καὶ ἡμῖν, καὶ αὐτῷ δὲ ἑκάστῳ πρὸς αὑτὸν οὐ ταὐτὰ κατὰ τὴν αἴσθησιν ἀεὶ δοκεῖν. ποῖα οὖν τούτων ἀληθῆ ἢ ψευδῆ, ἄδηλον· οὐθὲν γὰρ μᾶλλον τάδε ἢ τάδε ἀληθῆ, ἀλλ' ὁμοίως. διὸ Δημόκριτός γέ φησιν ἤτοι οὐθὲν εἶναι ἀληθὲς ἢ ἡμῖν γ' ἄδηλον. ὅλως δὲ διὰ τὸ ὑπολαμβάνειν φρόνησιν μὲν τὴν αἴσθησιν, ταύτην δ' εἶναι ἀλλοίωσιν, τὸ φαινόμενον κατὰ τὴν αἴσθησιν ἐξ ἀνάγκης ἀληθὲς εἶναί

ἐσφαλμένη. Γιατὶ «τὸ ὄν» ἔχει δυὸ σημασίες, μιὰ κατὰ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ γεννηθῆ κάτι ἀπὸ τὸ «μὴ ὄν» καὶ μιὰ ἄλλη κατὰ τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ. Καὶ μιὰ ἄλλη κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἴδιο πρᾶγμα μπορεῖ ταυτόχρονα νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴν εἶναι. Ἀλλὰ ὄχι κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Γιατὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι δυνατὸ ταυτόχρονα νὰ εἶναι καὶ τὸ ἀντίθετό του, ἀλλὰ *δυνάμει* καὶ ὄχι *ἐντελεχείᾳ*. Κι ἀκόμα, θὰ ἀξιώσουμε ἀπὸ αὐτοὺς νὰ δεχθοῦν ὅτι ὑπάρχει κι' ἕνας ἄλλος τρόπος ὕπαρξης τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, κατὰ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως οὔτε κίνηση οὔτε φθορὰ οὔτε γένεση.

1009β Ὁμοίως καὶ ἡ θεωρία ὅτι τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθῆ προῆλθε σὲ μερικοὺς ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Αὐτοὶ πρεσβεύουν ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος ἐκείνων ποὺ τὴν ὑποστηρίζουν. Καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα, ὅταν τὸ γεύονται, σὲ ἄλλους φαίνεται γλυκὺ καὶ σὲ ἄλλους πικρό. Ὥστε, ἂν ἦταν ὅλοι ἄρρωστοι ἢ τρελλοὶ καὶ μόνο δυό-τρεῖς ἦταν γεροὶ καὶ γνωστικοί, θὰ φαίνονταν οἱ τελευταῖοι ὅτι εἶναι ἄρρωστοι ἢ τρελλοὶ καὶ ὄχι οἱ πρῶτοι [οἱ πολλοί]. Ἐπίσης λένε ὅτι σὲ πολλὰ ζῶα δημιουργοῦνται ἀπὸ τὰ ἴδια πράγματα ἐντυπώσεις ποὺ εἶναι ἀντίθετες μὲ αὐτὲς ποὺ δημιουργοῦνται σὲ μᾶς, κι' ὅτι τὸ ἴδιο ἄτομο δὲν αἰσθάνεται πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ ἴδια πράγματα. Ὥστε εἶναι ἄδηλο ποιὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀληθινὰ ἢ ψευδῆ. Γιατί δὲν εἶναι περισσότερο ἀληθινὰ αὐτὰ ἐδῶ ἢ ἐκεῖνα, ἀλλὰ ὅλα εἶναι τὸ ἴδιο. Γι᾽ αὐτὸ ὁ Δημόκριτος ὑποστηρίζει ὅτι ἢ δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια ἢ εἶναι ἄγνωστη σὲ μᾶς.

Γενικά, ἐπειδὴ θεωροῦν ὡς σκέψη τὴν αἴσθηση (*τὴν κατ᾽ αἴσθηση ἀντίληψη*), ἡ ὁποία εἶναι μιὰ φυσικὴ ἀλλοίωση, ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἐντύπωση ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν *κατ᾽ αἴσθηση ἀντίληψη* εἶναι ἀληθινὴ κατ᾽ ἀνάγκη. Μὲ αὐτὴν τὴν

φασιν· ἐκ τούτων γὰρ καὶ Ἐμπεδοκλῆς καὶ Δημόκριτος καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἔπος εἰπεῖν ἕκαστος τοιαύταις δόξαις γεγένηνται ἔνοχοι. καὶ γὰρ Ἐμπεδοκλῆς μεταβάλλοντας τὴν ἕξιν μεταβάλλειν φησὶ τὴν φρόνησιν·

"πρὸς παρεὸν γὰρ μῆτις ἐναύξεται ἀνθρώποισιν."

καὶ ἐν ἑτέροις δὲ λέγει ὅτι

"ὅσσον ⟨δ'⟩ ἀλλοῖοι μετέφυν, τόσον ἄρ σφισιν αἰεὶ
καὶ τὸ φρονεῖν ἀλλοῖα παρίστατο".

καὶ Παρμενίδης δὲ ἀποφαίνεται τὸν αὐτὸν τρόπον·

"ὡς γὰρ ἑκάστοτ' ἔχει κρᾶσιν μελέων πολυκάμπτων,
τὼς νόος ἀνθρώποισι παρίσταται· τὸ γὰρ αὐτὸ
ἔστιν ὅπερ φρονέει, μελέων φύσις ἀνθρώποισιν
καὶ πᾶσιν καὶ παντί· τὸ γὰρ πλέον ἐστὶ νόημα."

Ἀναξαγόρου δὲ καὶ ἀπόφθεγμα μνημονεύεται πρὸς τῶν ἑταίρων τινάς, ὅτι τοιαῦτ' αὐτοῖς ἔσται τὰ ὄντα οἷα ἂν ὑπολάβωσιν. φασὶ δὲ καὶ τὸν Ὅμηρον ταύτην ἔχοντα φαίνεσθαι τὴν δόξαν, ὅτι ἐποίησε τὸν Ἕκτορα, ὡς ἐξέστη ὑπὸ τῆς πληγῆς, κεῖσθαι ἀλλοφρονέοντα, ὡς φρονοῦντας μὲν καὶ τοὺς παραφρονοῦντας ἀλλ' οὐ ταὐτά. δῆλον οὖν ὅτι, εἰ

1. Fragm. 106.
2. Fragm. 108.
3. Fragm. 16.

ἰδέα καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Δημόκριτος καὶ γενικὰ ὅλοι οἱ ἄλλοι βρέθηκαν νὰ ὑποστηρίζουν τέτοιες ἀπόψεις. Καὶ πράγματι, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀλλάζοντας τὴν σωματικὴ διάθεση ἀλλάζουν σκέψη:

Σύμφωνα μὲ τὴν παροῦσα κατάσταση
Αὐξάνεται κι' ἡ σκέψη τῶν ἀνθρώπων[1].

Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο πάλι λέει:

Ὅσο ἀλλάζουν στὴν φύση τους οἱ ἄνθρωποι
τόσο καὶ διαφορετικὰ σκέπτονται[2].

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀποφαίνεται καὶ ὁ Παρμενίδης:

Ὅπως κάθε φορὰ καθένας ἔχει τὴν κράση του
στὰ πολύκαμπτα μέλη του,
ἔτσι ἔχει καὶ τὴν σκέψη του.
Γιατὶ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ στὸν καθένα
αὐτὸ ποὺ στὴν οὐσία φέρνει τὴν σκέψη
εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύση τῶν μελῶν.
Γιατὶ σκέψη εἶναι αὐτὸ ποὺ ὑπερισχύει[3].

Ὑπάρχει ἐπίσης κι' ἕνα ἀπόφθεγμα τοῦ Ἀναξαγόρα πρὸς μερικοὺς ἀπὸ τοὺς μαθητές του, ὅτι τὰ πράγματα θὰ εἶναι γι' αὐτοὺς ὅπως αὐτοὶ τὰ κρίνουν. Λένε ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος φαίνεται νὰ ἔχη τὴν ἴδια ἄποψη, γιατὶ παράστησε τὸν Ἕκτορα, ὅταν ζαλίστηκε ἀπὸ τὸ χτύπημα, νὰ εἶναι ξαπλωμένος μὲ σαλεμένο νοῦ, ὑποδηλώνοντας ὅτι σκέπτονται κι' αὐτοὶ ποὺ παραφρονοῦν, ἀλλὰ ὄχι τὰ ἴδια πράγματα.

Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι, ἂν καὶ οἱ δυὸ καταστάσεις εἶναι

ἀμφότεραι φρονήσεις, καὶ τὰ ὄντα ἅμα οὕτω τε καὶ οὐχ οὕτως ἔχει. ᾗ καὶ χαλεπώτατον τὸ συμβαῖνόν ἐστιν· εἰ γὰρ οἱ μάλιστα τὸ ἐνδεχόμενον ἀληθὲς ἑωρακότες—οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ μάλιστα ζητοῦντες αὐτὸ καὶ φιλοῦντες—οὗτοι τοιαύτας ἔχουσι τὰς δόξας καὶ ταῦτα ἀποφαίνονται περὶ τῆς ἀληθείας, πῶς οὐκ ἄξιον ἀθυμῆσαι τοὺς φιλοσοφεῖν ἐγχειροῦντας; τὸ γὰρ τὰ πετόμενα διώκειν τὰ ζητεῖν ἂν **1010a** *εἴη τὴν ἀλήθειαν.—αἴτιον δὲ τῆς δόξης τούτοις ὅτι περὶ τῶν ὄντων μὲν τὴν ἀλήθειαν ἐσκόπουν, τὰ δ' ὄντα ὑπέλαβον εἶναι τὰ αἰσθητὰ μόνον· ἐν δὲ τούτοις πολλὴ ἡ τοῦ ἀορίστου φύσις ἐνυπάρχει καὶ ἡ τοῦ ὄντος οὕτως ὥσπερ εἴπομεν· διὸ εἰκότως μὲν λέγουσιν, οὐκ ἀληθῆ δὲ λέγουσιν (οὕτω γὰρ ἁρμόττει μᾶλλον εἰπεῖν ἢ ὥσπερ Ἐπίχαρμος εἰς Ξενοφάνην). ἔτι δὲ πᾶσαν ὁρῶντες ταύτην κινουμένην τὴν φύσιν, κατὰ δὲ τοῦ μεταβάλλοντος οὐθὲν ἀληθευόμενον, περί γε τὸ πάντῃ πάντως μεταβάλλον οὐκ ἐνδέχεσθαι ἀληθεύειν. ἐκ γὰρ ταύτης τῆς ὑπολήψεως ἐξήνθησεν ἡ ἀκροτάτη δόξα τῶν εἰρημένων, ἡ τῶν φασκόντων ἡρακλειτίζειν καὶ οἵαν Κρατύλος εἶχεν, ὃς τὸ τελευταῖον οὐθὲν ᾤετο δεῖν λέγειν ἀλλὰ τὸν δάκτυλον ἐκίνει μόνον, καὶ Ἡρακλείτῳ ἐπετίμα εἰπόντι ὅτι δὶς τῷ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι· αὐτὸς γὰρ ᾤετο οὐδ' ἅπαξ. ἡμεῖς δὲ καὶ πρὸς τοῦτον τὸν λόγον ἐροῦμεν ὅτι τὸ μὲν μεταβάλλον ὅτε μεταβάλλει ἔχει τινὰ αὐτοῖς λόγον μὴ οἴεσθαι εἶναι, καίτοι ἔστι γε ἀμφισ-*

δυὸ εἴδη σκέψης, καὶ τὰ ὄντα θὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ «ἔτσι» κι' «ἀλλοιῶς». Ἔτσι ὅμως οἱ συνέπειες εἶναι πολὺ δύσκολες. Γιατί, ἂν αὐτοὶ ποὺ διακρίνουν ὅσο εἶναι δυνατὸ καθαρότερα τὴν ἀλήθεια (καὶ αὐτοὶ εἶναι ὅσοι τὴν ἀναζητοῦν μὲ πάθος καὶ τὴν ἀγαποῦν) ἔχουν τέτοιες ἀπόψεις καὶ ἀποφαίνονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἀσφαλῶς ὅσοι ἐπιχειροῦν νὰ φιλοσοφήσουν, θὰ ἀπογοητευθοῦν. Γιατὶ ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας θὰ εἶναι σὰ νὰ κυνηγᾶς πουλιὰ στὸν ἀέρα.

1010α Ὁ λόγος ποὺ ἔχουν αὐτὴ τὴν γνώμη εἶναι γιατί, ἐνῶ ἐρευνοῦσαν τὴν ἀλήθεια γιὰ τὰ ὄντα, ἐνόμισαν ὅτι ὄντα εἶναι μόνο τὰ αἰσθητά, στὰ ὁποία ἡ φύση τοῦ ἀορίστου, δηλ. τοῦ ὄντος ὅπως τὸ ἐξζητήσαμε, ἐνυπάρχει ἄφθονη. Γι' αὐτὸ ὑποστηρίζουν εὔλογα πράγματα, ὄχι ὅμως καὶ ἀληθινά. Αὐτὴ ἡ κριτικὴ εἶναι πιὸ κατάλληλη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ἐπιχάρμου πρὸς τὸν Ξενοφάνη. Κι ἀκόμα, βλέποντας ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ φύση βρίσκεται σὲ κίνηση καὶ ὅτι καμμιὰ ἀληθινὴ βεβαίωση δὲν μπορεῖ νὰ γίνη γι' αὐτὸ ποὺ μεταβάλλεται, πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ διατυπώσουν μιὰ ἀληθινὴ κρίση γι' αὐτὸ ποὺ μεταβάλλεται πάντοτε καὶ καθ' ὁλοκληρίαν. Καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀντίληψη γεννήθηκε ἡ ἀκραία ἄποψη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ἡ ἄποψη αὐτῶν ποὺ ἐμφανίζονται ὡς ὀπαδοὶ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ αὐτὴ ποὺ εἶχε ὁ Κρατύλος, ὁ ὁποῖος στὰ τελευταία του πίστευε ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ λέει κανεὶς τίποτε, ἀλλὰ κουνοῦσε μόνο τὸ δάχτυλο, καὶ κατέκρινε τὸν Ἡράκλειτο ποὺ ἔλεγε, ὅτι δὲν μπορεῖς νὰ μπεῖς δυὸ φορὲς στὸ ἴδιο ποτάμι. Γιατὶ αὐτὸς πίστευε ὅτι δὲν μπορεῖς νὰ μπεῖς οὔτε μιὰ φορά.

Ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὴν τὴν θεωρία θὰ ἀπαντήσουμε ὅτι αὐτὸ ποὺ μεταβάλλεται, κατὰ τὴν μεταβολή του, ἔχει κάποιον πραγματικὸ λόγο νὰ τοὺς κάνη νὰ ὑποθέτουν ὅτι «δὲν ὑπάρ-

βητήσιμον· τό τε γὰρ ἀποβάλλον ἔχει τι τοῦ ἀποβαλλομένου, καὶ τοῦ γιγνομένου ἤδη ἀνάγκη τι εἶναι, ὅλως τε εἰ φθείρεται, ὑπάρξει τι ὄν, καὶ εἰ γίγνεται, ἐξ οὗ γίγνεται καὶ ὑφ᾽ οὗ γεννᾶται ἀναγκαῖον εἶναι, καὶ τοῦτο μὴ ἰέναι εἰς ἄπειρον. ἀλλὰ ταῦτα παρέντες ἐκεῖνα λέγωμεν, ὅτι οὐ ταὐτό ἐστι τὸ μεταβάλλειν κατὰ τὸ ποσὸν καὶ κατὰ τὸ ποιόν· κατὰ μὲν οὖν τὸ ποσὸν ἔστω μὴ μένον, ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος ἅπαντα γιγνώσκομεν. ἔτι δ᾽ ἄξιον ἐπιτιμῆσαι τοῖς οὕτως ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τῶν ἐλαττόνων τὸν ἀριθμὸν ἰδόντες οὕτως ἔχοντα περὶ ὅλου τοῦ οὐρανοῦ ὁμοίως ἀπεφήναντο· ὁ γὰρ περὶ ἡμᾶς τοῦ αἰσθητοῦ τόπος ἐν φθορᾷ καὶ γενέσει διατελεῖ μόνος ὤν, ἀλλ᾽ οὗτος οὐθὲν ὡς εἰπεῖν μόριον τοῦ παντός ἐστιν, ὥστε δικαιότερον ἂν δι᾽ ἐκεῖνα τούτων ἀπεψηφίσαντο ἢ διὰ ταῦτα ἐκείνων κατεψηφίσαντο. ἔτι δὲ δῆλον ὅτι καὶ πρὸς τούτους ταὐτὰ τοῖς πάλαι λεχθεῖσιν ἐροῦμεν· ὅτι γὰρ ἔστιν ἀκίνητός τις φύσις δεικτέον αὐτοῖς καὶ πειστέον αὐτούς. καίτοι γε συμβαίνει τοῖς ἅμα φάσκουσιν εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἠρεμεῖν μᾶλλον φάναι πάντα ἢ κινεῖσθαι· οὐ γὰρ ἔστιν εἰς ὅ τι μεταβαλεῖ· ἅπαντα γὰρ ὑπάρχει πᾶσιν.—περὶ δὲ τῆς ἀληθείας, ὡς οὐ πᾶν τὸ φαινόμενον **1010b** *ἀληθές, πρῶτον μὲν ὅτι οὐδ᾽ ⟨εἰ⟩ ἡ αἴσθησις ⟨μὴ⟩ ψευδὴς τοῦ*

χει». Μολονότι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀμφισβητήσιμο. Γιατὶ αὐτὸ ποὺ ἀποβάλλει [κάτι], διατηρεῖ κάποιο μέρος τοῦ ἀποβαλλομένου, καί, ἀπὸ τὸ καινούργιο ποὺ γεννιέται, πρέπει ἤδη νὰ ὑφίσταται κάτι. Καὶ γενικά, ἂν κάτι φθείρεται [παύει νὰ ὑπάρχῃ], θὰ ὑπάρξει κάτι ποὺ νὰ εἶναι. Καὶ ἂν κάτι γίνεται, αὐτό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται καὶ μὲ τὸ ὁποῖο γεννιέται, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Καὶ δὲν μπορεῖ αὐτὸ νὰ τραβάῃ ἐπ᾽ ἄπειρο.

᾽Αλλὰ ἂς ἀφήσουμε αὐτὰ καὶ ἂς σημειώσουμε ὅτι ἡ ποσοτικὴ καὶ ἡ ποιοτικὴ μεταβολὴ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο. ῾Ως πρὸς τὸ ποσὸν τίποτε δὲν μένει τὸ ἴδιο, ἀλλὰ τὸ κάθε τι τὸ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν μορφή του. Κι ἀξίζει ἀκόμα νὰ ἐπικρίνουμε αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τέτοιες ἀντιλήψεις, ὅτι ἀκόμα κι᾽ ἂν παρατήρησαν νὰ συμβαίνῃ αὐτὸ σὲ ἕνα μικρὸν ἀριθμὸ αἰσθητῶν, μεταφέρουν τὴν ἄποψή τους αὐτὴ σὲ ὁλόκληρο τὸ σύμπαν. Γιατὶ μόνο τὸ δικό μας αἰσθητὸ περιβάλλον διατελεῖ σὲ μιὰ συνεχὴ φθορὰ καὶ γένεση. ᾽Αλλὰ αὐτὸ εἶναι μόνο ἕνα μόριο τοῦ σύμπαντος, ὥστε θὰ ἦταν δικαιότερο γι᾽ αὐτοὺς νὰ ἐγκρίνουν αὐτὰ ἐδῶ ἐξ αἰτίας ἐκείνων παρὰ νὰ καταδικάσουν ἐκεῖνα ἐξ αἰτίας αὐτῶν ἐδῶ.

Κι ἀκόμα εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ πρὸς αὐτοὺς θὰ ἀπαντήσουμε τὰ ἴδια ποὺ εἴπαμε καὶ στοὺς ἄλλους παλιότερα. Πρέπει νὰ τοὺς ἀποδείξουμε καὶ νὰ τοὺς πείσουμε ὅτι ὑπάρχει κάποια ἀκίνητη φύση. ῎Αν καὶ αὐτοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι τὰ ὄντα μπορεῖ ταυτόχρονα νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ μὴν ὑπάρχουν, τείνουν λογικὰ νὰ δεχθοῦν μᾶλλον ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἠρεμοῦν παρὰ ὅτι κινοῦνται. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει γι᾽ αὐτοὺς τίποτε στὸ ὁποῖο νὰ μεταβληθῇ [τὸ ὄν], γιατὶ τὰ πάντα ὑπάρχουν στὰ πάντα.

1010β ῞Οσο γιὰ τὴν πραγματικότητα, ὅτι κάθε τι ποὺ φαίνεται δὲν εἶναι καὶ ἀληθινό, θὰ ποῦμε πρῶτα ὅτι, πράγματι, ἡ πρόσληψη, τοὐλάχιστο τοῦ ἀντικειμένου μιᾶς αἰσθήσεως,

γε ἰδίου ἐστίν, ἀλλ' ἡ φαντασία οὐ ταὐτὸν τῇ αἰσθήσει. εἶτ' ἄξιον θαυμάσαι εἰ τοῦτ' ἀποροῦσι, πότερον τηλικαῦτά ἐστι τὰ μεγέθη καὶ τὰ χρώματα τοιαῦτα οἷα τοῖς ἄπωθεν φαίνεται ἢ οἷα τοῖς ἐγγύθεν, καὶ πότερον οἷα τοῖς ὑγιαίνουσιν ἢ οἷα τοῖς κάμνουσιν, καὶ βαρύτερα πότερον ἃ τοῖς ἀσθενοῦσιν ἢ ἃ τοῖς ἰσχύουσιν, καὶ ἀληθῆ πότερον ἃ τοῖς καθεύδουσιν ἢ ἃ τοῖς ἐγρηγορόσιν. ὅτι μὲν γὰρ οὐκ οἴονταί γε, φανερόν· οὐθεὶς γοῦν, ἐὰν ὑπολάβῃ νύκτωρ Ἀθήνησιν εἶναι ὢν ἐν Λιβύῃ, πορεύεται εἰς τὸ ᾠδεῖον. ἔτι δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος, ὥσπερ καὶ Πλάτων λέγει, οὐ δήπου ὁμοίως κυρία ἡ τοῦ ἰατροῦ δόξα καὶ ἡ τοῦ ἀγνοοῦντος, οἷον περὶ τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι ὑγιοῦς ἢ μὴ μέλλοντος. ἔτι δὲ ἐπ' αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων οὐχ ὁμοίως κυρία ἡ τοῦ ἀλλοτρίου καὶ ἰδίου ἢ τοῦ πλησίον καὶ τοῦ αὑτῆς, ἀλλὰ περὶ μὲν χρώματος ὄψις, οὐ γεῦσις, περὶ δὲ χυμοῦ γεῦσις, οὐκ ὄψις· ὧν ἑκάστη ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ περὶ τὸ αὐτὸ οὐδέποτε φησιν ἅμα οὕτω καὶ οὐχ οὕτως ἔχειν. ἀλλ' οὐδὲ ἐν ἑτέρῳ χρόνῳ περί γε τὸ πάθος ἠμφισβήτησεν, ἀλλὰ περὶ τὸ ᾧ συμβέβηκε τὸ πάθος. λέγω δ' οἷον ὁ μὲν αὐτὸς οἶνος δόξειεν ἂν ἢ μεταβαλὼν ἢ τοῦ σώματος μεταβαλόντος ὁτὲ μὲν εἶναι γλυκὺς ὁτὲ δὲ οὐ γλυκύς· ἀλλ' οὐ τό γε γλυκύ, οἷόν ἐστιν ὅταν ᾖ, οὐδεπώποτε μετέβαλεν, ἀλλ' ἀεὶ ἀληθεύει περὶ αὐτοῦ, καὶ ἔστιν ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐσόμενον γλυκὺ

δὲν εἶναι ψευδής, ἀλλὰ ἡ ἐντύπωση ποὺ σχηματίζουμε γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν αἴσθηση. Ἔπειτα ἀξίζει νὰ θαυμάση κανείς, ἂν οἱ ἀντίπαλοί μου θέτουν τὸ ἐρώτημα ἂν τὰ μεγέθη καὶ τὰ χρώματα εἶναι πράγματι, ἔτσι ὅπως φαίνονται ἀπὸ μακριὰ καὶ ἀπὸ κοντὰ ἢ ὅπως φαίνονται στὸν ὑγιῆ ἢ τέτοια ποὺ φαίνονται στὸν ἀσθενῆ, καὶ σὲ ποιοὺς φαίνεται βαρύτερα, στοὺς ἀδύνατους ἢ στοὺς δυνατούς, καὶ ποιὰ εἶναι ἀληθινά, αὐτὰ ποὺ φαίνονται στὸν ἄγρυπνο ἢ στὸν κοιμισμένο. Εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν πιστεύουν τὸ δεύτερο. Κανεὶς βέβαια ἂν τὴν νύχτα φαντάζεται πὼς βρίσκεται στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα βρίσκεται στὴν Ἀφρική, δὲν τραβάει γιὰ τὸ Ὠδεῖο. Καὶ σχετικὰ μὲ τὸ μέλλον, ὅπως λέει καὶ ὁ Πλάτων, ἡ γνώμη τοῦ γιατροῦ κι' ἡ γνώμη τοῦ ἀδαοῦς δὲν ἔχουν τὸ ἴδιο κῦρος, ἐπὶ παραδείγματι, ἂν κάποιος πρόκειται νὰ εἶναι ὑγιὴς ἢ ὄχι.

Κι ἀκόμα, στὴν περίπτωση τῶν ἴδιων τῶν αἰσθήσεων, ἡ αἴσθηση ἑνὸς ξένου ἀντικειμένου καὶ ἑνὸς ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν αἴσθηση ἢ ἑνὸς παραπλήσιου ἀντικειμένου ἢ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς τῆς αἰσθήσεως, δὲν ἔχουν ὅλες τὸ ἴδιο κῦρος. Ἀλλὰ στὴν περίπτωση τοῦ χρώματος αὐθεντικὴ αἴσθηση εἶναι ἡ ὅραση καὶ ὄχι ἡ γεύση, ἐνῶ γιὰ τὸ χυμὸ αὐθεντικὴ αἴσθηση εἶναι ἡ γεύση καὶ ὄχι ἡ ὅραση. Ἀλλὰ καμμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς αἰσθήσεις δὲν βεβαιώνει ταυτόχρονα γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα ὅτι εἶναι «ἔτσι κι' ὄχι ἔτσι». Ἀλλὰ οὔτε σὲ ἄλλη στιγμὴ ἀμφισβήτησε τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ μόνο σὲ ποιὸν ἀνήκει αὐτὴ ἡ ποιότητα τοῦ αἰσθήματος. Ἐννοῶ, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι τὸ ἴδιο κρασὶ μπορεῖ νὰ φαίνεται τὴν μιὰ γλυκὺ καὶ τὴν ἄλλη ὄχι γλυκύ, ὡς ἀποτέλεσμα μεταβολῆς ἢ τοῦ ἴδιου τοῦ κρασιοῦ ἢ τοῦ σώματος κάποιου. Ἀλλὰ τὸ γλυκύ, ὅπως εἶναι ὅταν ὑφίσταται, ποτὲ δὲν ἀλλάζει καὶ δὲν πέφτουμε ἔξω ποτὲ κι' αὐτὸ ποὺ εἶναι γλυκύ, εἶναι ἀπὸ κά-

τοιοῦτον. καίτοι τοῦτο ἀναιροῦσιν οὗτοι οἱ λόγοι ἅπαντες, ὥσπερ καὶ οὐσίαν μὴ εἶναι μηθενός, οὕτω μηδ' ἐξ ἀνάγκης μηθέν· τὸ γὰρ ἀναγκαῖον οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως καὶ ἄλλως ἔχειν, ὥστ' εἴ τι ἔστιν ἐξ ἀνάγκης, οὐχ ἕξει οὕτω τε καὶ οὐχ οὕτως.—ὅλως τ' εἴπερ ἔστι τὸ αἰσθητὸν μόνον, οὐθὲν ἂν εἴη μὴ ὄντων τῶν ἐμψύχων· αἴσθησις γὰρ οὐκ ἂν εἴη. τὸ μὲν οὖν μήτε τὰ αἰσθητὰ εἶναι μήτε τὰ αἰσθήματα ἴσως ἀληθές (τοῦ γὰρ αἰσθανομένου πάθος τοῦτό ἐστι), τὸ δὲ τὰ ὑποκείμενα μὴ εἶναι, ἃ ποιεῖ τὴν αἴσθησιν, καὶ ἄνευ αἰσθήσεως, ἀδύνατον. οὐ γὰρ δὴ ἥ γ' αἴσθησις αὐτὴ ἑαυτῆς ἐστίν, ἀλλ' ἔστι τι καὶ ἕτερον παρὰ τὴν αἴσθησιν, ὃ ἀνάγκη πρότερον εἶναι τῆς αἰσθήσεως· τὸ γὰρ κινοῦν τοῦ κινουμένου
1011ª ***φύσει πρότερόν ἐστι, κἂν εἰ λέγεται πρὸς ἄλληλα ταῦτα, οὐθὲν ἧττον***

Εἰσὶ δέ τινες οἱ ἀποροῦσι καὶ τῶν ταυτα πεπεισμένων 6
καὶ τῶν τοὺς λόγους τούτους μόνον λεγόντων· ζητοῦσι γὰρ τίς ὁ κρινῶν τὸν ὑγιαίνοντα καὶ ὅλως τὸν περὶ ἕκαστα κρινοῦντα ὀρθῶς. τὰ δὲ τοιαῦτα ἀπορήματα ὅμοιά ἐστι τῷ ἀπορεῖν πότερον καθεύδομεν νῦν ἢ ἐγρηγόραμεν, δύνανται δ' αἱ ἀπορίαι αἱ τοιαῦται πᾶσαι τὸ αὐτό· πάντων γὰρ λόγον ἀξιοῦσιν εἶναι οὗτοι· ἀρχὴν γὰρ ζητοῦσι, καὶ ταύτην δι' ἀποδείξεως λαμβάνειν, ἐπεὶ ὅτι γε πεπεισμένοι οὐκ εἰσί, φανεροί εἰσιν ἐν ταῖς πράξεσιν. ἀλλ' ὅπερ εἴπομεν, τοῦτο αὐτῶν τὸ πάθος ἐστίν· λόγον γὰρ ζητοῦσιν ὧν οὐκ ἔστι λό-

ποια ἀναγκαιότητα τῆς φύσεως. Κι ἀκόμα αὐτὲς οἱ θεωρίες ἀναιροῦν τὴν δυνατότητα νὰ ὑπάρχη κάτι ἀπὸ κάποια φυσικὴ ἀναγκαιότητα, ἀφοῦ ἀναιροῦν τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῶν ὄντων. Γιατὶ τὸ ἀναγκαῖο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κι' ἔτσι κι' ἀλλοιῶς. Ὥστε, ἂν κάτι ὑπάρχει κατὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι «καὶ ἔτσι κι' ἀλλοιῶς».

Καὶ γενικά, ἂν ὑπάρχει μόνο τὸ αἰσθητό, ἂν δὲν ὑπῆρχαν ἔμψυχα ὄντα, δὲν θὰ ὑπῆρχε τίποτε. Γιατὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε αἴσθηση. Τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν μήτε τὰ αἰσθήματα μήτε τὰ αἰσθητά, ἴσως εἶναι ἀλήθεια (γιατί ὅλ' αὐτὰ εἶναι ἕνα πάθος αὐτοῦ ποὺ αἰσθάνεται), ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν ὑπάρχουν τὰ ὑποκείμενα ποὺ αἰτιολογοῦν τὴν αἴσθηση καὶ δὲν νοοῦνται χωριστὰ ἀπὸ αὐτήν. Γιατὶ ἡ αἴσθηση δὲν εἶναι αἴσθηση τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αἴσθηση, ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχη πρὶν ἀπὸ τὴν αἴσθηση. 1011α Γιατὶ αὐτὸ ποὺ κινεῖ προϋπάρχει ἐκ φύσεως τοῦ κινουμένου, καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι λιγότερο ἀληθινό, ἂν ὅλ' αὐτὰ εἶναι σχετικά.

6

῾Υπάρχουν μερικοὶ ποὺ θέτουν ἐρωτήματα καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν πράγματι αὐτὲς τὶς πεποιθήσεις, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ ἁπλῶς ὁμολογοῦν αὐτές. Καὶ θέτουν τὸ ζήτημα ποιὸς θὰ κρίνη τὸν ὑγιὴ καὶ γενικὰ ποιὸς θὰ κρίνη ὀρθὰ σὲ κάθε περίπτωση. Κι ὅλ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα μοιάζουν μὲ τὸ νὰ ἀποροῦμε ἂν αὐτὴ τὴν στιγμὴ κοιμούμαστε ἢ εἴμαστε ξυπνητοί. Κι ὅλες αὐτὲς οἱ ἀπορίες συνθέτουν τὸ ἴδιο πρὸβλημα. Γιατὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀξιώνουν νὰ ὑπάρχει κάποια αἰτία γιὰ τὸ κάθε τι. Αὐτοὶ ἀναζητοῦν μιὰ ἀρχὴ καὶ θέλουν νὰ τὴν λάβουν μὲ ἀπόδειξη, γιατὶ ἀπὸ τὶς πράξεις τους δείχνουν ὅτι δὲν εἶναι πεπεισμένοι. ᾿Αλλά, ὅπως εἴπαμε, τὸ πρόβλημά τους εἶναι ὅτι ἀναζητοῦν αἰτία γιὰ πράγματα ποὺ δὲν ἔχουν αἰτία.

γος· ἀποδείξεως γὰρ ἀρχὴ οὐκ ἀπόδειξίς ἐστιν. οὗτοι μὲν οὖν ῥᾳδίως ἂν τοῦτο πεισθεῖεν (ἔστι γὰρ οὐ χαλεπὸν λαβεῖν)· οἱ δ' ἐν τῷ λόγῳ τὴν βίαν μόνον ζητοῦντες ἀδύνατον ζητοῦσιν· ἐναντίᾳ γὰρ εἰπεῖν ἀξιοῦσιν, εὐθὺς ἐναντία λέγοντες. εἰ δὲ μὴ ἔστι πάντα πρός τι, ἀλλ' ἔνιά ἐστι καὶ αὐτὰ καθ' αὑτά, οὐκ ἂν εἴη πᾶν τὸ φαινόμενον ἀληθές· τὸ γὰρ φαινόμενον τινί ἐστι φαινόμενον· ὥστε ὁ λέγων ἅπαντα τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθῆ ἅπαντα ποιεῖ τὰ ὄντα πρός τι. διὸ καὶ φυλακτέον τοῖς τὴν βίαν ἐν τῷ λόγῳ ζητοῦσιν, ἅμα δὲ καὶ ὑπέχειν λόγον ἀξιοῦσιν, ὅτι οὐ τὸ φαινόμενον ἔστιν ἀλλὰ τὸ φαινόμενον ᾧ φαίνεται καὶ ὅτε φαίνεται καὶ ᾗ καὶ ὥς. ἂν δ' ὑπέχωσι μὲν λόγον, μὴ οὕτω δ' ὑπέχωσι, συμβήσεται αὐτοῖς τἀναντία ταχὺ λέγειν. ἐνδέχεται γὰρ τῷ αὐτῷ κατὰ μὲν τὴν ὄψιν μέλι φαίνεσθαι τῇ δὲ γεύσει μή, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν δυοῖν ὄντοιν μὴ ταὐτὰ ἑκατέρᾳ τῇ ὄψει, ἂν ὦσιν ἀνόμοιαι· ἐπεὶ πρός γε τοὺς διὰ τὰς πάλαι εἰρημένας αἰτίας τὸ φαινόμενον φάσκοντας ἀληθὲς εἶναι,† . . . †καὶ διὰ τοῦτο πάνθ' ὁμοίως εἶναι ψευδῆ καὶ ἀληθῆ· οὔτε γὰρ ἅπασι ταὐτὰ φαίνεσθαι οὔτε ταὐτῷ ἀεὶ ταὐτά, ἀλλὰ πολλάκις τἀναντία κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον (ἡ μὲν γὰρ ἁφὴ δύο λέγει ἐν τῇ ἐπαλλάξει τῶν δακτύλων ἡ δ' ὄψις ἕν)· ἀλλ' οὔ τι τῇ αὐτῇ γε καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ αἰσθήσει καὶ ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ, ὥστε τοῦτ' ἂν εἴη ἀληθές. ἀλλ' ἴσως διὰ τοῦτ' 1011b ἀνάγκη λέγειν τοῖς μὴ δι' ἀπορίαν ἀλλὰ λόγου χάριν λέγουσιν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀληθὲς τοῦτο ἀλλὰ τούτῳ ἀληθές.

Γιατὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἀποδείξεως δὲν εἶναι ἀπόδειξη. Καὶ σὲ αὐτὸ μποροῦν νὰ πεισθοῦν εὔκολα. Γιατί δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τὸ δοκιμάσουν. Ἀλλὰ αὐτοὶ ποὺ ζητοῦν στὸν λόγο μόνο τὴν πειστικὴ δύναμη, ζητοῦν κάτι ἀδύνατο. Γιατί διεκδικοῦν τὸ δικαίωμα νὰ ἀντιφάσκουν καὶ τὸ κάνουν ἀμέσως. Ἂν δὲν εἶναι ὅλα τὰ πράγματα σχετικά, ἀλλὰ ὑπάρχουν μερικὰ ποὺ ὑπάρχουν *καθ᾽ ἑαυτά*, τότε, ὅ,τι φαίνεται δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινό. Γιατὶ ὅ,τι φαίνεται, φαίνεται σὲ κάποιον. Ὥστε αὐτὸς ποὺ λέει ὅτι ὅλα τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθινά, συσχετίζει τὰ πάντα πρὸς κάτι. Γι᾽ αὐτὸ καὶ αὐτοὶ ποὺ ζητοῦν στὸν λόγο τὴν πειθὼ καὶ ταυτόχρονα ἀξιώνουν νὰ κατωρθώσουν κάτι, πρέπει νὰ φυλαχθοῦν, γιατί τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἀληθινὸ *καθ᾽ ἑαυτό*, ἀλλὰ γι᾽ αὐτὸν τὸν ὁποῖον φαίνεται, καὶ τὴν στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία φαίνεται καὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ φαίνεται.

Γι᾽ αὐτό, ἂν κατορθώνουν κάτι χωρὶς νὰ προσδιορίζουν καὶ τὴν ποιότητα, θὰ τοὺς συμβῆ σύντομα νὰ περιπέσουν σὲ ἀντιφάσεις. Γιατί εἶναι δυνατὸ στὸν ἴδιον ἄνθρωπο ἕνα πρᾶγμα νὰ φαίνεται στὴν ὄψη ὅτι εἶναι μέλι, στὴν γεύση ὅμως ὄχι, καὶ στὸ καθένα ἀπὸ τὰ δυὸ μάτια φαίνεται διαφορετικό, ἂν τὰ μάτια εἶναι ἀνόμοια. Γιατί σὲ αὐτοὺς ποὺ βεβαιώνουν –γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε προηγούμενα– ὅτι τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθινά, καὶ ὅτι ὅλα τὰ πράγματα εἶναι γι᾽ αὐτὸ ἐξ ἴσου ἀληθινὰ καὶ ψευδῆ, γιατί δὲν φαίνονται σὲ ὅλους ἴδια, οὔτε καὶ στὸ ἴδιο πρόσωπο πάντοτε τὰ ἴδια, ἀλλὰ πολλὲς φορὲς στὴν ἴδια στιγμὴ φαίνονται ἀντίθετα (γιατί, ἂν σταυρώσης τὰ δάχτυλα, ἡ ἀφή σου λέει ὅτι ἕνα ἀντικείμενο εἶναι δυό, ἐνῶ ἡ ὅρασή σου λέει ὅτι εἶναι ἕνα), σὲ αὐτοὺς λοιπὸν θὰ ποῦμε «ὄχι ὅμως μὲ τὴν ἴδια αἴσθηση ἢ μὲ τὸ ἴδιο μέρος αὐτῆς, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὴν ἴδια στιγμή». Μόνο ὑπ᾽ αὐτοὺς τοὺς ὅρους τὸ φαινόμενο μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινό.

ἀνάγκη λέγειν τοῖς μὴ δι' ἀπορίαν ἀλλὰ λόγου χάριν λέγουσιν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀληθὲς τοῦτο ἀλλὰ τούτῳ ἀληθές. καὶ ὥσπερ δὴ πρότερον εἴρηται, ἀνάγκη πρός τι ποιεῖν ἅπαντα καὶ πρὸς δόξαν καὶ αἴσθησιν, ὥστ' οὔτε γέγονεν οὔτ' ἔσται οὐθὲν μηθενὸς προδοξάσαντος. εἰ δὲ γέγονεν ἢ ἔσται, δῆλον ὅτι οὐκ ἂν εἴη ἅπαντα πρὸς δόξαν. †ἔτι εἰ ἕν,† πρὸς ἓν ἢ πρὸς ὡρισμένον· καὶ εἰ τὸ αὐτὸ καὶ ἥμισυ καὶ ἴσον, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ διπλάσιόν γε τὸ ἴσον. πρὸς δὴ τὸ δοξάζον εἰ ταὐτὸ ἄνθρωπος καὶ τὸ δοξαζόμενον, οὐκ ἔσται ἄνθρωπος τὸ δοξάζον ἀλλὰ τὸ δοξαζόμενον. εἰ δ' ἕκαστον ἔσται πρὸς τὸ δοξάζον, πρὸς ἄπειρα ἔσται τῷ εἴδει τὸ δοξάζον.

Ὅτι μὲν οὖν βεβαιοτάτη δόξα πασῶν τὸ μὴ εἶναι ἀληθεῖς ἅμα τὰς ἀντικειμένας φάσεις, καὶ τί συμβαίνει τοῖς οὕτω λέγουσι, καὶ διὰ τί οὕτω λέγουσι, τοσαῦτα εἰρήσθω· ἐπεὶ δ' ἀδύνατον τὴν ἀντίφασιν ἅμα ἀληθεύεσθαι κατὰ τοῦ αὐτοῦ, φανερὸν ὅτι οὐδὲ τἀναντία ἅμα ὑπάρχειν ἐνδέχεται τῷ αὐτῷ· τῶν μὲν γὰρ ἐναντίων θάτερον στέρησίς ἐστιν οὐχ ἧττον, οὐσίας δὲ στέρησις· ἡ δὲ στέρησις ἀπόφασίς ἐστιν ἀπό τινος ὡρισμένου γένους· εἰ οὖν ἀδύνατον ἅμα καταφάναι καὶ ἀποφάναι ἀληθῶς, ἀδύνατον καὶ τἀναντία ὑπάρχειν ἅμα, ἀλλ'

1011β Ἴσως γι᾽ αὐτό, ὅσοι συζητοῦν ὄχι ἀπὸ ἄγνοια ἀλλὰ ἀπὸ ἀναζήτηση ἐπιχειρημάτων, εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ λένε ὅτι τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἀληθινὸ καθ᾽ ἑαυτό, ἀλλὰ σὲ αὐτὸν στὸν ὁποῖο φαίνεται. Καί, ὅπως ἔχει λεχθῆ προηγούμενα, εἶναι ἀναγκασμένοι ἐπίσης νὰ κάνουν τὸ κάθε τι σχετικό, καὶ πρὸς τὴν γνώμη καὶ πρὸς τὴν αἴσθηση, ὥστε τίποτε δὲν ἔχει γίνει οὔτε θὰ γίνη, ἂν κάποιος δὲ σχηματίση πρῶτα γνώμη γι᾽ αὐτό. Ἀλλοιῶς, εἶναι φανερὸ ὅτι ὅλα τὰ πράγματα δὲν θὰ ἦταν σχετικὰ μὲ τὴν γνώμη.

Ἀκόμα, ἂν ἕνα πρᾶγμα εἶναι ἕνα, εἶναι σχετικὸ πρὸς ἕνα ἢ πρὸς κάτι ὁρισμένο. Καὶ ἂν τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι καὶ μισὸ καὶ ἴσο, τὸ ἴσο δὲν εἶναι σχετικὸ πρὸς τὸ διπλάσιο. Ἂν πρὸς τὸ ὑποκείμενο ποὺ νομίζει εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς σκέψεως, ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ εἶναι τὸ σκεπτόμενο ὑποκείμενο, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς σκέψεως. Καὶ ἂν κάθε πρᾶγμα εἶναι σχετικὸ πρὸς τὸ σκεπτόμενο ὑποκείμενο, τὸ σκεπτόμενο ὑποκείμενο θὰ εἶναι σχετικὸ πρὸς ἄπειρα ὡς πρὸς τὸ εἶδος πράγματα. Ὅτι ἡ βεβαιότερη ἄποψη ἀπὸ ὅλες εἶναι αὐτὴ ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀντίθετες θέσεις δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὴν ἴδια στιγμὴ ἀληθινὲς καὶ οἱ δυό, καὶ τί συνεπάγεται γι᾽ αὐτοὺς ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι ἀληθινὲς καὶ γιατὶ αὐτοὶ ὑποστηρίζουν μιὰ τέτοια ἄποψη, ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα ἔχουν ἀναπτυχθῆ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀντίφαση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινὴ ταυτόχρονα γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ ἀντίθετα δὲν μποροῦν ταυτόχρονα νὰ ἀληθεύουν γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Γιατὶ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀντίθετα εἶναι στέρηση, καὶ μάλιστα εἶναι στέρηση οὐσίας. Καὶ ἡ στέρηση εἶναι ἄρνηση κάποιου προσδιορισμοῦ πρὸς ἕνα ὁρισμένο γένος. Ἂν λοιπὸν ἡ κατάφαση καὶ ἡ ἄρνηση τοῦ ἴδιου πράγματος τὴν ἴδια στιγμὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι ἀληθινές, εἶναι ἀδύνατο τὰ ἀντίθετα νὰ ἀποδίδονται ταυτόχρονα στὸ ἴδιο πρᾶγμα,

ἢ πῇ ἄμφω ἢ θάτερον μὲν πῇ θάτερον δὲ ἁπλῶς.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ μεταξὺ ἀντιφάσεως ἐνδέχεται εἶναι 7
οὐθέν, ἀλλ' ἀνάγκη ἢ φάναι ἢ ἀποφάναι ἓν καθ' ἑνὸς ὁτιοῦν. δῆλον δὲ πρῶτον μὲν ὁρισαμένοις τί τὸ ἀληθὲς καὶ ψεῦδος. τὸ μὲν γὰρ λέγειν τὸ ὂν μὴ εἶναι ἢ τὸ μὴ ὂν εἶναι ψεῦδος, τὸ δὲ τὸ ὂν εἶναι καὶ τὸ μὴ ὂν μὴ εἶναι ἀληθές, ὥστε καὶ ὁ λέγων εἶναι ἢ μὴ ἀληθεύσει ἢ ψεύσεται· ἀλλ' οὔτε τὸ ὂν λέγεται μὴ εἶναι ἢ εἶναι οὔτε τὸ μὴ ὄν. ἔτι ἤτοι μεταξὺ ἔσται τῆς ἀντιφάσεως ὥσπερ τὸ φαιὸν μέλανος καὶ λευκοῦ, ἢ ὡς τὸ μηδέτερον ἀνθρώπου καὶ ἵππου. εἰ μὲν οὖν οὕτως, οὐκ ἂν μεταβάλλοι (ἐκ μὴ ἀγαθοῦ γὰρ εἰς ἀγαθὸν μεταβάλλει ἢ ἐκ τούτου εἰς μὴ ἀγαθόν), νῦν δ' ἀεὶ φαίνεται (οὐ γὰρ ἔστι μεταβολὴ ἀλλ' ἢ εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ ⟨τὰ⟩ μεταξύ)· εἰ δ' ἔστι μεταξύ, καὶ οὕτως εἴη ἂν
12a τις εἰς λευκὸν οὐκ ἐκ μὴ λευκοῦ γένεσις, νῦν δ' οὐχ ὁρᾶται. ἔτι πᾶν τὸ διανοητὸν καὶ νοητὸν ἡ διάνοια ἢ κατάφησιν ἢ ἀπόφησιν—τοῦτο δ' ἐξ ὁρισμοῦ δῆλον—ὅταν ἀληθεύῃ ἢ ψεύδηται· ὅταν μὲν ὡδὶ συνθῇ φᾶσα ἢ ἀποφᾶσα, ἀληθεύει, ὅταν δὲ ὡδί, ψεύδεται. ἔτι παρὰ πάσας δεῖ εἶναι τὰς ἀντιφάσεις, εἰ μὴ λόγου ἕνεκα λέγεται· ὥστε καὶ οὔτε ἀλη-

ἀλλὰ ἢ μποροῦν νὰ ἀποδίδονται καὶ τὰ δυὸ τροποποιημένα ἢ τὸ ἕνα ἀπολύτως καὶ τὸ ἄλλο τροποποιημένο.

7

Οὔτε μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ κάτι ἐνδιάμεσο μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη ἢ νὰ βεβαιώσουμε ἕνα πρᾶγμα ἢ νὰ τὸ ἀρνηθοῦμε. Καὶ τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀμέσως μόλις ὁρίσουμε τί εἶναι ἀλήθεια καὶ τί ψεῦδος. Τὸ νὰ πῇς ὅτι τὸ ὂν δὲν ὑπάρχει ἢ τὸ ὅτι τὸ μὴ ὂν ὑπάρχει, εἶναι ψεῦδος, ἐνῶ τὸ νὰ πῇς ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὂν δὲν ὑπάρχει, εἶναι ἀλήθεια. Ὥστε κι' αὐτὸς ποὺ λέει ὅτι ἕνα πρᾶγμα ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει ἢ λέει τὴν ἀλήθεια ἢ ψεύδεται. Ἀλλὰ οὔτε τὸ ὂν λέγεται ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε τὸ μὴ ὂν ὅτι ὑπάρχει.

Κι ἀκόμα, ἢ μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων θὰ ὑπάρχει κάποιο ἐνδιάμεσο, ὅπως τὸ φαιὸ μεταξὺ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μαύρου, ἢ ὅπως μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ἵππου δὲν ὑπάρχει οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο. Ἂν συνέβαινε αὐτό, δὲν θὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ μεταβολή, (γιατί ἡ μεταβολὴ εἶναι ἀπὸ τὸ μὴ ἀγαθὸ στὸ ἀγαθὸ ἢ ἀπὸ τὸ ἀγαθὸ στὸ μὴ ἀγαθό). Τώρα δὲ φαίνεται ὅτι ὑπάρχει διαρκὴς μεταβολή. Γιατὶ μεταβολὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ μόνο στὸ ἀντίθετο ἢ στὸ ἐνδιάμεσο. Κι ἂν ὑπάρχῃ ἐνδιάμεσο, 1012α καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση θὰ ὑπῆρχε ἕνα εἶδος μεταβολῆς· στὸ λευκὸ ὄχι ἀπὸ τὸ μὴ λευκό. Ἀλλὰ τέτοιο πρᾶγμα τώρα δὲν φαίνεται. Κι ἀκόμα, ἡ σκέψη ἢ βεβαιώνει ἢ ἀρνεῖται κάθε πρᾶγμα νοητὸ (ἀντικείμενο νοήσεως ἢ σκέψεως), ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν ὁρισμό, ὅταν εἶναι ἀληθινὸς ἢ ψευδής. Ὅταν, κατὰ τὴν κατάφαση ἢ τὴν ἄρνηση, συνδυάζῃ τοὺς προσδιορισμοὺς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀληθεύει. Ὅταν πάλι τοὺς συνδέῃ μὲ ἄλλον τρόπο, ψεύδεται.

Πάλι, τὸ ἐνδιάμεσο πρέπει νὰ ὑφίσταται πέρα ἀπὸ ὅλες τὶς ἀντιφάσεις, ἂν δὲν ὑποστηρίζεται ἁπλῶς ὡς ἐπιχειρημα-

θεύσει τις οὔτ᾽ οὐκ ἀληθεύσει, καὶ παρὰ τὸ ὂν καὶ τὸ μὴ ὂν ἔσται, ὥστε καὶ παρὰ γένεσιν καὶ φθορὰν μεταβολή τις ἔσται. ἔτι ἐν ὅσοις γένεσιν ἡ ἀπόφασις τὸ ἐναντίον ἐπιφέρει, καὶ ἐν τούτοις ἔσται, οἷον ἐν ἀριθμοῖς οὔτε περιττὸς οὔτε οὐ περιττὸς ἀριθμός· ἀλλ᾽ ἀδύνατον· ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ δὲ δῆλον. ἔτι εἰς ἄπειρον βαδιεῖται, καὶ οὐ μόνον ἡμιόλια τὰ ὄντα ἔσται ἀλλὰ πλείω. πάλιν γὰρ ἔσται ἀποφῆσαι τοῦτο πρὸς τὴν φάσιν καὶ τὴν ἀπόφασιν, καὶ τοῦτ᾽ ἔσται τι· ἡ γὰρ οὐσία ἐστί τις αὐτοῦ ἄλλη. ἔτι ὅταν ἐρομένου εἰ λευκόν ἐστιν εἴπῃ ὅτι οὔ, οὐθὲν ἄλλο ἀποπέφηκεν ἢ τὸ εἶναι· ἀπόφασις δὲ τὸ μὴ εἶναι. ἐλήλυθε δ᾽ ἐνίοις αὕτη ἡ δόξα ὥσπερ καὶ ἄλλαι τῶν παραδόξων· ὅταν γὰρ λύειν μὴ δύνωνται λόγους ἐριστικούς, ἐνδόντες τῷ λόγῳ σύμφασιν ἀληθὲς εἶναι τὸ συλλογισθέν. οἱ μὲν οὖν διὰ τοιαύτην αἰτίαν λέγουσιν, οἱ δὲ διὰ τὸ πάντων ζητεῖν λόγον. ἀρχὴ δὲ πρὸς ἅπαντας τούτους ἐξ ὁρισμοῦ. ὁρισμὸς δὲ γίγνεται ἐκ τοῦ σημαίνειν τι ἀναγκαῖον εἶναι αὐτούς· ὁ γὰρ λόγος οὗ τὸ ὄνομα σημεῖον ὁρισμὸς ἔσται. ἔοικε δ᾽ ὁ μὲν Ἡρακλείτου λόγος, λέγων πάντα εἶναι καὶ μὴ εἶναι, ἅπαντα ἀληθῆ ποιεῖν, ὁ δ᾽ Ἀναξαγόρου, εἶναί τι μεταξὺ τῆς ἀντιφάσεως,

1. Ἂν πέρα ἀπὸ τὸ Α καὶ μὴ Α ὑπάρχη κάποιο ἐνδιάμεσο Β, τότε καὶ πέρα ἀπ᾽ τὸ Β καὶ μὴ Β, θὰ ὑπάρχη ἕνα ἐνδιάμεσο Γ ποὺ δὲν εἶναι οὔτε Β οὔτε μὴ Β, κ.ὁ.κ.

τολογία. Ὥστε οὔτε θὰ ἀληθεύση οὔτε δὲν θὰ ἀληθεύση κανείς. Ὥστε αὐτὸ θὰ ὑπάρχη καὶ πέρα ἀπὸ τὸ ὂν καὶ τὸ μὴ ὂν καὶ θὰ ὑπάρξη ἕνα εἶδος μεταβολῆς πέρα ἀπὸ τὴν γένεση καὶ τὴν φθορά. Ἐπίσης, θὰ ὑπάρξη ἐνδιάμεσο σὲ ὅλες τὶς κατηγορίες ποὺ ἡ ἄρνηση βεβαιώνει τὸ ἀντίθετο, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν θὰ ὑπάρξη κάποιος ποὺ δὲν θὰ εἶναι οὔτε περιττὸς οὔτε ὄχι περιττός. Ἀλλ᾽ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπ τὸν ὁρισμό.

Ἀκόμη θὰ ἔχουμε μιὰ πορεία πρὸς τὸ ἄπειρο καὶ τὰ ὄντα θὰ εἶναι ὄχι μόνον *ἡμιόλια* [δηλ. θὰ περιέχουν τὸ ὅλο καὶ τὸ μισὸ τοῦ ὅλου μαζί] ἀλλὰ καὶ κάτι παραπάνω. Καὶ πάλι θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀρνηθῆς τὸ ἐνδιάμεσο καὶ ὡς πρὸς τὴν κατάφαση καὶ ὡς πρὸς τὴν ἄρνησή του καὶ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι κάτι τί[1]. Γιατί ἡ οὐσία του εἶναι κάτι ξεχωριστό.

Ἐπίσης, ὅταν ἐρωτήση κανεὶς ἂν ἕνα πρᾶγμα εἶναι λευκὸ καὶ τοῦ ἀπαντήσουν ὅτι δὲν εἶναι, τίποτε ἄλλο δὲν ἀρνοῦνται παρὰ τὸ εἶναι [λευκό]. Καὶ τὸ «μὴ εἶναι» εἶναι μιὰ ἄρνηση. Αὐτὴ ἡ ἄποψη ὑπάρχει σὲ μερικούς, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες παράδοξες. Γιατὶ ὅταν δὲν μποροῦν νὰ βροῦν ἕναν τρόπο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐριστικὴ ἐπιχειρηματολογία, ὑποτάσσονται στὸ ἐπιχείρημα καὶ δέχονται ὅτι τὸ συμπέρασμα εἶναι ἀληθινό.

Μερικοὶ λοιπὸν ὑποστηρίζουν τὴν θέση τους γι᾽ αὐτὸν τὸν λόγο, καὶ ἄλλοι γιατὶ ἀναζητοῦν μιὰ ἐξήγηση γιὰ ὅλα. Ἡ ἀφετηρία γιὰ μιὰ ἀπάντηση σὲ ὅλους αὐτοὺς εἶναι ὁ ὁρισμός. Κι ὁ ὁρισμὸς προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς σημασίας. Γιατί ὁ λόγος ποὺ ὑποσημαίνεται μὲ τὴν λέξη, γίνεται ὁρισμός. Ἡ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ὅλα εἶναι καὶ δὲν εἶναι, φαίνεται ὅτι τὰ κάνει ὅλα ἀληθινά. Κι ἡ θεωρία τοῦ Ἀναξαγόρα, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει κάτι ἐνδιάμεσα στὰ ἀντίθετα, τὰ κάνει ὅλα ψευδῆ. Γιατὶ ὅταν τὰ

πάντα ψευδῆ· ὅταν γὰρ μιχθῇ, οὔτε ἀγαθὸν οὔτε οὐκ ἀγαθὸν τὸ μῖγμα, ὥστ' οὐδὲν εἰπεῖν ἀληθές.

8 Διωρισμένων δὲ τούτων φανερὸν ὅτι καὶ τὰ μοναχῶς λεγόμενα καὶ ⟨τὰ⟩ κατὰ πάντων ἀδύνατον ὑπάρχειν ὥσπερ τινὲς λέγουσιν, οἱ μὲν οὐθὲν φάσκοντες ἀληθὲς εἶναι (οὐθὲν γὰρ κωλύειν φασὶν οὕτως ἅπαντα εἶναι ὥσπερ τὸ τὴν διάμετρον σύμμετρον εἶναι), οἱ δὲ πάντ' ἀληθῆ. σχεδὸν γὰρ οὗτοι οἱ λόγοι οἱ αὐτοὶ τῷ Ἡρακλείτου· ὁ γὰρ λέγων ὅτι πάντ' ἀληθῆ καὶ πάντα ψευδῆ, καὶ χωρὶς λέγει τῶν λόγων ἑκάτερον τούτων, ὥστ' εἴπερ ἀδύνατα ἐκεῖνα, καὶ **1012b** ταῦτα ἀδύνατον εἶναι. ἔτι δὲ φανερῶς ἀντιφάσεις εἰσὶν ἃς οὐχ οἷόν τε ἅμα ἀληθεῖς εἶναι—οὐδὲ δὴ ψευδεῖς πάσας· καίτοι δόξειέ γ' ἂν μᾶλλον ἐνδέχεσθαι ἐκ τῶν εἰρημένων. ἀλλὰ πρὸς πάντας τοὺς τοιούτους λόγους αἰτεῖσθαι δεῖ, καθάπερ ἐλέχθη καὶ ἐν τοῖς ἐπάνω λόγοις, οὐχὶ εἶναί τι ἢ μὴ εἶναι ἀλλὰ σημαίνειν τι, ὥστε ἐξ ὁρισμοῦ διαλεκτέον λαβόντας τί σημαίνει τὸ ψεῦδος ἢ τὸ ἀληθές. εἰ δὲ μηθὲν ἄλλο τὸ ἀληθὲς ἢ φάναι, ⟨ὃ⟩ ἀποφάναι ψεῦδός ἐστιν, ἀδύνατον πάντα ψευδῆ εἶναι· ἀνάγκη γὰρ τῆς ἀντιφάσεως θάτερον εἶναι μόριον ἀληθές. ἔτι εἰ πᾶν ἢ φάναι ἢ ἀποφάναι ἀναγκαῖον, ἀδύνατον ἀμφότερα ψευδῆ εἶναι· θάτερον γὰρ μόριον τῆς ἀντιφάσεως ψεῦδός ἐστιν. συμβαίνει δὴ καὶ τὸ θρυλούμενον πᾶσι τοῖς τοιούτοις λόγοις, αὐτοὺς

πράγματα ἀναμιχθοῦν, τὸ μίγμα δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὸ οὔτε μὴ ἀγαθό, ὥστε τίποτα δὲν μπορεῖς νὰ πῇς ὅτι εἶναι ἀληθινό.

8

Ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις αὐτὲς γίνεται φανερὸ ὅτι καὶ οἱ μονόπλευρες καὶ οἱ ὁλόπλευρες θέσεις εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι ἀληθινές, ὅπως ἰσχυρίζονται μερικοὶ ποὺ λένε, ἄλλος μὲν ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἀληθινὸ γιατί, λένε, τίποτε δὲν ἐμποδίζει ὁ ἴδιος κανόνας νὰ ἐφαρμόζεται σὲ ὅλα, ὅπως ἐφαρμόζεται στὴν συμμετρία τῆς διαγωνίου ἑνὸς τετραγώνου, ἐνῶ ἄλλοι λένε ὅτι ὅλα εἶναι ἀληθινά. Οἱ θεωρίες αὐτὲς εἶναι σχεδὸν ὅμοιες μὲ ἐκεῖνες τοῦ Ἡρακλείτου. 1012b Γιατί αὐτὸς ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι ὅλα εἶναι ἀληθινὰ καὶ ὅλα ψευδῆ, τὸν ἴδιο συλλογισμὸ κάνει καὶ γιὰ καθένα χωριστά. Ὥστε, ἂν ἐκεῖνα εἶναι ἀδύνατα, νὰ εἶναι ἀδύνατο καὶ τὸ καθένα χωριστά. Κι ἀκόμα εἶναι φανερὸ ὅτι ὑπάρχουν ἀντιφατικὲς ἔννοιες ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἶναι ἀληθινὲς τὴν ἴδια στιγμή, οὔτε πάλι ὅλες ψευδεῖς, ἂν καὶ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔχουμε πῇ, αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο φαίνεται μᾶλλον δυνατό.

Ἀλλὰ ἀντιμετωπίζοντας ὅλες αὐτὲς τὶς θεωρίες, πρέπει νὰ ζητοῦμε, ὅπως ἔχουμε πῇ στὰ προηγούμενα, ὄχι ἂν ὑπάρχῃ ἢ δὲν ὑπάρχῃ κάτι, ἀλλὰ τί σημαίνει. Ὥστε πρέπει νὰ ἀρχίσουμε τὸ συλλογισμὸ ἀπὸ ἕναν ὁρισμό, λαμβάνοντας πρῶτα τί σημαίνει τὸ «ψεῦδος» ἢ ἡ «ἀλήθεια». Καὶ ἂν ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἄρνηση τοῦ ψεύδους, τότε εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι ὅλα ψευδῆ. Γιατὶ τὸ ἕνα μέρος τῆς ἀντιφάσεως πρέπει νὰ εἶναι ἀληθινό. Κι ἀκόμα, ἂν πρέπει ὅλα νὰ τὰ βεβαιώνουμε ἢ νὰ τὰ ἀρνούμαστε, εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι καὶ τὰ δυὸ ψευδῆ. Γιατί μόνο τὸ ἕνα μέρος τῆς ἀντιφάσεως εἶναι ψεῦδος. Πράγματι, συμβαίνει καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση, τὸ περίφημο ποὺ συμβαίνει σὲ ὅλες τὶς θεωρίες, νὰ ἀναιροῦν δηλ. τὸν

ἑαυτοὺς ἀναιρεῖν. ὁ μὲν γὰρ πάντα ἀληθῆ λέγων καὶ τὸν ἐναντίον αὑτοῦ λόγον ἀληθῆ ποιεῖ, ὥστε τὸν ἑαυτοῦ οὐκ ἀληθῆ (ὁ γὰρ ἐναντίος οὔ φησιν αὐτὸν ἀληθῆ), ὁ δὲ πάντα ψευδῆ καὶ αὐτὸς αὑτόν. ἐὰν δ' ἐξαιρῶνται ὁ μὲν τὸν ἐναντίον ὡς οὐκ ἀληθὴς μόνος ἐστίν, ὁ δὲ τὸν αὑτοῦ ὡς οὐ ψευδής, οὐδὲν ἧττον ἀπείρους συμβαίνει αὐτοῖς αἰτεῖσθαι λόγους ἀληθεῖς καὶ ψευδεῖς· ὁ γὰρ λέγων τὸν ἀληθῆ λόγον ἀληθῆ ἀληθής, τοῦτο δ' εἰς ἄπειρον βαδιεῖται. ⟦φανερὸν δ' ὅτι οὐδ' οἱ πάντα ἠρεμεῖν λέγοντες ἀληθῆ λέγουσιν οὐδ' οἱ πάντα κινεῖσθαι. εἰ μὲν γὰρ ἠρεμεῖ πάντα, ἀεὶ ταὐτὰ ἀληθῆ καὶ ψευδῆ ἔσται, φαίνεται δὲ τοῦτο μεταβάλλον (ὁ γὰρ λέγων ποτὲ αὐτὸς οὐκ ἦν καὶ πάλιν οὐκ ἔσται)· εἰ δὲ πάντα κινεῖται, οὐθὲν ἔσται ἀληθές· πάντα ἄρα ψευδῆ· ἀλλὰ δέδεικται ὅτι ἀδύνατον. ἔτι ἀνάγκη τὸ ὂν μεταβάλλειν· ἔκ τινος γὰρ εἴς τι ἡ μεταβολή. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ πάντα ἠρεμεῖ ἢ κινεῖται ποτέ, ἀεὶ δ' οὐθέν· ἔστι γάρ τι ὃ ἀεὶ κινεῖ τὰ κινούμενα, καὶ τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον αὐτό.⟧

ἑαυτό τους. Γιατὶ αὐτὸς ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ὅλα εἶναι ἀληθινά, πρέπει νὰ θεωρῆ ἀληθινὸν καὶ τὸν λὸγο ποὺ στρέφεται ἐναντίον του, ὥστε τὴν δική του θεωρία ἀναληθῆ. Γιατὶ ἡ ἀντίθετη θεωρία λέει ὅτι ἡ δική του δὲν εἶναι ἀληθινή. Ἐκεῖνος πάλι ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ὅλα εἶναι ψευδῆ, πρέπει νὰ συμπεριλάβη καὶ τὸν ἑαυτό του [καὶ τὴν ἄποψή του]. Ἂν τώρα κάνουν ἐξαιρέσεις, ὁ ἕνας ὅτι ἡ ἀντίθετη θεωρία μόνο δὲν εἶναι ἀληθινή, καὶ ὁ ἄλλος ὅτι μόνο ἡ δική του θεωρία δὲν εἶναι ψευδής, τότε συμβαίνει νὰ ἀξιώνουν ἕναν ἀπεριόριστο ἀριθμὸ ἀληθινῶν καὶ ψευδῶν θέσεων.

Γιατί αὐτὸς ποὺ λέει τὴν ἀληθινὴ ἄποψη ἀληθινή, εἶναι ἀληθινὸς κι' αὐτὸ προχωρεῖ ἀπεριόριστα [στὸ ἄπειρο].

Εἶναι λοιπὸν φανερό, ὅτι οὔτε αὐτοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι τὰ πάντα ἠρεμοῦν, λένε τὴν ἀλήθεια, οὔτε αὐτοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι τὰ πάντα κινοῦνται. Γιατὶ ἂν ὅλα ἠρεμοῦν, τὰ ἴδια πράγματα θὰ εἶναι πάντα ἀληθινὰ καὶ ψευδῆ, μολονότι αὐτὴ ἡ κατάσταση πραγμάτων φαίνεται ὅτι ὑπόκειται σὲ μεταβολή. Γιατί κι' ὁ ἴδιος ὁ ὁμιλητὴς κάποτε δὲν ὑπῆρχε καὶ πάλι στὸ μέλλον θὰ παύση νὰ ὑπάρχη. Ἐὰν δὲ ὅλα κινοῦνται, τίποτε δὲν θὰ εἶναι ἀληθινό. Ἄρα ὅλα εἶναι ψευδῆ. Ἀλλὰ ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι εἶναι ἀδύνατο. Κι ἀκόμα εἶναι ἀνάγκη τὸ ὂν νὰ μεταβάλλεται. Γιατί ἡ μεταβολὴ εἶναι ἡ μετάβαση ἀπὸ κάτι σὲ κάτι ἄλλο. Ἀλλ᾽ ὅμως οὔτε εἶναι ἀληθινὸ ὅτι ἠρεμοῦν ἢ κινοῦνται κάποτε, ἀλλὰ τίποτε συνεχῶς. Γιατί ὑπάρχει κάτι ποὺ συνεχῶς κινεῖ τὰ κινούμενα. Καὶ τὸ πρῶτο κινοῦν εἶναι ἀκίνητο τὸ ἴδιο.

Δ

Ἀρχὴ λέγεται ἡ μὲν ὅθεν ἄν τις τοῦ πράγματος κινηθείη πρῶτον, οἷον [τοῦ] μήκους καὶ ὁδοῦ ἐντεῦθεν μὲν αὕτη
1013a ἀρχή, ἐξ ἐναντίας δὲ ἑτέρα· ἡ δὲ ὅθεν ἂν κάλλιστα ἕκαστον γένοιτο, οἷον καὶ μαθήσεως οὐκ ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ τῆς τοῦ πράγματος ἀρχῆς ἐνίοτε ἀρκτέον ἀλλ' ὅθεν ῥᾷστ' ἂν μάθοι· ἡ δὲ ὅθεν πρῶτον γίγνεται ἐνυπάρχοντος, οἷον ὡς πλοίου τρόπις καὶ οἰκίας θεμέλιος, καὶ τῶν ζῴων οἱ μὲν καρδίαν οἱ δὲ ἐγκέφαλον οἱ δ' ὅ τι ἂν τύχωσι τοιοῦτον ὑπολαμβάνουσιν· ἡ δὲ ὅθεν γίγνεται πρῶτον μὴ ἐνυπάρχοντος καὶ ὅθεν πρῶτον ἡ κίνησις πέφυκεν ἄρχεσθαι καὶ ἡ μεταβολή, οἷον τὸ τέκνον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς καὶ ἡ μάχη ἐκ τῆς λοιδορίας· ἡ δὲ οὗ κατὰ προαίρεσιν κινεῖται τὰ κινούμενα καὶ μεταβάλλει τὰ μεταβάλλοντα, ὥσπερ αἵ τε κατὰ πόλεις ἀρχαὶ καὶ αἱ δυναστεῖαι καὶ αἱ βασιλεῖαι καὶ τυραννίδες ἀρχαὶ λέγονται καὶ αἱ τέχναι, καὶ τούτων αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μάλιστα. ἔτι ὅθεν γνωστὸν τὸ πρᾶγμα πρῶτον, καὶ αὕτη ἀρχὴ λέγεται τοῦ πράγματος, οἷον τῶν ἀποδείξεων αἱ ὑποθέσεις. ἰσαχῶς δὲ καὶ τὰ αἴτια λέγεται· πάντα γὰρ τὰ αἴτια ἀρχαί. πασῶν μὲν οὖν κοινὸν τῶν ἀρχῶν τὸ πρῶτον εἶναι ὅθεν ἢ ἔστιν ἢ γίγνεται ἢ γιγνώσκεται· τούτων δὲ αἱ μὲν ἐνυπάρχουσαί εἰσιν αἱ δὲ

ΒΙΒΛΙΟ Δ΄

1

᾿Αρχὴ λέγεται τὸ μέρος ἑνὸς πράγματος ἀπὸ τὸ ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ κινηθῆ, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, 1013a μιὰ γραμμὴ ἢ ἕνας δρόμος ἔχει μιὰ ἀρχὴ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ μιὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο. ᾿Επίσης τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο κάθε πρᾶγμα μπορεῖ νὰ γίνη καλύτερο, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, καὶ στὴν μάθηση καμμιὰ φορὰ δὲν ἀρχίζουμε ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ φθάσουμε εὐκολότερα στὴν μάθηση. Ἢ τὸ πρᾶγμα, ποὺ ἡ παρουσία του ὑποδηλώνει τὴν γένεση ἑνὸς πράγματος, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ τρόπις τοῦ πλοίου καὶ τὸ θεμέλιο τοῦ σπιτιοῦ κι' ὅπως στὰ ζῶα μερικοὶ θεωροῦν ὅτι ἡ καρδιὰ εἶναι ἡ ἀρχή, ἄλλοι τὸν ἐγκέφαλο κι' ἄλλοι κάτι ἄλλο παρόμοιο. ᾿Ακόμα ἀρχὴ λέγεται αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἕνα πρᾶγμα ἔρχεται πρῶτο στὴν ὕπαρξη, μολονότι δὲν ἐνυπάρχει στὸ πρῶτο, καὶ ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει ἡ κίνηση καὶ ἡ μεταβολή, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ τέκνο ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα καὶ ἡ μάχη ἀπὸ τὴν λοιδορία. ᾿Επίσης ἀρχὴ λέγεται ἐκεῖνο, ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούληση τοῦ ὁποίου κινεῖται τὸ κινούμενο καὶ μεταβάλλεται τὸ μεταβαλλόμενο, ὅπως εἶναι οἱ ἀρχὲς τῶν πόλεων καὶ οἱ δυναστεῖες καὶ οἱ βασιλεῖες καὶ οἱ τυραννίδες. ᾿Αρχὲς λέγονται καὶ οἱ τέχνες καὶ κυρίως οἱ ἀρχιτεκτονικές. ᾿Επίσης ἀρχὴ λέγεται τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἕνα πρᾶγμα γίνεται πρῶτο κατανοητό, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, οἱ ὑποθέσεις εἶναι ἀρχὴ τῶν ἀποδείξεων. Καὶ τὰ αἴτια μποροῦν νὰ ἔχουν ἕναν παρόμοιο ἀριθμὸ σημασιῶν, γιατὶ ὅλα τα αἴτια εἶναι ἀρχές.

Κοινὸ στοιχεῖο ὅλων τῶν ἀρχῶν εἶναι τὸ πρῶτο πρᾶγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο κάτι ἢ ὑπάρχει ἢ γίνεται ἢ γίνεται γνωστό. Κι ἀπὸ αὐτές, ἄλλες εἶναι ὀργανικὰ σύμφυτες μὲ τὸ πρᾶγμα,

ἐκτός. διὸ ἥ τε φύσις ἀρχὴ καὶ τὸ στοιχεῖον καὶ ἡ διάνοια καὶ ἡ προαίρεσις καὶ ⟨ἡ⟩ οὐσία καὶ τὸ οὗ ἕνεκα· πολλῶν γὰρ καὶ τοῦ γνῶναι καὶ τῆς κινήσεως ἀρχὴ τἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν.

2 ***Αἴτιον λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ἐξ οὗ γίγνεταί τι ἐνυπάρχοντος, οἷον ὁ χαλκὸς τοῦ ἀνδριάντος καὶ ὁ ἄργυρος τῆς φιάλης καὶ τὰ τούτων γένη· ἄλλον δὲ τὸ εἶδος καὶ τὸ παράδειγμα, τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι καὶ τὰ τούτου γένη (οἷον τοῦ διὰ πασῶν τὰ δύο ..ρὸς ἓν καὶ ὅλως ὁ ἀριθμός) καὶ τὰ μέρη τὰ ἐν τῷ λόγῳ. ἔτι ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἡ πρώτη ἢ τῆς ἠρεμήσεως, οἷον ὁ βουλεύσας αἴτιος καὶ ὁ πατὴρ τοῦ τέκνου καὶ ὅλως τὸ ποιοῦν τοῦ ποιουμένου καὶ τὸ μεταβλητικὸν τοῦ μεταβάλλοντος. ἔτι ὡς τὸ τέλος· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ οὗ ἕνεκα, οἷον τοῦ περιπατεῖν ἡ ὑγίεια· διὰ τί γὰρ περιπατεῖ; φαμὲν "ἵνα ὑγιαίνῃ". καὶ εἰπόντες οὕτως οἰόμεθα ἀποδεδωκέναι τὸ αἴτιον. καὶ ὅσα δὴ κινήσαντος ἄλλου μεταξὺ γίγνεται τοῦ τέλους, οἷον τῆς ὑγιείας ἡ ἰσχνασία ἢ ἡ κάθαρσις ἢ τὰ φάρμακα ἢ τὰ** **1013b** ***ὄργανα· πάντα γὰρ ταῦτα τοῦ τέλους ἕνεκά ἐστι, διαφέρει δὲ ἀλλήλων ὡς ὄντα τὰ μὲν ὄργανα τὰ δ' ἔργα. τὰ μὲν οὖν αἴτια σχεδὸν τοσαυταχῶς λέγεται, συμβαίνει δὲ πολλαχῶς λεγομένων τῶν αἰτίων καὶ πολλὰ τοῦ αὐτοῦ αἴτια εἶναι οὐ κατὰ συμβεβηκός (οἷον τοῦ ἀνδριάντος καὶ ἡ ἀν-***

ἄλλες δὲν εἶναι. Γι᾽ αὐτὸ κι' ἡ «φύση» εἶναι μιὰ ἀρχή, καὶ τὸ στοιχεῖο καὶ ἡ διάνοια κι' ἡ ἐλεύθερη βούληση κι' ἡ οὐσία καὶ τὸ τελικὸ αἴτιο. Γιατί πολλῶν πραγμάτων τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ ὡραῖο εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς γνώσεως καὶ τῆς κινήσεως.

2

Αἴτιο λέγεται ὑπὸ μιὰ ἔννοια αὐτὸ ποὺ ἀπὸ τὴν παρουσία του γίνεται κάτι, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ χαλκὸς ἑνὸς ἀνδριάντα κι' ὁ ἄργυρος μιᾶς φιάλης καὶ ἄλλων εἰδῶν αὐτῆς τῆς τάξεως. Ὑπὸ μιὰ ἄλλη ἔννοια, αἴτιο λέγεται ἡ μορφὴ καὶ τὸ παράδειγμα. Τέτοια εἶναι ἡ οὐσιώδης ἔννοια κι' οἱ κατηγορίες ποὺ περιέχει, –ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ λόγος δυὸ πρὸς ἕνα (2:1) κι' ὁ ἀριθμὸς γενικὰ εἶναι αἰτία τῆς *διαπασῶν*–, καθὼς καὶ τὰ μέρη αὐτῆς. Ἐπίσης, αἴτιο εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἢ τῆς ἠρεμήσεως, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἄνθρωπος ποὺ σχεδιάζει κάτι κι' ὁ πατέρας εἶναι τὸ αἴτιο τοῦ τέκνου καὶ γενικὰ αὐτὸ ποὺ παράγει εἶναι τὸ αἴτιο τοῦ παραγομένου κι' αὐτὸ ποὺ μεταβάλλει εἶναι αἴτιο τοῦ μεταβαλλομένου. Κι ἀκόμη, αἴτιο εἶναι ὁ σκοπός, [δηλ. τὸ τελικὸ αἴτιο] ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, σκοπὸς τοῦ περιπάτου εἶναι ἡ ὑγεία. Γιατὶ περιπατεῖ κανείς; Λέμε ὅτι περιπατεῖ γιὰ νὰ εἶναι ὑγιὴς καὶ λέγοντας αὐτὸ σκεπτόμαστε ὅτι ἐξηγοῦμε τὸ αἴτιο. 1013b Αἴτια εἶναι καὶ ὅσα προκύπτουν κατὰ τὴν κίνηση πρὸς τὸ σκοπό, ὅπως π.χ. τὸ ἀδυνάτισμα ἢ ἡ κάθαρση ἢ τὰ φάρμακα ἢ τὰ ὄργανα εἶναι αἴτια τῆς ὑγείας, γιατί ὅλ᾽ αὐτὰ ἔχουν ὡς στόχο τὸ *τέλος* [δηλ. τὸ τελικὸ αἴτιο] καὶ διαφέρουν μεταξύ τους καθ᾽ ὅσο ἄλλα εἶναι ὄργανα κι' ἄλλα εἶναι ἔργα.

Ὅλ᾽ αὐτὰ περίπου σημαίνουν τὰ αἴτια. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ αἴτια ἀναφέρθηκαν μὲ πολλὲς σημασίες, συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν πολλὰ αἴτια (καὶ ὄχι μὲ μιὰ τρέχουσα ἔννοια) τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος. Ἐπὶ παραδείγματι, αἴτια τοῦ ἀνδριάντα

δριαντοποιητικὴ καὶ ὁ χαλκὸς οὐ καθ' ἕτερόν τι ἀλλ' ᾗ ἀνδριάς· ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀλλὰ τὸ μὲν ὡς ὕλη τὸ δ' ὡς ὅθεν ἡ κίνησις), καὶ ἀλλήλων αἴτια (οἷον τὸ πονεῖν τῆς εὐεξίας καὶ αὕτη τοῦ πονεῖν· ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀλλὰ τὸ μὲν ὡς τέλος τὸ δ' ὡς ἀρχὴ κινήσεως). ἔτι δὲ ταὐτὸ τῶν ἐναντίων ἐστίν· ὃ γὰρ παρὸν αἴτιον τουδί, τοῦτ' ἀπὸν αἰτιώμεθα ἐνίοτε τοῦ ἐναντίου, οἷον τὴν ἀπουσίαν τοῦ κυβερνήτου τῆς ἀνατροπῆς, οὗ ἦν ἡ παρουσία αἰτία τῆς σωτηρίας· ἄμφω δέ, καὶ ἡ παρουσία καὶ ἡ στέρησις, αἴτια ὡς κινοῦντα.—ἅπαντα δὲ τὰ νῦν εἰρημένα αἴτια εἰς τέτταρας τρόπους πίπτει τοὺς φανερωτάτους. τὰ μὲν γὰρ στοιχεῖα τῶν συλλαβῶν καὶ ἡ ὕλη τῶν σκευαστῶν καὶ τὸ πῦρ καὶ ἡ γῆ καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα τῶν σωμάτων καὶ τὰ μέρη τοῦ ὅλου καὶ αἱ ὑποθέσεις τοῦ συμπεράσματος ὡς τὸ ἐξ οὗ αἴτιά ἐστιν· τούτων δὲ τὰ μὲν ὡς τὸ ὑποκείμενον, οἷον τὰ μέρη, τὰ δὲ ὡς τὸ τί ἦν εἶναι, τό τε ὅλον καὶ ἡ σύνθεσις καὶ τὸ εἶδος. τὸ δὲ σπέρμα καὶ ὁ ἰατρὸς καὶ ὁ βουλεύσας καὶ ὅλως τὸ ποιοῦν, πάντα ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἢ στάσεως. τὰ δ' ὡς τὸ τέλος καὶ τἀγαθὸν τῶν ἄλλων· τὸ γὰρ οὗ ἕνεκα βέλτιστον καὶ τέλος τῶν ἄλλων ἐθέλει εἶναι· διαφερέτω δὲ μηδὲν αὐτὸ εἰπεῖν ἀγαθὸν ἢ φαινόμενον ἀγαθόν.—τὰ μὲν οὖν αἴτια ταῦτα καὶ τοσαῦτά ἐστι τῷ εἴδει, τρόποι δὲ τῶν αἰτίων ἀριθμῷ μέν εἰσι πολλοί, κεφαλαιούμενοι δὲ καὶ οὗτοι ἐλάττους. λέγεται

εἶναι καὶ ἡ ἀνδριαντοποιία καὶ ὁ χαλκός. Κι αὐτὸ ὄχι σὲ διάφορους συσχετισμούς, ἀλλὰ ἁπλῶς ὡς ἀνδριάς. Βέβαια, αὐτὰ δὲν εἶναι αἴτια μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἀλλὰ τὸ ἕνα ὡς ὕλη καὶ τὸ ἄλλο ὡς πηγὴ κινήσεως. Ἐπίσης ὑπάρχουν πράγματα ποὺ τὸ ἕνα εἶναι αἴτιο τοῦ ἄλλου ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ κόπος εἶναι αἴτιο τῆς εὐεξίας κι' ἡ εὐεξία εἶναι αἴτιο τοῦ κόπου. Ὄχι ὅμως κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο, ἀλλὰ τὸ μὲν ἕνα ὡς *τέλος* καὶ τὸ ἄλλο ὡς *ἀρχή* τῆς κινήσεως. Ἐπίσης, τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι κάποτε αἴτιο ἀντίθετων ἀποτελεσμάτων. Δηλ. κάτι πού, ὅταν εἶναι παρόν, εἶναι αἴτιο τοῦ τάδε, τὸ ἴδιο, ὅταν εἶναι ἀπόν, γίνεται αἴτιο τοῦ ἐναντίου, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, λέμε ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ κυβερνήτη εἶναι αἰτία τῆς ἀνατροπῆς τοῦ πλοίου, ἐνῶ ἡ παρουσία του θὰ ἦταν αἰτία τῆς σωτηρίας. Καὶ τὰ δυό, παρουσία καὶ στέρηση, εἶναι κινοῦντα αἴτια.

Ὅλα τὰ αἴτια ποὺ ἀναφέραμε γίνονται νοητὰ μὲ τέσσερες φανεροὺς τρόπους. Τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῶν συλλαβῶν, τὰ ὑλικὰ τῶν κατασκευαστῶν, ἡ φωτιά, ἡ γῆ καὶ ὅλα τὰ σώματα, καὶ τὰ μέρη ἑνὸς συνόλου, καὶ οἱ προτάσεις ἑνὸς συλλογισμοῦ, ὅλα αὐτὰ εἶναι αἴτια μὲ τὴν ὑλικὴ ἔννοια. Ἀπὸ αὐτὰ μερικὰ εἶναι αἴτια ὡς ὑπόστρωμα, ὅπως π.χ. τὰ μέρη. Ἄλλα εἶναι ὡς οὐσία, ὅπως τὸ ὅλο, κι' ἡ σύνθεση κι' ἡ μορφή. Τὸ σπέρμα κι' ὁ γιατρὸς κι' ὁ ἐφευρέτης καὶ γενικὰ ὅ,τι παράγει, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἢ τῆς στάσεως. Τὰ ὑπόλοιπα ἀντιπροσωπεύουν τὸ *τέλος* καὶ τὸ *ἀγαθὸ* τῶν ἄλλων. Γιατὶ τὸ τελικὸ αἴτιο τείνει νὰ εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἀγαθὸ καὶ τὸ *τέλος* [σκοπός] τῶν ἄλλων. Κι ἂς θεωρήσουμε ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ νὰ ὀνομάσουμε τὸ ἴδιο πρᾶγμα *ἀγαθό* καὶ *φαινομενικὸ ἀγαθό.* Αὐτὲς λοιπὸν οἱ τέσσερες κατηγορίες αἰτίων ὑπάρχουν. Ἀλλὰ οἱ τρόποι τῶν αἰτίων ἀριθμητικὰ εἶναι πολλοί, ἂν καὶ συγκεφαλαιούμενοι μποροῦν καὶ αὐτοὶ

γὰρ αἴτια πολλαχῶς, καὶ αὐτῶν τῶν ὁμοειδῶν προτέρως καὶ ὑστέρως ἄλλο ἄλλου, οἷον ὑγιείας ὁ ἰατρὸς καὶ ὁ τεχνίτης, καὶ τοῦ διὰ πασῶν τὸ διπλάσιον καὶ ⟨ὁ⟩ ἀριθμός, καὶ ἀεὶ τὰ περιέχοντα ὁτιοῦν τῶν καθ' ἕκαστα. ἔτι δ' ὡς τὸ συμβεβηκὸς καὶ τὰ τούτων γένη, οἷον ἀνδριάντος ἄλλως Πολύκλειτος καὶ ἄλλως ἀνδριαντοποιός, ὅτι συμβέβηκε τῷ **014a** *ἀνδριαντοποιῷ Πολυκλείτῳ εἶναι· καὶ τὰ περιέχοντα δὲ τὸ συμβεβηκός, οἷον ἄνθρωπος αἴτιος ἀνδριάντος, ἢ καὶ ὅλως ζῷον, ὅτι ὁ Πολύκλειτος ἄνθρωπος ὁ δὲ ἄνθρωπος ζῷον. ἔστι δὲ καὶ τῶν συμβεβηκότων ἄλλα ἄλλων πορρώτερον καὶ ἐγγύτερον, οἷον εἰ ὁ λευκὸς καὶ ὁ μουσικὸς αἴτιος λέγοιτο τοῦ ἀνδριάντος [ἀλλὰ μὴ μόνον Πολύκλειτος ἢ ἄνθρωπος]. [παρὰ] πάντα δὲ καὶ τὰ οἰκείως λεγόμενα καὶ τὰ κατὰ συμβεβηκός, τὰ μὲν ὡς δυνάμενα λέγεται τὰ δ' ὡς ἐνεργοῦντα, οἷον τοῦ οἰκοδομεῖσθαι οἰκοδόμος ἢ οἰκοδομῶν οἰκοδόμος. ὁμοίως δὲ λεχθήσεται καὶ ἐφ' ὧν αἴτια τὰ αἴτια τοῖς εἰρημένοις, οἷον τοῦδε τοῦ ἀνδριάντος ἢ ἀνδριάντος ἢ ὅλως εἰκόνος, καὶ χαλκοῦ τοῦδε ἢ χαλκοῦ ἢ ὅλως ὕλης· καὶ ἐπὶ τῶν συμβεβηκότων ὡσαύτως. ἔτι δὲ συμπλεκόμενα καὶ ταῦτα κἀκεῖνα λεχθήσεται, οἷον οὐ Πολύκλειτος οὐδὲ ἀν-*

νὰ λογαριαστοῦν λιγότεροι. Γιατὶ τὰ αἴτια λέγονται κατὰ πολλοὺς τρόπους καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ αἴτια ποὺ εἶναι τοῦ ἴδιου εἴδους, μερικὰ εἶναι αἴτια ὑπὸ μιὰ ἔννοια πρότερη καὶ ἄλλα ὑπὸ μιὰ ἔννοια ὕστερη. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ γιατρὸς κι' ὁ τεχνίτης εἶναι καὶ οἱ δυὸ αἴτια τῆς ὑγείας. Καὶ ἡ ἀναλογία δυὸ πρὸς ἕνα (2:1) καὶ ὁ ἀριθμὸς εἶναι καὶ τὰ δυὸ αἴτια της *διὰ πασῶν* [τῆς ὀκτάβας]. Καὶ τὰ σύνολα ποὺ περιέχουν ἕνα δεδομένο αἴτιο εἶναι αἴτια μερικότερων ἀποτελεσμάτων. Κι ἀκόμα ἕνα πρᾶγμα μπορεῖ νὰ εἶναι αἴτιο μὲ τὴν ἔννοια κάποιας ἰδιότητας, καθὼς καὶ οἱ κατηγορίες ποὺ περιέχουν ἰδιότητες. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ αἴτιο ἑνὸς ἀνδριάντος ὑπὸ μιὰ ἔννοια εἶναι ὁ Πολύκλειτος καὶ ὑπὸ μία ἄλλην ὁ ἀνδριαντοποιός. 1014a Γιατὶ συνέπεσε ὁ ἀνδριαντοποιὸς νὰ εἶναι ὁ Πολύκλειτος.

Καὶ οἱ γενικὲς ἔννοιες ποὺ περιέχουν τὸ *συμβεβηκὸς* εἶναι αἴτια. Ἐπὶ παραδείγματι, αἴτιο τοῦ ἀνδριάντος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἢ καὶ γενικώτερα ἕνα ζῶο, γιατί ὁ Πολύκλειτος εἶναι ἄνθρωπος κι' ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο. Κι ἀπὸ τὰ συμπτωματικὰ αἴτια, ἄλλα εἶναι ἀπώτερα καὶ ἄλλα ἐγγύτερα. Ἐπὶ παραδείγματι, ἂν ποῦμε ὅτι αἰτία τοῦ ἀνδριάντος εἶναι ὁ «λευκὸς ἄνθρωπος» ἢ ὁ «μορφωμένος ἄνθρωπος» καὶ ὄχι ἁπλῶς ὁ Πολύκλειτος ἢ ὁ ἄνθρωπος.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν διάκριση τῶν αἰτίων σὲ *ἴδια* καὶ *συμπτωματικά* μερικὰ εἶναι αἴτια δυνάμει καὶ ἄλλα ἐνεργείᾳ. Ἐπὶ παραδείγματι, αἴτιος τῆς οἰκοδομῆς εἶναι ὁ οἰκοδόμος ποὺ χτίζει αὐτὴν τὴν στιγμή. Τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν αἰτίων, ἐπὶ παραδείγματι, γι' αὐτὸν τὸν ἀνδριάντα ἢ γιὰ ἕναν ἀνδριάντα ἢ γενικὰ γιὰ μιὰ ἀπεικόνιση. Ἢ γι' αὐτὸν τὸ χαλκὸ ἢ γιὰ τὸν χαλκὸ ἢ γενικὰ γιὰ τὴν ὕλη. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὰ ἀποτελέσματα. Κι ἀκόμα τὰ ἴδια καὶ τὰ συμπτωματικὰ αἴτια μποροῦν νὰ συνδυαστοῦν. Ἐπὶ παρα-

δριαντοποιὸς ἀλλὰ Πολύκλειτος ἀνδριαντοποιός. ἀλλ' ὅμως ἅπαντά γε ταῦτ' ἐστὶ τὸ μὲν πλῆθος ἕξ, λεγόμενα δὲ διχῶς· ἢ γὰρ ὡς τὸ καθ' ἕκαστον ἢ ὡς τὸ γένος, ἢ ὡς τὸ συμβεβηκὸς ἢ ὡς τὸ γένος τοῦ συμβεβηκότος, ἢ ὡς συμπλεκόμενα ταῦτα ἢ ὡς ἁπλῶς λεγόμενα, πάντα δὲ ἢ ὡς ἐνεργοῦντα ἢ κατὰ δύναμιν. διαφέρει δὲ τοσοῦτον, ὅτι τὰ μὲν ἐνεργοῦντα καὶ τὰ καθ' ἕκαστον ἅμα ἔστι καὶ οὐκ ἔστι καὶ ὧν αἴτια, οἷον ὅδε ὁ ἰατρεύων τῷδε τῷ ὑγιαζομένῳ καὶ ὅδε ὁ οἰκοδόμος τῷδε τῷ οἰκοδομουμένῳ, τὰ δὲ κατὰ δύναμιν οὐκ ἀεί· φθείρεται γὰρ οὐχ ἅμα ἡ οἰκία καὶ ὁ οἰκοδόμος.

3 *Στοιχεῖον* λέγεται ἐξ οὗ σύγκειται πρώτου ἐνυπάρχοντος ἀδιαιρέτου τῷ εἴδει εἰς ἕτερον εἶδος, οἷον φωνῆς στοιχεῖα ἐξ ὧν σύγκειται ἡ φωνὴ καὶ εἰς ἃ διαιρεῖται ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ' εἰς ἄλλας φωνὰς ἑτέρας τῷ εἴδει αὐτῶν, ἀλλὰ κἂν διαιρῆται, τὰ μόρια ὁμοειδῆ, οἷον ὕδατος τὸ μόριον ὕδωρ, ἀλλ' οὐ τῆς συλλαβῆς. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα λέγουσιν οἱ λέγοντες εἰς ἃ διαιρεῖται τὰ σώματα ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ' εἰς ἄλλα

1. Ἂς πάρουμε ἕνα παράδειγμα: τὸ αἴτιο ἑνὸς ἀνδριάντος μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ γλύπτης (α), ὁ τεχνίτης (β), ὁ Πολύκλειτος (γ), ἕνας ἄνθρωπος (δ), ὁ γλύπτης Πολύκλειτος (ε), συνδυασμὸς τοῦ α καὶ τοῦ γ, ἕνας καλλιτέχνης (συνδυασμὸς τοῦ β καὶ δ).

δείγματι, λέμε ὅτι ἡ αἰτία δὲν εἶναι οὔτε ὁ Πολύκλειτος οὔτε ἕνας γλύπτης, ἀλλὰ ὁ γλύπτης Πολύκλειτος.

Ἀλλὰ ὅμως αὐτὲς οἱ κατηγορίες τῶν αἰτίων εἶναι ἓξ τὸν ἀριθμὸ καὶ κάθε μιὰ χρησιμοποιεῖται μὲ δυὸ ἔννοιες. Εἶναι δηλ. τὰ αἴτια α) ἴδια, β) γενικά, γ) συμπτωματικά, δ) γενικὰ συμπτωματικά, τὰ ὁποῖα λαμβάνονται ἢ μόνα τους ἢ σὲ συνδυασμὸ (ε καὶ στ). Καὶ ὅλ᾽ αὐτὰ λαμβάνονται ἢ δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ [1].

Καὶ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσά τους, ὅτι τὰ ἐνεργοῦντα καὶ τὰ ἴδια αἴτια συνυπάρχουν ἢ δὲν συνυπάρχουν μὲ τὰ ἀποτελέσματά τους. Ἐπὶ παραδείγματι, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος γιατρεύει αὐτὸν ἐδῶ ποὺ ξαναβρίσκει τὴν ὑγεία του, καὶ αὐτὸς ἐδῶ ὁ οἰκοδόμος ποὺ κατασκευάζει αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα. Ἀλλὰ τὰ δυναμικὰ αἴτια δὲν εἶναι πάντα ἔτσι. Γιατὶ τὸ σπίτι κι᾽ ὁ οἰκοδόμος δὲν φθείρονται μαζί.

3

Στοιχεῖο λέγεται τὸ πρωταρχικὸ συστατικὸ ἑνὸς πράγματος, ποὺ παραμένει ἀδιαίρετο καὶ δὲν ἀλλάζει μορφή, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σύγκειται ἕνα πρᾶγμα. Ἐπὶ παραδείγματι, τὰ στοιχεῖα ἑνὸς ἤχου εἶναι τὰ μέρη ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ ἦχος σύγκειται καὶ στὰ ὁποία, ὡς ἔσχατα στοιχεῖα, διαιρεῖται. Καὶ δὲν μποροῦν νὰ διαιρεθοῦν περαιτέρω σὲ ἄλλους ἤχους διαφορετικοὺς ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους.

Ἀλλὰ κι᾽ ἂν ἕνα στοιχεῖο διαιρεῖται, τὰ μέρη του (*μόρια*) εἶναι ὁμοειδῆ πρὸς τὸ ὅλο, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ νεροῦ τὸ μόριο εἶναι νερό.

Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο ὅμως μὲ τὴν συλλαβή. Κι αὐτοὶ ποὺ μιλοῦν γιὰ τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων ἐννοοῦν τὰ ἔσχατα μέρη στὰ ὁποῖα διαιροῦνται τὰ σώματα καὶ τὰ ὁποῖα δὲν διαιροῦνται περαιτέρω σὲ ἄλλα διαφορετικὰ στὴν μορφὴ σώμα-

εἴδει διαφέροντα· καὶ εἴτε ἓν εἴτε πλείω τὰ τοιαῦτα, ταῦτα στοιχεῖα λέγουσιν. παραπλησίως δὲ καὶ τὰ τῶν διαγραμμάτων στοιχεῖα λέγεται, καὶ ὅλως τὰ τῶν ἀποδείξεων· αἱ γὰρ πρῶται ἀποδείξεις καὶ ἐν πλείοσιν ἀποδείξεσιν ἐνυπάρχουσαι, αὗται στοιχεῖα τῶν ἀποδείξεων λέ- **1014b**
γονται· εἰσὶ δὲ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν τριῶν δι' ἑνὸς μέσου. καὶ μεταφέροντες δὲ στοιχεῖον καλοῦσιν ἐντεῦθεν ὃ ἂν ἓν ὂν καὶ μικρὸν ἐπὶ πολλὰ ᾖ χρήσιμον, διὸ καὶ τὸ μικρὸν καὶ ἁπλοῦν καὶ ἀδιαίρετον στοιχεῖον λέγεται. ὅθεν ἐλήλυθε τὰ μάλιστα καθόλου στοιχεῖα εἶναι, ὅτι ἕκαστον αὐτῶν ἓν ὂν καὶ ἁπλοῦν ἐν πολλοῖς ὑπάρχει ἢ πᾶσιν ἢ ὅτι πλείστοις, καὶ τὸ ἓν καὶ τὴν στιγμὴν ἀρχάς τισι δοκεῖν εἶναι. ἐπεὶ οὖν τὰ καλούμενα γένη καθόλου καὶ ἀδιαίρετα (οὐ γὰρ ἔστι λόγος αὐτῶν), στοιχεῖα τὰ γένη λέγουσί τινες, καὶ μᾶλλον ἢ τὴν διαφορὰν ὅτι καθόλου μᾶλλον τὸ γένος· ᾧ μὲν γὰρ ἡ διαφορὰ ὑπάρχει, καὶ τὸ γένος ἀκολουθεῖ, ᾧ δὲ τὸ γένος, οὐ παντὶ ἡ διαφορά. ἁπάντων δὲ κοινὸν τὸ εἶναι στοιχεῖον ἑκάστου τὸ πρῶτον ἐνυπάρχον ἑκάστῳ.

4 Φύσις λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ἡ τῶν φυομένων γένεσις, οἷον εἴ τις ἐπεκτείνας λέγοι τὸ υ, ἕνα δὲ ἐξ οὗ φύεται πρώτου τὸ φυόμενον ἐνυπάρχοντος· ἔτι ὅθεν ἡ κίνησις ἡ πρώτη ἐν ἑκάστῳ τῶν φύσει ὄντων ἐν αὐτῷ ᾗ αὐτὸ ὑπάρχει· φύεσθαι δὲ λέγεται ὅσα αὔξησιν ἔχει δι' ἑτέρου

τα. Καὶ εἴτε μιλοῦν γιὰ ἕνα τέτοιο στοιχεῖο ἢ γιὰ περισσότερα, αὐτὸ ἐννοῦν.

Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται μὲ παρόμοια σημασία καὶ στὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ γενικὰ στὰ στοιχεῖα τῶν ἀποδείξεων. 1014b Οἱ πρῶτες δηλ. ἀποδείξεις ποὺ περιέχονται σὲ ἕναν ἀριθμὸ ἄλλων ἀποδείξεων ὀνομάζονται στοιχεῖα τῶν ἀποδείξεων. Τέτοιοι εἶναι οἱ πρῶτοι συλλογισμοὶ ποὺ σύγκεινται ἀπὸ τρεῖς ὅρους. Ὁ ὅρος *στοιχεῖο* χρησιμοποιεῖται ἐπίσης μεταφορικὰ γιὰ μιὰ μικρὴ μονάδα ποὺ εἶναι χρήσιμη σὲ πολλὲς περιπτώσεις. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ μικρὸ ἢ ἁπλὸ ἢ ἀδιαίρετο λέγεται στοιχεῖο. Ἀπὸ αὐτὸ προῆλθε νὰ θεωροῦνται στοιχεῖα τὰ γενικότερα πράγματα, γιατί καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἕνα καὶ ἁπλὸ καὶ ἐνυπάρχει μέσα σὲ πολλὰ ἢ σὲ ὅλα ἢ στὰ περισσότερα. Μερικοὶ θεωροῦν πρῶτες ἀρχὲς τὴν μονάδα καὶ τὸ σημεῖο. Ἐπειδὴ καὶ τὰ λεγόμενα «γενικότατα γένη» εἶναι ἀδιαίρετα καὶ δὲν ἐπιδέχονται ἀνάλυση, μερικοὶ ὀνομάζουν καὶ τὰ γένη στοιχεῖα, καὶ αὐτὰ μᾶλλον παρὰ τὴν διαφορά, ἐπειδὴ τὸ γένος εἶναι γενικότατο. Γιατί ὅπου ὑπάρχει διαφορά, ὑπάρχει καὶ γένος. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει πάντα διαφορά, ὅπου ὑπάρχει γένος. Καὶ εἶναι κοινὸ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τὸ στοιχεῖο κάθε πράγματος νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ πρωταρχικὰ ἐνυπάρχει στὸ κάθε τι.

4

Φύση λέγεται κατὰ ἕναν τρόπο ἢ ἡ γένεση πραγμάτων ποὺ αὐξάνουν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἂν κατὰ τὴν προφορὰ ἐκτείνη τὸ «υ» σὲ μακρὸ στὴν λέξη «φύσις». Κατὰ ἕναν ἄλλον τρόπο φύση λέγεται τὸ σταθερὸ πρᾶγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει νὰ φυτρώνη ἕνα πρᾶγμα ποὺ μεγαλώνει. Κι ἀκόμα, φύση ὀνομάζεται ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ πρωταρχικὴ κίνηση σὲ κάθε φυσικὸ ἀντικείμενο προκαλεῖται σὲ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο ἐνυπάρχει. Ὅλα τὰ πράγματα λέμε ὅτι φύονται,

τῷ ἅπτεσθαι καὶ συμπεφυκέναι ἢ προσπεφυκέναι ὥσπερ τὰ ἔμβρυα· διαφέρει δὲ σύμφυσις ἁφῆς, ἔνθα μὲν γὰρ οὐδὲν παρὰ τὴν ἁφὴν ἕτερον ἀνάγκη εἶναι, ἐν δὲ τοῖς συμπεφυκόσιν ἔστι τι ἓν τὸ αὐτὸ ἐν ἀμφοῖν ὃ ποιεῖ ἀντὶ τοῦ ἅπτεσθαι συμπεφυκέναι καὶ εἶναι ἓν κατὰ τὸ συνεχὲς καὶ ποσόν, ἀλλὰ μὴ κατὰ τὸ ποιόν. ἔτι δὲ φύσις λέγεται ἐξ οὗ πρώτου ἢ ἔστιν ἢ γίγνεταί τι τῶν φύσει ὄντων, ἀρρυθμίστου ὄντος καὶ ἀμεταβλήτου ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς αὑτοῦ, οἷον ἀνδριάντος καὶ τῶν σκευῶν τῶν χαλκῶν ὁ χαλκὸς ἡ φύσις λέγεται, τῶν δὲ ξυλίνων ξύλον· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· ἐκ τούτων γάρ ἐστιν ἕκαστον διασωζομένης τῆς πρώτης ὕλης· τοῦτον γὰρ τὸν τρόπον καὶ τῶν φύσει ὄντων τὰ στοιχεῖά φασιν εἶναι φύσιν, οἱ μὲν πῦρ οἱ δὲ γῆν οἱ δ' ἀέρα οἱ δ' ὕδωρ οἱ δ' ἄλλο τι τοιοῦτον λέγοντες, οἱ δ' ἔνια τούτων οἱ δὲ πάντα ταῦτα. ἔτι δ' ἄλλον τρόπον λέγεται ἡ φύσις ἡ τῶν φύσει ὄντων οὐσία, οἷον οἱ λέγοντες τὴν φύσιν εἶναι τὴν πρώτην σύνθεσιν, ἢ ὥσπερ Ἐμπεδοκλῆς
1015a λέγει ὅτι

“φύσις οὐδενός ἐστιν ἐόντων,
ἀλλὰ μόνον μῖξίς τε διάλλαξίς τε μιγέντων
ἔστι, φύσις δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν”.

διὸ καὶ ὅσα φύσει ἔστιν ἢ γίγνεται, ἤδη ὑπάρχοντος ἐξ οὗ πέφυκε γίγνεσθαι ἢ εἶναι, οὔπω φαμὲν

1. Fragm. 8 (Diels).

ὅσα αὐξάνουν χάρη σὲ κάποιο ἄλλο πρᾶγμα μὲ τὴν ἐπαφὴ καὶ τὴν ὀργανικὴ ἑνότητα (ἢ τὴν προσκόλληση ὅπως στὸ ἔμβρυο). Ἡ ὀργανικὴ ἑνότητα διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐπαφή. Γιατὶ στὴν δεύτερη περίπτωση δὲν χρειάζεται νὰ ὑπάρχη τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπαφή, ἀλλὰ στὰ πράγματα ποὺ συνδέονται ὀργανικὰ ὑπάρχει κάποιο πρᾶγμα, τὸ ἴδιο, ποὺ παράγει, ἀντὶ τὴν ἁπλῆ ἐπαφή, μιὰ ὀργανικὴ ἑνότητα συνεχὴ καὶ ποσοτική, ὄχι ποιοτική. Φύση πάλι σημαίνει ὅτι ἡ πρωταρχικὴ ὕλη, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ἢ γίνεται κάτι ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ποὺ δὲν ρυθμίζεται οὔτε μεταβάλλεται ἀπὸ τὴν δική του δύναμη, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ χαλκὸς τοῦ ἀνδριάντα καὶ τῶν χάλκινων σκευῶν, λέγεται *φύση*, ἐνῶ τῶν ξυλίνων σκευῶν *φύση* λέγεται τὸ ξύλο. Τὸ ἴδιο καὶ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Γιατί τὸ κάθε σκεῦος συνίσταται ἀπὸ αὐτὴ τὴν *φύση*, δηλ. ἀπὸ τὴν πρώτη ὕλη ποὺ διατηρεῖται ἀτόφια στὸ σκεῦος. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζουν τὰ στοιχεῖα τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων *φύση* ἀποκαλώντας την ἄλλος φωτιά, ἄλλος γῆ ἢ ἀέρα ἢ νερό, ἄλλος κάτι ἄλλο παρόμοιο, ἄλλοι μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ κι' ἄλλοι ὅλ' αὐτά. Κι ἀκόμα ὑπὸ μία ἄλλη ἔννοια *φύση* λέγεται ἡ οὐσία τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, αὐτοὶ ποὺ λένε ὅτι ἡ *φύση* εἶναι ἡ πρωταρχικὴ σύσταση ἑνὸς πράγματος, 1015a ἢ ὅπως λέει ὁ Ἐμπεδοκλῆς:

Κανενὸς ἀπὸ τὰ ὄντα δὲν ὑπάρχει φύση,
ἀλλὰ μόνο μίξη καὶ χωρισμὸς
τῶν στοιχείων ποὺ ἔχουν μιχθῆ.
Ἡ φύση εἶναι ἕνα ὄνομα ποὺ χάρισαν
στὰ πράγματα οἱ ἄνθρωποι[1].

Γι' αὐτὸ ὅσα ὑπάρχουν ἢ γίνονται ἀπ' τὴν φύση, μολονότι ὑπάρχει αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατὰ φύση παράγονται ἢ ὑφίστα-

τὴν φύσιν ἔχειν ἐὰν μὴ ἔχῃ τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφήν. φύσει μὲν οὖν τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τούτων ἐστίν, οἷον τὰ ζῷα καὶ τὰ μόρια αὐτῶν· φύσις δὲ ἥ τε πρώτη ὕλη (καὶ αὕτη διχῶς, ἢ ἡ πρὸς αὐτὸ πρώτη ἢ ἡ ὅλως πρώτη, οἷον τῶν χαλκῶν ἔργων πρὸς αὐτὰ μὲν πρῶτος ὁ χαλκός, ὅλως δ' ἴσως ὕδωρ, εἰ πάντα τὰ τηκτὰ ὕδωρ) καὶ τὸ εἶδος καὶ ἡ οὐσία· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ τέλος τῆς γενέσεως. μεταφορᾷ δ' ἤδη καὶ ὅλως πᾶσα οὐσία φύσις λέγεται διὰ ταύτην, ὅτι καὶ ἡ φύσις οὐσία τίς ἐστιν. ἐκ δὴ τῶν εἰρημένων ἡ πρώτη φύσις καὶ κυρίως λεγομένη ἐστὶν ἡ οὐσία ἡ τῶν ἐχόντων ἀρχὴν κινήσεως ἐν αὑτοῖς ᾗ αὐτά· ἡ γὰρ ὕλη τῷ ταύτης δεκτικὴ εἶναι λέγεται φύσις, καὶ αἱ γενέσεις καὶ τὸ φύεσθαι τῷ ἀπὸ ταύτης εἶναι κινήσεις. καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως τῶν φύσει ὄντων αὕτη ἐστίν, ἐνυπάρχουσά πως ἢ δυνάμει ἢ ἐντελεχείᾳ.

Ἀναγκαῖον λέγεται οὗ ἄνευ οὐκ ἐνδέχεται ζῆν ὡς 5
συναιτίου οἷον τὸ ἀναπνεῖν καὶ ἡ τροφὴ τῷ ζῴῳ ἀναγκαῖον, ἀδύνατον γὰρ ἄνευ τούτων εἶναι, καὶ ὧν ἄνευ τὸ ἀγαθὸν μὴ ἐνδέχεται ἢ εἶναι ἢ γενέσθαι, ἢ τὸ κακὸν ἀποβαλεῖν ἢ στερηθῆναι οἷον τὸ πιεῖν τὸ φάρμακον ἀναγκαῖον ἵνα μὴ κάμνῃ, καὶ τὸ πλεῦσαι εἰς Αἴγιναν ἵνα ἀπολάβῃ

νται, λέμε ὅτι δὲν ἔχουν ἀκόμα τὴν φύση τους ἂν δὲν λάβουν τὴν μορφὴ καὶ τὸ σχῆμα τους. Αὐτὸ ποὺ ἔχει καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ ὀνομάζεται φυσικὸ ἀντικείμενο. Ἐπὶ παραδείγματι, τὰ ξένα καὶ τὰ μέρη τους. Φύση εἶναι ἀκόμα κι' ἡ πρώτη ὕλη (κι' αὐτὴ μὲ δυὸ ἔννοιες: ἡ πρώτη σχετικὰ μὲ τὸ πρᾶγμα, ἢ πρώτη γενικά. Ἐπὶ παραδείγματι, στὰ χάλκινα εἴδη ἡ πρώτη ὕλη γι' αὐτὰ εἶναι ὁ χαλκός, ἀλλὰ γενικὰ εἶναι, ἴσως, τὸ νερό, ἂν ὅλα τὰ πράγματα ποὺ τήκονται εἶναι νερό) καὶ ἡ μορφὴ καὶ ἡ οὐσία, δηλ. ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς γενέσεως. Μὲ ἔννοια μεταφορικὴ καὶ κάθε οὐσία γενικὰ ὀνομάζεται φύση, γιατί ἡ φύση τοῦ κάθε πράγματος εἶναι ἕνα εἶδος οὐσίας.

Ἀπὸ ὅλ' αὐτὰ ποὺ ἔχουν λεχθεῖ ἡ πρώτη καὶ κύρια ἔννοια τῆς *φύσεως* εἶναι ἡ οὐσία των πραγμάτων, τὴν ὁποία περιέχουν μέσα τους κι' εἶναι ἡ πηγὴ τῆς κινήσεως. Γιατὶ ἡ ὕλη ὀνομάζεται *φύση*, γιατί εἶναι ἱκανὴ νὰ δέχεται τὴν φύση καὶ ἡ διαδικασία τῆς γενέσεως καὶ αὐξήσεως ὀνομάζεται *φύση*, γιατί εἶναι κινήσεις ποὺ παράγονται ἀπὸ αὐτή. Κι ἡ φύση μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια εἶναι ἡ πηγὴ τῆς κινήσεως στὰ φυσικὰ ὄντα ἡ ὁποία ἐνυπάρχει σὲ αὐτὰ ἢ *δυνάμει* ἢ *ἐντελεχείᾳ*.

5

Ἀναγκαῖο λέγεται κάτι ποὺ χωρὶς αὐτό, [ποὺ ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸν παράγοντα] δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ζωή, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ τροφὴ εἶναι στοιχεῖα ἀναγκαῖα γιὰ ἕνα ζῶο, γιατὶ χωρὶς αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη. Κι ἀκόμη, ἀναγκαῖο λέγεται καὶ ὁ ὅρος χωρὶς τὸν ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη τὸ καλὸ ἢ νὰ γεννηθῆ ἢ χωρὶς τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποβάλη ἢ νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸ κακό, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ πιεῖ τὸ φάρμακο ὁ ἄρρωστος γιὰ νὰ μὴν ὑποφέρη, καθὼς ἐπίσης εἶναι ἀναγκαῖο νὰ πλεύση στὴν Αἴγινα γιὰ νὰ πάρη πίσω τὰ χρήματά του κά-

τὰ χρήματα. ἔτι τὸ βίαιον καὶ ἡ βία· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ παρὰ τὴν ὁρμὴν καὶ τὴν προαίρεσιν ἐμποδίζον καὶ κωλυτικόν, τὸ γὰρ βίαιον ἀναγκαῖον λέγεται, διὸ καὶ λυπηρόν, ὥσπερ καὶ Εὔηνός φησι

" πᾶν γὰρ ἀναγκαῖον πρᾶγμ' ἀνιαρὸν ἔφυ ",

καὶ ἡ βία ἀνάγκη τις ὥσπερ καὶ Σοφοκλῆς λέγει

" ἀλλ' ἡ βία με ταῦτ' ἀναγκάζει ποιεῖν ",

καὶ δοκεῖ ἡ ἀνάγκη ἀμετάπειστόν τι εἶναι, ὀρθῶς· ἐναντίον γὰρ τῇ κατὰ τὴν προαίρεσιν κινήσει καὶ κατὰ τὸν λογισμόν. ἔτι τὸ μὴ ἐνδεχόμενον ἄλλως ἔχειν ἀναγκαῖόν φαμεν οὕτως ἔχειν· καὶ κατὰ τοῦτο τὸ ἀναγκαῖον καὶ τἆλλα λέγεταί πως ἅπαντα ἀναγκαῖα· τό τε γὰρ βίαιον ἀναγκαῖον λέγεται ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν τότε, ὅταν μὴ ἐνδέχηται κατὰ **1015b**
τὴν ὁρμὴν διὰ τὸ βιαζόμενον, ὡς ταύτην ἀνάγκην οὖσαν δι' ἣν μὴ ἐνδέχεται ἄλλως, καὶ ἐπὶ τῶν συναιτίων τοῦ ζῆν καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὡσαύτως· ὅταν γὰρ μὴ ἐνδέχηται ἔνθα μὲν τὸ ἀγαθὸν ἔνθα δὲ τὸ ζῆν [καὶ τὸ] εἶναι ἄνευ τινῶν, ταῦτα ἀναγκαῖα καὶ ἡ αἰτία ἀνάγκη τίς ἐστιν αὕτη. ἔτι ἡ ἀπόδειξις τῶν ἀναγκαίων, ὅτι οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν, εἰ ἀποδέδεικται ἁπλῶς· τούτου δ' αἴτια τὰ πρῶτα, εἰ ἀδύνατον ἄλλως ἔχειν ἐξ ὧν ὁ συλλογισμός. τῶν μὲν

1. Σοφιστὴς καὶ ποιητὴς ἀπὸ τὸν Πόρο. Σύγχρονος τοῦ Σωκράτη.
2. Σοφ. Ἠλέκτρα, 256.

ποιος. Ἀναγκαῖο λέγεται ἐπίσης τὸ βίαιο καὶ ἡ βία. Δηλ. ἡ δύναμη ποὺ ἐμποδίζει καὶ κωλύει ἀντίθετα πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ παρόρμηση καὶ τὴν προαίρεση [τοῦ ἀτόμου]. Γιατὶ τὸ βίαιο λέγεται ἀναγκαῖο γι' αὐτὸ καὶ εἶναι δυσάρεστο, ὅπως λέει κι' ὁ Εὔηνος[1]:

Πρᾶμα ποὖναι ἀναγκαῖο
εἶναι ἀπ' τὴν φύση του δυσάρεστο.
Καὶ ἡ βία εἶναι ἕνα εἶδος ἀνάγκης, ὅπως λέει κι' ὁ Σοφοκλῆς:
Ἡ βία μ' ἀναγκάζει νὰ τὰ κάνω αὐτά[2].

Καὶ φαίνεται ἡ ἀνάγκη πὼς εἶναι κάτι ἀδυσώπητο, καὶ πολὺ ὀρθῶς. Γιατὶ εἶναι ἀντίθετο στὴν κίνηση, ποὺ εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν πρόθεση καὶ τὸ συλλογισμό. Ἔπειτα, καὶ κάτι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀλλοιῶς λέμε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γίνεται ἔτσι. Καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἀναγκαῖα λέγονται καὶ ὅλα τὰ παράγωγα. Τὸ βίαιο τότε λέγεται ἀναγκαῖο, 1015β ὅταν εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἐσωτερική του παρόρμηση, γιατὶ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν βία, γιατὶ αὐτὴ εἶναι ἀνάγκη ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀλλοιῶς. Τὸ ἴδιο εἶναι ἀληθινὸ καὶ γιὰ τοὺς ἀναγκαίους ὅρους τῆς ζωῆς καὶ τοῦ καλοῦ. Γιατί ὅταν στὴν μιὰ περίπτωση τὸ ἀγαθὸ καὶ στὴν ἄλλη ἡ ζωὴ ἢ ἡ ὑπόσταση εἶναι ἀδύνατη χωρὶς ὁρισμένους ὅρους, αὐτοὶ οἱ ὅροι εἶναι ἀναγκαῖοι καὶ ἡ αἰτία εἶναι ἕνα εἶδος ἀνάγκης.

Ἐπίσης, ἡ ἀπόδειξη εἶναι μιὰ ἀναγκαιότης, γιατί ἕνα πρᾶγμα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ κατ' ἄλλον τρόπον, ἂν ἡ ἀπόδειξή του ἔχει ἀπόλυτο χαρακτῆρα. Κι αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν προτάσεων τοῦ συλλογισμοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐξαχθῇ ἄλλο συμπέρασμα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ συλλογισμοῦ.

δὴ ἕτερον αἴτιον τοῦ ἀναγκαῖα εἶναι, τῶν δὲ οὐδέν, ἀλλὰ διὰ ταῦτα ἕτερά ἐστιν ἐξ ἀνάγκης. ὥστε τὸ πρῶτον καὶ κυρίως ἀναγκαῖον τὸ ἁπλοῦν ἐστίν· τοῦτο γὰρ οὐκ ἐνδέχεται πλεοναχῶς ἔχειν, ὥστ' οὐδὲ ἄλλως καὶ ἄλλως· ἤδη γὰρ πλεοναχῶς ἂν ἔχοι. εἰ ἄρα ἔστιν ἄττα ἀΐδια καὶ ἀκίνητα, οὐδὲν ⟨ἐν⟩ ἐκείνοις ἐστὶ βίαιον οὐδὲ παρὰ φύσιν.

Ἓν λέγεται τὸ μὲν κατὰ συμβεβηκὸς τὸ δὲ καθ' αὑτό, κατὰ συμβεβηκὸς μὲν οἷον Κορίσκος καὶ τὸ μουσικόν, καὶ Κορίσκος μουσικός (ταὐτὸ γὰρ εἰπεῖν Κορίσκος καὶ τὸ μουσικὸν ⟨ἓν⟩ καὶ Κορίσκος μουσικός), καὶ τὸ μουσικὸν καὶ τὸ δίκαιον, καὶ μουσικὸς καὶ δίκαιος Κορίσκος· πάντα γὰρ ταῦτα ἓν λέγεται κατὰ συμβεβηκός, τὸ μὲν δίκαιον καὶ τὸ μουσικὸν ὅτι μιᾷ οὐσίᾳ συμβέβηκεν, τὸ δὲ μουσικὸν καὶ Κορίσκος ὅτι θάτερον θατέρῳ συμβέβηκεν· ὁμοίως δὲ τρόπον τινὰ καὶ ὁ μουσικὸς Κορίσκος τῷ Κορίσκῳ ἓν ὅτι θάτερον τῶν μορίων θατέρῳ συμβέβηκε τῶν ἐν τῷ λόγῳ, οἷον τὸ μουσικὸν τῷ Κορίσκῳ· καὶ ὁ μουσικὸς Κορίσκος δικαίῳ Κο-

Ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα, μερικὰ ἔχουν κάποια ἐξωτερικὴ αἰτία ποὺ καθορίζει τὴν ἀναγκαιότητά τους, ἄλλα δὲν ἔχουν, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας αὐτῶν μερικὰ πράγματα γίνονται ἀναγκαῖα. Ἔτσι ἀναγκαῖο στὴν πρωταρχικὴ καὶ κύρια ἔννοια εἶναι τὸ ἁπλό, γιατὶ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη κατὰ πολλοὺς τρόπους. Ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι στὴν μιὰ ἢ στὴν ἄλλη κατάσταση. Γιατὶ ἀλλοιῶς θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχη κατὰ πολλοὺς τρόπους. Γι᾽ αὐτό, ἂν ὑπάρχουν μερικὰ πράγματα αἰώνια καὶ ἀμετάβλητα, σὲ αὐτὰ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ βίαιο ἢ κάτι ποὺ νὰ παραβιάζη τὴν φύση τους.

6

Τὸ *ἕνα* χρησιμοποιεῖται μὲ μιὰ συγκεκριμένη μορφή, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται καὶ μὲ μιὰ ἀπόλυτη ἔννοια. Μὲ τὴν μορφὴ ἑνὸς προσδιορισμοῦ χρησιμοποιεῖται στὴν περίπτωση, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ «Κορίσκου» καὶ τοῦ «μορφωμένου» καὶ τοῦ «μορφωμένου Κορίσκου», γιατί «Κορίσκος» καὶ «μορφωμένος» καὶ «μορφωμένος Κορίσκος» σημαίνει τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Καὶ «μορφωμένος» καὶ «δίκαιος» καὶ «μορφωμένος δίκαιος Κορίσκος». Γιατὶ ὅλες αὐτὲς οἱ ἔννοιες ἀναφέρονται κατὰ σύμπτωση στὸ ἴδιο πρᾶγμα. Τὸ «δίκαιος» καὶ τὸ «μορφωμένος» γιατί συμβαίνει νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια οὐσία, καὶ «μορφωμένος» καὶ «Κορίσκος», γιατὶ τὸ ἕνα συμβαδίζει μὲ τὸ ἄλλο. Κατὰ παρόμοιον τρόπο ὑπὸ μιὰ ἔννοια τὸ «μορφωμένος Κορίσκος» εἶναι ἕνα μὲ τὸ «Κορίσκος», γιατὶ τὸ ἕνα μέρος τῆς ἐκφράσεως εἶναι σχετικὸ μὲ τὸ ἄλλο, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ «μορφωμένος» μὲ τὸ «Κορίσκος». Καὶ ὁ «μορφωμένος Κορίσκος» εἶναι ἕνα μὲ τὸ «Κορίσκος», γιατὶ τὸ ἕνα μέρος τῆς ἐκφράσεως εἶναι σχετικὸ μὲ τὸ ἄλλο, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ «μορφωμένος» μὲ τὸ «Κορίσκος». Καὶ ὁ «μορφωμένος Κορίσκος» εἶναι ἕνα μὲ τὸ «δίκαιος Κορίσκος», γιατὶ τὸ ἕνα

ρίσκῳ ὅτι ἑκατέρου μέρος τῷ αὐτῷ ἑνὶ συμβέβηκεν [ἕν]. ὡσαύτως δὲ κἂν ἐπὶ γένους κἂν ἐπὶ τῶν καθόλου τινὸς ὀνομάτων λέγηται τὸ συμβεβηκός, οἷον ὅτι ἄνθρωπος τὸ αὐτὸ καὶ μουσικὸς ἄνθρωπος· ἢ γὰρ ὅτι τῷ ἀνθρώπῳ μιᾷ οὔσῃ οὐσίᾳ συμβέβηκε τὸ μουσικόν, ἢ ὅτι ἄμφω τῶν καθ' ἕκαστόν τινι συμβέβηκεν, οἷον Κορίσκῳ. πλὴν οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄμφω ὑπάρχει, ἀλλὰ τὸ μὲν ἴσως ὡς γένος καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ δὲ ὡς ἕξις ἢ πάθος τῆς οὐσίας.—ὅσα μὲν οὖν κατὰ συμβεβηκὸς λέγεται ἕν, τοῦτον τὸν τρόπον λέγεται· τῶν δὲ καθ' αὑτὰ ἓν λεγομένων τὰ μὲν λέγεται τῷ
1016a *συνεχῆ εἶναι, οἷον φάκελος δεσμῷ καὶ ξύλα κόλλῃ· καὶ γραμμή, κἂν κεκαμμένη ᾖ, συνεχὴς δέ, μία λέγεται, ὥσπερ καὶ τῶν μερῶν ἕκαστον, οἷον σκέλος καὶ βραχίων. αὐτῶν δὲ τούτων μᾶλλον ἓν τὰ φύσει συνεχῆ ἢ τέχνῃ. συνεχὲς δὲ λέγεται οὗ ⟨ἡ⟩ κίνησις μία καθ' αὑτὸ καὶ μὴ οἷόν τε ἄλλως· μία δ' οὗ ἀδιαίρετος, ἀδιαίρετος δὲ κατὰ χρόνον. καθ' αὑτὰ δὲ συνεχῆ ὅσα μὴ ἁφῇ ἕν· εἰ γὰρ θείης ἁπτόμενα ἀλλήλων ξύλα, οὐ φήσεις ταῦτα εἶναι ἓν οὔτε ξύλον οὔτε σῶμα οὔτ' ἄλλο συνεχὲς οὐδέν. τά τε δὴ ὅλως συνεχῆ ἓν λέγεται κἂν ἔχῃ κάμψιν, καὶ ἔτι μᾶλλον τὰ μὴ ἔχοντα κάμψιν, οἷον κνήμη ἢ μηρὸς σκέλους, ὅτι ἐνδέχεται μὴ μίαν εἶναι τὴν κίνησιν τοῦ σκέλους. καὶ ἡ εὐθεῖα τῆς κεκαμμένης*

μέρος ἀπὸ τὴν κάθε ἔκφραση εἶναι σχετικὸ μὲ τὸ ἴδιο καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει κι' ἂν ὁ προσδιορισμὸς ἀναφέρεται σὲ κάποιο γεγονὸς ἢ σὲ κάποια γενικὴ ἔννοια. Ἐπὶ παραδείγματι, «ἄνθρωπος» καὶ «μορφωμένος ἄνθρωπος» εἶναι τὸ ἴδιο ἢ γιατί «μορφωμένος ἄνθρωπος» εἶναι τὸ ἴδιο ἢ γιατί «μορφωμένος» εἶναι ἕνας προσδιορισμὸς τοῦ «ἀνθρώπου» οὐσιώδης ἢ γιατί καὶ τὰ δυὸ εἶναι προσδιορισμοὶ ἑνὸς ἀτόμου, τοῦ Κορίσκου ἐπὶ παραδείγματι. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν καὶ τὰ δυὸ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο, ἀλλὰ τὸ ἕνα ἀνήκει ὡς γένος στὴν οὐσία, καὶ τὸ ἄλλο ὡς ὅρος ἢ *πάθος* [ἰδιότητα] τῆς οὐσίας. Ὅσα λοιπὸν λέγονται ὅτι εἶναι *ἕνα* ὑπὸ μιὰ ἔννοια συμβατική, λέγονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο.

Τώρα ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ λέγονται ὅτι εἶναι *ἕνα* καθ' ἑαυτά, ἄλλα λέγονται ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς συνέχειας. 1016α Ἐπὶ παραδείγματι, ἕνας φάκελος γίνεται συνεχῆς μὲ τὸ σκοινί του καὶ τὰ ξύλα μὲ τὴν κόλλα. Καὶ μιὰ συνεχῆς γραμμή, ἀκόμα κι' ἂν εἶναι *κεκαμμένη* [καμπύλη], λέγεται ὅτι εἶναι *ἕνα*, ὅπως καθένα ἀπὸ τὰ μέλη, τὸ σκέλος ἐπὶ παραδείγματι, κι' ὁ βραχίονας. Κι ἀπὸ αὐτὰ ὅσα εἶναι *φύσει* συνεχῆ εἶναι *ἕνα* ὑπὸ μιὰ ἔννοια ἀληθέστερη παρὰ ὅσα εἶναι τεχνητὰ συνεχῆ. *Συνεχὲς* λέγεται αὐτὸ τοῦ ὁποίου ἡ κίνηση εἶναι οὐσιαστικὰ μία καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλλοιῶς. Καὶ ἡ κίνηση εἶναι μία ὅταν εἶναι ἀδιαίρετη, δηλ. ἀδιαίρετη στὸν χρόνο. Οὐσιαστικὰ συνεχῆ εἶναι τὰ πράγματα ποὺ εἶναι *ἕνα* ὄχι μόνο μὲ τὴν ἀφή. Γιατί, ἂν ἀραδιάσης ξύλα ποὺ νὰ ἀγγίζη τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, δὲν θὰ πῆς ὅτι αὐτὰ εἶναι οὔτε ἕνα ξύλο οὔτε ἕνα σῶμα οὔτε ἄλλο συνεχὲς πρᾶγμα. Καὶ πράγματα ποὺ εἶναι ἐντελῶς συνεχῆ, λέγονται *ἕνα*, ἀκόμα κι' ἂν ἔχουν *κάμψη*, καὶ πολὺ περισσότερο ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔχουν ἁρμούς, ὅπως ἡ κνήμη ἢ ὁ μηρὸς τοῦ σκέλους, γιατί ἡ κίνηση τοῦ σκέλους ἐνδέχεται νὰ μὴν εἶναι μία. Καὶ ἡ εὐθεία γραμμὴ εἶναι ἀληθέστερα *μία* παρὰ ἡ καμπύλη. Τὴν κα-

μᾶλλον ἕν· τὴν δὲ κεκαμμένην καὶ ἔχουσαν γωνίαν καὶ μίαν καὶ οὐ μίαν λέγομεν, ὅτι ἐνδέχεται καὶ μὴ ἅμα τὴν κίνησιν αὐτῆς εἶναι καὶ ἅμα· τῆς δ' εὐθείας ἀεὶ ἅμα, καὶ οὐδὲν μόριον ἔχον μέγεθος τὸ μὲν ἠρεμεῖ τὸ δὲ κινεῖται, ὥσπερ τῆς κεκαμμένης. ἔτι ἄλλον τρόπον ἓν λέγεται τῷ τὸ ὑποκείμενον τῷ εἴδει εἶναι ἀδιάφορον· ἀδιάφορον δ' ὧν ἀδιαίρετον τὸ εἶδος κατὰ τὴν αἴσθησιν· τὸ δ' ὑποκείμενον ἢ τὸ πρῶτον ἢ τὸ τελευταῖον πρὸς τὸ τέλος· καὶ γὰρ οἶνος εἷς λέγεται καὶ ὕδωρ ἕν, ᾗ ἀδιαίρετον κατὰ τὸ εἶδος, καὶ οἱ χυμοὶ πάντες λέγονται ἕν (οἷον ἔλαιον οἶνος) καὶ τὰ τηκτά, ὅτι πάντων τὸ ἔσχατον ὑποκείμενον τὸ αὐτό· ὕδωρ γὰρ ἢ ἀὴρ πάντα ταῦτα. λέγεται δ' ἓν καὶ ὧν τὸ γένος ἓν διαφέρον ταῖς ἀντικειμέναις διαφοραῖς—καὶ ταῦτα λέγεται πάντα ἓν ὅτι τὸ γένος ἓν τὸ ὑποκείμενον ταῖς διαφοραῖς (οἷον ἵππος ἄνθρωπος κύων ἕν τι ὅτι πάντα ζῷα), καὶ τρόπον δὴ παραπλήσιον ὥσπερ ⟨ὧν⟩ ἡ ὕλη μία. ταῦτα δὲ ὁτὲ μὲν οὕτως ἓν λέγεται, ὁτὲ δὲ ⟨ὅτι⟩ τὸ ἄνω γένος ταὐτὸν λέγεται, ἂν ᾖ τελευταῖα τοῦ γένους εἴδη [τὰ ἀνωτέρω τούτων], οἷον τὸ ἰσοσκελὲς καὶ τὸ ἰσόπλευρον ταὐτὸ καὶ ἓν σχῆμα ὅτι ἄμφω τρίγωνα· τρίγωνα δ' οὐ ταὐτά. ἔτι δὲ ἓν λέγεται ὅσων ὁ λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι λέγων ἀδιαίρετος πρὸς ἄλλον

μπύλη γραμμὴ ποὺ ἔχει γωνία τὴν λέμε καὶ *μία* καὶ *ὄχι μία*, γιατί μπορεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ κινηθῆ ὅλη ταυτόχρονα. Ἐνῶ ἡ εὐθεία γραμμὴ κινεῖται ὅλη ταυτόχρονα πάντοτε καὶ κανένα μέρος της ποὺ ἔχει μέγεθος δὲν ἠρεμεῖ ἐνῶ ἕνα ἄλλο κινεῖται, ὅπως συμβαίνει στὴν καμπύλη γραμμή.

Μιὰ ἄλλη ἔννοια τοῦ *ἑνὸς* εἶναι αὐτὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ ὑποκείμενο εἶναι ὁμοιόμορφο. Ὁμοιόμορφα πράγματα εἶναι αὐτά, τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ εἶναι ἀδιαίρετη σὰν αἴσθηση. Καὶ τὸ ὑποκείμενο εἶναι ἢ αὐτὸ ποὺ εἶναι πρωταρχικὸ ἢ αὐτὸ ποὺ εἶναι τελικὸ (πρὸς τὸ τέλος). Καὶ πράγματι, τὸ κρασὶ λέγεται ὅτι εἶναι *ἕνα* καὶ τὸ νερὸ τὸ ἴδιο, ἐπειδὴ εἶναι κάτι ἀδιαίρετο στὴν μορφή. Καὶ ὅλα τὰ ὑγρὰ λέγονται ὅτι εἶναι *ἕνα* (ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ λάδι καὶ τὸ κρασί), καθὼς καὶ ὅλα ποὺ λυώνουν (*τὰ τηκτά*), γιατὶ τὸ ἔσχατο ὑποκείμενο ὅλων αὐτῶν τῶν σωμάτων εἶναι τὸ ἴδιο. Γιατί τελικῶς ὅλ' αὐτὰ εἶναι νερὸ ἢ ἀτμός.

Ἕνα λέγονται ἀκόμα πράγματα, τῶν ὁποίων τὸ γένος εἶναι ἕνα καὶ διαφέρει ὡς πρὸς τὴν διαφορὰ τῶν ἀντιθέτων. Ὅλ' αὐτὰ λέγονται ὅτι εἶναι *ἕνα*, γιατὶ τὸ γένος ποὺ εἶναι τὸ ὑποκείμενο τῆς διαφορᾶς εἶναι ἕνα (π.χ. ἵππος, ἄνθρωπος, σκύλος, ὅλ' αὐτὰ ὑπὸ μία ἔννοια εἶναι *ἕνα*, γιατί ὅλα εἶναι ζῶα) καὶ μάλιστα μὲ ἕναν τρόπο παρόμοιο, ὅπως εἶναι ἡ ὕλη μία. Κάποτε αὐτὰ τὰ πράγματα λέγονται *ἕνα* μὲ αὐτήν, τὴν ἔννοια, καὶ κάποτε τὸ ἀνώτερο γένος τους λέγεται ὅτι εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ (ἂν εἶναι τὰ τελευταῖα εἴδη τοῦ γένους τους), τὸ γένος δηλαδὴ ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ τὰ γένη, τῶν ὁποίων τὸ πλησιέστερο γένος εἶναι ἕνα. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἰσοσκελὲς καὶ τὸ ἰσόπλευρο εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ σχῆμα, γιατὶ καὶ τὰ δυὸ εἶναι τρίγωνα, ἀλλὰ ὄχι τὰ ἴδια τρίγωνα.

Ἐπίσης, *ἕνα* λέγονται πράγματα, τῶν ὁποίων ὁ ὁρισμὸς ποὺ προσδιορίζει τὴν οὐσία τοῦ ἑνὸς εἶναι ἀδιαίρετος ἀπὸ

τὸν δηλοῦντα [τί ἦν εἶναι] τὸ πρᾶγμα (αὐτὸς γὰρ καθ' αὑτὸν πᾶς λόγος διαιρετός). οὕτω γὰρ καὶ τὸ ηὐξημένον καὶ φθῖνον ἕν ἐστιν, ὅτι ὁ λόγqs εἷs, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων ὁ τοῦ εἴδους. ὅλως δὲ ὧν ἡ νόησις ἀδιαίρετος ἡ νοοῦσα τὸ τί ἦν **1016b** ***εἶναι, καὶ μὴ δύναται χωρίσαι μήτε χρόνῳ μήτε τόπῳ μήτε λόγῳ, μάλιστα ταῦτα ἕν, καὶ τούτων ὅσα οὐσίαι· καθόλου γὰρ ὅσα μὴ ἔχει διαίρεσιν, ᾗ μὴ ἔχει, ταύτῃ ἓν λέγεται, οἷον εἰ ᾗ ἄνθρωπος μὴ ἔχει διαίρεσιν, εἷς ἄνθρωπος, εἰ δ' ᾗ ζῷον, ἓν ζῷον, εἰ δὲ ᾗ μέγεθος, ἓν μέγεθος. τὰ μὲν οὖν πλεῖστα ἓν λέγεται τῷ ἕτερόν τι ἢ ποιεῖν ἢ ἔχειν ἢ πάσχειν ἢ πρός τι εἶναι ἕν, τὰ δὲ πρώτως λεγόμενα ἓν ὧν ἡ οὐσία μία, μία δὲ ἢ συνεχείᾳ ἢ εἴδει ἢ λόγῳ· καὶ γὰρ ἀριθμοῦμεν ὡς πλείω ἢ τὰ μὴ συνεχῆ ἢ ὧν μὴ ἓν τὸ εἶδος ἢ ὧν ὁ λόγος μὴ εἷς. ἔτι δ' ἔστι μὲν ὡς ὁτιοῦν ἕν φαμεν εἶναι ἂν ᾖ ποσὸν καὶ συνεχές, ἔστι δ' ὡς οὔ, ἂν μή τι ὅλον ᾖ, τοῦτο δὲ ἂν μὴ τὸ εἶδος ἔχῃ ἕν· οἷον οὐκ ἂν φαῖμεν ὁμοίως ἓν ἰδόντες ὁπωσοῦν τὰ μέρη συγκείμενα τοῦ ὑποδήματος, ἐὰν μὴ διὰ τὴν συνέχειαν, ἀλλ' ἐὰν οὕτως ὥστε ὑπόδημα εἶναι καὶ εἶδός τι ἔχειν ἤδη ἕν· διὸ καὶ ἡ τοῦ κύκλου μάλιστα μία τῶν γραμμῶν, ὅτι ὅλη καὶ τέλειός ἐστιν.—τὸ***

τὸν ὁρισμὸ ποὺ ἐξηγεῖ τὸ ἄλλο. Γιατὶ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν κάθε ὁρισμὸς εἶναι διαιρετὸς (στὸ γένος καὶ τὴν διαφορά). Ἔτσι ὅ,τι αὐξάνεται καὶ ὅ,τι φθίνει εἶναι *ἕνα*, γιατὶ ὁ ὁρισμός τους εἶναι ἕνας, ὅπως ἀκριβῶς στὰ ἐπίπεδα ὁ ὁρισμὸς τῆς μορφῆς εἶναι ἕνας. Καὶ γενικά, 1016β τὰ πράγματα τῶν ὁποίων ἡ νόηση, ποὺ κατανοεῖ τὴν οὐσία, εἶναι ἀδιαίρετη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ χωριστῇ μήτε στὸ χρόνο μήτε στὸ χῶρο μήτε στὸν ὁρισμό, εἶναι ὑπὸ τὴν ἀληθέστερη ἔννοια *ἕνα*. Κι ἀπὸ αὐτά, ὅσα εἶναι οὐσίες εἶναι κατὰ κύριο λόγο *ἕνα*. Γιατί γενικὰ *ἕνα* λέγονται τὰ πράγματα ποὺ δὲν ἐπιδέχονται διαίρεση, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομο δὲν ἐπιδέχεται διαίρεση, εἶναι *ἕνας* ἄνθρωπος. Τὸ ἴδιο ἂν πρόκειται γιὰ ζῶο, εἶναι *ἕνα* ζῶο, κι' ἂν πρόκειται γιὰ μέγεθος, εἶναι *ἕνα* μέγεθος.

Τὰ περισσότερα πράγματα λέγονται *ἕνα* γιατί παράγουν κάποιο ἄλλο πρᾶγμα ἢ ἔχουν κάτι ἢ πάσχουν κάτι ἢ ἔχουν κάποια σχέση πρὸς ἕνα ἄλλο πρᾶγμα. Ἀλλὰ μερικὰ λέγονται *ἕνα* ὑπὸ μιὰ πρωταρχικὴ ἔννοια καὶ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ οὐσία. Καὶ εἶναι *μία* (ἡ οὐσία) ἢ στὴν συνέχεια ἢ στὴν μορφὴ ἢ στὸν ὁρισμό. Γιατί ἀριθμοῦμε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστο ἢ τὰ μὴ συνεχῆ ἢ ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔχουν τὴν ἴδια μορφὴ ἢ ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔχουν τὸν ἴδιον ὁρισμό. Ἐπίσης, ὑπὸ μιὰ ἔννοια ὀνομάζουμε κάτι, ὁ,τιδήποτε, *ἕνα* ἂν ἔχῃ ποσότητα καὶ συνέχεια. Καὶ ὑπὸ μίαν ἄλλη ἔννοια λέμε ὅτι δὲν εἶναι *ἕνα* ἂν δὲν εἶναι ἕνα *ὅλον*, ἢ ἂν δὲν εἶναι ἑνιαῖο στὴν μορφή. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐὰν βλέπαμε τὰ μέρη ἑνὸς ὑποδήματος ὅλα μαζὶ κάπως, δὲν θὰ λέγαμε ὅτι ἀποτελοῦν *ἕνα* παρὰ μόνο χάρη στὴν συνέχειά τους. Ἀλλὰ μὸνο ἂν ἦταν ἔτσι συναρμοσμένα ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ἕνα ὑπόδημα καὶ νὰ ἔχουν ἤδη μιὰ ἑνιαία μορφή. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου εἶναι ἀπὸ ὅλες τὶς γραμμὲς ἡ πιὸ ἑνιαία, γιατί εἶναι πλήρης καὶ τέλεια.

δὲ ἑνὶ εἶναι ἀρχὴ ⟨τοῦ⟩ τινί ἐστιν ἀριθμῷ εἶναι· τὸ γὰρ πρῶτον μέτρον ἀρχή· ᾧ γὰρ πρώτῳ γνωρίζομεν, τοῦτο πρῶτον μέτρον ἑκάστου γένους· ἀρχὴ οὖν τοῦ γνωστοῦ περὶ ἕκαστον τὸ ἕν. οὐ ταὐτὸ δὲ ἐν πᾶσι τοῖς γένεσι τὸ ἕν. ἔνθα μὲν γὰρ δίεσις ἔνθα δὲ τὸ φωνῆεν ἢ ἄφωνον· βάρους δὲ ἕτερον καὶ κινήσεως ἄλλο. πανταχοῦ δὲ τὸ ἓν ἢ τῷ ποσῷ ἢ τῷ εἴδει ἀδιαίρετον. τὸ μὲν οὖν κατὰ τὸ ποσὸν ἀδιαίρετον, τὸ μὲν πάντῃ καὶ ἄθετον λέγεται μονάς, τὸ δὲ πάντῃ καὶ θέσιν ἔχον στιγμή. τὸ δὲ μοναχῇ γραμμή, τὸ δὲ διχῇ ἐπίπεδον, τὸ δὲ πάντῃ καὶ τριχῇ διαιρετὸν κατὰ τὸ ποσὸν σῶμα· καὶ ἀντιστρέψαντι δὴ τὸ μὲν διχῇ διαιρετὸν ἐπίπεδον, τὸ δὲ μοναχῇ γραμμή, τὸ δὲ μηδαμῇ διαιρετὸν κατὰ τὸ ποσὸν στιγμὴ καὶ μονάς, ἡ μὲν ἄθετος μονὰς ἡ δὲ θετὸς στιγμή. ἔτι δὲ τὰ μὲν κατ' ἀριθμόν ἐστιν ἕν, τὰ δὲ κατ' εἶδος, τὰ δὲ κατὰ γένος, τὰ δὲ κατ' ἀναλογίαν, ἀριθμῷ μὲν ὧν ἡ ὕλη μία, εἴδει δ' ὧν ὁ λόγος εἷς, γένει δ' ὧν τὸ αὐτὸ σχῆμα τῆς κατηγορίας, κατ' ἀναλογίαν δὲ ὅσα ἔχει ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο. ἀεὶ δὲ τὰ ὕστερα τοῖς ἔμπροσθεν ἀκολουθεῖ, οἷον ὅσα ἀριθμῷ καὶ εἴδει ἕν, ὅσα δ' εἴδει οὐ πάντα ἀριθμῷ·

Ἡ οὐσία τοῦ *ἑνὸς* βρίσκεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἀφετηρίας τοῦ ἀριθμοῦ. Γιατὶ τὸ πρῶτο μέτρο εἶναι μιὰ ἀφετηρία, γιατὶ αὐτὸ μὲ τὸ ὁποῖο κατακτᾶμε τὴν γνώση ἑνὸς πράγματος εἶναι τὸ πρῶτο μέτρο, κάθε εἴδους ἀντικειμένων. Τὸ *ἕνα* λοιπὸν εἶναι ἡ ἀφετηρία αὐτοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ γνωσθῆ ὡς πρὸς κάθε ξεχωριστὸ πρᾶγμα. Ἀλλὰ ἡ ἑνότητα δὲν εἶναι ἴδια σὲ ὅλα τὰ εἴδη, γιατὶ σὲ ἄλλα εἶναι ἡ δίεση καὶ σὲ ἄλλα τὸ φωνῆεν ἢ τὸ σύμφωνο. Τὸ βάρος ἔχει μιὰν ἄλλη ἑνότητα καὶ ἡ κίνηση μιὰν ἄλλη. Καὶ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ἡ ἑνότητα εἶναι ἀδιαίρετη εἴτε ποσοτικὰ εἴτε μορφολογικά. Ὥστε αὐτὸ ποὺ εἶναι ἕνα κατὰ τὴν ποσότητα καὶ ὡς ποσότητα εἶναι ἀδιαίρετο καὶ ἄθετο [δὲν ἔχει θέση], ὀνομάζεται μονάδα. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τελείως ἀδιαίρετο καὶ θετὸ [ἔχει θέση], ὀνομάζεται στιγμή. Κι αὐτὸ ποὺ διαιρεῖται ὑπὸ μιὰ μόνο ἔννοια, ὀνομάζεται γραμμή, ἐνῶ αὐτὸ ποὺ διαιρεῖται ὑπὸ διπλῆ ἔννοια ὀνομάζεται ἐπίπεδο. Καὶ αὐτὸ ποὺ διαιρεῖται ὡς ποσότητα ὑπὸ ὅλες τὶς τρεῖς ἔννοιες, ὀνομάζεται σῶμα. Καὶ ἀντίστροφα, αὐτὸ ποὺ εἶναι διαιρετὸ ὑπὸ δυὸ ἔννοιες εἶναι ἐπίπεδο, ὑπὸ μία ἔννοια εἶναι γραμμὴ καὶ αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι διαιρετὸ κατὰ τὸ ποσό, εἶναι σημεῖο ἢ μονάδα. Καὶ ὅταν ἔχῃ θέση, εἶναι μονάδα, ὅταν δὲν ἔχει θέση, εἶναι στιγμή.

Καὶ πάλι, μερικὰ πράγματα εἶναι *ἕνα* ὡς πρὸς τὸν ἀριθμό, ἄλλα ὡς πρὸς τὴν μορφή, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ εἶδος, καὶ ἄλλα ἀναλογικῶς. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμό, εἶναι αὐτὰ τῶν ὁποίων ἡ ὕλη εἶναι μία. Ὡς πρὸς τὴν μορφή, εἶναι αὐτὰ τῶν ὁποίων ὁ ὁρισμὸς εἶναι ἕνας. Ὡς πρὸς τὸ εἶδος, εἶναι αὐτὰ ποὺ ἀνήκουν στὴν ἴδια κατηγορία. Καὶ ἀναλογικῶς, εἶναι αὐτὰ ποὺ ἔχουν τὴν ἴδια σχέση ποὺ ἔχει ἕνα ἄλλο πρᾶγμα πρὸς κάποιο τρίτο. Καὶ πάντοτε οἱ κατοπινοὶ τύποι ἀκολουθοῦν τοὺς προηγούμενους, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὅλα τὰ πράγματα ποὺ εἶναι *ἕνα* ἀριθμητικά, εἶναι ἐπίσης *ἕνα* μορφολογικά,

1017a ***ἀλλὰ γένει πάντα ἓν ὅσαπερ καὶ εἴδει, ὅσα δὲ γένει οὐ πάντα εἴδει ἀλλ' ἀναλογίᾳ· ὅσα δὲ ἀναλογίᾳ οὐ πάντα γένει. φανερὸν δὲ καὶ ὅτι τὰ πολλὰ ἀντικειμένως λεχθήσεται τῷ ἑνί· τὰ μὲν γὰρ τῷ μὴ συνεχῆ εἶναι, τὰ δὲ τῷ διαιρετὴν ἔχειν τὴν ὕλην κατὰ τὸ εἶδος, ἢ τὴν πρώτην ἢ τὴν τελευταίαν, τὰ δὲ τῷ τοὺς λόγους πλείους τοὺς τί ἦν εἶναι λέγοντας.***

Τὸ ὂν λέγεται τὸ μὲν κατὰ συμβεβηκὸς τὸ δὲ καθ' 7
αὑτό, κατὰ συμβεβηκὸς μέν, οἷον τὸν δίκαιον μουσικὸν εἶναί φαμεν καὶ τὸν ἄνθρωπον μουσικὸν καὶ τὸν μουσικὸν ἄνθρωπον, παραπλησίως λέγοντες ὡσπερεὶ τὸν μουσικὸν οἰκοδομεῖν ὅτι συμβέβηκε τῷ οἰκοδόμῳ μουσικῷ εἶναι ἢ τῷ μουσικῷ οἰκοδόμῳ (τὸ γὰρ τόδε εἶναι τόδε σημαίνει τὸ συμβεβηκέναι τῷδε τόδε),—οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν εἰρημένων· τὸν γὰρ ἄνθρωπον ὅταν μουσικὸν λέγωμεν καὶ τὸν μουσικὸν ἄνθρωπον, ἢ τὸν λευκὸν μουσικὸν ἢ τοῦτον λευκόν, τὸ μὲν ὅτι ἄμφω τῷ αὐτῷ συμβεβήκασι, τὸ δ' ὅτι τῷ ὄντι συμβέβηκε, τὸ δὲ μουσικὸν ἄνθρωπον ὅτι τούτῳ τὸ μουσικὸν συμ-

ὅμως ὅλα ὅσα εἶναι *ἕνα* μορφολογικά, δὲν εἶναι καὶ ἀριθμητικὰ *ἕνα*. 1017α Καὶ ὅλα ὅσα εἶναι *ἕνα* μορφολογικά, εἶναι *ἕνα* ὡς πρὸς τὸ εἶδος, ἀλλὰ ὅσα εἶναι *ἕνα* ὡς πρὸς τὸ εἶδος, δὲν εἶναι *ἕνα* καὶ μορφολογικά, μολονότι εἶναι *ἕνα* ἀναλογικά. Καὶ ὅσα εἶναι *ἕνα* ἀναλογικά, δὲν εἶναι ὅλα *ἕνα* ὡς πρὸς τὸ εἶδος.

Εἶναι φανερὸ ἐπίσης ὅτι τὰ *πολλὰ* ἔχουν ἀντίθετη ἔννοια πρὸς τὸ *ἕνα*. Μερικὰ ὀνομάζονται *πολλά*, γιατί δὲν εἶναι συνεχῆ. Ἄλλα, γιατὶ ἡ ὕλη τους (εἴτε ἡ πρώτη ἢ ἡ τελευταία) εἶναι διαιρετὴ ὡς πρὸς τὴν μορφή. Ἄλλα πάλι, γιατί οἱ ὁρισμοὶ τῆς οὐσίας τους εἶναι περισσότεροι ἀπὸ ἕναν.

7

Ὂν λέγεται τὸ συγκεκριμένο (*κατὰ συμβεβηκός*) ὄν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπόλυτο ὄν. Ἐπὶ παραδείγματι, λέμε ὅτι ἕνας δίκαιος ἄνθρωπος εἶναι μορφωμένος καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μορφωμένος καὶ ὅτι τὸ μορφωμένο πρόσωπο εἶναι ἕνας ἄνθρωπος. Ὅπως ὅταν λέμε ὅτι ἕνα μορφωμένο ἄτομο οἰκοδομεῖ, ἐπειδὴ ὁ οἰκοδόμος συμβαίνει νὰ εἶναι μορφωμένος ἢ ἕνα μορφωμένο ἄτομο νὰ εἶναι οἰκοδόμος. Γιατί μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, τὸ «τάδε εἶναι τὸ δεῖνα» σημαίνει ὅτι τὸ δεῖνα εἶναι μιὰ περίπτωση τοῦ τάδε. Αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέραμε. Γιατί, ὅταν λέμε ὅτι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι μορφωμένος» καὶ ὅτι «τὸ μορφωμένο πρόσωπο εἶναι ἕνας ἄνθρωπος» ἢ «ὁ λευκὸς εἶναι μορφωμένος» ἢ «ὁ μορφωμένος εἶναι λευκός», στὶς δυὸ τελευταῖες περιπτώσεις αὐτὸ γίνεται γιατί καὶ τὰ δυὸ κατηγορούμενα ἀποδίδονται συμπτωματικὰ στὸ ἴδιο ὑποκείμενο, καὶ στὴν πρώτη περίπτωση ἐπειδὴ τὸ κατηγορούμενο συμβαίνει νὰ ἀποδίδεται στὸ ὄν. Καὶ λέμε ὅτι «ὁ μορφωμένος εἶναι ἕνας ἄνθρωπος», γιατί τὸ «μορφωμένος» συμβαίνει νὰ ἀποδίδεται μόνο στὸν ἄνθρω-

βέβηκεν (οὕτω δὲ λέγεται καὶ τὸ μὴ λευκὸν "εἶναι", ὅτι ᾧ συμβέβηκεν, ἐκεῖνο ἔστιν)·—τὰ μὲν οὖν κατὰ συμβεβηκὸς εἶναι λεγόμενα οὕτω λέγεται ἢ διότι τῷ αὐτῷ ὄντι ἄμφω ὑπάρχει, ἢ ὅτι ὄντι ἐκεῖνο ὑπάρχει, ἢ ὅτι αὐτὸ ἔστιν ᾧ ὑπάρχει οὗ αὐτὸ κατηγορεῖται· καθ' αὑτὰ δὲ εἶναι λέγεται ὅσαπερ σημαίνει τὰ σχήματα τῆς κατηγορίας· ὁσαχῶς γὰρ λέγεται, τοσαυταχῶς τὸ εἶναι σημαίνει. ἐπεὶ οὖν τῶν κατηγορουμένων τὰ μὲν τί ἐστι σημαίνει, τὰ δὲ ποιόν, τὰ δὲ ποσόν, τὰ δὲ πρός τι, τὰ δὲ ποιεῖν ἢ πάσχειν, τὰ δὲ πού, τὰ δὲ ποτέ, ἑκάστῳ τούτων τὸ εἶναι ταὐτὸ σημαίνει· οὐθὲν γὰρ διαφέρει τὸ ἄνθρωπος ὑγιαίνων ἐστὶν ἢ τὸ ἄνθρωπος ὑγιαίνει, οὐδὲ τὸ ἄνθρωπος βαδίζων ἐστὶν ἢ τέμνων τοῦ ἄνθρωπος βαδίζει ἢ τέμνει, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. ἔτι τὸ εἶναι σημαίνει καὶ τὸ ἔστιν ὅτι ἀληθές, τὸ δὲ μὴ εἶναι ὅτι οὐκ ἀληθὲς ἀλλὰ ψεῦδος, ὁμοίως ἐπὶ καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως, οἷον ὅτι ἔστι Σωκράτης μουσικός, ὅτι ἀληθὲς τοῦτο, ἢ ὅτι ἔστι Σωκράτης οὐ λευκός, ὅτι ἀληθές· τὸ δ' οὐκ ἔστιν ἡ διάμετρος σύμμετρος, ὅτι ψεῦδος. ἔτι τὸ εἶναι σημαίνει καὶ τὸ ὂν τὸ μὲν δυνάμει [ῥητὸν], τὸ δ' ἐντελεχείᾳ 1017b

πο. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, τὸ «μὴ λευκός» λέγεται ὅτι «εἶναι», γιατί τὸ ὑποκείμενο στὸ ὁποῖο ἀποδίδεται τὸ «μὴ λευκός», ὑπάρχει. Αὐτὲς λοιπὸν εἶναι οἱ ἔννοιες ὑπὸ τὶς ὁποῖες λέμε ὅτι τὰ πράγματα εἶναι *κατὰ συμβεβηκός*. Ἢ δηλαδὴ γιατί καὶ τὰ δυὸ κατηγορούμενα ἀνήκουν στὸ ἴδιο ὑποκείμενο, τὸ ὁποῖο ὑπάρχει, ἢ γιατὶ τὸ κατηγορούμενο ἀνήκει στὸ ὑποκείμενο ποὺ ὑπάρχει, ἢ γιατί τὸ ὑποκείμενο στὸ ὁποῖο ἀνήκει αὐτὸ καὶ τοῦ ἀποδίδεται ὑπάρχει καθ' ἑαυτό.

Οἱ ἔννοιες τοῦ ὄντος εἶναι αὐτὲς ποὺ ἐκφράζονται μὲ τὶς *κατηγορίες*. Γιατὶ τὸ ὂν ἔχει τόσες ἔννοιες, ὅσες ἀκριβῶς εἶναι οἱ μορφὲς τῆς *κατηγορίας*. Καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τὰ κατηγορούμενα ἄλλα φανερώνουν τί εἶναι τὸ πρᾶγμα, ἄλλα φανερώνουν τὴν ποιότητά του, ἀλλὰ τὴν ποσότητα, ἄλλα τὴν σχέση, τὴν ἐνέργεια ἢ τὸ πάθος, ἄλλα τὸν τὸπο, ἄλλα τὸν χρὸνο, σὲ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἀνταποκρίνεται μιὰ ἔννοια τοῦ ὄντος. Δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑγιαίνων» καὶ στὸ «ὁ ἄνθρωπος ὑγιαίνει». Ἢ ἀνάμεσα στὸ «ὁ ἄνθρωπος εἶναι βαδίζων ἢ τέμνων» ἀπὸ τὸ «ὁ ἄνθρωπος βαδίζει ἢ τέμνει». Τὸ ἴδιο καὶ στὶς ἄλλες περιπτώσεις.

Ἐπίσης, τὸ «εἶναι» [ἀπαρέμφατο] καὶ τὸ «ἐστί» σημαίνουν ὅτι ἕνα πρᾶγμα εἶναι ἀληθινό, καὶ τὸ «μὴ εἶναι» φανερώνει ὅτι εἶναι ψευδές. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν κατάφαση καὶ τὴν ἄρνηση, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, στὴν φράση «ὁ Σωκράτης εἶναι μορφωμένος» τὸ «εἶναι» σημαίνει ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια. Ἢ στὴν φράση «ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι λευκός» σημαίνει ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια. Ἀλλὰ στὴν φράση «ἡ διαγώνιος δὲν εἶναι σύμμετρος» τὸ «δὲν εἶναι» σημαίνει ὅτι ἡ ἔκφραση εἶναι 1017β ψευδής.

Κι ἀκόμα τὸ «εἶναι» σημαίνει ὅτι μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς προτάσεις μπορεῖ νὰ λεχθοῦν ἀπὸ τὴν ἄποψη μιᾶς δυνατότητας καὶ ἄλλες ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς πραγματικότητας. Γιατί

τῶν εἰρημένων τούτων· ὁρῶν τε γὰρ εἶναί φαμεν καὶ τὸ δυνάμει [ῥητῶς] ὁρῶν καὶ τὸ ἐντελεχείᾳ, καὶ [τὸ] ἐπίστασθαι ὡσαύτως καὶ τὸ δυνάμενον χρῆσθαι τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τὸ χρώμενον, καὶ ἠρεμοῦν καὶ ᾧ ἤδη ὑπάρχει ἠρεμία καὶ τὸ δυνάμενον ἠρεμεῖν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν· καὶ γὰρ Ἑρμῆν ἐν τῷ λίθῳ φαμὲν εἶναι, καὶ τὸ ἥμισυ τῆς γραμμῆς, καὶ σῖτον τὸν μήπω ἁδρόν. πότε δὲ δυνατὸν καὶ πότε οὔπω, ἐν ἄλλοις διοριστέον.

8 **Οὐσία λέγεται τά τε ἁπλᾶ σώματα, οἷον γῆ καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ ὅλως σώματα καὶ τὰ ἐκ τούτων συνεστῶτα ζῷά τε καὶ δαιμόνια καὶ τὰ μόρια τούτων· ἅπαντα δὲ ταῦτα λέγεται οὐσία ὅτι οὐ καθ' ὑποκειμένου λέγεται ἀλλὰ κατὰ τούτων τὰ ἄλλα. ἄλλον δὲ τρόπον ὃ ἂν ᾖ αἴτιον τοῦ εἶναι, ἐνυπάρχον ἐν τοῖς τοιούτοις ὅσα μὴ λέγεται καθ' ὑποκειμένου, οἷον ἡ ψυχὴ τῷ ζῴῳ. ἔτι ὅσα μόρια ἐνυπάρχοντά ἐστιν ἐν τοῖς τοιούτοις ὁρίζοντά τε καὶ τόδε τι σημαίνοντα, ὧν ἀναιρουμένων ἀναιρεῖται τὸ ὅλον, οἷον ἐπιπέδου σῶμα, ὥς φασί τινες, καὶ ἐπίπεδον γραμμῆς· καὶ ὅλως ὁ ἀριθμὸς δοκεῖ εἶναί τισι τοιοῦτος**

ὁρῶν [αὐτὸς ποὺ βλέπει] εἶναι καὶ αὐτὸς ποὺ βλέπει δυνητικῶς [ποὺ μπορεῖ νὰ βλέπῃ] καὶ αὐτὸς ποὺ βλέπει πράγματι [αὐτὴ τὴν στιγμή]. Μὲ τὸ ἴδιον τρόπο ἀποκαλοῦμε καὶ τὸ *γνωρίζειν* μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μποροῦμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν γνώση καὶ μὲ τὴν ἔννοια αὐτοῦ ποὺ τὴν χρησιμοποιεῖ. Καὶ ὀνομάζομε *ἠρεμοῦν* καὶ αὐτὸ στὸ ὁποῖο ὑπάρχει τώρα ἡ ἠρεμία καὶ αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἠρεμῇ. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν περίπτωση τῶν οὐσιῶν. Γιατί λέμε ὅτι ὁ Ἑρμῆς ὑπάρχει στὴν πέτρα καὶ τὸ ἥμισυ τῆς γραμμῆς στὸ ὅλο. Καὶ ὀνομάζομε *σίτο* αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι ἀκόμα ὥριμος σίτος. Πότε ἕνα πρᾶγμα ὑπάρχει *δυνάμει* καὶ πότε ὄχι, θὰ τὸ ὁρίσουμε σὲ ἄλλο σημεῖο.

8

Οὐσία σημαίνει κατ' ἀρχὴ τὰ ἁπλᾶ σώματα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἡ γῆ, ἡ φωτιά, τὸ νερὸ καὶ τὰ παρόμοια, καὶ γενικὰ τὰ σώματα καὶ τὰ πράγματα, τὰ ζῶα ἢ τὰ δαιμόνια καὶ τὰ μέρη αὐτῶν, ποὺ σύγκεινται ἀπὸ σώματα. Ὅλα αὐτὰ ὀνομάζονται οὐσίες, γιατί δὲν ἀποδίδονται ὡς ἰδιότητες σὲ κανένα ὑποκείμενο, ἀλλὰ τὰ ἄλλα πράγματα προσδιορίζονται ἀπὸ αὐτά.

Ὑπὸ μιὰν ἄλλη ἔννοια, οὐσία εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὕπαρξης τῶν πραγμάτων καὶ ἐνυπάρχει σὲ αὐτά, τὰ ὁποῖα δὲν ἀποδίδονται ὡς ἰδιότητες κάποιου ὑποκειμένου. Ἔτσι, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ψυχὴ εἶναι γιὰ τὰ ζῶα ἡ αἰτία τῆς ὕπαρξής τους. Ἐπίσης οὐσία εἶναι καὶ ὅλα τὰ μέρη ποὺ ἐνυπάρχουν στὰ πράγματα καὶ καθορίζουν τὴν σημασία καὶ τὴν ἀτομικότητά τους καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀναίρεση προκαλεῖ τὴν ἀναίρεση τοῦ ὅλου, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἐπίπεδο εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τοῦ σώματος, ὅπως ὑποστηρίζουν μερικοὶ [οἱ Πυθαγόρειοι καὶ οἱ Πλατωνικοί], καὶ ἡ γραμμὴ εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τοῦ ἐπιπέδου. Καὶ γενικά, ὁ ἀριθμὸς φαίνεται σὲ μερι-

(ἀναιρουμένου τε γὰρ οὐδὲν εἶναι, καὶ ὁρίζειν πάντα)· ἔτι τὸ τί ἦν εἶναι, οὗ ὁ λόγος ἐστὶν ὁρισμός, καὶ τοῦτο οὐσία λέγεται ἑκάστου. συμβαίνει δὴ κατὰ δύο τρόπους τὴν οὐσίαν λέγεσθαι, τό θ' ὑποκείμενον ἔσχατον, ὃ μηκέτι κατ' ἄλλου λέγεται, καὶ ὃ ἂν τόδε τι ὂν καὶ χωριστὸν ᾖ· τοιοῦτον δὲ ἑκάστου ἡ μορφὴ καὶ τὸ εἶδος.

9 Ταὐτὰ λέγεται τὰ μὲν κατὰ συμβεβηκός, οἷον τὸ λευκὸν καὶ τὸ μουσικὸν τὸ αὐτὸ ὅτι τῷ αὐτῷ συμβέβηκε, καὶ ἄνθρωπος καὶ μουσικὸν ὅτι θάτερον θατέρῳ συμβέβηκεν, τὸ δὲ μουσικὸν ἄνθρωπος ὅτι τῷ ἀνθρώπῳ συμβέβηκεν· ἑκατέρῳ δὲ τοῦτο καὶ τούτῳ ἑκάτερον ἐκείνων, καὶ γὰρ τῷ ἀνθρώπῳ τῷ μουσικῷ καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ μουσικὸν ταὐτὸ λέγεται, καὶ τούτοις ἐκεῖνο (διὸ καὶ πάντα ταῦτα καθόλου οὐ λέγεται· οὐ γὰρ ἀληθὲς εἰπεῖν ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ταὐτὸ καὶ τὸ μουσικόν· τὰ γὰρ καθόλου καθ' αὑτὰ ὑπάρχει, τὰ
1018a δὲ συμβεβηκότα οὐ καθ' αὑτά· ἀλλ' ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα ἁπλῶς λέγεται· ταὐτὸ γὰρ δοκεῖ Σωκράτης καὶ Σωκράτης εἶναι μουσικός· τὸ δὲ Σωκράτης οὐκ ἐπὶ πολλῶν, διὸ οὐ πᾶς Σωκράτης λέγεται ὥσπερ πᾶς ἄνθρωπος)·—καὶ τὰ μὲν οὕτως

κοὺς ὅτι εἶναι τέτοιου χαρακτήρα, γιατί μὲ τὴν κατάλυσή του δὲν ὑφίσταται τίποτε καὶ μὲ αὐτὸν ὁρίζονται τὰ πάντα. Ἐπίσης, ἡ οὐσιαστικὴ ὕπαρξη, τῆς ὁποίας ἔκφραση εἶναι ὁ ὁρισμός, ὀνομάζεται οὐσία κάθε πράγματος.

Συμβαίνει ἡ οὐσία νὰ λέγεται ὑπὸ δυὸ ἔννοιες: ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἔσχατου ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθῆ ὡς γνώρισμα σὲ ἄλλο, καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτοῦ ποὺ ἔχει μιὰ ἀτομικὴ καὶ χωριστὴ ὑπόσταση. Τὸ σχῆμα καὶ ἡ μορφὴ καθενὸς πράγματος χωριστὰ εἶναι τέτοιου χαρακτήρα.

9

Ἴδια λέγονται πράγματα ποὺ κατὰ σύμπτωση εἶναι ἴδια, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι τὸ «λευκός» καὶ τὸ «μορφωμένος» εἶναι τὰ ἴδια, γιατὶ εἶναι συμπτώματα τοῦ ἴδιου ὑποκειμένου. Καὶ τὸ «ἄνθρωπος» εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ «μορφωμένος», γιατὶ τὸ ἕνα εἶναι σύμπτωμα τοῦ ἄλλου. Καὶ τὸ «μορφωμένος» εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ «ἄνθρωπος», γιατὶ εἶναι ἕνα σύμπτωμα τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τὸ «μορφωμένος ἄνθρωπος» εἶναι τὸ ἴδιο, ὅπως καὶ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ἔννοιες «μορφωμένος» καὶ «ἄνθρωπος» καὶ ἀντίστροφα. Γι᾽ αὐτὸ ποτὲ κανένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς προσδιορισμοὺς δὲν λέγεται μὲ τὴν γενικὴ ἔννοια. Γιατὶ δὲν εἶναι ἀλήθεια νὰ πῆς ὅτι κάθε ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ «μορφωμένος». Γιατί οἱ καθολικοὶ προσδιορισμοὶ εἶναι οὐσιώδεις στὰ πράγματα, 1018a ἐνῶ οἱ περιστασιακοὶ προσδιορισμοὶ δὲν εἶναι, ἀλλὰ ἁπλῶς ἀναφέρονται στὰ συγκεκριμένα πράγματα. «Σωκράτης» καὶ «μορφωμένος Σωκράτης» φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα. Κι ὁ «Σωκράτης» δὲν εἶναι ἕνα ὄνομα προσηγορικό, γι᾽ αὐτὸ καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε «κάθε Σωκράτης», ὅπως λέμε «κάθε ἄνθρωπος».

Μὲ αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἔννοια, μερικὰ πράγματα λέγονται τὰ *ἴδια*, ἄλλα ὅμως λέγονται *τὰ ἴδια* ὑπὸ μία οὐσιώδη ἔννοια, στὸν

λέγεται ταὐτά, τὰ δὲ καθ' αὑτὰ ὁσαχῶσπερ καὶ τὸ ἕν· καὶ γὰρ ὧν ἡ ὕλη μία ἢ εἴδει ἢ ἀριθμῷ ταὐτὰ λέγεται καὶ ὧν ἡ οὐσία μία, ὥστε φανερὸν ὅτι ἡ ταυτότης ἑνότης τίς ἐστιν ἢ πλειόνων τοῦ εἶναι ἢ ὅταν χρῆται ὡς πλείοσιν, οἷον ὅταν λέγῃ αὐτὸ αὑτῷ ταὐτόν· ὡς δυσὶ γὰρ χρῆται αὐτῷ.—ἕτερα δὲ λέγεται ὧν ἢ τὰ εἴδη πλείω ἢ ἡ ὕλη ἢ ὁ λόγος τῆς οὐσίας· καὶ ὅλως ἀντικειμένως τῷ ταὐτῷ λέγεται τὸ ἕτερον.

Διάφορα λέγεται ὅσ' ἕτερά ἐστι τὸ αὐτό τι ὄντα, μὴ μόνον ἀριθμῷ ἀλλ' ἢ εἴδει ἢ γένει ἢ ἀναλογίᾳ· ἔτι ὧν ἕτερον τὸ γένος, καὶ τὰ ἐναντία, καὶ ὅσα ἔχει ἐν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἑτερότητα. ὅμοια λέγεται τά τε πάντῃ ταὐτὸ πεπονθότα. καὶ τὰ πλείω ταὐτὰ πεπονθότα ἢ ἕτερα, καὶ ὧν ἡ ποιότης μία· καὶ καθ' ὅσα ἀλλοιοῦσθαι ἐνδέχεται τῶν ἐναντίων, τούτων τὸ πλείω ἔχον ἢ κυριώτερα ὅμοιον τούτῳ. ἀντικειμένως δὲ τοῖς ὁμοίοις τὰ ἀνόμοια.

Ἀντικείμενα λέγεται ἀντίφασις καὶ τἀναντία καὶ τὰ 10
πρός τι καὶ στέρησις καὶ ἕξις καὶ ἐξ ὧν καὶ εἰς ἃ ἔσχατα

ἴδιο ἀριθμὸ ἐννοιῶν ὅπως τὸ *ἕνα* εἶναι οὐσιωδῶς *ἕνα*. Γιατί πράγματα τῶν ὁποίων ἡ ὕλη εἶναι μία ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ ἢ ὡς πρὸς τὴν μορφὴ καὶ πράγματα τῶν ὁποίων ἡ οὐσία εἶναι μία, λέγονται *τὰ ἴδια*. Ὥστε εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ταυτότητα εἶναι ἕνα εἶδος ἑνότητας τοῦ ὄντος, εἴτε δυὸ ἢ περισσοτέρων πραγμάτων, ἢ ἑνὸς πράγματος ποὺ λαμβάνεται ὡς περισσότερα τοῦ ἑνός, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν ἕνα πρᾶγμα σύγκειται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Γιατί λαμβάνεται ὡς δυό.

Ἄλλα (*ἕτερα*) λέγονται τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων ἢ οἱ μορφὲς ἢ ἡ ὕλη ἢ ὁ ὁρισμὸς τῆς οὐσίας εἶναι πάνω ἀπὸ ἕνα. Καὶ γενικὰ ἡ ἔννοια *ἕτερα* χρησιμοποιεῖται ὡς ἀντίθετη πρὸς τὴν ἔννοια *τὰ ἴδια*.

Διάφορα λέγονται τὰ πράγματα ποὺ ἐνῶ ὑπὸ μιὰ ἔννοια εἶναι τὰ ἴδια, εἶναι ὅμως *ἄλλα* ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸν ἀριθμό, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν μορφὴ ἢ ὡς πρὸς τὸ εἶδος ἢ ἀναλογικά. Ἐπίσης καὶ τὰ πράγματα ποὺ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὸ γένος, καὶ τὰ ἀντίθετα καὶ ὅσα ἔχουν τὴν *ἑτερότητα* μέσα στὴν οὐσία τους.

Ὅμοια λέγονται τὰ πράγματα ποὺ ἔχουν τὰ ἴδια κατηγορούμενα ἀπὸ κάθε ἄποψη ἢ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ *ἴδια* παρὰ διαφορετικά. Καὶ τὰ πράγματα τῶν ὁποίων ἡ ποιότητα εἶναι μία. Ἐπίσης αὐτὰ ποὺ ἔχουν τὰ περισσότερα ἢ τὰ κυριώτερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κατηγορούμενα, ποὺ μποροῦν νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἕνα πρᾶγμα (τ' ἀντίθετα π.χ.), εἶναι ὅμοια μὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. *Ἀνόμοια* εἶναι ὅσα παρουσιάζουν ἀντίθετες καταστάσεις.

10

Ὁ ὅρος *ἀντίθετα* χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἀντίφαση καὶ γιὰ τὰ ἐναντία, γιὰ σχετικοὺς ὅρους, γιὰ τὴν στέρηση, τὴν κατάσταση καὶ γιὰ τὰ ἔσχατα. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ διαδικασία

αἱ γενέσεις καὶ φθοραί· καὶ ὅσα μὴ ἐνδέχεται ἅμα παρεῖναι τῷ ἀμφοῖν δεκτικῷ, ταῦτα ἀντικεῖσθαι λέγεται ἢ αὐτὰ ἢ ἐξ ὧν ἐστίν. φαιὸν γὰρ καὶ λευκὸν ἅμα τῷ αὐτῷ οὐχ ὑπάρχει, διότι ἐξ ὧν ἐστὶν ἀντίκειται. ἐναντία λέγεται τά τε μὴ δυνατὰ ἅμα τῷ αὐτῷ παρεῖναι τῶν διαφερόντων κατὰ γένος, καὶ τὰ πλεῖστον διαφέροντα τῶν ἐν τῷ αὐτῷ γένει, καὶ τὰ πλεῖστον διαφέροντα τῶν ἐν ταὐτῷ δεκτικῷ, καὶ τὰ πλεῖστον διαφέροντα τῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν δύναμιν, καὶ ὧν ἡ διαφορὰ μεγίστη ἢ ἁπλῶς ἢ κατὰ γένος ἢ κατ' εἶδος. τὰ δ' ἄλλα ἐναντία λέγεται τὰ μὲν τῷ τὰ τοιαῦτα ἔχειν, τὰ δὲ τῷ δεκτικὰ εἶναι τῶν τοιούτων, τὰ δὲ τῷ ποιητικὰ ἢ παθητικὰ εἶναι τῶν τοιούτων, ἢ ποιοῦντα ἢ πάσχοντα, ἢ ἀποβολαὶ ἢ λήψεις, ἢ ἕξεις ἢ στερήσεις εἶναι τῶν τοιούτων. ἐπεὶ δὲ τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν πολλαχῶς λέγεται, ἀκολουθεῖν ἀνάγκη καὶ τἆλλα ὅσα κατὰ ταῦτα λέγεται, ὥστε καὶ τὸ ταὐτὸν καὶ τὸ ἕτερον καὶ τὸ ἐναντίον [ὥστ'] εἶναι ἕτερον καθ' ἑκάστην κατηγορίαν. [[ἕτερα δὲ τῷ εἴδει λέγεται ὅσα τε ταὐτοῦ γένους ὄντα μὴ ὑπάλληλά ἐστι, καὶ 1018b **ὅσα ἐν τῷ αὐτῷ γένει ὄντα διαφορὰν ἔχει, καὶ ὅσα ἐν τῇ οὐσίᾳ ἐναντίωσιν ἔχει· καὶ τὰ ἐναντία ἕτερα τῷ εἴδει ἀλλήλων ἢ πάντα ἢ τὰ λεγόμενα πρώτως, καὶ ὅσων ἐν τῷ τελευταίῳ τοῦ γένους εἴδει οἱ λόγοι ἕτεροι (οἷον ἄνθρωπος**

τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς. Ἀντίθετα λέγονται καὶ ὅσα δὲν μποροῦν νὰ συνυπάρχουν ταυτόχρονα σὲ κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ τὰ δέχεται ἀμφότερα. Ἢ τὰ ἴδια ἢ τὰ συστατικά τους. Τὸ φαιό, ἐπὶ παραδείγματι, καὶ τὸ λευκὸ δὲν μποροῦν νὰ συνυπάρχουν ταυτόχρονα στὸ ἴδιο πρᾶγμα. Γι᾽ αὐτὸ τὰ συστατικά τους εἶναι ἀντίθετα.

Ἐναντία λέγονται γενικὰ ἔννοιες διάφορες, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ συνυπάρχουν ταυτόχρονα στὸ ἴδιο πρᾶγμα. Καὶ οἱ πιὸ διαφορετικὲς ἔννοιες στὸ ἴδιο γένος ἢ ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἴδιο ὑποκείμενο ἢ ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια δύναμη. Καὶ πράγματα τῶν ὁποίων ἡ διαφορὰ εἶναι μεγίστη ἀπολύτως ἢ ὡς πρὸς τὸ γένος ἢ ὡς πρὸς τὸ εἶδος. Ἄλλα πράγματα ὀνομάζονται ἐναντία ἢ γιατί ἔχουν κατηγορούμενα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἢ γιατί δέχονται τέτοια κατηγορούμενα ἢ γιατί μποροῦν νὰ παράγουν ἢ νὰ ὑφίστανται τέτοια ἢ παράγουν τώρα ἢ ὑφίστανται ἢ εἶναι ἀπόρριψη ἢ κατάκτηση ἢ κατοχὴ ἢ στέρηση τέτοιων κατηγορουμένων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ *ἕνα* καὶ τὸ *ὂν* λέγονται μὲ πολλὲς ἔννοιες, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὸ *ἕνα* καὶ γιὰ τὸ *ὂν* πρέπει νὰ ποικίλλουν ἀνάλογα. Ὥστε τὸ *ἴδιο* καὶ τὸ *ἄλλο* καὶ τὸ ἐναντίο πρέπει ἐπίσης νὰ ποικίλλουν καὶ νὰ ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία σύμφωνα μὲ κάθε κατηγορία.

1018b *Ἄλλα ὡς πρὸς τὸ εἶδος* λέγονται τὰ πράγματα ποὺ ἀνήκουν στὸ ἴδιο γένος καὶ δὲν ὑπάγεται τὸ ἕνα στὸ ἄλλο [δὲν εἶναι ἔννοιες ὑπάλληλες]. Ἢ ὅσα ἀνήκουν στὸ ἴδιο γένος καὶ περιέχουν μιὰ διαφορά. Ἢ ὅσα περιέχουν ἐναντίωση στὴν οὐσία τους. Καὶ τὰ ἐναντία ἐπίσης ἢ ὅλα ἢ αὐτὰ ποὺ ὀνομάζονται ἔτσι στὴν πρωταρχική τους ἔννοια, εἶναι *ἄλλα ὡς πρὸς τὸ εἶδος*. Τέτοια εἶναι κι᾽ ὅλα τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων ὁ τύπος εἶναι διαφορετικὸς στὸ τελευταῖο εἶδος τοῦ γένους, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἵππος εἶναι ἄτομα

καὶ ἵππος ἄτομα τῷ γένει οἱ δὲ λόγοι ἕτεροι αὐτῶν), καὶ ὅσα ἐν τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ ὄντα ἔχει διαφοράν. ταὐτὰ δὲ τῷ εἴδει τὰ ἀντικειμένως λεγόμενα τούτοις.]]

11 ***Πρότερα καὶ ὕστερα λέγεται ἔνια μέν, ὡς ὄντος τινὸς πρώτου καὶ ἀρχῆς ἐν ἑκάστῳ γένει, τῷ ⟨εἶναι⟩ ἐγγύτερον ἀρχῆς τινὸς ὡρισμένης ἢ ἁπλῶς καὶ τῇ φύσει ἢ πρός τι ἢ πού ἢ ὑπό τινων, οἷον τὰ μὲν κατὰ τόπον τῷ εἶναι ἐγγύτερον ἢ φύσει τινὸς τόπου ὡρισμένου (οἷον τοῦ μέσου ἢ τοῦ ἐσχάτου) ἢ πρὸς τὸ τυχόν, τὸ δὲ πορρώτερον ὕστερον· τὰ δὲ κατὰ χρόνον (τὰ μὲν γὰρ τῷ πορρώτερον τοῦ νῦν, οἷον ἐπὶ τῶν γενομένων, πρότερον γὰρ τὰ Τρωϊκὰ τῶν Μηδικῶν ὅτι πορρώτερον ἀπέχει τοῦ νῦν· τὰ δὲ τῷ ἐγγύτερον τοῦ νῦν, οἷον ἐπὶ τῶν μελλόντων, πρότερον γὰρ Νέμεα Πυθίων ὅτι ἐγγύτερον [τοῦ νῦν] τῷ νῦν ὡς ἀρχῇ καὶ πρώτῳ χρησαμένων)· τὰ δὲ κατὰ κίνησιν (τὸ γὰρ ἐγγύτερον τοῦ πρώτου κινήσαντος πρότερον, οἷον παῖς ἀνδρός· ἀρχὴ δὲ καὶ αὕτη τις ἁπλῶς)· τὰ δὲ κατὰ δύναμιν (τὸ γὰρ ὑπερέχον τῇ δυνάμει πρότερον, καὶ τὸ δυνατώτερον· τοιοῦτον δ᾽ ἐστὶν οὗ κατὰ τὴν προαίρεσιν***

ὡς πρὸς τὸ γένος, ἀλλὰ ὁ τύπος τους εἶναι διαφορετικός. Καὶ τὰ γνωρίσματα τῆς ἴδιας οὐσίας ποὺ ἔχουν κάποια διαφορὰ εἶναι ἄλλα στὸ εἶδος. Τὰ τελείως ἀντίθετα ὅλων αὐτῶν, ὀνομάζονται τὰ ἴδια ὡς πρὸς τὸ εἶδος.

11

Πρότερα καὶ *ὕστερα* λέγονται ὑπὸ μία ἔννοια (ὅταν δηλ. κάτι εἶναι πρῶτο καὶ ἀποτελεῖ ἀφετηρία σὲ κάθε γένος) αὐτὰ ποὺ εἶναι πλησιέστερα σὲ μιὰ ἀφετηρία, ποὺ ὁρίζεται ἢ ἀπόλυτα ἢ ἀπὸ τὴν φύση ἢ σχετικὰ ἢ τοπικὰ ἢ ἀπὸ κάποια δράση. Ἐπὶ παραδείγματι, πράγματα εἶναι *πρότερα* στὴν φύση γιατί εἶναι πλησιέστερα σὲ κάποια θέση ποὺ ὁρίζεται φυσικά, ὅπως τὸ μέσο ἢ τὸ ἄκρο, ἢ σὲ κάποια τυχαία σχέση. Καὶ ὕστερο εἶναι αὐτὸ ποὺ βρίσκεται μακρύτερα. Ὑπὸ μιὰν ἄλλη ἔννοια, ἔχουμε τὸ πρότερο καὶ τὸ ὕστερο στὸν χρὸνο. Μερικὰ πράγματα εἶναι πρότερα, γιατὶ βρίσκονται μακρύτερα ἀπὸ τὸ παρόν, ὅπως στὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, τὰ Τρωικὰ ἐπὶ παραδείγματι εἶναι πρότερα τῶν Μηδικῶν, γιατὶ βρίσκονται χρονικὰ μακρύτερα ἀπὸ τὸ παρόν. Κι ἄλλα γιατὶ εἶναι πλησιέστερα στὸ παρόν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι στὴν περίπτωση τῶν μελλοντικῶν γεγονότων, γιατὶ τὰ Νέμεα εἶναι πρότερα τῶν Πυθίων, γιατὶ βρίσκονται πλησιέστερα στὸ παρὸν λαμβανόμενο ὡς μιὰ ἀφετηρία καὶ πρώτη ἀρχή.

Ὑπὸ μιὰ ἄλλη ἔννοια πρότερα καὶ ὕστερα λέγονται τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὴν κίνηση, γιατὶ αὐτὸ ποὺ βρίσκεται πλησιέστερα πρὸς τὸ πρῶτο κινοῦν εἶναι πρότερο. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ παῖς εἶναι πρότερος ἀπὸ τὸν ἄνδρα. Αὐτὸ εἶναι ἕνα εἶδος ἀφετηρίας μὲ τὴν ἀπόλυτη ἔννοια. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς δυνάμεως τὰ πράγματα λέγονται πρότερα καὶ ὕστερα. Αὐτὸ δηλ. ποὺ ὑπερέχει στὴν δύναμη, ποὺ εἶναι δηλαδὴ ἰσχυρότερο, εἶναι πρότερο. Τέτοιο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μὲ τὴν δική του

καὶ τὸ δυνατώτερον· τοιοῦτον δ' ἐστὶν οὗ κατὰ τὴν προαίρεσιν ἀνάγκη ἀκολουθεῖν θάτερον καὶ τὸ ὕστερον, ὥστε μὴ κινοῦντός τε ἐκείνου μὴ κινεῖσθαι καὶ κινοῦντος κινεῖσθαι· ἡ δὲ προαίρεσις ἀρχή)· τὰ δὲ κατὰ τάξιν (ταῦτα δ' ἐστὶν ὅσα πρός τι ἓν ὡρισμένον διέστηκε κατά τινα λόγον, οἷον παραστάτης τριτοστάτου πρότερον καὶ παρανήτη νήτης· ἔνθα μὲν γὰρ ὁ κορυφαῖος ἔνθα δὲ ἡ μέση ἀρχή)·—ταῦτα μὲν οὖν πρότερα τοῦτον λέγεται τὸν τρόπον, ἄλλον δὲ τρόπον τὸ τῇ γνώσει πρότερον ὡς καὶ ἁπλῶς πρότερον. τούτων δὲ ἄλλως τὰ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὰ κατὰ τὴν αἴσθησιν. κατὰ μὲν γὰρ τὸν λόγον τὰ καθόλου πρότερα κατὰ δὲ τὴν αἴσθησιν τὰ καθ' ἕκαστα· καὶ κατὰ τὸν λόγον δὲ τὸ συμβεβηκὸς τοῦ ὅλου πρότερον, οἷον τὸ μουσικὸν τοῦ μουσικοῦ ἀνθρώπου· οὐ γὰρ ἔσται ὁ λόγος ὅλος ἄνευ τοῦ μέρους· καίτοι οὐκ ἐνδέχεται μουσικὸν εἶναι μὴ ὄντος μουσικοῦ τινός. ἔτι πρότερα λέγεται τὰ τῶν προτέρων πάθη, οἷον εὐθύτης λειότητος· τὸ μὲν
1019a γὰρ γραμμῆς καθ' αὑτὴν πάθος τὸ δὲ ἐπιφανείας. τὰ μὲν δὴ οὕτω λέγεται πρότερα καὶ ὕστερα, τὰ δὲ κατὰ φύσιν καὶ οὐσίαν, ὅσα ἐνδέχεται εἶναι ἄνευ ἄλλων, ἐκεῖνα δὲ ἄνευ

θέληση κάνει νὰ ἀκολουθῆ τὸ ἄλλο, τὸ ὕστερο, ὥστε ἂν ἐκεῖνο δὲν κινεῖ νὰ μὴν κινῆται τὸ ἄλλο, καὶ ἂν ἐκεῖνο κινῆ, νὰ κινῆται. Καὶ ἡ προαίρεση εἶναι μιὰ ἀρχή. Πρότερα καὶ ὕστερα λέγονται τὰ πράγματα καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς τάξεως ποὺ κατέχουν σὲ μιὰ σειρὰ σὲ σχέση πρὸς ἕνα καθορισμένο ἀντικείμενο. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ δεύτερος ποὺ παραστέκεται στὸν ἀρχιχορευτή, εἶναι πρότερος ἀπὸ τὸν ἑπόμενο, δηλ. τὸν τρίτο, καὶ ἡ παρανήτη [δηλ. ἡ ἕβδομη χορδή] εἶναι πρότερη τῆς νήτης [δηλ. τῆς ὀγδόης]. Γιατὶ στὴν μιὰ περίπτωση ὁ κορυφαῖος εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ στὴν ἄλλη ἀρχὴ εἶναι ἡ μέση [χορδή].

Μὲ αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπο λέγονται τὰ πράγματα πρότερα σὲ αὐτὰ τὰ παραδείγματα. Ὑπὸ μιὰν ἄλλη ἔννοια, αὐτὸ ποὺ εἶναι πρότερο στὴν γνώση εἶναι καὶ μὲ τὴν ἀπόλυτη ἔννοια πρότερο. Κι ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ εἶναι πρότερα μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, τὰ πρότερα ἀπὸ λογικὴ ἄποψη εἶναι διάφορα ἀπὸ τὰ πρότερα κατὰ τὴν αἴσθηση. Τὰ γενικὰ (*τὰ καθ' ὅλου*) εἶναι πρότερα ἀπολύτως, ἐνῶ τὰ ἐπὶ μέρους εἶναι πρότερα κατὰ τὴν αἴσθηση. Καὶ στὴν λογικὴ τὸ κατηγορούμενο εἶναι πρότερο ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ὅλο, ἐπὶ παραδείγματι τὸ «μορφωμένος» ἀπὸ τὸ «μορφωμένος ἄνθρωπος». Γιατὶ ὁ λογικὸς τύπος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ὡς ὅλο χωρὶς τὸ μέρος. Καὶ πράγματι, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ἡ ἔννοια «μορφωμένος» χωρὶς νὰ ὑπάρχη κάποιο μορφωμένο πρόσωπο.

Ἐπίσης πρότερα λέγονται ἰδιότητες ποὺ προηγοῦνται σὲ κάποιο ὑποκείμενο, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ εὐθύτης εἶναι πρότερη ἀπὸ τὴν λειότητα, γιατί ἡ εὐθύτης εἶναι ἕνα γνώρισμα τῆς γραμμῆς καθ' ἑαυτήν, ἐνῶ ἡ λειότης εἶναι γνώρισμα μιᾶς ἐπιφανείας 1019α.

Μερικὰ πράγματα λοιπὸν λέγονται πρότερα καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια. Ἄλλα ὅμως λέγονται ὡς πρὸς τὴν φύση καὶ τὴν οὐσία, καὶ συγκεκριμένα ὅσα μπορεῖ νὰ ὑφίστα-

ἐκείνων μή· ᾗ διαιρέσει ἐχρῆτο Πλάτων. (ἐπεὶ δὲ τὸ εἶναι πολλαχῶς, πρῶτον μὲν τὸ ὑποκείμενον πρότερον, διὸ ἡ οὐσία πρότερον, ἔπειτα ἄλλως τὰ κατὰ δύναμιν καὶ κατ' ἐντελέχειαν· τὰ μὲν γὰρ κατὰ δύναμιν πρότερά ἐστι τὰ δὲ κατὰ ἐντελέχειαν, οἷον κατὰ δύναμιν μὲν ἡ ἡμίσεια τῆς ὅλης καὶ τὸ μόριον τοῦ ὅλου καὶ ἡ ὕλη τῆς οὐσίας, κατ' ἐντελέχειαν δ' ὕστερον· διαλυθέντος γὰρ κατ' ἐντελέχειαν ἔσται.) τρόπον δή τινα πάντα τὰ πρότερον καὶ ὕστερον λεγόμενα κατὰ ταῦτα λέγεται· τὰ μὲν γὰρ κατὰ γένεσιν ἐνδέχεται ἄνευ τῶν ἑτέρων εἶναι, οἷον τὸ ὅλον τῶν μορίων, τὰ δὲ κατὰ φθοράν, οἷον τὸ μόριον τοῦ ὅλου. ὁμοίως δὲ καὶ τἆλλα. 12

Δύναμις λέγεται ἡ μὲν ἀρχὴ κινήσεως ἢ μεταβολῆς ἡ ἐν ἑτέρῳ ἢ ᾗ ἕτερον, οἷον ἡ οἰκοδομικὴ δύναμίς ἐστιν ἣ οὐχ ὑπάρχει ἐν τῷ οἰκοδομουμένῳ, ἀλλ' ἡ ἰατρικὴ δύναμις οὖσα ὑπάρχοι ἂν ἐν τῷ ἰατρευομένῳ, ἀλλ' οὐχ ᾗ ἰατρευόμενος. ἡ μὲν οὖν οὕτως ἀρχὴ μεταβολῆς ἢ κινήσεως λέγεται δύναμις ἐν ἑτέρῳ ἢ ᾗ ἕτερον, ἡ δ' ὑφ' ἑτέρου ἢ ᾗ ἕτερον. καθ' ἣν γὰρ τὸ πάσχον πάσχει τι, ὁτὲ μὲν ἐὰν ὁτιοῦν, δυνατὸν αὐτό φαμεν εἶναι παθεῖν, ὁτὲ δ' οὐ κατὰ πᾶν πάθος ἀλλ' ἂν ἐπὶ

νται χωρὶς ἄλλα, ἐνῶ αὐτὰ τὰ ἄλλα δὲν μποροῦν νὰ ὑφίστανται χωρὶς ἐκεῖνα. Αὐτὴν τὴν διαίρεση χρησιμοποίησε ὁ Πλάτων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ *εἶναι* ἔχει πολλαπλὴ ἔννοια, τὸ ὑποκείμενο, καὶ κατὰ συνέπεια ἡ οὐσία, εἶναι πρότερο. Ἡ *δυνάμει* προτεραιότης εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν *ἐντελεχείᾳ*. Μερικὰ πράγματα εἶναι πρότερα *δυνάμει* καὶ μερικὰ *ἐντελεχείᾳ*. Ἐπὶ παραδείγματι, *δυνάμει* τὸ ἥμισυ τῆς γραμμῆς εἶναι πρότερο τοῦ ὅλου, ἢ τὸ μέρος τοῦ ὅλου, ἢ ἡ ὕλη τῆς οὐσίας, ἐνῶ *ἐντελεχείᾳ* εἶναι ὕστερο, γιατί μετὰ τὴν διάλυση αὐτὸ εἶναι ποὺ θὰ ὑπάρχει πράγματι.

Κατὰ κάποιον τρόπο λοιπόν, ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ὀνομάζονται πρότερα ἢ ὕστερα λέγονται μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια. Γιατὶ μερικὰ μπορεῖ κατὰ τὴν γένεση νὰ ὑφίστανται χωρὶς ἄλλα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ὅλο χωρὶς τὰ μέρη, καὶ ἄλλα κατὰ τὴν φθορά, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ μέρος χωρὶς τὸ ὅλο. Ἀνάλογα συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἄλλα παραδείγματα.

12

Δύναμη λέγεται ἡ πηγὴ κινήσεως ἢ μεταβολῆς ποὺ ὑπάρχει σὲ κάποιο ἄλλο πρᾶγμα ἢ στὸ ἴδιο, ὡς κάτι ἄλλο ὅμως. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ οἰκοδομικὴ εἶναι μιὰ δύναμη, ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει στὸ οἰκοδομούμενο. Ἀλλὰ ἡ ἰατρική, ποὺ εἶναι μιὰ δύναμη, μπορεῖ νὰ ὑπάρχει στὸν νοσηλευόμενο ἀσθενῆ. Ὥστε δύναμη εἶναι γενικὰ ἡ πηγὴ μεταβολῆς ἢ κινήσεως σὲ ἕνα ἄλλο πρᾶγμα ἢ στὸ ἴδιο πρᾶγμα, ὡς κάτι ἄλλο ὅμως. Ἢ ἡ πηγὴ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς πράγματος ποὺ κινεῖται ἢ μεταβάλλεται ἀπὸ ἕνα ἄλλο ἢ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ὡς κάτι ἄλλο. Γιατὶ μὲ βάση αὐτὴν τὴν ἀρχή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ παθητικὸ πάσχει, τὸ ὀνομάζουμε ἱκανὸ νὰ πάσχῃ. Καμμιὰ φορὰ πάσχει ἀπολύτως, κάποτε ὅμως ὄχι ὁποιοδήποτε πάθος, ἀλλὰ

τὸ βέλτιον· ἔτι ἡ τοῦ καλῶς τοῦτ' ἐπιτελεῖν ἢ κατὰ προαίρεσιν· ἐνίοτε γὰρ τοὺς μόνον ἂν πορευθέντας ἢ εἰπόντας, μὴ καλῶς δὲ ἢ μὴ ὡς προείλοντο, οὔ φαμεν δύνασθαι λέγειν ἢ βαδίζειν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ πάσχειν. ἔτι ὅσαι ἕξεις καθ' ἃς ἀπαθῆ ὅλως ἢ ἀμετάβλητα ἢ μὴ ῥᾳδίως ἐπὶ τὸ χεῖρον εὐμετακίνητα, δυνάμεις λέγονται· κλᾶται μὲν γὰρ καὶ συντρίβεται καὶ κάμπτεται καὶ ὅλως φθείρεται οὐ τῷ δύνασθαι ἀλλὰ τῷ μὴ δύνασθαι καὶ ἐλλείπειν τινός· ἀπαθῆ δὲ τῶν τοιούτων ἃ μόλις καὶ ἠρέμα πάσχει διὰ δύναμιν καὶ τῷ δύνασθαι καὶ τῷ ἔχειν πώς. λεγομένης δὲ τῆς δυνάμεως τοσαυταχῶς, καὶ τὸ δυνατὸν ἕνα μὲν τρόπον λεχθήσεται τὸ ἔχον κινήσεως ἀρχὴν ἢ μεταβολῆς (καὶ γὰρ τὸ στατικὸν δυνατόν τι) ἐν ἑτέρῳ ἢ ᾗ ἕτερον, ἕνα δ' ἐὰν ἔχῃ τι αὐτοῦ ἄλλο δύναμιν τοιαύτην, ἕνα δ' ἐὰν ἔχῃ μεταβάλλειν ἐφ' ὁτιοῦν δύναμιν, εἴτ' ἐπὶ τὸ χεῖρον εἴτ' ἐπὶ τὸ βέλτιον (καὶ γὰρ τὸ φθειρόμενον δοκεῖ δυνατὸν εἶναι φθείρεσθαι, ἢ οὐκ ἂν φθαρῆναι εἰ ἦν ἀδύνατον· νῦν δὲ ἔχει τινὰ διάθεσιν καὶ αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τοῦ τοιούτου πάθους· ὁτὲ μὲν δὴ τῷ ἔχειν τι δοκεῖ, ὁτὲ δὲ τῷ ἐστερῆσθαι τοιοῦτον εἶναι· εἰ δ' ἡ στέρησίς ἐστιν ἕξις πως, πάντα τῷ ἔχειν ἂν εἴη τι,

μόνο ἂν ἡ μεταβολὴ γίνεται πρὸς τὸ καλύτερο. Δύναμη λέγεται ἀκόμα ἡ ἱκανότητα νὰ ἐπιτελοῦμε αὐτὸ τὸ πρᾶγμα καλῶς ἢ κατὰ τὴν προαίρεσή μας. Γιατὶ καμμιὰ φορά,– αὐτοὶ ποὺ μποροῦν ἁπλῶς νὰ περπατήσουν ἢ νὰ μιλήσουν, χωρὶς νὰ μποροῦν αὐτὸ νὰ τὸ πρᾶξουν ὅπως θὰ ἐπιθυμοῦσαν, λέμε ὅτι δὲν μποροῦν νὰ βαδίσουν ἢ νὰ μιλήσουν. Τὸ ἴδιο καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ πάσχουν κάτι.

Ἐπίσης δύναμη λέγονται ὅλες οἱ καταστάσεις κατὰ τὶς ὁποῖες τὰ πράγματα γενικὰ δὲν παθαίνουν τίποτε ἢ εἶναι ἀμετάβλητα ἢ δὲν μεταβάλλονται εὔκολα στὸ χειρότερο. Γιατὶ τὰ πράγματα σπάζουν καὶ συντρίβονται καὶ κάμπτονται καὶ γενικὰ φθείρονται ὄχι ἀπὸ δύναμη ἀλλὰ ἀπὸ ἀδυναμία κι' ἀπὸ ἔλλειψη κάποιου πράγματος. Καὶ τὰ πράγματα δὲν παθαίνουν τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἂν ὑπόκεινται μὲ δυσκολία σὲ αὐτὴ τὴν διαδικασία, γιατὶ ἔχουν μιὰ δύναμη καὶ μποροῦν καὶ βρίσκονται σὲ μιὰ ὁρισμένη κατάσταση. Ἐπειδὴ ἡ δύναμη λέγεται μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἔννοιες, καὶ τὸ δυνατὸ θὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ περιέχει μιὰ πηγὴ κινήσεως ἢ μεταβολῆς (γιατί καὶ τὸ στατικὸ εἶναι δυνατὸ ὑπὸ μιὰ ἔννοια), ἡ ὁποία βρίσκεται σὲ ἄλλο πρᾶγμα ἢ στὸ ἴδιο ἀλλὰ ὡς κάτι ἄλλο. 1019β Τὸ δυνατὸ λέγεται καὶ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἔχει μιὰ δύναμη αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Κι ἀκόμα μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἔχει τὴν δύναμη νὰ μεταβάλη τὰ πράγματα πρὸς ὁποιαδήποτε κατάσταση, ἢ πρὸς τὸ χειρότερο ἢ πρὸς τὸ καλύτερο. Γιατὶ αὐτὸ ποὺ φθείρεται, φαίνεται ὅτι εἶναι ἱκανὸ νὰ φθείρεται, ἢ ἂν ἦταν ἀδύνατο, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ φθαρῆ. Ἀλλὰ τώρα ἔχει κάποια διάθεση καὶ αἰτία καὶ ἀρχὴ ποὺ τὸ ὁδηγεῖ στὴν φθορά. Καὶ φαίνεται τέτοιο ἄλλοτε γιατὶ ἔχει κάτι καὶ ἄλλοτε γιατὶ στερεῖται αὐτὸ τὸ κάτι. Τώρα, ἂν ἡ στέρηση εἶναι μιὰ κατάσταση ἢ ἕξη, τότε τὸ κάθε τι θὰ εἶναι δυνατὸ μὲ τὸ νὰ ἔχη κάτι. [Ὥστε ἕνα πρᾶγμα εἶναι δυνατό, μὲ τὸ νὰ ἔχη μιὰ ὁρισμένη ἕξη ἢ

εἰ δὲ μή, [τῷ τε ἔχειν ἕξιν τινὰ καὶ ἀρχήν ἐστι δυνατὸν] ὁμωνύμως, ὥστε τῷ τε ἔχειν ἕξιν τινὰ καὶ ἀρχήν ἐστι δυνατὸν καὶ τῷ ἔχειν τὴν τούτου στέρησιν, εἰ ἐνδέχεται "ἔχειν" στέρησιν)· ἕνα δὲ τῷ μὴ ἔχειν αὐτοῦ δύναμιν ἢ ἀρχὴν ἄλλο ἢ ᾗ ἄλλο φθαρτικήν. ἔτι δὲ ταῦτα πάντα ἢ τῷ μόνον ἂν συμβῆναι γενέσθαι ἢ μὴ γενέσθαι, ἢ τῷ καλῶς. καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἀψύχοις ἔνεστιν ἡ τοιαύτη δύναμις, οἷον ἐν τοῖς ὀργάνοις· τὴν μὲν γὰρ δύνασθαί φασι φθέγγεσθαι λύραν, τὴν δ' οὐδέν, ἂν ᾖ μὴ εὔφωνος. ἀδυναμία δὲ ἐστὶ στέρησις δυνάμεως καὶ τῆς τοιαύτης ἀρχῆς οἵα εἴρηται, ἢ ὅλως ἢ τῷ πεφυκότι ἔχειν, ἢ καὶ ὅτε πέφυκεν ἤδη ἔχειν· οὐ γὰρ ὁμοίως ἂν φαῖεν ἀδύνατον εἶναι γεννᾶν παῖδα καὶ ἄνδρα καὶ εὐνοῦχον. ἔτι δὲ καθ' ἑκατέραν δύναμιν ἔστιν ἀδυναμία ἀντικειμένη, τῇ τε μόνον κινητικῇ καὶ τῇ καλῶς κινητικῇ. καὶ ἀδύνατα δὲ τὰ μὲν κατὰ τὴν ἀδυναμίαν ταύτην λέγεται, τὰ δὲ ἄλλον τρόπον [οἷον] δυνατόν τε καὶ ἀδύνατον, ἀδύνατον μὲν οὗ τὸ ἐναντίον ἐξ ἀνάγκης ἀληθές (οἷον τὸ τὴν διάμετρον σύμμετρον εἶναι ἀδύνατον ὅτι ψεῦδος τὸ τοιοῦτον, οὗ τὸ ἐναντίον οὐ μόνον ἀληθὲς ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη †ἀσύμμετρον εἶναι· τὸ ἄρα σύμμετρον οὐ μόνον ψεῦδος ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος)· τὸ δ' ἐναντίον τούτῳ, [τὸ] δυνατόν, ὅταν μὴ ἀναγκαῖον ᾖ τὸ ἐναντίον ψεῦδος εἶναι, οἷον τὸ καθῆσθαι ἄνθρωπον δυνατόν· οὐ

ἀρχὴ καὶ μὲ τὸ νὰ ἔχη τὴν στέρηση αὐτῆς, ἂν μπορεῖ νὰ ἔχη στέρηση]. Καὶ ἂν ἡ στέρηση δὲν εἶναι ὑπὸ μιὰ ἔννοια ἕξη, ὁ ὅρος δυνατὸς εἶναι ἰσοδύναμος. Ὥστε ἕνα πρᾶγμα εἶναι δυνατό, ἂν οὔτε ἕνα ἄλλο πρᾶγμα οὔτε αὐτὸ τὸ ἴδιο ὡς κάτι ἄλλο δὲν περιέχει μιὰ δύναμη ἢ μιὰ ἀρχὴ ποὺ νὰ τὸ καταστρέφη. Ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι δυνατὰ ἢ γιατί μποροῦν ἁπλῶς νὰ συμβοῦν ἢ νὰ μὴ συμβοῦν ἢ γιατί μποροῦν νὰ γίνουν καλῶς. Καὶ πράγματι, στὰ ἄψυχα ὑπάρχει αὐτὴ ἡ δύναμη, ἐπὶ παραδείγματι στὰ ὄργανα. Γιατί λένε ὅτι μιὰ λύρα μπορεῖ νὰ παίξη ὡραῖα καὶ μιὰ ἄλλη νὰ μὴν παίξη καθόλου, ἂν δὲν εἶναι καλὰ τονισμένη.

Ἀδυναμία εἶναι ἡ στέρηση δυνάμεως, ἕνα εἶδος καταλύσεως τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ὅπως τὴν περιγράψαμε, ἢ γενικὰ ἢ στὴν περίπτωση ποὺ ἕνα πρᾶγμα ἔχει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ἐκ φύσεως. Γιατί δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι ἀδύναμος κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο νὰ γεννήση ἕνα παιδί, ἕνας ἄνδρας καὶ ἕνας εὐνοῦχος. Κι ἀκόμα ὑπάρχει μιὰ ἀδυναμία ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ κάθε εἶδος δυνάμεως, καὶ στὴν ἱκανότητα κινήσεως ἀλλὰ καὶ στὴν ἱκανότητα ἐπιτυχοῦς κινήσεως.

Μερικὰ πράγματα λέγονται *ἀδύνατα* μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια τῆς ἀδυναμίας, ἄλλα ὅμως λέγονται ὑπὸ ἄλλη ἔννοια, ὅπως εἶναι τὸ *δυνατό* [νὰ γίνη] καὶ τὸ *ἀδύνατο* [νὰ γίνη]. *Ἀδύνατο* σημαίνει αὐτὸ ποὺ τὸ ἀντίθετό του εἶναι κατ᾿ ἀνάγκη ἀληθινό. Ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι ἀδύνατο ἡ διαγώνιος ἑνὸς τετραγώνου νὰ εἶναι σύμμετρη μὲ τὶς πλευρές, γιατί ἕνα τέτοιο πρᾶγμα εἶναι ψεῦδος, ἐνῶ τὸ ἀντίθετό του δὲν εἶναι μόνο ἀληθές, ἀλλὰ καὶ ἀναπόφευκτο. Ὥστε τὸ νὰ εἶναι σύμμετρος εἶναι ὄχι μόνο ψεῦδος, ἀλλὰ ἕνα ἀναγκαῖο ψεῦδος. Τὸ δὲ ἀντίθετο τοῦ ἀδυνάτου, δηλ. τὸ δυνατὸ [νὰ συμβῆ] εἶναι ὅταν τὸ ἀντίθετό του δὲν εἶναι ἕνα ἀναγκαῖο ψεῦδος, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι δυνατὸ νὰ καθήση ἕνας ἄνθρωπος, γιατί

γὰρ ἐξ ἀνάγκης τὸ μὴ καθῆσθαι ψεῦδος. τὸ μὲν οὖν δυνατὸν ἕνα μὲν τρόπον, ὥσπερ εἴρηται, τὸ μὴ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος σημαίνει, ἕνα δὲ τὸ ἀληθές [εἶναι], ἕνα δὲ τὸ ἐνδεχόμενον ἀληθὲς εἶναι. κατὰ μεταφορὰν δὲ ἡ ἐν γεωμετρίᾳ λέγεται δύναμις. ταῦτα μὲν οὖν δυνατὰ οὐ κατὰ δύναμιν· τὰ δὲ λεγόμενα κατὰ δύναμιν πάντα λέγεται πρὸς τὴν πρώτην μίαν· αὕτη δ' ἐστὶν ἀρχὴ μεταβολῆς ἐν ἄλλῳ 1020a ἢ ᾗ ἄλλο. τὰ γὰρ ἄλλα λέγεται δυνατὰ τῷ τὰ μὲν ἔχειν αὐτῶν ἄλλο τι τοιαύτην δύναμιν τὰ δὲ μὴ ἔχειν τὰ δὲ ὡδὶ ἔχειν. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἀδύνατα. ὥστε ὁ κύριος ὅρος τῆς πρώτης δυνάμεως ἂν εἴη ἀρχὴ μεταβλητικὴ ἐν ἄλλῳ ἢ ᾗ ἄλλο.

13

Ποσὸν λέγεται τὸ διαιρετὸν εἰς ἐνυπάρχοντα ὧν [ἑκάτερον ἢ] ἕκαστον ἕν τι καὶ τόδε τι πέφυκεν εἶναι. πλῆθος μὲν οὖν ποσόν τι ἐὰν ἀριθμητὸν ᾖ, μέγεθος δὲ ἂν μετρητὸν ᾖ. λέγεται δὲ πλῆθος μὲν τὸ διαιρετὸν δυνάμει εἰς μὴ συνεχῆ, μέγεθος δὲ τὸ εἰς συνεχῆ· μεγέθους δὲ τὸ μὲν ἐφ' ἓν συνεχὲς μῆκος τὸ δ' ἐπὶ δύο πλάτος τὸ δ' ἐπὶ τρία βάθος.

δὲν εἶναι κατ᾽ ἀνάγκη ψεῦδος τὸ νὰ μὴ μπορῆ νὰ καθήση. Τὸ δυνατό, λοιπόν, ὑπὸ μία ἔννοια σημαίνει, ὅπως εἴπαμε, αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι κατ᾽ ἀνάγκη ψεῦδος. Ὑπὸ μιὰ ἄλλη ἔννοια, σημαίνει αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀληθές. Καὶ ὑπὸ μιὰ ἄλλη, σημαίνει αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινό. Ἡ «δύναμη» στὴν γεωμετρία λέγεται κατὰ μεταφορά. 1020a Αὐτὲς εἶναι οἱ ἔννοιες τοῦ δυνατοῦ ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν δύναμη. Οἱ ἄλλες ποὺ ἀνταποκρίνονται ὅλες σὲ αὐτὴν ἀναφέρονται στὴν πρώτη σημασία, δηλ. τὴν δύναμη ὡς πηγὴ μεταβολῆς ποὺ ὑπάρχει σὲ κάτι ἄλλο κι᾽ ὄχι σὲ αὐτὸ ποὺ λαβαίνει χώρα ἡ μεταβολὴ ἢ στὸ ἴδιο πρᾶγμα, σὰν κάτι ἄλλο ὅμως. Ἄλλα πράγματα λέγονται ὅτι εἶναι δυνατά, γιατὶ κάτι ἔχει μιὰ δύναμη πάνω σὲ αὐτά, ἄλλα γιατί δὲν ἔχει αὐτὴ τὴν δύναμη καὶ ἄλλα γιατί τὴν ἔχει μὲ ἕναν ὁρισμένο τρόπο. Κατὰ παρόμοιο τρόπο χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος *ἀδύνατο*. Ὥστε ἡ κύρια σημασία τῆς δυνάμεως στὴν ἀρχική της ἔννοια, εἶναι μιὰ ἀρχὴ ποὺ παράγει μεταβολὴ ποὺ ὑπάρχει σὲ κάτι ἄλλο παρὰ σὲ αὐτὸ στὸ ὁποῖο συντελεῖται ἡ μεταβολή, ἢ στὸ ἴδιο πρᾶγμα, ἀλλὰ σὰν κάτι ἄλλο.

13

Ποσὸ λέγεται αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ στὰ συστατικά του μέρη, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκ φύσεως κάτι τὸ ἀδιαίρετο. Ἕνα εἶδος ποσοῦ εἶναι καὶ τὸ πλῆθος ποὺ μπορεῖ νὰ ἀριθμηθῆ. Ἐνῶ εἶναι ἕνα εἶδος μεγέθους, ἂν μπορεῖ νὰ μετρηθῆ. *Πλῆθος* λέγεται αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ σὲ μὴ συνεχῆ μέρη, καὶ *μέγεθος* λέγεται αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ σὲ συνεχῆ μέρη. Τώρα ἀπὸ τὰ εἴδη τοῦ μεγέθους, αὐτὸ ποὺ εἶναι συνεχὲς πρὸς μιὰ κατεύθυνση εἶναι τὸ μῆκος, πρὸς δυὸ κατευθύνσεις εἶναι τὸ πλάτος, καὶ πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις εἶναι τὸ βάθος. Κι ἀπὸ αὐτά, τὸ πλῆθος, ὅταν εἶναι ὁρισμένο,

τούτων δὲ πλῆθος μὲν τὸ πεπερασμένον ἀριθμὸς μῆκος δὲ γραμμὴ πλάτος δὲ ἐπιφάνεια βάθος δὲ σῶμα. ἔτι τὰ μὲν λέγεται καθ' αὑτὰ ποσὰ ἄττα, τὰ δὲ κατὰ συμβεβηκός οἷον ἡ μὲν γραμμὴ ποσόν τι καθ' ἑαυτό, τὸ δὲ μουσικὸν κατὰ συμβεβηκός. τῶν δὲ καθ' αὑτὰ τὰ μὲν κατ' οὐσίαν ἐστίν, οἷον ἡ γραμμὴ ποσόν τι (ἐν γὰρ τῷ λόγῳ τῷ τί ἐστι λέγοντι τὸ ποσόν τι ὑπάρχει), τὰ δὲ πάθη καὶ ἕξεις τῆς τοιαύτης ἐστὶν οὐσίας, οἷον τὸ πολὺ καὶ τὸ ὀλίγον, καὶ μακρὸν καὶ βραχύ, καὶ πλατὺ καὶ στενόν, καὶ βαθὺ καὶ ταπεινὸν [καὶ βαρὺ καὶ κοῦφον] καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοιαῦτα. ἔστι δὲ καὶ τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν καὶ μεῖζον καὶ ἔλαττον, καὶ καθ' αὑτὰ καὶ πρὸς ἄλληλα λεγόμενα, τοῦ ποσοῦ πάθη καθ' αὑτά· μεταφέρεται μέντοι καὶ ἐπ' ἄλλα ταῦτα τὰ ὀνόματα. τῶν δὲ κατὰ συμβεβηκὸς λεγομένων ποσῶν τὰ μὲν οὕτως λέγεται ὥσπερ ἐλέχθη ὅτι τὸ μουσικὸν ποσὸν καὶ τὸ λευκὸν τῷ εἶναι ποσόν τι ᾧ ὑπάρχουσι, τὰ δὲ ὡς κίνησις καὶ χρόνος· καὶ γὰρ ταῦτα πόσ' ἄττα λέγεται καὶ συνεχῆ τῷ ἐκεῖνα διαιρετὰ εἶναι ὧν ἐστὶ ταῦτα πάθη. λέγω δὲ οὐ τὸ κινούμενον ἀλλ' ὃ ἐκινήθη· τῷ γὰρ ποσὸν εἶναι ἐκεῖνο καὶ ἡ κίνησις ποσή, ὁ δὲ χρόνος τῷ ταύτην.

[Τὸ] ποιὸν λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ἡ διαφορὰ τῆς οὐσίας, 14
οἷον ποιόν τι ἄνθρωπος ζῷον ὅτι δίπουν, ἵππος δὲ τετράπουν,

εἶναι ἀριθμός, τὸ μῆκος εἶναι γραμμή, τὸ πλάτος εἶναι ἐπιφάνεια καὶ τὸ βάθος εἶναι σῶμα.

Ἐπίσης, μερικὰ πράγματα λέγονται ὅτι εἶναι οὐσιαστικῶς ποσοτικά, ἄλλα μόνο συμπτωματικά, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ γραμμὴ εἶναι οὐσιαστικῶς, ἐνῶ ἡ ἔννοια «μορφωμένος» εἶναι μόνο συμπτωματικῶς ποσοτική. Κι ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν πρώτων, ἄλλα εἶναι ποσοτικὰ στὴν οὐσία τους, ὅπως ἡ γραμμὴ (γιατί ὁρίζεται σὰν μιὰ μορφὴ ποσοῦ), καὶ ἄλλα εἶναι γνωρίσματα τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἐπὶ παραδείγματι τὸ πολὺ καὶ τὸ λίγο, καὶ τὸ μακρὸ καὶ τὸ βραχύ, καὶ τὸ πλατὺ καὶ τὸ στενό, καὶ τὸ βαθὺ καὶ τὸ χαμηλό, καὶ τὸ βαρὺ καὶ τὸ ἐλαφρὸ καὶ τὰ παρόμοια. Ἐπὶ πλέον τὸ «μεγάλο» καὶ τὸ «μικρό» καὶ τὸ «μεγαλύτερο» καὶ τὸ «μικρότερο» εἴτε χρησιμοποιοῦνται ἀπόλυτα εἴτε σχετικὰ τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο, εἶναι οὐσιαστικὰ γνωρίσματα τοῦ ποσοῦ. Αὐτὰ τὰ ὀνόματα χρησιμοποιοῦνται καὶ μεταφορικὰ γιὰ ἄλλα πράγματα. Ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ λέγοται ποσὰ συμπτωματικῶς, ἄλλα λέγονται ἔτσι μὲ τὴν ἔννοια ποὺ εἴπαμε παραπάνω γιὰ τὸ «μορφωμένος» ἢ τὸ «λευκός», γιατὶ τὸ ὑποκείμενο στὸ ὁποῖο ἀνήκουν συμβαίνει νὰ εἶναι ποσό. Ἄλλα πάλι λέγονται μὲ τὴν ἔννοια ποὺ λέγεται ἡ κίνηση καὶ ὁ χρόνος. Γιατὶ αὐτὰ λέγονται ὅτι εἶναι ὑπὸ μιὰ ἔννοια ποσὰ καὶ συνεχῆ, γιατὶ τὰ ὑποκείμενα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἶναι διαιρετά. Ἐννοῶ ὄχι τὸ πρᾶγμα ποὺ κινεῖται, ἀλλὰ ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖο συντελέστηκε ἡ κίνηση. Ἐπειδὴ ἐκεῖνο εἶναι ποσὸ καὶ ἡ κίνηση εἶναι ποσοτικὴ καὶ ἐπειδὴ ἡ κίνηση εἶναι ποσοτική, εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ χρόνος.

14

Ποιὸν ὑπὸ μία ἔννοια λέγεται ἡ διαφορὰ τῆς οὐσίας, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο μιᾶς ὁρισμένης ποιότητος γιατί εἶναι δίπουν, ἐνῶ ὁ ἵππος εἶναι τετράπουν. Καὶ

καὶ κύκλος ποιόν τι σχῆμα ὅτι ἀγώνιον, ὡς τῆς διαφορᾶς 1020b *τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ποιότητος οὔσης.—ἕνα μὲν δὴ τρόπον τοῦτον λέγεται ἡ ποιότης [διαφορὰ οὐσίας], ἕνα δὲ ὡς τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ μαθηματικά, ὥσπερ οἱ ἀριθμοὶ ποιοί τινες, οἷον οἱ σύνθετοι καὶ μὴ μόνον ἐφ' ἓν ὄντες ἀλλ' ὧν μίμημα τὸ ἐπίπεδον καὶ τὸ στερεόν (οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ ποσάκις ποσοὶ ἢ ποσάκις ποσάκις ποσοί), καὶ ὅλως ὃ παρὰ τὸ ποσὸν ὑπάρχει ἐν τῇ οὐσίᾳ· οὐσία γὰρ ἑκάστου τὸ ἅπαξ, οἷον τῶν ἓξ οὐχ ὃ δὶς ἢ τρὶς εἰσὶν ἀλλ' ὃ ἅπαξ· ἓξ γὰρ ἅπαξ ἕξ. ἔτι ὅσα πάθη τῶν κινουμένων οὐσιῶν, οἷον θερμότης καὶ ψυχρότης, καὶ λευκότης καὶ μελανία, καὶ βαρύτης καὶ κουφότης, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καθ' ἃ λέγονται καὶ ἀλλοιοῦσθαι τὰ σώματα μεταβαλλόντων. ἔτι κατ' ἀρετὴν καὶ κακίαν καὶ ὅλως τὸ κακὸν καὶ ἀγαθόν. σχεδὸν δὴ κατὰ δύο τρόπους λέγοιτ' ἂν τὸ ποιον, καὶ τούτων ἕνα τὸν κυριώτατον· πρώτη μὲν γὰρ ποιότης ἡ τῆς οὐσίας διαφορά (ταύτης δέ τι καὶ ἡ ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ποιότης μέρος· διαφορὰ γάρ τις οὐσιῶν, ἀλλ' ἢ οὐ κινουμένων ἢ οὐχ ᾗ κινούμενα), τὰ δὲ ⟨τὰ⟩ πάθη τῶν κινουμένων ᾗ κινούμενα, καὶ αἱ τῶν κινήσεων διαφοραί. ἀρετὴ δὲ καὶ κακία τῶν παθημάτων μέρος τι· διαφορὰς γὰρ δηλοῦσι τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας, καθ' ἃς ποιοῦσιν ἢ πάσχουσι κα-*

ὁ κύκλος εἶναι σχῆμα μιᾶς ὁρισμένης ποιότητος, 1020β γιατὶ δὲν ἔχει γωνίες, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι ἡ διαφορὰ κατὰ τὴν οὐσία εἶναι ποιότητα. Ὑπ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν μιὰ ἔννοια, ἡ ποιότητα εἶναι διαφορὰ τῆς οὐσίας. Ὑπὸ μιὰ ἄλλη ὅμως ἔννοια χρησιμοποιεῖται, ὅπως τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ μαθηματικά, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι κάποια ποιότητα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι σύνθετοι καὶ παριστάνονται γεωμετρικὰ ὄχι μὲ μιὰ γραμμή, ἀλλὰ ἀπὸ ἕνα ἐπίπεδο ἢ στερεὸ (αὐτὰ εἶναι προϊόντα δυὸ ἢ καὶ τριῶν σχετικῶν παραγόντων) καὶ γενικὰ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει στὴν οὐσία πέρα ἀπὸ τὴν ποσότητα. Γιατὶ ἡ οὐσία κάθε ἀριθμοῦ εἶναι αὐτὸ ποὺ χωράει σὲ αὐτὸν μιὰ φορά. Ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ ἀριθμοῦ ἓξ ἡ οὐσία δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ χωράει δυὸ ἢ τρεῖς φορές, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ χωράει μιὰ φορά. Γιατὶ τὸ ἓξ εἶναι μιὰ φορὰ ἕξ. Ἐπίσης *ποιὸν* εἶναι ὅλα τὰ πάθη [ἀλλοιώσεις] τῶν οὐσιῶν κατὰ τὴν κίνησή τους, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ θερμότητα καὶ ἡ ψυχρότητα, ἡ λευκότητα καὶ ἡ μαυρίλα, ἡ βαρύτητα καὶ ἡ ἐλαφρότητα, καὶ τὰ παρόμοια. Ἐπίσης ὁ ὅρος *ποιὸν* χρησιμοποιεῖται καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία καὶ γενικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Σχεδὸν κατὰ δυὸ τρόπους χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος *ποιόν*, κι' ἀπὸ αὐτοὺς ὁ ἕνας εἶναι ὁ κυριώτερος. Ποιότητα μὲ τὴν πρωταρχικὴ ἔννοια εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς οὐσίας. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια νοεῖται καὶ ἡ ποιότητα τῶν ἀριθμῶν, γιατὶ εἶναι διαφορὰ τῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ πραγμάτων ποὺ ἢ δὲν κινοῦνται ἢ δὲν κινοῦνται κατὰ ἕναν ὁρισμένο τρόπο. Ἔπειτα ὑπάρχουν τὰ πάθη [οἱ ἀλλοιώσεις] πραγμάτων ποὺ κινοῦνται μὲ ἕναν ὁρισμένο τρόπο καὶ οἱ διαφορὲς τῶν κινήσεων. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία εἶναι μέρος αὐτῶν τῶν ἀλλοιώσεων, γιατὶ φανερώνουν διαφορὲς τῆς κινήσεως ἢ τῆς ἐνεργείας, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὰ πράγματα ποὺ βρίσκονται ἐν κινήσει ἐνεργοῦν ἢ

λῶς ἢ φαύλως τὰ ἐν κινήσει ὄντα· τὸ μὲν γὰρ ὡδὶ δυνάμενον κινεῖσθαι ἢ ἐνεργεῖν ἀγαθὸν τὸ δ' ὡδὶ καὶ ἐναντίως μοχθηρόν. μάλιστα δὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν σημαίνει τὸ ποιὸν ἐπὶ τῶν ἐμψύχων, καὶ τούτων μάλιστα ἐπὶ τοῖς ἔχουσι προαίρεσιν.

15 *Πρός τι λέγεται τὰ μὲν ὡς διπλάσιον πρὸς ἥμισυ καὶ τριπλάσιον πρὸς τριτημόριον, καὶ ὅλως πολλαπλάσιον πρὸς πολλοστημόριον καὶ ὑπερέχον πρὸς ὑπερεχόμενον· τὰ δ' ὡς τὸ θερμαντικὸν πρὸς τὸ θερμαντὸν καὶ τὸ τμητικὸν πρὸς τὸ τμητόν, καὶ ὅλως τὸ ποιητικὸν πρὸς τὸ παθητικόν· τὰ δ' ὡς τὸ μετρητὸν πρὸς τὸ μέτρον καὶ ἐπιστητὸν πρὸς ἐπιστήμην καὶ αἰσθητὸν πρὸς αἴσθησιν. λέγεται δὲ τὰ μὲν πρῶτα κατ' ἀριθμὸν ἢ ἁπλῶς ἢ ὡρισμένως, πρὸς αὐτοὺς ἢ πρὸς ἕν (οἷον τὸ μὲν διπλάσιον πρὸς ἓν ἀριθμὸς ὡρισμένος, τὸ δὲ πολλαπλάσιον κατ' ἀριθμὸν πρὸς ἕν, οὐχ ὡρισμένον δέ, οἷον τόνδε ἢ τόνδε· τὸ δὲ ἡμιόλιον πρὸς τὸ ὑφημιόλιον κατ' ἀριθμὸν πρὸς* **1021a** *ἀριθμὸν ὡρισμένον· τὸ δ' ἐπιμόριον πρὸς τὸ ὑπεπιμόριον κατ' ⟨ἀριθμὸν⟩ ἀόριστον, ὥσπερ τὸ πολλαπλάσιον πρὸς τὸ ἕν· τὸ δ' ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον ὅλως ἀόριστον κατ' ἀριθμόν·*

πάσχουν καλὰ ἢ κακά. Αὐτὸ δηλ. ποὺ μπορεῖ νὰ κινῆται ἢ νὰ ἐνεργῆ κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο, εἶναι ἀγαθό, ἐνῶ αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐνεργῆ κατ᾽ ἄλλον τρόπο καὶ μάλιστα ἀντίθετο, εἶναι κακό. Ἡ ποιότητα ἀναφέρεται εἰδικὰ στὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ στὴν περίπτωση τῶν ἐμψύχων καὶ εἰδικότερα σὲ αὐτὰ ποὺ ἔχουν ἐλευθερία βουλήσεως.

15

Σχετικὰ ὀνομάζονται τὰ πράγματα μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τὸ διπλάσιο εἶναι σχετικὸ πρὸς τὸ μισὸ καὶ τὸ τριπλάσιο πρὸς τὸ ἕνα τρίτο, καὶ γενικὰ τὸ πολλαπλάσιο πρὸς τὸ πολλοστημόριο καὶ τὸ ὑπερέχον πρὸς τὸ περιεχόμενο. Λέγονται ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ πρᾶγμα ποὺ θερμαίνει ἢ τέμνει, εἶναι σχετικὸ πρὸς αὐτὸ ποὺ θερμαίνεται, ἢ τέμνεται, καὶ γενικὰ αὐτὸ ποὺ ἐνεργεῖ εἶναι σχετικὸ πρὸς αὐτὸ ποὺ πάσχει. Λέγονται ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τὸ μετρητὸ [τὸ ἀντικείμενο ποὺ μπορεῖ νὰ μετρηθῆ] εἶναι σχετικὸ μὲ τὸ μέτρο καὶ αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ γνωσθῆ εἶναι σχετικὸ μὲ τὴν γνώση καὶ τὸ αἰσθητὸ μὲ τὴν αἴσθηση.

Μὲ τὴν πρώτη ἔννοια λέγονται σχετικὰ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ ἢ ἁπλᾶ μὲ μιὰ ὁρισμένη σχέση πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς ἢ πρὸς τὸ ἕνα. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ διπλάσιο εἶναι ἕνας ὁρισμένος ἀριθμὸς σὲ σχέση πρὸς τὸ ἕνα, ἐνῶ τὸ πολλαπλάσιο εἶναι μιὰ ἀριθμητικὴ σχέση πρὸς τὴ μονάδα, ὄχι ὅμως καθορισμένη σχέση, ὅπως αὐτὸ κι' ἐκεῖνο. 1021a Ἡ σχέση αὐτοῦ ποὺ εἶναι μιάμιση φορὰ ἑνὸς πράγματος πρὸς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι μιὰ καθορισμένη ἀριθμητικὴ σχέση πρὸς ἕναν ἀριθμό. Καὶ τὸ πολλαπλάσιο τοῦ ν+1:ν ἑνὸς πράγματος εἶναι μιὰ ἀόριστη σχέση, ὅπως τὸ πολλαπλάσιο εἶναι μιὰ ἀόριστη σχέση πρὸς τὴν μονάδα. Καὶ ἡ σχέση αὐτοῦ ποὺ ὑπερέχει πρὸς αὐτὸ ποὺ ὑπερέχεται εἶναι τελείως ἀόριστη ἀριθμητικά, γιατὶ ὁ ἀριθ-

ὁ γὰρ ἀριθμὸς σύμμετρος, κατὰ μὴ συμμέτρου δὲ ἀριθμὸς οὐ λέγεται, τὸ δὲ ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερεχόμενον τοσοῦτόν τέ ἐστι καὶ ἔτι, τοῦτο δ' ἀόριστον· ὁπότερον γὰρ ἔτυχέν ἐστιν, ἢ ἴσον ἢ οὐκ ἴσον)· ταῦτά τε οὖν τὰ πρός τι πάντα κατ' ἀριθμὸν λέγεται καὶ ἀριθμοῦ πάθη, καὶ ἔτι τὸ ἴσον καὶ ὅμοιον καὶ ταὐτὸ κατ' ἄλλον τρόπον (κατὰ γὰρ τὸ ἓν λέγεται πάντα, ταὐτὰ μὲν γὰρ ὧν μία ἡ οὐσία, ὅμοια δ' ὧν ἡ ποιότης μία, ἴσα δὲ ὧν τὸ ποσὸν ἕν· τὸ δ' ἓν τοῦ ἀριθμοῦ ἀρχὴ καὶ μέτρον, ὥστε ταῦτα πάντα πρός τι λέγεται κατ' ἀριθμὸν μέν, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον)· τὰ δὲ ποιητικὰ καὶ παθητικὰ κατὰ δύναμιν ποιητικὴν καὶ παθητικὴν καὶ ἐνεργείας τὰς τῶν δυνάμεων, οἷον τὸ θερμαντικὸν πρὸς τὸ θερμαντὸν ὅτι δύναται, καὶ πάλιν τὸ θερμαῖνον πρὸς τὸ θερμαινόμενον καὶ τὸ τέμνον πρὸς τὸ τεμνόμενον ὡς ἐνεργοῦντα. τῶν δὲ κατ' ἀριθμὸν οὐκ εἰσὶν ἐνέργειαι ἀλλ' ἢ ὃν τρόπον ἐν ἑτέροις εἴρηται· αἱ δὲ κατὰ κίνησιν ἐνέργειαι οὐχ ὑπάρχουσιν. τῶν δὲ κατὰ δύναμιν καὶ κατὰ χρόνους ἤδη λέγονταί ⟨τινα⟩ πρός τι οἷον τὸ πεποιηκὸς πρὸς τὸ πεποιημένον καὶ τὸ ποιῆσον πρὸς τὸ ποιηθησόμενον. οὕτω γὰρ καὶ πατὴρ υἱοῦ λέγεται πατήρ· τὸ μὲν γὰρ πεποιηκὸς τὸ δὲ πεπονθός

μὸς εἶναι σύμμετρος καὶ δὲν ἀποδίδεται ὡς γνώρισμα σὲ ἀσύμμετρο πρᾶγμα. Καὶ τὸ ὑπερέχον σὲ σχέση πρὸς τὸ ὑπερεχόμενο εἶναι *τόσο περισσότερο* καὶ κάτι ἀκόμη. Κι αὐτὸ τὸ κάτι ἀκόμα εἶναι ἀόριστο, γιατὶ εἶναι ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἴσο ἢ ἄνισο πρὸς τὸ *τόσο περισσότερο*. Ὥστε ὄχι μόνο ὅλ᾽ αὐτὰ λέγονται πράγματα σχετικὰ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμό, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὸ *ἴσο* καὶ τὸ *ὅμοιο* καὶ τὸ *ἴδιο*, μολονότι μὲ ἕναν ἄλλον τρόπο. Γιατὶ ὅλες αὐτὲς οἱ ἔννοιες χρησιμοποιοῦνται σχετικὰ πρὸς τὸ ἕνα. Τὰ πράγματα λέγονται *τὰ ἴδια*, ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ οὐσία εἶναι μία, *ὅμοια* λέγονται ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ ποιότητα εἶναι μία, καὶ *ἴσα* ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ ποσότητα εἶναι μία. Τὸ *ἕνα* λοιπὸν εἶναι ἡ ἀρχὴ [ἀφετηρία] καὶ τὸ μέτρο τοῦ ἀριθμοῦ, ὥστε ὅλ᾽ αὐτὰ λέγονται σὲ σχέση πρὸς ἀριθμό, ὄχι ὅμως μὲ τὸν ἴδιο τρόπο.

Τὰ ἐνεργητικὰ καὶ τὰ παθητικὰ πράγματα λέγονται σχετικὰ πρὸς μιὰ ἐνεργητικὴ ἢ παθητικὴ δύναμη ἢ δράση τῶν δυνάμεων, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ θερμαίνει ὀνομάζεται σχετικὰ πρὸς αὐτὸ ποὺ θερμαίνεται, γιατὶ μπορεῖ νὰ τὸ θερμάνη. Καὶ πάλι αὐτὸ ποὺ θερμαίνεται ὀνομάζεται σχετικὸ πρὸς τὸ θερμαινόμενο καὶ αὐτὸ ποὺ τέμνει σχετικὰ μὲ αὐτὸ ποὺ τέμνεται, ἐπειδὴ οἱ δυνάμεις τους εἶναι ἐνεργητικές. Οἱ ἀριθμητικὲς σχέσεις, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, δὲν εἶναι ἐνέργειες, ἐκτὸς ἀπ᾽ τὶς περιπτώσεις ποὺ ἔχουν ἐκτεθῆ ἀλλοῦ. Ἐνέργειες ὡς πρὸς τὴν κίνηση δὲν ὑπάρχουν. Ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ εἶναι σχετικὰ ὡς πρὸς τὴν δύναμη, μερικὰ εἶναι ἐπὶ πλέον σχετικὰ καὶ πρὸς τοὺς ἰδιαίτερους χρόνους, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, αὐτὸ ποὺ ἔχει δημιουργήσει ἢ ποὺ θὰ δημιουργήση εἶναι σχετικὸ πρὸς αὐτὸ ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ ἢ θὰ δημιουργηθῆ. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὁ πατέρας ὀνομάζεται πατέρας ἑνὸς παιδιοῦ, γιατὶ ὁ ἕνας εἶναι ποὺ ἐνήργησε κι᾽ ὁ ἄλλος ποὺ ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας. Κι ἀκόμα

τί ἐστιν. ἔτι ἔνια κατὰ στέρησιν δυνάμεως, ὥσπερ τὸ ἀδύνατον καὶ ὅσα οὕτω λέγεται, οἷον τὸ ἀόρατον. τὰ μὲν οὖν κατ' ἀριθμὸν καὶ δύναμιν λεγόμενα πρός τι πάντα ἐστὶ πρός τι τῷ ὅπερ ἐστὶν ἄλλου λέγεσθαι [[αὐτὸ ὅ ἐστιν]], ἀλλὰ μὴ τῷ ἄλλο πρὸς ἐκεῖνο· τὸ δὲ μετρητὸν καὶ τὸ ἐπιστητὸν καὶ τὸ διανοητὸν τῷ ἄλλο πρὸς αὐτὸ λέγεσθαι πρός τι λέγονται. τό τε γὰρ διανοητὸν σημαίνει ὅτι ἔστιν αὐτοῦ διάνοια, οὐκ ἔστι δ' ἡ διάνοια πρὸς τοῦτο οὗ ἐστὶ διάνοια (δὶς γὰρ ταὐτὸν εἰρημένον ἂν εἴη), ὁμοίως δὲ καὶ τινός ἐστιν ἡ ὄψις ὄψις, οὐχ
1021b ***οὗ ἐστὶν ὄψις (καίτοι γ' ἀληθὲς τοῦτο εἰπεῖν) ἀλλὰ πρὸς χρῶμα ἢ πρὸς ἄλλο τι τοιοῦτον. ἐκείνως δὲ δὶς τὸ αὐτὸ λεχθήσεται, ὅτι ἐστὶν ⟨ἡ⟩ ὄψις οὗ ἐστὶν [ἡ] ὄψις. τὰ μὲν οὖν καθ' ἑαυτὰ λεγόμενα πρός τι τὰ μὲν οὕτω λέγεται, τὰ δὲ ἂν τὰ γένη αὐτῶν ᾖ τοιαῦτα, οἷον ἡ ἰατρικὴ τῶν πρός τι ὅτι τὸ γένος αὐτῆς, ἡ ἐπιστήμη, δοκεῖ εἶναι πρός τι· ἔτι καθ' ὅσα τὰ ἔχοντα λέγεται πρός τι, οἷον ἰσότης ὅτι τὸ ἴσον καὶ ὁμοιότης ὅτι τὸ ὅμοιον· τὰ δὲ κατὰ συμβεβηκός, οἷον ἄνθρωπος πρός τι ὅτι συμβέβηκεν αὐτῷ διπλασίῳ εἶναι, τοῦτο δ' ἐστὶ τῶν πρός τι· ἢ τὸ λευκόν, εἰ τῷ αὐτῷ συμβέβηκε διπλασίῳ καὶ λευκῷ εἶναι.***

μερικὰ πράγματα εἶναι σχετικὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι στεροῦνται δύναμη, ὅπως εἶναι *τὸ ἀδύνατο* καὶ ὅσα λέγονται μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἀόρατο.

Ὥστε λοιπὸν οἱ ἔννοιες ποὺ σχετίζονται μὲ ἀριθμοὺς καὶ δύναμη εἶναι σχετικές, ἐπειδὴ ἡ βαθύτερη οὐσία τους περιέχει ἀναφορὰ πρὸς κάτι ἄλλο πρᾶγμα, ἀλλὰ ὄχι γιατὶ κάποιο πρᾶγμα ἀναφέρεται στὴν οὐσία τους. Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ μετρηθῆ, νὰ γνωσθῆ ἢ νὰ κατανοηθῆ, ὀνομάζεται σχετικό, γιατὶ κάποιο πρᾶγμα εἶναι σχετικὸ μὲ τὴν οὐσία τους. Γιατὶ ἡ ἔννοια *διανοητὸ* σημαίνει ὅτι ὑπάρχει κάποια *διάνοια* ποὺ τὸ διανοεῖται. Ἀλλὰ ἡ διάνοια δὲν εἶναι σχετικὴ πρὸς αὐτὸ τοῦ ὁποίου εἶναι διάνοια, γιατὶ τότε τὸ ἴδιο πρᾶγμα θὰ λεγόταν δυὸ φορές. Ὁμοίως καὶ ἡ δράση εἶναι δράση κάποιου πράγματος, 1021β ὄχι αὐτοῦ τοῦ ὁποίου εἶναι ὅραση (μολονότι αὐτὸ εἶναι ἀληθές), ἀλλὰ εἶναι σχετικὴ πρὸς τὸ χρῶμα ἢ πρὸς κάτι παρόμοιο. Τὸ νὰ τὴν περιγράψουμε μὲ ἄλλον τρόπο –ἡ ὅραση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ὁράσεως– θὰ ἦταν σὰ νὰ λέγαμε τὸ ἴδιο πρᾶγμα δυὸ φορές.

Τὰ πράγματα λοιπὸν ποὺ ὀνομάζονται σχετικὰ ἀπὸ τὴν φύση τους, μερικὰ λέγονται μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια καὶ ἄλλα γιατὶ τὰ γένη στὰ ὁποῖα ὑπάγονται εἶναι τέτοια, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἰατρικὴ θεωρεῖται σχετική, γιατὶ τὸ γένος της, δηλ. ἡ ἔννοια ἐπιστήμη, θεωρεῖται κάτι σχετικό. Κι ἀκόμα, τὰ πράγματα ὀνομάζονται σχετικὰ καὶ ὡς πρὸς τὶς ἰδιότητες ποὺ ἔχουν. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἰσότητα εἶναι ἔννοια σχετικὴ γιατὶ εἶναι καὶ τὰ ἴσα, ἐπίσης ἡ ὁμοιότητα γιὰ τὸν ἴδιο λόγο. Ἄλλα πράγματα εἶναι κατὰ σύμπτωση σχετικά, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἕνας ἄνθρωπος εἶναι σχετικὸς γιατὶ συμβαίνει νὰ εἶναι «διπλάσιος» σὲ κάτι, κι' ἡ ἔννοια διπλάσιος εἶναι σχετική. Ἢ ἡ ἔννοια «λευκός» εἶναι σχετική, ἂν τὸ ἴδιο πρᾶγμα συμβαίνει νὰ εἶναι λευκὸ καὶ διπλάσιο.

Τέλειον λέγεται ἓν μὲν οὗ μὴ ἔστιν ἔξω τι λαβεῖν μηδὲ 16 *ἓν μόριον (οἷον χρόνος τέλειος ἑκάστου οὗτος οὗ μὴ ἔστιν ἔξω λαβεῖν χρόνον τινὰ ὃς τούτου μέρος ἐστὶ τοῦ χρόνου), καὶ τὸ κατ' ἀρετὴν καὶ τὸ εὖ μὴ ἔχον ὑπερβολὴν πρὸς τὸ γένος, οἷον τέλειος ἰατρὸς καὶ τέλειος αὐλητὴς ὅταν κατὰ τὸ εἶδος τῆς οἰκείας ἀρετῆς μηθὲν ἐλλείπωσιν (οὕτω δὲ μεταφέροντες καὶ ἐπὶ τῶν κακῶν λέγομεν συκοφάντην τέλειον καὶ κλέπτην τέλειον, ἐπειδὴ καὶ ἀγαθοὺς λέγομεν αὐτούς, οἷον κλέπτην ἀγαθὸν καὶ συκοφάντην ἀγαθόν· καὶ ἡ ἀρετὴ τελείωσίς τις· ἕκαστον γὰρ τότε τέλειον καὶ οὐσία πᾶσα τότε τελεία, ὅταν κατὰ τὸ εἶδος τῆς οἰκείας ἀρετῆς μηδὲν ἐλλείπῃ μόριον τοῦ κατὰ φύσιν μεγέθους)· ἔτι οἷς ὑπάρχει τὸ τέλος, σπουδαῖον ⟨ὄν⟩, ταῦτα λέγεται τέλεια· κατὰ γὰρ τὸ ἔχειν τὸ τέλος τέλεια, ὥστ' ἐπεὶ τὸ τέλος τῶν ἐσχάτων τί ἐστι, καὶ ἐπὶ τὰ φαῦλα μεταφέροντες λέγομεν τελείως ἀπολωλέναι καὶ τελείως ἐφθάρθαι, ὅταν μηδὲν ἐλλείπῃ τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ κακοῦ ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἐσχάτῳ ᾖ· διὸ καὶ ἡ τελευτὴ κατὰ μεταφορὰν λέγεται τέλος, ὅτι ἄμφω ἔσχατα· ⟨τὸ⟩ τέλος δὲ καὶ τὸ οὗ ἕνεκα ἔσχατον. τὰ μὲν οὖν καθ' αὑτὰ λεγόμενα τέλεια τοσαυταχῶς λέγεται, τὰ μὲν τῷ κατὰ τὸ εὖ μηδὲν ἐλλείπειν μηδ' ἔχειν ὑπερβολὴν μηδὲ ἔξω τι λαβεῖν, τὰ δ'*

16

Τέλειο λέγεται ἕνα πρᾶγμα ἔξω ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι ἀδύνατο νὰ βρεθῆ οὔτε ἕνα ἀπὸ τὰ μέρη του, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι τέλειος χρόνος κάθε πράγματος εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔξω ἀπὸ αὐτὸν εἶναι ἀδύνατο νὰ βρεθῆ κάποιος χρόνος ποὺ νὰ ἀποτελῆ μέρος αὐτοῦ. Τέλειο εἶναι κι' αὐτὸ ποὺ ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἀρετὴ δὲν παίρνει ἄλλο στὸ εἶδος του, ὅπως λέμε ἐπὶ παραδείγματι, τέλειος γιατρὸς καὶ τέλειος ἀθλητής, ὅταν στὸ εἶδος τῆς ἱκανότητός τους δὲν παρουσιάζουν καμμιὰ ἔλλειψη. Ἔτσι κάνοντας τώρα μεταφορὰ τοῦ ὅρου, τὸν χρησιμοποιοῦμε καὶ ἐπὶ κακοῦ. Λέμε, ἐπὶ παραδείγματι, αὐτὸς εἶναι τέλειος συκοφάντης ἢ τέλειος κλέφτης, καὶ ἐπειδὴ αὐτοὺς τοὺς λέμε καὶ ἱκανούς, ἱκανὸς κλέφτης καὶ ἱκανὸς συκοφάντης. Καὶ ἡ ἀρετὴ [ἱκανότητα πλήρης] εἶναι μιὰ τελείωση. Γιατὶ κάθε πρᾶγμα καὶ κάθε οὐσία τότε εἶναι τέλεια, ὅταν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἀρετῆς τους δὲν ὑστερεῖ οὔτε κατὰ ἕνα μόριο στὸ φυσικό του μέγεθος.

Τέλεια λέγονται ἐπίσης τὰ πράγματα ποὺ φθάνουν στὸ σκοπό τους, ἂν ὁ σκοπός τους (*τέλος*) εἶναι σπουδαῖος. Γιατὶ πράγματι, κάτι ποὺ ἔχει τὸ *τέλος* εἶναι τέλειο. Ὥστε, ἐπειδὴ τὸ *τέλος* εἶναι κάτι τὸ ἔσχατο κάνοντας μεταφορὰ καὶ στὰ φαῦλα, λέμε ὅτι ἕνα πρᾶγμα ἔχει χαθῆ τελείως ἢ ἔχει φθαρῆ τελείως, ὅταν δὲν ὑπάρχη κανένα ὑπόλοιπο στὴν φθορά του καὶ στὸ κακὸ γενικά, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔχει φθάσει στὰ ἔσχατα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ θάνατος κατὰ μεταφορὰ λέγεται τέλος, γιατὶ καὶ τὰ δυὸ (δηλαδὴ τὸ τέλος καὶ ὁ θάνατος) εἶναι ἔσχατα. Τέλος λέγεται καὶ τὸ ἔσχατο αἴτιο μιᾶς πράξεως.

Τὰ πράγματα λοιπὸν ποὺ λέγονται τέλεια *καθ' ἑαυτά*, ὀνομάζονται ἔτσι μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἔννοιες. Ἀλλά, γιατὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρετή τους δὲν ἔχουν καμμιὰ ἔλλειψη καὶ δὲν μποροῦν νὰ ξεπεραστοῦν καὶ γιατὶ κανένα μέρος τους δὲν μπορεῖ νὰ βρεθῆ

ὅλως κατὰ τὸ μὴ ἔχειν ὑπερβολὴν ἐν ἑκάστῳ γένει μηδ᾽ εἶναί τι ἔξω· τὰ δὲ ἄλλα ἤδη κατὰ ταῦτα τῷ ἢ ποιεῖν τι* 1022a *τοιοῦτον ἢ ἔχειν ἢ ἁρμόττειν τοιούτῳ ἢ ἁμῶς γέ πως λέγεσθαι πρὸς τὰ πρώτως λεγόμενα τέλεια.

17 *Πέρας λέγεται τό τε ἔσχατον ἑκάστου καὶ οὗ ἔξω μηδὲν ἔστι λαβεῖν πρώτου καὶ οὗ ἔσω πάντα πρώτου, καὶ ὃ ἂν ᾖ εἶδος μεγέθους ἢ ἔχοντος μέγεθος, καὶ τὸ τέλος ἑκάστου (τοιοῦτον δ᾽ ἐφ᾽ ὃ ἡ κίνησις καὶ ἡ πρᾶξις, καὶ οὐκ ἀφ᾽ οὗ—ὁτὲ δὲ ἄμφω, καὶ ἀφ᾽ οὗ καὶ ἐφ᾽ ὅ) καὶ τὸ οὗ ἕνεκα καὶ ἡ οὐσία ἡ ἑκάστου καὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ· τῆς γνώσεως γὰρ τοῦτο πέρας· εἰ δὲ τῆς γνώσεως, καὶ τοῦ πράγματος. ὥστε φανερὸν ὅτι ὁσαχῶς τε ἡ ἀρχὴ λέγεται, τοσαυταχῶς καὶ τὸ πέρας, καὶ ἔτι πλεοναχῶς· ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ πέρας τι, τὸ δὲ πέρας οὐ πᾶν ἀρχή.*

18 ***Τὸ καθ᾽ ὃ λέγεται πολλαχῶς, ἕνα μὲν τρόπον τὸ εἶδος καὶ ἡ οὐσία ἑκάστου πράγματος, οἷον καθ᾽ ὃ ἀγαθός, αὐτὸ ἀγαθόν, ἕνα δὲ ἐν ᾧ πρώτῳ πέφυκε γίγνεσθαι, οἷον τὸ χρῶμα ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ. τὸ μὲν οὖν πρώτως λεγόμενον***

ἔξω ἀπὸ αὐτά. Ἄλλα, γιατὶ γενικὰ εἶναι ἀνυπέρβλητα στὸ εἶδος τους καὶ δὲν ἔχουν κανένα μέρος τους ἔξω. 1022a Ὅλα τὰ ἄλλα ὀνομάζονται τέλεια ἢ γιατὶ παράγουν ἢ κατέχουν κάτι τέτοιο ἢ ταιριάζουν σὲ αὐτὸ ἢ ἀναφέρονται κατὰ κάποιον τρόπο σὲ πράγματα ποὺ εἶναι τέλεια στὴν πρωταρχική τους ἔννοια.

17

Πέρας λέγεται τὸ ἔσχατο μέρος κάθε πράγματος καὶ τὸ πρῶτο σημεῖο ἔξω ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖς νὰ βρῇς κανένα μόριο αὐτοῦ τοῦ πράγματος καὶ τὸ πρῶτο σημεῖο μέσα στὸ ὁποῖο περιέχονται ὅλα τὰ μέρη. Καὶ ἕνα εἶδος μεγέθους ἢ ἑνὸς πράγματος ποὺ ἔχει μέγεθος. Τὸ τέλος κάθε πράγματος. Καὶ τέλος εἶναι αὐτὸ πρὸς τὸ ὁποῖο κατευθύνεται ἡ κίνηση ἢ ἡ πράξη καὶ ὄχι ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁρμᾶται. Κάποτε πέρας θεωροῦνται καὶ τὰ δυό, καὶ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁρμᾶται καὶ τὸ τέλος πρὸς τὸ ὁποῖο κατευθύνεται, δηλαδὴ τὸ τελικὸ αἴτιο. Πέρας λέγεται καὶ ἡ οὐσία κάθε πράγματος, γιατὶ αὐτὴ εἶναι τὸ πέρας τῆς γνώσεώς μας γι᾽ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Κι ἂν εἶναι τὸ πέρας τῆς γνώσεως, εἶναι καὶ τοῦ πράγματος. Ὥστε εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ ὅσες ἔννοιες νοεῖται καὶ λέγεται ἡ ἀρχή, μὲ ἰσάριθμες νοεῖται καὶ τὸ πέρας, κι᾽ ἀκόμα περισσότερες. Γιατὶ κάθε ἀρχὴ εἶναι κάποιο πέρας, ἐνῶ κάθε πέρας δὲν εἶναι καὶ ἀρχή.

18

Αὐτὸ δυνάμει τοῦ ὁποίου εἶναι μιὰ ἔννοια ποὺ λέγεται μὲ πολλὲς σημασίες. Μιὰ σημασία εἶναι ἡ μορφὴ καὶ ἡ οὐσία κάθε πράγματος, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, αὐτὸ δυνάμει τοῦ ὁποίου ἕνας εἶναι ἀγαθός, εἶναι ἀγαθὸ καθ᾽ ἑαυτό. Ἄλλη σημασία εἶναι τὸ ἄμεσο ὑποκείμενο στὸ ὁποῖο παράγεται κατὰ φυσικὸ τρόπο κάτι, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ χρῶμα παράγεται στὴν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων. Ὥστε *αὐτὸ δυνάμει τοῦ ὁποίου*

καθ' ὃ τὸ εἶδός ἐστι, δευτέρως δὲ ὡς ἡ ὕλη ἑκάστου καὶ τὸ ὑποκείμενον ἑκάστῳ πρῶτον. ὅλως δὲ τὸ καθ' ὃ ἰσαχῶς καὶ τὸ αἴτιον ὑπάρξει· κατὰ τί γὰρ ἐλήλυθεν ἢ οὗ ἕνεκα ἐλήλυθε λέγεται, καὶ κατὰ τί παραλελόγισται ἢ συλλελόγισται, ἢ τί τὸ αἴτιον τοῦ συλλογισμοῦ ἢ παραλογισμοῦ. ἔτι δὲ [τὸ] καθ' ὃ τὸ κατὰ θέσιν λέγεται, καθ' ὃ ἕστηκεν ἢ καθ' ὃ βαδίζει· πάντα γὰρ θέσιν σημαίνει καὶ τόπον. ὥστε καὶ τὸ καθ' αὐτὸ πολλαχῶς ἀνάγκη λέγεσθαι. ἓν μὲν γὰρ καθ' αὐτὸ τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ, οἷον ὁ Καλλίας καθ' αὐτὸν Καλλίας καὶ τὸ τί ἦν εἶναι Καλλίᾳ· ἓν δὲ ὅσα ἐν τῷ τί ἐστιν ὑπάρχει, οἷον ζῷον ὁ Καλλίας καθ' αὐτόν· ἐν γὰρ τῷ λόγῳ ἐνυπάρχει τὸ ζῷον· ζῷον γάρ τι ὁ Καλλίας. ἔτι δὲ εἰ ἐν αὐτῷ δέδεκται πρώτῳ ἢ τῶν αὐτοῦ τινί, οἷον ἡ ἐπιφάνεια λευκὴ καθ' ἑαυτήν, καὶ ζῇ ὁ ἄνθρωπος καθ' αὐτόν· ἡ γὰρ ψυχὴ μέρος τι τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾗ πρώτῃ τὸ ζῆν. ἔτι οὗ μὴ ἔστιν ἄλλο αἴτιον· τοῦ γὰρ ἀνθρώπου πολλὰ αἴτια, τὸ ζῷον, τὸ δίπουν, ἀλλ' ὅμως καθ' αὐτὸν ἄνθρωπος ὁ ἄνθρωπός ἐστιν. ἔτι ὅσα μόνῳ ὑπάρχει καὶ ᾗ μόνον· διὸ τὸ κεχωρισμένον καθ' αὐτό.

1022b *Διάθεσις λέγεται τοῦ ἔχοντος μέρη τάξις ἢ κατὰ τόπον* 19
ἢ κατὰ δύναμιν ἢ κατ' εἶδος· θέσιν γὰρ δεῖ τινὰ εἶναι, ὥσπερ καὶ τοὔνομα δηλοῖ ἡ διάθεσις.

στὴν ἀρχική του ἔννοια εἶναι ἡ μορφὴ καὶ κατὰ δεύτερο λόγο εἶναι ἡ ὕλη κάθε πράγματος καὶ τὸ ἄμεσο ὑποκείμενο. Καὶ γενικὰ *ταὐτὸ δυνάμει τοῦ ὁποίου* θὰ ὑπάρχει ἰσάριθμα καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *αἰτίου*. Γιατὶ λέμε ἀδιάκριτα «δυνάμει τίνος θὰ ἔλθει;» ἢ «γιὰ ποιὸ λόγο ἔχει ἔλθει;» ἢ «δυνάμει τίνος ἔχει συλλογιστῆ ἢ παραλογιστῆ;» ἢ ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία τοῦ συλλογισμοῦ ἢ τοῦ παραλογισμοῦ του; Κι ἀκόμα, ὑπάρχει ἡ θετικὴ ἔννοια τοῦ *καθ' ὅ*, κατὰ τὴν ὁποία κάποιος στέκεται ἢ βαδίζει. Ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα φανερώνουν τόπο ἢ θέση.

Ὥστε καὶ τὸ *καθ' αὑτὸ* πρέπει νὰ λέγεται μὲ πολλὲς ἔννοιες. Πρῶτα-πρῶτα σημαίνει τὴν οὐσία κάθε πράγματος. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Καλλίας εἶναι καθ' αὑτὸν ὁ Καλλίας καὶ ἡ οὐσία τοῦ Καλλία. Τὸ κάθε τι ποὺ περιέχεται στὸν ὁρισμό. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Καλλίας καθ' αὑτὸν εἶναι ἕνα ζῶο, γιατὶ τὸ ζῶο ἐνυπάρχει στὸν ὁρισμό, ἀφοῦ ὁ Καλλίας εἶναι ἕνα εἶδος ζώου. Κι ἀκόμα λέγεται μὲ τὴν ἔννοια ἑνὸς γνωρίσματος ποὺ ἕνα πρᾶγμα ἔχει δεχθῆ στὸν ἑαυτό του ἢ κάποιο ἀπὸ τὰ μέρη του, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λευκὴ καθ' ἑαυτή, καὶ ὁ ἄνθρωπος ζῆ καθ' ἑαυτόν, γιατὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἕνα μέρος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου περιέχεται κατ' ἀρχὴν σὲ αὐτήν. Ἀκόμα λέγεται μὲ τὴν ἔννοια αὐτοῦ ποὺ δὲν ἔχει ἄλλη αἰτία. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει πολλὰ αἴτια, εἶναι ζῶο, δίπουν κλπ. Ὡστόσο καθ' αὑτὸν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος. Ἀκόμα λέγονται ὅλα ὅσα ἀνήκουν σὲ ἕνα πρᾶγμα μόνο. Γι' αὐτό, αὐτὸ ποὺ εἶναι χωρισμένο εἶναι καθ' ἑαυτό.

19

1022b *Διάθεση* λέγεται ἡ διάταξη αὐτοῦ ποὺ ἔχει μέρη, ἢ στὸ χῶρο ἢ κατὰ δύναμη ἢ κατὰ τὴν μορφή. Πρέπει νὰ εἶναι ἕνα εἶδος θέσεως, ὅπως πράγματι ὑποδηλώνει καὶ ἡ λέξη *διάθεση.*

Ἕξις δὲ λέγεται ἕνα μὲν τρόπον οἷον ἐνέργειά τις τοῦ 20
ἔχοντος καὶ ἐχομένου, ὥσπερ πρᾶξίς τις ἢ κίνησις (ὅταν γὰρ τὸ μὲν ποιῇ τὸ δὲ ποιῆται, ἔστι ποίησις μεταξύ· οὕτω καὶ τοῦ ἔχοντος ἐσθῆτα καὶ τῆς ἐχομένης ἐσθῆτος ἔστι μεταξὺ ἕξις)·— ταύτην μὲν οὖν φανερὸν ὅτι οὐκ ἐνδέχεται ἔχειν τὴν ἕξιν (εἰς ἄπειρον γὰρ βαδιεῖται, εἰ τοῦ ἐχομένου ἔσται ἔχειν τὴν ἕξιν), ἄλλον δὲ τρόπον ἕξις λέγεται διάθεσις καθ' ἣν ἢ εὖ ἢ κακῶς διάκειται τὸ διακείμενον, καὶ ἢ καθ' αὑτὸ ἢ πρὸς ἄλλο, οἷον ἡ ὑγίεια ἕξις τις· διάθεσις γάρ ἐστι τοιαύτη. ἔτι ἕξις λέγεται ἂν ᾖ μόριον διαθέσεως τοιαύτης· διὸ καὶ ἡ τῶν μερῶν ἀρετὴ ἕξις τίς ἐστιν.

Πάθος λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ποιότης καθ' ἣν ἀλ- 21
λοιοῦσθαι ἐνδέχεται, οἷον τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, καὶ γλυκὺ καὶ πικρόν, καὶ βαρύτης καὶ κουφότης, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα· ἕνα δὲ αἱ τούτων ἐνέργειαι καὶ ἀλλοιώσεις ἤδη. ἔτι τούτων μᾶλλον αἱ βλαβεραὶ ἀλλοιώσεις καὶ κινήσεις, καὶ μάλιστα αἱ λυπηραὶ βλάβαι. ἔτι τὰ μεγέθη τῶν συμφορῶν [καὶ λυπηρῶν] πάθη λέγεται.

22 **Στέρησις λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ἂν μὴ ἔχῃ τι τῶν πεφυκότων ἔχεσθαι, κἂν μὴ αὐτὸ ᾖ πεφυκὸς ἔχειν, οἷον**

20

Ἕξις ὑπὸ μιὰ ἔννοια σημαίνει μιὰ ἐνέργεια τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ἐχομένου, ὅπως στὴν περίπτωση μιᾶς πράξεως ἢ κινήσεως. Γιατὶ ὅταν ἕνα πρᾶγμα κάνει κι' ἕνα ἄλλο γίνεται, ὑπάρχει ἀνάμεσά τους μιὰ ἐνέργεια παραγωγική. Ἔτσι μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔχει μιὰ στολὴ καὶ τῆς στολῆς ποὺ κατέχεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὑπάρχει μιὰ *ἕξις*. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι αὐτὴ [ἡ στολή] δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει *ἕξιν*, γιατὶ τότε θὰ ὑπάρξη μιὰ ἄπειρη σειρά, ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουμε τὴν *ἕξιν* τοῦ ἐχομένου. Ὑπὸ μιὰν ἄλλη ἔννοια *ἕξις* σημαίνει διάθεση, δυνάμει τῆς ὁποίας τὸ πρᾶγμα διάκειται καλῶς ἢ κακῶς, ἢ ἀνεξάρτητα ἢ σὲ σχέση πρὸς κάτι ἄλλο. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ὑγεία εἶναι μιὰ *ἕξις*, γιατὶ εἶναι ἕνα εἶδος διαθέσεως. Κι ἀκόμη, ἕξις λέγεται κι' ἕνα μέρος μιᾶς τέτοιας διαθέσεως. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀρετὴ τῶν μερῶν εἶναι ἕνα εἶδος *ἕξεως*.

21

Πάθος λέγεται ὑπὸ μιὰ ἔννοια μιὰ ποιότητα, δυνάμει τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὴ ἡ ἀλλοίωση. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἄσπρο καὶ τὸ μαῦρο, τὸ γλυκὸ καὶ τὸ πικρό, τὸ βαρὺ καὶ τὸ ἐλαφρὸ καὶ ἄλλα παρόμοια. Ὑπὸ μίαν ἄλλην ἔννοια, πάθος λέγονται οἱ ἐνέργειες αὐτῶν τῶν ποιοτήτων καὶ οἱ ἀλλοιώσεις ποὺ ἔχουν πραγματοποιηθῆ. Κι ἀκόμα εἰδικότερα πάθη λέγονται μᾶλλον οἱ βλαβερὲς ἀλλοιώσεις καὶ κινήσεις καὶ μάλιστα οἱ βλάβες ποὺ προκαλοῦν λύπη. Τέλος, πάθη λέγονται ἀκόμα οἱ μεγάλες συμφορὲς καὶ στενοχώριες.

22

Στέρηση λέγεται ὑπὸ μιὰ ἔννοια, ὅταν κάτι δὲν ἔχει ἕνα γνώρισμα ποὺ εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ του νὰ τὸ ἔχῃ, ἀλλὰ κι' ἂν δὲν εἶναι πλασμένο ἀπὸ τὴν φύση νὰ τὸ ἔχῃ. Ἐπὶ παραδείγματι,

φυτὸν ὀμμάτων ἐστερῆσθαι λέγεται· ἕνα δὲ ἂν πεφυκὸς
ἔχειν, ἢ αὐτὸ ἢ τὸ γένος, μὴ ἔχῃ, οἷον ἄλλως ἄνθρωπος ὁ
τυφλὸς ὄψεως ἐστέρηται καὶ ἀσπάλαξ, τὸ μὲν κατὰ τὸ
γένος τὸ δὲ καθ' αὑτό. ἔτι ἂν πεφυκὸς καὶ ὅτε πέφυκεν
ἔχειν μὴ ἔχῃ· ἡ γὰρ τυφλότης στέρησίς τις, τυφλὸς δ' οὐ
κατὰ πᾶσαν ἡλικίαν, ἀλλ' ἐν ᾗ πέφυκεν ἔχειν, ἂν μὴ ἔχῃ.
ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ᾧ ἂν ᾖ ⟨πεφυκὸς⟩ καὶ καθ' ὃ καὶ πρὸς ὃ καὶ ὡς,
ἂν μὴ ἔχῃ [πεφυκός]. ἔτι ἡ βιαία ἑκάστου ἀφαίρεσις στέρησις
λέγεται. καὶ ὁσαχῶς δὲ αἱ ἀπὸ τοῦ ᾱ ἀποφάσεις λέγον-
ται, τοσαυταχῶς καὶ αἱ στερήσεις λέγονται· ἄνισον μὲν
γὰρ τῷ μὴ ἔχειν ἰσότητα πεφυκὸς λέγεται, ἀόρατον δὲ
καὶ τῷ ὅλως μὴ ἔχειν χρῶμα καὶ τῷ φαύλως, καὶ ἄπουν
καὶ τῷ μὴ ἔχειν ὅλως πόδας καὶ τῷ φαύλους. ἔτι καὶ τῷ
μικρὸν ἔχειν, οἷον τὸ ἀπύρηνον· τοῦτο δ' ἐστὶ τῷ φαύλως πως **1023a**
ἔχειν. ἔτι τῷ μὴ ῥᾳδίως ἢ τῷ μὴ καλῶς, οἷον τὸ ἄτμητον
οὐ μόνον τῷ μὴ τέμνεσθαι ἀλλὰ καὶ τῷ μὴ ῥᾳδίως ἢ μὴ
καλῶς. ἔτι τῷ πάντῃ μὴ ἔχειν· τυφλὸς γὰρ οὐ λέγεται ὁ

λέμε ὅτι τὸ φυτὸ *στερεῖται* ὀφθαλμῶν. Ὑπὸ μίαν ἄλλην ἔννοια στέρηση λέγεται, ἂν ἕνα πρᾶγμα δὲν ἔχῃ ἕνα γνώρισμα, ποὺ τὸ ἴδιο ἢ τὸ γένος του τὸ ἔχει ἐκ φύσεως. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ τυφλὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι στερημένος ἀπὸ τὴν ὅρασή του μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ποὺ εἶναι ὁ ἀσπάλαξ. Ὁ ἀσπάλαξ στερεῖται τὴν ὅραση γιατὶ τὴν στερεῖται γενικὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ ζώου, ἐνῶ ὁ τυφλὸς ἄνθρωπος εἶναι μιὰ περίπτωση. Ἀκόμη ἡ στέρηση λέγεται ἂν ἕνα πρᾶγμα ποὺ δὲν ἔχει ἕνα γνώρισμα ποὺ ἀπὸ τὴν φύση του ἔπρεπε νὰ τὸ ἔχῃ καὶ ὅταν ἀπὸ τὴν φύση του τὸ ἔχει. Γιατὶ ἡ τυφλότης εἶναι μιὰ μορφὴ στερήσεως, ἀλλὰ ἕνας ἄνθρωπος δὲν εἶναι τυφλὸς σὲ ὁποιαδήποτε ἡλικία, ἀλλὰ μόνο ἂν ἔχασε τὴν ὅρασή του σὲ μιὰ ἡλικία ποὺ ἐκ φύσεως ἔπρεπε νὰ τὴν ἔχῃ. Κι ἀκόμα ἂν δὲν ἔχῃ ἕνα γνώρισμα, ποὺ εἶναι μέσο, ὄργανο, σχέση καὶ τρόπος, ποὺ ἐκ φύσεως θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἔχῃ. Ἐπίσης, στέρηση λέγεται ἡ βιαία ἀφαίρεση ἑνὸς πράγματος. Ἡ στέρηση ἔχει τόσες ἔννοιες, ὅσες εἶναι οἱ ἔννοιες τῆς ἀρνήσεως ποὺ παράγονται ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ [στερητικό] μόριο «α». *Ἄνισο*, ἐπὶ παραδείγματι, λέγεται κάτι γιατὶ εἶναι καμωμένο νὰ μὴν ἔχῃ ἰσότητα. Καὶ *ἀόρατο* λέγεται ἕνα πρᾶγμα ἢ γιατὶ δὲν ἔχει καθόλου χρῶμα ἢ γιατὶ ἔχει μόνο ἕνα ἄτονο, καὶ *ἄπουν* λέγεται εἴτε γιατὶ δὲν ἔχει καθόλου πόδια ἢ γιατὶ ἔχει ἀνάπηρα πόδια.

1023a Ἀκόμη τὸ στερητικὸ «α» μπορεῖ νὰ σημαίνῃ, ὅτι ἕνα πρᾶγμα ἔχει κάτι σὲ μικρὸ βαθμό, ἐπὶ παραδείγματι, *ἀπύρηνο* εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔχει χαλασμένο πυρήνα. Ἀκόμη φανερώνει κάτι ποὺ δὲν γίνεται εὔκολα ἢ δὲν γίνεται καλά. Ἐπὶ παραδείγματι, *ἄτμητο* νοεῖται ὄχι μόνο αὐτὸ ποὺ δὲν τέμνεται, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ποὺ δὲν τέμνεται εὔκολα ἢ δὲν τέμνεται καλά. Κι ἀκόμα μπορεῖ νὰ σημαίνῃ ὅτι δὲν ἔχει τελείως κάτι. Τυφλός, ἐπὶ παραδείγματι, δὲν λέγεται ὁ μονόφθαλμος, ἀλλὰ ὁ

ἑτερόφθαλμος ἀλλ' ὁ ἐν ἀμφοῖν μὴ ἔχων ὄψιν· διὸ οὐ πᾶς ἀγαθὸς ἢ κακός, ἢ δίκαιος ἢ ἄδικος, ἀλλὰ καὶ τὸ μεταξύ.

23 Τὸ ἔχειν λέγεται πολλαχῶς, ἕνα μὲν τρόπον τὸ ἄγειν κατὰ τὴν αὑτοῦ φύσιν ἢ κατὰ τὴν αὑτοῦ ὁρμήν, διὸ λέγεται πυρετός τε ἔχειν τὸν ἄνθρωπον καὶ οἱ τύραννοι τὰς πόλεις καὶ τὴν ἐσθῆτα οἱ ἀμπεχόμενοι· ἕνα δ' ἐν ᾧ ἄν τι ὑπάρχῃ ὡς δεκτικῷ, οἷον ὁ χαλκὸς ἔχει τὸ εἶδος τοῦ ἀνδριάντος καὶ τὴν νόσον τὸ σῶμα· ἕνα δὲ ὡς τὸ περιέχον τὰ περιεχόμενα· ἐν ᾧ γάρ ἐστι περιέχοντι, ἔχεσθαι ὑπὸ τούτου λέγεται, οἷον τὸ ἀγγεῖον ἔχειν τὸ ὑγρόν φαμεν καὶ τὴν πόλιν ἀνθρώπους καὶ τὴν ναῦν ναύτας· οὕτω δὲ καὶ τὸ ὅλον ἔχει τὰ μέρη. ἔτι τὸ κωλῦον κατὰ τὴν αὑτοῦ ὁρμήν τι κινεῖσθαι ἢ πράττειν ἔχειν λέγεται τοῦτο αὐτό, οἷον καὶ οἱ κίονες τὰ ἐπικείμενα βάρη, καὶ ὡς οἱ ποιηταὶ τὸν Ἄτλαντα ποιοῦσι τὸν οὐρανὸν ἔχειν ὡς συμπεσόντ' ἂν ἐπὶ τὴν γῆν, ὥσπερ καὶ τῶν φυσιολόγων τινές φασιν· τοῦτον δὲ τὸν τρόπον καὶ τὸ συνέχον λέγεται ἃ συνέχει ἔχειν, ὡς διαχωρισθέντα ἂν κατὰ τὴν αὑτοῦ ὁρμὴν ἕκαστον. καὶ τὸ ἔν τινι δὲ εἶναι ὁμοιοτρόπως λέγεται καὶ ἑπομένως τῷ ἔχειν.

τυφλὸς κι' ἀπὸ τὰ δυὸ μάτια. Γι' αὐτὸ ὁ καθένας δὲν εἶναι καλὸς ἢ κακός, δίκαιος ἢ ἄδικος, γιατὶ ὑπάρχουν κι' οἱ ἐνδιάμεσες καταστάσεις.

23

Τὸ *ἔχω* λέγεται μὲ πολλὲς ἔννοιες. Ὑπὸ μιὰ ἔννοια σημαίνει νὰ κατευθύνη κάτι σύμφωνα μὲ τὴν φύση του ἢ τὴν ὁρμή του. Ἔτσι λέμε ὅτι πυρετὸς κατέχει τὸν ἄνθρωπο ἢ οἱ τύραννοι κατέχουν τὶς πόλεις ἢ οἱ ντυμένοι ἔχουν ροῦχα. Μιλᾶμε γιὰ κάτι ὅτι *ἔχει*, ὅταν σὲ αὐτὸ ἐνυπάρχη κάτι ὡς ὕλη, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ χαλκὸς *ἔχει* τὸ σχῆμα τοῦ ἀνδριάντα καὶ τὸ σῶμα *ἔχει* τὴν ἀρρώστια. Ὑπὸ μιὰν ἄλλην ἔννοια νοεῖται, ὅπως τὸ περιέχον κρατεῖ τὸ περιεχόμενο. Γιατὶ λέμε ὅτι ἕνα πρᾶγμα περιέχεται ἀπὸ κάποιο ἄλλο, ἂν τὸ πρῶτο βρίσκεται μέσα στὸ δεύτερο. Ἐπὶ παραδείγματι, λέμε ὅτι τὸ δοχεῖο *ἔχει* τὸ ὑγρὸ κι' ἡ πόλη ἀνθρώπους καὶ τὸ πλοῖο ναῦτες. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια καὶ τὸ ὅλο ἔχει τὰ μέρη. Ὁ ἴδιος ὅρος ἐφαρμόζεται καὶ στὴν περίπτωση ἑνὸς ποὺ ἐμποδίζει κάτι νὰ κινηθῆ ἢ νὰ ἐνεργήση σύμφωνα μὲ τὴν ὁρμή του, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, οἱ κίονες κρατοῦν τὰ βάρη, ποὺ ἀκουμποῦν ἐπάνω τους, καὶ ὅπως οἱ ποιητὲς παριστάνουν τὸν Ἄτλαντα, νὰ κρατῆ τὸν οὐρανό, γιατὶ ἀλλοιῶς θὰ ἔπεφτε πάνω στὴν γῆ, ὅπως ὑποστηρίζουν καὶ μερικοὶ φυσικοί.

Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια λέμε γιὰ κάτι ποὺ συνέχει [συγκρατεῖ] πολλὰ πράγματα μαζί, ὅτι *ἔχει* αὐτὰ ποὺ συγκρατεῖ, ὥστε νὰ παρουσιάζουν συνοχή, γιατὶ ἀλλοιῶς θὰ σκορποῦσαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις, ἀνάλογα μὲ τὴν ὁρμή του τὸ καθένα.

Καὶ τὸ νὰ ἐνυπάρχη κάτι, μέσα σὲ ἕνα ἄλλο πρᾶγμα, ἀποδίδεται συνήθως μὲ τὸ *ἔχω*.

Τὸ ἔκ τινος εἶναι λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ἐξ οὗ ἐστὶν ὡς ὕλης, καὶ τοῦτο διχῶς, ἢ κατὰ τὸ πρῶτον γένος ἢ κατὰ τὸ ὕστατον εἶδος, οἷον ἔστι μὲν ὡς ἅπαντα τὰ τηκτὰ ἐξ ὕδατος, ἔστι δ' ὡς ἐκ χαλκοῦ ὁ ἀνδριάς· ἕνα δ' ὡς ἐκ τῆς πρώτης κινησάσης ἀρχῆς (οἷον ἐκ τίνος ἡ μάχη; ἐκ λοιδορίας, ὅτι αὕτη ἀρχὴ τῆς μάχης)· ἕνα δ' ⟨ὡς⟩ ἐκ τοῦ συνθέτου ἐκ τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς, ὥσπερ ἐκ τοῦ ὅλου τὰ μέρη καὶ ἐκ τῆς Ἰλιάδος τὸ ἔπος καὶ ἐκ τῆς οἰκίας οἱ λίθοι· τέλος μὲν γάρ ἐστιν ἡ μορφή, τέλειον δὲ τὸ ἔχον τέλος. τὰ δὲ ὡς ἐκ τοῦ μέρους τὸ εἶδος, οἷον ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ δίποδος καὶ ἡ συλλαβὴ ἐκ τοῦ στοιχείου· ἄλλως γὰρ τοῦτο 24
1023b *καὶ ὁ ἀνδριὰς ἐκ χαλκοῦ· ἐκ τῆς αἰσθητῆς γὰρ ὕλης ἡ συνθετὴ οὐσία, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος ἐκ τῆς τοῦ εἴδους ὕλης. τὰ μὲν οὖν οὕτω λέγεται, τὰ δ' ἐὰν κατὰ μέρος τι τούτων τις ὑπάρχῃ τῶν τρόπων, οἷον ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς τὸ τέκνον καὶ ἐκ γῆς τὰ φυτά, ὅτι ἔκ τινος μέρους αὐτῶν. ἕνα δὲ μεθ' ὃ τῷ χρόνῳ, οἷον ἐξ ἡμέρας νὺξ καὶ ἐξ εὐδίας χειμών, ὅτι τοῦτο μετὰ τοῦτο· τούτων δὲ τὰ μὲν τῷ ἔχειν μεταβολὴν*

24

Τὸ *νὰ εἶναι ἀπὸ κάτι* λέγεται ὑπὸ μιὰ ἔννοια νὰ προέρχεται ἀπὸ κάτι ὡς ὕλη, κι' αὐτὸ πάλι κατὰ δυὸ τρόπους: ἢ ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸ γένος ἢ ὡς πρὸς τὸ ὕστατο εἶδος. Ἐπὶ παραδείγματι, μὲ τὴν μιὰ ἔννοια τὸ κάθε ὑγρὸ προέρχεται ἀπὸ νερὸ καὶ μὲ τὴν ἄλλη ὁ ἀνδριὰς ἔγινε ἀπὸ χαλκό.

Μὲ μιὰ ἄλλη ἔννοια λέγεται, ὅτι κάτι προέρχεται ἀπὸ τὴν πρώτη κινοῦσα ἀρχή, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, «ἀπὸ τί ξεκίνησε ἡ μάχη;». Ἀπὸ τὴν λοιδορία, γιατὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς μάχης. Μὲ ἄλλον τρόπον λέγεται, ὅτι κάτι προέρχεται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ ὕλης καὶ μορφῆς (ὅπως τὰ μέρη προέρχονται ἀπ' τὸ ὅλο, κι' ὁ στίχος ἀπ' τὴν Ἰλιάδα κι' οἱ πέτρες ἀπ' τὸ σπίτι). Γιατὶ ἡ μορφὴ εἶναι ἕνα τέλος καὶ τέλειο εἶναι ἕνα πρᾶγμα ποὺ ἔχει φθάσει στὸ τέλος του. Ἀκόμα λέγεται μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ μορφὴ προκύπτει ἀπ' τὸ μέρος τοῦ ὁρισμοῦ του, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἄνθρωπος προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ «δίποδος» καὶ ἡ συλλαβὴ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς (δηλ. τὰ γράμματα). 1023b Αὐτὸς εἶναι ἕνας διαφορετικὸς τρόπος ἀπὸ αὐτὸν κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἀνδριὰς κατασκευάσθηκε ἀπὸ χαλκό. Γιατὶ ἡ σύνθετη οὐσία προέρχεται ἀπὸ αἰσθητὴ ὕλη, ἀλλὰ καὶ ἡ μορφὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ὕλη τῆς μορφῆς.

Αὐτὲς λοιπὸν εἶναι μερικὲς σημασίες του *ἀπὸ ποῦ προέρχεται κάτι*, ἀλλὰ καμμιὰ φορὰ μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἔννοιες ἰσχύει μόνο ἐν μέρει, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ παιδὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν μάνα καὶ τὸν πατέρα καὶ τὰ φυτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν γῆ, γιατὶ προέρχονται ἀπὸ ἕνα μέρος αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Λαμβάνεται καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς διαδοχῆς στὸν χρόνο, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, λέμε ὅτι ἡ νύχτα προέρχεται ἀπὸ τὴν μέρα, καὶ ἡ κακοκαιρία ἀπὸ τὴν εὐδία, ἐπειδὴ τὸ ἕνα ἐπακολουθεῖ τὸ ἄλλο. Ἔτσι λοιπὸν μιλᾶμε γιὰ τὶς μεταβολὲς τῶν

εἰς ἄλληλα οὕτω λέγεται, ὥσπερ καὶ τὰ νῦν εἰρημένα, τὰ δὲ τῷ κατὰ τὸν χρόνον ἐφεξῆς μόνον, οἷον ἐξ ἰσημερίας ἐγένετο ὁ πλοῦς ὅτι μετ' ἰσημερίαν ἐγένετο, καὶ ἐκ Διονυσίων Θαργήλια ὅτι μετὰ τὰ Διονύσια.

Μέρος λέγεται ἕνα μὲν τρόπον εἰς ὃ διαιρεθείη ἂν τὸ 25
ποσὸν ὁπωσοῦν (ἀεὶ γὰρ τὸ ἀφαιρούμενον τοῦ ποσοῦ ᾗ ποσὸν μέρος λέγεται ἐκείνου, οἷον τῶν τριῶν τὰ δύο μέρος λέγεταί πως), ἄλλον δὲ τρόπον τὰ καταμετροῦντα τῶν τοιούτων μόνον· διὸ τὰ δύο τῶν τριῶν ἔστι μὲν ὡς λέγεται μέρος, ἔστι δ' ὡς οὔ. ἔτι εἰς ἃ τὸ εἶδος διαιρεθείη ἂν ἄνευ τοῦ ποσοῦ, καὶ ταῦτα μόρια λέγεται τούτου· διὸ τὰ εἴδη τοῦ γένους φασὶν εἶναι μόρια. ἔτι εἰς ἃ διαιρεῖται ἢ ἐξ ὧν σύγκειται τὸ ὅλον, ἢ τὸ εἶδος ἢ τὸ ἔχον [τὸ] εἶδος, οἷον τῆς σφαίρας τῆς χαλκῆς ἢ τοῦ κύβου τοῦ χαλκοῦ καὶ ὁ χαλκὸς μέρος (τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ ὕλη ἐν ᾗ τὸ εἶδος) καὶ ἡ γωνία μέρος. ἔτι τὰ ἐν τῷ λόγῳ τῷ δηλοῦντι ἕκαστον, καὶ ταῦτα μόρια τοῦ ὅλου· διὸ τὸ γένος τοῦ εἴδους καὶ μέρος λέγεται, ἄλλως δὲ τὸ εἶδος τοῦ γένους μέρος.

26 *Ὅλον* λέγεται οὗ τε μηθὲν ἄπεστι μέρος ἐξ ὧν λέγεται ὅλον φύσει, καὶ τὸ περιέχον τὰ περιεχόμενα ὥστε ἕν τι

πραγμάτων, ὅπως καὶ σὲ αὐτὰ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέραμε, καὶ γιὰ ἄλλα μιλᾶμε ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς χρονικῆς διαδοχῆς, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, «τὸ ταξίδι ἔγινε ἐξ ἰσημερίας» μὲ τὴν ἔννοια,ὅτι ἔγινε «μετὰ τὴν ἰσημερία», καὶ «ἐκ Διονυσίων τὰ Θαργήλια» μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ Θαργήλια γίνονται μετὰ τὰ Διονύσια.

25

Μέρος λέγεται αὐτὸ στὸ ὁποῖο κατὰ ἕναν τρόπο μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ ἕνα ποσό. Γιατὶ αὐτὸ ποὺ λαμβάνεται ἀπὸ ἕνα ποσό λέγεται μέρος ἐκείνου, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ ἀριθμοῦ 3 τὸ 2 λέγεται μέρος του. Μὲ ἄλλη ἔννοια ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει τὰ μέρη ποὺ μετροῦν τὸ ὅλο. Ἔτσι μὲ μιὰ ἔννοια ὀνομάζουμε τὸ 2 μέρος τοῦ 3, καὶ μὲ μιὰ ἄλλη ὄχι.

Ἐπίσης, τὰ μέρη στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ ἡ μορφή, χωριστὰ ἀπὸ τὴν ποσότητα, ὀνομάζονται ἐπίσης μέρη τῆς μορφῆς. Γι᾽ αὐτὸ τὰ εἴδη ὀνομάζονται μέρη τοῦ γένους τους. Ἐπίσης, μέρος λέγεται μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τὸ ὅλο (εἴτε ἡ μορφὴ ἢ αὐτὸ ποὺ εἶναι τὸ περιεχόμενο στὴν μορφή) διαιρεῖται μὲ τὴν ἔννοια τῶν συστατικῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα σύγκειται. Ἐπὶ παραδείγματι, μιᾶς χάλκινης σφαίρας ἢ ἑνὸς χάλκινου κύβου, μέρος δὲν εἶναι μόνο ὁ χαλκὸς (δηλ. ἡ ὕλη ποὺ περιέχει τὴν μορφή), ἀλλὰ καὶ ἡ γωνία. Ἐπίσης τὰ στοιχεῖα τοῦ ὁρισμοῦ κάθε πράγματος ὀνομάζονται κι᾽ αὐτὰ μέρη τοῦ ὅλου. Γι᾽ αὐτὸ τὸ γένος ὀνομάζεται μέρος τοῦ εἴδους, μολονότι ὑπὸ μιὰν ἄλλη ἔννοια καὶ τὸ εἶδος λέγεται μέρος τοῦ γένους.

26

Ὅλο λέγεται κάτι ποὺ δὲν τοῦ λείπει κανένα ἀπὸ τὰ συστατικά του μέρη ποὺ τὸ κάνουν νὰ ἀποτελῆ μιὰ φυσικὴ ὁλότητα.

εἶναι ἐκεῖνα· τοῦτο δὲ διχῶς· ἢ γὰρ ὡς ἕκαστον ἓν ἢ ὡς ἐκ τούτων τὸ ἕν. τὸ μὲν γὰρ καθόλου, καὶ τὸ ὅλως λεγόμενον ὡς ὅλον τι ὄν, οὕτως ἐστὶ καθόλου ὡς πολλὰ περιέχον τῷ κατηγορεῖσθαι καθ' ἑκάστου καὶ ἓν ἅπαντα εἶναι ὡς ἕκαστον, οἷον ἄνθρωπον ἵππον θεόν, διότι ἅπαντα ζῷα· τὸ δὲ συνεχὲς καὶ πεπερασμένον, ὅταν ἕν τι ἐκ πλειόνων ᾖ, ἐνυπαρχόντων μάλιστα μὲν δυνάμει, εἰ δὲ μή, ἐνεργείᾳ. τούτων δ' αὐτῶν μᾶλλον τὰ φύσει ἢ τέχνῃ τοιαῦτα, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἐλέγομεν, ὡς οὔσης τῆς ὁλότητος ἑνότητός τινος. ἔτι τοῦ ποσοῦ ἔχοντος δὲ ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ ἔσχατον, ὅσων **1024a** *μὲν μὴ ποιεῖ ἡ θέσις διαφοράν, πᾶν λέγεται, ὅσων δὲ ποιεῖ, ὅλον. ὅσα δὲ ἄμφω ἐνδέχεται, καὶ ὅλα καὶ πάντα· ἔστι δὲ ταῦτα ὅσων ἡ μὲν φύσις ἡ αὐτὴ μένει τῇ μεταθέσει, ἡ δὲ μορφὴ οὔ, οἷον κηρὸς καὶ ἱμάτιον· καὶ γὰρ ὅλον καὶ πᾶν λέγεται· ἔχει γὰρ ἄμφω. ὕδωρ δὲ καὶ ὅσα ὑγρὰ καὶ ἀριθμὸς πᾶν μὲν λέγεται, ὅλος δ' ἀριθμὸς καὶ ὅλον ὕδωρ οὐ λέγεται, ἂν μὴ μεταφορᾷ. πάντα δὲ λέγεται ἐφ' οἷς τὸ πᾶν ὡς ἐφ' ἑνί, ἐπὶ τούτοις τὸ πάντα ὡς ἐπὶ διῃρημένοις· πᾶς οὗτος ὁ ἀριθμός, πᾶσαι αὗται αἱ μονάδες.*

Λέγεται ἀκόμα κι' ἐκεῖνο ποὺ περιέχει τὰ μέρη του, ποὺ σχηματίζουν ἑνότητα. Κι αὐτὸ λέγεται μὲ δυὸ τρόπους, ἢ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι καθένα ἀπ' αὐτὰ ἀποτελεῖ μιὰ ἑνότητα, ἢ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μιὰ ἑνότητα ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτά. Γιατὶ τὸ καθολικὸ καὶ τὸ λεγόμενο μὲ γενικὴ ἔννοια ὡς κάτι καθολικό, εἶναι καθολικὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι περιέχει πολλὰ μέρη καὶ ἀποτελεῖ κοινὸ γνώρισμα καθενὸς ἀπὸ αὐτά, καὶ τὸ καθένα καὶ ὅλα μαζὶ ἀποτελοῦν ἑνότητα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἵππος, ὁ Θεός, γιατὶ ὅλα εἶναι ὄντα μὲ ζωή.

Τὸ συνεχὲς καὶ πεπερασμένο εἶναι ἕνα ὅλο, ὅταν ἀποτελεῖ ἑνότητα συγκείμενη ἀπὸ πολλὰ μέρη (εἰδικὰ ἂν τὰ μέρη ἐνυπάρχουν *δυνάμει* σὲ αὐτή, ἀλλοιῶς κι' ὅταν ὑπάρχουν *ἐνεργεία*). Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια πράγματα, αὐτὰ ποὺ εἶναι ἔτσι ἐκ φύσεως εἶναι πιὸ ἀληθινὰ παρὰ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἔτσι τεχνητά, ἀκριβῶς ὅπως λέγαμε γιὰ τὸ *ἕνα*, γιατὶ καὶ ἡ *ὁλότητα* εἶναι ἕνα εἶδος *ἑνότητας*.

1024a Ἔπειτα, ἐπειδὴ μιὰ ποσότητα ἔχει ἀρχή, μέση καὶ τέλος, ὅταν ἡ θέση τους δὲν παρουσιάζει διαφορά, λέγονται *πᾶν*, ὅταν ὅμως παρουσιάζει διαφορά, λέγονται *ὅλο*. Ὅσα ὅμως ταιριάζουν καὶ μὲ τὶς δυὸ περιπτώσεις, λέγονται καὶ ὅλα καὶ *πάντα*. Καὶ τέτοια εἶναι τὰ πράγματα τῶν ὁποίων ἡ φύση παραμένει ἡ ἴδια κατὰ τὴν μετάθεση, ἡ μορφὴ ὅμως ὄχι, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ὁ κηρὸς καὶ τὸ ροῦχο, τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ τὰ δυὸ χαρακτηριστικά, γι' αὐτὸ καὶ λέγονται καὶ *πᾶν* καὶ *ὅλο*. Τὸ νερὸ ὅμως, καὶ γενικὰ ὅλα τὰ ὑγρά, καὶ ὁ ἀριθμὸς λέγονται *πᾶν*, ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ νερὸ ποτὲ δὲν λέγονται *ὅλος* καὶ *ὅλο* παρὰ μόνο μὲ μεταφορικὴ ἔννοια. Τὰ πράγματα λέγονται πάντα στὸν πληθυντικό, αὐτὰ ποὺ καὶ στὸν ἑνικὸ λέγονται *πᾶν* γιὰ τὸ ἕνα. Λέμε ἐπὶ παραδείγματι, *πᾶς* αὐτὸς ὁ ἀριθμός, *πᾶσαι* αὐτὲς οἱ μονάδες.

27 *Κολοβὸν δὲ λέγεται τῶν ποσῶν οὐ τὸ τυχόν, ἀλλὰ μεριστόν τε δεῖ αὐτὸ εἶναι καὶ ὅλον. τά τε γὰρ δύο οὐ κολοβὰ θατέρου ἀφαιρουμένου ἑνός (οὐ γὰρ ἴσον τὸ κολόβωμα καὶ τὸ λοιπὸν οὐδέποτ' ἐστίν) οὐδ' ὅλως ἀριθμὸς οὐδείς· καὶ γὰρ τὴν οὐσίαν δεῖ μένειν· εἰ κύλιξ κολοβός, ἔτι εἶναι κύλικα· ὁ δὲ ἀριθμὸς οὐκέτι ὁ αὐτός. πρὸς δὲ τούτοις κἂν ἀνομοιομερῆ ᾖ, οὐδὲ ταῦτα πάντα (ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἔστιν ὡς καὶ ἀνόμοια ἔχει μέρη, οἷον δυάδα τριάδα), ἀλλ' ὅλως ὧν μὴ ποιεῖ ἡ θέσις διαφορὰν οὐδὲν κολοβόν, οἷον ὕδωρ ἢ πῦρ, ἀλλὰ δεῖ τοιαῦτα εἶναι ἃ κατὰ τὴν οὐσίαν θέσιν ἔχει. ἔτι συνεχῆ· ἡ γὰρ ἁρμονία ἐξ ἀνομοιομερῶν μὲν καὶ θέσιν ἔχει, κολοβὸς δὲ οὐ γίγνεται. πρὸς δὲ τούτοις οὐδ' ὅσα ὅλα, οὐδὲ ταῦτα ὁτουοῦν μορίου στερήσει κολοβά. οὐ γὰρ δεῖ οὔτε τὰ κύρια τῆς οὐσίας οὔτε τὰ ὁπουοῦν ὄντα· οἷον ἂν τρυπηθῇ ἡ κύλιξ, οὐ κολοβός, ἀλλ' ἂν τὸ οὖς ἢ ἀκρωτήριόν τι, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἐὰν σάρκα ἢ τὸν σπλῆνα, ἀλλ' ἐὰν ἀκρωτήριόν τι, καὶ τοῦτο οὐ πᾶν ἀλλ' ὃ ⟨ἂν⟩ μὴ ἔχῃ γένεσιν ἀφαιρεθὲν ὅλον. διὰ τοῦτο οἱ φαλακροὶ οὐ κολοβοί.*

Γένος λέγεται τὸ μὲν ἐὰν ᾖ ἡ γένεσις συνεχὴς τῶν τὸ 28
εἶδος ἐχόντων τὸ αὐτό, οἷον λέγεται ἕως ἂν ἀνθρώπων γέ-

27

Κολοβὸ λέγεται ἕνα ποσό, ὄχι τὸ τυχαῖο, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ μέρη καὶ νὰ συνιστᾶ ἕνα ὅλο. Ὁ ἀριθμὸς δυὸ δὲν εἶναι κολοβός, ἂν ἀφαιρεθῆ ἡ μιὰ μονάδα, γιατὶ τὸ μέρος ποὺ ἀφαιρεῖται μὲ τὴν *κολόβωση*, ποτὲ δὲν εἶναι ἴσο μὲ τὸ ἄλλο ποὺ ἀπομένει. Καὶ γενικὰ κανεὶς ἀριθμὸς δὲν εἶναι κολοβός. Γιατὶ ἡ οὐσία πρέπει νὰ παραμένη. Ἂν ἕνα ποτήρι εἶναι κολοβό, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ποτήρι, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς δὲν μένει ὁ ἴδιος. Κι ἀκόμα, οὔτε ὅλα τὰ πράγματα ποὺ εἶναι ἀνομοιομερὴ εἶναι κολοβά. Γιατὶ ἕνας ἀριθμὸς ἔχει καὶ ὅμοια καὶ ἀνόμοια μέρη ὑπὸ μιὰ ἔννοια, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ δυάδα καὶ ἡ τριάδα. Ἀλλὰ γενικά, πράγματα, ποὺ ἡ θέση τους δὲν δημιουργεῖ καμμιὰ διαφορά, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ νερό, ἡ φωτιά, δὲν εἶναι κολοβά. Γιὰ νὰ εἶναι κολοβὰ τὰ πράγματα, πρέπει νὰ εἶναι τέτοια ποὺ νὰ ἔχουν τὴν θέση τους σύμφωνα μὲ τὴν οὐσία τους. Κι ἀκόμα, πρέπει νὰ εἶναι συνεχῆ. Γιατὶ ἡ ἁρμονία συντίθεται ἀπὸ ἀνόμοια μέρη καὶ ἔχει θέση, ἀλλὰ δὲν γίνεται κολοβή. Κι ἀκόμα, κολοβὰ δὲν εἶναι ὅσα εἶναι *ὅλα* καὶ τοὺς ἀφαιρεθῆ κάποιο μέρος. Γιατὶ αὐτὰ ποὺ θὰ τοὺς ἀφαιρεθοῦν, δὲν πρέπει νὰ εἶναι τὰ κύρια μέρη τῆς οὐσίας τους, οὔτε νὰ κατέχουν μιὰ ὁποιαδήποτε θέση. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ποτήρι δὲν εἶναι κολοβὸ ἂν τρυπηθῆ, παρὰ μόνο ἂν σπάση τὸ χερούλι ἢ κάποια προεξοχή. Κι ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνεται κολοβὸς ἂν χάση σάρκα ἢ τὴν σπλῆνα του, ἀλλὰ ἂν χάση κάποιο ἀπὸ τὰ ἄκρα του, καὶ ὄχι ὁποιοδήποτε, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ξαναγίνεται ἂν ἀφαιρεθῆ. Γι' αὐτὸ οἱ φαλακροὶ δὲν εἶναι κολοβοί.

28

Γένος (μὲ τὴν ἔννοια τῆς φυλῆς) λέγεται, ὅταν ἔχουμε συνεχῆ ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἴδιου εἴδους. Ἐπὶ παραδείγματι, λέμε: «ἐφ'

νος ᾖ, ὅτι ἕως ἂν ᾖ ἡ γένεσις συνεχὴς αὐτῶν· τὸ δὲ ἀφ' οὗ ἂν ὦσι πρώτου κινήσαντος εἰς τὸ εἶναι· οὕτω γὰρ λέγονται Ἕλληνες τὸ γένος οἱ δὲ Ἴωνες, τῷ οἱ μὲν ἀπὸ Ἕλληνος οἱ δὲ ἀπὸ Ἴωνος εἶναι πρώτου γεννήσαντος· καὶ μᾶλλον οἱ ἀπὸ τοῦ γεννήσαντος ἢ τῆς ὕλης (λέγονται γὰρ καὶ ἀπὸ τοῦ θήλεος τὸ γένος, οἷον οἱ ἀπὸ Πύρρας). ἔτι δὲ ὡς τὸ ἐπίπεδον
1024b *τῶν σχημάτων γένος τῶν ἐπιπέδων καὶ τὸ στερεὸν τῶν στερεῶν· ἕκαστον γὰρ τῶν σχημάτων τὸ μὲν ἐπίπεδον τοιονδὶ τὸ δὲ στερεόν ἐστι τοιονδί· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον ταῖς διαφοραῖς. ἔτι ὡς ἐν τοῖς λόγοις τὸ πρῶτον ἐνυπάρχον, ὃ λέγεται ἐν τῷ τί ἐστι· τοῦτο ⟨γὰρ⟩ γένος, οὗ διαφοραὶ λέγονται αἱ ποιότητες. τὸ μὲν οὖν γένος τοσαυταχῶς λέγεται, τὸ μὲν κατὰ γένεσιν συνεχῆ τοῦ αὐτοῦ εἴδους, τὸ δὲ κατὰ τὸ πρῶτον κινῆσαν ὁμοειδές, τὸ δ' ὡς ὕλη· οὗ γὰρ ἡ διαφορὰ καὶ ἡ ποιότης ἐστί, τοῦτ' ἔστι τὸ ὑποκείμενον, ὃ λέγομεν ὕλην. ἕτερα δὲ τῷ γένει λέγεται ὧν τε ἕτερον τὸ πρῶτον ὑποκείμενον καὶ μὴ ἀναλύεται θάτερον εἰς θάτερον μηδ' ἄμφω εἰς ταὐτόν, οἷον τὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη ἕτερον τῷ γένει, καὶ ὅσα καθ' ἕτερον σχῆμα κατηγορίας τοῦ ὄντος λέγεται (τὰ μὲν γὰρ τί ἐστι σημαίνει τῶν ὄντων τὰ δὲ ποιόν τι τὰ δ' ὡς διῄρηται πρότερον)· οὐδὲ γὰρ ταῦτα ἀναλύεται οὔτ' εἰς ἄλληλα οὔτ' εἰς ἕν τι.*

ὅσον θὰ ὑπάρχη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων» μὲ τὴν ἔννοια «ἐφ' ὅσον θὰ συνεχίζεται ἡ γένεση ἀνθρωπίνων ὄντων». Γένος λέγεται καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς ἀπὸ κάποιον [γενάρχη]. Ἔτσι, ἐπὶ παραδείγματι, μερικοὶ ὀνομάζονται Ἕλληνες τὸ γένος καὶ ἄλλοι Ἴωνες, γιατὶ ἀρχικὸς πρόγονος τῶν πρώτων ἦταν ὁ Ἕλλην καὶ τῶν δεύτερων ὁ Ἴων. Καὶ μᾶλλον παίρνουν τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν πατέρα παρὰ ἀπὸ τὴν ὕλη [τὴν μητέρα ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν βλέπει σὰν ὕλη].

Μερικοὶ ἀνάγουν τὸ γένος τους καὶ σὲ θηλυκὰ ἄτομα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, «οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὴν Πύρρα». 1024b Ἀκόμα λέγεται καὶ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ ἐπίπεδο εἶναι τὸ γένος τῶν ἐπιπέδων σχημάτων καὶ τὸ στερεὸ εἶναι τὸ γένος τῶν στερεῶν. Γιατὶ κάθε σχῆμα εἶναι ἢ ἐπίπεδο ἢ στερεό, αὐτοῦ βρίσκεται ἡ διαφορά τους. Ἀκόμα *τὸ γένος* λέγεται καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πρώτου συνθετικοῦ ποὺ ἐκφράζει τὴν οὐσία ἑνὸς ὅρου, ἐνῶ οἱ ποιότητες λέγονται διαφορές. Τὸ *γένος* λοιπὸν λέγεται μὲ αὐτὲς τὶς ἔννοιες, δηλ. ὡς συνεχὴς γένεση τοῦ ἴδιου εἴδους, ὡς τὸ πρῶτο πλάσμα ποὺ ἄρχισε τὴν κίνηση στὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ εἴδους αὐτοῦ, κι' ἀκόμα ὡς ὕλη. Γιατί, αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ διαφορὰ ἢ ἡ ποιότητα, αὐτὸ εἶναι τὸ ὑποκείμενο, ποὺ τὸ ὀνομάζουμε ὕλη.

Διάφορα ὡς πρὸς τὸ γένος λέγονται τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων τὰ ἄμεσα ὑποκείμενα εἶναι διαφορετικὰ καὶ δὲν ἀναλύεται τὸ ἕνα στὸ ἄλλο ἢ καὶ τὰ δυὸ στὸ ἴδιο πρᾶγμα. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ μορφὴ καὶ ἡ ὕλη εἶναι διάφορα στὸ γένος, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅλα ὅσα ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς κατηγορίες τοῦ ὄντος. Γιατὶ μερικὲς ἔννοιες ποὺ ἀποδίδονται στὰ ὄντα ἀναφέρονται στὴν οὐσία τους, ἄλλες ἐκφράζουν μιὰ ποιότητα καὶ ἄλλες διάφορα ἄλλα πράγματα ποὺ ἔχουν ἤδη ξεχωρίσει. Γιατὶ κι' αὐτὰ ἐπίσης δὲν μποροῦν ν' ἀναλυθοῦν οὔτε τὸ ἕνα στὸ ἄλλο οὔτε σὲ κάποιο ἄλλο πρᾶγμα.

Τὸ ψεῦδος λέγεται ἄλλον μὲν τρόπον ὡς πρᾶγμα 29 ψεῦδος, καὶ τούτου τὸ μὲν τῷ μὴ συγκεῖσθαι ἢ ἀδύνατον εἶναι συντεθῆναι (ὥσπερ λέγεται τὸ τὴν διάμετρον εἶναι σύμμετρον ἢ τὸ σὲ καθῆσθαι· τούτων γὰρ ψεῦδος τὸ μὲν ἀεὶ τὸ δὲ ποτέ· οὕτω γὰρ οὐκ ὄντα ταῦτα), τὰ δὲ ὅσα ἔστι μὲν ὄντα, πέφυκε μέντοι φαίνεσθαι ἢ μὴ οἶά ἐστιν ἢ ἃ μὴ ἔστιν (οἷον ἡ σκιαγραφία καὶ τὰ ἐνύπνια· ταῦτα γὰρ ἔστι μέν τι, ἀλλ' οὐχ ὧν ἐμποιεῖ τὴν φαντασίαν)·—πράγματα μὲν οὖν ψευδῆ οὕτω λέγεται, ἢ τῷ μὴ εἶναι αὐτὰ ἢ τῷ τὴν ἀπ' αὐτῶν φαντασίαν μὴ ὄντος εἶναι· λόγος δὲ ψευδὴς ὁ τῶν μὴ ὄντων, ᾗ ψευδής, διὸ πᾶς λόγος ψευδὴς ἑτέρου ἢ οὗ ἐστὶν ἀληθής, οἷον ὁ τοῦ κύκλου ψευδὴς τριγώνου.

ἑκάστου δὲ λόγος ἔστι μὲν ὡς εἷς, ὁ τοῦ τί ἦν εἶναι, ἔστι δ' ὡς πολλοί, ἐπεὶ ταὐτό πως αὐτὸ καὶ αὐτὸ πεπονθός, οἷον Σωκράτης καὶ Σωκράτης μουσικός (ὁ δὲ ψευδὴς λόγος οὐθενός ἐστιν ἁπλῶς λόγος)· διὸ Ἀντισθένης ᾤετο εὐήθως μηθὲν ἀξιῶν λέγεσθαι πλὴν τῷ οἰκείῳ λόγῳ, ἓν ἐφ' ἑνός· ἐξ ὧν συνέβαινε μὴ εἶναι ἀντιλέγειν, σχεδὸν δὲ μηδὲ ψεύδεσθαι. ἔστι δ' ἕκαστον λέγειν οὐ μόνον τῷ αὐτοῦ λόγῳ ἀλλὰ καὶ τῷ ἑτέρου, ψευδῶς μὲν καὶ παντελῶς, ἔστι δ' ὡς καὶ ἀληθῶς,

29

Ψεῦδος λέγεται ὑπὸ μιὰ ἔννοια τὸ πρᾶγμα ποὺ δὲν ἔχει ἢ δὲν μπορεῖ νὰ λάβῃ ὑπόσταση, ὅπως ἂν ποῦμε ὅτι ἡ διαγώνιος ἑνὸς τετραγώνου εἶναι σύμμετρη ἢ ὅτι σὺ κάθεσαι. Γιατὶ ἀπὸ αὐτό, τὸ πρῶτο εἶναι ψεῦδος πάντοτε. Τὸ δεύτερο κάποτε. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια αὐτὰ δὲν εἶναι ἀληθινά. Ὑπὸ ἄλλη ἔννοια λέγεται γιὰ τὰ πράγματα ποὺ ὑπάρχουν πράγματι, εἶναι ὅμως ἀπὸ τὴν φύση τους τέτοια ποὺ νὰ μὴ φαίνονται τέτοια ποὺ εἶναι ἢ σὰν μὴ πραγματικά, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἡ σκιαγραφία καὶ τὰ ὄνειρα. Γιατὶ αὐτὰ εἶναι πράγματι κάτι ἀλλά, ἄλλα ὄχι ὅπως ἐμφανίζονται.

Τὰ πράγματα λοιπὸν λέγονται ψευδῆ μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια. Ἢ δηλ. γιατὶ τὰ ἴδια εἶναι μὴ πραγματικὰ ἢ ἡ ἐντύπωση ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ αὐτὰ εἶναι φανταστική.

Ψευδὴς λόγος εἶναι ὁ λόγος γιὰ κάτι ποὺ δὲν ὑπάρχει. Γι᾽ αὐτὸ κάθε ὁρισμὸς εἶναι ψευδὴς γιὰ ἕνα ἄλλο πρᾶγμα, ἐκτὸς μόνο γι᾽ αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ὁρισμὸς τοῦ κύκλου εἶναι ψευδὴς γιὰ τὸ τρίγωνο. Τώρα κάθε πράγματος ὑπάρχει ἕνας μόνο ὁρισμός, συγκεκριμένα αὐτὸς τῆς οὐσίας του. Ἀλλὰ ὑπὸ μιὰ ἄλλη ἔννοια ὑπάρχουν πολλοὶ ὁρισμοί, γιατὶ τὸ πρᾶγμα καθ᾽ ἑαυτὸ καὶ τὸ πρᾶγμα μὲ ἕναν προσδιορισμὸ εἶναι ὑπὸ μιὰ ἔννοια τὸ ἴδιο, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ὁ «Σωκράτης» καὶ ὁ «μορφωμένος Σωκράτης». Ἀλλὰ ὁ ψευδὴς ὁρισμὸς δὲν εἶναι μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια ὁρισμὸς ἑνὸς πράγματος. Γι᾽ αὐτὸ ἦταν ἀνόητη ἡ ἄποψη τοῦ Ἀντισθένη, ποὺ ἐπέμενε ὅτι δὲν μπορεῖ ἕνα πρᾶγμα νὰ περιγραφῆ μὲ τίποτε, ἐκτὸς μόνο μὲ τὸν ὁρισμό του. Ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἀντίληψη ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀντίφαση καὶ σχεδὸν καὶ τὸ ψεῦδος. Ἀλλὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ὁρίσουμε τὸ κάθε τι ὄχι μόνο μὲ τὸ δικό του ὁρισμό, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ὁρισμὸ κάποιου ἄλλου πράγματος, ἐντελῶς ψευδῶς, ἀλλὰ ὑπὸ μιὰ ἔννοια καὶ

ὥσπερ τὰ ὀκτὼ διπλάσια τῷ τῆς δυάδος λόγῳ. τὰ μὲν οὖν **1025**
οὕτω λέγεται ψευδῆ, ἄνθρωπος δὲ ψευδὴς ὁ εὐχερὴς καὶ προαιρετικὸς τῶν τοιούτων λόγων, μὴ δι' ἕτερόν τι ἀλλὰ δι' αὐτό, καὶ ὁ ἄλλοις ἐμποιητικὸς τῶν τοιούτων λόγων, ὥσπερ καὶ τὰ πράγματά φαμεν ψευδῆ εἶναι ὅσα ἐμποιεῖ φαντασίαν ψευδῆ. διὸ ὁ ἐν τῷ Ἱππίᾳ λόγος παρακρούεται ὡς ὁ αὐτὸς ψευδὴς καὶ ἀληθής. τὸν δυνάμενον γὰρ ψεύσασθαι λαμβάνει ψευδῆ (οὗτος δ' ὁ εἰδὼς καὶ ὁ φρόνιμος)· ἔτι τὸν ἑκόντα ⟨πράττοντα⟩ τὰ φαῦλα βελτίω. τοῦτο δὲ ψεῦδος λαμβάνει διὰ τῆς ἐπαγωγῆς—ὁ γὰρ ἑκὼν χωλαίνων τοῦ ἄκοντος κρείττων—τὸ χωλαίνειν τὸ μιμεῖσθαι λέγων, ἐπεὶ εἴ γε χωλὸς ἑκών, χείρων ἴσως, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ ἤθους, καὶ οὕτως.

30 ***Συμβεβηκὸς λέγεται ὃ ὑπάρχει μέν τινι καὶ ἀληθὲς εἰπεῖν, οὐ μέντοι οὔτ' ἐξ ἀνάγκης οὔτε ⟨ὡς⟩ ἐπὶ τὸ πολύ, οἷον εἴ τις ὀρύττων φυτῷ βόθρον εὗρε θησαυρόν. τοῦτο τοίνυν συμβεβηκὸς τῷ ὀρύττοντι τὸν βόθρον, τὸ εὑρεῖν θησαυρόν· οὔτε γὰρ ἐξ ἀνάγκης τοῦτο ἐκ τούτου ἢ μετὰ τοῦτο, οὔθ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄν τις φυτεύῃ θησαυρὸν εὑρίσκει. καὶ μουσικὸς δ' ἄν τις εἴη λευκός· ἀλλ' ἐπεὶ οὔτε ἐξ ἀνάγκης οὔθ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦτο γίγνεται, συμβεβηκὸς αὐτὸ λέγομεν. ὥστ' ἐπεὶ***

1. Πλάτωνος *Ἱππίας ὁ νεώτερος*, 365-375.

ἀληθῶς, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ὀχτὼ μπορεῖ νὰ ὁρισθῇ καὶ ὡς τὸ διπλάσιο τοῦ τέσσερα.

1025a Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια λοιπὸν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος *ψευδής*. Ἄνθρωπος ψευδὴς [ψεύτης] εἶναι αὐτὸς ποὺ εἶναι πάντα ἕτοιμος καὶ πρόθυμος στὴν χρήση αὐτῶν τῶν λόγων, ὄχι ἀπὸ ἄλλη αἰτία, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἴδιους αὐτοὺς λόγους. Ψευδὴς εἶναι καὶ αὐτὸς ποὺ ἐμπνέει στοὺς ἄλλους τέτοιους λόγους, ὅπως ἀκριβῶς λέμε ὅτι αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι ψευδῆ, ὅταν μᾶς δημιουργοῦν ψευδεῖς ἐντυπώσεις. Γι᾽ αὐτὸ ἡ ἀπόδειξη στὸν *Ἱππία*[1], ὅτι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος εἶναι ψευδὴς καὶ ἀληθής, δὲν εὐσταθεῖ. Γιατὶ θεωρεῖ ψευδῆ τὸν ἄνθρωπο ποὺ μπορεῖ νὰ ἐξαπατήση, ἀλλ᾽ αὐτὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ξέρει καὶ ποὺ εἶναι ἔξυπνος. Αὐτὸ τὸ ψεῦδος τὸ παίρνει ἀπὸ τὴν ἐπαγωγή, ὅταν λέγῃ ὅτι αὐτὸς ποὺ κουτσαίνει μὲ τὴν θέλησή του εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ αὐτὸν ποὺ τὸ κάνει αὐτὸ χωρὶς τὴν θέλησή του, παίρνοντας τὸ «κουτσαίνω» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «μιμοῦμαι τὸν κουτσό». Γιατὶ ἂν κανεὶς κουτσαίνῃ μὲ τὴν θέλησή του, ἴσως θὰ εἶναι χειρότερος, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἤθους.

30

Συμπτωματικὸ λέγεται αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει σὲ κάτι καὶ εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ ὄχι κατ᾽ ἀνάγκη οὔτε συνήθως. Ἐπὶ παραδείγματι, ἂν κανεὶς ἀνοίγει λάκκο γιὰ νὰ φυτέψῃ ἕνα δέντρο, καὶ βρίσκει θησαυρό. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ γεγονός, τὸ ὅτι βρῆκε τὸν θησαυρό, εἶναι συμπτωματικὸ γι᾽ αὐτὸν ποὺ ἔσκαβε τὸν λάκκο. Γιατὶ τὸ ἕνα δὲν ἦταν ἀναγκαῖα συνέπεια τοῦ ἄλλου, οὔτε ὅταν κανεὶς φυτεύῃ βρίσκει συνήθως θησαυρό. Κι ἕνας μορφωμένος μπορεῖ νὰ εἶναι λευκός. Ἀλλὰ ἐπειδὴ αὐτὸ δὲν συμβαίνει μὲ μιὰ ἀναγκαιότητα οὔτε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γι᾽ αὐτὸ τὸ ὀνομάζουμε *συμπτωματικό*. Ὥστε, ἐπειδὴ ὑπάρχουν κα-

ἔστιν ὑπάρχον τι καὶ τινί, καὶ ἔνια τούτων καὶ ποὺ καὶ ποτέ, ὅ τι ἂν ὑπάρχῃ μέν, ἀλλὰ μὴ διότι τοδὶ ἦν ἢ νῦν ἢ ἐνταῦθα, συμβεβηκὸς ἔσται. οὐδὲ δὴ αἴτιον ὡρισμένον οὐδὲν τοῦ συμβεβηκότος ἀλλὰ τὸ τυχόν· τοῦτο δ' ἀόριστον. συνέβη τῳ εἰς Αἴγιναν ἐλθεῖν, εἰ μὴ διὰ τοῦτο ἀφίκετο ὅπως ἐκεῖ ἔλθῃ, ἀλλ' ὑπὸ χειμῶνος ἐξωσθεὶς ἢ ὑπὸ λῃστῶν ληφθείς. γέγονε μὲν δὴ ἢ ἔστι τὸ συμβεβηκός, ἀλλ' οὐχ ᾗ αὐτὸ ἀλλ' ᾗ ἕτερον· ὁ γὰρ χειμὼν αἴτιος τοῦ μὴ ὅπου ἔπλει ἐλθεῖν [τοῦτο δ' ἦν Αἴγινα]. λέγεται δὲ καὶ ἄλλως συμβεβηκός, οἷον ὅσα ὑπάρχει ἑκάστῳ καθ' αὑτὸ μὴ ἐν τῇ οὐσίᾳ ὄντα, οἷον τῷ τριγώνῳ τὸ δύο ὀρθὰς ἔχειν. καὶ ταῦτα μὲν ἐνδέχεται ἀΐδια εἶναι, ἐκείνων δὲ οὐδέν. λόγος δὲ τούτου ἐν ἑτέροις.

τηγορούμενα καὶ ὑποκείμενα καὶ μερικὰ κατηγορούμενα ἀποδίδονται στὰ ὑποκείμενά τους μόνο σὲ ὁρισμένο χῶρο καὶ χρόνο, ἕνα κατηγορούμενο ποὺ ἀποδίδεται σὲ ἕνα ὑποκείμενο, ὄχι ὅμως ἐπειδὴ αὐτὸ ἦταν ἕνα ἰδιαίτερο ὑποκείμενο στὸ συγκεκριμένο χῶρο καὶ χρόνο, τὸ λέμε *συμπτωματικό*.

Καὶ δὲν ὑπάρχει μιὰ καθορισμένη αἰτία γιὰ τὸ συμπτωματικό, ἀλλὰ μόνο κάποια τύχη, δηλ. ἀόριστη αἰτία. Συνέβη, ἐπὶ παραδείγματι, σὲ κάποιον νὰ ἔρθη στὴν Αἴγινα, ὁ ὁποῖος δὲν ξεκίνησε γιὰ νὰ πάη ἐκεῖ, ἀλλὰ ἐξόκειλε ἀπὸ τὴν τρικυμία ἢ γιατὶ τὸν ἔπιασαν αἰχμάλωτο λῃστές. Τὸ περιστατικὸ συνέβη πράγματι, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ δική του ἐσωτερικὴ αἰτία, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλη. Γιατὶ ἡ τρικυμία ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἀφίξεώς του σὲ ἕνα μέρος ποὺ δὲν ἦταν ὁ προορισμὸς τοῦ ταξιδιοῦ του, δηλ. ἡ Αἴγινα.

Τὸ συμβεβηκὸς ἔχει ἐπίσης καὶ μιὰ ἄλλη ἔννοια, γιὰ ἰδιότητες, δηλ. ποὺ ὑπάρχουν σὲ ἕνα πρᾶγμα ὡς γνώρισμά του, ποὺ δὲν ἀνήκουν ὅμως στὴν οὐσία του, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν ἑνὸς τριγώνου ἰσοῦται μὲ δυὸ ὀρθές. Γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους μπορεῖ νὰ εἶναι αἰώνια, ἀλλὰ κανένα γνώρισμα ἀπὸ τὰ προηγούμενα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τέτοιου εἴδους. Ἀλλὰ γι' αὐτὰ θὰ μιλήσουμε ἀλλοῦ.